Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

BAFA GÖLÜ (LATMOS) STYLOS MANASTIRI

Serap YİNSEL

Doktora Tezi

Ankara, 2025

BAFA GÖLÜ (LATMOS) STYLOS MANASTIRI

Serap YİNSEL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Serap YİNSEL tarafından hazırlanan “Bafa Gölü (Latmos) Stylos Manastırı” başlıklı bu çalışma, 10.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

DOÇ. DR. Vahit Macit TEKİNALP (Başkan)

PROF. DR. Mustafa Sacit PEKAK (Danışman)

DOÇ. DR. EMİNE TOK (Üye)

DOÇ. DR. Aysel Nazlı SOYKAN (Üye)

DOÇ. DR. Güner SAĞIR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren …..ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

04/02/2025

Serap YİNSEL

1"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

*(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

*(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

*(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
***** Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Mustafa Sacit PEKAK** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Serap YİNSEL

TEŞEKKÜR

Tez konusu olarak çalışmaya başladığım Latmos Bölgesi'nde arazi çalışmalarım sırasında ve Yunanistan'da gerçekleştirmiş olduğum arşiv çalışmaları sürecinde hem bölgede hem de Yunanistan'da tanıştığım insanların bir şekilde hayatıma ''dokunmuş'' olmaları bu tez serüveninde hayatımın en güzel ve anlamlı dönemlerinden biri oldu. Bunun için kendimi çok şanslı hissediyorum. Bu sebeple Latmos'un benim için yeri her zaman ayrı olacak. Hiç kimseyi atlamadan burada tek tek anmaya çalışacağım. Latmos Dağı'nda inşa edilen Stylos Manastırı'nı ele alan bu çalışmanın kentin Bizans dönemi mimarisine ışık tutarak bölgedeki dini yapıların tanıtılması ve kaynak oluşturması amaçlanmaktadır.

Öncelikle tez konusu seçim sürecinden itibaren tez yazım sürecimin son anına kadar bana yardımcı olan ve güvenen, kütüphanesini kullanımıma açan, bana bu konuda çalışma olanağı veren ve çalışmamın başından itibaren büyük bir titizlikle beni yönlendiren ve benden desteklerini esirgemeyen; ayrıca hayata farklı açılardan bakmamı sağlayarak, soru sormaya ve merak etmeye teşvik eden tez danışman hocam *Prof. Dr. M. Sacit Pekak*'a çok teşekkür ederim.

Tezime yapmış olduğu katkılar, değerli yorumları ve fikirleriyle yön veren, çalışmamı farklı bakış açılarıyla zenginleştirerek daha iyi bir yol katetmemi sağlayan ve ayrıca hem verdiği bilgiler hem de yönlendirmeleri için hocam *Doç. Dr. V. Macit Tekinalp*'e çok teşekkür ederim.

Tez sürecimin başından itibaren son ana kadar bana inandığı ve desteklerini benden esirgemediği için ve ayrıca hem yönlendirmeleri hem de yardımlarından dolayı hocam *Doç. Dr. Emine Tok*'a çok teşekkür ederim.

Bölge hakkında önemli yayınları olan *Prof. Dr. Zeynep Mercangöz*'e çalışmam boyunca beni yayın ve kaynaklardan haberdar ederek, kendisiyle yaptığımız Latmos hakkındaki sohbetlerimiz için teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım sürecimin başındayken tanıştığım ve Yunanistan'a özellikle Atina'ya gelmem konusunda beni yönlendiren, beni hem Stylos Manastırı'nın hem de Patmos Adası'ndaki Ioannes Theologos Manastırı'nın kütüphanesinde bulunan Stylos Manastırı ile ilgili arşiv belgelerine ulaşmamı sağlayan, bana arşivini açan, Yunanca çevirilerimde yardımcı olan ve tez çalışmam sürecinde katkıları olan Teselya Üniversitesi Tarih, Arkeoloji ve Sosyal Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi sevgili *Prof. Dr. Efi Ragia*'ya çok teşekkür ederim.

Yunanistan'daki çalışmalarım sırasında Prof. Dr. Efi Ragia aracılığıyla Atina'da tanıştığım, beni bölge hakkında önemli yayın ve kaynaklardan haberdar eden, Yunanca çevirilerimde her zaman bana yardımcı olan, Stylos Mağarası'ndaki duvar resimlerinin ikonografisi ve üslup özellikleri hakkında beni bilgilendiren ve çalışmamı titizlikle takip eden Atina Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi sevgili *Dr. Dionysis Mourelatos*'a çok teşekkür ederim.

Yunanistan'da çalışmalarım sırasında Atina'da tanıştığım, tezime yapmış olduğu katkıları, yorumları ve yönlendirmeleri için Atina Üniversitesi Ortodoks Teolojisi Bölümü Öğretim Üyesi *Prof. Dr. Konstantinos Kornarakis*'e çok teşekkür ederim.

Tez yazım sürecimde kendisiyle iletişime geçmiş ve tanışmış olmaktan dolayı büyük bir keyif aldığım ve bu süreçte kendisine yöneltmiş olduğum soruları ''bıkmadan'' cevaplayan Goethe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi sevgili *Alexander Zäh*'e çalışmama yapmış olduğu yorum ve katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Bu süreçte tanışmış olduğum bölge hakkında önemli yayınları olan sevgili *Anthony Kirby*'e, bana ayırmış olduğu zaman ve yönlendirmelerinden dolayı ve ayrıca bana hem fotoğraf arşivini hem de kütüphanesini açtığı için teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım sürecinde Prof. Dr. M. Sacit Pekak hocam aracılığıyla tanıştığım İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi *Prof. Dr. Elçin Macar*'a, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin kütüphanesine erişmemi kolaylıkla sağladığı ve yardımları için çok teşekkür ederim. Tezimi dikkatle okuyup inceleyen sevgili arkadaşım *Dr. Deniz Saban*'a, jüri üyeleri *Doç. Dr. Güner Sağır*'a ve *Doç. Dr. Aysel Nazlı Soykan*'a ve ayrıca *Prof. Dr. Sema Doğan*'a ve *Doç. Dr. Ferda Barut Kemirtlek*'e teşekkürlerimi sunarım.

Stylos Manastırı'nın malzemesine yönelik laboratuvar analizlerini yapan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Öğretim Üyesi *Dr. Halit Sıtkı Canol*'a çok teşekkür ederim. Stylos Manastırı'nın rölöve ve restitüsyon çizimlerini titizlikle yapan, arazi çalışmalarım sırasında her zaman bana yardımcı olan sevgili arkadaşım *Mimar Aykut Fenerci*'ye çok teşekkür ederim.

Yunanistan'da tez çalışmam ile ilgili araştırma yapabilmem Amerikan Araştırmaları Enstitüsü'nün (ARIT) *ILSE B. HANFMANN* yurt dışı doktora araştırma bursunu kazanmam sayesinde gerçekleşmiştir. Tez çalışmamı maddi açıdan desteklemeye değer görüp araştırma yapmamı mümkün kılan ARIT derneğine çok teşekkür ederim.

Tezimin Yunanca çevirilerinde her zaman bana yardımcı olan ve ilgisini benden esirgemeyen İstanbul Fener Rum Patrikhanesi *Başdiyakozu Alexandros Koutsis*'e teşekkürlerimi sunarım. Lozan Mübadilleri Vakfı'nın Kurucu Genel Sekreteri sevgili *Sefer Güvenç*'e Yunanistan'daki çalışmalarımı titizlikle takip ettiği, sorunsuz geçmesini sağladığı ve ayrıca yardımları ile ilgisinden dolayı çok teşekkür ederim.

Yunanistan'daki çalışmalarım başlamadan önce Sefer Güvenç aracılığıyla tanışmaktan dolayı mutluluk duyduğum sevgili *Eleni Skouvara, Afroditi Tsifti* ve *Vicky Kolovou*'ya bu süreçte beni Yunanistan'da evlerinde misafir ettikleri, yardımseverlikleri ve ilgilerinden dolayı; ayrıca İstanbul Yunanistan Başkonsolosluğu'nda çalışan Yunanca öğretmenim sevgili *Vassilis Danellis*'e yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Stylos Manastırı'nın drone fotoğraflarının çekimi için bana yardımcı olan ve benimle birlikte araziye gelen Bafa Jandarma Komutanlığı'ndan Uzman Çavuş *Doğan Palakçı*'ya ve ayrıca Latmos'ta arazi çalışmalarım sırasında bana ayırdıkları zaman ve yardımlarından dolayı yerel rehber *Murat Ali Pınar*'a, Kapıkırı Köyü Muhtarı *Necmettin Mekeci*'ye, Çeri Restaurant'ın sahibi *Yalçın Kocakaya*'ya, Milas Müzesi Müdürlüğü'ne, Milet Müzesi Müdürlüğü'ne ve Milet Müzesi'nde çalışan Uzman Sanat Tarihçi *Arife Aslan*'a çok teşekkür ederim.

Son olarak, bana her zaman inanan ve yanımda olan, her koşulda bana güvenen ve desteklerini benden esirgemeyen aileme çok teşekkür ederim.

ÖZET

YİNSEL, Serap. *Bafa Gölü (Latmos) Stylos Manastırı*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Latmos Dağı'nın kuzeyinde 740 metre yüksekliğinde yer alan Bağarcık ile Kovan Yaylası arasında bulunan Stylos Manastırı'na, Aydın'ın Söke ilçesine bağlı Karakaya köyünden dört saat süren zorlu bir tırmanış ile ulaşılmaktadır.

Genç Aziz Paulos'un 10. yüzyılda inşa ettiği manastırın mimarisi, duvar resimleri, malzeme-tekniği, mimari plastik eserleri çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bir typikona sahip olan yapının önemi, manastırın başrahibi Genç Aziz Paulos'un Vita'sı ile manastıra ait arşiv belgelerinin varlığıdır.

Çalışmamızın temel amacı bir Bizans dönemi yapısının mimari özelliklerinin tanıtılması, belgelenmesi ve benzer plan özelliği gösteren diğer yapılarla karşılaştırarak yapının Bizans mimarisi içindeki yeri ve önemini saptamaktır. Bununla birlikte yapıya ait duvar resimlerinin ikonografik ve üslup özelliklerinin ele alınarak ayrıntılı olarak incelenmesi amaçlarımız arasındadır.

Stylos Manastırı ile ilgili günümüze dek ayrıntılı bir çalışma yapılmamış ve yeterince araştırılmamıştır. Kilisenin ilk olarak arazi çalışmalarımız sırasında rölöve planı çıkarılmış, kesitleri ve restitüsyon çizimleri ile birlikte Stylos Mağarası'nda yer alan duvar resimlerinin, kilisenin çevresinde bulunan mimari plastik eserlerinin ve manastıra ait mezar yapılarının çizimleri yapılmıştır. Yapının günümüzdeki durumu fotoğraflarla belgelenerek kilisenin yapı malzemesinin laboratuvar analizleri yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Stylos, Latmos, Typikon, Vita, Bizans, Mimari.

ABSTRACT

YİNSEL, Serap, *Lake Bafa (Latmos) Monastery of Stylos*, / Ph. D. Dissertation, Ankara, 2025.

The Stylos Monastery, located between Bağarcık and Kovan Yaylası, which is 740 metres high in the north of Mount Latmos, can be reached by a four hour climb from Karakaya village in Söke district of Aydın.

The architecture, wall paintings, material-technique and architectural plastic works of the monastery built by St. Paul the Younger in the 10th century constitute the subject of our study. The building has a typicon and its significance lies in the presence of the Vita of the abbot of the monastery, St. Paulos the Younger, and the archival documents of the monastery.

The main aim of our study is to introduce and document the architectural features of a Byzantine building and to determine the place and importance of the building in Byzantine architecture by comparing it with other buildings with similar plan features. In addition, we aim to analyse the iconographic and stylistic features of the wall paintings of the building in detail.

The Monastery of Stylos has not been studied in detail and has not been sufficiently researched until today. Firstly, a survey plan of the church was drawn during our field studies, sections and restitution drawings were made, as well as drawings of the wall paintings in the Cave of Stylos, architectural plastic works around the church and the tomb structures belonging to the monastery. The current condition of the building was documented with photographs and laboratory analysis of the building materials of the church was carried out.

Keywords

Stylos, Latmos, Typikon, Vita, Byzantine, Architecture.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY……i

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI……ii

ETİK BEYAN……...iii

TEŞEKKÜR…….....iv

ÖZET……vii

ABSTRACT…….....viii

İÇİNDEKİLER……ix

ŞEKİLLER LİSTESİ……..xiv

GİRİŞ……...1

1.BÖLÜM: KARİA (KAPIA) BÖLGESİ……10

1.1. COĞRAFYA……...10

1.2. TARİHİ……13

1.3. BİZANS YERLEŞİMLERİ……...17

2.BÖLÜM: LATMOS/LATROS (ΛΑΘΡΟΣ)…….....21

2.1. COĞRAFYA…….....21

2.2. TARİHİ…….....26

2.2.1.Bizans Dönemi Öncesi……....26

2.2.2.Bizans Dönemi……29

2.3. DİNİ ORGANİZASYON……...35

2.4. TARİHSEL SÜREÇ……...47

3.BÖLÜM: STYLOS (Η ΜΟΝΗ ΣΤΥΛΟΥ) MANASTIRI……55

3.1. ARAŞTIRMALAR……...55

3.1.1. Kaynaklar……..55

3.1.2. Seyahatnameler…….....57

3.1.3. Bilimsel Yayınlar……..58

3.2. KURULUŞ VE ORGANİZASYONU……70

3.2.1. Kuruluş……...70

3.2.2. Organizasyon…….....70

3.3. İTHAF TARİHİ VE TYPİKON……..70

3.3.1. İthaf Tarihi……..70

3.3.2. Typikon……....75

3.4. ARŞİV BELGELERİ (985-1360)……79

3.4.1. Stylos Manastırı'nın arşiv belgeleri……79

3.4.2. Patmos Adası Ioannes Theologos Manastırı Kütüphanesi'ndeki Stylos Manastırı ile ilgili arşiv belgeleri…….92

3.5. HEGÜMENLERİ/BAŞRAHİPLERİ……...98

3.6. YAPI TANITIMI……125

3.6.1. Adı……125

3.6.2. Yeri……...125

3.6.3. Mimari Tanıtım……130

3.6.3.1. Plan……...134

3.6.4. İç Tanıtım……...146

3.6.4.1. A Mekanı……...146

3.6.4.2. A1 ve A2 Mekanları……..146

3.6.4.3. B Mekanı……...147

3.6.4.4. E Mekanı……...147

3.6.4.5. G Mekanı……..147

3.6.5. Dış Tanıtım……..152

3.6.5.1. Batı Cephe……..152

3.6.5.2. Kuzey Cephe……..153

3.6.6. Malzeme ve Teknik…….....154

3.6.6.1. Malzeme……..154

3.6.6.1.1.Taş……154

3.6.6.1.2.Tuğla……....154

3.6.6.1.3.Harç……..155

3.6.6.2. Teknik…….....156

3.6.6.2.1. Almaşık Teknik……...156

3.6.7. Duvar Resimleri…….....157

3.6.7.1. Katalog Tanıtımı……..158

3.6.7.1.1. İsa Siklusu Sahneleri……....159

3.6.7.1.2. Meryem Siklusu Sahneleri……...176

3.6.7.1.3. Figürlü Sahneler……...182

3.6.7.1.4. Tanımlanamayan Sahneler……...198

3.6.7.2. İkonografi Özellikleri……...201

3.6.7.3. Üslup Özellikleri ve Tarihlendirme……..202

4. BÖLÜM: MANASTIR SİSTEMLERİ……..206

4.1. LAVRA TİPİ MANASTIR SİSTEMİ……...209

4.2. KENOBİTİK TİPİ MANASTIR SİSTEMİ……..211

4.3. LAVRA-KENOBİTİK TİPİ MANASTIR SİSTEMİ……...214

5. BÖLÜM: STYLOS MANASTIRI İLE İLGİLİ RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ……217

6. BÖLÜM: KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME…….229

6.1. PLAN……229

6.2. ÖRTÜ SİSTEMİ……..239

6.3. CEPHELER…….242

6.4. MALZEME VE TEKNİK……..243

6.5. DUVAR RESİMLERİ…….244

7. BÖLÜM: STYLOS MANASTIRI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME……..252

8. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME……..260

8.1. KUTSALLIK OLGUSU VE KUTSAL DAĞLARLA İLİŞKİ……260

8.2. YEMEKHANE (TRAPEZA)……..265

8.3. MEZAR YAPILARI……271

8.4. MÜNZEVİLER VE STYLİTE AZİZLER……273

8.5. MİMARİ……...276

8.6. MALZEME-TEKNİK……280

8.6.1. Gizli Tuğla Tekniği……..280

8.6.2. Almaşık Teknik……286

8.6.3. Çerçeveli Teknik……..288

8.7. MİMARİ PLASTİK……...290

8.8. DUVAR RESİMLERİ……...292

SONUÇ…….300

KAYNAKÇA……306

EK 1. MALZEME ANALİZİ SONUÇ RAPORU……328

EK 2. LATMOS BÖLGE KRONOLOJİSİ……...341

EK 3. LATMOS DAĞI'NDAKİ BİZANS MANASTIRLARI……343

EK 4. BAFA GÖLÜ ADALARDAKİ BİZANS MANASTIRLARI…….....376

EK 5. BAFA GÖLÜ KIYISINDAKİ BİZANS YAPILARI…….393

EK 6. MAĞARALAR……..397

EK 7. SÖZLÜK……407

EK 8. ÇALIŞMA TAKVİMİ (2021-2023)…….411

EK 9. ORİJİNALLİK RAPORU……414

EK 10. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU…….....416

ŞEKİLLER LİSTESİ

HARİTALAR

Harita 1: Karia Bölgesi (Peschlow-Bindokat, 2003: 11)……...10

Harita 2: Latmos Dağı (Peschlow-Bindokat, 2003: 20)…….21

Harita 3: Latmos Körfezi (Latmikos Kolpos) (Rayet ve Thomas, 1877: 2)……...23

Harita 4: Melanoudion ve Mylasa Yerleşimleri (Thonemann, 2011: 6)……36

Harita 5: Bafa Gölü Adaları ve Latmos Dağı (Ragia, 2008: 308)……..42

Harita 6: Bizans Dönemi'nde Anadolu'daki Thema'lar (Peschlow, 1996: 64)……..51

Harita 7: Latmos Dağı, Stylos (Arap Avlusu) Manastırı (Janin, 1975: 216)……126

ÇİZİMLER

Çizim 1: Stylos Manastırı, Vaziyet Planı (Peschlow, 1995: 675-676)……...130

Çizim 2: Stylos Manastırı Kilisesi, Rölöve (Ölçülü) Plan (Yinsel ve Fenerci, 2021)...134

Çizim 3: Stylos Manastırı Şapeli (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….138

Çizim 4: Stylos Manastırı Şapeli, A-A Kesiti (Kuzey Duvar) (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..139

Çizim 5: Stylos Manastırı Şapeli, B-B Kesiti (Doğu Duvar) (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..139

Çizim 6: Stylos Manastırı, Mezar Odaları I ve II (Yinsel ve Fenerci, 2021)……143

Çizim 7: Stylos Manastırı, Mezar Odaları Yapısı I (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..144

Çizim 8: Stylos Manastırı, Mezar Odaları Yapısı II (Yinsel ve Fenerci, 2021)……144

Çizim 9: Stylos Manastırı, Mezar Odaları, Alt Kat Rölöve Planı (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..148

Çizim 10: Mezar Odaları, A-A Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..148

Çizim 11: Mezar Odaları, B-B Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….149

Çizim 12: Mezar Odaları, C-C Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….149

Çizim 13: Mezar Odaları, D-D Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….150

Çizim 14: Mezar Odaları, E-E Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..150

Çizim 15: Mezar Odaları, F-F Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)……...151

Çizim 16: Mezar Odaları, G-G Kesiti (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..151

Çizim 17: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe (Yinsel ve Fenerci, 2021)……152

Çizim 18: Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzey Cephe (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….153

Çizim 19: Meryem'e Müjde, Başmelek Gabriel (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….161

Çizim 20: İsa'nın Doğumu (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..165

Çizim 21: İsa'nın Tapınağa Takdimi (Yinsel ve Fenerci, 2021)……167

Çizim 22: İsa'nın Vaftizi (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..170

Çizim 23: İsa'nın Başkalaşımı (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….....174

Çizim 24: Meryem'in Tapınağa Girişi ve Beslenmesi (Yinsel ve Fenerci, 2021)…....180

Çizim 25: Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos (Yinsel ve Fenerci, 2021)…...185

Çizim 26: Genç Aziz Paulos'un Ölümü (Yinsel ve Fenerci, 2021)……...191

Çizim 27: Genç Aziz Paulos'un Ölümü, Yas Tutan İki Figür (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..191

Çizim 28: Teolog Gregorios'un Madalyon Portresi (Yinsel ve Fenerci, 2021)……193

Çizim 29: Stylos Mağarası, Ayakta Duran Üç Kilise Babası (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..195

Çizim 30: Ayakta Duran 6 Aziz (Yinsel ve Fenerci, 2021)……...197

Çizim 31: Tanımlanamayan Aziz Figürü (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….199

Çizim 32: Dekoratif Pano (Yinsel ve Fenerci, 2021)……201

Çizim 33: Stylos Manastırı Kilisesi, I. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..217

Çizim 34: Stylos Manastırı Kilisesi, II. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..218

Çizim 35: Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri I Ahşap Sütun (Yinsel ve Fenerci, 2021)..219

Çizim 36: Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri II Paye (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….220

Çizim 37: Stylos Manastırı Kilisesi, III. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..221

Çizim 38: Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri I Ahşap Sütun (Yinsel ve Fenerci, 2021)..222

Çizim 39: Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri II Paye (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….222

Çizim 40: Moloz yığınlarının çokluğu (Yinsel ve Fenerci, 2021)……223

Çizim 41: Moloz yığınlarının azlığı (Yinsel ve Fenerci, 2021)……223

Çizim 42: Stylos Manastırı Kilisesi, I. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….224

Çizim 43: Stylos Manastırı Kilisesi, II. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….225

Çizim 44: Stylos Manastırı Kilisesi, III. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….225

Çizim 45: Stylos Manastırı Şapeli, Restitüsyon Planı (Yinsel ve Fenerci, 2021)……226

Çizim 46: Stylos Manastırı Kilisesi, I. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….227

Çizim 47: Stylos Manastırı Kilisesi, II. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….227

Çizim 48: Stylos Manastırı Kilisesi, III. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)…….228

Çizim 49: Herakleia Erken Bizans Dönemi Bazilikası (Peschlow, 1995)……230

Çizim 50: İkiz Ada 4 No.lu Kilise (Peschlow, 1995)……230

Çizim 51: Karya Manastırı Kilisesi (Kirby ve Mercangöz, 2002)……230

Çizim 52: Bodrum Küçük Tavşan Adası Kilisesi (Ruggieri, 1995)……..232

Çizim 53: Suriye Kalb Lauzeh Kilisesi (Butler, 1903)…….233

Çizim 54: İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (Mathews, 1971)……..235

Çizim 55: Kellibaron Manastırı, Vaziyet Planı (Peschlow, 1995)…….266

Çizim 56: Kiliselik Manastırı (Peschlow, 1995)……266

Çizim 57: Kapıkırı Ada Manastırı, Vaziyet Planı (Peschlow, 1995)…….266

Çizim 58: Kiliselik (Kirselik) Manastırı Kilisesi (Mercangöz, 1990)……...276

Çizim 59: Kahve Hisar Ada Manastırı, 8 No.lu Kilise (Buchwald, 1979)……277

Çizim 60: Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi (Mercangöz, 1990)……277

Çizim 61: İkiz Ada 4 No.lu Kilise (Buchwald, 1979)……...278

Çizim 62: Stylos Manastırı, Silme (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..290

Çizim 63: Stylos Manastırı, Silme (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..290

Çizim 64: Stylos Manastırı, Silme (Yinsel ve Fenerci, 2021)……..290

Çizim 65: Stylos Manastırı Kilisesi, Örneklerin Yerleri (Yinsel ve Fenerci, 2021)….329

Çizim 66: Stylos Manastırı Şapeli, Örneklerin Yerleri (Yinsel ve Fenerci, 2021)…....329

Çizim 67: Pantokrator Mağarası, Emziren Meryem (Wulff, 1913: 197)……...365

RESİMLER

Resim 1: Bafa Gölü (Yinsel, 2019)…….22

Resim 2: Kapıkırı Köyü (Yinsel, 2019)……..27

Resim 3: Merkezde Hitit Büyük Prensi Kupanta-Kuruntiya (Yinsel, 2021)……..28

Resim 4: Bafa Gölü, Kaya Mezarları (Yinsel, 2019)……..28

Resim 5: Göl Kalesi, Kuzey Duvarı ile Kulesi (Yinsel, 2019)……...31

Resim 6: Kapıkırı Yaylası, Bizans Kulesi (Yinsel, 2021)……..32

Resim 7: Herakleia, Güneydoğudaki Liman Kapısı (Yinsel, 2019)……...33

Resim 8: Bafa Gölü'nün Doğu Kıyısı (Yinsel, 2019)……43

Resim 9: Stylos Manastırı, Mühür, Ön ve Arka Yüzü (Laurent, 1972)…….73

Resim 10: Latmos Dağı, Stylos Manastırı, Batıdan Görünüş (Yinsel, 2021)……..128

Resim 11: Latmos Dağı, Stylos Manastırı, Kuzeybatıdan Görünüş (Drone çekimi, 2022)……... 128

Resim 12: Latmos Dağı, Kovan Yayla (Yinsel, 2023)……129

Resim 13: Stylos Manastırı ve Yapı Topluluğu (Drone çekimi, 2022)……131

Resim 14: Stylos Manastırı, Kule (Yinsel, 2023)…….132

Resim 15: Stylos Manastırı, Kule (Anthony Kirby, 1992)……...132

Resim 16: Stylos Manastırı, Giriş Kapısı (Fenerci, 2021)……132

Resim 17: Stylos Manastırı Kilisesi, Naos (Drone çekimi, 2022)……133

Resim 18: Latmos Dağı, Stylos Manastırı Kilisesi (Drone çekimi, 2022)……133

Resim 19: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe (Drone çekimi, 2022)……...135

Resim 20: Stylos Manastırı Kilisesi, Narteks, Batıya Bakış (Fenerci, 2021)……135

Resim 21: Stylos Manastırı Kilisesi, Yuvarlak Sarnıçlar (Anthony Kirby, 1992)……136

Resim 22: Yer altı sarnıçları (Fenerci, 2021)……137

Resim 23: Stylos Manastırı, Güneydoğudaki Şapel (Drone çekimi, 2022)……...138

Resim 24: Stylos Manastırı Şapeli, Doğuya Bakış (Fenerci, 2021)……..138

Resim 25: Stylos Manastırı Şapeli, Apsis (Yinsel, 2021)…….138

Resim 26: Stylos Manastırı Şapeli, Güney Duvar (Yinsel, 2021)…….139

Resim 27: Stylos Manastırı Şapeli, Kuzey Duvar (Yinsel, 2021)…….139

Resim 28: Stylos Mağarası, Güneydoğudan (Drone çekimi, 2022)…….....140

Resim 29: Stylos Manastırı, Batı Cephe, Mezar Odalarına Giriş Kapısı (Yinsel, 2021)…….....141

Resim 30: Stylos Manastırı, Çevre Duvarı (Drone çekimi, 2022)……142

Resim 31: Mezar Yapıları, Genel Görünüm (Fenerci, 2021)……145

Resim 32: Mezar Yapıları, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……..145

Resim 33: Mezar Odaları, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……...145

Resim 34: Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzeybatıdan (Drone çekimi, 2022)……..146

Resim 35: Mezar Odaları, Giriş Kapısı (Yinsel, 2021)…….147

Resim 36: Mezar Odaları, Yuvarlak Kemeri (Yinsel, 2021)……147

Resim 37: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe (Yinsel, 2021)……..152

Resim 38: Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzey Cephe (Yinsel, 2021)……..153

Resim 39: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Taş Malzeme (Yinsel, 2021)……..154

Resim 40: Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzey Cephe, Taş Malzeme (Yinsel, 2021)…..154

Resim 41: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Tuğla (Yinsel, 2021)……..155

Resim 42: Stylos Manastırı Şapeli, Kuzey Duvar, Tuğla (Yinsel, 2021)…….155

Resim 43: Meryem'e Müjde, Başmelek Gabriel (Fenerci, 2021)…….160

Resim 44: İsa'nın Doğumu (Fenerci, 2021)……..163

Resim 45: Öküz ve Eşek Figürleri, Ayrıntı (Fenerci, 2021)…….164

Resim 46: Melekler, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……164

Resim 47: İsa'nın Tapınağa Takdimi, Çocuk İsa Figürü (Fenerci, 2021)…….166

Resim 48: İsa'nın Tapınağa Takdimi (Fenerci, 2021)……...167

Resim 49: İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)……...169

Resim 50: İsa'nın Vaftizi, Vaftizci Yahya ve Melekler, Ayrıntı (Fenerci, 2021)…….171

Resim 51: İsa'nın Başkalaşımı (Fenerci, 2021)…….173

Resim 52: İsa'nın Başkalaşımı, Havari (?), Ayrıntı (Fenerci, 2021)…….174

Resim 53: İsa Figürü, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……..174

Resim 54: İsa'nın Başkalaşımı (Wulff, 1913: 213)……...175

Resim 55: Meryem'in Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi (Fenerci, 2021)……..177

Resim 56: Meryem'in Tapınağa Girişi, Yedi Bakire, Ayrıntı (Fenerci, 2021)…….178

Resim 57: Meryem, Ayrıntı (Yinsel, 2021)……...178

Resim 58: Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos (Fenerci, 2021)……..183

Resim 59: Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos (Yinsel, 2021)……184

Resim 60: Meryem ve Çocuk İsa, Ayrıntı (Yinsel, 2021)…….184

Resim 61: Meryem ve Çocuk İsa, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……...185

Resim 62: Çocuk İsa ve Genç Aziz Paulos, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……185

Resim 63: Genç Aziz Paulos'un Ölümü veya Cenaze Töreni (Wulff, 1913)……188

Resim 64: Genç Aziz Paulos'un Ölümü (Yinsel, 2021)……189

Resim 65: Genç Aziz Paulos, Ayrıntı (Yinsel, 2021)……189

Resim 66: Yas Tutan İki Yaşlı Figür, Ayrıntı (Fenerci, 2021)……..189

Resim 67: Teolog Gregorios ile Stylite Symeon (Yinsel, 2021)……...193

Resim 68: Teolog Gregorios ile Stylite Symeon (Wulff, 1913)……193

Resim 69: Ayakta Duran Üç Aziz (Fenerci, 2021)……...195

Resim 70: Ayakta Duran Üç Aziz (Wulff, 1913)……..195

Resim 71: Ayakta Duran Altı Aziz (Yinsel, 2021)……...197

Resim 72: Ayakta Duran Altı Aziz (Wulff, 1913)……197

Resim 73: Tanımlanamayan Aziz Figürü (Yinsel, 2021)…….199

Resim 74: Tanımlanamayan Aziz Figürü (Fenerci, 2021)……199

Resim 75: Dekoratif Pano (Yinsel, 2021)…….200

Resim 76: Dekoratif Pano (Wulff, 1913)……..200

Resim 77: Stylos Manastırı Şapeli (Drone çekimi, 2022)……240

Resim 78: Kahve Hisar Ada Şapeli, Beşik Tonozu (Drone çekimi, 2022)……..240

Resim 79: Kapıkırı Ada Manastırı, Trapeza (Drone çekimi, 2022)…….241

Resim 80: Stylos Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)……..244

Resim 81: Kellibaron Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)……..244

Resim 82: Yunanistan Sakız Adası, Nea Moni Manastırı, İsa'nın Vaftizi, 11. Yüzyıl (Bayet, 2009: 95)……..245

Resim 83: Yunanistan Daphni Manastırı, İsa'nın Vaftizi, 11. Yüzyıl (Yinsel, 2022)……246

Resim 84: Kellibaron Mağarası, İsa'nın Başkalaşımı (Yinsel, 2021)…….246

Resim 85: Kariye Cami, Meryem'in Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi (Underwood, 1966, Fig.91)…….249

Resim 86: Yunanistan Hagia Thekla Kilisesi, Meryem'in Tapınağa Girişi, Ayrıntı (Dimitrokallis, 1963)…….250

Resim 87: Athos, Bir Keşişin Ölümü, El Yazması (Minyatür) (Wulff, 1913)…….251

Resim 88: Bursa, Tirilye Pelekete Manastırı (Aya Yani) Kilisesi, Doğuya Bakış, Almaşık Teknik (Yinsel, 2016)…….287

Resim 89: Stylos Manastırı, Silme (Yinsel, 2022)……290

Resim 90: Stylos Manastırı, Silme (Yinsel, 2021)……290

Resim 91: Stylos Manastırı, Söve (Yinsel, 2021)…….290

Resim 92: Pantokrator Mağarası, Pantokrator İsa ve İncil Yazarları (Wulff, 1913)….292

Resim 93: Stylos Mağarası, Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos (Wulff, 1913)……..295

Resim 94: Stylos Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Wulff, 1913)……297

Resim 95: Stylos Mağarası, İsa'nın Tapınağa Takdimi (Wulff, 1913)…….297

Resim 96: Mezar Odaları, Harç (1) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)…….330

Resim 97: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Harç (2) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)……..331

Resim 98: Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Harç (3) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)……..331

Resim 99: Stylos Manastırı Şapeli, Kuzey Duvar, Harç (4) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)……..331

Resim 100: Manastır Yakınındaki Mekan, Harç (5) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)…...331

Resim 101: Harç, Örnek-1, Ön Görünümü (2023)……....335

Resim 102: Harç, Örnek-2, Ön Görünümü (2023)……335

Resim 103: Harç, Örnek-3, Ön Görünümü (2023)……335

Resim 104: Harç, Örnek-4, Ön Görünümü (2023)……335

Resim 105: Harç, Örnek-5, Ön Görünümü (2023)……335

Resim 106: Harç, Örnek-1, Petrografik Analizi (2023)……338

Resim 107: Harç, Örnek-2, Petrografik Analizi (2023)……..338

Resim 108: Harç, Örnek-3, Petrografik Analizi (2023)……..338

Resim 109: Harç, Örnek-4, Petrografik Analizi (2023)……..338

Resim 110: Harç, Örnek-5, Petrografik Analizi (2023)……..338

Resim 111: Kellibaron Manastırı, Genel Görünüm (Yinsel, 2021)…….....343

Resim 112: Kellibaron Manastırı'nın Güneybatısındaki Savunma Kalesi (Yinsel, 2021)…….....352

Resim 113: Kellibaron Mağarası, Duvar Resimleri (Yinsel, 2021)……..353

Resim 114: Kellibaron Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)…….354

Resim 115: Kellibaron Mağarası, İsa'nın Başkalaşımı (Yinsel, 2021)…….355

Resim 116: Kellibaron Mağarası, İsa'nın Çarmıha Gerilişi (Yinsel, 2021)……..355

Resim 117: Myus (Azap) Bizans Kalesi (Yinsel, 2021)……...357

Resim 118: Pantokrator Mağarası (Yinsel, 2022)…….364

Resim 119: Pantokrator Mağarası, Mandorla İçinde İsa (Yinsel, 2021)……...366

Resim 120: Kiliselik Manastırı, Batı Cephe (Yinsel, 2021)……..368

Resim 121: Kiliselik, Trapeza ve Manastır kilisesi arasına yapılmış şapel (Yinsel, 2021)…….370

Resim 122: Eğridere Vadisi, Latmos Dağları'na Bakış (Yinsel, 2021)……372

Resim 123: Eğridere Mağarası, Kilim Desenleri (Yinsel, 2021)……..374

Resim 124: Eğridere Mağarası, Aziz Figürleri (?) (Yinsel, 2021)……374

Resim 125: Eğridere, Silme (?) (Yinsel, 2021)…….375

Resim 126: Eğridere, Lento veya Söve (?) (Yinsel, 2021)……375

Resim 128: Eğridere, Silme (?) (Yinsel, 2021)…….375

Resim 129: Bafa Gölü, Kapıkırı Ada Manastırı (Drone çekimi, 2022)……376

Resim 130: Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi (Drone çekimi, 2022)…….378

Resim 131: İkiz Ada 4 No.lu Kilise, Batı Cephe (Yinsel, 2021)……..380

Resim 132: İkiz Ada 4 No.lu Kilise, Batı Cephe (Anthony Kirby, 1992)……382

Resim 133: İkiz Adalar, Kara ile bağlantısı (Yinsel, 2021)…….382

Resim 134: Bafa Gölü, Menet Ada (Yinsel, 2022)……..384

Resim 135: Menet Ada, Şapel (?) (Yinsel, 2022)……384

Resim 136: Bafa Gölü, Kahve Hisar Ada Manastırı (Drone çekimi, 2022)……386

Resim 137: Bafa Gölü, Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi (Drone çekimi, 2022)...388

Resim 138: Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi (Drone çekimi, 2022)…….388

Resim 139: Kahve Hisar Ada, Şapeller (Drone çekimi, 2022)……389

Resim 140: Mersinet (Pınarcık) Yerleşimi (Yinsel, 2021)……..390

Resim 141: Mersinet Manastırı'nın Kulesi (Yinsel, 2021)……..392

Resim 142: Sobran Kalesi (Yinsel, 2022)……....393

Resim 143: Sobran, Korint Sütun Başlığı (Yinsel, 2022)……....394

Resim 144: Sobran, (?) (Yinsel, 2022)…….394

Resim 145: Sobran, Sütun Kaidesi (Yinsel, 2022)……...394

Resim 146: Burgaz Ada, Manastır (Yinsel, 2021)……....395

Resim 147: Bafa Gölü, Süzbük (Yinsel, 2022)…….396

Resim 148: Koristan Burnu ve Karşısındaki Menet Ada'ya Bakış (Yinsel, 2022)…...396

Resim 149: Gökkaya Mağarası, Madalyon İçindeki Haç (Yinsel, 2021)……..398

Resim 150: Gökkaya Mağarası, Haç, kalp ve bitki motifleri (Yinsel, 2021)……398

Resim 151: Başmelek Mağarası (Yinsel, 2022)……399

Resim 152: Latmos Dağı, İsa Mağarası (Yinsel, 2021)……400

Resim 153: İsa Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)……..401

Resim 154: İsa Mağarası, İsa'nın Çarmıha Gerilişi (Yinsel, 2021)……..401

Resim 155: İsa Mağarası, Madalyon İçerisindeki Piskopos ve Kilise Babaları (Yinsel, 2021)……..401

Resim 156: Beyaz Haç Figürlü Mağara (Yinsel, 2022)……....403

Resim 157: Beyaz Haç Figürleri, Ayrıntı (Yinsel, 2022)……..403

Resim 158: Beyaz Haç Mağara (Yinsel, 2022)……403

Resim 159: Beyaz Haç Figürü, Ayrıntı (Yinsel, 2022)……403

Resim 160: Latmos Dağı, Haçlı Mağara (Yinsel, 2022)……..404

Resim 161: Haçlı Mağara, Haç Figürü, Ayrıntı (Yinsel, 2022)……...404

Resim 162: Latmos Dağı, Kırmızı Haç Mağara (Yinsel, 2021)……...405

Resim 163: Büyük Haç Mağara, Haç Figürleri (Yinsel, 2021)……...405

Resim 164: Büyük Haç Mağara, Haç Figürü, Ayrıntı (Yinsel, 2021)…….405

Resim 165: Latmos Dağı, Haç Mağara (Yinsel, 2022)……406

Resim 166: Haç Mağara, Haç Figürü, Ayrıntı (Yinsel, 2022)…….406

TABLOLAR

Tablo 1: Latmos Manastır Organizasyonları…….216

Tablo 2: Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Tür ve Kodları (2023)……..328

Tablo 3: Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Tuz Testi Sonuçları (2023)……..332

Tablo 4: Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Kızdırma Kaybı (Kalsinasyon) ve Asit Kaybı Deney Sonuçları (2023)…….332

Tablo 5: Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Elek Analizi Deney Sonuçları (2023)……333

GRAFİKLER

Grafik 1: Stylos Manastırı, Alınan Örneklere Ait Granülometrik Dağılım (2023)…..333

GİRİŞ

Batı Anadolu'da bulunan Latmos (Latros/Λάτρος) Bölgesi'nin Hıristiyanlık yaşamı, Müslüman Arapların baskılarıyla Sina'dan göç eden keşişlere ilişkin rivayet ile 7. yüzyılda başlatılır[1]. Ancak buranın adı kaynaklarda ilk kez 787 yılındaki İznik (Nikaia) Konsili'ne katılan başrahip (hegümen) Isidoros ile birlikte anılır. Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, bölgedeki manastırlardan söz eden bir kaynaktır. Bu kaynakta, sonradan aziz olarak kabul edilen Genç Paulos'un yaşamı anlatılır. Laskarisler olarak adlandırılan dönemde (1204-1261) Latmos manastırları parlak bir dönem yaşamıştır ki söz konusu belgelerden 1222'lerde on bir manastırın adı geçmektedir[2]. 1071'den sonra hızla Türkleşen Batı Anadolu'da, Bafa Gölü'nde ve Latmos Dağı'nda Hıristiyanlığa ait çok sayıda kilise, şapel, manastır ve mağaralar günümüze gelebilmiştir (Talbot ve Wharton, 1991: 1188; Kirby ve Mercangöz, 2002: 264-265)[3].

Bölge olarak Latmos'un seçilmesinin iki önemli sebebi vardır. Bu sebeplerden birincisi, bölgenin özellikle Bizans Dönemi'nde Orta Çağ kaynaklarına göre isimlerini bildiğimiz çok sayıda manastır ve kilise inşa edilmiş olmasıdır[4]. Bu kiliseler günümüze kadar yapılan araştırmalarda yeterince ele alınmamış ve tartışılmamıştır[5]. İkincisi ise, bölgedeki bu manastırlardan özellikle Stylos ve Kellibaron manastırları ile ilgili günümüze ulaşmış *typikon*lardır[6].

---

[1] Çalışmamızda bölgenin adının "Latmos" olarak kullanımı tercih edilmiştir.

[2] 1222 yılında Latmos başrahiplik listesinde adı geçen manastırlar için bkz. Ek.3 bölümü, dipnot no.486.

[3] Bu yapılar Latmos Dağı'nda ve Bafa Gölü kıyılarında dağınık olarak bulunurlar (Kirby ve Mercangöz, 2002: 266-268).

[4] Bölge ile ilgili başlıca yayınlar: Guyer, 1909: 134-137; Wiegand, 1913; Dölger, 1932: 5-6,8; Vocotopoulos, 1966: 213-216; Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106; Schiemenz, 1971: 46-53; Janin, 1975: 217-240; Eyice, 1978: 9-13; Peschlow, 1995: 651-716; Kirby, 1993; Kirby, 1996: 293-309; Kresten, 2000: 187-204; Kirby ve Mercangöz, 2002: 264-284; Peschlow, 2005: 58-87; Ragia, 2008.

[5] Tez çalışmasına başlanıldığı sırada Latmos Bölgesi'ndeki Bizans dönemine ait tüm manastırların çalışılması planlandığı için hem Bafa Gölü'ndeki adalar üzerinde bulunan manastırlar hem de Latmos Dağı'ndaki manastırlar ile ilgili arşiv ve arazi çalışmaları tamamlanmış olsa da araştırma sürecinde, Stylos Manastırı'nın mimari plan özellikleri, duvar resimlerinin ikonografisi, malzeme-teknik özellikleri bakımından ön plana çıkması ile birlikte yapıya ait arşiv belgelerinin varlığı tezin yalnızca Stylos Manastırı ile sınırlandırılmasına neden olmuştur. Bu nedenle Bafa Gölü'ndeki adalar üzerinde bulunan manastırlar ile Latmos Dağı'nda yer alan manastırlar ekte ayrıca verilmiştir. Bkz. Ek. 3, Ek. 4 ve Ek. 5 bölümleri.

[6] Typikon: Bir manastırın idari organizasyonunu belirleyen bir dizi yönetmeliktir. Typikonların tarih aralığı 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır, ancak çoğunluğu 11. ile 14. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Korunan

Latmos Bölgesi'nde Bizans dönemine ait dini yapıların ve duvar resimleriyle kaplı mağaraların sayıca çok olması yabancı bilim insanlarının ilgilerini buraya çekmiştir. Bölgede bulunan kilise ve manastırlar çoğunlukla yabancı bilim insanları tarafından incelenmiş ve kendi dillerinde yayınlanmıştır. Wiegand (1913), Vocotopoulos (1966-1967), Janin (1975), Kirby (1993), Peschlow (1995) ve Ragia (2008) bölge hakkında araştırmalar yapmışlardır. Ancak araştırmacılar bölgedeki yapıları çalışmalarında toplu olarak ele almışlardır. Bu nedenle yapıların mimari tasvirleri yetersiz kalmıştır. Bu amaçla 2020 yılının haziran ayında tez konusu önerisinin kabul edilmesiyle birlikte bölge hakkında çalışmalara başlanmıştır.

Çalışma, bölgede yer alan Stylos Manastırı'nın mimari plan özellikleri, malzeme-tekniği ile duvar resimlerinin ayrı ayrı ele alınıp çizimlerle birlikte belgelendiği ilk çalışma olması bakımından önemlidir.

Ayrıca çalışma, Stylos Manastırı'nın bölge ve bölge dışındaki Bizans Dönemi'ne ait diğer yapılar ile hem mimari plan hem de duvar resimlerinin üslup ve ikonografi özellikleri bakımından karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapılarak incelendiği bir çalışma olması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışma sürecimiz boyunca karşılaştığımız konu ile ilgili soru ve sorunlar tespit edilmiş ve bu sorulara tez çalışmamız kapsamında çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. İlk sorunumuz Stylos Manastırı ile bölgedeki diğer Bizans dönemine ait yapılar arasındaki bağlantı ve ilişkidir. Stylos Manastırı üzerinden bu bağlantı ve ilişki sorgulanarak dağdaki manastır yaşamı tartışılmıştır. Bir diğer sorun ise bölgedeki ‘‘T’’ planlı yapılar ile ilgilidir. Bu yapıların kilise mi yoksa yemekhane yapısı mı oldukları çalışmamızda tartıştığımız konular arasındadır. Çalışmamıza ilişkin sorunlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Stylos Manastırı Kilisesi'nin plan tipi nedir?
2. Stylos Manastırı Kilisesi galerili mi idi?
3. Stylos Manastırı Kilisesi'nin narteksi nasıl düzenlenmiş idi?
4. Stylos Manastırı Kilisesi kaç mimari evreden oluşur?
5. Stylos Manastırı Kilisesi'nin örtü sistemi nedir ve ne zaman yıkılmıştır?

---

*typikon*ların on beşi İstanbul'daki vakıflar için, on sekizi Yunanistan'daki manastırlar (Athos Dağı dahil), diğerleri Anadolu, Kıbrıs, Suriye- Filistin ve İtalya'daki kurumlar içindir (Talbot, 1991: 2132).

6. Stylos Manastırı Kilisesi'nin destek sistemi ne idi?
7. Stylos Manastırı Kilisesi'nin doğusunda kaç apsis bulunur?
8. Stylos Manastırı'nın güneydoğusundaki şapel ne zaman inşa edildi?
9. Stylos Manastırı Kilisesi'nin apsisinin iki yanındaki mekanların işlevi nedir?
10. Stylos Manastırına ait mezar odaları ne zaman inşa edildi?
11. Stylos Mağarası'nda bulunan duvar resimleri ne zaman yapılmıştır?
12. Stylos Mağarası'ndaki duvar resimlerinin üslup özellikleri nedir?
13. Stylos Manastırı ne zaman terk edilmiştir?
14. Bölgedeki ''lavra'' tipi manastırlar hangileridir?
15. Bölgedeki ''kenobitik'' tipi manastırlar hangileridir?
16. Bölgedeki ''lavra-kenobitik'' tipi manastırlar hangileridir?

Çalışma, arşiv taramaları ve arazi çalışması olmak üzere iki ayrı alanda sürdürülmüştür[7]. Konu ile ilgili yapılan yayın çalışmaları yurt içinde ve yurt dışında olmak üzere iki ayrı aşamada gerçekleştirilmiştir.

Yurt içinde İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Fener Rum Patrikhanesi Kütüphanesi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi; Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi özellikle çalışılan bölge ile ilgili önemli bilgiler elde edinilmesini sağlayan arşivler olmuştur. İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan ''*Athos Tarihi''* ile ilgili yayınlar çalışmaya önemli bilgiler katmıştır[8]. İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki araştırmalar sayesinde tespit edilen yayınlar, Latmos Dağı'nın Bizans dönemi tarihi ile ilgili önemli yayınlardır.

Yurt dışındaki arşiv çalışmaları ise kazanılan ARIT (American Research Institute in Turkey) bursu ile 6 aylığına Yunanistan'da gerçekleştirilmiştir[9]. Kazanılan burs ile Atina Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyelerinden *Dr. Dionysios*

[7] Arazi çalışmalarımız 2021, 2022 ve 2023 yıllarında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinlerle gerçekleştirilmiştir.
[8] Söz edilen yayın için bkz. Moutsopoulos, N. (1981), *Mount Athos: A brief account of its history and architecture.* Thessaloniki: Petalotis.
[9] Yunanistan'daki arşiv çalışmalarımız Atina Üniversitesi, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Fransız Okulu Kütüphanesi, Amerikan Okulu Kütüphanesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanelerinde 08.09.2022 - 28.02.2023 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Mourelatos'un tarafıma yazılan daveti ile 01.09.2022-28.02.2023 tarihleri arasında Yunanistan'a gidilmiş ve çalışmalara başlanmıştır.

Yunanistan'da Atina (Αθήνα), Daphni (Δάφνη), Nea Makri (Νέα Μάκρη), Marathon (Μαραθώνας), Rafina (Ραφήνα), Grammatiko (Γραμματικό) ve Delphi (Δελφοί) yerleşimleri ziyaret edilmiş, özellikle Atina'da verimli bir çalışma ve araştırma süreci geçirilmiştir. Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών Αθήνας), Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Amerikan Okulu'nun Gennadius Kütüphanesi'nde arşiv çalışmaları yapılmış, ancak çalışmaya en önemli katkıyı Fransız Okulu'nun Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi sağlamıştır[10]. Atina Fransız Okulu Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi'nde yapılan araştırmalar sonucunda Stylos Manastırı ile ilgili önemli kaynaklara, seyahatnamelere ve yayınlara ulaşılmıştır. Bu kaynak ve yayınlar çalışmamıza önemli katkı sağlamışlardır.

Çalışmamız için özellikle akademisyenlerle yapılan yüz yüze görüşmeler çok faydalı olmuştur. Atina Üniversitesi'nin Arkeoloji ve Sanat Tarih Bölümü'nden *Dr. Dionysios Mourelatos*; Atina Üniversitesi'nin Ortodoks Teolojisi Bölümü'nden *Prof. Dr. Konstantinos Kornarakis* ve Teselya Üniversitesi'nin Tarih, Arkeoloji ve Sosyal Antropoloji Bölümü'nden *Prof. Dr. Efi Ragia* Stylos Manastırı'nın tarihine ışık tutan arşiv belgelerine ve ayrıca Patmos Adası'nda bulunan Ioannes Theologos Manastırı'nın Kütüphanesi'nde konu ile ilgili yayınlanmış olan yayınlara ulaşmamı sağlamışlardır.

Yunanistan'da bulunduğumuz süre boyunca arşiv çalışmalarımız ile birlikte özellikle Atina ve çevresinde Bizans dönemine ait kiliseler ve manastırlar ziyaret edilmiş, yapıların fotoğrafları çekilerek karşılaştırmalı değerlendirme için önemli veriler toplanmıştır[11]. Bu veriler, Stylos Manastırı'nın mimari plan özellikleri, malzeme ve teknik ile duvar resimlerinin ikonografisinin benzer ve farklı özelliklerinin tespiti açısından çalışmamıza büyük fayda sağlamıştır.

[10] Atina'daki araştırmalarım sırasında Fransız Okulu'nun Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesine konu ile ilgili çalışmalarım için beni yönlendiren *Dr. Dionysios Mourelatos*'a çok teşekkür ederim.

[11] Yunanistan'da ziyaret edilen Bizans dönemine yapılar ve müzeler: Atina Metamorphosis Kilisesi, Atina Kapnikarea Kilisesi, Daphni Manastırı Kilisesi, Atina Hagios Nikolaos Kilisesi, Atina Bizans ve Hıristiyan Müzesi, Benaki Müzesi, Atina Kutsal Havariler Kilisesi, Atina Theotokos Pantanassa Kilisesi, Atina Hagios Ioannes Theologos Kilisesi, Atina Kutsal Üçlü Kilisesi.

Bununla birlikte, Latmos ve Stylos Manastırı ile ilgili yayınların büyük bir bölümünün Yunanca olması, bu dil ile ilgili eğitim almamı zorunlu kılmıştır. Bu amaçla, Yunanistan'da Atina Üniversitesi Modern Yunanca Dil Birimi'nde Yunanca dil eğitimi almaya başlanmıştır[12].

Bölge ile ilgili yapılacak olan çalışmalarımız T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinlerle birlikte başlatılmış ve arazi çalışmalarımız 2021, 2022 ve 2023 yılları arasında devam etmiştir[13]. Latmos Bölgesi ilk olarak 2019 yılında ziyaret edilmiştir[14]. 2021 ve 2022 yılları arasında arazi çalışmalarımızı gerçekleştirmek amacıyla Kapıkırı (Herakleia) Köyü'nde bir ev tutulmuş ve bu sayede çalışmalarımız kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Bölgede bulunan Bizans dönemine ait tüm kiliseler, şapeller, manastırlar ve mağaralar ziyaret edilmiş, yapıların fotoğrafları çekilerek incelemelerde bulunulmuştur. Özellikle 17 Haziran 2021 tarihinden itibaren Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'na yoğunlaşılmış ve arazi çalışmalarımız burada devam etmiştir[15].

26-28 Temmuz 2023 tarihinde Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı arazi çalışmalarımız kapsamında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinlerle birlikte son kontrolleri yapmak amacıyla tekrar tarafımızdan ziyaret edilmiştir.

Atina Üniversitesi Modern Yunanca Eğitim Merkezi'nden alınan 6 ay süreli kabul mektubu ile 4 Aralık 2023-15 Mayıs 2024 tarihleri arasında Yunanca dil eğitimi almak üzere tekrar Yunanistan'a gidilmiştir. Yunanistan'da geçirdiğimiz bu süre içerisinde

[12] Yunanistan'daki çalışmalarımız sırasında Atina Üniversitesi'nde Ekim ayında başlayan Modern Yunanca dil kursuna kayıt olunmuştur. Modern Yunanca dil kursuna 28 Şubat 2023 tarihine kadar devam edilmiştir.
[13] Çalışmamız kapsamında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinler: Arazi çalışması (araştırma ve inceleme, ölçü alma, çizim yapma ve fotoğraf çekme), analiz çalışması (yapıdan alınacak olan harç ve sıva örnekleri) ve drone çekimidir.
[14] Bölge ilk olarak 9-11 Kasım 2019 tarihleri arasında ziyaret edilmiştir. Öncelikle Bafa Gölü üzerinde bulunan adalardaki manastırlar incelenmiş ve bu yapıların fotoğrafları çekilmiştir. Adalara Bafa Gölü üzerinden bir balıkçı kayığı ile gidilerek ziyaretimiz gerçekleşmiştir.
[15] Latmos Dağı'nda bulunan Stylos Manastırına ilk olarak 17 Haziran 2021 yılında arkadaşım *Mimar Aykut Fenerci* ile birlikte çıkılmıştır. Manastır ile ilgili arazi çalışmalarımız bu tarihten itibaren başlamıştır. Stylos Manastırı konum olarak bölgeye en uzak manastır olması buraya çıkışı zor kılmaktadır. Bu sebeple arazi çalışmalarımız gerçekleştirebilmek için manastıra yakın bir mesafede Kovan Yayla denilen yerde arkadaşım *Mimar Aykut Fenerci* ile birlikte burada konaklayarak (çadır kurarak) arazi çalışmamız gerçekleştirilmiştir.

Yunanca dil eğitiminin yanı sıra ilgili kütüphanelerde tez konusu hakkında araştırmalara devam edilmiştir.

Tez çalışmamız sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde, ‘‘*Karia Bölgesi’’* adlı başlığı altında bölgenin coğrafyası, tarihi ile birlikte bölgede bulunan Bizans yerleşimleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, ‘‘*Latmos/Latros (λατρος)’’* adlı başlığı altında Latmos'un coğrafyası, Bizans dönemi öncesi tarihi ile Bizans dönemi tarihi, dini organizasyonu ve tarihsel süreci incelenmiştir. Latmos Dağı'nın bir kutsal dağ olması ve aynı zamanda önemli bir manastır merkezi olması sebebiyle yerleşimin dini organizasyonu tartışılmıştır. Türklerin bölgeye gelişi ile birlikte manastır hayatının sona ermesi ve Latmos rahiplerinin özellikle Yunanistan'daki Kos (İstanköy) ve Patmos adalarına gidişleri sebebiyle yerleşimin 14. yüzyıldan sonraki süreci de bu bölümde vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, ‘‘Stylos Manastırı’’ başlığı altında Stylos Manastırı ile ilgili araştırmalara yer verilmiştir. Bu araştırmalar sırasıyla dönem kaynakları, seyahatnameler ve bilimsel yayınlardan oluşarak ara başlıklar altında eleştirel bir biçimde değerlendirilmiştir. Stylos Manastırı'nın ‘‘Yapı Tanıtımı’’ başlığı altında adı ve yeri, kuruluşu ve organizasyonu, ithaf tarihi ve typikonu üzerinde durulmuştur. Stylos Manastırına ait arşiv belgeleri, manastırın hegümenleri/başrahipleri kronolojik olarak ele alınmıştır[16].

Bu bölümde yapının mimari plan özellikleri tasvir edilmiş ve kilise ile birlikte kilisenin zeminine inşa edilen mezar odalarının kesit, plan, rölöve ve restitüsyon çizimlerine ilk defa çalışmamız kapsamında yer verilerek belgeleme işlemleri yapılmıştır. Stylos Manastırı'nın malzeme ve teknik özellikleri bu bölümde ele alınan diğer bir konudur[17]. Yapıya ait malzeme ve teknikler ayrıntılı olarak fotoğraflar eşliğinde açıklanmıştır. Stylos Mağarası'nda bulunan duvar resimlerinin katalog çalışması yapılarak üslup ve

[16] Stylos Manastırı'nın hegümenleri/başrahipleri kronolojik bir düzen içerisinde çalışmamızın 3. bölümünde verilmiştir.

[17] Stylos Manastırı'nın büyük bir bölümü günümüzde orman içinde kalmış ve yapının büyük bir yıkım geçirdiği gözlenmiştir. Bu amaçla yapıyı daha iyi tanımlayabilmek ve anlayabilmek için 2-5 Şubat 2022 tarihleri arasında drone ile manastır ve çevresinde çekimlerinin yapılması sağlanmıştır.

ikonografik özellikleri çizim ve fotoğraflar eşliğinde incelenmiştir. Sahnelerin Latmos bölgesindeki örnekleri de ele alınarak tarihlendirme önerilerinde bulunulmuştur.

Dördüncü bölümde, ‘‘*Manastır Sistemleri’’* başlığı altında lavra tipi manastır sistemi, kenobitik tipi manastır sistemi ve lavra-kenobitik tipi manastır sistemleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

Beşinci bölümde, ‘‘*Stylos Manastırı Kilisesi ile ilgili Restitüsyon Önerileri’’* başlığı adı altında kilise, şapel ve mezar odalarının restitüsyon çizimlerine yer verilerek yapının geçirdiği değişimler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca kilisenin yapı evreleri çizim ve fotoğraflar eşliğinde değerlendirilmiştir.

Altıncı bölümde, ‘‘*Karşılaştırmalı Değerlendirme’’* başlığı altında Stylos Manastırı Kilisesi’nin plan, örtü sistemi, cepheler, malzeme-teknik ve duvar resimlerinin başta Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere İstanbul, Kapadokya, Bithynia ve Yunanistan’daki örneklerle karşılaştırması yapılmıştır[18].

Yedinci bölümde, ‘‘*Stylos Manastırı Kilisesi ile ilgili Değerlendirme’’* başlığı adı altında manastırın tanımlanması üzerinde durularak kilisenin plan tipi, örtüsü ve destek sistemleri tartışılmıştır.

Sekizinci bölümde, ‘‘*Değerlendirme*’’ başlığı altında, ‘‘Kutsallık Olgusu ve Kutsal Dağlarla İlişki’’, ‘‘Yemekhane’’, ‘‘Mezar Yapıları’’, ‘‘Münzeviler ve Stylite Azizler’’, ‘‘Mimari’’, ‘‘Malzeme-Teknik’’, ‘‘Mimari Plastik’’ ve ‘‘Duvar Resimleri’’ ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir. Stylos Manastırına ait mekanların bir bütün olarak işlevselliği tartışılmış, bölgedeki manastır hayatı ve düzeni, manastır sistemleri ele alınarak Athos başta olmak üzere kutsal dağlar incelenmiştir.

Latmos Bölgesi’ndeki Bizans dönemi yapılarında kullanılan malzeme ve inşa teknikleri örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Gizli tuğla tekniği, almaşık teknik ve çerçeveli teknik ana hatları ile birlikte verilmiş ve başta Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere İstanbul, Bithynia ve Yunanistan’daki yapılar üzerinden bu teknikler tartışılmıştır. Stylos Manastırı’nın çevresinde bulunan mimari plastik eserlerin çizim ve fotoğraflarına yer

[18] Batı Anadolu’da bulunan Bizans şehirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Foss, 1972; Foss, 1977: 469-486.

verilmiştir. Stylos Mağarası'nda bulunan duvar resimlerinin ikonografi özeliklerinin değerlendirmesi bölgedeki örnekler üzerinden karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

Çalışmamızın sonunda ''Sonuç'' ve ''Kaynakça'' bölümlerine yer verilmiştir. Çalışmamızın Ekler bölümü 10 ara ek bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın Ek 1. bölümünde, ''Malzeme Analizi Sonuç Raporu'' yer almıştır. Yapıdan alınan harç örneklerinin arkeometrik yönden incelenmesi sağlanmış ve yapılan analizler detaylı olarak açıklanmıştır[19].

Ek 2. bölümünde ''Latmos Bölge Kronolojisi'' başlığı altında bölgenin Erken Bizans Dönemi'nden tarihinden 14. yüzyıla kadar olan önemli süreçleri sıralanmıştır.

Ek 3. bölümünde ''Latmos Dağı'ndaki Bizans Manastırları'' başlığı altında manastırların adı ve yeri, kuruluş tarihi ve organizasyonu, ithaf tarihi ve typikonu, arşiv belgeleri, hegümenleri/başrahipleri, mimari özellikleri, duvar resimleri, malzeme ve teknik özellikleri ile mimari plastik eserleri ara başlıkları altında incelenmiştir.

Ek 4. bölümünde, ''Bafa Gölü Adalardaki Bizans Dönemi Manastırları'' başlığı altında manastırlar adı ve yeri, kuruluş tarihi ve organizasyonu, ithaf tarihleri ve typikonu, arşiv belgeleri, hegümenleri/başrahipleri, mimari özellikleri, duvar resimleri, malzeme ve teknik ile mimari plastik eserleri ara başlıkları altında incelenmiştir.

Ek 5. bölümünde, ''Bafa Gölü Kıyısındaki Bizans Dini Yapıları'' ele alınmıştır. Burada bulunan Bizans dönemine ait yapılar tanıtılmıştır.

Ek 6. bölümünde ''Mağaralar'' başlığı altında mağaraların adı, yeri, işlevi ve içerisinde bulunan duvar resimleri, yazıtlar, haç motifleri açıklanmıştır.

Ek 7. bölümünde, konu ile ilgili terim ve kavramların yer aldığı bir ''Sözlük'' çalışması eklenmiştir.

Ek 8. bölümünde, ''Çalışma Takvimi (2021-2023)'' başlığı altında Latmos Bölgesi'nde gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmalarımızın takvimi yer almıştır.

[19] Malzeme analizleri İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde yaptırılmıştır.

Ek 9. bölümünde, ‘‘Orijinallik Raporu’’, Ek 10. bölümünde ise ‘‘Etik Kurul Muafiyet Formu’’ yer almıştır.

1. BÖLÜM

KARİA (KAPIA) BÖLGESİ[20]

1.1. COĞRAFYA:

Anadolu'nun güneybatısında yer alan Karia (Καρύα), kuzeybatıda Ionia, kuzeyde Lidya, doğuda Frigya ve Pisidia, güneyde de Likya ile komşudur (Harita 1). Kuzeyde Menderes Nehri ve Menderes Vadisi'nin kuzey kenarındaki Aydın Dağları (Messogis), doğuda Salbakos (Denizli) Dağı ve güneyde, üst yükseltileriyle İndos'un (Dalaman Çayı) çizdiği doğal sınırlar Karia'yı komşularından ayırmaktadır (Peschlow-Bindokat, 2005: 16).

Harita 1. Karia Bölge Haritası

(Peschlow-Bindokat, 2003: 11).

[20] Karia bölgesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Brewster, 1993: 37-56; Küçükeren, 2000.

Karia bölgesi birçok adayla çevrilidir. Bu adalardan bazıları, Kos ve Samos gibi, bağımsız kent devleti statüsüne sahipti. Bölgenin batı kesiminin coğrafi yapısını Latmos Dağı'nın varlığı belirlemektedir. Bugün zirveleri ''Beşparmak'' (Πενταδάκτυλος/Pentadaktylos) olarak adlandırılan bu dağlar sarp ve engebelidir ancak bu dağlık arazinin doğu uzantısı, Aydın'daki Çine Çayı'na (Marsyas) kadar uzanan ormanlık bir platoya dönüşür. Kuzeyde, Karia topraklarının kuzey sınırını oluşturan Büyük Menderes (Maiandros) Nehri'nin geniş, düz ve yoğun olarak tarım yapılan vadisi yer alır (Reger, 2020: 3).

Dağlık bir bölge olan Karia'nın büyük bir kısmı silsile halinde kuzeybatı-güneybatı yönünde uzanır. Kuzeyde bulunan Aydın (Messogis) (1831 m), kuzeydoğuda Salbakos (Denizli) (2308 m), doğu-güneydoğuda Gölgeli Dağları (Denizli) (2420 m), iç kısımlarda birbirine paralel sıralanan ve akarsuların oluşturduğu vadilerle ayrılan Karıncalı Dağları (Aydın) (1699 m), Doğu Menteşe Dağları (1792 metre) ve Batı Menteşe Dağları (1277 m) Karia Bölgesi'nin önemli yükseltileridir. Bölgenin batısında Latmos (Beşparmak) Dağı (1367 m) ve Grion (Paşalı ve Kazıklı) (1073 m) bulunmaktadır (Birsel, 2015: 17).

Karia iç kesimlerinde çok az ovaya sahiptir. Jeolojik yapısı gereği Latmos'un da dahil olduğu Karia'nın kuzey kısmı, mermer katkılı eski kristalli taştan-gnays, granit ve mikalı şist-batı ve güney kenarları yarı kristalli kireçten, güneyi ise mezozoik-eski tersiyer tortullardan oluşmaktadır. Karia kıyıları birçok doğal limana sahiptir. Karia'da Antik Dönemde, deniz ticaretine bağlı birçok kent kurulmuştur. Karia içlerine ulaşım, batıyı doğuya bağlayan Menderes Vadisi'ndeki büyük yol üzerinden sağlanmaktaydı (Peschlow-Bindokat, 2005: 16-17).

Karia bölgesi akarsu bakımından zengin sayılmaz. Latmos Körfezi'ne (Λατμιχός Χόλπος/Latmikos Kolpos) dökülen Menderes bölgenin en önemli akarsuyudur. Bölgenin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Menderes Vadisi ile kıyı kesiminde zeytincilik yapıldığı bilinmektedir (Birsel, 2015: 18-19).

Zeytinyağı, Karia Bölgesi'nin önemli bir tarımsal ürünüdür[21]. Ayrıca incir ve bal da bölgenin önemli diğer tarım ürünleri arasındadır[22]. Latmos Herakleia'sında arıcılık yapıldığı ve bu nedenle kentten gelir vergisi alındığı da bilinmektedir. Karia'nın doğal

[21] Karia'da üretilen zeytinyağının MÖ 4. yüzyılda Atina'ya kadar uzandığı bilinir (Birsel, 2015: 18-19).
[22] MÖ 3. yüzyılda Mısır'a deniz yoluyla Karia balı gönderildiği bilinmektedir (Birsel, 2015: 18-19).

kaynakları arasında yer alan bir başka unsur da ormanlardır[23]. Karia, Anadolu'nun batı kıyısında en çok çam ormanına sahip bölgesidir. Ağaç kesimi, odun ticareti ve gemi yapımı Karia'nın diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Bölgenin yer altı zenginlikleri arasında ise mermer başta gelmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 18).

Bölgenin adı, Yunanlıların Anadolu'ya yerleşmesinden önce burada yaşayan halktan, Karialılardan gelmektedir. Antik Dönemde, Karialıların kökenlerinin nereden geldiği tartışılan konulardan biriydi. Geçmişten bu yana Karialılar kendilerini bu bölgede oturan bir halk olarak görmüşlerdir, ancak bu görüşün yanında Ege adalarından Anadolu'ya geldikleri düşüncesine de yer verilmektedir. Karia'nın bilinen en eski yerleşim izlerinin Neolitik Çağ'a kadar uzandığı ve bu döneme ait yerleşme izlerine kıyılarda olduğu gibi iç kesimlerde de rastlanıldığı bilinmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 19-21).

[23] Bölge, ormanlarla kaplı olduğu için kerestecilik gelişmiştir (Birsel, 2015: 18-19).

1.2. TARİHİ:

Bugünkü Aydın ilinin güneyini, Denizli ilinin güneybatısını ve Muğla ilinin Fethiye ilçesi hariç tamamını içine alan coğrafik alana Karia ülkesi, bu sınırlar içinde yaşayan halka da Karlar adı verilmiştir (Küçükeren, 2000: 104)[24].

MÖ 3. yüzyılın başında Makedon komutanı Pleistarkhos, Karia'nın büyük bir bölümüne egemen olmuş ve Latmos Herakleia'sını sahip olduğu toprakların başkenti yapmıştır. Karia'nın iki bölgeye ayrıldığı bilinmektedir. Bu bölgelerden birinin merkezi Alabanda (Araphisar/Çine), diğer bölgenin ise Milas (Mylasa) olduğu bilinmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 25).

Anadolu'da Roma hakimiyetine karşı başlatılan savaşlar sonucu MÖ 1. yüzyıl, Anadolu'da gerileme dönemidir. Karia bölgesi de bundan etkilenmiştir. Anadolu ancak İmparator Augustus döneminde yeniden canlanmaya başlamıştır. Roma Barışı (*Pax Romana*) altında Anadolu kentleri iki yüz yılı aşkın bir süre refah ve gelişme dönemi yaşamış, bu durum kendini özellikle yoğun olarak inşa edilen yapı faaliyetleriyle kanıtlamıştır. Bu dönemde Karia kentleri arasında öncelikle Aphrodisias ön plandadır. Kent, Roma İmparatorluk Dönemi'nin önde gelen sanat merkezlerinden biri olmuştur. Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi ile başlayan uzun barış dönemine, MÖ 3. yüzyılın ortalarında Anadolu'yu yağmalayan ve Ionia'ya kadar ulaşan Gotlar son vermiştir; Milet (Miletos) kentinin Didim'deki (Didyma) Apollon Tapınağı'nın etrafına, düşmandan korunmak amacıyla hızlıca duvarlar yaptırttığı bilinmektedir. İmparator Diokletianus (284-305) aldığı bir dizi önlemlerle İmparatorluğun çöküşünü önlemeye çalışmıştır. Alınan önlemler arasında Roma İmparatorluğu eyaletlerinin yeniden düzenlenişi de vardı (Peschlow-Bindokat, 2005: 25-26).

MÖ 5. yüzyılın sonunda Karia Pers egemenliği altına girmiş ve bu bölge kendi başına bir satrap merkezi olmuştur. Anadolu'da Pers hakimiyetine son veren Büyük İskender'in Karia'ya varışına kadar satraplar Milaslı Hekatomnos ailesinden çıkmıştır. Bu satrapların en ünlüsü MÖ 377-351 yılları arasında hüküm süren Mausolos'tur. Mausolos, başlangıçta Karia'yı Milas'tan idare etmiştir. Ancak yönetimi ele alışından birkaç yıl sonra Mausolos, Halikarnassos'u başkent yaparak Karia'yı buradan yönetmiştir. Büyük Pers Kralının emri

[24] Karia'da yaşadığı bilinen bir başka halk da Lelegler olarak bilinmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 19).

altında olmasına karşın Karia'yı bağımsız bir egemen gibi yönetmiştir (Peschlow-Bindokat, 2005: 22)[25].

Karia'nın Hıristiyanlaştırılması olasılıkla doğudan Menderes Vadisi üzerinden ve kuzeyden, Efes'ten olmuştur. Ancak yeni inanç sistemi 3. yüzyılda kabul görmeye başlamıştır (Peschlow-Bindokat, 2005: 27).

Geyre/Kayra, Datça (Knidos), Milet (Miletos/Balat/Palatia) ve Priene (Güllübahçe/Sampson) gibi Helenistik ve Roma dönemlerinin önemli merkezlerinin yanı sıra, özellikle kıyı kesimlerinde Erken Bizans Dönemi'nde birçok yeni yerleşim birimi kurulmuştur (Serin, 2004: 11-13; Serin, 2013: 192, 200).

Karia'da 5. ve 6. yüzyıllarda yoğun bir yapı faaliyetinin olduğu bilinmektedir[26]. Bu dönemden günümüze ulaşmış pek çok kilise bunu kanıtlamaktadır. 6. yüzyılın ortalarından 8. yüzyıla kadar geçen zaman veba salgınlarının, Pers ve Arap istilalarının yol açtığı bir gerileme dönemi olmuştur (Peschlow-Bindokat, 2005: 27-28).

Perslerin ve Arapların Anadolu'ya yaptığı seferler Karia'nın sadece kıyı bölgelerini etkilemiştir. Bu dönemde nüfus azalmış, kentlerde oturanların sayısı düşmüş, Geyre/Kayra (Aphrodisias) örneğinde olduğu gibi kentlerin varlığının sona erdiği bilinmektedir. Aphrodisias Metropolis idi ve Karia piskoposluklarının başında bulunuyordu. Kent, Hıristiyanlık öncesi geçmişe ait son izleri de silerek Haçkent (Stauropolis) adını almıştır. Batı Anadolu en geç 10. yüzyılda nüfusun zenginleştiği kalabalık bir bölge olmuştur (Peschlow-Bindokat, 2005: 28).

1071 yılında Bizans ordusunun yenilgisi, Türk boylarının Batı kıyılarına ilerlemelerine yol açmıştır. Selçukluların sürekli tehdidine karşı 12. yüzyılda şehirler ve yerleşim yerleri güçlendirilmiştir. Laskarisler Dönemi'nde özellikle III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254) zamanında Anadolu gelişmiştir (Peschlow, 1995: 652, 655-656).

---

[25] Mausolos, zamanının önde gelen mimar ve heykeltraşlarını Karia'ya çağırmıştır. Mausollos hayattayken Bodrum'da bulunan mezar anıtı Mausoleion'un yapımına başlanmıştır. Anıtın yapımına Mausolos'un ölümünden sonra eşi Artemisia'nın döneminde de devam edildiği bilinir (Peschlow-Bindokat, 2005: 23).

[26] 1204 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler tarafından işgal edilince; başkentten kaçan Bizans soyluları Trabzon'da, Mora'da ve İznik'te birer prenslik kurdular. Bu küçük Bizans prensliklerinden kurucuları, I. Theodoros Laskaris'in adıyla anılan İznik Bizans Devleti idi. Resmi başkent İznik'in yanı sıra Manisa (Magnesia), Kemalpaşa (Nymphaion) ve İzmir (Smyrna) Laskaris imparatorlarının merkezleri olmuşlardır (Mercangöz, 1998: 34-35).

1261'de İznik Bizans Devleti'nin son imparatorları VIII. Mikhael Palaiologos (1259-1282) zamanında başkent İstanbul Latinlerden alınmış, böylelikle Bizans imparatorluk merkezi uzun bir aradan sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Bundan kısa bir süre sonra Batı Anadolu'daki Bizans hakimiyeti zayıflamıştır (Mercangöz, 1998: 34-35).

İmparatorluk yönetiminin 1261 yılında İstanbul'a geri dönmesiyle Türk boyları ilerlemelerini sürdürmüşlerdir. 1260'lı yıllarda Karia'nın tamamen Türklerin elinde olduğu bilinmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 29). 1261'den sonra Milas'taki Menteşe Emirliği de dahil olmak üzere ihmal edilen bölgelerde küçük Türk Beylikleri (Beylikler, Emirlikler) kurulmuştur (Peschlow, 1995: 655-656).

Batı Anadolu'daki en önemli beyliklerden biri Menteşeoğulları'dır (1261-1420). Beyliğin kurucusu Menteşe Bey (1261-1282) Selçuklu uçbeyi olarak Güneybatı Anadolu'nun (antik Karya Bölgesi) fethi ile görevlendirilmiştir. Önce Muğla ve çevresini ele geçiren Menteşe Bey 1278'de Menderes Vadisi'ne doğru ilerlemiş; Priene ve Milet'i fethederek Beyliği'nin sınırlarını genişletmiş; 1282'de Aydın (Tralles) ve Sultanhisar'ı (Nyssa) topraklarına katmıştır. 1282'de ölen ve Fethiye'deki (Meğri) Türbesi'ne defnedilen Menteşe Bey'den sonra, bölgedeki fetihler damadı Sasa Bey tarafından sürdürülmüştür. Böylelikle Anadolu'nun güneybatısındaki Bizans egemenliği 13. yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bölgede, özellikle Latmos çevresindeki manastır ve arazileri tekelinde bulunduran keşişler Türklerle anlaşmayı uygun görmüşlerdir. Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos zamanında (1282-1328), 1296 yılında Aleksios Philanthropenos bölgede yeniden Bizans egemenliğini kurmaya çalışmışsa da çok kısa süre tutunabilmiş ve bu olaydan sonra Güneybatı Anadolu Bölgesi kesin olarak Menteşe Beyliği'nin eline geçmiştir (Durukan, 2014: 427)[27].

1304 yılında, Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) zamanında Selçuk (Efes) metropolü, Karya Bölgesi'nin tümü ve Küçük Menderes çevresi Menteşe Beyliği'nin eline geçmiştir (Durukan, 2014: 427). Osmanlıların 14. yüzyılın sonunda Selçuklu Beyliklerini ele geçirmesiyle Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir (Peschlow-Bindokat, 2005: 29).

[27] Bizans kumandanlarından Aleksios Philanthropenos, Karya'yı Türklerden geri almak için gelmişti. Bu amacında başarılı olan Aleksios Philanthropenos, imparatora isyan ederek Türklerle birleşip faaliyete başlamış ise de kendisinin katlinden sonra Türkler, Karya'yı tamamıyla ellerinde tutmuşlardır (Uzunçarşılı, 1969: 71).

Menteşe Beyliği, Osmanlılar zamanında sancak olarak idare edilmiş ve Anadolu Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Menteşe Beyliği'nin arazilerini genişletmek amacıyla en güçlü dönemleri Mesud Bey zamanında yani 1310 dönemine kadar devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1969: 81).

1.3. BİZANS YERLEŞİMLERİ:

Ege bölgesi, Ege Denizi ile çevrilen veya sınırlanan adalarla Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güneybatı kıyılarını içine alan bir bölgedir. Deniz bu bölgenin çeşitli bölümlerini birleştirmekte büyük bir rol oynamaktadır. Kuzeyi Trakya kıyıları, Boğaz'lar ve Truva bölgesi, güneyi Rodos, Karpatos, Girit ve Kitera adalarıyla sınırlanmış olan bu bölgenin içinde birçok ada vardır. Anadolu'nun batı kıyıları iyi korunmuş koy ve limanlara sahiptir. Bölgenin sıradağları birbirine paralel olarak batı kıyılarından içerilere doğru uzanmakta ve aralarında Bakırçay (Kaikos), Gediz (Hermos), Küçük Menderes (Kaistros) ve Büyük Menderes (Maiandros) gibi büyük nehirler tarafından sulanan ve kıyılara kadar uzanan geniş, verimli vadilerde kurulan şehirlerin aralarında ilişki kurmalarını güçleştirmiş, buna karşılık bu şehirlerin iç bölgelerde kültürel ve ekonomik ilişkilerde bulunmalarını kolaylaştırmıştır (Mansel, 1971: 1, 3)[28].

Deniz kıyısına inşa edilmiş olan Milet'in (Aydın/Didim), Bizans Dönemi'nde Menderes'in alüvyonları ilerledikçe (muhtemelen 6. yüzyılın sonlarından veya 7. yüzyıldan itibaren) ciddi sel sorunlarıyla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir (Vocotopoulos, 1966-1967: 72; Ragia, 2009: 22). Bölgede yer alan Milet, Stratonikeia, Tralleis, Magnesia vb. şehirlerin çoğu Strabon (MÖ 64/3-MS 24) zamanında bir depremle sarsılmıştır. Sismik etkiler bu şehirlerde görülebilmektedir (Ragia, 2009: 25, 28).

Strobilos, Bodrum yakınlarındaki Karia sahilindedir (Ragia, 2009: 54-55)[29]. Anaia (Kadı Kalesi), Efes'in güneydoğusundadır. Bu yolda sonraki şehirler Tralleis (Aydın), Nysa (Aydın), Mastavra (Nazilli). Karia'nın en önemli kıyı kentleri arasında Milet, Latmos Herakleia'sı, Bodrum, Datça (Knidos) ve Keramos (Muğla/Milas) gösterilebilir (Vocotopoulos, 1966-1967: 71-72; Ragia, 2009: 65-67). Milas (Mylasa), Stratonikeia (Muğla/Yatağan), Amyzon (Koçarlı/Aydın), Alinda (Karpuzlu/Aydın) ve Alabanda (Aydın), Karia'nın batısında bulunan şehirlerdi. İlin en önemli kıyı kentleri arasında yer alan Hyllarima (Muğla), Harpasos Vadisi'nin (Aydın) yukarısındaki dağlardadır. Daha güneyde Aphrodisias (Aydın) yer alır (Ragia, 2009: 70-71).

[28] Büyük Menderes Nehri (Μαιάνδρος), Batı Anadolu'daki en uzun nehirdir (Ragia, 2009: 13).
[29] Strobilos'taki Bizans kiliseleri için bkz. Tok, 2011: 544-550.

Alabanda, Stratonikeia, Alinda, Milas ve Amyzon bölgedeki bir sonraki piskoposluk listesinde yer alan şehirlerdir. Kıyıdaki Kıyıkışlacık (Iasos), Boğaziçi (Barglia), Bodrum (Halikarnassos), Datça ve Gümüşlük (Myndos) önemli merkezlerdir. Yarı dağlık Hyllarima ile Kidramos/Kidrama (Denizli/Tavas-Yorga Köyü) ve Keramos (Muğla/Milas) piskoposluk merkezleri olarak bilinir (Serin, 2004: 3; Ragia, 2009: 70-71). Priene (Aydın), Magnesia (Aydın), Tralleis (Aydın), Nysa, Mastavra (Aydın) ve Tripolis (Denizli) şehirleri piskoposluk merkezleridir (Ramsay, 1960: 124; Ragia, 2009: 69-70).

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959), imparatorluğun 10. yüzyılda idari bölünmesini ortaya çıkartmıştır (Ahrweiler, 1960: 47). Thrakesian *thema*sı ile ilgili bölümde bilgili İmparator, *thema*nın en önemli yirmi bir kentini listelemiştir. İmparatorun şehirleri hangi kriterlere göre seçtiği bilinmemektedir. İlk olarak Thrakesian *thema*sını ele alan şehirlerden Efes'ten (Ephesos) söz edilmektedir. Bunları Smyrna (İzmir), Sardis (Manisa), Milet (Aydın), Priene, Magnesia, Pergamon (İzmir), Tralleis, Hierapolis (Denizli), Honaz/Khonai (Denizli), Laodikeia (Denizli), Nysa, Stratonikeia, Alabanda, Alinda, Myrina (İzmir), Lebedos (İzmir), Kolofon/Kolophon (İzmir), Thyateira (Manisa), Teos (İzmir) ve Philadelphia (Manisa/Alaşehir) izler. Efes, Thrakesian Theması'nın başkentidir. Smyrna (İzmir) önemli bir limandı. Sardis, kuzeyden güneye, doğudan batıya ve kıyıya geçiş için çok önemli bir kavşak noktasındaydı. Bergama, Milet ve Laodikeia gibi önemli bir şehirdi. Thyateira, kuzeyden Sardis'e giden yol üzerindedir ve bu yolun kontrolünde stratejik bir konuma sahiptir. Philadelphia, Sardis'e ve batıya geçişte bir istasyondu. Magnesia, Hierapolis gibi kentler içlerinde var olan kiliseler nedeniyle Antik Dönemde gelişmiştir. Bizans şehri Honaz, Başmelek Mikhael Kilisesi nedeniyle bilinmektedir (Ragia, 2009: 76-77).

Efes, Erken Bizans Dönemi'nde büyük ve önemli bir merkez olmasının yanı sıra önemli bir liman ve bir hac merkeziydi[30]. Şehirde bulunan en kutsal yerlerden biri İncilci Yahya Kilisesi'dir (Foss, 2002: 130). Bölgenin en önemli kıyı kenti olan Bodrum (Halikarnassos), körfezin batısında uzanan yarımada üzerindedir. Yarımadadan kuzeye doğru yönelince Boğaziçi'ne oradan da Kıyıkışlacık'a ulaşılır (Birsel, 2015: 20).

[30] Efes'teki Aziz Ioannes Kilisesi'ne her yıl iki büyük hac ziyareti düzenlenirdi (Wiegand, 1913: 179).

Myrina (İzmir), Teos (İzmir) ve Lebedos (İzmir) kıyı şehirleri olarak bilinmektedir. Yirmi bir şehirden on birinin Menderes'te veya kollarında yer aldığı bilinir: Milet, Priene, Magnesia, Tralleis, Nysa, Hierapolis, Honaz, Laodikeia, Stratonikeia, Alabanda ve Alinda (Ragia, 2009: 77-78). Kıyıdan içeride olan kentler içinde en önemli olanı Karia'ya başkentlik de yapmış olan Milas'dır. Milas yakınındaki en dikkat çekici kent Euromos'tur (Birsel, 2015: 20-21)[31].

Bizans Dönemi'nde olduğu gibi Antik Dönemde de şehirler farklı büyüklük ve öneme sahipti. Örneğin; Latmos'un batı eteklerinde bulunan Myus/Avşar (Aydın), Antik Dönemde gerilemiş, ancak Geç Antik Dönemde yeniden bir yerleşim yeri haline gelmiştir[32]. En büyük kent merkezlerinde piskoposluk merkezlerinin kurulması, bölgenin Bizans dönemi için önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Vocotopoulos, 1966-1967: 70-72; Zgusta, 1984: 331; Ragia, 2008: 80-81).

Karia'ya bağlı olan bu kentlerin içlerinde birçok kilise, şapel ve manastır gibi dini işlevli yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların yanı sıra bu kentlerde savunma mimarisinin (kale, kule vb.) de önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Bu kentlerin birçoğu liman kenti idi[33]. Örneğin Milet, 11. yüzyılın ikinci yarısında Karya'nın iç bölgelerinden gelen ürünlerin özellikle de tahılın ihraç edildiği bölgenin önemli bir ticaret limanıydı[34].

---

[31] Arazi çalışmalarımız sırasında 2021 yılı yazında Euromos antik kenti ziyaret edilmiştir. Euromos kenti kazı başkanı *Doç. Dr. Abuzer Kızıl* ile birlikte kazı alanı ziyaret edilmiş ve bölge hakkında bilgiler alınmıştır. Ayırdığı zaman ve ilgisinden dolayı kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

[32] Şimdiki Bafa Gölü'nün yerinde eskiden "Latmos Körfezi" denilen bir koy bulunuyordu ve Herakleia şehri bu koyun doğusunda yer alıyordu. Daha batıda ise Milet şehri bulunuyordu. Kıyının batıya doğru hızla yer değiştirmesiyle "Latmos Körfezi" göl halini alarak kıyı çizgisinin uzaklaşması sonucunda bu gölün seviyesi yükselmiş, kuzeyde bugün Serçin Gölü denilen sığ bir alanı kaplayarak genişlemiş ve fazla suyunu batı ucundaki bir ayakla Büyük Menderes'e akıtarak yavaş yavaş bir tatlı su gölü halini almıştır. Bu gelişme sadece Bafa Gölü'nde görülmemektedir; kuzeyinde ilk kuruluşu sırasında denize doğru ilerleyen ince bir tepelik yarımada üzerine kurulmuş olan Myus'un iki tarafındaki iki küçük koyun da aynı şekilde önleri tıkanmış ve yerinde birer ayakla denize su akıtan iki tatlı su gölü daha meydana gelmiştir (Doğu'dakinin adı Azap gölü) (Darkot ve Tuncel, 1978: 114).

[33] Batı Karya'nın en büyük merkezi, Antik Çağ'da İon şehirlerinin en büyüğü Milet idi. Piskoposluk merkezi olan Milet önemini limanına borçluydu (Vocotopoulos, 1966-1967: 78).

[34] Karya kenti Latmos (Herakleia) ile Ionia kenti Milet birbirleriyle komşudurlar (Distelrath, 2011: 12). 14. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak Balat'ın (Palatia/Milet) ticaret alanında daha büyük bir önem taşımaya başladığı görülür. Bizans döneminde inşa edilen ve Selçuklular döneminde onarıldığı sanılan Balat'taki Kale'nin çevresinde küçük bir ticaret merkezi oluşturulmuştur. Venedik Cumhuriyeti, Menteşe Beyleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Böylelikle, Hıristiyan tacirler Balat'a yerleşmişlerdir. Venedikliler, Anadolu ürünlerinin alıcı konumundaydılar. Anadolu'nun başlıca ihraç maddeleri arasında pamuk, susam, pirinç, buğday, safran, bal, balmumu, kenevir, kuruz üzüm, balık ve yün sayılabilir. Rodos ve Kıbrıs'a buğday; Sakız Adası'ndaki Cenevizlilere ve öteki tacirlere de geri kalan ürünler satılırdı. Bu geniş kapsamlı ticareti kolaylaştırmak için Menteşe beyleri, Napoli'de bastırılan sikkelere (1309-1342) benzer Latince yazılı gümüş *gigliati* sikkeleri bastırmışlardır. Menteşeoğulları'ndan Orhan Bey'in bir sikkesinde "*Urcan*"

Latmos'tan çok uzak olmayan bu yerde zamanında ''eremitik'' bir yaşam süren birçok keşişin yaşadığı bilinmektedir (Kirby, 1993: 54-56).

Priene, Magnesia ve Tralleis piskoposluk merkezleri arasında yer almıştır (Wiegand, 1913: 178-179). Bu kentlerin birçoğunda piskoposluk kiliseleri de inşa edilmiştir[35]. Örneğin; Milet, Priene gibi. Latmos'ta da birçok kilise, manastır ve şapel gibi dini işlevli yapılar inşa edilmiş olmakla birlikte özellikle bugün Bafa Gölü kıyısındaki Kapıkırı köyünde yer alan gözetleme kuleleri, Göl Kalesi ve ayrıca Agora, Athena Tapınağı, Meclis Binası (Bouleuterion) ve hamam gibi savunma ve sivil mimarisine ait yapılar da inşa edildiği görülmektedir.

ve "*Dominus Palatiae"* sözcükleri okunabilmektedir. Antik Milet'in en geç bu tarihten itibaren "Palatia" olarak anılmaya başlandığı bilinmektedir (Durukan, 2014: 429).

[35] İstanbul'da 869 ve 879'da yapılan konsillerde, piskoposlukların sayısı özellikle Balkanlar'da tekrar artmıştı ve I. Nikolaos'un 901-907 yıllarındaki patrikliği zamanında, bir piskoposluk listesinde Anadolu'da 442 kadar, Balkanlar'da 139, Güney İtalya ve Sicilya'da 34, Ege Bölgesi'nde ise 22 piskoposluk sayılır (Haldon, 2007: 150).

2. BÖLÜM

LATMOS/LATROS (ΛΑΘΡΟΣ)

2.1. COĞRAFYA:

Milet hinterlandında, Bafa Gölü'nün kıyısında yer alan Latmos (Beşparmak Dağları), Anadolu'nun kutsal dağlarından biridir (Harita 2) (Philippson, 1936: 17-19; Peschlow-Bindokat, 2020: 174)[36].

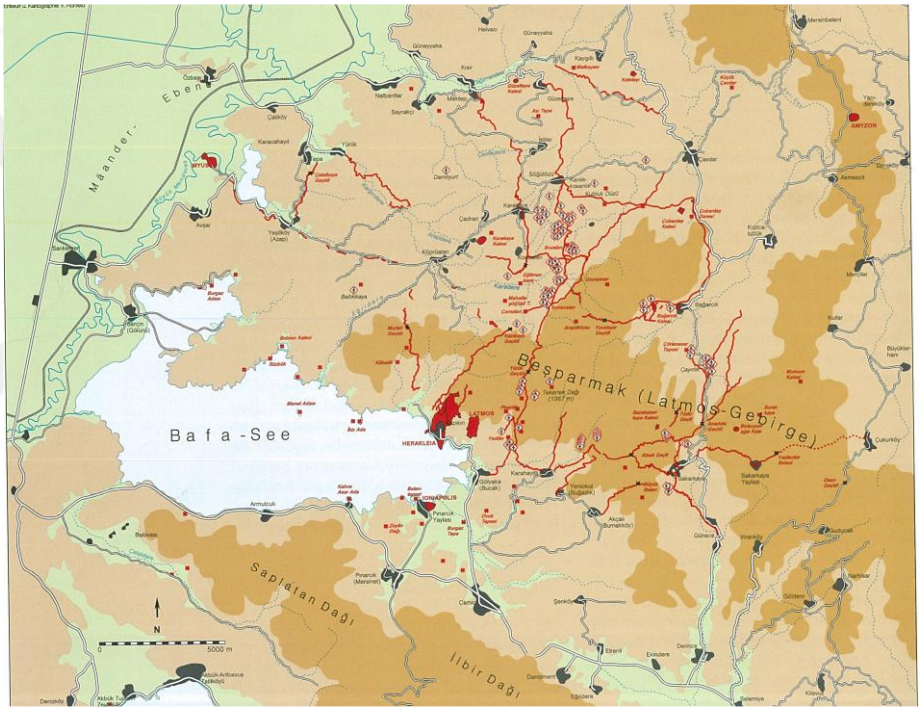

Harita 2. Latmos Dağı

(Peschlow-Bindokat, 2003: 20)

Antik Dönemde Karia bölgesinin kuzeybatısında yer alan ve Ionia ile sınırını oluşturan bu dağlar, günümüzde kuzeyde Aydın, güneyde Muğla illerinin sınırları içerisinde kalmaktadır. Bugün kıyıdan yaklaşık 30 km içeride bulunan Latmos Dağları, tarih öncesi

[36] Milet şehri ve tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Greaves, 2002.

dönemde Ege Denizi'nin kıyısında yer almaktaydı (Harita 3) (Peschlow-Bindokat, 2006: 13).

Bafa Gölü'nün bir zamanlar işlek limanlara sahip bir deniz körfezi olduğu bilinmektedir (Erhat, 1979: 71). Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar sebebiyle dolan Latmos Körfezi, zaman içerisinde Bafa Gölü'ne (Milisia Limni/Μιλησία Λίμνη) dönüşmüştür (Vocotopoulos, 1966-1967: 72)[37].

Bafa Gölü, Türkiye'nin güneybatısında yer almaktadır (Resim 1). 15 km uzunluğunda ve 6 km genişliğinde olan Bafa Gölü yaklaşık 60 kilometrekarelik bir alanı kaplar ve en çok 20-25 metre derinliğe sahiptir (Philippson, 1936: 17; Vocotopoulos, 1966-1967: 72; Herda ve Diğerleri, 2019: 20).

Resim 1. Bafa Gölü

(Yinsel, 2019)

Strabon, Latmos'u şöyle anlatmaktadır: ''Latmos Körfezi'nde bir gemi demirleme yeri bulunmaktadır ve Latmos'un aşağısında ''Herakleia'' adını taşıyan küçük bir kasaba vardır. Latmos'un yanında, küçük bir ırmağı geçtikten sonra, bir mağara içinde Endymion'un mezarı görülür'' (Strabon, 2000, XIV.1.8.: 187-188).

[37] Bafa Gölü, Antik Çağ'da *Latmikos Kolpos* adını taşıyan bir koy idi (Wissowa, 1912: 432). Bu koy, güneyinde Milet Yarımadası'nın, kuzeyinde Mykale'nin bulunduğu, adına Karia Denizi denilen büyük körfezin bir parçasıydı. *Latmikos Kolpos* en geç 14. ya da 15. yüzyılda denizle bağlantısını keserek bugünkü Bafa Gölü'ne dönüşmüştür (Herda ve Diğerleri, 2019: 41; Peschlow-Bindokat, 2020: 174).

Harita 3. Latmos Körfezi (*Latmikos Kolpos*)

(Rayet ve Thomas, 1877: 2)

Latmos'ta manastırların etrafına yayılmış, keşişlerin tek başına yaşadıkları, pek çok mağara veya çilehane vardır. Manastırlara yakın konumda olanların içi duvar resimleriyle kaplıyken; manastırlara daha uzak bir mesafede yer alan mağaraların içi ise yazılar ve haç figürleri ile bezenmiştir (Akarca ve Akarca, 1954: 147)[38].

Mağaralar, bölgede yaşayan kuşlar için bir barınak görevi görmektedir. Vocotopoulos, 1960'lı yıllara kadar bölgede vahşi hayvanların yer aldığı bilgisini not etmiştir[39] (Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106).

Latmos, sarp ve kayalık bir araziden oluşmaktadır. Philippson, bu nedenle Latmos'u sadece insanların değil hayvanların da hareket etmesinin zor olduğu bir ''kayalar denizi'' olarak adlandırmaktadır. Ayrıca Philippson, Latmos'u ''Anadolu'daki en vahşi dağ silsilesi'' olarak tanımlamaktadır ve neredeyse ıssız olan bu vahşi doğada ayıların ve leoparların yaşadığını belirtmiştir (Philippson, 1936: 15-16)[40].

Girintili çıkıntılı silüeti dolayısıyla Türkçede Beşparmak Dağları olarak adlandırılan kutsal Latmos Dağı'nın yaklaşık 1400 metre yükseklikte bulunan ve her yerden görülebilen zirvesinin, en erken dönemlerden beri tanrısal bir güçle özdeşleştirildiği bilinmektedir. Dağın yuvarlak biçiminden dolayı Türkçede ''Tekerlek Dağ'' olarak adlandırılan zirvesi, Hava Tanrısı'nın tahtı olarak kabul edilmekteydi[41]. Latmos'un zirvesindeki ''yağmur kültü'' Bizans dönemine kadar sürmüş, bu dönemde dağ manastır yaşamının merkezlerinden biri haline gelmiştir (Peschlow-Bindokat, 2006: 13)[42].

Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'nın (10. yüzyıl) günümüze dek korunan kayıtlarında, büyük kuraklık zamanlarında yağmur duası yapmak için dağın zirvesine çıkıldığı yazmaktadır (Peschlow-Bindokat, 2020: 176-177). Yağmur duasına çıkan

---

[38] Bu mağaralarda İsa başta olmak üzere Meryem'in ve azizlerin resmedildiği görülmektedir (Akarca ve Akarca, 1954: 147).

[39] Wiegand, arazi çalışmaları sırasında (1905) Latmos Dağı'nda çok sayıda ayı ve panter izlerine rastladığını belirtmiştir (Schiemenz, 1971: 46).

[40] Bölge, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda elverişli izolasyon olanakları sunduğu için ''çöl'' ya da ''vahşi doğa'' olarak adlandırılmıştır (Delehaye, 1892: 31-33).

[41] Zirve, Latmos Dağı'nın güneydoğu kesiminde yer alır ve *Latmikos Kolpos*'dan (Bafa Gölü) 5 km. uzaklıktadır (Vocotopoulos, 1966-1967: 71).

[42] Olasılıkla Neolitik dönemde burada Anadolu kökenli bir Hava ve Yağmur tanrısına tapınılmaktaydı. Daha sonra bunun yerini Yunanlıların Gök Tanrısı olan Zeus almıştır. Bu olaylarda zirve, öteden beri kutsal sayılan ''büyük taş'' olarak adlandırılırdı. Latmos'ta, pagan yağmur kültürünün Hıristiyanlık tarafından benimsendiğinin en belirgin göstergesinin dağın zirvesine dikilen demir bir haç olduğudur (Peschlow-Bindokat, 2006: 13).

köylüler, Latmos Dağı'nın tepesinde bulunan ve *hagios lithos* (ἅγιον λίθον) olarak adlandırılan devasa bir kayaya uğrarlardı. Bu kayanın kökeni belirsiz olmakla birlikte hagiograf, bu kayanın ününün bir çobanın göz rahatsızlığının orada iyileşmesi mucizesine dayandığını belirtmektedir. Söz konusu bu kayanın yanında bir keşişin dualarına yanıt olarak fışkıran kutsal bir kaynak vardı (Wiegand, 1913: 116; Foss, 2002: 139). Latmos Dağı'nın tepesindeki bu kaya, bir şekilde tedavi edici olabiliyordu (Foss, 2002: 143).

Öte yandan Latmos'taki manastırların su kaynakları bakımından fakir olduğu ve topraklarının kurak olduğu bilinmektedir[43]. Bununla beraber manastırlara ait kömür ocakları, sığırları için otlakları da vardı. Latmos'ta bazı yerlerde zeytin ağaçlarının yetiştirildiği ve üzüm bağlarının ekildiği de bilinmektedir. Ancak bölgede sık sık orman yangınları da yaşanmıştır. Bunun yanı sıra gölde balık tutmak da o dönemde verimli bir iş olarak kabul görmekteydi. Manastırların çoğunlukla vergiden muaf olduğu bilinmektedir (Wiegand, 1913: 177-178)[44].

Bölgedeki manastırların korunması için inşa edilmiş kale ve kuleler mevcuttur[45]. Bu kale ve kulelerin bir kısmı, 11. yüzyılda başlayan Türk akınlarına karşı inşa edilmişti. Manastırlar saldırılara karşı bir surla korunabildiği gibi yol üzerlerine ve stratejik noktalara kuleler de inşa edilmiştir[46]. Örneğin; Kapıkırı'nın batısında, üst kısmı yıkılmış poligonal kule, Eğridere manastırına giden yolu ve buradaki araziyi korumaktaydı (Akarca ve Akarca, 1954: 147).

Bölgede Kasım aylarında yükselmeye başlayan Bafa Gölü, Aralık veya Ocak aylarında ise taşma eğilimi göstermektedir (Wiegand, 1913: 15-17). İklimi ılıman olmakla birlikte özellikle ilkbaharda fırtına görülür. Yaz aylarında genellikle şiddetli sıcaklık ve kuraklık hakimdir (Vocotopoulos, 1966-1967: 71-72).

[43] Su, üzerleri beşik tonoz örtülü veya kayalara oyulmuş sarnıçlardan temin ediliyordu (Akarca ve Akarca, 1954: 144).
[44] Manastırlar zengin olmamakla beraber başlıca gelir kaynaklarını hayvancılık, zeytincilik ve kerestecilik oluşturuyordu (Akarca ve Akarca, 1954: 144).
[45] Mersinet İskelesi Kulesi iki katlıdır ve kule dikdörtgen bir zemin planı üzerindedir. Burgaz Adası yakınlarındaki koyda bir kaya üzerine inşa edilen kuleler ise bugün haraptır (Peschlow, 1995: 688, 671).
[46] Bu kuleler, Bizans döneminde manastırların güvenliğini sağlamak ve olası saldırıları önceden fark edebilmek amacıyla inşa edilmişlerdir (Kızıl, 2002: 133).

2.2. TARİHİ:

Latmos Bölgesi'nde çok farklı dönemlere ait yerleşim izlerine rastlanmaktadır. Bu yerleşim izleri, tarih öncesinden Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Latmos'ta insan yaşamına ilişkin en erken tanıklıklar Prehistorik kaya resimleri ve yerleşme izleridir. MÖ 2. binyılda Latmos, Hitit İmparatorluğu toprakları içindeydi. MÖ 1000 yılı civarı, Herakleia'dan önce kent olan ve dağla aynı adı taşıyan Latmos'un kuruluşuna denk gelmektedir. Latmos yerleşimi MÖ 300 civarında terk edilerek yerini Herakleia'ya bırakmıştır[47]. Yeni kurulan bu kent, döşeme taşla yapılmış yollardan oluşan bir yol ağıyla komşularına bağlanmıştır. Dağdaki diğer Roma Dönemi öncesi yerleşimler ve kutsal alanlar ise Karakaya, Güzeltepe ve Bağarcık (Aydın) yakınlarındadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Herakleia ve Latmos kentleri biraz ihmal edilmiş olmasına karşın; Orta Çağ'da buralarda çok sayıda manastır inşa edilerek önem kazanmışlardır (Peschlow-Bindokat, 2005: 37-38).

2.2.1. Bizans Dönemi Öncesi:

Latmos Bölgesi'nde kaleler, gözetleme kuleleri, konutlar, manastırlar, kiliseler ve mağaralar gibi çeşitli işlevlere sahip yapılar yer almaktadır. Peschlow'a göre, bu bölgenin tarihi ve anıtları hakkındaki bilgiler iki farklı kaynaktan gelmektedir. Bunlardan birincisi yazılı kaynaklar, ikincisi ise korunan maddi buluntulardır (Peschlow, 1996: 58).

Latmos ve Herakleia, bölgede öne çıkan başlıca kentlerdir. Her iki kent de Latmos Dağı'nın batısında, Bafa Gölü'nün kıyısına kurulmuştur. Latmos, doğuda ve kıyıdan biraz daha içerde yer alırken, Herakleia ise batıda, hemen kıyıda yer almaktadır. Bugün Latmos kentinde modern bir yerleşim bulunmazken, Herakleia Kenti üzerinde ise Kapıkırı Köyü yer almaktadır[48]. Latmos, Helenistik Dönem öncesine tarihlenen bir

[47] Olasılıkla MÖ 5. yüzyılın sonunda şehir, şimdiki kalıntıların bulunduğu yere nakledilerek, Yunan mitolojisinin en büyük kahramanı Herakles'e ithafen, "Herakleia" ismini almıştır. Burayı bu isimdeki diğer şehirlerden ayırt edebilmek için "Latmos Herakleia'sı" denilmekteydi (Akarca ve Akarca, 1954: 138-139).
[48] Herakleia'da kamu yapıları arasında Agora, Meclis Binası, tiyatro, çeşme ve hamam yer alır. Athena Tapınağı ile Endymion Kutsal Alanı önemli kült merkezler olarak bilinmektedir (Wiegand, 1913: 13; Akkurnaz, 2018: 35). Kentin kuzeydoğusunda Helenistik döneme tarihlenen tiyatro bulunur. Endymion Kutsal Alanı, agoranın güneyindedir. Agora'nın batısında ise kentin Ana Tanrıçası Athena Latmia Tapınağı yer alır (Distelrath, 2011: 27, 29, 31). Dor düzeninde inşa edilen Athena Tapınağı Helenistik dönemin mimari özelliklerini taşımakla birlikte MÖ 3. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Kentin merkezinde

yerleşim iken, Herakleia MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Halk, Latmos kentini terk ederek, yeni kurulan kente Herakleia'ya yerleşmiştir (Akkurnaz, 2018: 29). Böylece antik kent Herakleia yeniden bir yerleşim yeri haline gelirken, agoranın kuzeyinde de bugünkü ''Kapıkırı'' adında bir Türk köyü kurulmuştur (Resim 2) (Distelrath, 2018: 181-182)[49].

Resim 2. Kapıkırı Köyü

(Yinsel, 2019)

MÖ 4. yüzyılda Latmos, Karya satraplığına dahil edilmiştir. MÖ 5. yüzyılda ise Latmos Attika-Delos Deniz Birliğine üye olmuştur (Peschlow-Bindokat, 2005: 12)[50]. Kent, bu üyelik sebebiyle bir *talent* vergi ödemekteydi (Akarca ve Akarca, 1954: 138; Akurgal,

Agora yer alır. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Agora, Helenistik döneme tarihlenmektedir. Meclis Binası da Agora ile aynı dönemde MÖ 2. yüzyılda inşa edilmiştir (Akkurnaz, 2018: 39, 41, 48-50). Kentin güneyinde ise Endymion Kutsal Alanı yer alır. Endymion, Herakleia'nın mitolojik yerel bir kahramanıdır. Kesin yapım tarihi belli olmayan yapının Helenistik dönemde yapıldığı düşünülmektedir (Akkurnaz, 2018: 52). Herakleia'da kentin kuzeydoğusunda Roma dönemine ait bir Hamam-Gymnasion kompleksi yer almaktadır (Akkurnaz, 2018: 54).

[49] Herakleia-Kapıkırı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Distelrath, 2011; Distelrath, 2018.

[50] MÖ 5. yüzyıl başlarında Yunanistan'da doğan ve gelişen Attika-Delos Deniz Birliği, Batı Anadolu özellikle İonia bölgesinde yer alan şehir devletlerinin önemini ortaya çıkaran bir birliktir. Attika-Delos Deniz Birliği adı ile kurulan birlik adını Delos adasından almaktadır. Merkezi Atina olan Attika, Yunanistan'ın güneydoğu ucunda yer alan bir yarımadadır. MÖ 446 yılında birlik, beş vergi bölgesi tespit etmiştir. Bunlar; Adalar, Trakya, İonia, Karia ve Hellespontos'tur (Boyana, 2006: 20-21, 28).

1988: 399). Olasılıkla 18. yüzyılda Türk göçebeler antik kente yerleşinceye kadar kent yüzyıllar boyunca ıssız kalmıştır (Distelrath, 2011: 3)[51].

Latmos'un en erken tarihi Hitit İmparatorluğu ile başlamaktadır. Latmos Dağı'nın 1000 metre yüksekliğinde bulunan ''Suratkaya (Hitit Yazıtı)'' olarak bilinen kayanın duvarlarına Luvi Hiyeroglifi ile kazınarak işlenen harfler Latmos Dağı'nın güneydoğusunda bulunmaktadır (Resim 3)[52]. Suratkaya, üzerinde bulunan yazıtta ''Mira Krallığı'' okunabilmektedir[53]. Peschlow-Bindokat, Latmos'un bu kayalık arazisinde böyle bir yazıtın bulunmasının bu bölgede yaşayan nüfusun bu dili (Millawanda/Hititçe) anladığını ve konuştuğunu varsaymaktadır (Peschlow-Bindokat, 2002: 211)[54].

Resim 3. Merkezde Hitit Büyük Prensi Kupanta-Kuruntiya (Yinsel, 2021)

Resim 4. Bafa Gölü, Kaya Mezarları (Yinsel, 2019)

Latmos'un zirvesinde Yağmur ve Hava Tanrısı kültünün başlangıcı M.Ö. 8000 yıla, Neolitik ve Kalkolitik dönemler arasında Latmos Dağı'ndaki kaya resimleri M.Ö. 8.- 4. bin yıl arasına tarihlenmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 12)[55].

[51] Köy halkı geçimini tarımla sağlamaktadır. Herakleia'da büyük tarım alanları yoktur. Tarlalar Herakleia'nın birkaç yüz metre batısında göl kıyısındaki düzlüktedir. Balcılık, zeytincilik ve Bafa Gölü'nde yapılan balıkçılık diğer geçim kaynaklarıdır. 1970'lerde halkın diğer gelir kaynaklarına turizm de eklenmiştir (Distelrath, 2011: 59).

[52] İlk olarak 2000 yılında Anneliese Peschlow-Bindokat tarafından keşfedilen bu yazıt, Hitit-Luvi Hiyeroglifi ile yazılmıştır (Peschlow-Bindokat, 2002: 211).

[53] Kaya 3.77 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 12 m. uzunluğundadır (Peschlow-Bindokat, 2002: 211).

[54] Arazi çalışmalarımız sırasında ''Suratkaya Anıtı'' tarafımızdan ziyaret edilmiş ve fotoğrafları çekilmiştir.

[55] Latmos'un Tanrıları ve kaya resimleri hakkında bkz. Peschlow-Bindokat, 2006: 13-21; 23-76.

Latmos Bölgesi'nde, Bafa Gölü kıyısında çok sayıda kaya mezarının olduğu bilinmektedir (Resim 4). Tek, çift veya toplu gömü olarak düzenlenmiş 2400'den fazla mezar, dikdörtgen çukurlar şeklinde kayaya oyulmuş ve dikdörtgen gnays levhalarla üzerleri kapatılmıştır (Distelrath, 2011: 35)[56].

2.2.2. Bizans Dönemi:

Bizans Dönemi'nde bölgenin adı ''Latros'' idi[57]. Bu dönemde çeşitli belgelerin yardımıyla Herakleia çevresinde ve Bafa Gölü etrafında pek çok manastır inşa edilmiştir. Bu manastır rahipleri ormancılık ve hayvancılık ile geçimlerini sağlıyorlardı. Latmos Dağı'nda inşa edilen manastırların yanı sıra keşişlerin münzevi hücreleri de bulunmaktadır. Bizans Dönemi'nde buranın bir piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir. İslam ordusunun 9. yüzyıldaki akınları buradaki manastırlarda yaşayanları hayli korkutmuş, dolayısıyla bu manastırlar kale gibi düzenlenmişlerdir (Eyice, 1978: 11).

Latmos'un bir piskoposun ikamet ettiği yer olduğu öne sürülmektedir. Herakleia temsilcilerinden Papaz Aphthonetos'un ilk kez 431 yılındaki Efes'teki Üçüncü Ekümenik Konsil'de ismi geçmektedir (Peschlow-Bindokat, 2005: 12). Daha sonra sırasıyla Dionysius 451'de; Theodorus 692'de; Gregorius 787'de ve Gregorius 879'da Herakleia'nın temsilcileri olarak Karia'nın episkopos listesinde adları yazılıdır (Ruggieri, 1996: 233)[58]. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda da bir Herakleia piskoposundan bahsedilmektedir. Bu nedenle Peschlow, Herakleia'da bir Hıristiyan cemaatin, büyük bir kilisenin ve ruhani önderin oturduğu bir yapının bulunması gerektiğini belirtmiştir (Peschlow, 1995: 658; Peschlow, 1996: 58-59; Peschlow, 2005: 163-165)[59].

---

[56] Bunlar Herakleia'nın antik şehir surlarının dışında bulunan çok sayıda nekropole dağılmış durumdadır. En geniş mezarlık alanları kentin doğu ve güneydoğusunda, Herakleia ile terk edilmesinden sonra yerleşim alanı içine de mezarlar yapılan kent Latmos arasındadır. Herakleia'daki kaya mezarları, Bafa Gölü kıyısındaki güney savunma yapılarının hemen alt kısmında yer alır. Kentin batısında başka mezar alanları da mevcuttur (Distelrath, 2011: 35).

[57] Şehrin sahip olduğu araziye de ''*Latmia*'' denilmekteydi (Wissowa, 1912: 432; Akarca ve Akarca, 1954: 138).

[58] 11. yüzyılda adı bilinmeyen bir temsilci (Anonymus) de bu listede yazılıdır (Ruggieri, 1996: 233).

[59] Burada temizlik çalışmaları sırasında doğuda bir apsis de çıkarılmıştır, ancak bunun bir zamanlar aranan piskoposluk kilisesi olup olmadığı konusunda şüpheler vardır. Gölde su seviyesi azaldığında, Bizans Kalesi'nin altında, Herakleia'nın batısındaki kıyı bölgesinde duvarların ortaya çıkması en azından kilisenin

Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre, Sina ve Arap Yarımadası'ndan kaçan keşişlerin ilk olarak buraya yerleştiği bilinmektedir[60]. Bunun 7. yüzyılın ortalarına denk geldiği düşünülmektedir. Vita, 10. yüzyılın başında burada bulunan birkaç manastırdan bahsetmektedir. Bunlardan bazıları günümüzde kısmen mevcut kalıntılardan tespit edilebilmektedir. Bu bölgedeki en eski manastırlardan biri olarak kabul edilen ve Latmos antik kentinin merkezinde yer alan Pantokrator Manastırı'dır. Pantokrator Mağarası'nda bulunan duvar resimlerinin 9. yüzyıl ortalarından daha geç olmadığı bilinmektedir[61]. Buranın bir özelliği de altından dere akmasıydı. Bu yüzden eski bir kutsal alan, belki de şüphenildiği gibi Bizans Dönemi'nde bir ibadet yeri olarak kullanılan Endymion Mağarası da olabileceği yönündedir (Peschlow, 1996: 59-61; Peschlow, 2005: 38, 167). İmparator Theophilos (829-942) zamanında Araplardan kaçan Giritli din adamları da Latmos Dağı'na yerleşmişlerdir (Wiegand, 1913: 179).

Ölümünden sonra kaleme alınan Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, 10. yüzyılın ilk yarısı için bölgedeki yaşam koşulları hakkında güvenilir bilgiler aktarmaktadır (Delehaye, 1892: 5-74; 136-182; Peschlow, 1995: 652; Peschlow, 1996: 62)[62].

Bafa Gölü üzerinde yer alan Kapıkırı Adası ve İkiz Ada manastırları bölgenin korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Bölgede savunma mimarisi önem arz etmektedir, çünkü sürekli bir tehdit ortamının varlığı söz konusudur. Mümkün olan her yerde can ve mal kaybını önleyebilmek için çaba gösterilmiştir. Kulelerin bazıları konut amaçlı tasarlanmış gibi göründüğünden öncelikli olarak askeri bir işlevi olduğu düşünülemez. Bu nedenle Peschlow'a göre, bölgede inşa edilen kuleler askeri görevliler için inşa edilmemiştir (Peschlow, 1996: 67). Ancak bölgede tamamen askeri amaçlara hizmet eden küçük kaleler de korunmuştur (Wulff, 1914: 500).

---

bu noktada olduğunu düşündürmektedir. Erken döneme tarihlenen bazilika yarım daire apsise sahip üç nefli olarak planlanmıştır. Zemini mozaiklerle süslenmiştir. Zemin mozaikleri taş işçiliğinden anlaşılacağı üzere kilise ile aynı zamanda inşa edilmiş olmalıdır. Peschlow, bu kalıntıların şehrin katedralinin olduğunun düşünülmesi önerisinde bulunmuştur (Peschlow, 1996: 59).

[60] Batı Anadolu'da 10. yüzyılda ''çileci yaşamın'' önemli bir merkezini oluşturan Latmos Dağı'ndaki keşişlerin iki Vita'sı aracılığıyla bilgiler edinilebilmektedir. 10. yüzyılda Milet Piskoposu olan Nikephoros'un Vita'sı ve Genç Aziz Paulos'un 10. yüzyılda yazılmış olan ve dönemin manastır yaşamına dair ilginç bilgiler sunan Vita'sı. Bu nedenle, Latmoslu keşişlerden hiçbiri Genç Aziz Paulos'tan daha iyi bilinmemektedir. Genç Paulos, yaşadığı dönemde bir aziz olarak saygı görüyordu (Höhfeld, 2017: 79).

[61] Pantokrator Mağarası'nın duvar resimleri Restle ve Ruggieri tarafından 9. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir (Restle, 1967: 80; Ruggieri, 1991: 236).

[62] Ragia, bir çalışmasında Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra 987 civarında yazılmış olabileceğini öne sürmüştür (Ragia, 2009-2010: 515-517).

Bölgede Herakleia'nın güneyinde yer alan Göl Kalesi ise o dönemde savunma mimarisinin önemli yapılarından biriydi (Resim 5) (Distelrath, 2011: 27, 29, 31) [63].

Resim 5. Göl Kalesi, Kuzey Duvarı ile Kulesi

(Yinsel, 2019)

Bizans Dönemi'nde 11. yüzyıldan itibaren giderek artan Türklerin ilerlemeleri nedeniyle Herakleia'da özellikle Helenistik tahkimat sisteminin bazı kısımlarında, savunma yapılarının onarımı ve genişletilmesi çalışmaları yapılmıştır. Böylece 12.-13. yüzyıllarda güneydeki burunda, seğirdim yolu ve diş şeklinde çıkıntılarla donatılmış korkuluk duvarlı sur parçaları günümüze ulaşmış bir ''Göl Kalesi'' inşa edilmiştir (Distelrath, 2011: 38).

12. yüzyıldan itibaren Kapıkırı (Herakleia) Adası örneğinde olduğu gibi bölgedeki manastırlarda sağlamlaştırma/güçlendirme çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir (Kirby, 1993: 54). Bölgede yer alan Kellibaron ile İkiz Ada manastırları surlarla çevrilidir ve bu yapılar da manastırdan çok kale görünümüne sahiptirler (Wulff, 1914: 500; Thonemann, 2011: 276-277; 279-283; 297-302; Niewöhner, 2017: 119-128)[64].

[63] Latmos'taki Bizans eserlerinin araştırılması sırasında mimar Fritz Krischen, Herakleia'daki kent savunma yapılarının ölçüm çalışmalarını yapmış ve kayıt altına almıştır. Krischen, çalışmasının birinci bölümünde şehrin tarihçesi, ikinci bölümde savunma yapıları (Gözetleme Kuleleri) ve son bölümde ise tarihlendirme önerilerinde bulunmuştur. Krischen'in "*Die Befestigungen von Herakleia am Latmos"* adlı çalışması Milet ikinci serisinin üçüncü cildi olarak yayınlanmıştır (Krischen, 1922).

[64] Herakleia ve Latmos kentlerinin erken dönem tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Distelrath, 2011; Lohmann, 2019.

Bafa Gölü üzerinde beş ada bulunmaktadır. Kuzeydoğu kıyısında dağ yamacında, Endymion kült yerinin bulunduğu Herakleia-Latmos kentinin kalıntıları vardır. Güneydoğu kıyısında ise Ioniapolis'in geç antik yerleşiminin kalıntıları gün ışığına çıkmıştır (Peschlow, 1995: 651).

Bölgede yapılar çoğunlukla güney ve güneybatı ile dağ yamacında, adalar ve kıyısındadır. Kapıkırı Köyü'nde gölün kuzey kıyısı boyunca birden fazla savunma mimarisi de dikkati çekmektedir. Köy içerisinde kaleler ve surlar savunma mimarisinin önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bunlardan biri de Herakleia'nın kuzeybatısındaki Kapıkırı Yaylası'nda bulunan iki katlı ve üzerinde terası olan gözetleme kulesidir (Peschlow, 2005: 177) (Resim 6).

Resim 6. Kapıkırı Yaylası, Bizans Kulesi

(Yinsel, 2021)

Antik kente girişin güneydoğuda bulunan yuvarlak kemerli bir kapı aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir (Peschlow-Bindokat, 1996: 37) (Resim 7). Herakleia antik kenti yakınlarındaki mermer ocakları Herakleialılara ait iken, Bafa Gölü'nün güneyindeki kayalık yamaçlarda ise Milet'e (Miletos) ait mermer ocakları vardır (Peschlow-Bindokat, 2005: 147-159; Akkurnaz, 2018: 57)[65]. Bafa yakınlarında, Herakleia ocaklarının

[65] Didim Apollon Tapınağı'nın ve Efes Artemis Tapınağı'nın inşasında bu mermer ocaklarından çıkarılan taşlar kullanılmıştır (Peschlow-Bindokat, 2005; Akkurnaz, 2018: 57).

bulunduğu bir başka köy ‘‘Bucak’’ (gizli/uzak köşe) olarak adlandırılır (Herda ve Diğerleri, 2019: 68-70)[66].

Malazgirt Savaşı’ndan sonra (1071) Anadolu’yu yağmalayan ve Anadolu’nun Batı kıyıları ile Bithynia’ya kadar ulaşan Türk akınlarının başladığı bilinmektedir (Gerolymatou, 2016: 35). O yıllarda Aziz Khristodoulos, şimdiki ünlü Genç Aziz Paulos Manastırı’nın başrahibi idi. Ancak 1079’da bölgedeki koşullar onu görevinden istifa etmeye ve Latmos’tan ayırmaya zorlamıştır. Ancak imparatorluk merkezi 1204’te İznik’e (Nikaia) taşındıktan sonra Batı Anadolu yeniden toparlanmaya başlamıştır (Peschlow, 1996: 65).

Resim 7. Herakleia, Güneydoğudaki Liman Kapısı

(Yinsel, 2019)

Bölge 13. yüzyılda Selçuklu akınlarına maruz kalmış ve 14. yüzyılın başında terk edilmiştir (Eyice, 1978: 11; Kirby, 1993: 54; Peschlow, 1996: 58). Hıristiyan nüfus büyük oranda azalmıştır. Halk kırsal veya kentsel alanlarda azınlık olarak yaşamıştır (Peschlow, 1996: 58).

[66] Bucak olarak adlandırılan köy bugün Gölyaka olarak bilinmektedir.

Latmos keşişleri ise Ege Denizi'nde Patmos (Πάτμου) Adası'na yerleşerek, manastır hayatını orada sürdürmüşlerdir. Menteşe Beyliği'nin sınırları içinde kalan ve şehir olarak terk edilmiş olan Herakleia, Türk döneminde tamamen kaybolmuş, sadece komşusu Milet, Balat adıyla bir Türk kasabası olarak bir süre daha varlığını korumuştur (Eyice, 1978: 11)[67].

[67] Balat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Durukan, A. (1982), *"Balat'taki Türk Devri Yapıları"*. (II Cilt) Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.

2.3. DİNİ ORGANİZASYON:

Latmos Dağı, Orta Bizans Dönemi'nden (9. yüzyıldan itibaren) 13. yüzyılın sonuna kadar gelişen büyük bir keşiş topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Latmos Bölgesi'nde Bizans Dönemi'nde kurulan Stylos (Arap Avlusu) ve Kellibaron (Yediler) en önemli manastırlardır. Latmos'un manastır sistemi ''lavra'' ve ''kenobitik'' olarak organize edilmiştir[68]. Latmos'ta keşişler mağaralarda ve dağın ''erişilemez'' kesimlerinde münzevi olarak yaşamışlardır (Ragia, 2008: 301).

Latmos manastır merkezi en iyi 10. yüzyılda yaşamış ve ünlü Stylos Manastırı'nı kuran Genç Aziz Paulos'un (όσιο Πάύλο το νέο) Vitası'ndan bilinmektedir (Ragia, 2008: 302-303). Batı Anadolu'ya Türklerin gelişiyle birlikte bölgedeki manastırların çoğu terk edilmiştir (1097) (Ragia, 2008: 285, 305)[69].

Ragia, Latmos adının ününün yayılmasıyla birlikte, kısa sürede orada yaşayan ve Tanrı'ya ibadet eden çok sayıda keşişten geldiğini ileri sürmektedir. Bu görüş, Aziz Khristodoulos'un (11. yüzyıl) Vitası'nın yazarı tarafından da kaydedilmiştir. 787 yılında rahiplerin Latmos'a yerleşmesi ile birlikte bölgede manastır hayatı başlamıştır (Harita 4) (Ragia, 2008: 25).

Bizans Dönemi'nde çeşitli manastırlar kurulan bu dağa verilen ''Latros/Latrus'' (Λάτρους) ismi, ''tapınmak'' anlamına gelen Yunanca *latreia* kelimesinden türetilmiş olmalıdır (Reger, 2020: 10). Latmos 6. ve 7. yüzyılın daha çok 10. yüzyılın Bizans metinlerinde ''Latros Dağı'' (Όρος Λάτρος) olarak adlandırılır (Omont, 1888: 336; Vocotopoulos, 1966: 213; Talbot ve Wharton, 1991: 1188-1189; Peschlow, 1995: 651; Peschlow, 2017: 264; Höhfeld, 2017: 71-72; Herda ve Diğerleri, 2019: 64). Sina'dan Latmos'a gelen keşişler dağda ilk yaşayanlar değildi, çünkü bölgenin erken dönemlerden itibaren doğal yapısı, kendilerini Tanrı'ya ibadet etmek için dünyanın geri kalanından soyutlanmak isteyen dindarları çekmiştir (Delehaye, 1892: 33-34; Ragia, 2008: 29-30).

---

[68] Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. çalışmanın 4.bölümü.

[69] Aziz Khristodoulos, Patmos Manastırı için yazdığı ''Hypotyposis'' (1091) (Υποτύπωσή) adlı eserinde, Stylos Manastırı'ndan kaçışını Türklerin gelişine bağladığını ve Latmos'ta kalmasının artık olanaksız hale geldiğini bildirmiştir (Ragia, 2008: 87)

Latmos'ta 7. yüzyıldan önce de manastır yaşamının olduğu görüşü, Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan gelmektedir; burada Sina'dan gelen keşişler ve dağda bulunan diğer keşişlerin Arap akınlarına kurban gittiğinden bahsedilmektedir (Delehaye, 1892: 33-34).

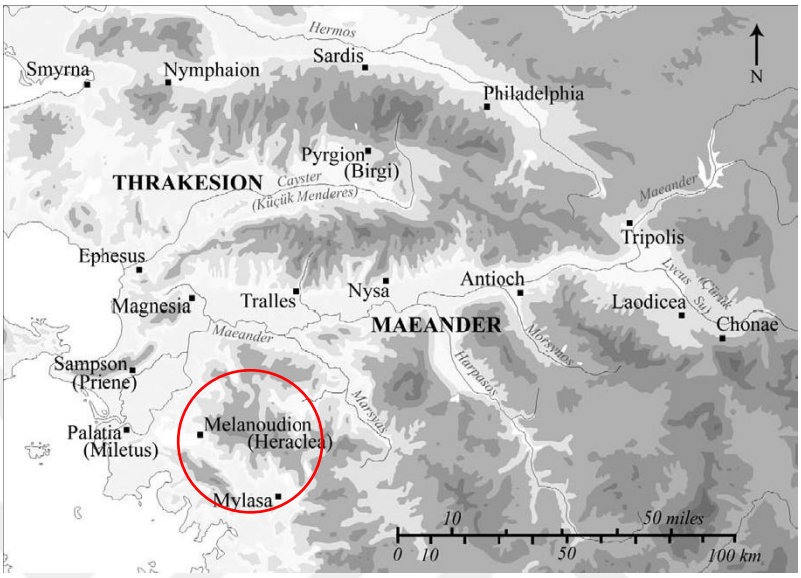

Harita 4. Melanoudion ve Milas Yerleşimleri

(Thonemann, 2011: 6)

7. yüzyılda Latmos Dağı, Bizans manastır merkezlerinden biri olan kutsal bir dağdı. Janin'e göre, Latmos'ta kurulan manastırlar 10. yüzyılın başından itibaren 11. yüzyılın sonlarına kadar Patriklerin kontrolü altındaydı (Janin, 1975: 217, 222)[70].

Wulff, Latmos'a sığınan keşişlerin Filistin veya Sina'dan geldiğini öne sürmektedir (Wulff, 1913: 198-200; Ragia, 2008: 26-27)[71]. Buralardan bölgeye gelen ilk keşişlerin

[70] 11. yüzyılda İstanbul'da bulunan Patrikler: I. Kosmas (1075-1081); Eustratios Garidas (1081-1084) ve III. Nikolaos Grammatikos (1084-1111). 6.-11. yüzyıl arasındaki dönemde bulunan Patrikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Krausmüller, 2021: 199-238.

[71] Bizans döneminde Latmos, keşişler için önemli bir merkez olmuştur. Wulff, Latmos manastır merkezinin Sina rahipleri tarafından kurulmuş olduğunu vurgulamış ve Latmos'ta Pantokrator Mağarası'nda bulunan duvar resimlerini "ikonografik bir sürpriz" olarak nitelendirerek paralel örneklerinin Mısır'da da görüldüğünü ifade etmiştir. Mağaranın tonozunda İsa ile dokuz azizin ortasında yer alan "Süt Veren Meryem" (Γαλακτοτροφούσα/Galaktotrofousa) figürü resmedilmiştir (Wulff, 1913: 197-198). Wulff'un görüşü reddedilmese de Restle, bu duvar resminin paralel örneklerinin Kapadokya'da da bulunduğunu ve duvar resminin İkonoklasmus'un bitiminden sonraki bir döneme tarihlendiğini belirtmiştir (Restle, 1967: 78-79). Buna karşın Wiegand, duvar resmini en geç 8. yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir (Wiegand, 1913: 191-197).

yerleşim tarihi 7. yüzyılın ikinci yarısı veya 8. yüzyılın başlarıdır. Bu, epigrafik kanıtlarla da desteklenmiştir (Wiegand, 1913: 89-91; Zäh, 2016: 69-70).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre, Sina ve Raithou'daki baskından kaçan keşişler Latmos'a gelmiştir. Vita'da, Latmos'a buralardan 300 keşişin geldiği bilgisi aktarılmaktadır (Delehaye, 1892: 33; Ragia, 2008: 28-29)[72]. 11. yüzyılın sonunda Aziz Khristodoulos da Filistin'den ayrılarak Latmos'a sığınmıştır[73]. Aziz Khristodoulos'un bölgeye gelişi tesadüfi değildir ve Latmos'un kutsal topraklar ile olan bağlantısı ışığında düşünülmelidir (Delehaye, 1892: 33-34; Ragia, 2008: 29-30; 282-283)[74].

Latmos keşişleri içinde, 10. yüzyılda yaşamış ve ünü bölge sınırları dışına taşmış Genç Aziz Paulos'un geleceği görme yetisine sahip olduğuna inanılmaktaydı. Genç Aziz Paulos, mucizeler yaratan kişi olarak hürmet görmekteydi. Bölgede önemli bir kişi olduğu kabul edilen Genç Aziz Paulos'un, Latmos Dağı'nın zirvesine yakın bir noktada yaşamış olduğu bilinmektedir. Bu sebeple ''stylite'' olarak gerçekleştirdiği mucizeler ile kendisine saygı duyulmuştur. Latmos bölgesinin Türkler tarafından ele geçirilmesine kadar, Stylos Manastırı (Arap Avlusu/Arabavli) bölgedeki en önemli manastır olarak kalmıştır (Wiegand, 1913: 61; Philippson, 1936: 17; Vocotopoulos, 1966: 214-215; Vocotopoulos, 1966-1967: 80-81; Peschlow, 2017: 266). Genç Aziz Paulos, Milet ve *Kibyrrhaioton* Theması'nda etkili olan Maniheizm'e karşı da mücadele etmiştir (Delehaye, 1892: 156; Kazhdan ve Talbot, 1998: 80; Ragia, 2008: 132)[75].

---

[72] Olay dönemin gelişmelerine göre kabaca tarihlendirilebilir. Yermük Savaşı (636), Filistin ve Suriye'nin Bizanslılar tarafından terk edilişine işaret etmektedir. 639/40 yılında Araplar, Mısır ve Sina'ya giden yolu kontrol eden Rhinocorura (Ρινοκόρουρα) ve Pelusium'u (Πηλούσιον) işgal etmişlerdir. Vita'da sözü edilen Latmos'a 300 keşişin geldiği bilgisi bu nedenle gerçeklerle uyumlu gözükmektedir (Ragia, 2008: 28).

[73] Mercangöz, Aydın'a bağlı Davutlar Köyü'nde bulunan Kurşunlu Manastırı'nın açık bir kaynak verisi olmamakla birlikte 9. yüzyıldaki Arap akınları nedeniyle Latmos'tan kaçan keşişlerce kurulmuş olduğunu öne sürmüştür (Mercangöz, 1998: 42-43).

[74] Vita: Bir azizin hayatı. Azizlerin Vita'sı hem gerçek (politik, sosyal ve ekonomik verileri) hayatın hem de mucizeler ile ilgili ayrıntıların bir arada bulunduğu kaynaklardır. Hagiografın rolü ve detaylara olan ilgisi bakımından Vita'lar farklılıklar gösterirler (Kazhdan ve Ševčenko, 1991: 2180).

[75] Kibyrrhaioton (Κιβυρραιωτών): Denizcilik themalarının ilki ve en önemlisidir. Thema'nın *strategos*undan ilk kez 734 yılında bahsedilmiştir. Kibyrrhaioton *thema*sı, Milet'ten Kilikya'ya kadar Anadolu kıyılarını, Karya'nın iç kısımlarını, Likya'yı, Pamphylia'yı ve Isauria'nın bir kısmını kapsıyordu. Thema'nın kıyıları Arap saldırıları nedeniyle çok fazla tahrip olmuştur. Thema'dan en son 1043 yılında bahsedilmiştir. I. Manuel döneminde, Mylasa ve Melanoudion onun yerini almıştır. Topraklarının çoğu (Likya hariç) 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin eline geçmiştir (Foss, 1991: 1127).

Peschlow, Latmos'u şöyle tanımlar: ''Latmos veya Latros, Ege kıyısındaki Milet'in doğu hinterlandında, vahşi ve zar zor geçilebilen bir dağdır'' (Peschlow, 2017: 264). Latmos Dağı'nın Orta Çağ'da, Bithynia'daki Uludağ (Olympos) ve Yunanistan'daki Athos Dağı'na benzeyen kutsal bir dağ olduğu bilinmektedir (Omont, 1888: 336-339; Peschlow-Bindokat, 2005: 35, 38, 93; Peschlow, 2017: 264)[76].

Latmos'ta bulunan mağaralar, keşişlerin kendilerini hava koşullarından veya vahşi hayvanlardan korunmalarına hizmet etmektedir. Peschlow'a göre, Pantokrator Mağarası bir inziva yeri değildir. Ancak Peschlow, burayı ''küçük bir manastır yerleşimi'' olarak tanımlamıştır (Peschlow, 1995: 704). Ressam olarak görevlendirilen diyakoz yardımcısı Georgios'un bir manastırdan değil, yakınlardaki Herakleia piskoposluk merkezinden gelmiş olabileceği de düşünülmektedir (Wiegand, 1913: 91, 201-202; Janin, 1975: 222; Ragia, 2008: 27).

Genç Aziz Paulos, münzevi yaşamının ilk günlerinde yiyecek bulamadığı için kendisini zor bir durumda bulduğunda, arkadaşı keşiş Demetrios, onu Kellibaron lavrasına sığınmaya çağırmıştır; böylece yemeğini oradan alabilecekti. Benzer olarak, bölgedeki Soteros veya Agroulon Manastırı'nın başrahibi Athanasios da lavra yakınlarında bir münzevi olarak yaşamıştı. Münzevi sayısı muhtemelen mağara sayısını çok aşmışsa da mağaralar uzun bir süre ''münzevilerin evleri'' olmaya devam etmiştir (Delehaye, 1892: 42, 35-36; Ragia, 2008: 35).

Keşişler sadece dağda değil, aynı zamanda Bafa Gölü üzerinde bulunan adalarda da yaşamışlardır. Bölge ''Herakleia'' adıyla yeni ve yoğun bir şekilde güçlendirilmiş bir Helenistik şehir olarak olağanüstü bir öneme sahiptir. Dağ, keşişler için bir ''sığınak'' olmuştur. Ege sahili bugün sayısız ve iyi korunmuş manastırlar, şapeller, kuleler ve yerleşimler ile Bizans İmparatorlarının çok zaman geçirdiği bir yer olmuştur (Peschlow, 2017: 264-265). Bununla beraber Latmos'ta keşişler Arap akınlarına karşı güvende değildi; bu sebeple saldırılardan biri sırasında ilk keşişler Menderes'in kuzeyindeki Mykale Dağı'na sığınmışlardı (Janin, 1975: 218).

[76] Yunan mitolojisinden bir başka kişinin de bu dağla yakın bir ilişkisi vardır. Bu kişi Latmos Dağı'nda yaşayan genç avcı ve çoban Endymion'dur. Selene ve Endymion söylencesinin kökeni Latmos'tadır (Peschlow-Bindokat, 2005: 35-36).

Latmos'un daha geniş bir bölgesinde manastırların varlığına ilişkin ilk tarihi bilgi, batı kökenli bir kaynaktan gelmektedir. Bu, 8. yüzyılın ilk yarısında kutsal topraklara hac ziyaretinde bulunan Aziz Willibald'ın Vitası'dır[77]. Bu Vita'da Milet'te ''stylite'' rahiplerin varlığına dair şöyle bir bilgi aktarılır: *''suyun onları rahatsız etmemesi için çok sağlam, büyük taş duvarlarla yapılmış ve sabitlenmiş bir sütunun üzerinde oturan iki münzevi vardı''* (Delehaye, 1923: 126; Ragia, 2008: 37)[78].

Latmos'ta daha eski bir Hıristiyan yaşamının var olduğuna dair neredeyse hiçbir iz yoktur. Herakleia'nın güneyinde yer alan Pantokrator Mağarası'nda en eski duvar resimleri bulunmaktadır. Latmos'un eteğinde yer alan Myus'ta (Söke/Avşar Köyü) korunan kale büyük önem taşıyordu. Latmos'ta 8. yüzyılın ikinci yarısı ve 9. yüzyıl, manastırların geliştiği dönemlerdir. Etrafta eski Yunan şehirleri, özellikle de Milet metropolünün varlığı bilinmektedir. Latmos rahipleri şehre ''Miletos'' (Μίλητος) diyorlardı (Wiegand, 1913: 178-179)[79].

787 yılındaki 7. Ekümenik Konsil'e (II. İznik Konsili) katılanlar arasında Latmos manastırı başrahibi Isidoros (Ισίδωρου) da vardı. Isidoros, Latmos manastırının bilinen ilk başrahibi olsa da bu manastır bilinmemektedir. İmzanın üslubu 10.-11. yüzyılda başrahiplere atfedilen mühür yazıtlarını anımsatsa da o dönemde Latmos'ta başrahiplerin varlığını gösterecek kadar manastır olduğunu varsaymak da doğru değildir. Ancak konsil tutanaklarında yer alan Isidoros'un imzası, Latmos'ta organize bir manastırın varlığını belirtmektedir. Konsile bir temsilci gönderen manastırın o sırada tek olması muhtemeldir, bu da manastırın sadece yer adıyla (Latmos) tanımlanmasına izin vermektedir. Dolayısıyla Latmos'ta var olan bu manastır Kellibaron Manastırı olmalıdır. Konsil'de tarihsel olarak adı geçen ilk Latmos manastırının Kellibaron Manastırı olduğu düşünülmektedir (Ragia, 2008: 38).

[77] Aziz Willibald, Samos'tan Efes'e gitmiş ve burada Aziz Ioannes Kilisesi'ni ziyaret etmiştir. Vita yazarı Willibald'ın önce Strobilos'a, sonra Patara'ya ve oradan da daha sonra Milet'e gittiğini bildirmiştir (Ragia, 2008: 37).

[78] Aziz Willibald'ın Vitası'nın yazarı, Milet'in bir zamanlar suyla çevrili olduğunu belirtmiştir (Ragia, 2009: 40-41).

[79] Bölgedeki önemli atılımlardan biri zamanında, Milet'teki kazıların yönetimini Wolfgang-Müller Wiener'in devralmasıyla gerçekleşmiştir (Ragia, 2008: 22).

Thrakesian Theması'nda bulunan manastırlar V. Konstantin döneminde (741-775) zulüm görmüş olmalarına rağmen; Latmos'taki manastırların İkonoklasmus dönemden etkilenmediği anlaşılmaktadır. Yani, Latmos'ta İkonoklasmus nedeniyle bir duraklama yaşandığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu durum bu dönemde, Latmos'ta münzevi ve manastır yaşamının sürdüğünü kanıtlamaktadır (Ragia, 2008: 38).

Latmos'taki manastır hayatı 8. yüzyılda, ilk İkonoklasmus (726/730-787) sırasında gelişmiştir. Öyle ki başkente uzak olan mesafenin bölge için bu bakımdan faydalı olduğu söylenebilir. İmparatorluğun başkentinde ve yakın çevresinde, meydana gelen olayların etkisi muhtemelen Latmos'ta hissedilmeyecek kadar azalmıştır. İkinci İkonoklasmus dönemde (814-842/843) Latmos, Athanasios'ta olduğu gibi keşişler için bir sığınak görevi görmüştür. Keşiş Athanasios, II. Mikhael (820-828) yönetiminde İstanbul'dan kaçarak Latmos'a sığınmış ve yirmi iki yıl boyunca bir kayanın tepesindeki mağarada (Genç Aziz Paulos'un Stylos Mağarası) yaşamıştır[80]. İkonoklasmus'un ikinci döneminden kazanılan genel izlenim, imparatorların keşişleri kent merkezinden uzak tutmakla çok ilgilendikleri yönündedir (Delehaye, 1892: 42-44; Ragia, 2008: 39-40).

Latmos'ta 10. yüzyılda birçok manastır kurumunun olduğu bilinmektedir. Bu dönemde yaşayan Ioannes adlı bir keşişten söz edilmektedir. Ioannes, Latmos'un bu dönemdeki (10. yüzyıl) en ünlü keşişidir (Ragia, 2008: 40-41)[81]. Janin (1975: 234), Keşiş Ioannes'i Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda adı geçen Stylos Manastırı'nın keşişi ve yaşlı rahibi ile özdeşleştirmeyi tercih etse de Ioannes'in Stylos Manastırı'ndan geldiğini gösteren herhangi bir kanıt bulunmamaktadır (Ragia, 2008: 41-42)[82]. Bafa Gölü'nün adaları Kapıkırı Ada, Kahve Hisar Adası, Menet Ada ve İkiz Ada'dır. Latmos Bölgesi'nin Orta Çağ manastır yerleşimleri özellikle güney ve güneybatıdadır. Gölün ortasında görülen İki Ada (Δύο νήσοι) birbirine o kadar yakındır ki halk arasında buraya ''İkizler'' adı verilmiştir. Çok sayıda Bizans manastırı, şapel, duvar resmi, yazıtlar ve haç motifi ile süslü mağaralar Latmos Dağı'nda yer almaktadır (Wiegand, 1913: 5-6).

[80] Athanasius, II. Mikhael'in İkonoklastik politikası nedeniyle İstanbul'dan ayrılmış ve Latmos'a gitmiştir (Delehaye, 1892: 42-44; Janin, 1975: 218; Ragia, 2008: 149-150).
[81] Ioannes: Latmos'ta bir hücrede yaşamış ve hiç dışarı çıkmamıştır (Ragia, 2008: 154-155).
[82] Dumbarton Oaks koleksiyonunda yer alan bir mühür aracılığıyla Latmos'un bir başrahibi Petrus'tan söz edilmektedir. Petrus adı 11. yüzyılın başlarında yaşayan Stylos'un aynı isimli başrahibiyle özdeşleşir ancak Latmos'ta birçok manastır kurumu olduğu için bu öneri kesin değildir (Ragia, 2008: 161).

Sinalı'ların 4. veya 5. yüzyılda bir baskından kaçarak Latmos'a geldikleri, 14 Ocak'ta anılan birçok keşişin martir olduğu da düşünülmektedir (Amantos, 1953: 7-8). Vocotopoulos (1966-1967: 74-75), bu önerinin kanıtlanamaz olduğunu belirtmiştir. Çünkü Vocotopoulos, Latmos'un günümüze gelebilen en eski duvar resimlerinin 8. yüzyıldan daha erkene tarihlenmediğini ifade etmiştir. Latmos'a yerleşmelerinden birkaç yıl sonra keşişler, Sarazenlerin etkisi altında katledilmiştir[83]. Bu olay, 7. yüzyılın ortalarındaki büyük Arap istilalarından önce gerçekleşmiş olamaz. İkonoklasmus'un ilk döneminde (726/730-787) keşişler ve keşişlerin kaderleri hakkındaki bilgiler eksiktir. Rahiplere zulmeden kötü şöhretli bir general olan Thrakesian Theması'nın yöneticisi Mikhail Lakhanodrakon'un Latmos'ta rol alıp almadığı bilinmemektedir[84]. Bununla beraber 7. Ekümenik İznik Konsili'nin kararları Latmos başrahibi İsidoros tarafından imzalanmıştır (Vocotopoulos, 1966-1967: 74-75).

Mikhail Lakhanodrakon (760-792), kendi *thema*sında yeni manastır topluluklarının oluşumunu önlemek için, sadece mallara el koymakla yetinmemiş, manastırları satıp rölikleri yaktırmıştır (Levtchenko, 2007: 145). Manastırları yağmalamaya ve rahipleri katletmeye çalışan Giritli korsanlar, Konstantin Kontomytes (841-860) tarafından mağlup edilmiş ve çoğu öldürülmüştür. Bu nedenle yukarıdaki veriler ışığında bölgede, İkonoklasmus'un ikinci döneminde (815-843) Latmos keşişlerinin zulüm görmedikleri sonucuna varılabilir (Vocotopoulos, 1966-1967: 75-76).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan, Latmos'ta patriklerin yönetimi altında olan birden çok manastır olduğu anlaşılmaktadır (Delehaye, 1892: 42). Örneğin bu manastırlar arasında başrahibi Athanasios olan Soteros Manastırı yer almaktadır. Latmos'taki bu manastırlar İmparator I. Romanos Lekapenos (920-944) tarafından desteklenmiştir (Ragia, 2009-2010: 517-518)[85]. Destek, her keşiş için bir madeni para tutarındaydı ve İstanbul'daki Myrelaion (Bodrum Cami) Manastırı'ndan gelmiştir[86]. Bu bilgi aslında Latmos manastır

[83] Sarazenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Syed Ameer Ali, 1916, "*A Short History of The Saracens*", London.
[84] Kroniklere göre, İkonoklast olarak bilinen Mikhail Lakhanodrakon'un Thrakesian Theması'na *strategos* olarak atanması 766-767 yılları arasındadır (Janin, 1975: 170).
[85] Dölger, bu desteği 928 yılına tarihlendirir çünkü o yıl yaşanan büyük kıtlıkla ilişkilendirir (Dölger, 1924: 620).
[86] 933 yılında İmparator I. Romanos Lekapenos, Olympos, Kymina, Petra ve Barachaion dağı manastırlarına yıllık katkılarda bulunmasıyla bilinmektedir. I. Romanos Lekapenos, Olympos, Kymina, Athos, Barachaion ve Latmos rahiplerinin her biri için İstanbul'da bulunan manastır vakfı Myrelaion'un

merkezinin 10. yüzyılda kazandığı ününün ilk kanıtıdır; çünkü güvenilirliği Genç Aziz Paulos'un Vita'sı tarafından doğrulanmaktadır (Janin, 1975: 442; Ragia, 2008: 43-44).

Latmos'ta organize manastır yaşamının ortaya çıkışı daha erken görünmektedir ancak mimari yapılar ve kaynakların yardımıyla Sina keşişlerinin bölgeye yerleşimi 7. yüzyıla denk gelmektedir. Athos'ta bilinen ilk manastır Ioannes Kolobou Manastırı iken, Latmos'ta ise Kellibaron Manastırı'dır[87]. Daha sonra Athos'taki Büyük Lavra, Latmos'ta ise Stylos Manastırı (Harita 5) önem kazanmıştır. Hem Athos manastırları hem de Latmos manastırları Patriklerin yönetimi altındaki manastırlardı (Ragia, 2008: 11-12)[88].

Harita 5. Bafa Gölü Adaları ve Latmos Dağı'ndaki Manastırlar

(Ragia, 2008: 308)

gelirinden yıllık bir *nomisma* (νόμισμα) bağışlamıştır (Kountoura-Galake, 1999: 69-70, 73). İstanbul'daki Myrelaion Manastırı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Striker, 1981.

[87] Athos'taki Kolobou Manastırı, Ioannes Kolobos tarafından 866 ve 883 yılları arasında kurulmuştur (Talbot, 1991: 1138).

[88] Stauropêgion (σταυροπήγιον): Bu terim öncelikle Patrikhane'ye ait manastırlar için kullanılmıştır. Liturjide bu terim, bir piskopos tarafından yeni bir kilisenin bulunduğu yere dikilen bir haçı ifade etmektedir (Kazhdan ve Talbot, 1991: 1946-1947).

Genel olarak Latmos manastırları, keşişlerin ilk kez 9. yüzyılda ortaya çıktığı ve ilk lavra manastırının 10. yüzyılda (963) kurulduğu Athos Dağı'nda bulunan manastırlardan daha eskidir (Wiegand, 1913: 280)[89].

Latmos Bölgesi'nde Erken Hıristiyanlık dönemine ait yapı kalıntıları da vardır (Resim 8). Kent içinde Geç Antik Döneme ait az sayıda yapı kalıntıları görülür. Bafa Gölü'nde su seviyesinin düştüğü zamanlarda Herakleia'nın batısında bir yapıya ait duvar kalıntıları görülür. Bu yapının üç nefli bazilikal planlı olduğu Peschlow tarafından ileri sürülmüştür. Yapının 5.-6. yüzyıllarda inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir (Peschlow, 1995: 658; Peschlow, 2005: 163-165)[90].

Resim 8. Bafa Gölü'nün doğu kıyısı,

(Yinsel, 2019)

Gölün güney kıyısındaki kalıntılar, Geç Antik-Erken Hıristiyanlık dönemlerinde bu kıyı bölgesinin günümüzde su seviyesinin durumuna bağlı olarak gün yüzüne çıkar ya da su altında kalır[91]. Daha yukarılarda bulunan mermer ocaklarından getirilen yapı

[89] Athos manastırlarının dördü 10. yüzyıla aittir, sekizi ancak 12. yüzyılda kurulmuştur. Geri kalanı ise daha da geç tarihlidir (Wiegand, 1913: 280).
[90] Burası belki de Peschlow'un belirttiği piskoposluk yeri idi (Peschlow, 2005: 164).
[91] Peschlow, Ioniapolis 'teki yapı kalıntısının üç nefli bazilikal planlı olduğunu ifade ederek, burada gölün doğu kıyısındaki yapıda da olduğu gibi beyaz mozaiklerden yapılmış taban döşemesi bulunduğunu belirtmiştir (Peschlow, 1995: 658-660; Peschlow, 2005: 166-167). Ioniapolis bazilikası için bkz. Peschlow, 1996: 60, Fig.72.

malzemesinin Didim'deki Apollon Tapınağı'na götürülmek üzere gemilere yüklendiği yerde bulunan bu kalıntılar, muhtemelen kasaba türü yerleşmedeki yapıların temel duvarlarına aittir. Antik kaynaklardan bilinen Ioniapolis'in de burada yer aldığı bilinmektedir. Ioniapolis ve bu kasabanın limanı şu anda göl içlerinde kalmış bir yerde bulunmaktadır ve su seviyesinin zamanla yükselmesi sonucu kasaba, kara içlerine doğru taşınmıştır (Peschlow, 1995: 659-660; Peschlow, 2005: 165)[92].

Bölgenin dini organizasyonunu şekillendirmede mağaralar da önemli bir rol oynamıştır. Latmos Bölgesi'nde bulunan mağaralar, keşişler için bir barınma olanağı sağlamıştır (Ragia, 2008: 33-34). Latmos mağaralarının duvar resimleriyle bezenmesi bunların bir noktada kutsal alanlara dönüştüğünü göstermektedir. Ya küçük manastır kurumlarının merkezlerinden biri ya bölgenin büyük manastırları ya da Herakleia piskoposluğu tarafından bakılan yerlerdi[93]. Genellikle mağaraların yakınlarında başka binaların kalıntıları bulunur ve yerleşim için gerekli olan kaynak da buralarda yer alırdı (Wiegand, 1913: 27-28; Peschlow, 1995: 704, 709; Ragia, 2008: 31-32).

Latmos mağaraları granitten oluşan doğal mağaralardır ve bölgenin yumuşak volkanik kayalarından oyulmuş Kapadokya örneklerinin aksine, bunlar ayrışma ve erozyonla doğal olarak şekillenmişlerdir. Latmos'taki mağaralar Pantokrator, İsa, Kellibaron ve Stylos duvar resimleri ile süslüdür ve buralar (özellikle İsa ve Stylos) keşişler için bir yaşam hücresi olmuştur[94]. Bir münzevinin hayatı sürekli duaya adanmış olduğundan bölgede bu tür birçok inziva mağarası bulunmaktadır (Kirby, 1993: 60, 68)[95].

Theotokos Lamponion (Λαμπονίου) Meryem Ana Manastırı, Stylos Manastırı'nın arşiv belgelerinden bilinmektedir ve muhtemelen 10. yüzyılın ilk yarısından itibaren var olduğu düşünülmektedir (Ragia, 2008: 44, 105-106). Lamponion Manastırı'nın yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte arşiv belgelerine göre Latmos Dağı'nda olmalıdır. Methodios, manastırın başrahibidir (Ragia, 2008: 106-107, 158).

[92] Ioniapolis: Geç Antik yerleşimin sadece temelleri ayakta kalabilmiştir (Peschlow, 1995: 658-659).
[93] Guyer, Latmos Bölgesi'ndeki manastırların bazılarının Bafa Gölü üzerindeki adalarda yer aldığını ve adalardaki manastırların kuleleriyle güçlü kaleler gibi göründüğünü belirtmiştir (Guyer, 1909: 134-137).
[94] Latmos'ta Kellibaron Mağarası, Kiliselik Manastırı Şapeli, Pantokrator Mağarası, İsa Mağarası ve Haçlı Mağara'nın duvar resimleri için bkz. Özyurt-Özcan, 2017: 691-701.
[95] Bazı durumlarda mağaralarda dua amaçlı yapılan haç motifleri, bu "taş çölde" sadece doğrudan kayaların yüzeyine boyanmıştır (Zäh, 2016: 67-80).

Bölgede yayınlarda adı geçen bir başka manastır Skyros (Σκύρος) Manastırı'dır (Ragia, 2008: 110). Manastır, sadece 1216 yılındaki sinod tutanaklarından bilinmektedir. Janin, çalışmasında ''Skyros'' manastırını ismen vermiştir (Janin, 1975: 240). Aziz Georgios Manastırı (Μονή Αγίου Γεωργίου Σχυνώνος), 16 Şubat 1056 tarihli bir el yazmasında adı geçen bir başka manastırdır (Ragia, 2008: 153). El yazmasının bulunduğu kodeks Hilarion adlı bir keşiş tarafından oluşturulmuş olan bu manastırın Latmos'ta bulunduğu kesin olmamakla birlikte olasılık dahilindedir (Janin, 1975: 223; Ragia, 2008: 101).

Latmos Bölgesi'nde farklı dönemlere ait yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların bazıları İkonoklasmus dönemi ve sonrasına (Gökkaya Kutsal Havariler Mağarası, Sobran Kalesi ve Koristan Burnu); bazıları 10. yüzyıla (Burgaz Adası, Karya (Karyes) Manastırı, Kellibaron (Yediler) Manastırı (?) ve Stylos Manastırı); bazıları ise Laskarisler dönemine (Kapıkırı Adası Manastırı Kilisesi, İkiz Ada Manastırı Kilisesi, Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi ve Kiliselik Manastırı Kilisesi) tarihlendirilmektedir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 266-278).

Nea Moni Manastırı'nın Priene veya Philadelphia (Alaşehir/Manisa) yakınlarında yer aldığı düşünülmektedir. Ancak Nea Moni Manastırı'nın Priene yakınlarındaki Mykale dağ silsilesinde yer alması daha olası görünmektedir[96]. Nea Moni Manastırı'nın yeri kesin olarak bilinmemektedir (Ragia, 2009-2010: 523). Ancak başrahibinin Latmos'tan geldiği bilinmektedir. Manastırın adı bilinmeyen başrahibi 1216 Sinod'una katılmıştır (Ragia, 2008: 110). Latmos bölgesinde yayınlarda ve kaynaklarda Nea Moni Manastırı'nın yerini gösteren bir veri yoktur (Janin, 1975: 239-240).

Janin çalışmasında, Bizans Dönemi'nde adı bilinmeyen manastırları ''Anonim'' başlığı altında tanıtmıştır (Janin, 1975: 220). Yazılı verilerden bilinen çoğu yapının tanımlanmadığı, hatta yerleri tespit ve tarif edilen kilise ve manastırların isimsiz kaldığı anlaşılmaktadır. Latmos Bölgesi'nde kesin olarak sadece tek bir manastır tanımlanmıştır: Stylos Manastırı. Latmos Dağı'ndaki Kellibaron Manastırı'nın da Yediler ile özdeşleştirilmesinin kesinliği daha az bilinmektedir. Dyo Bounoi, Bafa Gölü üzerindeki

[96] Sakız Adası'ndaki Nea Moni Manastırı (1042-1056) aynı adı taşıyan ünlü manastırlardan biridir (Janin, 1975: 239-240).

İkiz/İkizce Ada ile özdeşleştirilmiştir. Bölgede Mrysinon ve Mersinet de benzer bir şekilde özdeşleştirilmiştir (Janin, 1975: 220, 229-232).

Genç Aziz Paulos'un Karya (Καρύας veya Καρέας) Manastırı'nı terk ettiğinde Theotokos Mağarası'na; Aziz Arsenius'un Kellibaron Manastırı'nı terk ettiğinde bir mağaraya sığınmış olduğu Vitaları'ndan bilinmektedir[97]. Vita yazarı, Aziz Arsenius'un burada yalnız bırakılmadığını, onun öğrencileri tarafından takip edildiğini belirtmiştir. Azizlerin Vitaları'ndan ortaya çıkan veriler, bölgedeki mağaralarda münzevilerin yaşadığı önerisini desteklemiştir (Delehaye, 1892: 35-36; Ragia, 2008: 35-36). Yukarıdaki verilere dayanarak, bölgede erken dönemden başlayarak özellikle Laskarisler Dönemi'nde (1204-1261) büyük manastır inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini, bu bağlamda Latmos Dağı'nın inziva yaşam için önemli olduğunu bu sebeple azizlere ve keşişlere ev sahipliği yaptığı söylenebilir[98].

[97] Karya ve Kellibaron manastırı için bkz. Miklosich ve Müller, 1871, IV: 315.

[98] Latmos keşişleri içinde yayınlarda adı geçen Aziz Abraham'ın anısı Mart ayında kutlanır ve İstanbul *Synaxarium*'da kısaca anılır. Azizin ne zaman yaşadığı bilinmemektedir (Ragia, 2008: 149). Aziz Abraham ile birlikte aynı anda anılan bir başka keşiş ise Aziz Stephenos'dur. Aziz Stephenos çileci bir azizdir ve uykudan kaçınmayı uygulamıştır. Kehanet hediyeleri aldığı bilinen azizin Latmos Dağı'nda öldüğü bilinmektedir (Halkin, 1974: 12). Athanasius: İstanbul Patriği Athanasius (1289-1293, 1303-1309) Efes yakınlarındaki Aziz Lazarus manastırına girmeden önce Latmos'ta bilinmeyen bir manastırda bir süre kalmıştır. Onun kalışı 1250'lerin sonlarına veya 1260'ların başına yerleştirilmektedir (Ragia, 2008: 150).

2.4. TARİHSEL SÜREÇ:

İstilalar, salgın hastalıklar, nüfus azalması ve kıtlıklar, ‘‘Karanlık Yüzyıllar’’ olarak da adlandırılan, 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar geçen zamana Anadolu’da damgasını vurmuştur (Mango, 2006: 130). Ancak, 9. yüzyıldan sonra şehirlerde, özellikle de kıyı kentlerinde yaşam canlılık kazanmıştır. 11. yüzyılda Anadolu’nun orta ve doğu bölgeleri Selçuklu egemenliğine girmiş ve 14. yüzyılda Anadolu’nun batısı da Türk toprakları olmuştur. Hıristiyan halkın nüfusu hızla azalmış, Hıristiyanlar kent ve köylerde azınlık konumuna düşmüşlerdir (Peschlow, 2005: 162-163).

Genç Aziz Paulos, 10. yüzyıl başında (920) Latmos’a geldiğinde en az üç manastırın var olduğu bilinmektedir (Malamut, 1993: 179). Bu manastırlar Genç Aziz Paulos’un Vitası’nda belirtilmiştir: Karya (Delehaye, 1892: 24, 26, 30, 32), Kellibaron (Delehaye, 1892: 32, 34) ve Soteros manastırları (Delehaye, 1892: 42, 46)[99].

Aziz Khristodoulos, 11. yüzyılın son çeyreğinde Latmos’a gelmiştir. Genç Aziz Paulos’un kurmuş olduğu Stylos Manastırı Theotokos’a ithaf edilmiştir (Omont, 1888: 338-339; Vocotopoulos, 1966-1967: 81; Janin, 1975: 218-219, 445; Malamut, 1988: 505; Talbot ve Wharton, 1991: 1189; Malamut, 1993: 117-118; Kirby, 1993: 53; Armstrong ve Kirby, 1994: 148; Ragia, 2008: 47-48, 83-84; Peschlow, 2017: 266).

Aziz Khristodoulos, bölgeye Selçukluların gelişi ile Stylos Manastırı’nın birçok kitabını kurtarmış ve İstanbul’a götürmüştür. Stylos Manastırı 1080 yılından sonra yağmalanmıştır (Vocotopoulos, 1966-1967: 89; Kirby, 1993: 53).

Bölgede, Aziz Khristodoulos ‘‘başrahip’’ olarak bilinir[100]. Aziz Khristodoulos, Latmos’a gelişinden kısa bir süre sonra rahipler arasında büyük bir ün kazanmış ve Filistin’den gelmiş olması da buna katkıda bulunmuştur. Aziz Khristodoulos’un başrahip olarak atanması onun isteği dışında gerçekleşmiştir. Çünkü onun destekleyenleri bu sebeple

[99] Kellibaron Manastırı için 10. yüzyılın başı belirlenmiş olsa da Karya Manastırı için 9. yüzyılın ikinci yarısı ve Soteros Manastırı (Kurtarıcı İsa) için de 10. yüzyılın başı daha erken bir tarih olarak belirlenmiştir (Kirby, 1993: 59).

[100] Bu unvan ile ilgili bilgiler Stylos ve Patmos manastırının arşivindeki belgelerde yer almaktadır (Janin, 1975: 430, 439; Ragia, 2008: 47-48).

patriğe başvurmuşlar ve görevi kabul edilmiştir (Janin, 1975: 430, 439; Ragia, 2008: 47-48)[101].

1222'de Patrik I. Manuel Sarantenos (1217-1222), Paulos'u ''başrahip'' olarak atamıştır (Miklosich-Müller, 1871, IV: 296-298; Ragia, 2008: 191-192). Kısa bir süre sonra Patrik II. Germanos (1222-1240), Stylos Manastırı başrahibinin ölümünden sonra, makamın başlangıçta taşındığı Kellibaron Manastırı'na döneceğini üç numaralı belgede kararlaştırmıştır. Başrahibin görev süresi ise ömür boyudur. Bölgede 13. yüzyıla tarihlenen manastırların sayısı diğer dönemlerden daha fazladır (Ragia, 2008: 49-50).

Vocotopoulos ve Ragia, dağın güney yamacındaki Kellibaron Manastırı'nın, Latmos'un en eski manastırlarından biri olduğunu ve manastırın 1282 yılında İstanbul'da kurulan Aziz Demetrios Manastırı ile ilişkilendirildiğini vurgulamışlardır (Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106; Ragia, 2008: 49-50).

Patmos Manastırı'nın arşivinde yer alan Stylos Manastırını ilgilendiren belgeler içerdikleri tarihi bilgiler açısından önemlidir[102]. Bu belgelerde Stylos Manastırı'nın 1076 yılından önce yağmalandığına dair bilgiler yazılıdır. Ancak genel olarak yağmalanmanın 1071 ile 1076 arasına tarihlenmesi mümkündür. Aziz Khristodoulos, Türklerin Milet bölgesine gelişi sebebiyle Latmos'u terk etmek zorunda kaldığını bildirmiş ve ilk sığındığı Strobilos'tan aynı nedenle Kos'a geçmeye zorlanmıştır. En az üç yıl (1076-1079) boyunca, Batı Anadolu'nun göçlere uğradığı bilinmektedir. 1079/80 ve 1087 yılları arasında Latmos manastırları bir kez daha yağmalanmıştır (Ragia, 2008: 52-53).

Stylos Manastırı'nın başrahipleri listesinden, manastın 11. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Ragia, 2008: 53). Stylos ve Kellibaron mağaralarının duvar resimleri 12. yüzyılın sonu veya 13. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Latmos'ta bulunan kiliselerin bazıları ise 13. yüzyıla aittir: İkiz Ada, Kahve Hisar Ada, Kapıkırı Ada ve Kiliselik manastırları (Peschlow, 1995: 715-716; Ragia, 2008: 54).

---

[101] Latmoslu Leon muhtemelen Latmos manastırlarının başındaki kişi idi. Tarihi 10. ve 11. yüzyıllar arasındadır (Ragia, 2008: 158).

[102] Anastasius: ''Aziz Paulos Manastırı yakınlarındaki…'' anısı 15 Mayıs'ta kutlanır (Delehaye, 1892: 43; Ragia, 2008: 150-151).

1294 yılında Aleksios Philanthropenos, Latmos bölgesindeki Duo Bounoi (İkiz Ada) kalesini ele geçirmiştir[103]. Kale, eski Latmos Körfezi modern Bafa Gölü'ndeki bir adada yer almaktadır[104]. Aleksios Philanthropenos, Duo Bounoi'yi (İkiz Ada) ele geçirmek için göldeki tüm tekneleri kullanmak zorunda kalmıştır. Adanın ve binaların boyutları sadece az sayıda keşişe izin vermektedir (Janin, 1975: 223-224; Thonemann, 2011: 277-278; Herda ve Diğerleri, 2019: 64)[105].

Latmos'taki yeri konusunda tartışmalı bilgiler bulunan Melanoudion, (Μελανουδίου), Anadolu'nun önemli merkezlerinden biridir[106]. Milet'in yakınında bir yerleşim yeri olan Melanoudion'dan ilk kez 11. yüzyıla ait belgelerde bahsedilmiştir (Ragia, 2008: 230-231). Melanoudion, Patmos Manastırı'nın gemilerinin demirlemesi için aldığı vergi muafiyetlerinden de anlaşılacağı üzere bir limana sahipti (Ragia, 2008: 231-232).

Melanoudion'un 1273'ten önce Türkler tarafından ele geçirilmemiş olması onun hala bir Bizans yerleşimi olarak kullanıldığını göstermektedir[107]. Yerleşimin 1294/1295'ten önce yıkılmış olması mümkündür (Ragia, 2008: 232, 236-238).

Latmos Bölgesi'nde manastırlar Stylos Manastırı ile birlikte toplam 13'tür[108]. Ancak Peschlow'un haritasında on yer adı geçmektedir: Kahve Hisar Ada, Mersinet İskelesi, Yediler, Kapıkırı Ada, Kiliselik, İkiz Ada, Sobran Kalesi, Süzbük, Burgaz Ada ve Arap Avlusu (Stylos) (Peschlow, 1995: 661-716).

---

[103] Aleksios Philanthropenos, 1296 yılında görev yapmıştır (Wiegand, 1913: 186; Wittek, 1944: 40).
[104] Duo Bounoi'nin İkiz Ada ile özdeşleştirilmesi için bkz. Wendel 1940.
[105] 1294 yılında İki Dağ Manastırı (İkiz Adalar) keşişler tarafından terk edilmiştir (Ragia, 2008: 58).
[106] Wiegand, Melanoudion adlı yerleşimi Latmos'un kuzeybatı eteklerinde bulunan Myus ile özdeşleştirmiştir (Wiegand, 1913: 185). Müller-Wiener, burayı Mandalya Körfezi'nin güneybatısındaki Assar Kale ile özdeşleştirdiğini ifade etmiştir (Müller-Wiener, 1961: 10). Ramsay, Melanoudion'u "İki Tepe Kalesi" olarak tanımlamakta ve buranın Milet civarında olması gerektiğini vurgulamıştır (Ramsay, 1960: 119). Janin ve Thonemann, Melanoudion'u, Duo Bounoi (İkiz Ada) ile tanımlamışlardır (Janin, 1975: 217; Thonemann, 2011: 277-278). Melanoudion'un adı ilk olarak 1073'te geçmektedir. Peschlow'a göre, Melanoudion'un, bugün Menet Ada'daki yıkık yerleşim ile tanımlanması olasıdır ve Menet Ada'nın yönetim merkezinin Melanoudion olduğunu belirtmiştir (Peschlow, 1996: 67-68; Peschlow, 2005: 181; Peschlow, 2017: 268). 13. yüzyılın ortalarına doğru bu bölgede ancak gemiyle erişilebilen Melanoudion adını taşıyan bir yerleşimden söz edilmektedir (Wiegand, 1913: 185; Vocotopoulos, 1966-1967: 73; Peschlow, 1996: 67-68). Carl Wendel, Melanoudion adının bölgedeki çok sayıda keşişin siyah/koyu kıyafetleriyle ilgili olduğunu belirtmiştir (Wendel, 1940: 442-443).
[107] Melanoudion; başkenti muhtemelen hala tartışılan Bafa Gölü'nde aranması gereken bir yerleşim yeridir (Wittek, 1944: 40; Ragia, 2008: 235-238).
[108] Bu sayıya Bafa Gölü üzerinde yer alan Menet Ada, Myus'taki Karya ve Latmos Dağı'ndaki Kurtarıcı İsa (Agroulon veya Soteros) manastırları dahildir.

Yukarıda adı geçen manastırlardan Karya, Kurtarıcı İsa (Agroulon veya Soteros) ve Lamponion'dan söz edilmez[109]. Muhtemelen bu listeye eklenmesi gereken iki manastır daha vardır: Yeni Manastır (Nea Moni) ve Skyros Manastırı. Bölgedeki manastırlarda zorluklardan biri aynı manastır için birden fazla isim geçerli olduğunda o manastırın tanımlanmasıyla ilgilidir. İki Dağ (Δύο Βουνών) Manastırı örneğinden yola çıkarsak; Manastır, Türkçe'de (İki Ada) hemen hemen aynı adı taşıyan İkiz Ada konumuyla özdeşleşirken, katholikonun lentosundaki yazıt aracılığıyla Bakire (Meryem Ana) Pantanassa'ya (Θεοτόκο Παντάνασσα) adandığı bilinmektedir (Ragia, 2008: 56-57).

İkiz Ada Manastırı dışında bu manastırların çok azı mutlak bir kesinlik ile tanımlanabilir. Kellibaron Yediler, Stylos Arap Avlu/Arabavli, Mersinet Myrsinon, Batheos Limenos manastırı muhtemelen Kapıkırı Adası'ndadır. Geri kalanı için sadece varsayımlar yapılabilir. 13. yüzyılın tanınmış kişileri Nikephoros Blemmydes, İtirafçı Aziz Meletios ve Patrik I. Athanasios (1289-1293, 1303-1309) gibi kişiler Latmos'ta manastırları ziyaret etmiş ve burada kalmışlardır[110]. Kısa bir süre sonra ise Latmos terk edilmiştir. 1264 yılında İmparator Ioannes Palaiologos, Latmos manastırlarını koruması altına almıştır. Ancak en geç 1274 yılında gerçekleşen ölümünden sonra Menderes Vadisi, Türklerin göçü ve yerleşmeleri karşısında savunmasız kalmıştır (Ragia, 2008: 57-58).

Anadolu'nun Türkler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte 1080'den 1097'ye kadar Çanakkale'nin (Abydos) güneyinde Karia'ya kadar olan bölgede Bizans yönetimi savunmasız kalmıştır (Ragia, 2008: 224-225). Bu dönemde, askeri ve idari bölgelerin de yeniden düzenlenmesi gerekli hale gelmiştir (Höhfeld, 2017: 82-83). Malazgirt Savaşı ve Anadolu'da Selçuklu ilerlemelerinden sonra Latmos, Türk hakimiyetinin etkisi altına girmiştir (Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106). Bizans egemenliği sürdüğü müddetçe bu bölgede etkili olan ''Thrakesian'' *thema*sı varlığını sürdürmüştür (Harita 6) (Foss, 1991: 2080). 12. yüzyılın sonunda İtalyan tüccarların eylemleri ve imparatorluk kıyılarını yağmalayan korsanlarla Ege'ye doğru hareketlilik artmıştır (Ragia, 2008: 230-231).

[109] Bartholomeos: Lamponion (Theotokos) Manastırı'nın keşişidir (Ragia, 2008: 151).
[110] Nikephoros Blemmydes: İznik İmparatorluğu'nun en seçkin alimi İki Dağ (Theotokos Pantanassa) manastırına gelmiştir. Bunun 1230/31 civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Ragia, 2008: 151). İtirafçı (ομολογητής) Aziz Meletios: Latmos'ta kalışı 13. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır (Ragia, 2008: 159).

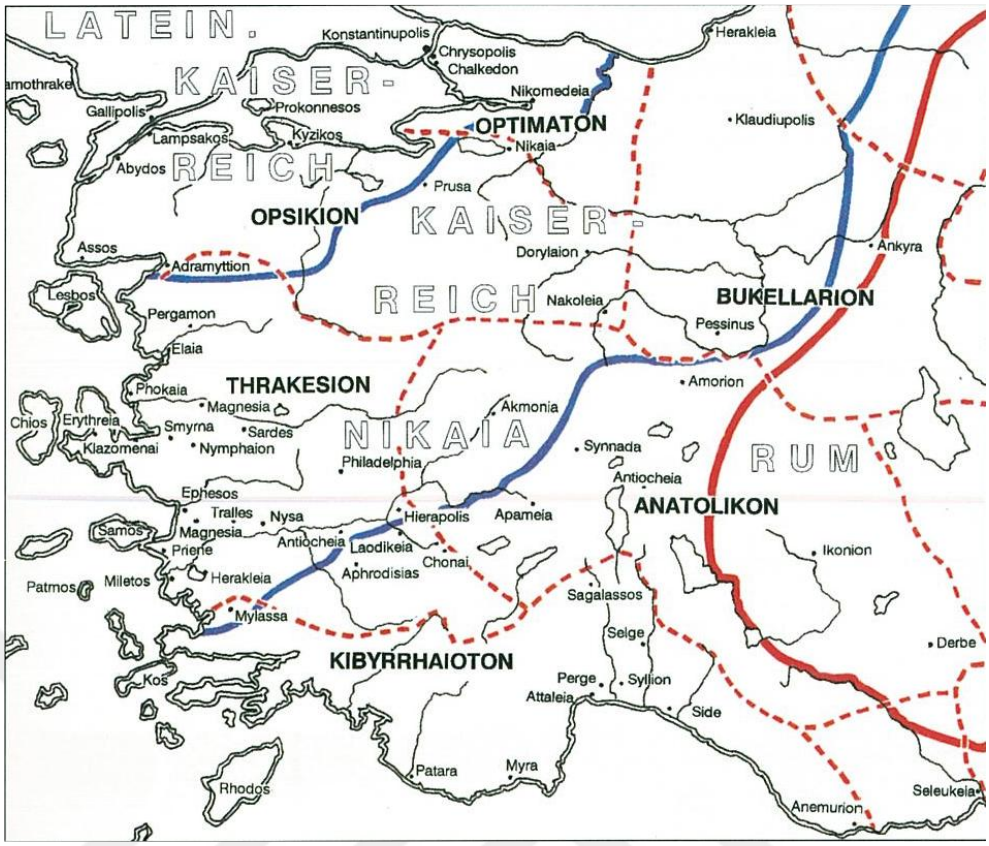

Harita 6. Bizans Dönemi'nde Anadolu'daki Thema'lar

(Peschlow, 1996: 64).

1077 civarı Latmos'a gelen Selçuklu Türkleri, Anadolu'ya doğru ilerledikçe dağlardaki keşişler için hayat daha da zorlaşmıştır (Omont, 1888: 338; Nicol, 1963: 25). Türklerin Latmos'a ulaşmalarıyla manastır hayatının kesintiye uğradığı bilinmektedir (Peschlow, 2017: 267-268).

12. yüzyılda bir veya iki kez keşişler bölgeyi Türklerin gelişi sebebiyle terk etmek zorunda kalmışlardır[111]. 1261'den sonra bölgede Bizans otoritesi çökmüştür. 1295 yazında Türkler, Salamates adlı birinin liderliği altında Priene yakınlarındaki bir kaleyi ele geçirmeye çalışmışlardır. Bölgede korunan bir başka önemli manastır Kellibaron'dur. Ancak imparatorların İstanbul'a dönüşüyle bölgenin manastırları ilgilerini yitirmiştir. Genç Aziz Paulos'un manastırı 14. yüzyılın ortalarına kadar korunmuş görünmektedir, ancak yine de Türklerin elinde kaldığı da bilinmektedir. Bununla birlikte mahallede Rum

[111] Bölgede bu sebeple Aziz Khristodoulos'un zor bir hayat yaşadığı bilinir (Vocotopoulos, 1966-1967: 97).

topluluklarının bulunmaması nedeniyle nüfusun azalmış olduğu düşünülmektedir (Janin, 1975: 219-220; Thonemann, 2011: 278).

Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra yaklaşık yüz yirmi yıl boyunca manastır yaşamı en fazla sınır anlaşmazlıkları nedeniyle kesintiye uğrayarak sessiz ve huzurlu kalmış gibi görünmektedir. Anadolu'nun doğusu Selçuklu egemenliğinde kalmış, hatta İzmir (Smyrna) ve İznik (Nikaia) fethedilmiştir. Efes (Ephesos) 1090 yılında Tangri Parmak tarafından birkaç yıllığına işgal edilmiştir (Wiegand, 1913: 185).

Samos (Sisam) ve Rodos da Türklerin eline geçmiştir. I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) idaresi ile ama özellikle de Haçlılar ve onların 1097'de Dorylaion'daki savaşları sayesinde durum düzelmiş ve ardından Batı Anadolu'nun tamamı Bizans kontrolüne geri dönmüştür. O dönemde keşişlerin Latmos'taki terk edilmiş manastırlara geri dönmüş oldukları da bilinmektedir[112]. Manastırlarda yeni bir dönem başlamıştır. Selçukluların İmparator Manuel'e karşı Miryokefalon Savaşı'nda (1176) kazandığı beklenmedik zaferden sonra yirmi dört bin kişi Menderes Vadisi'nden Ege Denizi'ne doğru ilerlemiştir (Wiegand, 1913: 185).

Karia'da, başlangıçta Iasos Körfezi'ne kadar uzanan ve beyleri yakınlardaki Milas'da oturan Menteşe Emirliği kurulmuştur. Bölgede bulunan çok sayıda kale artık Selçukluların önünde güçlü engeller oluşturmaktaydı. 1235 gibi geç bir tarihte, Patrik II. Germanos aracılığıyla Stylos Manastırı'nın bağımsız oluşunu tanımlayan bir belgenin varlığı söz konusudur[113]. 1273 yılında Melanoudion da Hıristiyanların eline geçmiştir. Menteşe Emiri Salpakis Menderes sınırını geçerek 1280'de Tralleis'i ele geçirmiştir. 1303 gibi bir erken tarihte İzmir, Türkler tarafından tamamen ele geçirilmiştir. Bergama (Pergamon) ise tüm Mysia ile birlikte Osmanlı Sultanı Orhan'ın (1326-1359) elindedir[114]. Bursa (Prousa) 1317'de, İzmit (Nikomedia) 1326'da ve İznik (Nikaia) 1330'da Türklerin eline geçmiştir (Wiegand, 1913: 186).

Bizans İmparatorluğu'nun elinde İstanbul'un sadece en yakın bölgeleri kalmıştı. 1369 yılında Milet piskoposluğu terk edilmiştir. Bu da oradaki manastır yaşamının çok uzun

[112] Makarios: Priene'den (Sampson) gelmiş ve burada rahip olmuştur. Daha sonra bilinmeyen bir manastırda keşiş olduğu Latmos'a gitmiştir. Ancak daha sonra Latmos'tan ayrılarak Spylos Magnesia yakınlarındaki bir manastıra girmiştir (Ragia, 2008: 158).
[113] Stylos Manastırı'nın arşiv belgeleri için bkz. Çalışmanın 3. Bölümü.
[114] Antik Çağ'da Mysia olarak anılan bölge Balıkesir ve çevresini kapsamaktadır (Durukan, 2003: 51).

süre devam etmediğini göstermektedir. Milet, o tarihten (1369) itibaren patriklik kayıtlarında bir daha görünmemektedir. Menderes'teki Hıristiyan toplulukların sayısı da azalmıştır. Buna göre, Latmos manastırlarının gerçek varlığının yaklaşık 13. yüzyılın ortalarına kadar sürdüğü sonucuna varılabilir (Wiegand, 1913: 186-187; Volk, 1955: 169; Restle, 1967, II: 7; Janin, 1975: 453-454; Fiaccadori, 2000: 136-137). Bu dönemden tarihten Latmos bölgesindeki manastırlar ve Stylos Manastırı da dahil olmak üzere tamamen terk edilmiştir. Aziz Khristodoulos'un Yunanistan'da Ege Adalarında manastırlar kurduğu ve yaşamına orada devam ettiği bilinmektedir (Malamut, 1988: 504)[115].

Latmos manastırlarına ilişkin arkeolojik kanıtlar 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başında anıtsal faaliyetlerin yeniden inşasıyla kendini gösterir. Bafa Gölü üzerinde bulunan adalardaki manastırlarda hangi inşaatların yapıldığı bilinememektedir. Örneğin Bithynia'da Kurşunlu'daki (Elegmi) Aziz Aberkios Manastırı'nın (9. yüzyıl) tarihi Latmos manastırlarının tarihine paraleldir (Mango, 1968: 169-176)[116].

Türk boylarının 11. yüzyılın sonlarından itibaren daha da bölgeye ilerlemeleriyle, keşişler zaman zaman Latmos'u terk etmek zorunda kalmışlardır (1079) (Wiegand, 1913: 185; Wittek, 1944: 3; Peschlow, 2005: 38, 167). Literatür ve epigrafik veriler bize manastırların 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğünü, Türklerin gelişi sırasında muhtemelen terk edildiğini ve 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın başlarında yeniden işlev kazandığını anlatmaktadır (Thierry, 1975: 104).

İznik İmparatorluğu Dönemi'nde gelişen bölgede, 1222 yılında on bir manastır başrahipliğin yetkisi altındadır[117]. 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde, düşüşe geçen Latmos'un 14. yüzyılda kaynaklardan silinmiş olduğu bilinmektedir (Talbot ve Wharton, 1991: 1188-1189; Niewöhner, 2013: 222).

---

[115] Aziz Khristodoulos'un dışında Patmoslu bir rahip daha bilinmektedir. Patmoslu Leontios, Stylos Manastırı'nın hegümenlerinden biridir. Stylos Manastırı'nda 1050 yazılmış olan el yazmasının (Cod.Paris.gr.598'den (ol. Colbert 912) Patmoslu başrahip Leontios tarafından manastıra geri iade edildiği bilinir. Leontios'un adı Eylül 1158 tarihli bir belgeden ve ayrıca Mayıs 1161 veya 1176 tarihli bir belgeden bilinmektedir (Wiegand, 1913: 186; Volk, 1955: 169).

[116] Bithynia'daki Kurşunlu (Elegmi) Manastırı hakkında ayrıntılı olarak bkz. Yinsel ve Pekak, 2016: 85-104. Ayrıca bkz. Mango, 1968: 169-176.

[117] Laskarisler Dönemi'nde İznik İmparatorluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Angold, 1975.

Latmos manastırlarının 13. yüzyılın sonunda (Peschlow, 2005: 38, 167) veya 14. yüzyılın başında (Wiegand, 1913: 186-187; Volk, 1955: 169; Eyice, 1978: 11) kesin olarak terk edildiği görülmektedir. Türklerin bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Latmos manastırlarından herhangi birinin manastır olarak işlev gördüğüne dair yayın ve kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur (Volk, 1955: 163; Kirby, 1993: 56).

3. BÖLÜM

STYLOS (Η ΜΟΝΗ ΣΤΥΛΟΥ) MANASTIRI[118]

3.1. ARAŞTIRMALAR:

Manastır hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalarda daha çok Stylos Manastırı'nın kuruluş tarihi ve arşiv belgeleri ele alınan konular olmuştur. Buna karşın Stylos Manastırı'nın mimarisi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Wiegand (1913: 61-72) ve Peschlow (1995: 675-676; 2005: 170-173) yapının mimarisini ayrıntılara inmeden sadece plan tipini tanıtırlar[119]. Bilimsel yayınlar içerisinde Stylos Manastırı'nın kuruluş tarihi ile ilgili Vocotopoulos ile Janin'in çalışması öne çıkmaktadır (Vocotopoulos, 1966: 213-216; Janin, 1975: 214-240).

Stylos Manastırı'nın arşiv belgeleri ile ilgili ve bölgenin bir manastır merkezi olarak önemini ele alan araştırmacı ise Ragia'dır (Ragia, 2008). Stylos Manastırı'nın mağarasına yapılan duvar resimleri hakkında Wulff (1913: 202-215), Schiemenz (1971: 46-53) ve Zäh (2016: 67-80) kısaca bilgi verirler.

3.1.1. Kaynaklar:

Franz Miklosich ve Joseph Müller, 1871, IV: 290-329 (Arşiv Belgeleri)[120]

Araştırmacıların birlikte yayınladıkları ''*Acta et diplomata Graeca Medii Aevi sacra et profana''* adlı kitaplarında, Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'nın günümüze ulaşabilen arşiv belgelerinin değerlendirmesini yaparlar. Altı ciltten oluşan kitap Vol. I, Vindobonae 1860; Vol. II, Vindobonae 1862; Vol IV, Vindobonae 1871; Vol VI,

[118] Bu bölümde Stylos Manastırı üzerine yapılan araştırmalar eleştirel bir bakış açısıyla verilmiştir.
[119] Wiegand, 27 Eylül 1905 tarihinde Stylos Manastırı'na İbrahim Canikoğlu adlı birinin rehberliğinde çıkmıştır. Oradan geçen nehir yatağının tamamen kuru olduğunu belirtmiştir. Wiegand, Stylos Manastırı'nın en ilginç yapısının narteksi ve yan nefleri sonradan eklenen üç nefli bazilika olduğunu öne sürmüştür (Wiegand, 1913: 62, 69).
[120] Stylos Manastırı'nın arşivi bölgedeki diğer manastırlar için herhangi bir veri içermez (Peschlow, 1995: 715-716; Ragia, 2008: 53-54).

Vindobonae 1890 tarihlerinde yayınlanmıştır[121]. Kitabın 1871 yılında yayınlanan IV. cildinde Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'nın arşiv belgeleri yer alır (Miklosich ve Müller, 1871, IV: 290-329).

Franz Miklosich ve Joseph Müller, 1890, VI: 17-19, 30-32 (Arşiv Belgeleri)[122]

Patmos Adası'ndaki Aziz Khristodoulos'un kurmuş olduğu Ioannes Theologos Manastırı'nın arşivinde yer alan belgeler de doğrudan Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı ile ilgilidir. Araştırmacıların birlikte yayınladıkları *"Diplomata et Acta Monasterii Sancti Ioannis Theologi In Patmos Insula"* adlı çalışmalarının VI. cildinde Stylos Manastırı'nın tarihine ışık tutan bu belgeleri ele almışlardır (Miklosich ve Müller, 1890, VI: 17-19, 30-32).

Hippolyte Delehaye, 1892: 5-74, 136-182 (Vita)[123]

Hippolyte Delehaye'nin editörlüğünü yaptığı, Latince olarak Iacobi Sirmondi'nin tercüme ettiği ''*Vita S. Pauli Iunioris In Monte Latro''* adlı kaynak Stylos Manastırı'nın kurucusu Genç Aziz Paulos'un yaşam öyküsünü ele almaktadır[124]. Vita, bölge ile ilgili ve aynı zamanda Stylos Manastırı'nın rahipleri hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir. Vita'da kıtlık konusu yoğun olarak işlenen konulardan biridir. Latmos bölgesindeki manastırlar içerisinde Genç Aziz Paulos'un ''Karya'' manastırına gittiğinden de Vita'da söz edilir. Stylos Manastırı'nın hegümenlerinden Symeon, Gabriel, Ignatios ve Demetrios'un isimleri Vita'da geçmektedir. Genç Aziz Paulos'un ölümüne tanıklık eden Photinos ve Kosmas adlı keşişlerden de Vita'da bahsedilir[125]. Vita'da, Genç

[121] Bu belgeler 14. yüzyılda bir kodekse aktarılmıştır (Ragia, 2008: 21-22).
[122] Maria Gerolymatou, bu belgeleri 2016 yılında yayınlanan Yunanca kitabında ele almıştır (Gerolymatou, 2016: 99-112, 249-253.
[123] Genç Aziz Paulos'un hayatını anlatan Vita, bölgenin Bizans Dönemi'ndeki tarihçesi, topografyası ve manastır hayatı hakkında değerli bilgiler içermektedir (Eyice, 1978: 13).
[124] Hippolyte Delehaye, "Vita S. Pauli Iunioris in Monte Latro", *AB* 11 (1892): 5-74, 136-182.
[125] Kosmas: Sadece Stylos Mağarası'nda Genç Aziz Paulos'un Ölüm sahnesinde resmedilmiştir. Kosmas, genç yaşta tasvir edilmiş, beyaz bir cübbe giymiş ve Genç Aziz Paulos'un başında metinden bir şeyler okurken gösterilmiştir (Delehaye, 1892: 163-164; Wiegand, 1913: 208; Ragia, 2008: 122)

Aziz Paulos'un fiziksel özellikleri tasvir edilmiş ve mucizelerine de yer verilmiştir (Delehaye, 1892: 5-74, 136-182).

Gianfranco Fiaccadori, 2000: (Typikon)

Thomas, Hero ve Constable'nin editörlüğünü yaptığı İngilizce'ye Gianfranco Fiaccadori'nin tercüme ettiği *''Latros: Testament of Paul the Younger for the Monastery of the Mother of God tou Stylou on Mount Latros''* adlı typikonu Genç Aziz Paulos'un öğütleri üzerine bilgiler barındırmaktadır. Stylos Manastırı'nın kuruluş tarihi, kurucusu ile ilgili önemli bilgilerin yanı sıra manastırın Theotokos'a ithaf edildiği vurgulanmıştır. Typikon, Stylos Manastırı'nın mimarisi ve duvar resimleri hakkında herhangi bir bilgi vermez (Fiaccadori, 2000: 135-142).

3.1.2. Seyahatnameler:

Richard Pococke, 1743:

Yaptığı gezileri yayınlayan İngiliz seyyah Pococke 1740 yılı başlarında Karia'da bulunduğu sırada Latmos'a tırmanan ilk seyyah olmuştur. Pococke'un yazdığı seyahatname ''*A Description of the East and Some Other Countries''* 1743 yılında Londra'da iki cilt olarak yayınlanmıştır (Pococke, 1743).

Richard Chandler, 1806: 383-448

İngiliz gezgin Richard Chandler, Anadolu ve Yunanistan'a yaptığı gezileri yayınlamıştır[126]. Gezgin, Karia Bölgesi'nde Menderes Vadisi, Magnesia, Milet, Priene, Myus ve Latmos (Herakleia) yerleşimlerine de uğramıştır. Chandler'in yazdığı bu seyahatname *''Voyages Des Dans L'Asie Mineure Et En Greece''* 1806 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Chandler, seyahatnamesinde Latmos Dağı'nda ulaşımı en zor olan bir

[126] Richard Chandler, 1764 ile 1765 yılları arasında mimar Nicholas Revett ile ressam William Pars'ın eşliğinde gerçekleştirdiği Anadolu seyahati sırasında Herakleia'nın kalıntılarını keşfetmiştir (Distelrath, 2011: 1).

kiliseyi ziyaret ettiğini ve burada içinde duvar resimlerinin olduğu geniş bir mağaradan söz etmektedir (Chandler, 1806: 383-448)[127].

3.1.3. Bilimsel Yayınlar:

Henri Omont, 1888: 336-339

Omont ‘‘*Note sur un manuscrit grec copıé en 1050 au mont Latros (Anatolie)*’’ adlı yayınında, Latmos Dağı’nda yer alan Stylos Manastırı’nın (Theotokos) Genç Aziz Paulos tarafından kurulduğunu aktarmıştır. Manastırda başrahiplik yapmış 21 hegümeni isimleriyle birlikte veren Omont, bu el yazması kitabın Genç Aziz Paulos’un Stylos Manastırı’nda 2 Kasım 6558 (*indiktion* 1050) yılında Mikhael’in tarafından yazıldığını vurgulamıştır. Manastırın hegümenlerinden biri olan Aziz Khristodoulos’un yanında olabildiğince çok kitap ve başka şeyler de alarak Patmos’a taşındığından söz etmiştir. Yazar, Latmos Dağı’nın kutsal bir dağ olduğunu belirtmiştir (Omont, 1888: 336-339).

Wilhelm Tomaschek, 1891: 36-37

Tomaschek, ‘‘*Zur Historischen Topographie von Kleinasien Im Mittelalter*’’ adlı kitabında, Latmos (Beşparmak) Dağı’nda yer alan Aziz Paulos Manastırı’ndan kısaca söz etmektedir. Genç Aziz Paulos’un Samos Adası’na gittiğini (ölümünden önceki son ziyareti) ve orada ‘‘Kerki’’ dağındaki bir mağarada yaşadığını ve sonra Latmos’a döndüğünü belirtmiştir. Tomaschek, kitabında, bölgede yayın ve kaynaklarda yer alan başta Kellibaron (Κελλιβάρων) Manastırı olmak üzere Lamponion (Λαμπωνίου), Agroulon (Άγραύλων), Myrsinonos (Μυρσινώνος), Falakrou Bounos (Φαλαχρού βουνού), Κıssoı (Κισσών), Eirenountes (Είρηνούντων) ve Asomatou (Άσωμάτου) manastırlarının isimlerini sıralamıştır. Ayrıca Tomaschek, bu bölgede etkili olan ‘‘*Kibyrrhaiton*’’ themasından da söz etmektedir (Tomaschek, 1891: 36-37).

[127] Richard Chandler’in sözünü ettiği bu yapı büyük bir olasılıkla Stylos Manastırı’dır (Chandler, 1806: 383-448).

Samuel Guyer, 1909: 134-137

Guyer, ‘‘*Die byzantinischen Klöster im Latmos-Gebirge bei Milet’’* adlı makalesinde, Patmos Adası’ndaki Ioannes Theologos Manastırı’nın kütüphanesinde, Latmos manastırlarının tarihine ışık tutan belgelerin varlığından söz etmiştir. Aziz Khristodoulos’un bölgenin en önemli başrahiplerinden biri olduğunu vurgulayan Guyer, Kellibaron ve Stylos manastırlarının kuruluş tarihini kısaca ele alır ancak yapıların mimarisi hakkında ayrıntılı bir bilgi vermez (Guyer, 1909: 134-137).

Theodor Wiegand, 1913:

Alman Arkeolog Wiegand’ın 1905 yılının Eylül ayında Latmos Dağı’na çıkmasıyla birlikte bölgede araştırmalar başlatılmış ve günümüze kadar çeşitli araştırmacılarca incelenmiştir[128]. Wiegand yaptığı araştırmaların sonuçlarını Berlin’de 1913 yılında Milet’in üçüncü serisinin birinci cildi olarak yayınlamıştır[129].

Wiegand’ın yönetiminde başlatılmış olan çalışmalara Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ara verilmek zorunda kalınmış ve ancak uzun bir aradan sonra tekrar başlanabilmiştir. Wiegand *‘‘Der Latmos’’* adlı çalışmasının birinci bölümünde ‘‘Latmos Dağı ve Latmos Körfezi’’, ikinci bölümünde ‘‘Manastırlar’’, üçüncü bölümünde ‘‘Latmos Dağı’nda Bizans Kaleleri ve Gözetleme Kuleleri’’, dördüncü bölümünde ‘‘Keşiş Mağaraları’’, beşinci bölümünde ‘‘Azizlerin Yaşam Öyküsü’’, altıncı bölümünde ‘‘10. Yüzyıl öncesi ve 10. Yüzyıl Latmos Manastırları’’ ve yedinci bölümünde ise ‘‘Latmos’ta Keşiş Mağaralarının Bizans Duvar Resimleri’’ hakkında bilgi vermiştir[130].

---

[128] Bölgede araştırmalar yapan araştırmacılar: Guyer, 1909: 134-137; Schiemenz, 1971: 46-54; Janin, 1975: 216-240; Eyice, 1978: 9-13; Buchwald, 1979: 261-296; Mercangöz, 1990: 117-138; Mercangöz, 1992: 73-90; Peschlow, 1995: 651-716; Vocotopoulos, 1966: 213-216; Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106; Peschlow-Bindokat, 1996; Kirby ve Mercangöz, 2002: 264-284; Peschlow-Bindokat, 2005; Peschlow-Bindokat, 2006; Ragia, 2008; Ragia, 2009-2010: 499-525; Zäh, 2016: 67-80; Özyurt-Özcan, 2017: 691-701; Peschlow, 2017: 264-268; Höhfeld, 2017; Lohmann, 2019; Herda ve Diğerleri, 2019: 1-86.

[129] Wiegand’ın Latmos’u ilk kez ziyaret etmesinin ve burada bulunan çok sayıda Bizans yapısını incelemesinin üzerinden yüz yıl geçmiştir. Bu araştırması Milet, Didim, Priene ve Menderes Vadisini de içeren daha geniş çaplı araştırmasının bir parçasıydı. Aralarında modern coğrafyacının kurucularından Alfred Philippson da bu proje üzerinde çalışmıştır (Ragia, 2008: 19).

[130] Latmos’ta keşiş mağaralarının Bizans duvar resimleri bölümü Oscar Wulff’a aittir ve Wiegand, çalışmasında ek olarak vermiştir. Bölgedeki keşiş mağaraları: Stylos, Kellibaron, İsa ve Pantokrator mağaraları (Wiegand, 1913: 190-228).

Wiegand, ‘‘Manastırlar’’ bölümünde bölge ve adalar üzerinde bulunan manastırları planlarıyla birlikte kısaca tanıtmıştır. Ancak bölgenin Bizans mimarisi ayrıntılı olarak ele alınmamıştır (Wiegand, 1913).

Oscar Wulff, 1913: 202-215

Theodore Wiegand'ın ‘‘*Der Latmos*’’ adlı kitabında yer alan ‘‘*Die Byzantinischen Malereien der Asketenhöhlen im Latmos’’* adlı bölümü Wulff tarafından ele alınmıştır. Wulff, Stylos Mağarası'ndaki duvar resimlerini fotoğraflarla birlikte ayrıntıya inmeden incelemiştir (Wulff, 1913: 202-215).

Franz Dölger, 1932: 5-6, 8.

Dölger'in Berlin'de yayınlanan ‘‘*Regesten Der Kaiserurkunden Des Oströmischen Reiches von 565-1453’’* adlı kitabının üçüncü cildinde (1204-1282) Latmos Dağı'nda Stylos Manastırı'na ait 1216 (I. Theodoros Laskaris (1204-1222) ve 1225 tarihli iki arşiv belgesi (III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254) hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir[131]. Dölger, 1216 ve 1225 tarihli arşiv belgelerinde manastırın ‘‘Aziz Paulos Manastırı’’ olarak tanımlandığını belirtmektedir (Dölger, 1932: 5-6, 8).

Otto Volk, 1955: 163-169

Volk *‘‘Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessalonike und Kleinasien’’* adlı doktora tezinde İstanbul, Selanik ve Anadolu'da bulunan manastırlardaki kütüphaneleri ve el yazmalarını incelemiştir. Yazar, tezinin üçüncü bölümünü Anadolu'daki manastırlara ayırmış ve ‘‘Milet-Latros’’ başlığı altında Latmos Dağı'nda yer alan Kellibara (Theotokos) Manastırı ve Genç Aziz Paulos'un Stylos (Theotokos) Manastırı'nın kütüphanelerinde bulunan el yazmaları hakkında bilgiler

[131] Dölger, kitabında ayrıca Latmos Dağı'ndaki Kellibaron Manastırı'nın da 1282 tarihli (VIII. Mikhael Palaiologos (1258/9-1282) bir arşiv belgesini de vermiştir. Yazar, bu belgede Kellibaron Manastırı'nın İstanbul'daki Aziz Demetrios Manastırı ile aynı typikonda birleştiklerini vurgulamıştır (Dölger, 1932: 75).

vermiştir. Volk, bu manastırların işlevlerinin Osmanlı fethine kadar devam ettiğini belirtmektedir (Volk, 1955: 163-169).

Panagiotis L. Vocotopoulos, 1966: 213-216

Vocotopoulos ‘‘*Sur La Date De Fondation De La Laure Du Stylos’’* adlı makalesinde Milet’in doğusundaki kutsal dağ Latmos’un kuşkusuz ‘‘Stylos Lavrası’nın’’ bulunduğu yer olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, Stylos’un bölgenin Türkler tarafından ele geçirilişine kadar (13. yüzyılın sonu) bölgedeki en önemli manastır olarak kaldığını bildirmiştir. Vocotopoulos, Stylos Manastırı’nın Konstantin Porphyrogennetos’un (913-959) yönetimi altında 10. yüzyılda kurulduğunu ve manastırın kurucusunun Genç Aziz Paulos olduğunu söyleyerek, 10. yüzyılda manastırın en büyük din adamlarından biri olduğunu belirtmiştir (Vocotopoulos, 1966: 213-216).

Panagiotis L. Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106

Vocotopoulos’un *‘‘Λάτρος’’* (Latros) adlı Yunanca makalesi üç bölümden oluşmaktadır. Yazar çalışmasının birinci bölümünde, Latmos Dağı’nın özellikle yüksek kesimlerinde çok sayıda mağara bulunduğunu vurgulayarak, bölgede Bizans dönemine ait manastırların yer aldığını ifade etmiştir. İkinci bölümde Vocotopoulos, Latmos’un sayısız mağaralarıyla keşişler için münzevi yaşamı ideal kıldığını belirtmiştir. Üçüncü bölümde ise yazar bölgedeki keşiş ve azizlerin yaşamı üzerinde durmuştur. Araştırmacının çalışması, tarihi ve coğrafi bilgilerin zenginliğinin yanı sıra yapıların mimari özellikleri hakkında bir bilgi vermez (Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106).

Günter Paulus Schiemenz, 1971: 46-53

Schiemenz, Pantheon dergisinde yayınlanan ‘‘*Die Malerien der Paulos-Höhle auf dem Latmos’’* adlı makalesinde Stylos Mağarası’ndaki duvar resimlerini tanıtmıştır. Stylos Mağarası’nın bir zamanlar içinde yaşayan Genç Aziz Paulos nedeniyle özel bir konuma sahip olduğunu belirten Schiemenz, derin ve sarp bir geçidin üzerindeki yapıyı ‘‘keşiş

mağarası'' olarak nitelendirmiştir. Schiemenz, mağaranın ''erişilemez'' gibi göründüğünü de vurgulamıştır. Duvar resimlerini başta Latmos'taki Yediler ve İsa mağaraları olmak üzere Kapadokya'da bulunan Karşı (Gülşehir), Elmalı (Göreme) ve Kırkdamaltı Kilise (Belisırma) örnekleriyle renk ve üslup açısından karşılaştırmıştır. Stylos Mağarası içindeki duvar resimlerini kısaca tanıtan Schiemenz, ikonografik ayrıntılara girmemiştir (Schiemenz, 1971: 46-53).

Vitalien Laurent, 1972: 235-236

Yazar Paris'te yayınlanan *''Le Corpus Des Sceaux De L'Empire Byzantin''* adlı kitabının beşinci bölümünü manastır kiliselerine ayırmıştır. Bu bölümde Laurent ''Manastır Merkezi Latmos'' başlığı altında Stylos Manastırı'na ait bir mührü Yunanca yazıtıyla birlikte yayınlamıştır (Laurent, 1972: 235-236).

Raymond Janin, 1975: 217-240

Janin ''*Les Eglises et Les Monasteres des Grands Centres Byzantins''* adlı kitabında çeşitli bölgelerde bulunan Bizans dönemine ait kilise ve manastırları dönem kaynakları yardımıyla birlikte ele almıştır. Kitabının bir bölümünü de Latmos'a ayırdığı çalışmasında Janin, kutsal dağ Latmos'un tarihi üzerinde durarak bölgedeki manastırlardan söz etmiştir. Araştırmacı 1222 tarihli Latmos başrahiplik listesinde adı geçen manastırları da ismen sıralamıştır.

Janin, Latmos bölgesinin manastırlarından özellikle Stylos ve Kellibaron'un Theotokos'a (Tanrı Anası) adandığını belirterek, Genç Aziz Paulos'un Stylos zirvesine yerleşmeden önce elverişli bir yerde Tanrı Anasına (Theotokos Mağarası) ithaf edilen bir mağarada yalnız yaşadığından ve Stylos Manastırı'nın bulunduğu yerin ''Arabavli'' ile özdeşleştiğinden bahsetmektedir. Stylos Manastırı Kilisesi'nin kuruluşunu 920-930'lara dayandıran Janin, manastırda yer alan hegümenlerin/başrahiplerin isimlerini de vermiştir (Janin, 1975: 217-240).

Semavi Eyice, 1978: 9-13

Yazar ‘‘*Bafa Gölü ve Herakleia’’* adlı makalesinde bölgenin tarihi ve coğrafyası üzerinde kısaca durmuştur. Bölgede çalışmaların Wiegand ile başlatıldığını belirten yazar, şehrin ilk adının Anadolu kökenli bir kelime olup belki ‘‘mağara’’ anlamına gelen Latmos olduğu ve bir Karia yerleşmesi olarak kurulduğunu ifade etmiştir[132]. Beşparmak Dağları’nın 1375 metreye kadar yükseldiğini belirten Eyice, Bizans Dönemi’nde bölgede on üç manastırın kurulmuş olabileceğini vurgulamıştır. Bafa Gölü üzerindeki adalarda tahkim edilmiş (kale benzeri görünümlü) manastırların olduğunu vurgulayan Eyice, bölgede mağaralarda (Stylos, Yediler, İsa ve Pantokrator) bulunan duvar resimlerinin de tahrip edildiğini aktarmıştır (Eyice, 1978: 9-13).

Alice-Mary Talbot ve Annabel Wharton, 1991: 1188-1189

The Oxford Dictionary of Byzantium’un ikinci cildinde ‘‘*Latros’’* maddesinde bölge tanıtılmıştır. Talbot ve Wharton, Latmos’un çok sayıda kale, manastır ve keşiş mağaralarıyla ünlü olduğunu, Bafa Gölü üzerindeki adalarda ve Latmos Dağı’nda yer alan çoğu manastırın anonim olarak kaldığını vurgulamışlardır. Araştırmacılar, Latmos’un erken dönem tarihinin belirsiz olduğunu ve bölgede Hıristiyanlık yaşamının 7. yüzyıl ile birlikte başladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Genç Aziz Paulos’un 10. yüzyıl başlarında bölgeye geldiğinde Kellibaron, Kurtarıcı İsa (Soteros veya Agroulon) ve Karya manastırlarının var olduğunu aktaran Talbot ve Wharton, Genç Aziz Paulos’un Stylos Manastırı’nı kurduğunu ve manastırın Theotokos’a ithaf edildiğini belirtirler (Talbot ve Wharton, 1991: 1188-1189).

Anthony Kirby, 1993: 50-69

Araştırmacı ‘‘*The Archaeology of Christodoulos: Monastic Practise and Monastic Building in Eleventh-Century Byzantium’’* adlı Yüksek Lisans tezinde, Strobilos, Kos, Teselya, Patmos ve Eğriboz’da bulunan Bizans dönemi manastır ve kiliselerini

[132] Eyice, bölgedeki Athena Tapınağı, Meclis Binası, Nymphaeum ve Nekropolis yapıları hakkında çalışmasında bilgiler verir (Eyice, 1978: 9-13).

incelemiştir[133]. Kirby, çalışmasının bir bölümünü de Latros'a ayırmıştır. Bu bölümde bölgenin tarihi ve coğrafyasını inceleyerek, Stylos Manastırı'nın kurucusu Genç Aziz Paulos'un yaşamı hakkında bilgiler vermiştir. Bölgede bulunan Kellibaron Manastırı'nın kuruluş tarihini de ele alan yazar, Latmos'ta birçok inziva mağarasının bulunduğu aktarmıştır (Kirby, 1993: 50-69).

Urs Peschlow, 1995: 651-716

Peschlow ''*Reallexikon zur Byzantinischen Kunst''* adlı yayında *''Latmos''* maddesinde bölgedeki manastırlardan sırasıyla Stylos, Yediler, Kirselik, Kahve Asar Ada, Kapıkırı Ada, İkiz Ada, Menet Ada ve Mersinet İskelesi manastırlarının mimarisi ile duvar resimleri hakkında kısaca bilgi verir. Ancak yazar bölgedeki manastır yapılanması sorununu tartışmamıştır (Peschlow, 1995: 651-716).

Anthony Kirby, 1996: 293-309

Araştırmacının ''*Hosios Christodoulos: an eleventh-century Byzantine Saint and his monasteries''* adlı makalesi iki bölümden oluşmaktadır. Yazar, birinci bölümde Aziz Khristodoulos'un hayatını; ikinci bölümde ise Aziz Khristodoulos'un manastırlarını ele almıştır. Yazar, özellikle Aziz Khristodoulos'un kurmuş olduğu iki manastırı Kos Adası'ndaki (İstanköy) Theotokos Manastırı ve Patmos Adası'nda bulunan daha ünlü Aziz Ioannes Theologos Manastırı üzerinde durmuştur. Araştırmacı, Latmos Dağı'nda bulunan Stylos Manastırı'nı 1992 yılında ziyaret ettiğini belirterek yapının mimari plan özelliklerinden fotoğraflarla birlikte kısaca söz etmiştir (Kirby, 1996: 293-309)[134].

[133] Teselya'da bulunan Bizans dönemine ait kilise ve manastırlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nikonanos, 1979.

[134] Anthony Kirby, Stylos Manastırı'nın tamamının harap bir durumda olduğunu ifade ederek, Wiegand tarafından not edilen ve fotoğraflanan binaların çok sayıda ağaç tarafından kapatıldığını belirtmiştir (Kirby, 1996: 300).

Otto Kresten, 2000: 187-204

Kresten ‘‘*Das Kloster Des Heiligen Paulos Am Berge Latros Oder Vom Berge Latros?’’* adlı makalesinde ünlü Paulos Manastırı’nın bugün Latmos Dağı’nda yer aldığını ve manastır ile ilişkilendirilebilecek en son belgelerin ancak bugün Patmos’taki Ioannes Theologos Manastırı’nın arşivlerinde bulunabileceğini ifade etmiştir. Kresten, Latmos’a komşu bir dini merkez olan Milet ile ilgili son belgenin Ekim 1369’da bulunabileceğini vurgulayarak, Latmos’un bir başka manastırı olan Kellibaron’un VIII. Mikhael Palaiologos’un İstanbul’daki imparatorluk manastırı Aziz Demetrios ile ilişkilendirildiğini ve *typikon*unun 1282 yılına tarihlendiğini belirtmiştir (Kresten, 2000: 187-204).

Anthony Kirby ve Zeynep Mercangöz, 2002: 264-284

Araştırmacılar ‘‘*Söke’nin Şirin Köşesi Bafa’dan Hıristiyanlık Eserleri’’* adlı makalelerinde Latmos Dağı’nın yapılarını İkonoklasmus dönemi ve sonrasına ait kurumlar (Gökkaya Kutsal Havariler Eukterionu, Sobran Kalesi), 10. yüzyıl yapıları (Burgaz Adası, Koristan Burnu, Karyes Manastırı, Kellibara ve Stylos manastırları) ve Laskaris dönemi yapıları (Kirselik, Kapıkırı Adası, İkiz Ada ve Kahve Hisar Adası) başlığı altında ele almışlardır. Bu dağın kutsal dağ olarak önemine vurgu yapan yazarlar, yapıları çizim ve fotoğraflar eşliğinde değerlendirmişlerdir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 264-284).

Urs Peschlow, 2005: 58-87

Anneliese Peschlow-Bindokat’ın ‘‘*Latmos’ta Bir Karia Kenti Herakleia Şehir ve Çevresi’’* kitabının ‘‘*Bizans Döneminde Latmos Bölgesi’’* bölümü Urs Peschlow tarafından yazılmıştır. Peschlow, çalışmasında Stylos, Yediler, Kahve Hisar Ada, Kapıkırı Ada, Menet Ada, İkiz Ada ve Kiliselik manastırlarını fotoğraf ve çizimlerle birlikte kısaca ele almıştır (Peschlow, 2005: 58-87).

Alexander Kazhdan, 2006: 211-229

Yazarın Christine Angelidi'nin editörlüğünü yaptığı ''*A History of Byzantine Literature''* adlı kitapta dokuzuncu bölümde yayınlanan *''Paul of Latros and Some Other Provincial Saints''* adlı makalesi dört bölümden oluşmaktadır. Kazhdan birinci bölümde, Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, ikinci bölümde Kıbrıs'lı Demetrios'un Vitası'ndaki benzerlik ve farklılıkları, üçüncü bölümde Amorion'lu Blasios'un Vita'sı ve dördüncü bölümde ise Monembasia'lı Paulos'un hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Kazhdan, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın ''güçlü'' temasıyla ve şöhretten kaçış nedeniyle bölümlerin gerçekçi, canlı ve tutarlı olduğunu vurgulayarak, Kıbrıs'lı Demetrios'un Vita'sı ile birçok ortak noktayı paylaştığını belirtmiştir. Demetrios'un isimsiz bir hagiograf tarafından yazılan Vita'sı da bir taşra ortamında, İstanbul ve kentsel sorunlardan kaçmaya çalışan bir keşişi anlatmaktadır (Kazhdan, 2006: 211-229).

Efi Ragia, 2008:

Yazarın ''*Λάτρος: Ένα άγνωστο μοναστικό κέντρο στν δυτική Μικρά Ασία, με λεπτομερήσχολιασμό των εγγράφων του αρχείου της μονής Θεοτόκου του Στύλου*'' (Latros: Küçük Asya'nın Batısında Bilinmeyen Bir Manastır Merkezi, Theotokos Stylos Manastırı'nın Arşiv Belgelerinin Ayrıntılı Açıklamalarıyla Birlikte) adlı Yunanca kitabı bölge ile yapılmış en kapsamlı çalışmadır[135]. Araştırmacının çalışması iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci ana bölüm monastik merkez; ikinci ana bölüm ise Stylos Manastırı'nın arşiv belgelerinin kapsamlı yorumu üzerinedir[136]. Bu bölümde manastıra ait kaydedilen arşiv belgelerini ayrıntılı olarak inceleyen Ragia, bölgenin diğer manastırları hakkında da kısaca bilgiler vermiştir.

Araştırmacı bölgede çalışmaların Wiegand'ın liderliğinde başlatıldığının, çalışmalarını bilimsel yöntemlerle kayıt altına alındığını ve Bizans dönemine ait çok sayıda kalıntının burada korunmuş olduğunu belirtmiştir. Ragia, arkeolojik bulgular ve kaynakların

[135] Araştırmacı, 1998 yılında hazırlamış olduğu "*Η κοιλάδα του Μαιάνδρου. Γεωγραφία και ιστορία*" (Menderes Vadisi. Coğrafya ve Tarih) adlı doktora tezini tamamladıktan sonra ilgisini Latmos manastırlarına yoğunlaştırmıştır (Ragia, 2008: 12,15).

[136] 1871 yılında Franz Miklosich ve Joseph Müller tarafından Viyana'da yayınlanan bu belgeler, Otto Kresten ve Christian Gastgeber'in (2015) düzenlenmiş yeni baskısının geliştirilmiş metnine dayanmaktadır (Ragia, 2008: 13).

göstergeleri yardımıyla Sina keşişlerinin Latmos bölgesine yerleşmelerinin 7. yüzyılda gerçekleştirilebildiğini vurgulamıştır. Latmos'un monastik hayatı, Stylos Manastırı'nın kuruluş tarihi ve hegümenleri hakkında bilgi veren Ragia bölgedeki yapıların mimarisi, duvar resimleri, malzeme-teknik özellikleri ve cephe süslemeleri hakkında herhangi bir bilgi vermez (Ragia, 2008).

Efi Ragia, 2009-2010: 499-525

Araştırmacı ''*Το μοναστικό κέντρο του Λάτρους και η ευρύτερη περιοχή του.Κάποιες ακόμα σημειώσεις''* (Latros manastır merkezi ve bölgesi: bazı notlar*)* adlı Yunanca makalesinde, Stylos Manastırı ile Lamponion (Kellibaron) Manastırı arasındaki mülkiyet konusundaki anlaşmazlıklar üzerinde durarak, Monembasialı Paulos'un Latmos ile iddia edilen ilişkisi hakkında bilgiler vermiştir. Ragia, çalışmasında Stylos ve Lamponion manastırları dışında bölgedeki diğer yapılardan bahsetmez (Ragia, 2009-2010: 499-525).

Christian Gastgeber ve Otto Kresten, 2015:

Yazarların ''*Das Chartular des Paulos-Klosters am Berge-Latros''* adlı kitapları Latmos Dağı'nda (Milet'e yakın) yer alan Paulos Manastırı'nın arşiv belgeleri üzerinedir. Kitapta, Stylos Manastırı ''Aziz Paulos Manastırı'' olarak geçmektedir. Yazarlar, belgelerin Yunanca metinlerine de yer vermişlerdir (Gastgeber ve Kresten, 2015).

Alexander Zäh, 2016: 67-80

Araştırmacının Vincenzo Ruggieri ile birlikte hazırladıkları *''Visiting The Byzantine Wall Paintings In Turkey''* adlı çalışmaları iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci ana bölümü ''Lycia'' Ruggieri tarafından yazılmıştır. Kitabın ikinci ana bölümü ''Latmos (Caria)'' ise Alexander Zäh tarafından yazılmıştır. Zäh bu bölümde, Latmos bölgesinde bulunan mağaralardaki duvar resimlerini fotoğraflarla birlikte incelemiştir. Yazarın

incelediği mağaralar arasında Genç Aziz Paulos'un Stylos Mağarası da örnekler arasındadır (Zäh, 2016: 67-80)[137].

Urs Peschlow, 2017: 264-268

Peschlow, Philipp Niewöhner'in editörlüğünü yaptığı ''*The Archaeology of Byzantine Anatolia''* kitapta ''Mount Latmos'' bölümünde, bölgenin sayısız keşişlere ve manastırlara ev sahipliği yaptığını belirterek, kutsal dağ Latmos'un Mykale Dağı'nda (Samsun), Bithynia Olympos Dağı ve Yunanistan Athos Dağı ile benzer olduğunu vurgulamıştır. Peschlow, Genç Aziz Paulos'un 920'lerde mağarasının yakınında ''Stylos'' adı verilen bir manastır kurduğunu, Genç Aziz Paulos'un hayatının 10. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığını ve Latmos'a geldiği sırada mevcut olan manastırların var olduğunu belirtmiştir (Peschlow, 2017: 264-268).

Volker Höhfeld, 2017:

Topograf Höhfeld, editörlüğünü yaptığı *''Herakleia-Stadt und Landschaft des Latmos''* adlı kitapta Herakleia ve Latmos Dağı'nın tarihi coğrafyası hakkında bilgi vererek ''Bir Bizans Deniz Yolculuğu'' başlığı altında bölgedeki Kapıkırı Ada, Kahve Hisar Ada, Burgaz Ada, İkiz Ada, Pantokrator Mağarası, Kiliselik, Yediler (Kellibaron) ve Stylos (Arap Avlusu) manastırlarını kısaca tanıtmıştır (Höhfeld, 2017).

Philipp Niewöhner, 2017: 119-128

Niewöhner editörlüğünü yaptığı *''The Archaeology of Byzantine Anatolia''* adlı kitapta ''Monasteries'' bölümünde, Latmos Dağı'nda ve Bafa Gölü'ndeki adalar üzerinde pek çok manastır inşa edildiğini vurgulamış ve Stylos Manastırı ile Kellibara (Yediler) Manastırı'nı bölgedeki örnekler arasında vermiştir (Niewöhner, 2017: 119-128).

[137] Zäh, Latmos bölgesinde sırasıyla İsa Mağarası, Pantokrator Mağarası, Aziz Paulos'un Mağarası, Yediler Mağarası, Havariler Mağarası, Haçlı Mağarası, Başmelekler Mağarası ile birlikte Latmos 8 No.lu Kilise ve Kısarık-Kiliselik manastırlarını da fotoğraflarla birlikte incelemiştir (Zäh, 2016: 67-80).

Alexander Herda, Helmut Brückner, Marc Müllenhoff ve Maria Knipping, 2019: 1-86

Yazarların ‘‘Hesperia’’ dergisinde yayınlanan ‘‘*From The Gulf of Latmos to Lake Bafa: On the History, Geoarchaeology, and Palynology of the Lower Maeander Valley at the Foot of the Latmos Mountains”* adlı çalışmaları, Latmos Dağı'nın ve Latmos Körfezi'nin tarihi topografyası hakkında bilgi vermeleri açısından önemlidir. Yazarlar, Latmos Dağı'nın en yüksek zirvesi olan Tekerlek Dağ'ın daha sonra ‘‘Latmos’’ olarak adlandırıldığını; buranın 10. yüzyılda Hıristiyanlar için önemli olduğunu belirterek, Bafa Gölü'nün ismi, anlamı ve adaları üzerinde dururlar. Araştırmacılar, Bafa Gölü'nün Yunanca adının ‘‘Bastarda Thalassa’’ (Bafa Denizi/Βαστάρδα Θάλασσα) olduğunu, gölün bugünkü Türk Bafa Gölü veya Osmanlı'da Bafı Denizi Türkçe adının komşu köy Bafı/Bafa'dan aldığını ifade etmişlerdir (Herda ve Diğerleri, 2019: 1-86)[138].

Yinsel ve Pekak, 2022: 141-150

Yazarların ‘‘*Batı Anadolu'da Bir Kutsal Dağ: Latmos (Beşparmak Dağları)’’* adlı makaleleri bölge ile ilgili yapılmış son çalışmadır. Yazarlar, çalışmalarında Latmos'un tarihi-coğrafyasını kısaca ele alarak bölgenin kutsal dağ olarak önemine vurgu yapmışlardır. Latmos Dağı'nda yer alan Stylos Manastırı'nın kurucusu Genç Aziz Paulos hakkında bilgi veren araştırmacılar, sadece dağda değil aynı zamanda Bafa Gölü üzerinde de manastırların yer aldığını ve bölgede birçok mağara bulunduğunu ifade ederek bölgede manastır yaşamının 14. yüzyılda sona erdiğini belirtmişlerdir (Yinsel ve Pekak, 2022: 141-150)[139].

[138] Araştırmacılar, bölgede bilinen Endymion-Selene mitolojik öyküsü üzerinde ayrıntılı olarak durular (Herda ve Diğerleri, 2019: 1-86).
[139] Yazarlar çalışmalarında Stylos Manastırı Kilisesi'nin fotoğrafına da yer vermişlerdir (Yinsel ve Pekak, 2022: 141-150).

3.2. KURULUŞ VE ORGANİZASYONU:

3.2.1. Kuruluş:

Stylos (Στύλου) Manastırı 920'lerde VII. Konstantinos döneminde kurulmuştur (Vocotopoulos, 1966-1967: 77, 82; Janin, 1975: 234). Stylos Manastırı, Latmos Bölgesi'nin en önemli manastırıdır. Çünkü Latmos bölgesindeki manastırlar içerisinde tarihi belirlenebilen, Vita'ya, *typikon*a ve arşiv belgelerine sahip tek manastır olma özelliğini taşımaktadır. 10. yüzyılda Genç Aziz Paulos (920-930) tarafından kurulmuştur (Delehaye, 1892: 125; Peschlow, 1996: 63-64).

3.2.2. Organizasyon:

Manastırın kuruluşundan sonra Genç Aziz Paulos'un tanınırlığı ve itibarı artmıştır. Çok geçmeden Genç Aziz Paulos'un çağrısı üzerine Başmelek Mikhail'e adanmış küçük bir kilise inşa edilmiştir (Delehaye, 1892: 51). Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre, Aziz Paulos keşişlerin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Genç Aziz Paulos, Stylos Manastırı için Latmos'ta bilinen lavra organizasyonu tercih etmiştir. Manastırlar için ortak bir kural; manastırda Genç Aziz Paulos'un haberi olmadan hiçbir şey yapılamayacağıydı, örneğin ekmeğin yoğrulması bile. Stylos Manastırı'nın organizasyonu ile ilgili en açık ifade, manastırın *typikon*unda belirtilmiştir. Belgeye göre, Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı ''lavra'' ve ''kenobitik'' olarak organize edilmişti; böylece manastırda iki farklı ''bölünmüş'' sistem vardı (Delehaye, 1892: 51-53; Ragia, 2008: 70-71).

3.3. İTHAF TARİHİ VE TYPİKON:

3.3.1. İthaf Tarihi:

Stylos Manastırı'nın tarihi, Bulgaristan Kralı Petrus'a (927-969) ve Konstantin Porphyrogennetos'a (944-959) atıfta bulunan Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndaki verilere göre 920'lerden daha erkene gidemez (Delehaye, 1892: 72-73; Janin, 1975: 441-442;

Ragia, 2008: 74-75)[140]. Dolayısıyla, Stylos Manastırı'nın İmparator VI. Leo'dan (886-912) ''bağış'' aldığına dair belgelerden bilinen ve manastırın 912 yılından önce kurulduğu anlamına gelen gelenek desteklenmemektedir (Ragia, 2008: 74).

Janin, manastırın Theotokos'a (Θεοτόκος) adandığını, daha sonra kurucusunun adını aldığını öne sürmektedir (Janin, 1975: 233)[141]. Genç Aziz Paulos'un Vita'sına göre, manastırın ilk şapelinin Başmelek Mikhail'e adanmış olmasına rağmen, Stylos Manastırı'nın ana kilisesi Meryem Ana'ya adanmıştır[142]. Stylos Manastırı, 987 tarihli belgede ''en kutsal Theotokos'un en görkemli lavrası'' idi (Miklosich ve Müller, 1871: 309). 11. yüzyılın sonlarında Türklerin gelmesiyle oluşan karışıklığın ardından bu isim (Stylos) manastır belgelerinde bir daha geçmemektedir (Delehaye, 1892: 43; Janin, 1975: 233, 240; Ragia, 2008: 75-76).

Stylos Manastırı, Vita'da ''lavra'' olarak adlandırılmıştır (Delehaye, 1892: 125; Vocotopoulos, 1966: 213-216; Kirby, 1996: 299). 1127 yılında, sadece ''en kutsal Theotokos'a saygıdan'' bahsedilmektedir. 13. yüzyılda manastıra Latmoslu Genç Aziz Paulos'un adı verilmiştir. İstanbul'da bulunan bir ''*metochiona*'' da ''Latmoslu Genç Aziz Paulos'un Manastırı'' adı verilmiştir (Delehaye, 1892: 43; Ragia, 2008: 75-76)[143].

Genç Aziz Paulos'un inzivaya çekildiği kayalık bir çıkıntıyı andıran ''Stylos'' adı, doğal bir mağaraya atıfta bulunur (Delehaye, 1892: 43)[144]. Stylos adı Meryem Ana'ya yapılan ibadetlerle değil, manastırın kendisiyle ilgilidir[145]. Manastırın Meryem Ana'ya adanışı/ithafı, manastırın ilk başrahibi Symeon, narteks içinde Aziz Paulos'un naaşının bulunduğu özel bir kilise inşa ettiğinde gerçekleşmiş olabilir. Vita'da bu kilisenin kuruluşuna dair bir veri yoktur (Delehaye, 1892: 167; Janin, 1975: 233; Ragia, 2008: 77).

---

[140] Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı ile ilgili üç önemli kaynak günümüze ulaşmıştır. Bunlar; Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, Stylos Manastırı'nın typikonu ve manastırın arşiv belgeleridir (Delehaye, 1892: 72-73; Janin, 1975: 441-442; Ragia, 2008: 74-75).

[141] Genç Aziz Paulos'un ölüm anında yanında olan arkadaşı Yohakim bölgede adı bilinmeyen bir manastırda keşiş olarak görev yapmıştır (Ragia, 2008: 154).

[142] Genç Aziz Paulos, çok sayıda mürit edindikten sonra Başmelek Mikail'e adanmış bir şapel inşa ettirmiştir (Delehaye, 1892: 51).

[143] 13. yüzyılda İstanbul'da Stylos Manastırı'nın bir *metochion*a sahip olduğu bilinmektedir. Ancak yeri bilinememektedir (Kresten, 2000: 187-204; Ragia, 2008: 77).

[144] Genç Aziz Paulos'un uzun yıllar ikamet ettiği manastırın (Stylos) adını aldığı yer doğal bir ''sütun'' haline gelmiştir (Janin, 1975: 218; Ragia, 2008: 44, 47).

[145] Genç Aziz Paulos'un Vitası'nı yazan kişi, ''*bu taşın/kayanın/sütunun son derece çok yüksek olduğunu ve mağaranın uçurum kıyısında*'' yer aldığını belirtmiştir (Delehaye, 1892: 43; Ragia, 2008: 76).

Stylos Manastırı'nın Meryem Ana'ya adanmasının, Typikon'un derlenmesi sırasında, aynı zamanda bir ''ktetor'' olarak tanımlanan Gabriel'in hükümdarlığı sırasında ortaya çıkmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir[146]. Theotokos aynı zamanda Stylos mağarasında tasvir edilmiştir ve yanında *M(HTH)P Θ(EO)Y H OΞIA ANTHΛHΨIS* (sic) yazısı bulunmaktadır[147]. 13. yüzyılda manastırın ''Theotokos Styliotissa'' (Θεοτόκο Στυλιώτισσα) adına ithaf edilmiş bir *metochion*a sahip olduğu bilinmektedir ve bu da ''Stylos'' adının bir türevi olarak karşımıza çıkar (Ragia, 2008: 77)[148].

Stylos Manastırı'nın gelenekleri ve kurucusu Genç Aziz Paulos dönemiyle ilgili olarak 11. yüzyıla ait bir mührün varlığı bilinir[149] (Vocotopoulos, 1966: 213-216; Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106; Laurent, 1972: 235-236; Ragia, 2008: 78) (Resim 9):

''Τῆς μονῆς σφραγίς εἰμι τοῦ σηστοῦ Στύλου'' [150]

''Ben Stylos Manastırı'nın (sarsılmış sütun manastırı) mührüyüm''[151]

Mühürde arka yüzde, sağda üç satır okunabilmektedir:

+THC
MONHC
CΦPA . .

+Τῆς
μονῆς
σφρα[γίς]

(Laurent, 1972: 235)

[146] Ktetor veya Ktitor (κτήτωρ): Kurucu, bani veya mal sahibi (Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 77).
[147] Bu yazı, Genç Aziz Paulos'un mağarasında yer almaktaydı. Anlam olarak ''οξεία αντίληψι'' (keskin algı, hızlı kavrayan) Meryem Ana'nın unvanlarından biridir ve daha yaygın olarak Meryem'in ''Gorgoepikoos'' (Γοργοεπήκοος) sıfatına eşdeğerdir (Janin, 1975: 225).
[148] 13. yüzyılda Patrik II. Gregorios'un görevinden nihai olarak ayrılmasından (1289) kısa bir süre önce kaçtığı Latmoslu Aziz Paulos *metochion*undan haberdar oluruz (Ragia, 2008: 96).
[149] Stylos Manastırı'nın mührü Laurent tarafından yayınlanmıştır. Mührün çapı: 19 mm; alanı ise 10 mm. Mühürde arka yüzde, sağda üç ve solda dört satır okunabilmektedir (Laurent, 1972: 235-236).
[150] Yazıtın Yunanca'dan İngilizce'ye çevirisi Atina Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Öğretim Üyesi *Dr. Dionysis Mourelatos* tarafından yapılmıştır. Kendisine çok teşekkür ederim.
[151] Bunun (deprem tanımı) Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda anlatılan bir mucizeye gönderme yapıldığı açıktır: ''*Bir zamanlar Genç Aziz Paulos'un Stylos Mağarası'nda yapılan bir ayin sırasında, özellikle mağarada bulunanlar tarafından hissedilen ancak sütunun aşağısında kalan diğer keşişler tarafından hissedilmeyen bir deprem meydana gelmiştir*'' (Delehaye, 1892: 48-49).

Aynı şekilde mührün arka yüzünde, solda dört satır okunabilmektedir:

ЄIMI	εἰμι
TϬCH .	τοῦ $\overline{\text{CH}}$.
TϬCTV	τοῦ Στύ-
$\overline{\Lambda}$Ϭ	λου

(Laurent, 1972: 236)

1930

Resim 9. Stylos Manastırı, Mühür, ön ve arka yüzü

(Laurent, 1972, Corpus, V/3, No. 1930, Pl. 40)

Stylos Manastırı'nda yazıldığı bilinen 1050 tarihli 598 numaralı Yunanca el yazması (*indiktion* 2 Kasım 6558) şu bilgileri barındırır:

> Stylos Meryem Ana Manastırı Latmoslu Aziz Paulos'a aittir. Kısa bir süre önce manastırın başrahiplerinden Aziz Khristodoulos yanında olabildiğince kitap ve başka şeyler de alarak Patmos'a taşınmıştır. Sonraki başrahip Leontios bu manastıra değerli ve İncil yazarlarının resimleriyle süslü bu mevcut kitabı (khrysobulleri ile birlikte) vermiştir (Omont, 1888: 336-339).

İmparator VI. Leon'un (886-912) Stylos Manastırına arazilerle birlikte *proasteion* (προάστειον) olarak adlandırılan ''mülkler'' hediye ettiği bilinmektedir (Talbot ve Wharton, 1991: 1189)[152]. Bu mülklerden biri Amyzon'da (Aydın/Koçarlı) yer almaktadır. Stylos Manastırı'nın ''mülklerinin'' dağın etrafında her yöne uzandığı bilinir[153]. II. Isaakios Angelos (1156-1204) zamanından kalma bir belgede, bu sınırlar kesin olarak belirtilmiştir (Wiegand, 1913: 178).

Başrahip Symeon, Genç Aziz Paulos'un dinlenme yeri olarak özel bir ''Eukterion'' (şapel) inşa etmiştir; Stylos Manastırı'nın dini yapılarından ikisi bu nedenle 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Stylos Manastırı, ''Latmoslu Genç Aziz Paulos'un Theotokos Stylos Manastırı'' olarak bilinmektedir (Wiegand, 1913: 184).

Genç Aziz Paulos'un yavaş yavaş ünlemeye ve öğrencilerin ona akın etmeye başladığını söyleyen Vocotopoulos, bazılarının kendilerini izole ettiğini, bazılarının ise katı bir kenobitik hayat yaşadığını ifade etmiştir (Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106). Wiegand, Stylos Manastırı'nın kuruluş tarihinin 10. yüzyıldan önce düşünülemeyeceğini belirtmiştir (Wiegand, 1913: 69).

[152] Proasteion: 6. ve 7. yüzyıl papirüslerinde mal/mülk sahiplerinin taşradaki ikametgahını belirtmekteydi. Terimin bu anlamı, kent merkezlerinden uzakta bulunan *proasteia*'lardan bahseden 8. yüzyıldan itibaren Bizans metinlerinde yaygınlaşmaktadır. 10. yüzyılın sonlarından itibaren proasteion terimi *paroikoi*ler ile dolu bir mülkü tanımlıyordu. I. Aleksios'un 1104 tarihli *khrysobul*u üç *proasteia* tanımlamaktadır. 11.-13. yüzyıllarda yaygın olan bu terim, daha sonraki dönemlerde nadir olarak karşımıza çıkar; ''polis'' kelimesinden farklı olarak ''kırsal'' gibi genel bir anlama sahip olabilir (Bartusis, 1991: 1724).

[153] Stylos Manastırı'nın mülk arazileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. çalışmanın arşiv belgeleri bölümü.

3.3.2. Typikon:

Typikon'da manastır, ''Latros: Latros Dağı'nda Genç Paulos'un Tanrı Anasının Stylos Manastırı'' olarak geçmektedir. Genç Aziz Paulos'un münzevi yaşama girişini, Latmos bölgesindeki Karya Manastırı'nın kurucusu Petrus sağlamıştır. Petrus'un ölümünden sonra halefi, Paulos'a ''yalnız yaşama'' izin vermiştir. Paulos'un bir tür ''stylite'' olarak yaşayabileceği ''mağara'' göstermiştir (Janin, 1975: 233, 240)[154].

Vita'da, ''öğrencilerinin yemekhanede yemek paylaşarak ve bir yatakhanede birlikte yatarak, kenobitik bir yaşam tarzı benimsediği, ancak diğerlerinin yalnız olarak yaşadığı'' ifadesi belirtilmektedir (Delehaye, 1892: 51-53). Bu ''hibrit'' manastır sistemine typikonda da yer verilmiştir (Fiaccadori, 2000: 135). Stylos Manastırı'nda iki keşiş grubu oluşmuştur. Birinci grup, topluluk içinde yaşayanlar ve yatakhanesi ile yemekhanesi olanlar; ikinci grup ise yalnız olanlardır (Janin, 1975: 234)[155].

941'de İmparator I. Romanos Lekapenos'un (919-944) manastıra bir bağış yaptığı bilinmektedir. Askeri seferleri üstlenen İmparatorlar VII. Konstantin Porphyrogennetos (913-959) 945/55 yılında ve II. Nikephoras Phokas (963-969) Stylos Manastırı'nın keşişlerinden dua için talepte bulunmuşlardır. Hegümenler listesinde Gabriel, Paulos'un dördüncü halefi idi. Gabriel, komşu bir manastır (Kellibaron) ile olan anlaşmazlıklarda Stylos manastırının mülkiyet haklarını savunmuştur (Fiaccadori, 2000: 136-137).

14. yüzyılda Türkler bölge yönetimini ele geçirince Stylos Manastırı terk edilmiştir (Höhfeld, 2017: 80). Stylos Manastırı'nın hegümenlerinden biri olan Aziz Khristodoulos'un ayrılış nedeni Latmos'taki manastır topluluklarının güvenliğinin Türk tehdidine girmesidir. Buna rağmen en azından manastırların iki yüz yıl daha hayatta kaldığı bilinmektedir (Janin, 1975: 450-452).

1076'da Patrik I. Kosmas Hierosolymites (1075-1081), hem Stylos Manastırı'nın başına ve hem de Latmos komşu manastırlarının ''öncüsü'' (πρώτο/proto) olarak başrahip Aziz Khristodoulos'u atamıştır (Meyer, 1894: 34; Vocotopoulos, 1966-1967: 81; Janin, 1975:

[154] Bir dönemde keşiş olan Pakhomios, Stylos mağarasına tırmanmış ve ölümüne kadar bir yıl orada kalmıştır. Sütun'da yaşamasına izin verildiği için öldüğünde cenazesi ile keşişler ilgilenmiştir (Delehaye, 1923: 131; Ragia, 2008: 159-160).

[155] Ioannes: Yaşlı bir rahiptir. Başrahip Symeon ile birlikte Samos (Sisam) ve İstanbul'a gönderilmiştir (Ragia, 2008: 121-122).

445; Malamut, 1988: 505; Malamut, 1993: 53; Fiaccadori, 2000: 136; Ragia, 2008: 47-48, 83-84).

Özellikle kendi atanmasının koşulları göz önüne alındığında Aziz Khristodoulos, manastırın bağımsızlık hakkını koruyabilmek için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aziz Khristodoulos'un görev süresi, anlaşmazlıklar ve İstanbul patriğine yaptığı itirazlar nedeniyle sorunluydu ve 1087'de bu sorunlar nedeniyle görevi istifasıyla sonuçlanmıştır (Janin, 1975: 229; Fiaccadori, 2000: 136).

Genç Aziz Paulos kadınların ve sakalsız gençlerin Stylos Manastırı'na girişini yasaklayarak, Paskalya Bayramı sırasında rahiplerin kapalı kalmasını da talep etmiştir[156]. Bu İstanbul'da bulunan Studios Manastırı'ndaki hükümlerden önemli ölçüde daha katıdır[157]. Genç Aziz Paulos, Karya Manastırı'nın münzevisi Petrus'un yönetimi altında manastır hayatına başlamıştır (Fiaccadori, 2000: 137-138).

Genç Aziz Paulos'un son eylemi Stylos Manastırı'nın statüsünün tanımlanmasıydı. Vita'ya göre, başrahip Symeon, Genç Aziz Paulos'un isteği doğrultusunda arkadaşlarını, Karya Manastırı'nın keşişi Demetrios'u ve keşiş Yohakim'i davet etmiştir (Delehaye, 1892: 161; Ragia, 2008: 73-74). Böylece manastırın statüsünün belirlenmesi Genç Aziz Paulos tarafından birkaç tanığın huzurunda sözlü olarak yapılmış ve Genç Aziz Paulos'un zaten ölüm döşeğinde yattığı belirtilmiştir (Ragia, 2008: 79-80). Bu olayın resmileşmesi Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra gerçekleşmiştir (Ragia, 2008: 74).

Vita'ya göre Genç Aziz Paulos, öleceğini önceden hissettiği için manastır yaşamı ve topluluğu hakkında yasaları ve kuralları yazmış ve bu kuralları öğrencilerinden ve halefi keşiş Symeon'u yanına çağırarak kendisine aktarmıştır (Delehaye, 1892: 159-161; Janin, 1975: 236; Kazhdan ve Talbot, 1998: 80; Fiaccadori, 2000: 135, 139; Ragia, 2008: 71-72).

Bu yasalar ve kurallar, keşişlerin oruç tutmaları ve ahlaki davranışları için hükümler içermektedir, ancak manastırın rahiplerinin seçilmesi ve bunların görevleri gibi konular

[156] Stylos Manastırı'nın kuruluşundan sonra Genç Aziz Paulos, Latmos'ta yalnız yaşamış ve manastıra ara sıra inmiştir (Ragia, 2008: 159-160).

[157] Benzer şekilde İstanbul'daki Studios Manastırı'nın başrahibi Theodoros Studites (759-826) de manastırına kadınların girişini yasaklamıştır. Theodoros Studites ayrıca gereksiz seyahati de onaylamamıştır (Fiaccadori, 2000: 137-138). Theodoros Studites, İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi'nin başrahibidir (Pekak, 2000: 104-106).

için herhangi bir düzenleme içermemektedir (Delehaye, 1892: 52-53; Janin, 1975: 236; Ragia, 2008: 71-72). Vita'da sözü edilen bu yasalar ve kurallar *typikon*da da yer almıştır[158]:

> Sevgili kardeşlerim, bilin ki manastır hayatı günahsız ve erdemle dolu olduğu için daha yücedir. Birincisi, göğün ve yerin yaratıcısı tek bir Tanrı'ya, her şeye gücü yeten Baba'ya, sonra Baba'dan doğan İsa Mesih'e, Tanrı'nın Oğlu'na ve Baba'dan gelen, Baba ve Oğul ile birlikte tapınılan ve yüceltilen Kutsal Ruh'a inanmak gerekir. Kutsal Üçlü, yaratılmamış, bölünmemiş ve birleştirilmemiştir. İsa, gerçekte bizim için çarmıha gerildi ve üçüncü gün yeniden dirildi, göğe yükseldi. O halde, 7. Ekümenik Konsil'i kabul etmek ve kiliseden haklı olarak kovulmuş olan bütün sapkınları reddetmek gereklidir. Ayrıca Kutsal ve Büyük Perhiz orucuna uymak ve Müjde bayramı sırasında ölçülü bir şekilde balık yiyerek kendini yenilemek ve güçsüzlük nedeniyle Cumartesi ve Pazar günleri suyla karıştırılmış yeterli miktarda şarap içmek dışında, mümkün olduğunca sadece ekmek ve suyla beslenmek gerekir. Ayrıca Paskalya Bayramına kadar dışarı çıkmaktan kaçınmak gerekir. Bunun yerine manastırın içinde sessiz kalmalı ve ayinleri aksatmadan yerine getirmelisiniz. Cehalet veya baskı nedeniyle kuralları kim ihlal ederse, o dönemdeki başrahip tarafından uygun cezalara çarptırılsın. Saygısızca davranır ve ıslah olmazsa, manastır topluluğundan kesinlikle kovulsun. Ayrıca oruç, herkesin gücüyle orantılı olarak ve başrahiplerin onayladığı şekilde tutulmalıdır: Çarşamba ve Cuma günleri, fiziksel bir rahatsızlık durumu dışında yalnızca ekmek ve suyla oruç tutulsun. Lavra topluluğuna hiçbir zaman yirmi yaşın altında pürüzsüz görünen sakalsız bir erkek kabul edilmeyecek ve kadınların girmesine izin verilmeyecek. Her kim aksi şekilde davranırsa, Kilise Babaları tarafından belirlenen sınırları aştığı için lanetlenmeye ve dışlanmaya maruz kalsın. Bu nedenle, yaptıklarınızın hesabını vereceğiniz için ölümü gözünüzün önünde tutmanız, kötü düşüncelerden özenle uzak durmanız, alçakgönüllü olmanız gerekir. Birbirinizi sevin ve birbirinizle barış içinde olun. Ayrıca birbiriniz hakkında kötü konuşmaktan ve birbirinizin erdemlerini kıskanmaktan kaçınmanız gereklidir. Bazıları kendi aralarında kavga ederse akşam saatlerinde sevgiyle düşmanlıklarına son versinler; eğer böyle

[158] Vita yazarına göre, bu kuralların yazılması Genç Aziz Paulos'un 15 Aralık 955 tarihindeki ölümünden birkaç gün önce gerçekleşmiştir (Delehaye, 1892: 164; Janin, 1975: 236-237).

> yapmazlarsa yiyeceksiz kalırlar. Kötülüklerinde ısrar ederlerse aranızdan kovulsunlar. Her şeyden önce manastırdan ihtiyaç duymadan kolayca çıkmamalısınız, çünkü bu hem manastır geleneğine uygun değildir hem de tehlikelidir. Aksine, çoğu maddi şeyden vazgeçmelisiniz. Yalnızca azizlerin yazıları, İncillerin ve havarilerin gelenekleri bizi Tanrı'nın adaletine götürecektir. Bunları biliyorsanız ve yaparsanız ne mutlu size (Fiaccadori, 2000: 139-141).

Typikon, manastırdaki günlük yaşam hakkında bilgiler içermektedir. Typikon'da, Genç Aziz Paulos bayramlar, pazar günleri ve oruçlar için talimatlar vermiş, ancak Paskalya orucu haricinde onların yerine getirilmesinde ısrar etmemiştir. Genç Aziz Paulos, kadınların ve yirmi yaşın altındaki gençlerin manastıra girişini de yasaklamış ve rahipleri ayinlere katılmaya çağırmıştır (Ragia, 2008: 132-133).

10. yüzyılın sonlarına tarihlenen Vita, sadece keşişlerden ve hegümenlerden bahsetmektedir[159]. Vita'da aynı zamanda taşra idaresi ve Samos'lu Theophanes hakkında bilgiler de bulunmaktadır (Kazhdan, 1991: 1608; Ragia, 2008: 71-72, 80).

[159] Hegümen: Bir manastırda başrahip olan kimse. Hegümen, bir manastır topluluğunun idaresinden, ekonomik yönetiminden ve ruhani liderliğinden sorumluydu. Bunlar çoğunlukla manastırın içinden, teorik olarak bilgelikleri ve dindarlıklarıyla en çok saygı gören keşişler veya rahibeler arasından seçilirdi. Bir İmparatorluk vakfı söz konusu olduğunda, hegümenler İmparator tarafından atanabilirdi, ancak genellikle bir selefi tarafından atanırdı. Bir manastırdan diğerine önemli ölçüde farklılık gösteren hegümen seçimi, manastırın *typikon*u tarafından düzenlenirdi (Talbot ve Kazhdan, 1991: 907).

3.4. ARŞİV BELGELERİ (985-1360):[160]

3.4.1. Stylos Manastırı'nın Arşiv Belgeleri:

Stylos Manastırı ve Latmos bölgesinin diğer manastırları ile ilgili 11. yüzyıla ait veriler kısıtlıdır. Manastırın arşivinde saklanan döneme ait belgeler yalnızca Stylos Manastırı'nın mülk arazileriyle ilgilidir (Ragia, 2008: 94-95).

Stylos Manastırı'na ait arşiv belgeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu belgeler 985 yılından 14. yüzyılın ortalarına kadar manastırın tarihine ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Stylos Manastırı'ndan en son resmi olarak 1360 tarihli bir belgeden bahsedilmektedir (Fiaccadori, 2000: 136-137).

Aşağıda kronolojik olarak sıralanan Stylos manastırına ait arşiv belgeleri yardımıyla Stylos Manastırı'nın 14. yüzyıla kadar faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinde manastırın adı ''Aziz Paulos Manastırı'' (μονή του Αγίου Παύλου) olarak geçmektedir. Manastıra bu isim (Aziz Paulos) 12. yüzyılda verilmiştir (Ragia, 2008: 224). Latmos Dağı'ndaki rahipler arasında en ünlü olanın Aziz Paulos olduğu arşiv belgelerinde tekrarlanmıştır. Arşiv belgelerinde, manastırın onarım gördüğü ve hasar gördükten sonra yeniden inşa edildiği bilgisi de verilmiştir.

985 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 307-308

Yayınlar: Janin, 1975: 443; Ragia, 2008: 217-219; Gastgeber ve Kresten, 2015: 124

Belge Açıklaması: Belge, Stylos Manastırı'nın arşivinde bulunan en eski belgedir. Belgede adı geçen Gabriel, bu dönemde Stylos Manastırı'nın başrahibidir (Ragia, 2008: 217-218). Stylos Manastırı'nın (Theotokos) kurucusu Genç Aziz Paulos'tur (Miklosich ve Müller, 1871: 307-308; Janin, 1975: 443; Ragia, 2008: 219).

[160] Stylos Manastırı'nın arşiv belgeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ragia, 2008; Gastgeber ve Kresten, 2015.

Belgede, Kurtarıcı İsa (Soteros veya Agroulon) Manastırı'nın sadece adı geçmektedir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 130-131). Adı geçen bir başka manastır ise Lamponion Manastırı'dır ve başrahibi Methodios'tur. Bartholomeos, Lamponion Manastırı'nın bir keşişi ve başrahibi olarak adı belgede yazılıdır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 145, 149). Belgede vurgulanan Latmos Dağı'ndaki en kutsal lavra Aziz Paulos Manastırı idi. Belgede adı geçen bir diğer manastır ise Karya Manastırı'dır ve en kutsal keşişi Basileios'tur (Gastgeber ve Kresten, 2015: 151, 155).

987 Tarihli Belge a:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 308-312

Yayınlar: Janin, 1975: 433-44; Ragia, 2008: 220-229; Gastgeber ve Kresten, 2015: 124-127

Belgenin Açıklaması: Belgede, Theotokos'a adandığı belirtilen Stylos Manastırı, Latmos'un rahipleri tarafından ''Aziz Paulos'un Manastırı (lavra)'' olarak adlandırılmıştır. Mevcut belge, manastır kurucusu Paulos'un, 10. yüzyılın sonunda Latmos rahipleri tarafından bir aziz olarak tanındığını belirtmektedir. Bu dönem Stylos Manastırı'nın başrahibi Gabriel'in yönetiminde olduğu döneme denk gelmektedir. Belgede, Latmos manastırlarının ''taş'', ''çorak'' ve ''kurak çöllerde'' bulunduğundan söz edilmektedir (Miklosich ve Müller, 1871: 308-312; Ragia, 2008: 224-225).

Başka kaynaklarda adı geçmeyen sadece bu belgeden bilinen Ignatios (Ιγνάτιος), Latmos/Latros Herakleia'sının (Ηράκλειας Λάτρους) piskoposudur (Miklosich ve Müller, 1871: 312)[161]. Belgede adı geçen Herakleia bölgenin piskoposluk merkezidir (Ragia, 2008: 229).

987 Tarihli Belge b:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 312-315

[161] Latmos Herakleia'sından, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda bahsedilmektedir. Vita'ya göre, ''*ne etkileyici binaları ne de duvarları vardı ve sakinleri bir istila durumunda kendilerini korumak için Latmos'taki tepelere sığınırlardı*'' (Delehaye, 1892: 32-33).

Yayınlar: Janin, 1975: 444; Ragia, 2008: 230-232; Gastgeber ve Kresten, 2015: 128-130

Belgenin Açıklaması: Belgeye göre, bu dönemde manastırın başrahibi Gabriel'dir. Stylos Manastırı'nın başrahibi Gabriel'in bu dönemde kilisede etkinliğinin en fazla olduğu dönemdir (Miklosich ve Müller, 1871: 312-315; Janin, 1975: 444; Ragia, 2008: 230-232).

1049 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 315-317

Yayınlar: Janin, 1975: 444-445; Ragia, 2008: 234-240; Gastgeber ve Kresten, 2015: 130-134

Belgenin Açıklaması: Nikolaos, 1049'da Stylos Manastırı'nın başrahibidir (Miklosich ve Müller, 1871: 315-317; Janin, 1975: 444; Ragia, 2008: 234-240). Nikolaos ile birlikte bu belgede Karia Manastırı'nın başrahibi Basileios, Agroulon Manastırı'nın başrahibi Kosmas, Kellibaron Manastırı'nın başrahibi Methodios ve keşişi Chariton'un yanı sıra isimleri belirtilmeyen diğer keşişlerden de söz edilmektedir (Ragia, 2008: 238)[162].

1128 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 329

Yayınlar: Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 227-229; Gastgeber ve Kresten, 2015: 232-235

Belgenin Açıklaması: Milas (Mylasa) yerleşimine ilk kez burada değinilmiştir. 11. yüzyılın sonlarında, Batı Anadolu'nun Türkler tarafından başlayan yıkıcı faaliyetleri sonucunda manastırlar terk edilmiştir. Ancak daha sonra Türklerin bölgeden ayrılmasının ardından Aziz Paulos Manastırı'nın yeniden inşa süreci başlamıştır (Miklosich ve Müller, 1871: 329; Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 277-279).

[162] Karya ve Kellibaron manastırları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. çalışmanın ekler bölümü; Ek.3.

1175 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 31-318

Yayınlar: Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 241-245; Gastgeber ve Kresten, 2015: 170-175

Belgenin Açıklaması: Belge, Genç Aziz Paulos Manastırı'nın ''mülkleri'' ile ilgili bilgiler içermektedir. Stylos Manastırı, Türklerin bölgeye gelişi nedeniyle Anadolu'daki tüm mallarını kaybetmişti (Miklosich ve Müller, 1871: 317-318; Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 241-241). Manastıra ait arazi mülkleri taşınmaz mülklerdir. Tüm bunlar ayrıntılı olarak sayılmıştır (Manastırın *metochionu* da dahil). Parsellere, mülklere sahip olduğu teyit edilen manastırın yerel arazi vergisi hariç vergiden muaf tutulması belgede adı geçen konular arasındadır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 170-171).

1189 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 319-320

Yayınlar: Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 246-248; Gastgeber ve Kresten, 2015: 176-181

Belgenin Açıklaması: Aziz Paulos Manastırı'nın ''mülklere'' sahip olduğu bilinir (Miklosich ve Müller, 1871: 319-320; Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 246). Latmos Dağı'ndaki Paulos Manastırı'nın vergiden muaf olduğu onaylanmıştır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 176-177).

1190-1195 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 323-327

Yayınlar: Janin, 1975: 447-448; Ragia, 2008: 258-270; Gastgeber ve Kresten, 2015: 198-219

Belgenin Açıklaması: Aziz Paulos Manastırı kısa bir süre önce keşiş Markos yönetiminde yenilenmeye başlamıştır (Ragia, 2008: 258-259). Belgede, İmparator VI. Leon'un birçok mülkü manastıra bağışladığından da bahsedilmektedir (Miklosich ve Müller, 1871: 323-327; Janin, 1975: 447; Ragia, 2008: 264-265).

Stylos Manastırı'nın onarımından sonra keşiş Markos'un manastırın ilk başrahibi olduğu bilgisi doğru değildir. Çünkü başrahiplerin listesine göre Markos'tan önce üç başrahibin adı geçmektedir. Bu da Stylos Manastırı'nın Türklerin Batı Anadolu'yu ele geçirmelerinden hemen sonra 1097'de yeniden kurulduğunu göstermektedir. Stylos Manastırı'nın kütüphanesinin İstanbul ve Patmos'a taşınmasının gerekli olduğu belgede belirtilmiştir (Ragia, 2008: 265-266)[163].

İmparator VI. Leon tarafından manastıra mülkler bağışlanmıştı. Bununla birlikte Aziz Paulos Manastırı, İmparator VI. Leon'dan beri Larymos yakınlarındaki Mesingumion arazisine ve bir yağ korusuna sahipti, ancak manastır Selçuklu istilaları sırasında buraları kaybetmiştir[164]. O sırada hüküm süren İmparator II. Komnenos (1118-1143), Başrahip Markos'un yönetiminde yeniden yerleşim yeri haline gelen manastıra eski mülkiyet haklarının iadesi için destek vermiştir. İmparatorlar arasında VI. Leon, kutsal manastıra *khrysobull* aracılığıyla çeşitli mallar hediye etmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 199, 217).

1195 Tarihli Belge a:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 320-322

Yayınlar: Janin, 1975: 448; Ragia, 2008: 250-255; Gastgeber ve Kresten, 2015: 182-185

Belgenin Açıklaması: Latmos Dağı'ndaki Aziz Paulos Manastırı'nın zeytin ağaçlarıyla dikili bir araziye sahip olduğu ve bu arazinin manastırın şimdiki başrahibinin seleflerinden biri olan Ioannes tarafından yıllık yirmi dört ölçek yağ ödemesi karşılığında Ioannes Karantinos'a (Ιωάννης Καραντηνός) kiralandığı belgede bahsedilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 183)[165].

[163] Belgede Aphrodisias metropolüne ait olan Hyllarima piskoposluğunun adı geçmektedir (Ruggieri, 1996: 233). Aphrodisias, Karya'da bir piskoposluk merkeziydi (Ragia, 2008: 267-268).
[164] Mesingumion: Hyllarima'nın (Derebağ) 4 km güneybatısında, Asarcık Tepe'de Arkaik Dönemden Geç Antik Çağ'a kadar uzanan bir tepedeki Bizans Kalesi'nin bulunduğu Mesevle'de yer aldığı düşünülmektedir (Hild, 2014: 54).
[165] Ioannes Karantinos, sadece Stylos Manastırı'nın bu belgesinden bilinmektedir (Ragia, 2008: 253). Karantinos ailesi 12. yüzyılın başlarında Karia'da Milas'a (Mylasa) yerleşmiştir (Miklosich ve Müller, 1871: 320-322; Janin, 1975: 444; Ragia, 2008: 254-255).

1195 Tarihli Belge b:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 322

Yayınlar: Janin, 1975: 448; Ragia, 2008: 256-257; Gastgeber ve Kresten, 2015: 186-197

Belge Açıklaması: Belgede, Aziz Paulos Manastırı'na izinsiz girenlerle ilgili kurallar ve hükümler yer almıştır (Miklosich ve Müller, 1871: 322; Janin, 1975: 448; Ragia, 2008: 256-257). Aziz Paulos Manastırı'nın hayvan otlatma vergisinden de muaf tutulması bu belgede onaylanmıştır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 186).

1196 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 305-307

Yayınlar: Janin, 1975: 448-449; Ragia, 2008: 212-216; Gastgeber ve Kresten, 2015: 114-123

Belge Açıklaması: Belgeye göre, Aziz Paulos Manastırı'nın bağımsız olduğu ilan edilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 117). 1196 yılına tarihlenen belge, Aziz Paulos Manastırı için önemli bir kaynaktır (Miklosich ve Müller, 1871: 305-307; Janin, 1975: 448; Ragia, 2008: 212-213, 215).

Patriğin, Aziz Paulos Manastırı üzerinde sahip olduğu haklar sıralanmıştır: ayinlerde anılma ve yapılan hataları düzeltmek için müdahale etme hakkı vardı. Diğer açılardan manastır bağımsızdı (Miklosich ve Müller, 1871: 305; Ragia, 2008: 214).

1203 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 327-328

Yayınlar: Janin, 1975: 449; Ragia, 2008: 271-273; Gastgeber ve Kresten, 2015: 220-223

Belgenin Açıklaması: Belgede, Aziz Paulos Manastırı'nın onarım sürecinden söz edilmiştir (Miklosich ve Müller, 1871: 327-328; Janin, 1975: 449; Ragia, 2008: 271, 273). Aziz Paulos Manastırı'nın çok eski zamanlardan beri Larymos (Λαρύμου) yakınlarındaki zeytin ağaçları ekili Mesingumion adında bir araziye sahip olduğu bilinir. Karantenos,

sözü edilen bu mülke el koymuştur. Mikhael Komnenos Doukas (Μιχαήλ Κομνηνός Δούκας), arazinin Aziz Paulos Manastırı'na iade edilmesini emretmiştir. Ancak Ioannes Karantenos'un oğlu Leon Karantenos mülkü serbest bırakmamıştır. Aziz Paulos Manastırı'nın tartışmalı Mesingumion arazisine sahip olduğu belgede açıkça teyit edilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 221).

Ocak 1204 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 328-329

Yayınlar: Janin, 1975: 449; Ragia, 2008: 274-276; Gastgeber ve Kresten, 2015: 224-231

Belgenin Açıklaması: Aziz Paulos'un adını taşıyan manastır eski zamanlardan beri, İmparator VI. Leon'un (886-912) bir armağanı sayesinde Larymos bölgesinde Mesingumion (Μεσιγγούμιου) adında zeytin ağaçlarıyla dikili bir araziye sahipti (Miklosich ve Müller, 1871: 328-329; Janin, 1975: 449; Ragia, 2008: 274-275; Gastgeber ve Kresten, 2015: 227).

1211 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 290-295

Yayınlar: Janin, 1975: 449-450; Ragia, 2008: 165-190; Gastgeber ve Kresten, 2015: 46-71

Belgenin Açıklaması: Aziz Paulos Manastırı'nın keşişleri sayıca çoktur (Gastgeber ve Kresten, 2015: 53). Belgede adı geçen Amyzon, Latmos'un doğu eteklerinde bulunmaktadır. Menderes Deltası'na yakınlığı nedeniyle Amyzon'den, manastırın arşiv belgelerinde birkaç kez bahsedilmiştir (Ruggieri, 1996: 228, 232).

Milesian (Bafa) Gölü'nden türetilen ''Limni'' belgede adı geçen bir yerleşimdir. Limni yerleşiminin, o dönemde yoğun nüfusa sahip Menet Adası'nda olması muhtemeldir (Wiegand, 1913: 59-56; Peschlow, 1995: 706). Limni Kilisesi muhtemelen 10. yüzyılda

inşa edilmiştir[166]. Belgede adı geçen bir başka yerleşim ‘‘Kleisoura’’, Amyzon’un oldukça yakınında muhtemelen Latmos’un eteklerinde bulunuyordu (Ragia, 2008: 179).

Belgede, 1207 veya 1208 yılında Stylos Manastırı’nın onarım geçirdiği belirtilmektedir (Ragia, 2008: 182-183). Aleksios Krateros (Αλέξιος Κρατερός), ilk olarak bu belgede bahsedilmektedir. Aleksios Krateros yalnızca Patmos, Lembiotissa ve Stylos manastırlarının arşiv belgelerinden bilinmektedir. III. Ioannes Vatatzes (1222-1254) döneminde, imparatorun ‘‘en saygı duyduğu birisi’’ olarak nitelendirilmiştir. Aleksios Krateros, aynı zamanda Thrakesian Theması’nda da görev yapmıştır. Onun görev süresi 1216 ve 1227 yıllarına kadar uzanmaktadır (Ragia, 2008: 183-184).

1222 Tarihli Belge: (*indiktion* 6731)

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 295-298

Yayınlar: Janin, 1975: 450; Ragia, 2008: 191-196; Gastgeber ve Kresten, 2015: 72-83

Belgenin Açıklaması: Latmos’ta bulunan manastırlar ile şu anki başrahip Paulos (ve haleflerinin) manastırının Patriklerin yönetimi altında olduğu bu belgede belirtilir. İstanbul Patriği I. Manuel Sarantenos (1217-1222) (Μανουήλ Α΄ Σαρντηνός), Aziz Paulos Manastırı’na ‘‘archimandrite’’ unvanını yeniden bahşetmiştir. Aziz Paulos Manastırı, orada bulunan diğer manastırlara göre ‘‘archimandrite’’ onuruna sahipti. Bu unvan daha sonra Kellibaron Manastırı’na geçmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 72-73).

Bununla birlikte bu durum keşişlere fayda sağlamadığından yetkinin Paulos Manastırı’na tekrar dönmesi uygun görülmüştür. Manastırın başrahibi ‘‘archimandrite’’ olarak tanımlanmış ve sorumlukları belgede açıkça belirtilmiştir: manastırları ziyaret edecek, manastır topluluğunda ortaya çıkan sorunları çözecek ve manastırların ilgili diğer başrahipleriyle iş birliği yapacaktır (Miklosich ve Müller, 1871: 295-298; Janin, 1975: 450; Darrouzès, 1970: 405; Ragia, 2008: 191-192, 195-196).

[166] 1216 tarihli bir Sinod’a katılan Limni piskoposunun muhtemelen Karia’dan geldiği düşünülmektedir (Ragia, 2008: 183-184).

12. yüzyılda Latmos manastırlarının başrahipleri patrik tarafından atanmıştır. En geç 13. yüzyılın başlarına kadar Kellibaron Manastırı'nın Latmos'taki manastır topluluklarına önderlik ettiği bilinmektedir. Aziz Paulos Manastırı, ''Patrikliğe ait manastır'' olarak nitelendirilmektedir. Bu, manastırın Patrikhane'ye bağlı olduğu anlamına gelmemektedir, ancak Patriğin, manastır üzerindeki bazı haklarını elinde tuttuğu anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Latmos'un tüm manastırları da ''Patrikliğe ait manastırlar'' olarak adlandırılmıştır (Miklosich ve Müller, 1871: 295; Ragia, 2008: 193-194)[167].

Latmos manastır topluluklarının başındaki kişi ''archimandrite'' unvanına sahip kişidir[168]. Paulos Manastırı'nın bu dönemdeki başrahibi (archimandrite) keşiş Paulos'tur (Ragia, 2008: 195-196). Paulos, bölgedeki başrahipler arasında en ünlü ve saygıdeğer bir kişiliğe sahiptir. Orada yaşayan rahipler ve manastırlar Paulos'a tabiydiler. Paulos, manastır içinde yaşayan keşişlerden erdem bakımından en üstün olanı idi. Rahipler, Paulos'a mükemmel bir manastır yaşam tarzının açık bir örneği olarak baktılar ve ona uydular (Gastgeber ve Kresten, 2015: 73, 75-76).

Belgede, Paulos'un olağanüstü bir konumda olduğundan söz edilmektedir. Paulos'un manastırı belgede ''Kutsal Manastır'' tanımıyla geçmektedir. Paulos hem yaşı hem de anlayışı ile üstün olandır. Sağduyulu davranma konusunda çok başarılı olan Paulos, dirayetli kişiliğiyle bölgede önemli bir karakterdir (Miklosich-Müller, 1871, IV: 296; Ragia, 2008: 191; Gastgeber ve Kresten, 2015: 77).

Başrahip yukarıda adı geçen manastırlarla ilgilenecek, ihtiyaç duyduğu sıklıkta bu manastırları ziyaret edecek, düzeltilmesi (ıslah) gerekenleri düzeltecek, topalları iyileştirecek, yoldan sapanları doğru yola yöneltecektir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 78-79).

Keşişlerin en saygıdeğeri Paulos, yukarıda adı geçen manastırların kadimidir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 81-82). Belgede bu dönemde manastırın başrahibi olan Paulos ''Hagios

[167] Belgede adı geçen diğer manastırlar: Kellibaron, Myrsinon, Dysikou, Eirenountes, Kıssoı, Phalakros Bounos, Asomatou manastırları (Ragia, 2008: 195-196; Gastgeber ve Kresten, 2015: 77).

[168] Archimandrite: İki temel anlamı olan manastır terimi. İlk olarak 4. yüzyılda Suriye'de ortaya çıkan bu terim manastır hayatının erken döneminde (4.-6. yüzyıl) hegümenin karşılığıdır. 6. yüzyıldan itibaren bu terim bir bölgenin ya da manastırların başındaki kişi için kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda archimandite, Athos, Latmos ve Olympos gibi kutsal dağlarda bulunan bir grup manastırın öncüsü ya da başındaki kişiydi (Talbot, 1991: 156).

Paulos'' (Αγιοπαυλίτης) olarak tanımlanmıştır (Miklosich ve Müller, 1871, IV: 296; Ragia, 2008: 196).

1222-1235 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 289-300

Yayınlar: Janin, 1975: 451; Ragia, 2008: 197-200; Gastgeber ve Kresten, 2015: 84-86

Belgenin Açıklaması: İstanbul Patriği II. Germanos (Πατριάρχη Γερμανού Β΄), Paulos Manastırı'nın bağımsızlığını onaylamıştır. Latmos Dağı'ndaki Patrikliğe ait manastırlar üzerindeki (daha önce Kellibaron'da olan) ''archimandrite'' statüsü, İstanbul Patriği I. Manuel tarafından Paulos Manastırı'na verilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 84-85).

Patrik II. Germanos (1222-1240), Aziz Paulos Manastırı'nın başrahibinin ölümünden sonra başrahiplik yetkisinin Kellibaron Manastırı'na geçeceğini duyurmuştur (Miklosich ve Müller, 1871: 289-300; Darrouzés, 1970: 405; Janin, 1975: 451; Ragia, 2008: 197-199).

1235 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 301-302

Yayınlar: Janin, 1975: 452; Ragia, 2008: 203-205; Gastgeber ve Kresten, 2015: 98-101

Belgenin Açıklaması: Latmos Dağı'ndaki Paulos Manastırı, Porós'da bulunan (Πορός Εκκλησία) bir *metochi*ye sahiptir (Miklosich ve Müller, 1871: 301-302; Janin, 1975: 227, 452; Ragia, 2008: 203-204)[169].

13. yüzyılda Paulos Manastırı'nın Porós'da bulunan *metochion*u ''Theotokos Styliotissa'' adına ithaf edilmiştir. Bu isim manastırın eski adının devamı niteliğindedir[170]. İstanbul

[169] Aynı adı taşıyan ada (Atina yakınlarındaki Poros adası) ile karıştırılmamalıdır. *Metochion*'un yeri bilinmemektedir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 20).

[170] Bunun bir ikonaya mı karşılık geldiği yoksa ikonanın Stylos Mağarası'ndaki bir duvar resmiyle mi bağlantısı olup olmadığı bilinmemektedir (Ragia, 2008: 204-205).

Patriği II. Germanos (1235), bu şapeli her türlü saldırıdan kurtarılması için emir vermiştir (Janin, 1975: 227; Ragia, 2008: 77, 203-204; Gastgeber ve Kresten, 2015: 101).

Burada görev yapacak olan rahibin piskopos tarafından rahatsız edilmeden görevini yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır (Ragia, 2008: 203). Şapelde görevli rahip ile (isimsiz) ve haleflerine koruma sağlanarak rahibin tüm saldırılardan kurtarılacağı veya muaf tutulacağı belgede adı geçen konular arasındadır. Orada bulunan rahibin ayinle ilgili eylemleri yerine getireceği, herhangi bir zarara uğramayacağı, özgür olacağı veya bırakılacağı ve rahatsız edilmeyeceği bu belgede bildirilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 98-99, 101).

1236 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 303-305

Yayınlar: Darrouzès, 1970: 405; Janin, 1975: 452; Ragia, 2008: 209-211; Gastgeber ve Kresten, 2015: 108-113

Belgenin Açıklaması: Belgeye göre, Patrik II. Germanos'un (Πατριάρχη Γερμανού Β΄) da Aziz Paulos Manastırı'nın bakımıyla ilgileneceği ve bakımını üstleneceği bildirilmiştir (Miklosich ve Müller, 1871: 303-305; Ragia, 2008: 210-211; Gastgeber ve Kresten, 2015: 113). Yukarıda adı geçen Patrik, hiçbir piskoposun, hatta Amyzon piskoposunun bile manastırın yerleşimlerine müdahale edemeyeceklerini bildirmiştir (Miklosich ve Müller, 1871: 303)[171]. Bu nedenle manastır eskiden olduğu gibi başrahibin ruhani yönetimine bağlı olacaktır (Miklosich ve Müller, 1871: 303).

1246 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 300-301

Yayınlar: Janin, 1975: 452; Ragia, 2008: 201-202; Gastgeber ve Kresten, 2015: 86-97

[171] Piskopos: Bizans ruhban sınıfının disiplini, doktrini ve idaresi ile ilgili tüm konularda en üstün ve en yüksek rütbeye sahip kişidir (Papadakis, 1991: 291).

Belgenin Açıklaması: İstanbul Patriği II. Manuel (1244-1255) (Πατριάρχη Μανουήλ Β΄), Patrik II. Germanos'un Paulos Manastırı'nın piskoposların yetkisinden kurtarılmasına ilişkin kararını onaylamıştır. Patrik II. Manuel, Paulos Manastırı'nın başpiskoposlar tarafından yönetimini yasaklamıştır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 86-87).

Archimandrite yetkisi, en kutsal Patrik II. Manuel tarafından, oradaki diğer tüm manastırlardan üstün olan Aziz Paulos Manastırı'na verilmiştir (şimdiye kadar Kellibaron'da idi ve buradan Paulos Manastırı'na devredilmiştir) (Gastgeber ve Kresten, 2015: 89). Belgede adı geçen Paulos ''archimandrite'' olarak görev yapan ''erdemli'' bir kişi olarak geçmektedir (Miklosich ve Müller, 1871: 300-301; Janin, 1975: 452; Ragia, 2008: 201-202; Gastgeber ve Kresten, 2015: 95).

Bununla birlikte ''archimandrite'' yetkisi tekrar Kellibaron Manastırı'na vaat edilmiştir. Başrahip Paulos'un ölümünden sonra bu statü Kellibaron Manastırı'na tekrar devredilecektir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 89-91).

Manastırın başrahibi olacak kişilerin Aziz Paulos'un izinden gideceği belgede vurgulanmıştır. Bu manastıra herhangi bir şekilde gizlice girmeye hiçbir izin olmadığı belgede belirtilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 91-93).

1246-1254 Tarihli Belge:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1871, IV: 302-303

Yayınlar: Janin, 1975: 453; Ragia, 2008: 206-208; Gastgeber ve Kresten, 2015: 102-107

Belge Açıklaması: Patrik II. Germanos (Πατριάρχη Γερμανού Β ΄) Latmos Dağı'ndaki Aziz Paulos Manastırı'na tam bir özgürlük vermiştir (Ragia, 2008: 206). Aziz Paulos Manastırı'nın ayrıcalığı belgede belirtilmiştir (Miklosich ve Müller, 1871: 302-303; Janin, 1975: 453; Ragia, 2008: 207-208).

Belgede, Latmos Dağı'ndaki Paulos Manastırı'nın başpiskoposların olası saldırılarından veya müdahalelerinden kurtarılacağı da vurgulanmıştır. Ayrıca komşu piskoposların manastırın topraklarına saldırıda bulunma girişimleri yasaklanmıştır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 102-103).

Patriklerin en kutsalı II. Germanos, daha önce Aziz Paulos Manastırı'na mühürlü ve imzalı bir yazıyla tam bir özgürlük vermiştir. II. Germanos ayrıca bu manastırın zarar görebilecek her türlü saldırı ve zarardan korunması için de çaba göstermiştir. Manastırın özgürlüğüne ek olarak, *metochion*un yönetimini ilgili başrahibe emanet etmiştir. Ancak, komşu piskoposların özellikle de Amyzon piskoposunun Aziz Paulos Manastırı'na ait toprakları işgal etmeye çalıştıkları belgede bildirilmiştir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 105-106)[172].

1360 tarihli Belge:

Kaynak: -

Yayınlar: Kresten, 2000: 187-204; Ragia, 2008: 95-96

Belge Açıklaması: Stylos Manastırı ile ilgili son bilgiler 1360 tarihli bir belgede yer alır. Ancak daha önceki bir dönem ile ilgili olarak bilgi verilir. Belgenin içeriğine göre, Stylos Manastırı'nın keşişleri muhtemelen 1320'lerde İstanbul'da atölyeler satın almışlardır (Kresten, 2000: 187- 204; Ragia, 2008: 95-96).

14. yüzyılda Latmos Dağı'ndaki eski ve ünlü Genç Aziz Paulos Manastırı'nın devam eden varlığına tanıklık edilmemektedir. Ancak 1360 civarında İstanbul'da bir manastır yerleşiminin (*metochion*) olduğunu kanıtlamaktadır. Aslen Anadolu'da bulunan manastırın başkentte kurulmuş adı ''Latmos Dağı'ndan Aziz Paulos Manastırı'' olarak bilinmektedir[173]. *Metochia* bağımsız bir başkent manastırı olarak varlığını sürdürmüştür (Kresten, 2000: 204)[174].

[172] Çünkü Amyzon piskoposunun manastırı ziyaret etme bahanesiyle daha önce hiç girmediği Aziz Paulos Manastırı topraklarına gizlice girmeye çalıştığı bilinmektedir (Gastgeber ve Kresten, 2015: 107).
[173] Büyük olasılıkla Bizans başkentinde bir manastırdı ama hangisi olduğu bilinmemektedir (Kresten, 2000: 204).
[174] Kent dışında bulunan bazı önemli manastırların da başkentte, keşişlerin iş gereği yaptıkları yolculuklarda konaklayabilecekleri (*metochia* diye bilinen) kendi manastırlarına ait yerleri olurdu (Mango, 2006: 161).

3.4.2. Patmos Adası Ioannes Theologos Manastırı Kütüphanesi'ndeki Stylos Manastırı ile ilgili Arşiv Belgeleri:[175]

Aziz Khristodoulos'un özellikle bu bölgedeki Stylos Manastırı'nda kalışıyla ilgili olarak Patmos manastırının arşivlerinde korunan döneme ait belgeler yer alır (Vranousi, 1980: 22). Bu belgeler aşağıda kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

1079 Tarihli Belge I (Mart 1079-indiktion 6587):

Kaynaklar: Miklosich ve Müller, 1890, VI: 16; Vranousi, 1980: 22

Yayın: Gerolymatou, 2016: 108

Belgenin Adı: Stylos Manastırı'nın başrahibi Aziz Khristodoulos tarafından keşişler Sabbas ve Lukas'a verilen emir (Vranousi, 1980: 22)

Belgenin Açıklaması: 1079 yılında, Stylos Manastırı'nın Genç Aziz Paulos'tan sonraki en ünlü başrahibi Aziz Khristodoulos, Türk akınları nedeniyle Latmos'u terk etmiş ve Stylos Manastırı'nın yönetimini Sabas ve Lukas adında iki keşişe bırakmıştır (Wiegand, 1913: 185). Bu nedenle, Sabas ve Lukas Stylos Manastırı'nın bakımını emanet almak için gelmişlerdir (Miklosich ve Müller, 1890: 16)[176].

Belge 1079 yılının mart ayına tarihlenmektedir. Aziz Khristodoulos, 1075 yılından sonra ve 1088 yılında bulunduğu Patmos'a nakledilmeden önce Stylos Manastırı'nın başrahibi olarak görev yapmıştır (Vranousi, 1980: 22)

Tarihi belirsiz (yıl ve ay belli değil) Belge II: (Latmos Manastırı hakkında)

Kaynaklar: Miklosich ve Müller, 1890, VI: 17-19; Vranousi, 1980: 22

Yayın: Gerolymatou, 2016

[175] Patmos Adası'ndaki Aziz Ioannes Theologos Manastırı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Voyadjis, 2012.
[176] O sıralarda Aziz Khristodoulos yaklaşık altmış beş yaşında olmalıydı. Aziz Khristodoulos'un Türklerin akınlarına maruz kalınan bir bölgede kalmak istemediği bilinmektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 16, 81; Wiegand, 1913: 76; Vocotopoulos, 1966-1967: 86-90; Ragia, 2008: 97-98; Gerolymatou, 2016: 108).

Belgenin Açıklaması: Stylos Manastırı hegümenlerinden Aziz Khristodoulos, Patrik'e (adı belirtilmemiş) yazdığı bir mektupta kendisini ve Stylos Manastırı'nın yönetimini savunmuştur. Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı'nın yöneticisidir (Miklosich ve Müller, 1890: 17). Aziz Khristodoulos, kendisi hakkında yapılan suçlamaları reddetmiştir (Vranousi, 1980: 22).

Tarihi belirsiz Belge III: (Stylos Manastırı hakkında)

Kaynak: Vranousi, 1980: 22

Yayın: -

Belgenin Açıklaması: Doğrudan Stylos Manastırı'nın yönetimine atıfta bulunan, patrikliğe ait olduğu anlaşılan bir belge. Oldukça yıpranmış olan bu belge, Aziz Khristodoulos'un yukarıda bahsedilen meçhul patriğe yazdığı belgenin arkasına yazılmıştır (Vranousi, 1980: 22).

1081-1082 Tarihli Belge: Aziz Khristodoulos'un mektubuna Patrik'in yanıtı:

Kaynak: Miklosich ve Müller, 1890, VI: 17-19

Yayınlar: Gerolymatou, 2016: 249-253

Belgenin Açıklaması: Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı ile ilgili olarak Ekümenik Patrik'e imzalı bir mektup göndermiştir (Miklosich ve Müller, 1890: 17-19; Gerolymatou, 2016: 249). Aziz Khristodoulos'un Patrik'e gönderdiği mektup, Stylos Meryem Ana Manastırı'nın mali yönetimi ile ilgili olarak kendisine yöneltilen suçlamalardan dolayı özür dilemesini içermektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 17-19; Gerolymatou, 2016: 250). Aziz Khristodoulos'un özrü 1079 yılı civarına yani Patrik I. Kosmas (Πατριάρχη Κοσμά Α΄) (1075-1081) dönemine tarihlenmektedir. Aziz Khristodoulos, başrahiplik görevini üç yıl önce kabul ettiğini, çünkü o dönemde yönetimde olanların kendisinden bunu istediğini belirtmektedir. Aziz Khristodoulos, Patrik I. Kosmas tarafından Stylos Meryem Ana Manastırı'na başrahip olarak atanmıştır (Miklosich ve Müller, 1890: 19; Ragia, 2008: 50; Gerolymatou, 2016: 251-252).

İmparator I. Aleksios Komnenos'un Khrysobulleri (Mart 1085-indiktion 6593)

Kaynak: Vranousi, 1980: 23

Yayın: -

Belgenin Açıklaması: İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) bu belge aracılığıyla, daha önce Aziz Khristodoulos'un Kos'ta kurduğu manastıra vergi muafiyeti tanımıştır. I. Kosmas'ın patrikliği sırasında, yani 1075 ve 1081 yılları arasında, Stylos Manastırı'nın korunması Aziz Khristodoulos'a emanet edilmişti. Bu, Aziz Khristodoulos'un Stylos Manastırı'nda uzun bir hizmet dönemi olduğu görüşünün oluşmasını sağlamıştır (Vranousi, 1980: 23).

Aziz Khristodoulos, daha sonra muhtemelen sorunları çözmek için İstanbul'a gitmiştir. Bu belgede, Stylos Manastırı'nın para kaybından sorumlu tutulan Aziz Khristodoulos, kendisinin henüz manastırın başrahibi olmadığını ve manastırın korumasını sadece üç yıl önce aldığını ifade etmiştir (Vranousi, 1980: 23-24).

1087 Tarihli Belge III: Patrik III. Nikolaos Grammatikos'un (1085-1111) Aziz Khristodoulos'a gönderdiği belge (Haziran 1087-indiktion 6595)

Kaynaklar: Miklosich ve Müller, 1890, VI: 30-32; Vranousi, 1980: 23

Yayın: Gerolymatou, 2016: 99-112

Belgenin Açıklaması: Bu belgeye göre, 1070-1080'li yılların başında Latmos Dağı'na gelen Aziz Khristodoulos, Patrik I. Kosmas (1075-1081) tarafından Stylos Meryem Ana Manastırı'nın hegümeni olarak görevlendirilmiştir (Ragia, 2008: 83, 101-114; Gerolymatou, 2016: 107)[177].

Birkaç yıl geçmeden, ölüm zamanına kadar işinde başarılı olan Aziz Khristodoulos, I. Kosmas'ın patrikliği sırasında, yani 1075 yılından sonra Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'nın hegümenliğini üstlenmişti (Vranousi, 1980: 23). Aziz Khristodoulos, birkaç

[177] Bölgede birçok manastırın olduğu bilinse de bunların yazılı kaynaklardan bilinen manastırlarla özdeşleştirilmesi zordur (Miklosich ve Müller, 1890: 62; Ragia, 2008: 83, 101-114; Gerolymatou, 2016: 107).

yıl boyunca keşişleri Türklerin baskılarından koruyarak hegümenliği yürütmüştür (Miklosich ve Müller, 1890: 30; Vranousi, 1980: 24; Gerolymatou, 2016: 101).

Aziz Khristodoulos, 1087 yılında (Temmuz) kutsal sinoda Stylos Manastırı'nın koruyuculuğundan istifa ettiğini yazılı olarak bildirmiştir (Vranousi, 1980: 24). Patrik III. Nikolaos Grammatikos (1084-1111), Stylos Manastırı'nın (Theotokos) başrahibi Aziz Khristodoulos'un istifasını kabul etmiştir (Gerolymatou, 2016: 99). Patrik III. Nikolaos Grammatikos (Νικόλαος Γραμματικός Γ΄), Aziz Khristodoulos'un manastırdan çekilmesine, Stylos Manastırı'nın başrahibi olarak görevinden istifa etmesine ve yalnız bir yaşam sürmesine izin vermiştir (Miklosich ve Müller, 1890: 30)[178].

Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı'nın ''iyileştirilmesiyle'' ilgilenmiş ve daha iyi bir görünüm kazanmasını sağlamıştır[179]. Ancak daha sonra başrahiplik görevinden istifa etmeyi ve kendini Tanrı'ya adamayı tercih etmiştir. Patrik III. Nikolaos Grammatikos, onun isteğini yerine getirerek istifasını onaylamıştır (Miklosich ve Müller, 1890: 30; Vranousi, 1980: 24; Gerolymatou, 2016: 101).

Aziz Khristodoulos, basit bir kaya olan ''sütunu'' (στύλο) bir *kastellion*a (kale) dönüştürmüştür[180]. Aziz Khristodoulos, mağaranın tehlike anında rahipler için bir sığınak görevi gördüğünü ifade etmiş ve yaşadığı çalkantılı dönemlerde, Anadolu'daki Türk akınları zamanında bu ''doğal sığınağın'' güçlendirilmesiyle ilgilenmiştir (Miklosich ve Müller, 1890: 16, 81; Wiegand, 1913: 76; Vocotopoulos, 1966-1967: 86-90; Ragia, 2008: 97-98; Gerolymatou, 2016: 108).

Türk istilaları Aziz Khristodoulos'u Latmos'tan ayrılmaya ve Karya'daki Strobilos'a yerleşmeye zorlamış, buradan da Kos'a (İstanköy) geçmiştir. Onun ayrılışı 1079-1080'li yıllar arasına tarihlenmektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 18—19, 87; Ragia, 2009: 169; Gerolymatou, 2016: 109).

---

[178] İstanbul Patriği III. Nikolaos Grammatikos (1084-1111) Komnenos Dönemi'nin (1081-1185) en önemli din adamlarından biriydi (Gerolymatou, 2016: 106).

[179] Aziz Khristodoulos'un Stylos Manastırı'nın duvarlarını giderek sıklaşan saldırılara karşı taşlarla güçlendirdiği bilinmektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 30; Vranousi, 1980: 24-25; Kirby, 1993: 52, 67; Kirby, 1996: 295).

[180] Kale, *kastellion*un atfedildiği Aziz Khristodoulos'un eseri olabilir: ''*…manastırda yaşayanların kurtuluşu için yüksek bir kale inşa etti*'' (Ragia, 2008: 98).

Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı'nın kutsal kitapları ve manastırın hazinesinde bulunan altın sikkeler ve manastırın İstanbul'daki bazı mülklerinin kaybından sorumlu tutulmuştur[181]. 1079'da kendisine yöneltilen suçlamalardan (Stylos manastırının değerli eşyalarının kaybı) kurtulmaya çalışan Aziz Khristodoulos, manastıra yapılan baskınlar sırasında buradan çoktan ayrılmış olduğunu iddia ederek suçsuz olduğunu kanıtlayan bir belge almayı başarmış görünmektedir. Çünkü Aziz Khristodoulos hem Patrik I. Kosmas'tan (1075-1081) hem Patrik Eustratios Garidas'tan (1081-1084) hem de Patrik III. Nikolaos Grammatikos'tan kendisi hakkında aklayıcı belgeler almayı başarmıştır. Ayrıca Patrik III. Nikolaos Grammatikos, Aziz Khristodoulos'a bundan sonra hiç kimsenin onu Latmos manastırının kutsal kapları için bile suçlamayacağına karar vermiştir[182]. Bu mevcut belge 1087 yılının haziran ayında yazılmıştır (Miklosich ve Müller, 1890: 18-19, 30-31; Janin, 1975: 446; Vranousi, 1980: 25, 27-28; Ragia, 2008: 89-90; Ragia, 2009: 169; Gerolymatou, 2016: 251-252, 101-102, 109)[183] .

Aziz Khristodoulos ile ilgili bir diğer sorun da Stylos Manastırı'nın kütüphanesinde bulunan kitapların akıbetiydi. Aziz Khristodoulos Kos'ta iken, Stylos Manastırı'nın kahyası Lukas'ın adaya geçişini organize etmiştir. Lukas, Stylos Manastırı'nın kitaplarını Türklerden kurtarmak için yanında getirmiştir. Daha sonra Aziz Khristodoulos, daha fazla güvenlik için manastırın kütüphanesini İstanbul'a taşımıştır. Aziz Khristodoulos'un Latmos ile ilgili belgeleri Patmos'a götürdüğü bilgisi 13. yüzyılın ikinci yarısında Patmos Manastırı'nın arşivinde bulunan bir belgeyle doğrulanmaktadır. Bunlar arasında iki ''khrysobull'' da olduğu bilinmektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 83,87; Restle, 1967, II: 7; Ragia, 2008: 88-89; Gerolymatou, 2016: 109-110)[184].

Aziz Khristodoulos, Latmos'tan ayrıldıktan sonra, keşiş Sabas geçici olarak onun yerini almıştır[185]. Keşiş Lukas ise kahyalık görevini üstlenmiştir. 12. yüzyılın başlarında Stylos

[181] İstanbul'da olduğu belirtilen Stylos Manastırı'nın mülkleri ile ilgili konunun içeriği tam olarak bilinmemektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 18-19, 87; Ragia, 2009: 169; Gerolymatou, 2016: 109).
[182] Aziz Khristodoulos'un Türk akınları nedeniyle ortaya çıkan mali ihtiyaçlarla başa çıkabilmek için bazı mülklerini satmak zorunda kaldığı da bilinmektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 18-19, 87; Ragia, 2009: 169; Gerolymatou, 2016: 109).
[183] Aziz Khristodoulos'un kendisine yöneltilen suçlamalarla yüzleşmek için İstanbul'a gitmek zorunda kaldığı bilinmektedir (Ragia, 2008: 83, 86).
[184] Khrysobull (Χρυσόβουλλ): İmparatorun altın boğasını (bulla/mühür) taşıyan çeşitli belge türlerinin genel adıdır. Khrysobull logoları ayrıcalıklar tanımak, bazen de önemli idari kararları iletmek veya yeni yasalar yayınlamak için önemli bir belgeydi (Oikonomides, 1991: 451-452).
[185] Sabas'ın Patmos Manastırı'nda Aziz Khristodoulos'un yerine geçen Sabas ile aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir (Miklosich ve Müller, 1890: 16; Ragia, 2008: 119-149; Gerolymatou, 2016: 111).

Manastırı'nın başrahibi Meletios adında biriydi. Latmos'tan kalıcı olarak uzaklaştırılan Aziz Khristodoulos, Patmos'taki yeni kuruluşuna ve güvendiği keşişlere gitmiştir (Miklosich ve Müller, 1890: 16; Ragia, 2008: 119-149; Gerolymatou, 2016: 111)[186].

Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı'nın kütüphanesini zenginleştirmeye özen göstermiştir[187]. Latmos'tan ayrılmasının ardından 1079 ile 1087 yılları arasında veya en geç 1088'de Stylos Manastırı'nın kütüphanesinin Kos'a taşınmasını Aziz Khristodoulos üstlenmiştir. Çünkü bölgenin güçlü bir kalesi olan Melanoudion'un işgalinden sonra, Stylos Manastırı ve Latmos'un diğer manastırları Türkler tarafından ikinci kez yağmalanmıştır (Ragia, 2008: 88-89).

Aziz Khristodoulos 1087 yılında İstanbul'da bulunduğu sırada Stylos Manastırı'ndan ayrılmış ve Patrik III. Nikolaos Grammatikos'tan manastırla ilgilenmesini istemiştir. Stylos Manastırı'nın da bu dönemde terk edilmiş olduğu bilinmektedir. Manastırda kalan keşişler de Kos'a gönderilmiş olabilir. Çünkü daha sonraki belgeler, Stylos Manastırı'nın içinde hiçbir keşişin bulunmadığını belirtmektedir. Topluluk muhtemelen 11. yüzyılın sonunda (1097 yılından sonra) yeniden kurulmuştur, ancak manastırın arşivindeki belgeler II. Ioannes Komnenos (1118-1143) dönemine kadar manastırın kötü bir durumda olduğunu da göstermektedir (Janin, 1975: 446; Ragia, 2008: 89-90).

[186] Aziz Khristodoulos, bir süre sonra Patmos Adası'na manastır kurmak için taşınmış ve yaklaşık 1079 yılındaki Türk istilasından sonra Latmos kodekslerini buraya bağışlamıştır (Bianconi, 2012: 32).
[187] Kendisi de kutsal topraklardan gelen Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı'nda tanıdık bir yaşam ortamı bulmuştur. Aziz Khristodoulos'un 11. yüzyılda bölgeye Türklerin gelişi ile birlikte Stylos Manastırı'nın kütüphanesini yanında götürmeye özen gösterdiği bilinmektedir (Ragia, 2008: 73).

3.5. BAŞRAHİPLERİ/HEGÜMENLERİ[188]

Genç Aziz Paulos'tan sonraki tüm başrahiplerin isimleri Paris'teki Milli Kütüphanede bulunan bir kodekste (No. 598) korunmaktadır (Wiegand, 1913: 184)[189]. Stylos Manastırı'nda kopyalandığı bilinen Par.gr.598 kodeksinde, manastırın kuruluşundan 13. yüzyıla kadar bilinen başrahiplerin listesi yer almaktadır (Ragia, 2008: 90).

Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra Stylos Manastırı birçok başrahibin görev yapmasıyla daha da ün kazanmıştır (Janin, 1975: 218, 222). Genç Aziz Paulos'tan sonra Symeon'dan başlayarak manastırdaki hegümenlerin listesi 1049/50 (*indiktion* 2 Kasım 6558) yılında hazırlanan bir el yazmasında yazılıdır. El yazmasının kopyası da günümüze ulaşmıştır (Omont, 1888: 336; Fiaccadori, 2000: 136).

Omont ve Janin yayınlarında, manastırda görev almış başrahiplerin isimlerini vermişlerdir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235). Bunlara göre, Gabriel 987 yılında başrahiptir. Bir diğer başrahip Nikolaos ise 1049'da başrahiptir (Wiegand, 1913: 184). Stylos Manastırı'nın ilk dört başrahibinden üçü Symeon, Lukas ve Gabriel, Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan bilinmektedir ve kronolojik olarak başrahiplik dönemleri 980'lerin sonuna kadar uzanmaktadır (Ragia, 2008: 92-93).

Vita'da başrahip Damianos'un adı geçmemektedir. Diğer kaynaklardan bilinmeyenler; Demetrios, Petrus, Mikhael, Nikephoros ve son olarak manastır arşivinin 1049 tarihli bir belgesinden bilinen Nikolaos'tur. 1049 ile 1076 yılları arasındaki dönemde, Aziz Khristodoulos'tan önce Stylos Manastırı'nın başrahipleri Dionysios ve Efraim'dir. 1097'de başrahip Gregorios idi (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235). Onları Meletios ve ardından 1120'lerin sonlarına ait bir manastır belgesinden bilinen Markos ve Paulos izlemektedir. Manastırın arşiv belgelerine göre, keşiş Paulos'un manastırın başrahibi olarak görev süresi uzundu ve en az 1175'ten 1196'ya kadar sürdüğü bilinir. 1220'lerde Latmos'un ''archimandrite'' olarak da görev yapan Antonios ve Paulos'tan söz edilmektedir. Bunların dışında manastırın arşiv belgelerinde 1175'ten önce Ioannes; 1204 civarında manastırı yöneten Euthymios; 1236 civarında Germanos ve 1285'te İmparator

[188] Stylos Manastırı'nın başrahiplerinin bir kısmı Stylos Mağarası'nda tasvir edilmiştir (Ragia, 2008: 44-45).

[189] Stylos Manastırı'nın başrahiplerinin listesini yayınlarında veren araştırmacılar: Omont, 1888: 337; Wiegand, 1913: 60-72; Janin, 195: 234-235; Ragia, 2008: 119-149.

II. Andronikos Palaiologos ve Patrik II. Gregorios tarafından Latmos'un başrahibi olarak atanan Mikhael'den bahsedilmektedir (Ragia, 2008: 93-94). Aziz Khristodoulos 1079'da ve ardından 1087'de tekrar manastıra başkanlık etmiştir (Wiegand, 1913: 184).

Hegümenler listesine 1049'dan sonra 1222 yılına kadar isimler eklenmiştir (Fiaccadori, 2000: 136). Listede Paulos adının art arda iki kez yazıldığı görülmektedir. Paulos I (1175 ve 1196) ve Paulos II (1222). Kurucunun halefi olan Symeon, Aziz Paulos'un Vita'sı aracılığıyla bilinmektedir. Symeon'un öğrencisi Milet piskoposu Aziz Nikephoros'un adı hegümenler listesinde geçmemektedir. Sonra iki keşiş, Damianos ve Lukas da hegümenler listesinde adları geçmemektedir. Listede Khristodoulos adının da art arda iki kez yazıldığı görülmektedir (Wiegand, 1913: 184; Janin, 1975: 235-236).

Genç Aziz Paulos: (Όσιος Παύλος)

Genç Aziz Paulos, Αξιωματικός του Ναυτικού (deniz subayı) Antiochios'un oğludur. Paulos, olasılıkla 9. yüzyılın sonunda Bergama (Pergamon) yakınlarındaki Elaia'da (Aiolis) doğmuştur (Delehaye, 1892: 21; Kirby, 1993: 57; Kazhdan ve Talbot, 1998: 80)[190].

Genç Aziz Paulos'un babası Sakız Adası yakınlarında Girit'ten gelen Araplarla yapılan bir savaşta aldığı yara nedeniyle erken ölmüştür. Bu durumda anne Eudokia, iki oğlu Paulos ve Basileios ile birlikte Frigya'ya burada Petros (Πέτρου) adında bir köye taşınmıştır (Delehaye, 1892: 20-21; Ragia, 2008: 127-128). Çocuklar (Paulos ve Basileios) ilk eğitimlerini Aziz Stephanos Manastırı'nda almıştır (Delehaye, 1892: 20-21). Daha sonra aile evinden ayrılan Basileios, önce Bithynia'da Elias Manastırı'nda ve daha sonra küçük kardeşini de (Genç Aziz Paulos) yanına almak için Mykale'deki manastıra girerek keşiş olmuştur. Bunun üzerine Genç Aziz Paulos çobanlığı bırakıp kardeşinin peşinden Mykale'ye gitmiştir (Delehaye, 1892: 21-24).

Bu arada anne Eudokia ölmüş ve evine dönen Genç Aziz Paulos, o kadar fakirleşmiştir ki domuz çobanlığı yapmak zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında Basileios onu

[190] Elaia: İzmir'in Bergama ilçesine bağlı Zeytindağ kasabası yakınlarında yer alan bir antik kent. Elaia antik kenti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bean, 1965: 585-597. Anadolu'nun batı kıyısında, Bergama yakınlarındaki Elaia'da doğan iki ünlü aziz bilinir: 773 civarında doğan Atroa'lı Petrus ve 900 civarında doğan Genç Paulos (Malamut, 1993: 61).

Mykale'ye götürmüştür[191]. Köylülerin ilk başta Genç Aziz Paulos'un köle olarak satılabileceği korkusuyla gitmesine izin vermek istememeleri o dönemde sıradan insanların içinde bulunduğu tehlikeli durumun bir göstergesidir. Daha sonra kardeşi Basileios, küçük bir yetim olan Genç Aziz Paulos'u Latmos yakınlarındaki Karya Manastırı'nın başrahibi Petrus'a emanet etmiştir. Kardeşi Basileios daha sonra artık günlerini sonlandıracağı Olympos'a (Bithynia/Uludağ) geri dönmüş ve vefat etmiştir. Genç Aziz Paulos keşiş kıyafetini giymiş ve kendisine çileciliğin yollarını öğreten ve hayatının sonuna kadar sadakatle bağlı kaldığı başrahip Petrus'u örnek almıştır (Delehaye, 1892: 24, 25-30). Petrus, Genç Aziz Paulos'a ''çilecilik yollarını'' öğretmiştir (Vocotopoulos, 1966-1967: 76-78).

Myus (Avşar) yakınlarındaki Karya Manastırı'nın başrahibi olan akıl hocası Petrus'un ölümünden sonra Genç Aziz Paulos arkadaşlarıyla birlikte Latmos Dağı'na gitmiştir (Peschlow, 1996: 62). Genç Aziz Paulos, insanlardan uzak kalmak istemiştir. Dağın en ıssız yerine çekilen Genç Aziz Paulos'un tek isteğinin vahşi hayvanlarla ''arkadaşlık etmek'' olduğu bilinmektedir (Malamut, 1993: 179).

Bu yüzden Soteros Manastırı'nın başrahibi Athanasios'tan kendisi için bir ''sütun dikmesini'' istemiştir (Delehaye, 1892: 43; Wiegand, 1913: 181; Malamut, 1993: 179)[192]. Athanasios, Genç Aziz Paulos'a kayalık tepe üzerinde bir yer (Stylos) göstererek onu yönlendirmiş ve Genç Aziz Paulos burada bir ''stylite'' gibi uzun yıllar yaşamıştır (Wiegand, 1913: 181-182; Kirby, 1993: 57; Peschlow, 1996: 62; Janin, 1975: 233)[193].

Genç Aziz Paulos, Demetrios adında bir keşiş arkadaşının eşliğinde Latmos Dağı'nda dolaşmıştır (Delehaye, 1892: 30-31). Genç Aziz Paulos, Karya'dan önce aşağı yamaçlara, oradan zirveye, daha sonra güneye Kellibaron Manastırı'na (bugün Yediler) ve oradan da Herakleia yakınlarındaki bölgeye gitmiş ve burada tahta oturan Meryem'in tasvir edildiği duvar resimleriyle kaplı Theotokos Mağarası'na arkadaşı Demetrios ile birlikte uğramıştır[194]. Ancak burada yiyecek bulmanın zorluğu Demetrios'un burayı terk

[191] Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan Mykale'nin (Priene kenti üzerindeki Samsun Dağı) eski adının ''Barachios'' olduğu öğrenilmektedir (Delehaye, 1892: 33; Janin, 1975: 218; Ragia, 2008: 44, 47).
[192] Genç Aziz Paulos, Soteros Manastırı'nın başrahibi Athanasios'tan doğal bir ''sütunun'' varlığını öğrenmiştir. Böylece burası hayatının kalan yıllarında Paulos'un ikametgahı olmuştur (Omont, 1888: 336-339; Delehaye, 1892: 20-24; 30-31; Janin, 1975: 233, 235; Malamut, 1993: 179; Ragia, 2008: 127-129).
[193] Athanasios, mucizeler yaratan bir kişi olarak bilinmektedir (Wiegand, 1913: 181-182).
[194] Wiegand'a göre burası muhtemelen ''Süt Veren Meryem'' figürünün resmedildiği Pantokrator Mağarası idi (Wiegand, 1913: 181).

etmesine sebep olmuştur. Sıkıntılar ve zorluklarla baş edemeyen Demetrios, Genç Aziz Paulos'un yanından ayrılarak Karya Manastırı'na gitmiştir. Genç Aziz Paulos ise Latmos'ta Theotokos Mağarası'nda sekiz ay geçirmiştir; İblisler onu burada rahatsız etmişlerdir (Delehaye, 1892: 34-35, 37; Wiegand, 1913: 181; Vocotopoulos, 1966-1967: 76-78, 80; Kirby, 1993: 57; Kazhdan, 2006: 215-217; Ragia, 2008: 128-129).

Genç Aziz Paulos, dağdaki yalnız yürüyüşüne yeniden başlamıştır. Bu, hayatındaki en önemli dönemin başlangıcıdır: Stylos Manastırı'nın kuruluşu; ''*Genç Aziz Paulos'un her yere yayılan ünü sayesinde, asil ve alçakgönüllü olan herkes onun yanında toplanmaya başladı ve böylece Stylos Manastırı kurulmaya başlandı*'' (Delehaye, 1892: 50-52). 10. yüzyılın bir münzevisi olan Genç Aziz Paulos, Stylos Manastırı'nın kuruluşuyla ün kazanmıştır (Malamut, 1993: 113). Genç Aziz Paulos, burada mucizeler gerçekleştirmiş, çok geçmeden müritler etrafına akın etmiştir. Böylece daha sonra çok ünlü olacak olan bir manastır yerleşimi ''Stylos'' ortaya çıkmıştır (Delehaye, 1892: 52-53, 57-58; Vocotopoulos, 1966-1967: 80; Janin, 1975: 442; Malamut, 1993: 179; Peschlow, 1996: 62; Ragia, 2008: 130-131).

Genç Aziz Paulos, öğrencilerini iki gruba ayırmıştır: münzevi yaşamı arzulayanlar (eremitik veya hermit/ερημιτικό) ve topluluk (ortak) yaşamını tercih edenler (koinobitik/κοινοβιακό). Genç Aziz Paulos, her şeyi kontrol ediyordu ve onun izni ya da onayı olmadan kimsenin bir şey yapmasına izin verilmiyordu (Delehaye, 1892: 52-53; Ragia, 2008: 129-130). Genç Aziz Paulos, manastırı mağarasından yönettiği on iki yılın ardından çok ihtiyaç duyduğu huzuru aramak için Latmos'ta dolaşmak üzere mağarayı terk etmiştir[195]. Bazen öğrencilerine öğüt vermek için geri dönerdi; ''*Dikkat edin, erdemi yok eden işlere önem vermeyin; İncil'e tümüyle uyun ve kötülüğe karşı mücadele edin*'' (Delehaye, 1892: 57-58)[196].

Genç Aziz Paulos'un mağarasının Latmos'un zirvesinde değil, daha aşağıda olduğu Vita'daki bir metinle de doğrulanmaktadır. Latmos'un zirvesinden dönen Miletliler mağaranın yanından geçmişlerdir. Burada hala var olan bir kaynaktan su içildiği ve yaz

[195] Vita'ya göre, münzevinin mağaradaki yaşamı en az üç yıl sürmüş ve bu süre zarfında hayvanlar ve şeytanın ayartmalarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır (Delehaye, 1892: 46-48). Ancak, Genç Aziz Paulos'un mağarada on iki yıl yaşadığı bilinmektedir. Vita'da sözü edilen on iki yıl tanımı Stylos Manastırı'nın kuruluşundan sonra gerçekleşmiştir (Ragia, 2008: 129).

[196] Bazen keşiş Symeon'un dağda Genç Aziz Paulos'u aramak için manastırdan çıktığı bilinmektedir (Janin, 1975: 442; Ragia, 2008: 130-131).

aylarında uzun süre su bulunmadığı Vita'da belirtilmiştir. Stylos mağarasında kalan Genç Aziz Paulos'a kayıp iki keçisinin yokluğunda onu keşfeden çoban yiyecek getirmiştir (Vocotopoulos, 1966-1967: 76-78, 80).

Genç Aziz Paulos, Miletli çoban Leon tesadüfen onu keşfedene kadar çevredeki manastırlardan hiçbir ilgi görmeden, ulaşılması zor ve kayalık doğada büyük bir yoksulluk içinde yaşamıştır[197]. Kısa bir süre sonra çoban yazın hasat için Milet'e gitmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Genç Aziz Paulos'un başına yeni zorluklar gelmiştir ve onu ölüme yaklaştırmıştır. Bu haber Soteros Manastırı'nın başrahibi Athanasios'a ulaşmış ve Athanasios, Genç Aziz Paulos'un bakımını üstlenmiştir[198]. Bir efsaneye göre, fırtına sırasında Genç Aziz Paulos'un mağarasına sığınan bir panterin Genç Aziz Paulos'a dokunmadan oradan uzaklaştığı rivayet edilir (Wiegand, 1913: 182)[199].

Artan sıkıntılarla Symeon ve bazı keşişler ile gizlice Samos'a kaçan Genç Aziz Paulos burada bir mağaraya yerleşmiştir[200]. Vita'ya göre, adanın ilk sakini olan Theophanes, Genç Aziz Paulos ile tesadüfen tanışmıştır ve Kerkis (Κέρκης) Dağı'ndaki (orijinal adıyla Kerketeus) Pisagor'un (Πυθαγόρα) mağarasına tırmanmak için bir merdiven inşa ederek ona yardım etmiş ve o andan itibaren yiyecek sağlamaya özen göstermiştir (Delehaye, 1892: 64-66). Genç Aziz Paulos burada çok çabuk tanınmış ve onun varlığı bölge sakinlerinin dindarlığını arttırmıştır. Vita'ya göre, Araplar tarafından tahrip edilen üç lavranın Genç Aziz Paulos'un etkisi altında ''yeniden canlandırılmış'' olduğu da bilinir (Delehaye, 1892: 66-67; Wiegand, 1913: 183; Vocotopoulos, 1966-1967: 79)[201].

Genç Aziz Paulos, Latmos'a geri dönmüş, itibarı gün geçtikçe artmış, saygı gösterilmiştir (Wiegand, 1913: 181, 182-184; Vocotopoulos, 1966: 76-77; Kazhdan, 2006: 216). Genç

[197] "*Bir çoban ıslık çalarak geliyor… ve vadiden yukarı çıkıyor, birkaç hayvan uzakta kayboluyor… Çoban, hayvanların nereye gittiklerini görmek için yüksek bir yere tırmanıyor… Birden münzeviyi yani Genç Aziz Paulos'u görüyor".* Ve o andan itibaren çoban sadece onun yiyeceğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ona bir kandil ile bir testi zeytinyağı da vermiştir (Wiegand, 1913: 182; Akarca ve Akarca, 1954: 145).

[198] Genç Aziz Paulos, açlıktan ölmek üzereyken lambasındaki yağı içmiştir. Soteros (Kurtarıcı İsa) Manastırı'nın başrahibi Athanasios, Genç Aziz Paulos'u hatırlayıp zaman zaman ona yiyecek göndermiştir (Vocotopoulos, 1966-1967: 76-78, 80).

[199] Wiegand, çalışmasında sözü edilen vahşi hayvanın 1905 yılında Latmos'ta hala görülebildiğini belirtmiştir (Wiegand, 1913: 182).

[200] Samos'taki sözü edilen bu mağara Pisagor Mağarası'dır (Pisagor'un yaşadığı söylenen mağara) (Kazhdan, 2006: 211-217).

[201] Genç Aziz Paulos'un bu lavralarla ne tür bir bağlantısı olduğu bilinmemektedir (Ragia, 2008: 130).

Aziz Paulos, manastırına katı bir disiplin getirmeye çalışmıştır (Kazhdan ve Talbot, 1998: 80).

Genç Aziz Paulos, geleceği bilme yetisine sahip olduğu için İmparator Konstantinos VII. Porphyrogennetos'un (912-959) Girit seferinin talihsiz sonucunu öngördüğü bilinmektedir. Ayrıca Genç Aziz Paulos'un yılan sokması nedeniyle ölmek üzere olan bir kişiyi kutsanmış su içirerek iyileştirdiği de bilinmektedir (Wiegand, 1913: 183).

Genç Aziz Paulos'un şöhret ve ihtişamı olağanüstüdür. Hagiograf, daha sonra Genç Aziz Paulos'un şöhretinin başkente ulaştığını aktarmıştır. Şöhreti arttıkça bulunduğu yerden bir inziva yerine kaçmaya çalışmıştır (Kazhdan, 2006: 213).

Genç Aziz Paulos'un yalnız yaşayan biri olarak ünü yayılmış, müritleri gelip Paulos'un mağarasının yakınına yerleşerek kendi hücrelerini kurmuş ve Başmelek Mikhail'e adanmış küçük bir kilise inşa etmişlerdir (Kirby, 1993: 57). Paulos'u, Havari Paulos'tan ayırmak için kendisine Genç Paulos deniyordu (Höhfeld, 2017: 79).

Genç Aziz Paulos, kendine karşı doğası gereği son derece katıydı (Vocotopoulos, 1966-1967: 80-81). Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda katı bir münzevi olduğu vurgulanır (dua etmek, yerde uyumak, oruç tutmak). Vita'da gıda ve kıtlık konusu oldukça yaygın işlenen bir konu olmuştur. Vita'da bahsedilen Latmos dağının yolları tehlikeli ve zordu. Vita yazarı, bölgeden bir ''taş çöl'' olarak bahsetmektedir (Kazhdan, 2006: 211-214, 215-217).

Genç Aziz Paulos'un Latmos'ta yaşadığı otuz yılı aşkın süre boyunca Kudüs'e ya da başka bir kutsal şehre hac ziyaretinde bulunup bulunmadığı ya da İstanbul'a gidip gitmediği bilinmemektedir. Genç Aziz Paulos, müritlerinin kalabalığından rahatsız olarak Samos'a gitmek istemiş, kısa bir süre sonra Latmos keşişlerinin çağrısı üzerine Genç Aziz Paulos Latmos'a geri dönmüştür (Delehaye, 1892: 125; Schütz, 1976: 149; Malamut, 1993: 121; Kirby, 2008: 299-300).

Genç Aziz Paulos, 10. yüzyılda manastırın en büyük figürlerinden biriydi. Genç Aziz Paulos, Vita yazarına göre, Samos'a (iki kez) ve Efes'e yaptığı kısa yolculuklar dışında hayatının geri kalanını Latmos'ta geçirmiştir (Delehaye, 1892: 164; Vocotopoulos, 1966-1967: 80- 81, 100). Genç Aziz Paulos'a, sadece Latmos'tan değil, Milet'ten de pek çok kişi ziyarete gelmiştir (Vocotopoulos, 1966- 1967: 79).

Genç Aziz Paulos'un ünü Bulgaristan, Roma ve Arap işgali altındaki Girit'e kadar ileri gitmiş ve uzak yerlerden insanlar onu görmeye gelmişlerdir. Genç Aziz Paulos, özellikle VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) çevresinde tanınırdı ve İmparator ile yazışma içinde olduğu bilinmekle birlikte onu ziyaret etmeyi planlanmıştır (Wiegand, 1913: 183; Vocotopoulos,1966-1967: 79-80; Kazhdan, 2006: 213; Ragia, 2009-2010: 515-516)[202].

Genç Aziz Paulos'un tüm yolculukları bir şekilde kendi kontrolü dışındaydı: önce çocukken, annesi onu Bithynia'daki Marykatou'ya, sonra genç bir adamken, Mykale Dağı'nda yaşayan kardeşi ise onu Karya'nın kurucusu keşiş Petrus'a emanet ettiği Latmos Dağı'na götürmüştür (Malamut, 1993: 121).

Ailesinin ölümünden sonra zor zamanlar geçiren ve hayatını bir domuz çobanı olarak kazanan Genç Aziz Paulos, öncelikle etrafında bir lavranın geliştiği bir mağarada yalnız olarak yaşamıştır. Latmos Dağı'nda bilinen bir keşiş olmuştur. O kadar ün kazandı ki VII. Konstantin (945-959) ve Bulgaristan Çarı Petrus (927-969) ona mektuplar göndermiştir (Kazhdan ve Talbot, 1998: 80).

Roma Papası, Latmos'a Genç Aziz Paulos ile yüz yüze görüşmesi için bir keşiş göndermiştir (Vocotopoulos, 1966-1967: 80). Vita, Genç Aziz Paulos'un Giritlilerin yanı sıra Roma Papası'ndan da ziyaretler aldığını kaydetmiştir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda, Bizans imparatorları arasında sadece VII. Konstantin Porphyrogennetos'tan (944-959) bahsedilmektedir (Delehaye, 1892: 71-72).

Genç Aziz Paulos, kendisine mektuplar gönderen VII. Konstantin Porphyrogennetos ve Bulgaristan Çarı Petrus'un (927-969) saygısını kazanmıştır. Genç Aziz Paulos, öğrencilerine katı bir disiplin uygulamıştır. Vita'nın anonim yazarı yemek ve açlık temasını şu şekilde vurgular: ''Paulos, sürekli olarak açlıktan acı çekiyor, meşe palamudu yiyor ya da hoş tatlarını gizlemek için sütü diğer yiyeceklerle karıştırıyor'' (Kazhdan, 1991: 1608).

[202] İmparator VII. Konstantin Porphyrogennetos'un (944-959), Girit Araplarına karşı bir sefer planlarken (949), Genç Aziz Paulos'a danışmış olduğu bilinmektedir (Ragia, 2008: 132-133; Ragia, 2009- 2010: 516). Genç Aziz Paulos'un İmparator VII. Konstantin Porphyrogennetos ile olan mektupları korunmuştur (Delehaye, 1892: 150-152; Ragia, 2008: 131-132).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda kıtlık ile ilgili vurgular yapılır: ''Paskalya Bayramını pazar günü kutlamak kutsal bir gelenekti. Keşiş Lukas'a yiyecek yok iken görkemli bir sofra hazırlanması emredildi. Ancak ne yemek ne şarap ne yağ ne de herhangi bir bakliyat vardı'' (Delehaye, 1892: 136).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda civar yerlerden hediyeler getirildiği de aktarılır: ''Miletos'tan civar yerlerde yaşayan dindar adamların armağanı olarak şarap, peynir ve yumurta katırlar ile (iki) gelir'' (Delehaye, 1892: 137).

Genç Aziz Paulos, Vita'da şöyle bahsedilir: ''Aziz Paulos kısa boylu idi. Kel kafalı idi. Uzun olmayan bir sakalı vardı. Geniş, solgun bir yüzü vardı. Söylenildiği gibi kendisinde hayranlık uyandıran bir şey vardı'' (Delehaye, 1892: 164-165).

Vita'da Demetrios'tan da bahsedilir: ''Demetrios en iyisi idi. Aziz Paulos'un ölümünden sonra bile gerçek bir arkadaş olduğunu kanıtlamıştır. Mezarına elinde bol miktarda bal mumu ve koku dalları ile gelmiştir. İyi adam Demetrios'' (Delehaye, 1892: 168).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda mucizelerden de söz edilmektedir: ''Bir köylü cüzzam olmuştu ve omuzlarından ayak diplerine kadar çok kötü etkilenmişti. Pahalı bir ilaçla onu iyileştirmeye gerek yoktu, parıldayan meshedilmiş yağ ile tüm sağlığına kavuştu''. Bir başka mucize: ''Bir kadının başının ön kısmı korkunç bir hastalık tarafından aşınmış ve gözlerine kadar o kadar yayılmıştı ki beyni neredeyse görünür hale gelmişti. Aynı yağı kullanarak eşit muamele gördü'' (Delehaye, 1892: 173).

Çilecilik arzusu ve ''çölün'' derinliklerine gitme ihtiyacıyla hareket eden Genç Aziz Paulos hayatının sonuna yaklaşmıştır (Malamut, 1993: 179). Hayatının sonuna yaklaşırken Genç Aziz Paulos, ikinci kez Samos'u mağarada yapılacak olan ayin için ziyaret etmiştir (Delehaye, 1892: 130-131; 148-149; Ragia, 2008: 130-131; Höhfeld, 2017: 80). Genç Aziz Paulos'un ada ile bu dönemde ilişkilerini sürdürdüğü bilinmektedir. Çünkü adaya varır varmaz adanın sakinleri ve rahipleri tarafından karşılanmıştır (Delehaye, 1892: 148-149; Ragia, 2008: 131-132).

İnsanlar, yüksek bir kayanın üzerinde dimdik duran ve kollarını göğe doğru uzatan ak sakallı, çelimsiz bedenli ve olağanüstü ışıltılı gözlere sahip yaşlı adamı gördüklerinde derin bir şaşkınlığa kapılmışlardır. Ölümünden on gün önce Latmos'a dönen Genç Aziz

Paulos sonunun geldiğini hissetmiştir. Artık Genç Aziz Paulos'un Stylos Mağarası'na tırmanacak gücü kalmamıştır (Wiegand, 1913: 183).

Genç Aziz Paulos 6 Aralık'ta manastıra dönmüş ve ayinden sonra kendi isteği üzerine daha önce hiç uyumadığı bir yatağa uzanmıştır (Delehaye, 1892: 159-160). Vita'ya göre, Genç Aziz Paulos, Ortodoks kilisesi tarafından anılan 15 Aralık (*indiktion* 6464) 955 tarihinde Latmos Dağı'nda Stylos Manastırı'nda ölmüştür (Delehaye, 1892: 52-53, 57-58; Vocotopoulos, 1966-1967: 80; Janin, 1975: 442; Eyice, 1978: 13; Peschlow, 1996: 62; Ragia, 2008: 74-75, 130-131).

Genç Aziz Paulos'un bedeni başlangıçta manastır kilisesinin narteksine gömülmüştür ve kısa bir süre sonra manastırın ilk başrahibi halefi Symeon, azizin naaşını oradan kaldırarak yakınlarda bu amaç için özel olarak inşa ettirdiği bir şapele yerleştirmiştir (Delehaye, 1892: 167; Kirby, 1993: 57; Kirby, 1996: 299-300; Fiaccadori, 2000: 135; Ragia, 2009-2010: 517).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın azizin ölümünden sonra muhtemelen Stylos Manastırı'nın bir keşişi tarafından yazıldığı bilinmektedir (Delehaye, 1892: 164; Kazhdan, 2006: 211-214; Ragia, 2008: 134-135; Höhfeld, 2017: 80)[203].

Vita'da, Genç Aziz Paulos'un ''Uykusu'' veya ''Ölümü'' şöyle anlatılır: ''Ünlü Symeon, azizin mezarına gitti ve sanki bir adamla konuşuyormuş gibi ona karşı mırıldanmaya başladı. Daha sonra Symeon tarafından o beden mezardan çıkarıldı'' (Delehaye, 1892: 165- 166, 168).

Vita, Teb'li (Θήβες) Leon'un iyileştirilmesi (Delehaye; 1892: 143-145) ve şarabın çoğaltılması gibi (Delehaye, 1892: 55-57) Genç Aziz Paulos henüz hayatta iken; hastaların iyileştirilmesi ve manastıra zarar vermek isteyenlerin uzaklaştırılması gibi azizin ölümünden sonra gerçekleştirilen sayısız mucizeden bahsetmektedir (Delehaye, 1892: 176-178).

[203] Çevirmen Symeon'un kariyeri Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın yazımı ile ilişkilendirilmiştir. Arşivin 12. yüzyılın sonuna tarihlenen bir belgesinde, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın Çevirmen Symeon tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Vasilievskij kabul etmesine rağmen, Delehaye bu soruna kesin cevap verebilmek için tercümana atfedilen tüm eserlerin sistematik olarak incelenmesi gerektiğine dikkat çekerek bu görüşü reddetmiştir (Ragia, 2008: 74-76). Çevirmen Symeon hakkında bkz. Beck, 1959: 570-575.

Vita'ya göre, Photinos ve Kosmas adlı keşişlerin Genç Aziz Paulos'un ''Göğe Yükselişine'' tanıklık ettikleri bilinmektedir (Delehaye, 1892: 166). Bununla beraber Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda, Monembasia (Μονεμβασία) Piskoposu Paulos'un adının yer alması da dikkat çekicidir (Ragia, 2009-2010: 515, 517)[204].

Photinos ve Kosmas'ın İstanbul'da yaşamış olduğu bilinmektedir[205]. Photinos, törende tütsü yakmak için bulunmuştur. Bu nedenle bu törenin ilk tanığı keşiş Photinos'dur. Genç Aziz Paulos'un ''Göğe Yükselişine'' tanıklık eden ikinci kişi ise rastgele biri değil, keşiş Kosmas'dır. Kosmas'ın yanında kömür ve buhur/tütsü getirmesini emrettiği bir yardımcısı da vardı. Dolayısıyla Kosmas'ın ismi bilinmeyen hizmetkarı da törende bulunmuştur (Ragia, 2009-2010: 505-506).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda 15 Aralık 955 ölüm tarihi olarak belirtilmiştir[206]. Bu tarihte Monembasia Piskoposu Paulos'un İstanbul'da olduğu rivayet edilir. Monembasia piskoposu Paulos'un memleketinin piskoposu olmadan önce Latmos'tan bir keşiş veya münzevi olarak Monembasia'ya geçmiş olduğu iddia edilmektedir (Ragia, 2009-2010: 504-505).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın anonim yazarının sadece dört kişiyi övdüğü bilinmektedir. Bunlar: Genç Aziz Paulos, Stylos Manastırı'nın ilk başrahibi Symeon, arkadaşı ve yaşamdaki yoldaşı Demetrios ve büyük olasılıkla Vita'yı yazma girişiminde bulunan keşiş Gabriel'dir[207]. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın yazarı, Monembasia'lı Paulos hakkında adı dışında herhangi bir bilgi vermemektedir (Delehaye, 1892: 176-178; Ragia, 2009-2010: 515-517)[208].

---

[204] Monembasia şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kalligas, 2010.

[205] Photinos ve Kosmas adlı keşişler, Stylos Mağarası'nda ''Genç Aziz Paulos'un Ölümü'' adlı duvar resminde tasvir edilmişlerdir (Ragia, 2008: 99-100; Ragia, 2009-2010: 505-506; Zäh, 2016: 71-72).

[206] Genç Aziz Paulos'un cenaze töreni Stylos Manastırı için önemlidir (Vocotopoulos, 1966-1967: 80).

[207] Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, azizin 955 yılındaki ölümünden kısa bir süre sonra kimliği bilinmeyen Latmoslu bir keşiş tarafından bir keşiş tarafından yazılmıştır. Vita'nın yazım süresi II. Nikephoras Phokas'ın (963-969) dönemine denk gelmektedir (Ditten, 1990: 254).

[208] Monembasia: Muhtemelen 6. veya 7. yüzyılda kurulmuştur. Şehrin konumu, onu Güneybatı Ege, Ionia ve Adriyatik'ten İstanbul'a kadar deniz yolu üzerinde önemli bir liman haline gelmiştir. Stratejik nedenlerden dolayı, kentin yer seçimi 7. yüzyılın ortalarından beri Bizans devletinin ana endişelerinden biri olan Araplarla yapılan deniz savaşları nedeniyle özel bir önem taşımaktadır. Girit'in Araplar tarafından fethinden itibaren (9. yüzyılın ilk yarısı) Monembasia'nın da stratejik önemi artmıştır. İki limanı olan şehir, Bizans donanmaları için önemli bir deniz üssü idi. 878 yılında İtalya'ya gidecek filonun Monembasia limanına da geldiği bilinmektedir (Ragia, 2009-2010: 505-506). Monembasia Piskoposu Paulos hakkında çok az şey bilinmektedir. Monembasia piskoposu Paulos, metinlerini büyük bir olasılıkla II. Romanos (959-963) döneminde yazmıştır. Bu nedenle piskoposluk görev süresi 950'lerde belirlenmiştir. Monembasia

Monembasialı Paulos'un, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda hatta Latmos'ta bilinen bir keşiş olduğu bilgisi kesin değildir. Eğer Genç Aziz Paulos'un öğrencisi olsaydı, Vitası'nı yazan kişi, Genç Aziz Paulos'un ruhani rehberliğinde bir piskopos olduğunu not etmeliydi. Genç Aziz Paulos'un onu görmeye gelen ziyaretçilerinden birinin piskopos olmadan önce ya da sonra Monembasialı Paulos olma olasılığı da düşüktür (Ragia, 2009-2010: 503-504).

İstanbul ''Synaxarium'' derleyicisi, Genç Aziz Paulos'un Latmos Dağı'nda mücadele ettiğini ve öldüğünü aktarmıştır. Vita'nın orijinal özelliklerinden biri, yazarın dış görünüşe olan ilgisidir. Özlü sözleri seven yazar, sözlerinin kaynağını klasik edebiyattan ziyade İncil'den almaktadır. Vita'da Symeon ''ünlü'', Demetrios ''iyi'', Genç Aziz Paulos'un bir başka öğrencisi Gabriel ise çeşitli lakaplarla betimlenmiştir (Kazhdan, 2006: 211-212, 217).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın yazarının, Monembasialı Paulos'u tanıyıp tanımadığı ise tartışmalıdır. Monembasialı Paulos'un hikayelerini 960 civarında yazdığını ve birkaç yıldır piskopos olduğu varsayıldığında, Genç Aziz Paulos ile tanışma payı düşük gözükmektedir. Vita yazarının o sıralar yaşamış olan Symeon Metaphrastes (Μεταφραστής) olma ihtimali de oldukça düşüktür. Ragia'ya göre, 987'de Genç Aziz Paulos'un Vitası'nı yazmaktan sorumlu olan kişinin Stylos Manastırı'nın başrahibi Gabriel olduğu belirtilmektedir (Ragia, 2009-2010: 517-518, 520). Ancak başrahip Kosmas ve Photinos'un Stylos Manastırı ile herhangi bir bağlantısı olup olmadığı tam olarak belli değildir (Ragia, 2009-2010: 525).

Symeon: (Συμεών)

Stylos Manastırı'nın Genç Aziz Paulos'tan sonraki ilk başrahibidir. Genç Aziz Paulos'un ilk müritlerinden biriydi. Symeon, Genç Aziz Paulos'un mağarayı terk edip Latmos'ta

Piskoposu Paulos metinlerinde, Batı Anadolu'nun manastır merkezi Latmos'tan bahsetmemektedir. Monembasialı Paulos'un çok kısa sürede üne kavuşan ve 990 civarında Arapçaya çevrilen metinlerin yazarı olduğu kaydedilmiştir (Ragia, 2009-2010: 516-517-518, 520). Monembasialı Paulos, metinlerinde İmparatorlar VI. Leon (886-912) ve VII. Konstantinos Porphyrogennetos'tan (913-959) bahsetmektedir. Yazarın metinlerinde olaylar İstanbul'da, nadiren taşta kasabalarında gerçekleşmiştir. Metinlerindeki tipik karakterler rahipler ve rahibeler, köleler ve yoksullardır (Kazhdan, 1991: 1608-1609).

dolaştığı sırada manastırın başrahibinin görevlerini üstlenmiştir[209]. Symeon, Genç Aziz Paulos için dış dünya ile bağlantısını kesip, manastırı terk ettiğinde yoldaşı ve İstanbul elçisi, yani özellikle Genç Aziz Paulos'un hayatının son yıllarında Stylos manastırını temsil eden kişiydi. Symeon, başrahip olarak Genç Aziz Paulos'un ''kanun ve kurallarını'' (τους νόμους και τους κανόνες) kaydeden kişi olmuştur (Delehaye, 1892: 159).

Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra Symeon, azizin ''vücudunun ifade edilmesi'' için bir kilise inşa etmeye karar vermiştir (Delehaye, 1892: 167-168). Symeon, Ioannes Tzimiskes'in (969-976) hükümdarlığına kadar manastırın başrahibi olarak kalmıştır, bu dönemde Aziz Nikephoros manastıra girmiş ve keşiş olmuştur. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda Symeon'a ''ünlü'' denir. Miletli Nikephoros'un Vitası'nda ise Symeon'a ''hayranlık'' duyulduğu belirtilmektedir (Omont, 1888: 337; Delehaye, 1892: 61, 136-138, 140-146; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 140-141).

Ignatios Harzanas: (Ιγνάτιος Χαρζανάς)

Hegümenler listesinde adı geçmez. Ancak Genç Aziz Paulos'un öğrencilerinden biridir. Ignatios Harzanas, Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra manastırın başrahipliğini üstlenmiştir. Başarısız olduğu için manastıra zarar vermiştir. Öyle ki başrahip Symeon 960/61 yılında II. Nikephoros Phokas'a başvurmaya karar vermiştir. Symeon'un II. Nikephoras Phokas'a çağrıda bulunmasından önce Ignatios Harzanas bir haydut tarafından öldürülmüştür. Ignatios Harzanas'ın öğrencilerinden biri olan Thomas manastıra dönmüş ve keşişlere onu affetmeleri için yalvarmıştır. Vita'da keşişin zamansız ve acınası ölümünden bahsedilmektedir (Delehaye, 1892: 176-178; Ragia, 2008: 141; Ragia, 2009-2010: 517).

Lukas (Leon): (Λουκάς/Λέων)

Mykale'de yaşayan Leon hastalanmış ve daha sonra Genç Aziz Paulos tarafından iyileştirilmiştir. O zamandan beri tüm hayatı boyunca Stylos Manastırı'nda bir keşiş

[209] Mağara, Latmos Dağı'nın ''en erişilemeyen'' yerindeydi. Burada yiyecek bulmanın zorluğu daha fazla idi (Ragia, 2008: 129-130).

olarak yaşamıştır (Delehaye, 1892: 143-145). Vita'da ''iyi'' ve ''çok mutlu'' olarak tanımlanır (Delehaye, 1892: 143-146; Ragia, 2008: 123).

Lukas: (Λουκάς)

Stylos Manastırı'nın üçüncü başrahibidir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan bilinen manastırın aynı adı taşıyan kahyasıyla özdeşleştirilmiştir. Görev süresi başrahip Symeon'un görev süresinden sonradır (Delehaye, 1892: 136-137; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 123).

Lukas: (Λουκάς)

11. yüzyılda Stylos Manastırı'nın bir keşişi idi. 1079'da manastırın başrahibi Aziz Khristodoulos, İstanbul'a gittiğinde Lukas'ı mali işlerin sorumlusu ve bir kahya olarak görevlendirmiştir (Ragia, 2008: 123).

Gabriel: (Γαβριήλ)

Stylos Manastırı'nın dördüncü başrahibidir. Janin'in listesinde Gabriel ''ktetor'' olarak geçer ve kendisine atfedilen ''mal sahibi'' unvanı ile karakterize edilir (Janin, 1975: 235). Vita'ya göre Gabriel, Genç Aziz Paulos'un öğrencilerinden biriydi. Genç Aziz Paulos öldüğünde Gabriel, azizin mezarına bakmayı üstlenmiştir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre Gabriel'in başrahipliği 986/7 civarına otomatik olarak yerleşir. Gabriel, Stylos Manastırı'nın kendi kendini yönetme statüsünü güvence altına alan altın *khrysobul*lerin satın alınmasından sorumluydu. Gabriel, Stylos Mağarası'nda Genç Aziz Paulos'un cenaze sahnesinde tasvir edilmiştir. O, adının yazılı olduğu üç kişiden biridir ve mağarada tasvir edilen duvar resminde Gabriel, Genç Aziz Paulos'un ayaklarının ucunda yer alırken gösterilmiştir[210]. Gabriel, burada kahverengi bir cübbe giymiş ve sol elinde bir mum tutarken tasvir edilmiştir. Burada, Gabriel, Genç Aziz Paulos'un ölümü için duyduğu üzüntüyü yansıtan bir ifade içerisindedir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda Gabriel,

[210] Vita'da adı geçen başrahip Gabriel'in, Stylos Mağarası'nda yer alması önemli bir kişi olarak kabul gördüğünü ifade etmektedir (Ragia, 2008: 82-83).

‘‘büyük’’, ‘‘erdemli’’ ve ‘‘harika’’ olarak nitelendirilmiştir (Delehaye, 1892: 27, 145; Ragia, 2008: 81-82, 119-120).

Stylos Manastırı’nın Theotokos’a adanmasının da onun döneminde gerçekleşmiş olması da muhtemeldir (Ragia, 2008: 119-120). Başrahip Gabriel’in faaliyetine dair daha fazla kanıt, Stylos Manastırı’nın arşivinden de sağlanmaktadır. Başrahip Gabriel, 986/7 belgesinden bilinen İstanbul’daki kanunları bilen ve güçlü bağlantıları olan birisidir (Ragia, 2008: 82-83; Ragia, 2009-2010: 517-518, 520).

Damianos: (Δαμιανός)

Stylos Manastırı’nın başrahiplerinden biridir. Başrahipliği 10. yüzyılın sonlarına, İmparator Ioannes Tzimiskes’in (969-976) hükümdarlığından sonrasına yerleştirilir (Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 120).

Demetrios: (Δημήτριος)

Stylos Manastırı’nın başrahipleri listesinde beşinci sıradadır. 10. yüzyılın sonunda başrahip olmuştur (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 120-121). Demetrios, Genç Aziz Paulos ile arkadaştı. Genç Aziz Paulos, Samos’a gittiğinde Demetrios onu manastırın yaşlı bir keşişiyle (Ioannes) bulmaya ve geri getirmeye gitmiştir. Genç Aziz Paulos’un Vitası’nda Demetrios ‘‘yararlı/iyi’’ olarak bilinir (Delehaye, 1892: 31-35, 41-42, 59-68; Janin, 1975: 234; Ragia, 2008: 152-153).

Mikhael: (Μιχαήλ)

Başrahipler listesinde yedinci, Gabriel’den (987) sonra üçüncü sıradadır. Başrahipliği 11. yüzyılın başına yerleştirilen Mikhael’in 10. yüzyılın sonundan önce yaşamış olduğu düşünülemez (Omont, 1888: 336-337; Janin, 1975: 234; Ragia, 2008: 124-125).

Petrus: (Πέτρος)

Başrahipler listesinde Gabriel'den sonra ikinci sırada yer almaktadır (986/7). Bu nedenle görev süresi 11. yüzyılın başına kadar uzanmaktadır (Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 139).

Nikephoros: (Νικηφόρος)

Nikolaos'tan önce Stylos Manastırı'nın sekizinci başrahibidir (1049). Başrahipliği 11. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenmektedir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 126-127).

Miletli Aziz Nikephoros: *(*Άγιος Νικηφόρος της Μιλήτου)

Aziz Nikephoros, Bukellarion Theması'ndan gelmiştir. İstanbul'da iyi bir eğitim almış ve din adamı olmuştur. Sonra Milet başpiskoposu olarak atanmıştır. Görev süresi Ioannes Tzimiskis'in (969-976) yönetiminin başlangıcına dayanmaktadır ancak uzun sürmemiştir[211]. Çünkü Aziz Nikephoros buradan ayrılmıştır ve Stylos Manastırı'na girmiştir. Aziz Nikephoros, burada manastırın ilk başrahibi ve halefi Symeon'un elinden keşiş cübbesini giymiştir (956'dan sonra). Stylos Manastırı'ndan ne zaman ayrıldığı bilinmemektedir, çünkü bu noktada Aziz Nikephoros'un yaşamındaki kronolojik belgeler kaybolmuştur. Aziz Nikephoros'un Vitası'nın yazarı azizin inziva hayatını takip etmek için Anaia'ya (Kadı Kalesi) ve ardından Mykale Dağı'na gittiğinden bahsetmektedir (Omont, 1888: 337; Delehaye, 1892: 146; Wiegand, 1913: 184; Vocotopoulos, 1966-1967: 82; Wilson ve Darrouzés, 1968: 5; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 126).

Thomas: (Θωμάς)

Keşiş Thomas, Stylos Manastırı'nın başrahibi Ignatios Harzanas'ın öğrencisiydi. Thomas, Stylos Manastırı'ndan kısa bir süreliğine ayrılmış ancak Ignatios Harzanas'ın ölümünden sonra manastıra geri dönmüş olduğu bilinmektedir (Ragia, 2008: 121).

[211] Daha sonra Hiéra adını alan Xérochoraphion Manastırı, Milet'in eski piskoposu Aziz Nikephoras tarafından kurulmuştur. Muhtemelen Vita'sı 966 yılında yazılmıştır (Wilson ve Darrouzés, 1968: 5).

Nikolaos: (Νικόλαος)

1049'da Stylos Manastırı'nın başrahibidir. Nikolaos, manastırın başrahipler listesinde dokuzuncu sıradadır (Omont, 1888: 337; Wiegand, 1913: 182-184; Janin, 1975: 235; Kazhdan, 2006: 213-216; Ragia, 2008: 127).

Dionysios: (Διονύσιος)

Stylos Manastırı'nın onuncu başrahibi olarak bilinir. Görev süresi 11. yüzyılın ortalarından hemen sonraya denk gelmektedir (Omont, 1888: 337; Ragia, 2008: 121).

Efraim: (Ευφραίμ)

Stylos Manastırı'nın başrahibi olarak bilinir. Omont'un listesinde adı geçen başrahibin görev süresi 11. yüzyılın ortalarından Aziz Khristodoulos'un başrahipliğinin başladığı 1076 yılına kadar sürmüştür (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 121).

Aziz Khristodoulos: (Όσιος Χριστόδουλος)

Aziz Khristodoulos 1020'lerin ortalarında Bithynia'da İznik yakınlarında bir köyde doğmuştur (Wiegand, 1913: 187; Papadopoulos, 1964: 4-5; Vranousi, 1980: 21; Malamut, 1988: 505; Malamut, 1993: 117; Armstrong ve Kirby, 1994: 150; Kirby, 1996: 293).

Aziz Khristodoulos, henüz genç iken evden ayrılmış ve Bithynia'da Olympos Dağı'ndaki bir manastırda keşiş olarak taç giymiştir. Aziz Khristodoulos, hacı olmak için gittiği Filistin'de bir süre yaşamış (yaklaşık 1070) ve Filistin'deyken Kudüs yakınlarındaki Aziz Sabas Manastırı'na yakın bir yerde ikamet etmiştir[212]. Ancak Filistin'deki ikameti Sarazen akınları nedeniyle aniden sona ermiştir[213]. Aziz Khristodoulos bazı yoldaşlarıyla birlikte Anadolu'nun batı kıyısına gitmiştir (Kirby, 1993: 50).

[212] Filistin'deki manastırlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vailhé, 1898.
[213] O dönemde, Sarazen istilalarının (830-840) baskısı altında, Latmos'taki ilk manastırların da kurulduğu düşünülebilir (Wiegand, 1913: 179; Volk, 1955: 167).

Müslümanlardan kaçarak deniz yoluyla Milet'e, oradan da Latmos Dağı'na gelen Aziz Khristodoulos için Latmos'un bütün toplulukları kendisinden başrahip olmasını istemiştir. Strobilos ve Kos'ta kaldıktan sonra Aziz Khristodoulos 1088'de (I. Aleksios Komnenos döneminde) manastır reformunu yeniden kurmuştur (Omont, 1888: 336- 339; Vranousi, 1980: 21; Kirby ve Mercangöz, 2002: 272-273)[214].

11. yüzyılın başında doğan Aziz Khristodoulos bu dönemde manastır yaşamının en dikkat çekici temsilcilerindendi ve Komnenos Hanedanlığı (1081-1185) imparatorlarının sıkıntılı çağında yaşayan en güçlü isimlerden biriydi. Son derece dindar bir keşiş, sert bir manastır yöneticisi, manastırların kurucusu, yetenekli bir doktor, savaş zamanında en yetkin lider, bir bilgin, kitaplara tutkun bir adam ve hatırı sayılır bir kütüphaneye sahip bir münzeviydi (Papadopoulos, 1964: 4).

Aziz Khristodoulos, bir süre Stylos Manastırı'nda yaşamıştır. Kutsal Topraklardan gelen Aziz Khristodoulos, 11. yüzyılın sonunda Stylos Manastırı'nı Türklerin elinden kurtarmak istemiştir (Delehaye, 1892: 161; Ragia, 2008: 73-74). Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra, 1071'in sonlarında veya 1072'nin başlarında Aziz Khristodoulos, Latmos'a girmiş ve Stylos manastırına sığınmıştır (Janin, 1975: 445; Ragia, 2008: 83)[215]. O, dönemin önemli isimlerindendi (Höhfeld, 2017: 80)[216].

Stylos Manastırı'nın Gabriel'den sonra başrahibi 1049'da Nikolaos; 1079'da ise en ünlü başrahibi Aziz Khristodoulos'dur. Aziz Khristodoulos, Latmos'tan ayrılarak geçici olarak sahildeki Strobilos Manastırı'nın başrahibi olmuştur (Wiegand, 1913: 184-185, 187; Vocotopoulos, 1966-1967: 86; Malamut, 1988: 505; Gerolymatou, 2019: 231).

Aziz Khristodoulos, bir münzevi olarak birçok yerde yaşamıştır: Mysia'daki Olympos Dağı'nda, Filistin'deki çölde, Milet yakınlarındaki Latmos Dağı'nda (burada başrahip oldu), Karia'daki Strobilos Dağı'nda, Kos'ta, Patmos'ta ve Eğriboz'da. Hayatının en büyük eseri 1088 yılında Patmos Adası'ndaki Aziz Ioannes Theologos Manastırı'nı

[214] Aziz Khristodoulos, 1079'da Latmos'taki manastır topluluklarını bir daha dönmemek üzere terk etmiştir. Milet'e, Didim'e ve daha sonra da Bodrum'a gitmiştir. Oradan da Strobilos'a gittiği bilinir (Kirby, 1993: 68).

[215] Aziz Khristodoulos'un manastır yaşam modeli üç ana biçimi kapsıyordu: eremitik, lavra ve kenobitik (Armstrong ve Kirby, 1994: 150).

[216] Aziz Khristodoulos, Patmos Manastırı için yazmış olduğu "Kodikellos" (1093) (Κωδίκελλο) adlı bir diğer eserinde, Stylos Manastırı'nda başrahip olarak görev yaptığı dönemde manastırın kitaplarının kendisine Patrik III. Nikolaos tarafından verildiğini belirtmiştir (Ragia, 2008: 92).

kurması olmuştur (Nicol, 1963: 36)[217]. Aziz aynı zamanda manastırın kütüphanesinin de yaratıcısıydı (Wiegand, 1913: 187; Papadopoulos, 1964: 5, 21; Vranousi, 1980: 22, 28).

Aziz Khristodoulos, Selçuklu istilası ve kendisine yöneltilen suçlamalar nedeniyle 1079 yılında Stylos Manastırı'ndan ayrılmak zorunda kalmış ve Latmos'u terk etmiştir (Ragia, 2008: 143-145; Höhfeld, 2017: 80)[218]. Kütüphanenin büyük bir kısmını yanında götürmüştür; geri kalanını ise deniz yoluyla İstanbul'a, Ayasofya Kilisesi'ne (Hagia Sophia) göndermiştir (Miklosich ve Müller, 1890,: 87; Wiegand, 1913: 185).

Aziz Khristodoulos, ölümünden önce rahiplerine Patmos'a dönmelerini emretmiş ve kütüphanesini manastıra miras bırakmıştır (Wiegand, 1913: 187-189). Genç bir adamken Olympos'taki bir manastıra kaçmış, 1054 yılında Roma'ya gitmiş, ardından Kudüs'e ve Yahudiye çölüne gitmiştir (Malamut, 1993: 117). Onun çabaları arasında Stylos Manastırı'nın etrafına duvar dikilmesi dikkat çeken bir durumdur (Ragia, 2008: 86-87).

Aziz Khristodoulos'un hayatı Türklerin ilerlemesi nedeniyle sürekli hareketlerle geçmiştir. Aziz Khristodoulos'un kazandığı şöhrette Kutsal Topraklardan gelmesi etkili olmuştur (Ragia, 2008: 147-148). Aziz Khristodoulos 16 Mart 1093'te Eğriboz Adası'nda ölmüş ve ardında ayakta duran manastırların yanı sıra yaşamına ilişkin belgelerden oluşan zengin bir miras bırakmıştır. Aziz Khristodoulos'un, kurmuş olduğu iki manastır, Kos Adası'ndaki Theotokos Manastırı ve Patmos Adası'ndaki daha ünlü Aziz Ioannes Theologos Manastırı'dır (Volk, 1955: 167-168; Restle, 1967, II: 7; Kirby, 1996: 293, 308; Gerolymatou, 2016: 35; Gerolymatou, 2019: 223) [219].

Aziz Khristodoulos, Yunanistan'da kurmuş olduğu manastırlarla Genç Aziz Paulos'un münzevi hareketlerini yansıtarak onun gibi dünyevi hayattan kaçmaya çalışmıştır (Armstrong ve Kirby, 1994: 148). 1092 yılında yeni bir Türk akını sırasında Patmos'tan kaçmak zorunda kalmış ve Eğriboz'a sığınmıştır (Malamut, 1988: 505). Aziz Khristodoulos'un Eğriboz'a gittiğinde nerede kaldığına dair kaynaklarda bilgi yoktur;

[217] Patmos Adası'ndaki Ioannes Theologos Manastırı'nın günümüze ulaşan Aziz Khristodoulos dönemine ait bölümleri çevre duvarı, katholikon, trapezanın bazı kısımları, mutfak, hücreler ve sarnıçtır (Kirby, 1996: 305).

[218] Latmos'tan ayrıldıktan sonra Aziz Khristodoulos, Karya'nın Ege kıyısındaki stratejik deniz limanı Strobilos'taki manastırında kalmıştır. Bu manastırın tam olarak konumu ve adı bilinememektedir (Kirby, 1996: 295).

[219] Patmos Adası'ndaki Aziz Ioannes Theologos Manastırı'nın kale benzeri görünümü, kenobitik bir manastırın nasıl görünmesi gerektiğini gösterir (Kirby, 1996: 309).

burası birkaç yerden biri olabilir. Ancak 16 Mart 1093'te öldüğünde Eğriboz limanına yakın bir yerde olmalıdır (Wiegand, 1913: 188; Kirby, 1996: 307). Ölümünden sonra rahipler Aziz Khristodoulos'un cesedini Patmos'a taşımıştır (Wiegand, 1913: 184-185; Kirby, 1996: 298-299; Ragia, 2008: 142-143, 146)[220].

12. yüzyıla tarihlenen başrahipler listesinde Khristodoulos adı arka arkaya iki kez yazılmıştır. Bunun bir tesadüf olup olmadığı tam olarak bilinememektedir (Omont, 1888: 337; Ragia, 2008: 87-88). Aziz Khristodoulos'un hayatı ve eserleri hem Patmos Manastırı'na bıraktığı künyeden hem de diğer belgelerden hem de kendisi hakkında yazılan ve kapsamlı bir şekilde yorumlanmış olan Vitası'ndan bilinmektedir. Aziz Khristodoulos kısa sürede büyük bir ün kazanmıştır (Omont, 1888: 337-338; Guyer, 1909: 135; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 141-143)[221].

Khristodoulos: (Χριστόδουλος)

Stylos Manastırı'nın on üçüncü başrahibidir. Adı Omont listesinde Aziz Khristodoulos'un adını takip etmektedir (Omont, 1888: 337). İsmin yazısının tesadüf mü yoksa yanlış mı yazıldığı veya sonunda bu başrahibin Aziz Khristodoulos ile özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği açık değildir (Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 149).

Sabbas: (Σάββας)

Aziz Khristodoulos 1079'da İstanbul'a gitmek üzere Stylos Manastırı'ndan ayrıldığında başrahiplik görevini keşiş Sabbas'a emanet etmiştir. Sabbas'ın başrahipler listesinde adı geçmiyor, çünkü resmi olarak 1087'ye kadar manastırın başrahibi Aziz Khristodoulos idi (Ragia, 2008: 139-140).

[220] Aziz Khristodoulos'un kutsal bedeninin Eğriboz'dan Patmos'a götürülmesinin onuruna düzenlenen yortu 21 Ekim'de kutlanırken, Aziz Khristodoulos'un ölümünün kutlandığı yortu 16 Mart'a denk gelmektedir (Papadopoulos, 1964: 6).

[221] Aziz Khristodoulos, "Hypotyposis" adlı eserinde manastır yaşam biçimlerini (lavra, kenobitik) anlatmıştır (Armstrong ve Kirby, 1994: 151).

Gregorios: (Γρηγόριος)

Stylos Manastırı'nın başrahipleri listesinde yer almaktadır. Gregorios, 11. yüzyılın sonlarında veya 12. yüzyılın başlarında Stylos Manastırı'nın yeniden inşasından sonra ilk başrahibiydi (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 120).

Meletios: (Μελέτιος)

Aziz Khristodoulos'tan sonra ikinci başrahiptir. Onun dönemi 12. yüzyılın başına yerleştirilmektedir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 124).

Meletios: (Μελέτιος)

Markos'tan önce başrahip olarak görev yapmıştır. Bu nedenle görev süresi 1127'den sonra 12. yüzyılın ilk yarısına yerleştirilmiştir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 124).

Leontios: (λεόντιος)

Stylos Manastırı'nın listede adı geçen başrahipleri arasındadır. 12. yüzyılın başında manastırın yeniden yapılanmasından sonra üçüncü başrahiptir. Başrahipliği Markos'un martir olduğu 1127 yılından önceye yerleştirilmektedir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 122).

Markos: (Μάρκων ή Μάρκος)

Stylos Manastırı'nın başrahipler listesinde adı geçmektedir. Aziz Khristodoulos'tan sonra başrahip olmuştur. Stylos Manastırı'na ait 1127 tarihli bir belgeye göre, manastır Türk akınları sırasında yok edilmiş, ancak zaman geçtikçe manastırın keşişleri Markos'un yönetiminde yeniden bir araya gelmeye başlamışlardır. Markos, Hyllarima'daki (Υλλάριμα) Mesingumion (Μεσιγγούμιον) mülk arazilerini (προαστείου) manastıra geri vermeye çalışmıştır (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235-236; Ragia, 2008: 124-125).

Paulos: (Παύλος)

Başrahipler listesinde yer alan Paulos'un dönemine ait bazı belgeler Stylos Manastırı'nın arşivinde korunmaktadır (Miklosich ve Müller, 1871: 317-318; 319-320). Paulos, Patmos manastırının başrahibi Leontios ile iş birliği içindedir. Aziz Khristodoulos'un geçmişte aldığı kitapları Stylos manastıra getiren başrahiptir. Keşiş Paulos'un Stylos Manastırı'ndaki görev süresi 1175 ve 1196 yılları arasındadır. Leontios'un Patmos Manastırı'ndaki hizmeti ise 1158-1183 yılları arasına yerleştirildiğinden, kitapların manastıra geliş tarihi 1175 ile 1183 yılları arasına tarihlenmektedir. Başrahiplerin listesini içeren notun bulunduğu Par.gr. 598 kodeksi de iade edilen kitaplardan biridir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 137-138).

Antonios: (Αντώνιος)

Sadece Omont'un (1888) listesinden bilinen Stylos Manastırı Kilisesi'nin başrahibidir. Antonios, aynı adı taşıyan iki başrahip Paulos I (yaklaşık 1175-1196) ve Paulos II (1222) arasında bahsedilmektedir. Böylece Antonios'un Stylos Manastırı'ndaki başrahiplik süresi 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyıl başına tarihlenmektedir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975: 235; Ragia, 2008: 119).

Ioannes: (Ιωάννης)

Ioannes, Stylos manastırında yaşayan yaşlı bir rahiptir ve başrahip Symeon ile birlikte Samos ve İstanbul'a gönderilmesinden de anlaşılacağı gibi, Genç Aziz Paulos'un güvenini kazanmıştır (Ragia, 2008: 121-122).

Ioannes: (Ιωάννης)

Başrahip Paulos'un görev süresinin başladığı 1175 yılından önce, 12. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Stylos Manastırı'nın başrahibidir. Ioannes'in başrahipler listesinde adı geçmez (Ragia, 2008: 122).

Kosmas: (Κοσμάς)

Kosmas, sadece Stylos Mağarası'nda resmedilen ''Genç Aziz Paulos'un Ölümü/Cenazesi'' adlı duvar resminden bilinmektedir. Genç Aziz Paulos'un baş ucunda bir metin okurken tasvir edilen *KOC[MAC]* (Kosmas), adının yazılı olduğu üç figürden biridir ve genç yaşta diyakozların giydiği beyaz bir elbise ile tasvir edilmiştir (Ragia, 2008: 122)[222].

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda belirtilen İstanbul'daki Armamentaria (Αρμαμενταρίου στην Κωνσταντινούπολη) Manastırı'nın başrahibi olduğu ve ''Genç Aziz Paulos'un Göğe Yükselişine'' tanıklık ettiği belirtilen keşiş Kosmas ile özdeşleştirilmesi olasılığı göz ardı edilemez (Delehaye, 1892: 163-164)[223].

Euthymios: (Ευθύμιος)

1204 civarında Stylos Manastırı'nın başrahibi olarak görev yapmıştır. Omont'un (1888) başrahipler listesinde adı geçmez. IV. Aleksios döneminde (18 Ağustos 1203-28 Ocak 1204) Euthymios, imparatora Stylos Manastırı'nın Mesingumion arazisi ile ilgili bilgi vermiştir (Ragia, 2008: 121).

Gerasimos Opsikianos: (Γεράσιμος Οψικιάνος)

İzmir (Smyrna) yakınlarında yer alan Theotokos Lembiotissa/Lembos Manastırı'nın (Θεοτόκου Λεμβιώτισσας) arşivinde yer alan bir belgede, Gerasimos Opsikianos'un Stylos Manastırı'nın başrahipliğini devralmak üzere geldiği belirtilmektedir. 1222 yılında Stylos manastırının keşişi olan Gerasimos Opsikianos, 1227 yılında Theotokos Lembiotissa manastırının yöneticisi olmuştur[224]. 1232 yılına kadar Lembos'un başrahibi

[222] Antik Yunanca'da bu beyaz elbise ''ένδυμα'' olarak bilinmektedir (Ragia, 2008: 99).
[223] Armamentaria Manastırı: Burası Maurice tarafından ''armamenton'' olarak seçilmiş ve Theophilos'un karısı Theodora tarafından bir manastıra dönüştürülmüştür. Ruggieri, Armamentaria Manastırı'nı, İstanbul Boğazı'nın Asya kıyısında bulunan manastırlar başlığı altında tanıtmıştır (Ruggieri, 1991: 189).
[224] Theotokos Lembiotissa Manastırı, III. Ioannes Doukas Vatatzes'in (1222-1254) girişimiyle yeniden kurulmuştur ve manastırın ilk başrahibi Gerasimos Opsikianos'tur (Ragia, 2008: 95).

olarak kalan Gerasimos Opsikianos'un başrahipliği döneminden günümüze birkaç belge ulaşmıştır (Mercangöz, 1985: 80; Ragia, 2008: 127).

Paulos: (Παύλος)

Omont listesindeki son başrahiptir (Omont, 1888: 337). Patrik I. Manuel 1222 yılında Latmos manastırlarının başrahibinin Stylos manastırından geleceğini ve başrahip Paulos'un aynı zamanda başrahiplik görevini de üstleneceğini buyurmuştur (Ragia, 2008: 138). Bu atamanın nedeni, Paulos'un naipliği sırasında manastırın gelişmesiydi. Patrik II. Germanos döneminde Paulos, bu görevinden ayrılmıştır. Stylos Manastırı'nın arşiv belgelerinden bilinen rahip Paulos'un, 1236 yılından önce öldüğü bilinmektedir. Patrik I. Manuel'in, Paulos'u övdüğü de bilinmektedir (Omont, 1888: 337; Janin, 1975; Ragia, 2008: 138-139).

Germanos: (Γερμανός)

1236 yılında Stylos Manastırı'nın başrahibidir. Germanos, Stylos Manastırı'nın arşivinde bulunan Patrik II. Germanos'a ait bir belgeden bilinmektedir (Ragia, 2008: 120).

Mikael: (Μιχαήλ)

Mikael, 1285 yılında imparator II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) tarafından hem Stylos Manastırı'nın hem de Latmos manastırlarının başrahibi olarak atanması nedeniyle tanınmaktadır (Janin, 1975: 235, 451-452; Ragia, 2008: 125-126).

İlgili belgelerde imparator, patrikle iş birliği içinde hareket ettiğini vurgulamıştır. Bu belgeler, Mikael'in Latmos'a gelişinden önce yazılmış olmalıdır. Birinci belge, bir tavsiye, ikinci belge ise resmi bir atamadır. Birinci belge ile Mikael'in Stylos Manastırı rahipleri tarafından tanındığını ve imparator tarafından gerektiği gibi övüldüğünü göstermektedir (Ragia, 2008: 125-126). İkinci belgeyle Mikael, Latmos manastırlarının başrahibi olarak atanmıştır (Ragia, 2008: 127).

Stylos Manastırı'nda Genç Aziz Paulos'tan sonra 21 hegümen görev yapmıştır (Wiegand, 1913: 182-184; Kirby ve Mercangöz, 2002: 274; Kazhdan, 2006: 213- 214). Stylos Manastırı'nda görev yapmış olan 21 hegümenin el yazmasında adları yazılıdır. Ancak manastırda görev yapmış bazı hegümenlerin ise isimleri listede geçmez. Bu keşişlerle birlikte manastırda toplamda 34 kişinin görev yaptığı arşiv belgeleri ve yayınların yardımıyla tespit edilebilmiştir[225].

Aşağıda listede adı yazılı olan ve adı yazılı olmayan manastırın hegümenleri kronolojik bir sıralamada verilmiştir. Hegümenler listesine göre, Stylos Manastırı'nın 10. yüzyıldan itibaren başlayarak 13. yüzyıla kadar faaliyet göstermiş olduğu anlaşılmaktadır.

Stylos Manastırı'nın kuruluşundan 13. yüzyıla kadar olan başrahiplerin listesinin yer aldığı kodeksin tamamlanma yılı bilinmemektedir. Bu nedenle kodeksin kopyalanmasının kesin olarak tarihlendirilmesi zordur. Bununla birlikte bu kodeksin Genç Aziz Paulos'un Theotokos'a adanan Stylos Manastırı'nda kopyalandığına dair bir notun varlığı bilinmektedir. Bu not, kodeksin 10. yüzyılın sonları veya 11. yüzyılın başlarına yerleştirilmesini desteklemektedir. Çünkü Stylos Manastırı'nın Theotokos'a ithaf edilişinin Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra gerçekleşmiş olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir (Ragia, 2008: 90-91).

Listeye 13. yüzyıla kadar yeni isimler eklenmiştir. Listede yer alan başrahiplerin Stylos Manastırı'nda ölmüş oldukları bilgisinin yer aldığı bir not bulunmaktadır (Janin, 1975: 234-235). Başrahipler listesi muhtemelen ayinler sırasında başrahipleri anmak için derlenmiştir (Ragia, 2008: 92-93)[226].

Listede yer alan başrahiplerin hepsi Stylos Manastırı'nda mı öldü? Sadece manastırda ölen başrahiplerin listeye dahil edildiği notu yeterli değildir. Çünkü bu listede adı geçen başrahipler arasında yer alan Aziz Khristodoulos, Eğriboz'da (Yunanistan) ölmüştür. Başka bir deyişle listede adı geçmeyen diğer tüm başrahiplerin ve keşişlerin Stylos Manastırı dışında öldüğünü kabul etmek de zordur (Ragia, 2008: 94).

---

[225] Başrahipler için bkz. Omont, 1888; Janin, 1975; Ragia, 2008.

[226] Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan, Stylos Mağarası'nda ayin yapıldığı bilgisi öğrenilmektedir (Delehaye, 1892: 48-49; Ragia, 2008: 78). Ayinler belirli mimari özellikler gerektirdiğinden en temel özelliklerden biri altardı. Mağarayı ortaya çıkarmak için bir apsis nişi ilk mimari özellikti. Bir mağarayı kiliseye ya da şapele dönüştürme süreci bu şekilde başlamıştır (Kirby, 1993: 60-61).

Hegümenler listesi, Latmos'un tarihi açısından oldukça önemlidir. El yazması, Aziz Khristodoulos'un 11. yüzyılın sonlarında Latmos'tan Patmos Manastırı'na götürdüğü kitaplardan biriydi[227]. Ancak daha sonra haleflerinden biri tarafından geldiği yere iade edilmiş olduğu bilinmektedir (Janin,1975: 234-236).

[227] El yazması, muhtemelen maanstırda ölen başrahiplerin anma törenlerini gerçekleştirmek amacıyla hazırlanmıştı (Fiaccadori, 2000: 136).

Başrahipler/Hegümenler: (El yazmasında adı geçenler)[228]

1. **Symeon** (Συμεών): 969-976
2. **Lukas** (Λουχάς): 10. yüzyıl
3. **Gabriel** (Γαβριήλ): 987
4. **Damianos** (Δαμιανός): 10. yüzyılın sonu
5. **Dimitrios** (Δημήτριος): 10. yüzyılın sonu
6. **Mikhael** (Μιχαήλ): 11. yüzyıl başı
7. **Petros** (Πέτρος): 11. yüzyıl başı
8. **Nikephoros** (Νιχηφόρος): 11. yüzyılın ikinci çeyreği
9. **Nikolaos** (Νιχόλαος): 1049
10. **Dionysios** (Διονύσιος): yaklaşık 1049
11. **Efraim** (Ευφραίμ): 11. yüzyılın ortalarından 1076 yılına kadar
12. **Aziz Khristodoulos** (Χριστόδουλος): 1079
13. **Khristodoulos** (Χριστόδουλος): 12. yüzyıl
14. **Gregorios** (Γρηγόριος): 11. yüzyıl sonu veya 12. yüzyıl başı
15. **Meletios** (Μελέτιος): 12. yüzyıl başı
16. **Meletios** (Μελέτιος): 12. yüzyıl ilk yarısı
17. **Leontios** (Λεόντιος): 12. yüzyıl başı
18. **Markos/Markon** (Μάρχων): 12. yüzyıl
19. **Paulos I** (Παϋλος): 1175-1196
20. **Antonios** (Αντώνιος): 12. yüzyılın sonu-13. yüzyıl başı
21. **Paulos II** (Παϋλος): 1222

[228] Genç Aziz Paulos'tan sonraki Stylos Manastırı'nın başrahipleri.

Başrahipler/Hegümenler: (El yazmasında adı geçmeyenler)[229]

1. **Ignatios Harzanas** (Ιγνάτιος Χαρζανάς): 10. yüzyıl
2. **Lukas** (Λουκάς): 10. yüzyıl
3. **Kosmas** (Κοσμάς): 10. yüzyıl (?)
4. **Miletli Aziz Nikephoros** (Άγιος Νικηφόρος της Μιλήτου): 10. yüzyıl
5. **Thomas** (Θωμάς): 10. yüzyıl
6. **Ioannes** (Ιωάννης): 10. yüzyıl
7. **Lukas:** (Λουκάς): 11. yüzyıl
8. **Sabbas:** (Σάββας): 11.-12. yüzyıl
9. **Ioannes:** (Ιωάννης): 12. yüzyılın üçüncü çeyreği
10. **Euthymios** (Ευθύμιος): 1204 civarı
11. **Gerasimos Opsikianos** (Γεράσιμος Οψικιάνος): 13. yüzyıl
12. **Germanos** (Γερμανός): 1236
13. **Mikael** (Μιχαήλ): 1285

[229] Buna göre, Stylos Manastırı'nda en son görev yapan kişinin Mikael olduğu anlaşılmaktadır.

3.6. YAPI TANITIMI:

3.6.1. Adı:

Latmos Dağı'nda Genç Aziz Paulos'un kurduğu ‘‘lavra’’ bugün Stylos Manastırı olarak bilinmektedir (Omont, 1888: 338). Stylos (Στύλου), Yunancada ‘‘sütun’’ anlamına gelmektedir (Talbot, 2019: 147).

Stylos ismini Genç Aziz Paulos manastırının hegümeni iken yaşadığı mağaradan almıştır[230]. Manastır, Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra Aziz Khristodoulos ile ilişkilendirilmiştir. Genç Aziz Paulos, aynı zamanda keşişlerin mal edinmeksizin manastırda belli bir görevi üstlenerek yaşamalarını düzenlemiştir. Her keşiş manastırdan temel gereksinimlerini alırdı, bu ihtiyaçlar genellikle hacıların getirdiği hediyelerle artmıştır. Manastıra gelip inzivaya çekilenler cemaatin günlük gereksinimlerini karşılamak üzere harcanan ‘‘gümüş paralar’’ bağışlardı. Ölümünden sonra yerine Symeon hegümen olmuş ve Genç Aziz Paulos'a adanmış ve içinde Paulos'un defnedildiği kilise yapımına girişmiştir. Genç Aziz Paulos'un yaklaşık elli beş yaşlarında öldüğü bilinmektedir (Wiegand, 1913: 184; Vocotopoulos, 1966: 213-216; Vocotopoulos, 1966-1967: 80; Kirby ve Mercangöz, 2002: 271-274; Höhfeld, 2017: 78-82).

3.6.2. Yeri:

Latmos Dağı'nın yüksek rakımında sarp kayalıklarda konumlanan ve zorlu bir tırmanışla ulaşılabilen Stylos Manastırı'nın başrahibi Genç Aziz Paulos'un faaliyet yeri burasıdır (Resim 10) (Guyer, 1909: 136; Kresten, 2000: 201)[231]. Aydın'ın Söke ilçesine bağlı Karakaya Köyü'nün güneybatısında yer alan Stylos Manastırı, bölgede ulaşımı en zor olan manastırdır. Latmos Dağı'nın yaklaşık 740 metre yüksekliğinde yer alan Stylos Manastırı kayalık bir arazide yer almaktadır (Philippson, 1936: 17) (Harita 7).

---

[230] Stylos Mağarası'nda Genç Aziz Paulos'un Ölümü sahnesi resmedilmiştir (Talbot ve Wharton, 1991: 1188-1189; Ragia, 2009-2010: 503-505, 515-520).

[231] Yapıyı bir rehber yardımı olmadan bulabilmek zordur. Yapıya ilk olarak 17 Haziran 2021 tarihinde arkadaşım Mimar Aykut Fenerci ve Aydın ilinin Söke ilçesine bağlı Karakaya Köyü'nde yaşayan Murat Ali Pınar ile birlikte gidilmiştir. Kendisine çok teşekkür ederim.

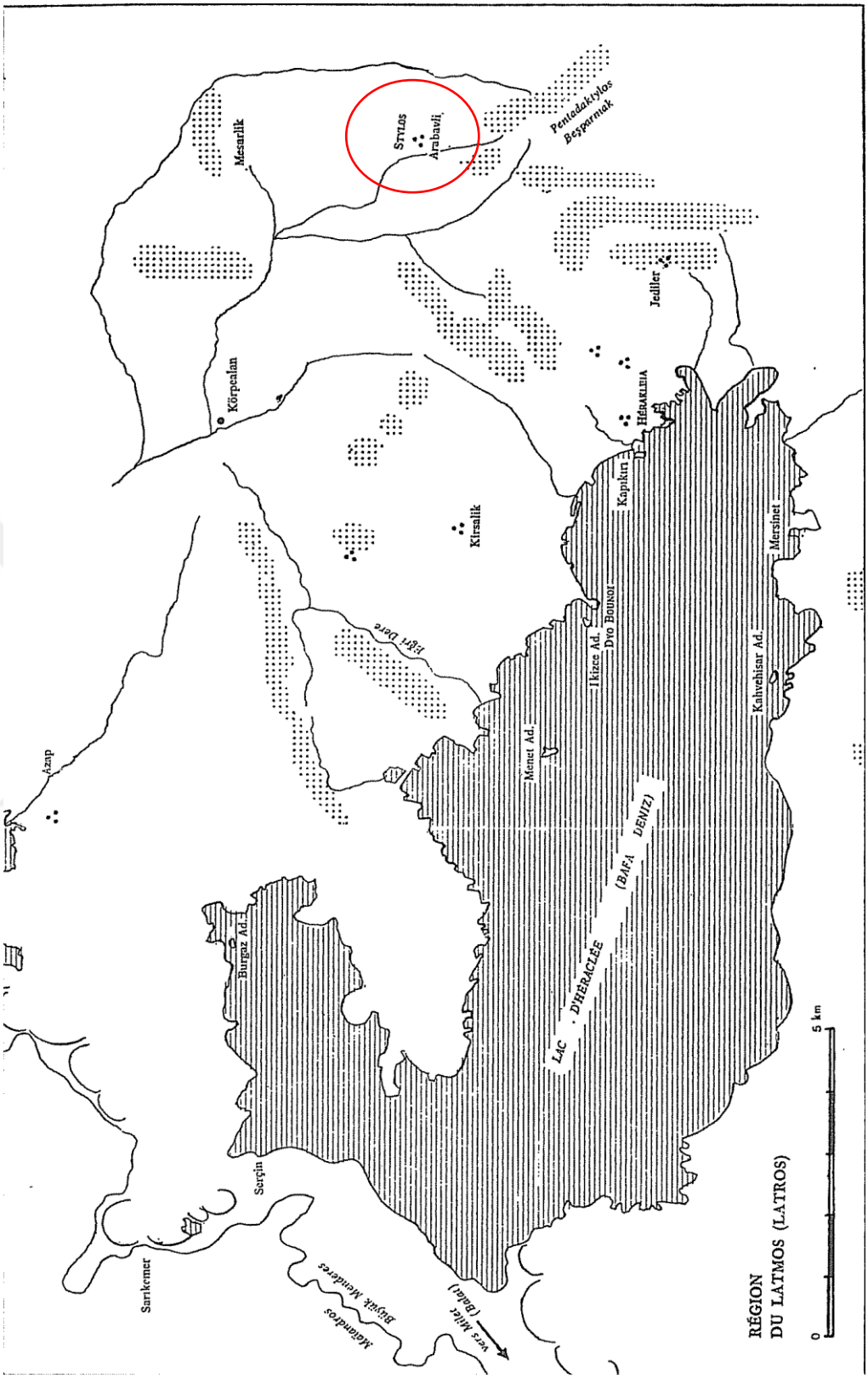

Harita 7. Latmos Dağı, Stylos (Arabavli) Manastırı

(Janin, 1975: 216)

Latmos keşişlerinin en iyi bilinen temsilcisi başrahip Genç Aziz Paulos'tur. 10. yüzyılın ilk yarısında burada yaşayan başrahip Genç Aziz Paulos günlerini olabildiğince sessiz ve dünyadan uzak bir şekilde yaşamıştır. Dağlarda ünlü sütun azizi Symeon gibi o da hayatını Tanrı'nın ihtişamı/şanı için yüksek bir sütunda geçirmek istemiştir. Elbette stylite azizlerin atası Yaşlı Symeon'dur (5.yüzyıl). Symeon'un Kal'at Seman'daki sütununda olduğu gibi, burada da daha sonraki dönemde Genç Aziz Paulos, kayası etrafında bir manastır kurmuştur[232]. Bu kayanın içi duvar resimleri ile süslenmiştir. Genç Aziz Paulos, son on iki yılını ulaşılması çok zor olan bu kayanın tepesindeki doğal bir mağarada geçirmiştir. Mağara bir tür ''şapele'' dönüştürülmüş ve daha sonra duvar resimleriyle süslenmiştir (Guyer, 1909: 136-137).

Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı boyutları bugün hala görülebilen büyük bir kompleks idi (Resim 11). Ölümünden kısa bir süre önce, Genç Aziz Paulos hastalık ve yaşlılık nedeniyle artık mağarasına giremeyecek durumdaydı, bu nedenle İncil'i yanına getirtmiştir (Wiegand, 1913: 129; Volk, 1955: 167).

Stylos Manastırı'nın adı Wiegand ve Janin'in yayınlarında ''Arabavli'' olarak da geçmektedir (Wiegand, 1913: 61; Janin, 1975: 238)[233]. Bunun yanı sıra bugün bile yöre halkı Stylos Manastırı'nı ''Arap Avlusu'' olarak adlandırmaktadırlar. Bunun sebebi 7. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye Arap Yarımadası'ndan (özellikle Yemen ve Sina) gelen ilk keşişlerin kökenini belirten ''Arap Avlusu'' adıyla tanımlanmıştır (Wiegand, 1913: 179; Vocotopoulos, 1966-1967: 78; Janin, 1975: 218; Peschlow, 1995: 652; Peschlow, 2005: 171; Ragia, 2008: 28-30; Zäh, 2016: 67; Peschlow, 2017: 264). Stylos Manastırı ''Arap Avlu'' adlı yerin bilinmesi nedeniyle tespit edilmiştir. Arap Avlu, Türkçede ''terk edilmiş avlu'' anlamına gelmektedir (Höhfeld, 2017: 78).

Latmos Dağı üzerinde Genç Aziz Paulos'un içinde inzivaya çekilerek yaşadığı mağaranın dibinde olan ve etrafı çok güçlü bir tahkimatla çevrilmiş bulunan Stylos Manastırı yer alır (Eyice, 1978: 13)[234].

[232] Mağara, bir uçurum kenarında bulunmaktadır (Ragia, 2008: 70, 98).
[233] Janin, yayınında yapıyı ''lavra'' olarak adlandırmıştır (Janin, 1975: 233).
[234] Yapının tanıtım bölümünde günümüze gelebilen mekanları sırasıyla ele alınacaktır. Günümüze gelemeyen mekanları ise yapının restitüsyon önerileri bölümünde değerlendirilecektir.

Resim 10. Latmos Dağı, Stylos Manastırı,

Batıdan Görünüş (Yinsel, 2021)

Resim 11. Latmos Dağı, Stylos Manastırı,

Kuzeybatıdan Görünüş (Drone çekimi, 2022)

Stylos Manastırı'na (Arap Avlusu/Arabavli) ulaşım iki yol ile mümkündür. Bunlardan birinci yol, Kapıkırı (Herakleia) Köyü'nden Kral Yolu takip edilerek yaklaşık 5-6 saat süren zorlu bir yürüyüş sonunda Latmos Dağı'ndaki manastıra ulaşılır[235].

Resim 12. Latmos Dağı, Kovan Yayla

(Yinsel, 2023)

İkinci yol ise Aydın'ın Söke ilçesine bağlı Karakaya Köyü'nden ilk olarak 1 saat süren bir traktör ile Kovan Yayla denilen mevkiye varılır (Resim 12)[236]. Kovan Yaylası'nda günümüzde sadece bir ev bulunmaktadır[237]. Buradan da yaklaşık 2 saat süren zorlu bir tırmanış ile manastıra ulaşılır[238]. Bu yol ile Stylos Manastırı'na toplamda 3 saatte ulaşılabilir.

Stylos Manastırı ilk olarak Richard Chandler tarafından 1800'lü yıllarda ziyaret edilmiştir (Chandler, 1806: 383-448). 1905 yılında ise yapı Theodor Wiegand tarafından ziyaret edilmiş ve araştırmacı çalışmasında yapıyı Genç Aziz Paulos'un ''Stylos Manastırı'' olarak adlandırmıştır (Wiegand, 1913: 61-72).

---

[235] Kral Yolu; Latmos Herakleia'sından başlayıp Alinda'ya kadar uzanan taş döşeli antik bir yoldur (Hild, 2014: 35). Bu yolun takip edilmesyle bölgede inşa edilen manastırlar ile birlikte mağaralara ulaşılır.

[236] Kovan Yaylası günümüzde terk edilmiştir. Eskiden burada yoğun bir şekilde arıcılık yapıldığı ve çok fazla kovan bulunduğu için buraya Kovan Yaylası denilmiştir.

[237] Günümüzde bu ev Stylos Manastırı'na çıkarken bize rehberlik eden Murat Ali Pınar'a aittir.

[238] Arazi çalışmalarımız sırasında yapıya çıkarken zamandan tasarruf edebilmek için ikinci yol tercih edilmiştir.

3.6.3. Mimari Tanıtım:

Manastırın alanı doğu-batı yönünde yaklaşık 150.00 metre, kuzey-güney yönünde ise yaklaşık 100.00 metrelik bir alanı kapsamaktadır (Çizim 1). Komplekste yer alan ana kilise güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanmaktadır.

Manastır günümüzde tespit edilebilen beş mimari kalıntıdan oluşmaktadır. Ancak Wiegand'ın vaziyet planında sayıca daha fazla yapı gösterilmiş olmasına rağmen günümüzde bu yapıların çoğu büyük oranda yıkılmıştır[239]. Bu sebeple Manastır alanındaki günümüze gelebilen ve gelemeyen eserler anlatım kolaylığı sağlamak için sırasıyla A, B, C, D, E, F, G, H, I, İ, J, K ve L mekanı olarak tanıtılacaktır. Bunlardan A mekanı naos, apsis, apsisin kuzey ve güneyindeki kare planlı mekanlardan oluşmaktadır. A mekanının örtüsü günümüzde yıkılmıştır.

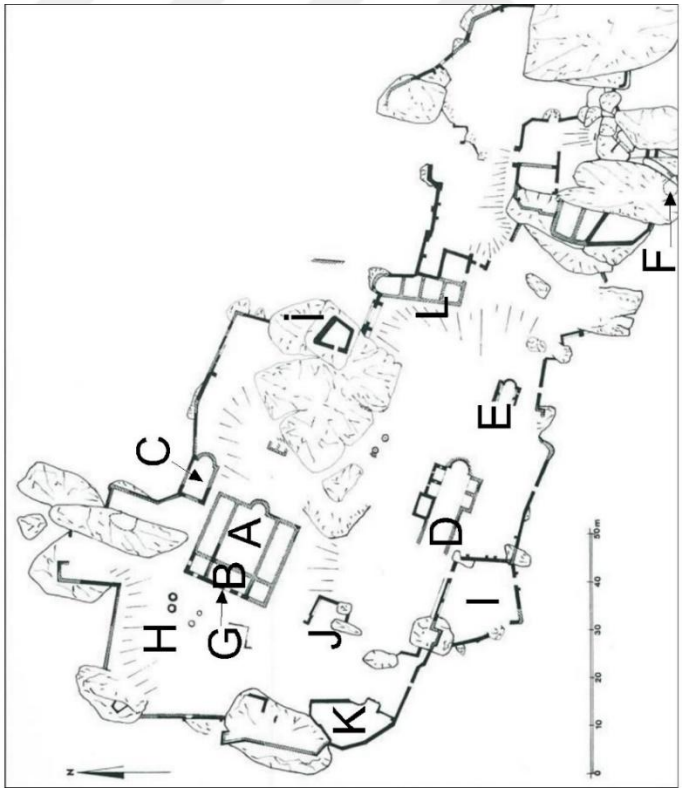

Çizim 1. Stylos Manastırı, Vaziyet Planı

(Peschlow, 1995: 675-676, Abb.12)

[239] Günümüze gelemeyen mekanların işlevi ise restitüsyon önerileri bölümünde değerlendirilecektir.

B mekanı batıda yer alan narteksten oluşmaktadır. C mekanı olarak adlandırdığımız mekan manastırın kuzeydoğusunda yer alan şapeldir. D mekanı manastırın güneydoğusunda yer alan yemekhaneden oluşmaktadır. E mekanı manastırın yaklaşık 150 metre güneydoğusunda yer alan tek nefli ve dikdörtgen planlı şapeldir. F mekanı olarak adlandırdığımız mekan manastırın güneydoğusunda yer alan mağaradır. G mekanı kilisenin zemininde yer alan mezar odalarından (on üç) oluşmaktadır. H mekanı manastırın kuzeybatısında bulunan iki yuvarlak sarnıçtan oluşmaktadır. I mekanı manastırın güneyinde yer almaktadır ve çevre duvarına bitişiktir. İ mekanı manastırın kuzeydoğusunda yer almaktadır. J mekanı manastırın güneyinde yer almaktadır. K mekanı manastırın güneybatısında yer almaktadır ve çevre duvarına bitişiktir. L mekanı manastırın doğusunda yer almaktadır.

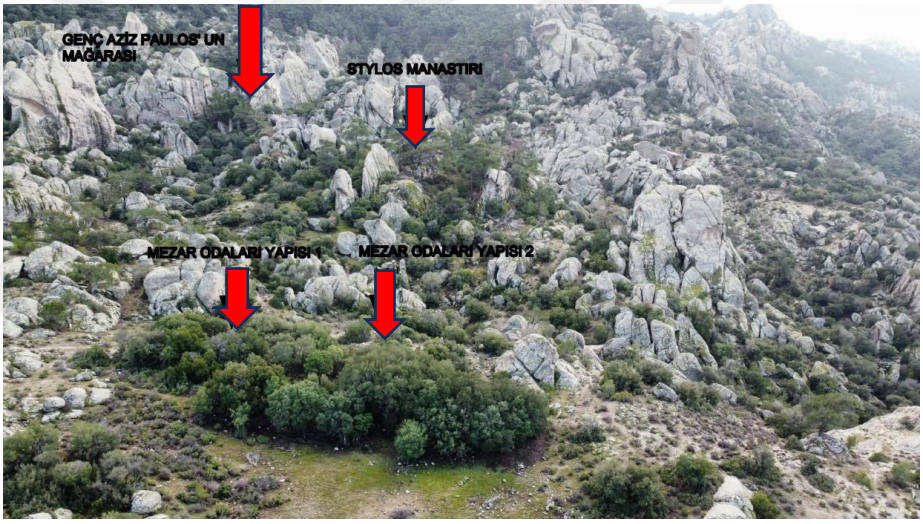

Resim 13. Stylos Manastırı ve Yapı Topluluğu

(Drone çekimi, 2022)

Wiegand ve Peschlow'un da işaret ettiği gibi günümüzde de komplekse ana girişi sağlayan kapı kuzeybatı duvarda eksende olmalıdır[240]. Merkezde bir kilise, kuzeybatıda yuvarlak sarnıçlar, kuzeyde keşişlere ait olduğu düşünülen yatakhane (?), güneydoğuda dikdörtgen planlı bir şapel ile mağara bulunur (Resim 13).

Kilisenin batı cephesi ile kısmen kuzey cephesi günümüze gelebilmiştir. Bununla birlikte kilisenin etrafında işlevi belirlenemeyen mekanlar da bulunur. Stylos Manastırı'nın çevre

[240] Kapının genişliği 3,87 metre, zeminden yüksekliği ise yaklaşık 4.5 metredir.

duvarının dışında da mezar yapılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Yayınlarda sözü edilen güneydoğuda yer alan ‘‘T’’ planlı yemekhane yıkılmıştır[241]. Stylos Manastırı bir çevre duvarı ile güçlendirilmiştir ve yüksek bir kayanın üzerine inşa edilmiş bir kule ile korunmaktadır (Resim 14) (Wiegand, 1913: 62, 68-69; Ragia, 2008: 97). Kulenin hemen altında manastırın giriş kapısı vardır (Resim 15-16). Stylos Manastırı’nın kulesi, kompleksin diğer mekanlarına göre önemli bir yükseklik farkı ile güneydoğuda inşa edilmiştir. Burası, Genç Aziz Paulos’un mağarasını da içeriyordu (Wiegand, 1913. 69; Ragia, 2008: 97-98).

Resim 14. Stylos Manastırı, Kule
(Yinsel, 2023)

Resim 15. Stylos Manastırı, Kule
(Anthony Kirby, 1992)

Resim 16. Stylos Manastırı, Giriş Kapısı
(Fenerci, 2021)

[241] ‘‘T’’ planlı trapeza, Orlandos tarafından da yayınında bahsedilmiştir (Orlandos, 1958: 45).

A Mekanı: (Naos)

Topografik nedenler ile yapı ustaları kiliseyi zeminde mezarlar bulunan mekanın (G) üzerine inşa etmiş olmalıdır (Resim 17-18). Yapı daha önce Wiegand ve Peschlow tarafından yayınlanan planlarda üç nefli bazilikal planlı bir kilise olarak tanımlanmıştır (Wiegand, 1913: 61; Peschlow, 1996: 675-676)[242].

Resim 17. Stylos Manastırı Kilisesi, Naos

(Drone çekimi, 2022)

Resim 18. Latmos Dağı Stylos Manastırı Kilisesi

(Drone çekimi, 2022)

[242] Kilisenin naos oranının genişliği büyük bir yapıya işaret etmektedir.

İlk inşa edildiğinde tek nefli olan kilise sonradan eklenen yan neflerle genişletilmiştir (Peschlow, 1996: 63-64). Genç Aziz Paulos'un ölümünden sonra kilise, hegümen Symeon tarafından büyütülmüştür. Her iki tarafa nefler ve batıya narteks eklenmiştir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 273-274).

3.6.3.1. Plan:

Stylos Manastırı Kilisesi doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 2)[243]. Kilisenin doğusunda içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı apsis bulunur[244]. Dikdörtgen planlı olan kilise doğuda apsis, batıda ise narteks (B) ile sınırlanmaktadır. Stylos Manastırı Kilisesi'nin naos oranı 1 / 1.44 oranıyla dikdörtgendir.

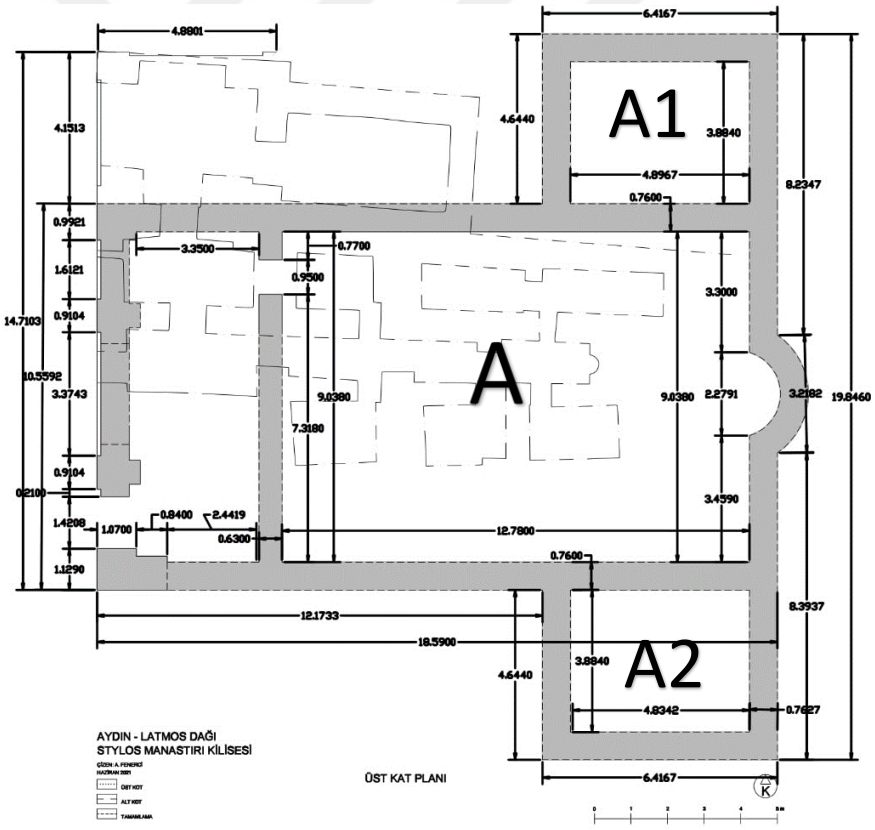

Çizim 2. Stylos Manastırı Kilisesi, Rölöve (Ölçülü) Plan

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

[243] Kilisenin naos genişliği 9.03 metredir. Naos uzunluğu ise 12.78 metredir.
[244] Naosun doğu duvar ekseninde yer alan apsis dıştan 3.21 m., içten ise 2.27 m.dir.

Resim 19. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe

(Drone çekimi, 2022)

B Mekanı: (Narteks)

Stylos Manastırı Kilisesi'nin batısında yer alan narteks kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Resim 19-20)[245]. Nartekse bugün eksenin güneybatısında bulunan 1.42 metre genişliğinde bulunan bir kapıdan girilmektedir. Narteksin üç bölümlü olduğu saptanmıştır[246]. Narteksin örtüsü günümüzde yıkılmıştır.

Resim 20. Stylos Manastırı Kilisesi, Narteks

Batıya Bakış (Fenerci, 2021)

[245] Narteks, Wiegand (1913) ve Peschlow'un (1995) planlarında da görülmektedir.
[246] Wiegand, narteksin üç bölümlü olabileceğini önermektedir (Wiegand, 1913: 69).

Narteksin kuzeybatısında yer alan bir kapı aracılığıyla naosa geçiş sağlanır[247]. Yayınlarda narteksin kiliseye sonradan eklendiği belirtilmiştir[248]. Narteks örtü sistemi dışında günümüze gelebilmiştir[249].

A1 ve A2 Mekanları (Kare planlı mekanlar):

Apsisin kuzey ve güneyinde kare planlı mekanlar yer alır[250]. Bu odalar pastoforium hücreleri olarak tanımlanabilir[251]. Bu mekanlar günümüzde büyük oranda tahrip olmuşlardır.

H Mekanı (Yuvarlak Sarnıçlar ve Yer Altı Sarnıçlar):

Stylos Manastırı Kilisesi'nin kuzeybatısında, büyük ''pithos'' benzeri dört yuvarlak sarnıç yer almaktadır (Resim 21) (Kirby ve Mercangöz, 2002: 273-274)[252].

Resim 21. Stylos Manastırı Kilisesi, Yuvarlak Sarnıçlar
(Anthony Kirby, 1992)

[247] Narteksten naosa kuzeybatıda bulunan 0.95 m.lik bir açıklık ile girilir.
[248] Nartekse giriş güneybatıdan 1.42 m.lik bir kapı bir kapı aracılığıyla sağlanır.
[249] Narteks kuzey duvarı 3.35 m., güney duvarı 3.28 m., batı duvarı 10.55 m. ve doğu duvarı 8.26 m.dir.
[250] Bu kare planlı mekanların işlevi tartışılacaktır.
[251] Apsisin kuzeyindeki kare planlı odanın kuzeyi 6.41 m., güneyi 4.89 m., doğusu 3.88 m. ve batısı 4.64 m.dir. Apsisin güneyindeki kare planlı odanın kuzeyi 6.41 m., güneyi 6.41 m., doğusu 3.88 m. ve batısı 4.64 m.dir.
[252] Kirby, bunların sarnıç işlevine sahip mekanlar olduğunu belirtmektedir (Kirby, 1996: 300).

Manastırın kuzeyinde bulunan ve günümüze sağlam olarak gelebilen mekanlar arasında yer alan yer altı sarnıçları manastırın su ihtiyacını karşılamada önemli işleve sahipti (Resim 22) (Wiegand, 1913: 68-69; Peschlow, 1995: 672-673; Ragia, 2008: 97; Höhfeld, 2017: 80)[253].

Resim 22. Yer altı sarnıçları,

(Fenerci, 2022)

E Mekanı (Şapel):[254]

Kilisenin güneydoğusunda bulunan şapel kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek neflidir (Resim 21; Çizim 3)[255]. Yapının doğusunda bulunan apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak planlıdır (Resim 23)[256]. Günümüzde şapelin örtüsü yıkılmıştır (Resim 24-25; Çizim 4-5)[257]. Şapelin kuzey ve güney duvarında birer duvar payesi bulunur. Şapelin kuzey duvarı güney duvarına göre daha sağlam olarak günümüze gelebilmiştir (Resim 26-27).

[253] Peschlow, çalışmasında mekanın sarnıç işlevi gördüğünü belirtmektedir (Peschlow, 1995: 671-673; Peschlow, 2017: 266).
[254] Şapelin kuzey duvarında duvar resmi izlerine rastlanılmıştır.
[255] Kilisenin nef genişliği 2.91 metredir.
[256] Apsis içten 2.17 metre genişliğindedir.
[257] Wiegand, şapelin beşik tonoz ile örtülü olabileceğini önermektedir (Wiegand, 1913: 72).

Resim 23. Stylos Manastırı, Güneydoğudaki Şapel
(Drone çekimi, 2022)

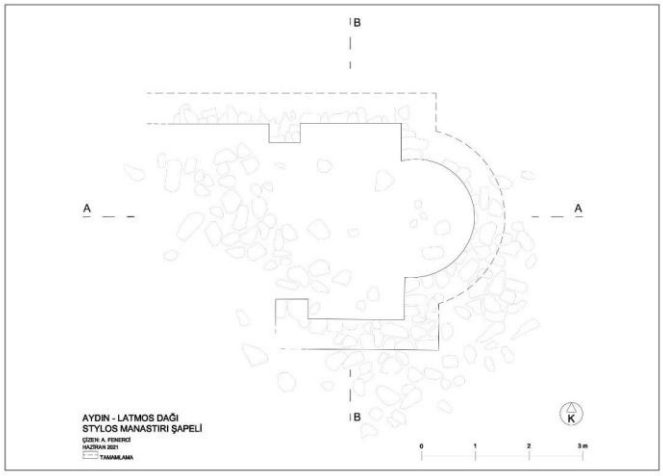

Çizim 3. Stylos Manastırı Şapeli
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

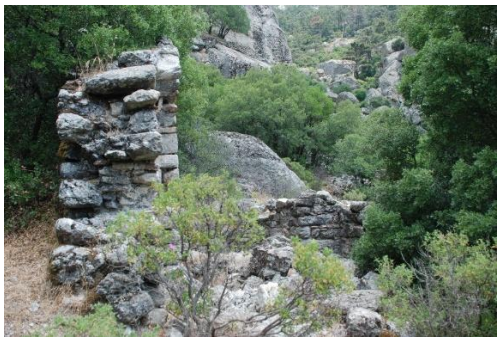

Resim 24. Stylos Manastırı Şapeli,
Doğuya Bakış (Fenerci, 2021)

Resim 25. Stylos Manastırı Şapeli, Apsis
(Yinsel, 2021)

Resim 26. Stylos Manastırı Şapeli, Güney Duvar (Yinsel, 2021)

Resim 27. Stylos Manastırı Şapeli, Kuzey Duvar (Yinsel, 2021)

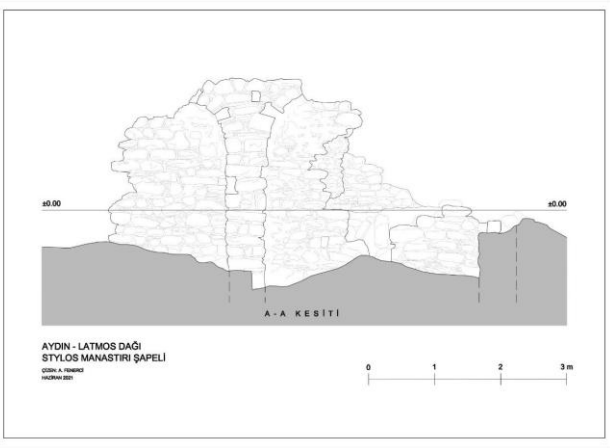

Çizim 4. Stylos Manastırı Şapeli, A-A Kesiti (Kuzey Duvar) (Yinsel ve Fenerci, 2021)

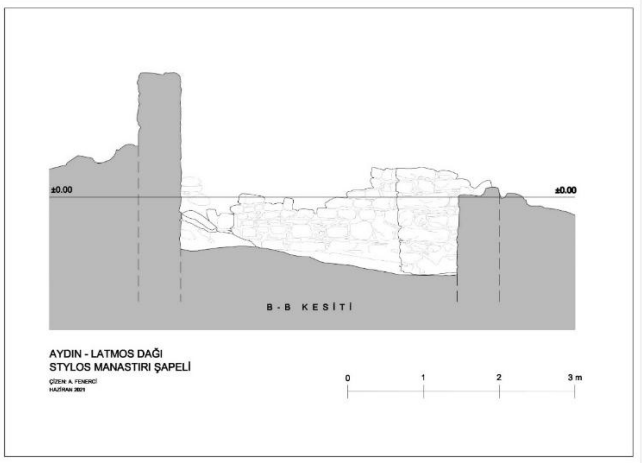

Çizim 5. Stylos Manastırı Şapeli, B-B Kesiti (Doğu Duvar) (Yinsel ve Fenerci, 2021)

F Mekanı (Stylos Mağarası):[258]

Güneydoğuda kompleksin geri kalanından önemli bir yükseklik farkı ile manastırın iç kalesi yer alır. Bu kale, Genç Aziz Paulos'un mağarasının bulunduğu ‘‘sütunu’’ da içermektedir (Ragia, 2008: 98).

Resim 28. Stylos Mağarası, Güneydoğudan

(Drone çekimi, 2022)

Stylos Manastırı'nın güneydoğusunda yer alan mağara tek bir mekandan oluşmaktadır (Resim 28). Genç Aziz Paulos'un hayatının büyük bir çoğunluğunu üzerinde yaşayarak geçirdiği mağara yaklaşık 40 metre yüksekliğindedir (Delehaye, 1892: 51; Peschlow, 1995: 673)[259]. Genç Aziz Paulos'un manastırına yakın olan bu mağarada yaşadığı ve manastırı buradan denetlediği bilinmektedir (Kirby, 1996: 300)[260].

Mağaranın içerisinde Bizans dönemine ait duvar resimleri yer alır. Mağaranın önemi Genç Aziz Paulos'un burada resmedilmiş olmasıdır. Genç Aziz Paulos burada inzivaya çekilerek günlerini geçirmiştir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda mağara ile ilgili şöyle bir anlatımdan bahsedilir: ‘‘Genç Aziz Paulos mağarasındayken, öğrencileri bir kulübe inşa ediyorlardı’’ (Delehaye, 1892: 51).

[258] Stylos Mağarası'nın bulunduğu ‘‘Yukarı Kale’’ kompleksin güneydoğusundaki en yüksek noktada yer almaktadır (Höhfeld, 2017: 82-83).
[259] Mağaranın güneydeki uçuruma doğru bir duvarla korunduğu bilinmektedir ancak bu duvar zamanla yıkılmıştır (Wiegand, 1913: 72).
[260] Mağara, Wiegand'ın bölgede bulunduğu sırada oldukça iyi durumda korunmuş duvar resimlerine sahipti (Wiegand, 1913: 202-203; Peschlow, 1995: 708-709; Ragia, 2008: 98).

G Mekanı (Mezar Odaları):

Kilisenin zeminindeki alan mezar odalarından oluşmaktadır[261]. Yer altı mezar odalarının kilisenin başrahipleri için inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir[262]. Mekanlar, Genç Aziz Paulos'un Vitası'na atıfta bulunan Başmelek Mikhail'in Tapınağı veya Genç Aziz Paulos'un vücudunun daha sonra saklandığı şapel olarak ifade edilen binalarla özdeşleşmez (Wiegand, 1913: 69; Ragia, 2008: 97-98). Kilisenin batı cephesinin kuzeyindeki yuvarlak kemerli bir kapıdan cenaze işlevine sahip bir dizi yer altı mezar odalarına geçiş sağlamaktadır (Resim 29) (Kirby ve Mercangöz, 2002: 273-274)[263].

Resim 29. Stylos Manastırı, Batı Cephe, Mezar Odalarına Giriş Kapısı, (Yinsel, 2021)

Mezar odaları beşik tonozlar ile örtülüdür (Wiegand, 1913: 69)[264]. Burada Wiegand, molozların arasında düşmüş mozaik parçalarını gözlemlemiş ve bu sebeple bazı odaların özellikle süslenmiş olabileceğinden söz etmiştir. Ayrıca bu alanda bulduğu birkaç haç parçasından da söz etmiş olması buranın önemini ortaya koymaktadır (Wiegand, 1913:

[261] Wiegand, burada 1905 yılının Eylül ayında hala yerinde olduğunu belirttiği ölülerin kemiklerini gördüğünü ifade etmiştir. Ancak mezarların üzerini örten taş levhaların kırıldığını ve mezarların yağmalanmış olduğunu belirtmiştir (Wiegand, 1913. 69).
[262] Wiegand, sözü edilen mezar odalarının büyük ve mimari açıdan "çok iyi planlanmış" olduğundan bahsetmektedir (Wiegand, 1913: 69).
[263] Alt yapı, manastırın mezarlığı olarak kullanılmıştır (Kirby, 1996: 300).
[264] En doğuda yer alan odalardan birinde küçük bir apsis inşa edilmiştir. Apsisin zemininde bir kişinin yıllar önce burada yaktığı tütsünün kalıntıları Wiegand tarafından görülmüştür (Wiegand, 1913: 69).

72)[265]. Mezar odaları, yan yana ve karşılıklı olarak farklı biçim ve büyüklükte inşa edilmiştir.

Çevre Duvarı:

Manastırın tüm mekanları bir çevre duvarıyla çevrilidir (Resim 30). Stylos Manastırı'nın çevre duvarı, Genç Aziz Paulos'un mağarası, manastırın kilisesi, güneydoğudaki şapeli, diğer binaları ve sarnıçları çevrelemektedir (Wiegand, 1913: 68-72; Janin, 1975: 220, 238-239; Fiaccadori, 2000: 137). Stylos Manastırı'nın günümüze gelebilen çevre duvarının bir bölümü yıkılmıştır.

Resim 30. Stylos Manastırı, Çevre Duvarı

(Drone çekimi, 2022)

Mezar Yapıları I ve II:

Arazi çalışmalarımız sırasında Stylos Manastırı'nın önemli mekanları arasında yer aldığını düşündüğümüz iki yapı grubu ile karşılaşılmıştır[266]. Manastıra 135 metre mesafede yer alan bu mekanların büyük olasılıkla mezar odaları olduğu düşünülebilir. Mekanlar orman içerisinde kaldığından kolaylıkla görülememektedir.

[265] Mezar odalarının ne zaman inşa edildiği ile ilgili kaynak ve yayınlarda herhangi bir bilgi yoktur.
[266] Sözü edilen yapı grupları ile ilgili yayın ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Stylos Manastırı'na oldukça yakın olarak konumlanan Mezar Odaları Yapısı I ve Mezar Odaları Yapısı II olarak adlandırdığımız mekanlar günümüzde beşik tonoz ile örtülüdürler (Çizim 6)[267].

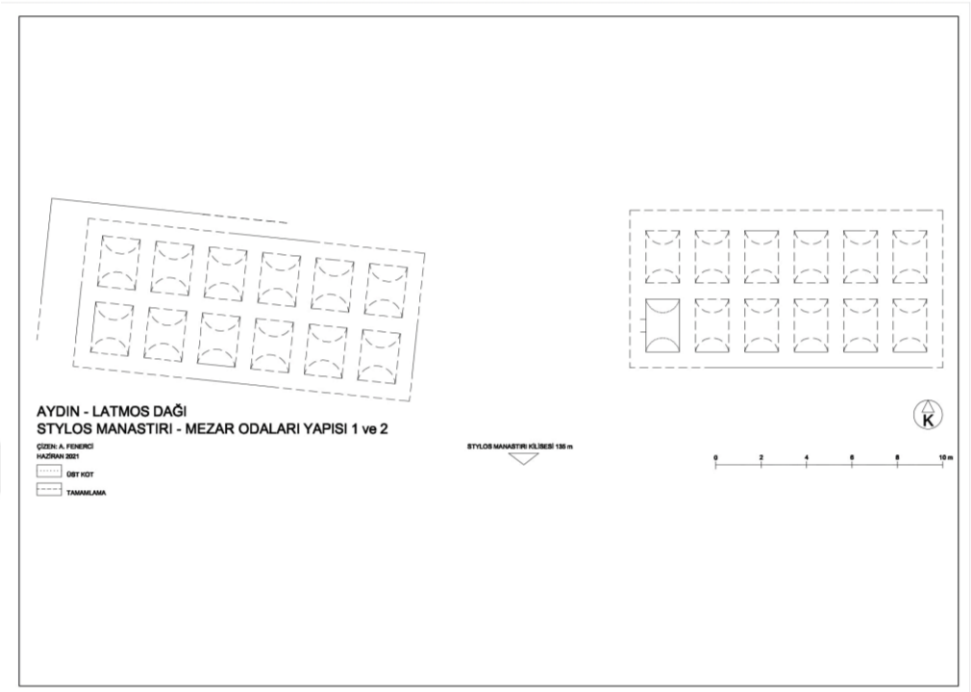

Çizim 6. Stylos Manastırı, Mezar Odaları I ve II

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Mezar Odaları Yapısı I olarak adlandırdığımız grupta toplam on iki oda yer almaktadır (Çizim 7). İlk sırada altı oda ve ikinci sırada da altı oda olmakta üzere inşa edilen mezar odaları birbirlerine karşılık gelecek şekilde düzenlenmişlerdir.

Mezar Odaları Yapısı II olarak adlandırdığımız grupta da toplam on iki oda yer almaktadır. Burada da aynı şekilde ilk sırada altı ve ikinci sırada altı olmak üzere inşa edilen mezar odaları birbirlerine karşı kalacak şekilde düzenlenmişlerdir (Çizim 8).

Mezar Odaları I ve II mekanları, Stylos Manastırı'nın çevre duvarının dışında kalırlar (Resim 31). Stylos Manastırı Yapı Topluluğuna ait ‘‘Mezar Odaları Yapısı I’’ ve ‘‘Mezar Odaları Yapısı II’’ olarak belirttiğimiz mekanlar dikdörtgen planlıdır.

[267] İşlevleri değerlendirme bölümünde tartışılacaktır.

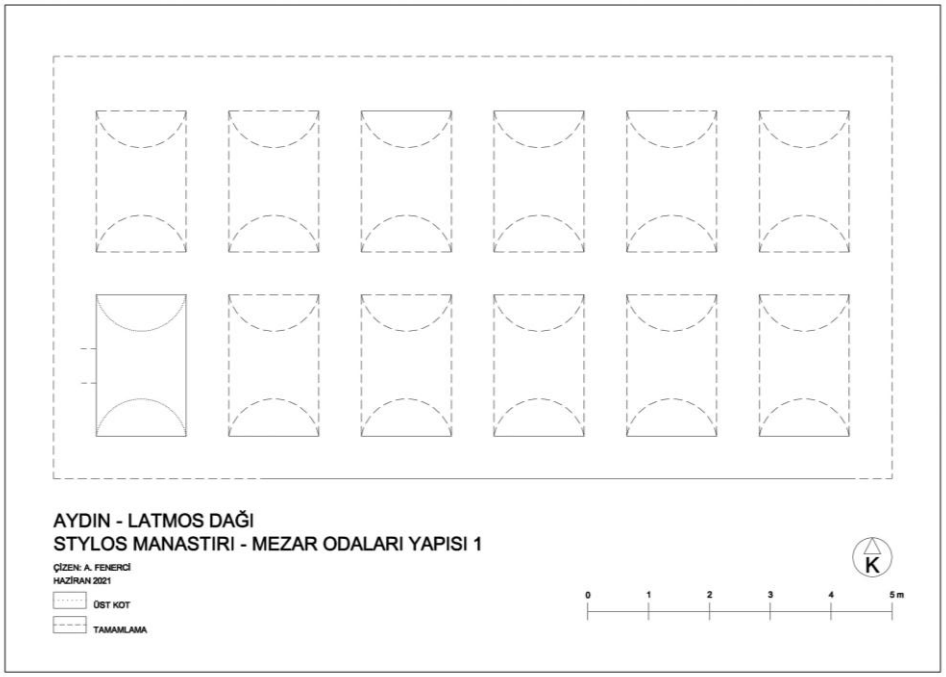

Çizim 7. Stylos Manastırı, Mezar Odaları Yapısı I

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

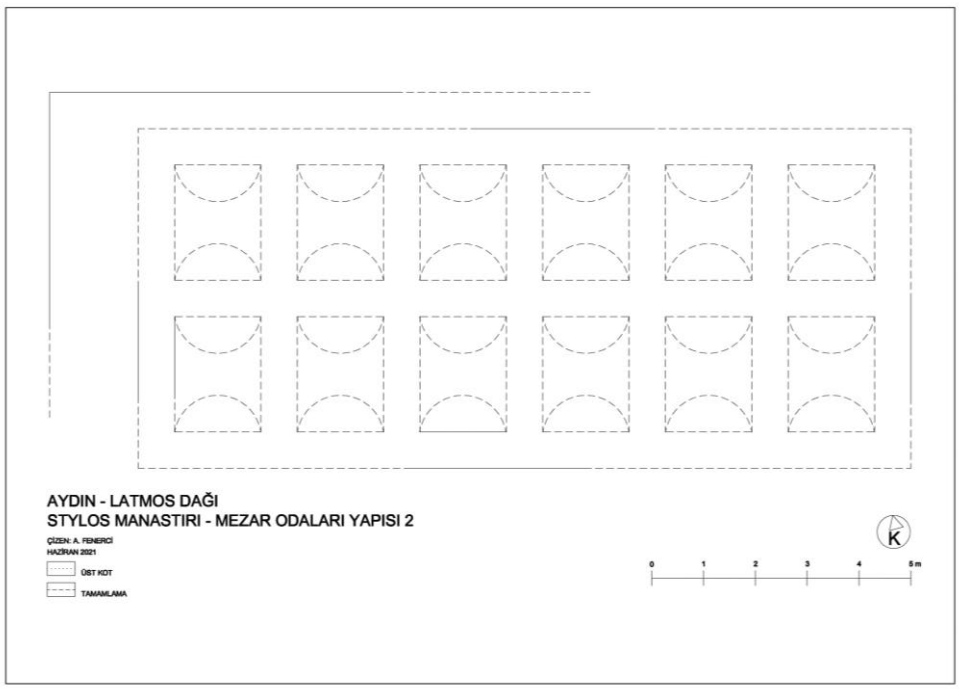

Çizim 8. Stylos Manastırı, Mezar Odaları Yapısı II

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

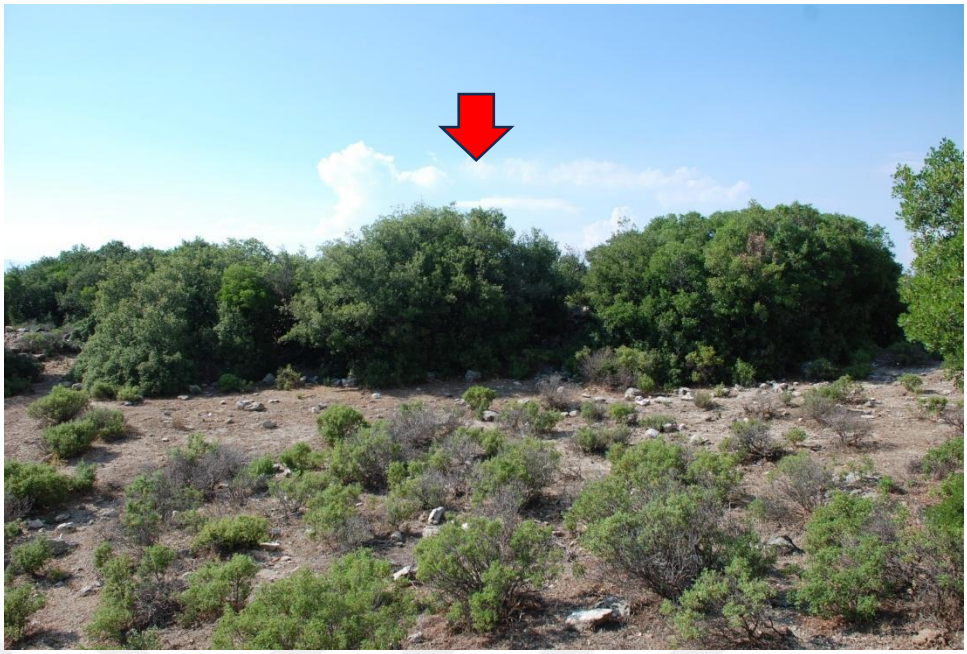

Resim 31. Mezar Yapıları, Genel Görünüm

(Fenerci, 2021)

Resim 32. Mezar Yapıları, Ayrıntı

(Fenerci, 2021)

Resim 33. Mezar Odaları, Ayrıntı

(Fenerci, 2021)

Stylos Manastırı'na ait olduğunu düşündüğümüz bu yapı grubunun günümüzde örtüsü yıkılmıştır. Küçük boyutlu olarak tasarlanan mekanlar plan ve oranlarına göre mezar işlevine sahip yapı grubu olarak tanımlanabilir (Resim 32-33). Burası, Stylos Manastırı'nda bulunan görevlilerin veya başrahiplerin mezar yeri olarak hizmet vermiş olabilir.

3.6.4. İç Tanıtım:

Bu bölümde manastıra ait A (naos), A1 ve A2 (kare planlı odalar), B (narteks), E (şapel) ve G (mezar odaları) mekanları sırasıyla plan ve kesitler ile birlikte ele alınacaktır.

3.6.4.1. A Mekanı: Doğuda apsis, batıda narteks ile sınırlanan naos, doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kilise orman içerisinde kaldığından ve büyük oranda kuzey, güney ve doğu duvarları yıkıldığından bazı mekanların tanımının yapılması güçtür (Resim 34)[268].

Resim 34. Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzeybatıdan
(Drone çekimi, 2022)

Kilisenin örtüsü ile birlikte doğuda yer alan apsis günümüzde yıkılmıştır. Yan nefleri oluşturan duvarlara ait izler günümüzde belirgin değildir. Rölöve planına göre, kilisenin doğusunda içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı bir apsis yer alır. Doğu bölüm apsis ile sonlanmaktadır.

3.6.4.2. A1 ve A2 Mekanları: Apsisin kuzeyinde yer alan A1 mekanı ile apsisin güneyinde yer alan A2 mekanının temel seviyesi kare planlıdır[269]. Bu mekanlar rölöve planına göre kapalı mekanlar olarak tasarlanmışlardır.

---

[268] Stylos Manastırı Kilisesi, ilk olarak 2021 yılında haziran ayı içerisinde ziyaret edilmiştir. Arazi çalışmalarımız sırasında yapının, plan, kesit, rölöve ve restitüsyon çizimleri yapmak üzere metre ve lazer metre aletleri ile ölçüler alınmıştır.

[269] Bu mekanların işlevi restitüsyon önerilerinde tartışılacaktır.

3.6.4.3. B Mekanı (narteks): Narteks de yapının diğer bölümleri gibi büyük oranda hasar görmüştür. Narteksin yapıya sonradan eklendiği malzemesinden anlaşılmaktadır. Özellikle narteksin kuzeyi derzin de gösterdiği gibi daha sonraki bir dönemde yapıldığına işaret etmektedir. Narteksin güneyine ait izler de bugün görülebilmektedir. Bununla birlikte narteksin kuzey ve güneyinde de kalan izlere göre birer kapı olabilecek izler görülebilmektedir. Buna göre narteks üç bölümlü olarak düzenlenmiş olmalıdır.

3.6.4.4. E Mekanı (Şapel): Stylos Manastırı'nın güneydoğusunda yer alan şapel günümüze iyi durumda ulaşmış mekanlarından biridir. Günümüzde örtüsü yıkılmış olan şapelin kalan izlere göre beşik tonoz ile örtülü olabileceği düşünülebilir. Şapelin kuzey ve güney duvarlarında bulunan iki duvar payesi karşılıklı birbirine simetrik ve yaklaşık eş boyutludur. Doğuda yer alan apsis yarım yuvarlağı temel seviyesine kadar korunmuştur. Bugün zeminde moloz yığınları da görülebilmektedir.

3.6.4.5. G Mekanı (Mezar odaları): Manastırın sağlam olarak günümüze gelebilmiş önemli mekanlarıdır (Resim 35-36). Günümüze toplamda on üç mezar odası ulaşmıştır[270]. Mezar odalarının her biri beşik tonoz ile örtülüdür (Çizim 9-16).

Resim 35. Mezar Odaları, Giriş Kapıları (Yinsel, 2021)

Resim 36. Mezar Odaları, Yuvarlak Kemerleri (Yinsel, 2021)

[270] Rölöve çizimlerinde ZM yani "zemin mezar odası" ve Z yani "zemin" olarak isimlendirilmiştir.

Stylos Manastırı'nın mezar odalarına giriş günümüzde batıda bir kapı aracılığıyla sağlanmaktadır. Mezar odaları sayısı da artan ihtiyaca göre inşa edilmiştir[271]. Koridor boyunca uzanan mezar odaları oldukça karanlıktır. Mezar odalarının her birine yuvarlak kemerli birer kapı ile geçilmektedir.

Çizim 9. Stylos Manastırı, Mezar Odaları, Alt Kot Rölöve Planı

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

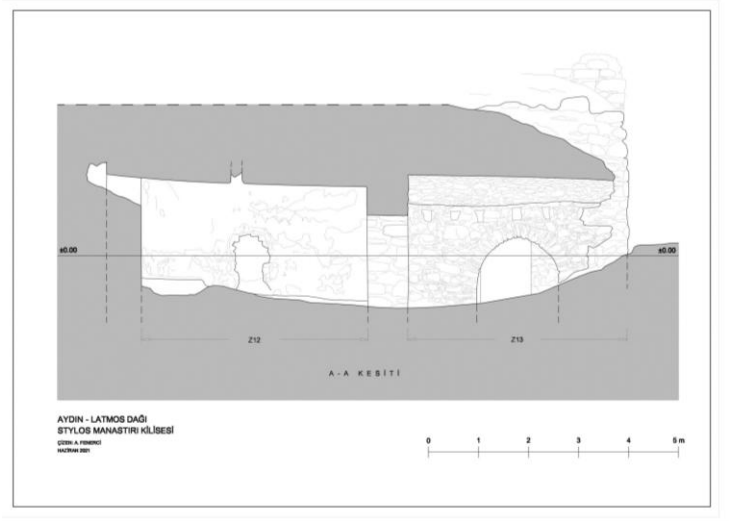

Çizim 10. Mezar Odaları, A-A Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

[271] Rölöve çizimlerinde her bir mezar odasının adı ve yanında sayısı gösterilmiştir. Örneğin; Z01, ZM02, ZM03, ZM04, Z05, Z06, Z07, ZM08, ZM09, ZM10 ve ZM11 olarak çizimlerde isimlendirme yapılmıştır.

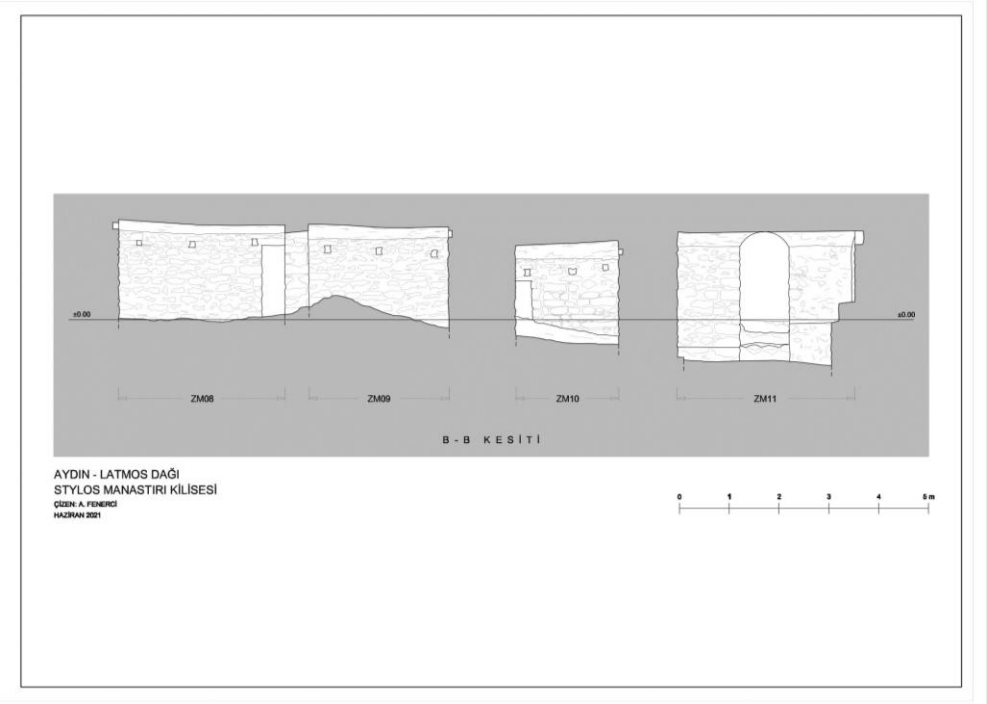

Çizim 11. Mezar Odaları, B-B Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

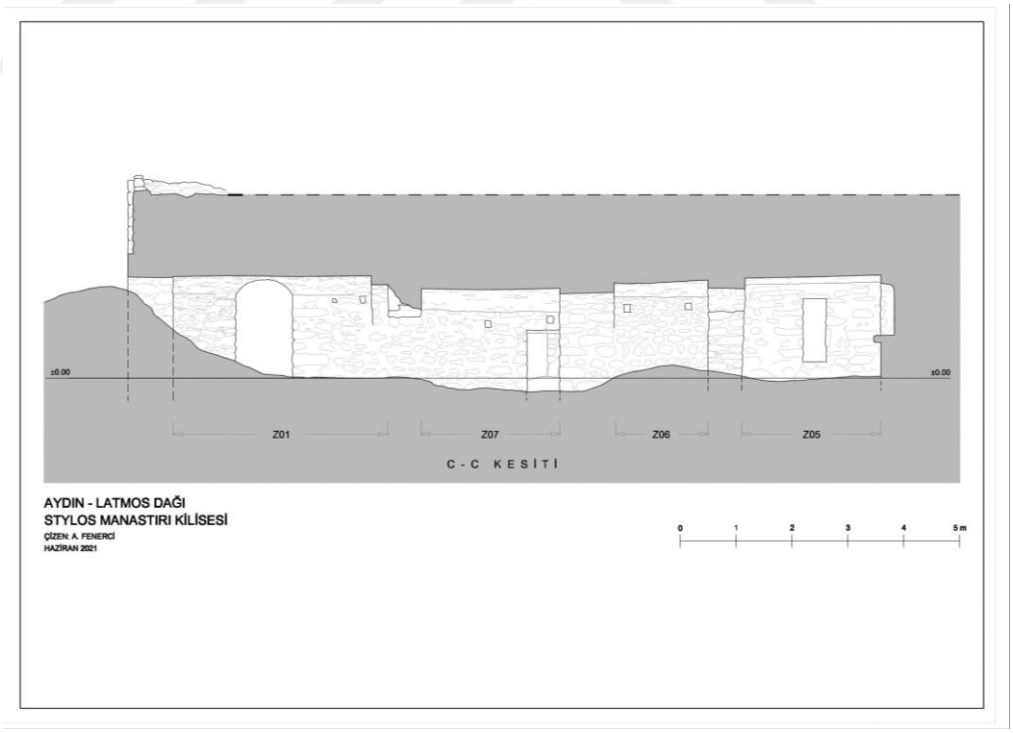

Çizim 12. Mezar Odaları, CC Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

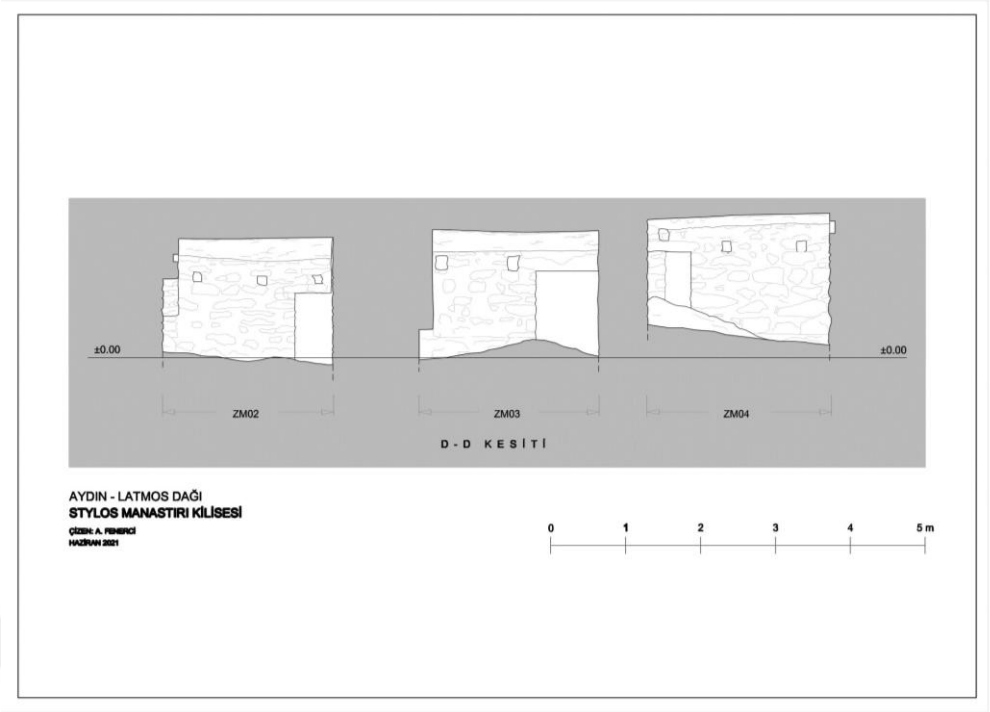

Çizim 13. Mezar Odaları, D-D Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

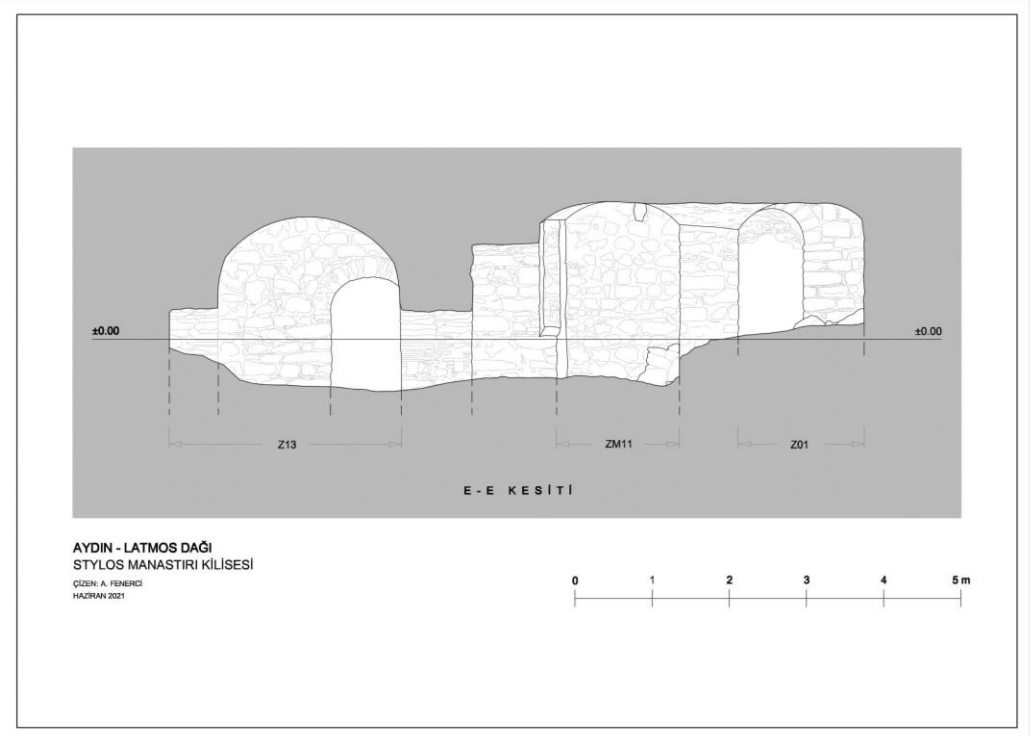

Çizim 14. Mezar Odaları, E-E Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

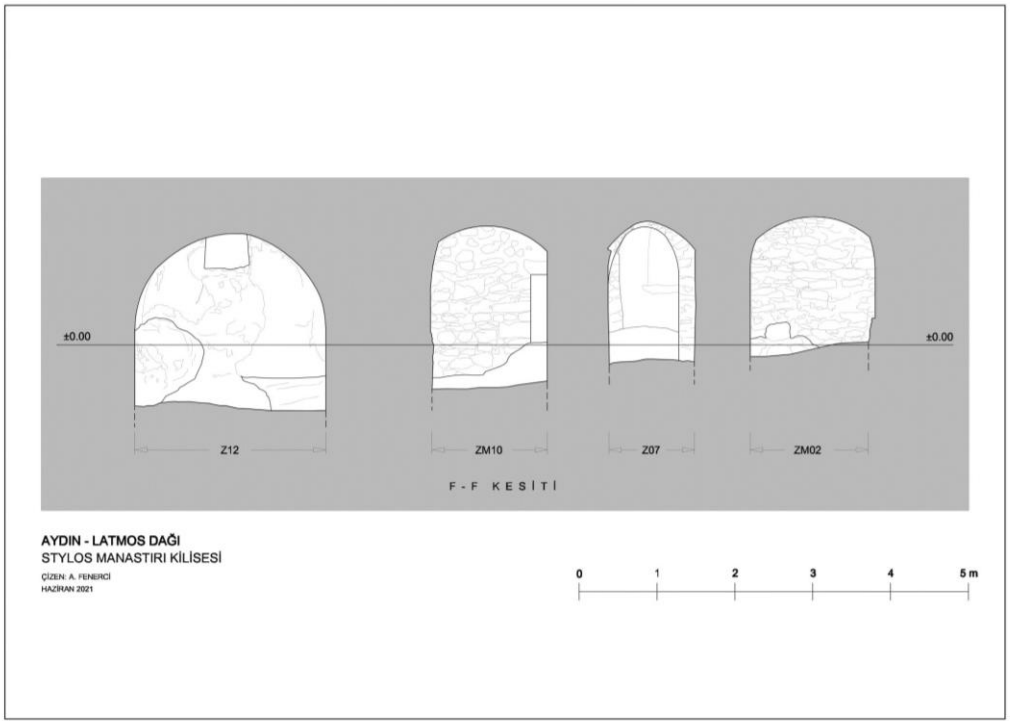

Çizim 15. Mezar Odaları, F-F Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

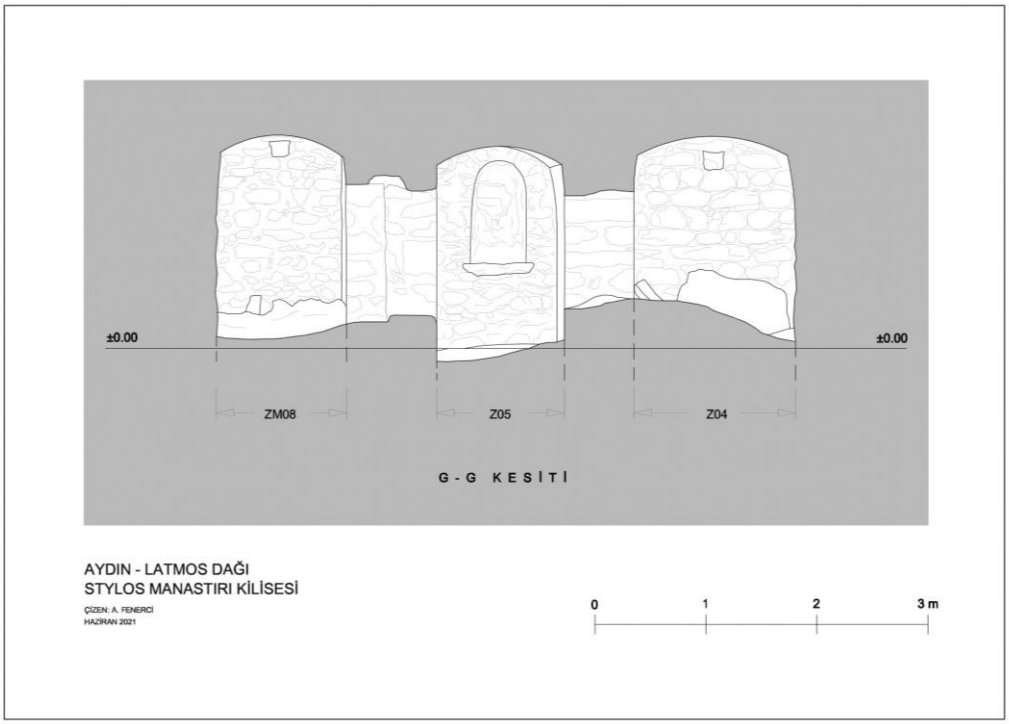

Çizim 16. Mezar Odaları, G-G Kesiti

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

3.6.5. Dış Tanıtım:

3.6.5.1. Batı Cephe:

A mekanının cephesidir. Batı cephe, Stylos Manastırı Kilisesi'nin günümüze gelebilen cephelerinden biridir (Resim 37)[272]. Cephenin kuzeyindeki yuvarlak kemer ile mezar odalarına geçilir (Çizim 17). Batı cephenin zemini moloz yığınları ile doludur. Cephe görülen tahribatlar ve kuzeyi sonraki bir döneme ait olan onarımlarıyla dikkati çekmektedir.

Resim 37. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe

(Yinsel, 2021)

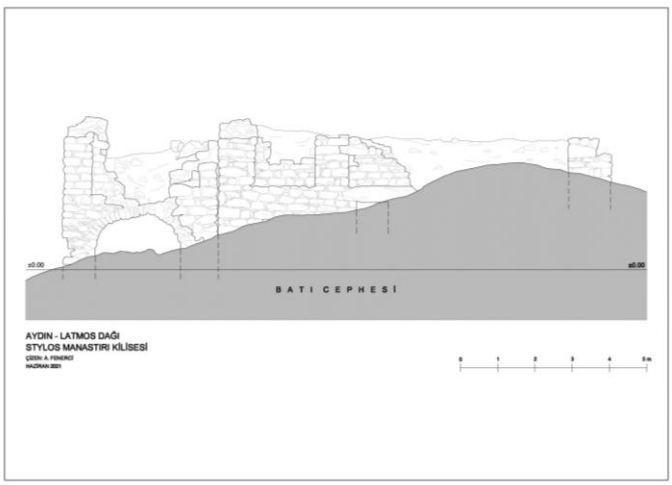

Çizim 17. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

[272] Kilisenin batı cephesi 14.7103 metredir.

3.6.5.2. Kuzey Cephe:

A mekanının cephesidir. Stylos Manastırı Kilisesi'nin kısmen de olsa günümüze gelebilen bir diğer cephesidir (Resim 38)[273]. Zeminde duvardan düşen taş ve tuğla parçaları mevcuttur. Cephe, eğimli bir zemin üzerine inşa edilmiştir (Çizim 18). Kullanılan malzeme bakımından batı cephe ile benzer özelliklere sahiptir.

Resim 38. Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzey Cephe
(Yinsel, 2021)

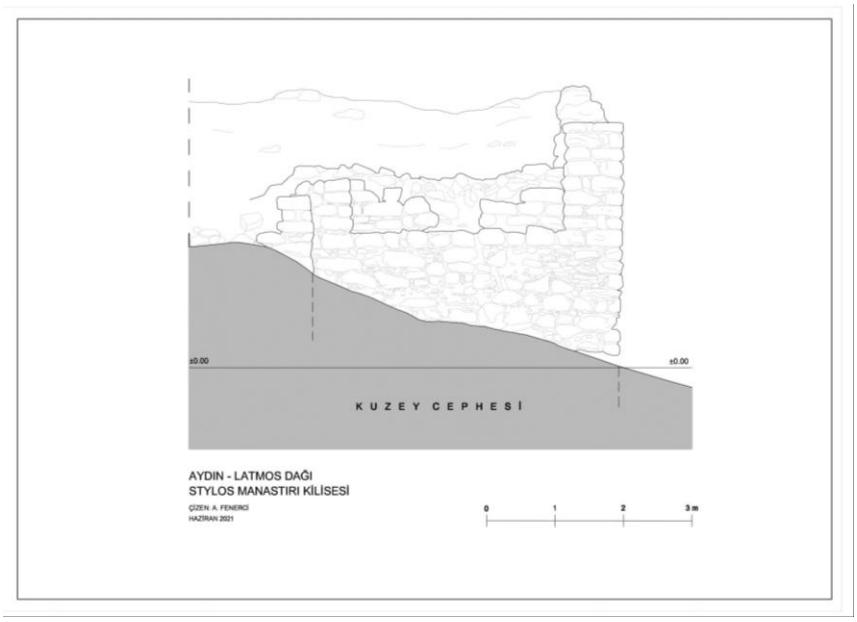

Çizim 18. Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzey Cephe
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

[273] Kuzey cephenin uzunluğu 18.5900 metredir.

3.6.6. Malzeme ve Teknik:

3.6.6.1. Malzeme:

Stylos Manastırı Kilisesi'nin yapımında taş, tuğla, harç malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Kilisede yoğun olarak kullanılan malzeme taştır.

3.6.6.1.1. Taş:

Kilisenin batı ve kuzey cephelerinde yoğun olarak taş malzeme kullanılmıştır (Resim 39-40). Kullanılan taşlar farklı biçim ve boyuttadırlar. Mezar odalarının duvarlarında, nartekste ve güneydoğudaki şapelde de taş kullanılmıştır.

Resim 39. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Taş Malzeme (Yinsel, 2021)

Resim 40. Stylos Manastırı Kilisesi, Kuzey Cephe, Taş Malzeme (Yinsel, 2021)

3.6.6.1.2. Tuğla:

Stylos Manastırı Kilisesi'nin batı ve kuzey cepheleri ile narteksinde tuğla malzeme kullanılmıştır (Resim 41)[274]. Her iki cephede de tuğlalar taşların aralarında yer alır. Tuğlalar farklı biçim ve boyuttadırlar. Tuğlalar genel olarak taşların boyutlarına oranla küçüktürler. Şapelde de tuğla malzeme kullanılmıştır (Resim 42).

[274] Bölgedeki yapılarda tuğla kullanımın az olduğu görülmüştür.

Resim 41. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Tuğla (Yinsel, 2021)

Resim 42. Stylos Manastırı Şapeli Kuzey Duvar, Tuğla (Yinsel, 2021)

Stylos Manastırı Kilisesi'nin narteksinde de tuğla malzeme kullanılmıştır[275]. Burada da tuğlalar, taş aralarında kullanılmıştır. Manastırın giriş kapısında tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır.

3.6.6.1.3. Harç:

Stylos Manastırı Kilisesi'nde harç yoğun olarak kullanılmıştır. Kilisenin batı ve kuzey cephesinde, narteksinde ve mezar odalarında harç malzeme kullanılmıştır[276]. Ayrıca maanstırın güneydoğusundaki şapelde de harç kullanıldığı görülmektedir.

[275] Narteks örtüsü yıkıldığı için malzemesi hakkında bir şey söylenememektedir.
[276] Arazi çalışmalarımız sırasında harç analizi yaptırmak üzere mezar odalarından örnekler alınmıştır.

3.6.6.2. Teknik:

3.6.6.2.1. Almaşık Teknik:

Stylos Manastırı Kilisesi'nde almaşık teknik kullanılmıştır. Ancak almaşık tekniğin yapıda düzensiz olarak yerleştirildiği dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Stylos Manastırı'nın güneydoğusunda yer alan şapelde de düzensiz almaşık teknik kullanılmıştır[277]. Kilise ve şapelin beden duvarları kesme taş, tuğla ve harç karışımı düzensiz bir almaşık teknikle örülmüştür. Yapıda farklı boyut ve özelliklerde kesme taşın kullanıldığı ve taşların aralarında ise tuğla malzemenin yerleştirildiğini söyleyebiliriz.

[277] Kilise ve şapel benzer malzeme ve teknik ile inşa edilmiştir.

3.6.7. Duvar Resimleri:

A mekanının güneydoğusunda yer alan mağarada (F mekanı) on üç konulu sahne tasvir edilmiştir. Mağaraya bir zamanlar sadece bir merdivenle sağlanan bağlantının var olduğu bilinmektedir (Wiegand, 1913: 95). Genç Aziz Paulos'un on iki yılını bu mağarada geçirdiği bilinmektedir; mağara başlangıçta bir tür şapele dönüştürülmüş ve daha sonra duvar resimleriyle bezenmiştir (Guyer, 1909: 136).

İncil konulu sahnelere yer verilen mağarada İsa ve Meryem'in hayatı ile azizler ve kilise babaları resmedilmiştir (Janin, 1975: 238-239; Peschlow, 1996: 82-84)[278]. Schiemenz, görünüşe göre Stylos Mağarası'nın ''erişilemez'' gibi göründüğünden bahsetmiştir (Schiemenz, 1971: 46)[279].

Peschlow, duvar resimleri arasında ''Meryem'e Müjde'', ''İsa'nın Doğumu'', ''İsa'nın Tapınağa Takdimi'', ''İsa'nın Vaftizi'' ve ''Meryem'in Tapınağa Takdimi'' sahnelerinin yer aldığını söyleyerek mağaradaki kilise babalarını ve azizleri ismen sıralamıştır (Peschlow, 1995: 709)[280].

Janin, Wiegand'ın zamanından bu yana duvar resimlerinin bozulduğunu ifade etmektedir (Janin, 1975: 238-239)[281]. Stylos Mağarası'nda resmedilen Genç Aziz Paulos'un ölüm sahnesi önemli bir duvar resmidir (Peschlow, 1996: 82-84).

Genç Aziz Paulos'un mağarasında yeşil, mavi, koyu sarı, kahverengi ve mor yoğun olarak kullanılmıştır. Schiemenz, yakın bir zamana kadar bozulmayan ''İsa'nın Tapınağa Takdimi'' sahnesinin sadece kalıntılarının kaldığını ifade etmiştir. Mağarada yer alan ''İsa'nın Ürdün'deki Vaftiz'' sahnesi kısmen daha iyi korunmuştur[282]. Schiemenz, mağaradaki duvar resimlerinin ne Latmos'ta ne Kapadokya'da ne de başka bir yerde doğrudan karşılığının olmadığını belirtmiştir (Schiemenz, 1971: 47-48).

---

[278] Sakız Adası'nda bulunan Nea Moni'nin mozaiğinde de "İsa'nın Vaftizi" sahnesi görülmektedir (Wulff, 1913: 202-204; 205-207).

[279] Wiegand, mağarayı neredeyse "tırmanılamaz ve erişilmesi son derece zor" olarak tanımlamıştır (Wiegand, 1913).

[280] Kilise Babaları: Aziz Basileios, Aziz Ioannes Khrysostomos, Aziz Gregorios ve Aziz Symeon Stylite. Doktor ve asker azizler: Aziz Theodoros, Aziz Demetrios, Aziz Georgios, Aziz Damianos, Aziz Panteleimon ve Aziz Kosmas (Peschlow, 1995: 709).

[281] Janin, duvar resimleri arasında İsa'nın Vaftizi, İsa'nın Tapınağa Takdimi, Meryem'in Tapınağa Girişi ve İsa'nın Başkalaşımı sahnelerini sayar (Janin, 1975: 238-239).

[282] Vaftiz sahnesinde İsa'nın Vaftizi, Nazianzuslu Gregorius'un Nerediza'daki (1200 civarında) ve Cemil yakınlarındaki Başmelekler Kilisesi'nde paralellik gösterir (Schiemenz, 1971: 48-51).

Günümüzde mağaradaki sahnelerin büyük bir bölümünde ağır hasarlar oluştuğundan bazı sahneler tanımlanamamaktadır. Örneğin; mağarada bir figürün cübbesinin bir kısmı ile yazıtı kalmıştır. Wulff, bu yazıtta ‘‘Ignatios’’ adının yazılı olduğunu belirtmiştir (Wulff, 1913: 205-206)[283].

3.6.7.1. Katalog Tanıtımı:

Stylos Mağarası’nın duvar resimleri beyaz sıva üzerine yapılmıştır. Mağarada İsa’nın hayatının tasvir edildiği beş ‘‘bayram (yortu)’’ sahnesine yer verilmiş olmasıyla katalog tanıtımı öncelikle bu sahnelerden kronolojik olarak başlayacaktır[284]. Mağarada Meryem’in hayatı, manastır kurucusu Genç Aziz Paulos ile Kilise Babaları ve azizlere yer verilmiş olması sebebiyle kataloğumuzda hiyerarşideki bu önem sırasına göre tasvirlerinin yapılması düşünülmüştür.

Bununla birlikte, mağarada tanımlanamayan iki sahne de vardır. Buna göre, duvar resimleri kataloğumuz ‘‘İsa Siklusu’’ sahneleri, ‘‘Meryem Siklusu’’ sahneleri, ‘‘Figürlü (Kilise Babaları vb.)’’ sahneler ve tanımlanamayan sahnelerin tasvirleriyle devam etmektedir. Mağarada bulunan duvar resimlerinin çizimleri yapılmış ve çalışmamızda yer almıştır. Duvar resimlerinin tasvirlerinde ikonografik ayrıntılara da yer verilmiştir. Duvar resimleri; Katalog No, Adı, Yeri, Yazıt, Çeviri, Çizim No, Resim No, Bugünkü Durumu, Kaynak, Yayın, Tasvir, İkonografi, Latmos’taki Örnekleri, Üslup ve Tarihlendirme başlıkları altında incelenmiştir.

Katalog No: Sahnenin katalogdaki numarasını vermektedir.

Adı: Sahnenin adı belirtilmiştir.

Yeri: Sahnenin nerede olduğu belirtilmiştir.

Yazıt: Sahnede yazıt var ise bu belirtilmiştir.

Çeviri: Sahnede bulunan yazıtın Yunanca’dan Türkçe’ye çevirisine yer verilmiştir.

[283] Bu figür günümüzdeki sahnelerden hiçbiriyle eşleşmemektedir.
[284] Mağarada resmedilen Bayram sahneleri: ‘‘Meryem’e Müjde’’, ‘‘İsa’nın Doğumu’’, ‘‘İsa’nın Tapınağa Takdimi’’, ‘‘İsa’nın Vaftizi’’ ve ‘‘İsa’nın Başkalaşımı’’. Mağarada İsa’nın çocukluk (Tapınağa Takdim) ve yetişkinlik (Vaftiz ve Başkalaşım) dönemleri resmedilmiştir.

Çizim No: Sahnenin çiziminin numarası verilmiştir.

Resim No: Sahne resminin numarası verilmiştir.

Bugünkü Durumu: Sahnelerin günümüzdeki durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Kaynak: Sahne ile ilgili kaynaklara yer verilmiştir.

Yayın: Sahne ile ilgili yayınlara yer verilmiştir.

Tasvir: Sahnelerin tasvirleri yapılarak, figürlerin kim oldukları, sahnede kullanılan renkler bilgiler verilmiştir.

İkonografi: Sahne ile ilgili ikonografik ayrıntılar verilmiştir.

Latmos'taki Örnekleri: Sahnelerin Latmos Bölgesi'ndeki mağaralarda bulunan Bizans dönemine ait duvar resimlerinin örnekleri verilmiştir.

Üslup: Duvar resimlerinin üslup özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tarihlendirme: Duvar resimlerinin tarihleri hakkında bilgi verilmiştir.

3.6.7.1.1. İsa Siklusu Sahneleri:

Kat. No.: 1

Adı: Meryem'e Müjde[285]

Yeri: Stylos Mağarası'nın kuzeydoğu duvarı

Yazıt: ''ΓΑΒΡΙΗΛ''

Çeviri: GABRIEL

Çizim No.: 19

Resim No.: 43

Bugünkü Durumu: Sahnede Başmelek Gabriel'in sadece baş ve ayakları günümüze gelebilmiştir. Meryem tamamen tahrip olmuştur.

[285] Meryem'e Müjde: 12 büyük bayram sahnesi içerisindedir ve Ortodoks kilisesi takvimine göre Batı'da 25 Mart'ta kutlanır (Alev, 2014: 31).

Kaynak: Kanonik İnciller'den Luka ve Matta'da (Luka, 1: 26-38; Matta 1: 18-24); Apokrif İnciller'den ise *Barnabas İncili, Iakobos'un Protoevangeliumu*'nda Meryem'e Müjde sahnesi anlatılır.

Yayın: Wulff, 1913: 202; Schiemenz, 1971: 48; Zäh, 2016: 71.

Tasvir: Duvar resmi mavi fon üzerine yapılmıştır. Sahne, diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içine alınmıştır. Sahne kompozisyon ve figür açısından kalabalık değildir. Sahnede başında halesi olan kanatlı bir melek figürü Gabriel yer alır (Resim 43; Çizim 19). Meleğin sadece başı ile ayakları görülmektedir. Meleğin gövde ile ayakları arasındaki bölüm tamamen yok olmuştur. Hemen yanında ve üzerinde bir yazıt yer alır. İsmi de bu yazıt aracılığıyla bilinebilmektedir. Burada, yazıtın bir kısmı silinse de ''ΓΑΒΡΙΕΛ'' (Gabriel) olduğu düşünülen meleğin resmedildiği anlaşılmaktadır. Sahnede Meryem tasviri tamamen silinmiş olduğundan ''Meryem'e Müjde'' sahnesinin nerede geçtiği bilinememektedir.

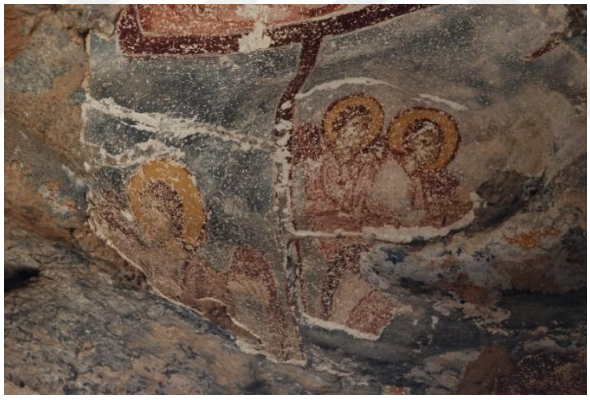

Resim 43. Meryem'e Müjde, Başmelek Gabriel

(Fenerci, 2021)

Meleğin Gabriel olarak tanımlanmasından sahnenin Meryem'e Müjde olduğu anlaşılmaktadır[286]. Sahnede mavi, sarı ve kahverengi kullanan ressamın canlı ve koyu renkleri bir arada tercih ettiği görülmektedir. Meleğin yüzündeki ifadeden bir haber getirdiği ve başındaki haleden kutsal bir figür olduğu anlaşılmaktadır.

[286] Meryem siklusu içinde de incelenen sahne aynı zamanda İsa'nın hayat siklusunun da başlangıcı olarak bilinmektedir (Alev, 2014: 31).

Çizim 19. Meryem'e Müjde, Başmelek Gabriel

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

İkonografi Özellikleri:

Meryem'e Müjde, Luka İncili'nde şöyle anlatılmaktadır: ''*Altıncı ay melek Gabriel, Tanrı tarafından Galile'de Nasıra kentine, Davut soyundan Yusuf adlı biriyle nişanlı bir kıza gönderildi. Kızın adı Meryem idi. Melek ona geldi:* ''*Selam, ey kayraya kavuşan!*'' dedi. *Meryem bu söze şaşırdı, böyle bir selamın ne anlam taşıyabileceğini düşünüp taşındı ve Gabriel ona*: ''*Korkma Meryem. Çünkü Tanrı'nın kayrasına kavuştun. İşte gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını da İsa koyacaksın. O ulu olacak ve kendisine, en Yüce Olan'ın Oğlu denecek.* Meryem, meleğe sordu: ''*Bu nasıl olabilir ki? Çünkü hiçbir erkekle ilişkim olmadı''*. Melek şöyle yanıtladı: ''*Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, Yüce Olan'ın gücü sana gölge kalacak; bu nedenle, doğacak olan kutsal kişiye Tanrı Oğlu denecek. İşte akraban Elizabet, o da yaşlıyken bir oğula gebe kaldı. Kısır diye tanınan kadının altıncı ayıdır bu. Çünkü Tanrı katında olanaksız hiçbir şey yoktur''*. Bunun üzerine melek onun yanından ayrıldı (Luka 1: 26-38)[287].

[287] Meryem'e Müjde sahnelerinde Başmelek Gabriel bir elinde asa tutarken, diğer eliyle takdis işareti yapar (Aksöyek, 2009: 112).

Burada Gabriel, bir eliyle Meryem'e Müjde verirken, diğer eliyle de muhtemelen bir asa tutarken tasvir edilmiştir. Melek ayakta durmaktadır. Gabriel'in sağ bacağı arkada, sol ayağı ise öne doğru uzanmış ve hareketlidir. Gabriel, Meryem'e doğru yönelmiştir. Meleğin ayakları yere tam olarak basmaktadır. Ayaklarına kadar gelecek şekilde uzun bir tunik giymiştir. Gabriel, kahverengi uzun, kıvırcık saçlı ve kanatlı olarak resmedilmiştir. Ağzı ve gözleri küçüktür. Başındaki halesi sarıdır. Kıyafetinde de kahverengi kullanılmıştır. Başmelek Gabriel sahnede frontal bir duruştadır. Gabriel'in burada Meryem'e yönelmesi, ona bir şeyler anlatmaya veya göstermeye çalışması ya da bir şeyler iletme çabası içerisine girdiğini gösterir. Farklı olarak, Gabriel burada Meryem'e sağından yaklaşmıştır.

Latmos'taki Örnekleri: -

Üslup: Gabriel'in kanatlarındaki hareketlilik ve kıyafetindeki kıvrımlar belirgindir[288]. Gabriel'in Müjde haberini getirişi yüzündeki ifade dolu bakışla anlaşılmaktadır. Gabriel, sahnede hareketli olarak tasvir edilmiştir. Kompozisyon dengelidir. İnce ve uzun vücuduyla resmedilen Gabriel küçük gözleri, ağzı ve başı belirgin, bol dökümlü bir giysi ile tasvir edilmiştir. Uzun ve ince bacaklı tasvir edilen Gabriel'in kıyafet ve kanatlarındaki ışık-gölge etkisi hissedilmektedir. Gabriel'in hareket ve figürlerinde bir abartı yoktur. Gabriel heybetli ve hacimli duruşu, el, kol ve bacak hareketleriyle döneminin üslup özelliklerini yansıtmaktadır.

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 02

Adı: İsa'nın Doğumu[289]

Yeri: Stylos Mağarası'nın kuzeydoğu duvarı

Yazıt: Η ΓΕΝΙCΕC

[288] Bu sahne günümüzde büyük oranda tahrip olduğu için üslup özellikleri Wulff'un fotoğrafına göre yapılmıştır.
[289] İsa'nın Doğumu: 12 Bayram sahnesi içerisinde ikinci sıradadır ve her yıl 25 Aralık'ta (Katolikler) ve 6 Ocak'ta (Ortodokslar) kutlanır.

Çeviri: İsa'nın Doğumu

Çizim No.: 20

Resim No.: 44-46

Bugünkü Durumu: Melekler ve öküz-eşek figürlerinin dışında Bebek İsa figürü tamamen tahrip olmuştur.

Kaynak: Kanonik İnciller'den Matta 1:18-25 ve Luka 2: 1-7 İncilleri'nde; Apokrif İnciller'den Barnabas (3-4) İncili'nde ve Yakobus'un Protoevangelium'unda (17-21) İsa'nın Doğumu anlatılır.

Yayın: Wulff, 1913: 209-211; Schiemenz, 1971: 48; Zäh, 2016: 71

Tasvir: Sahne diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içine alınmıştır. Kompozisyonun merkezinde ''Bebek İsa'' figürü yer alır. Bebek İsa'nın sağında öküz ve eşek figürleri tasvir edilmiştir. Kompozisyonun yukarısında en solda yer alan iki melek figürü de İsa'nın doğumuna tanıklık ederken resmedilmişlerdir. Melekler başlarında haleleri, omuzlarında ise kanatlarıyla görülmektedirler (Resim 44; Çizim 20).

Kompozisyonda, İsa'nın Doğumu mağarada geçmektedir. Hemen yanında yer alan öküz ve eşek İsa'ya tapınırlar. Öküzün bir gözü açıktır. Kundağa sarılı bir şekilde yatan İsa'nın başında sarı halesi vardır. İsa'nın yüz hatlarının büyük bir bölümü yok olmuştur. Kırmızı bir daire içerisine alınan halesinde ise bir haç figürü yer alır.

Resim 44. İsa'nın Doğumu

(Fenerci, 2021)

Resim 45. Öküz ve Eşek Figürleri, Ayrıntı (Fenerci, 2021)

Resim 46. Melekler, Ayrıntı (Fenerci, 2021)

Öküz ve eşek figürleri ile başlarında bulunan sarı haleleriyle melekler, İsa'ya doğru bakmaktadırlar (Resim 45-46). Haleler kırmızı bir daire içerisine alınmıştır. Meleklerin gözleri açıktır. Saçları kahverengi, tenleri ise açık sarıdır.

İkonografi Özellikleri: İsa'nın Doğumu Luka İncili'nde şöyle anlatılır: ''*Annesi Meryem, Yusuf ile nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rab'bin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: ''Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh'tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlarından o kurtaracak''. Yusuf, uyanınca Rab'bin meleğinin buyruğuna uydu ve Meryem'i eş olarak yanına aldı. Ama oğlunu doğuruncaya dek Yusuf ona dokunmadı. Doğan çocuğun adını İsa koydu*'' (Luka 2: 1-7).

Üç bölümden oluşan İsa'nın Doğumu sahnesi tek bir kompozisyonda ele alınmıştır. Burada birinci bölüm olayın geçtiği yer olan ahır; ikinci bölüm öküz ve eşeğin tapınması, üçüncü bölüm de meleklerdir. İsa'nın Doğumu sahnesinin merkezinde yer alan Meryem genellikle bir şilte üzerinde yatmaktadır. Sahnede, bir yemlikte yatan bebek İsa ve İsa'nın yanı başındaki öküz ile eşek yer alır. Öküz ve eşek, İsa'yı soluklarıyla ısıtmaktadırlar. Sol üstte yer alan melekler de olayı izlemektedir.

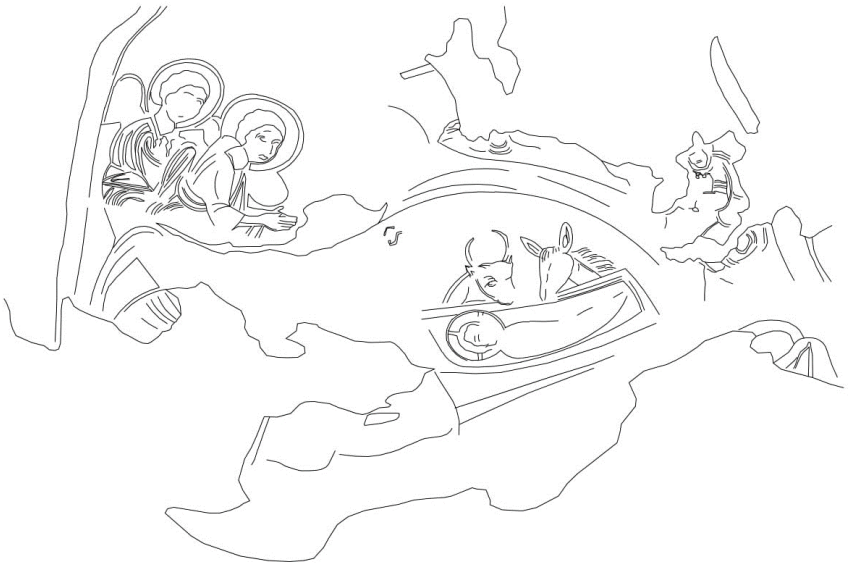

Çizim 20. İsa'nın Doğumu

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Üslup: Meleklerin saçları kısa, kaşları ince ve uzundur. Ağızları, başları, burunları ve gözleri küçüktür. Melekler birbirleriyle orantılı resmedilmişlerdir. Giydikleri kıyafet vücutlarını sarmaktadır. Kıyafetin kıvrımları da oldukça belirgindir. Meleklerin elleri ise ince ve uzundur. Sahne mavi fon üzerine tasvir edilerek yapılmıştır.

Kompozisyonda çok fazla ayrıntıya yer verilmemiştir. Sahne kalabalık değildir. Sarı, kırmızı ve kahverengi kullanılan sahnede canlı ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır. Sahnede meleklerin yüzlerindeki ifade dolu ile, eşek ile öküzün İsa'ya bakışlarındaki ifade belirgindir. Sahnede figürlerin küçük gözleri, hareketli duruşları, küçük başları ile dengeli bir kompozisyon yaratılmaya çalışıldığı hissedilmektedir. Hareket ve figürlerde abartı yoktur.

Latmos'taki Örnekleri: Latmos Dağı İsa (Latmos) Mağarası.

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 03

Adı: İsa'nın Tapınağa Takdimi[290]

Yeri: Stylos Mağarası'nın kuzey duvarı

Yazıt: -

Çeviri: -

Çizim No.: 21

Resim No.: 47-48

Bugünkü Durumu: Sahne günümüzde büyük oranda tahrip olmuştur.

Kaynak: Kanonik İncillerden Luka (2: 21-39)'da İsa'nın Tapınağa Takdimi anlatılır.

Yayın: Wulff, 1913: 211; Schiemenz, 1971: 48; Zäh, 2016: 71

Tasvir: Sahne diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kompozisyonda kalan izlere göre beş figür olduğu anlaşılmaktadır. Kompozisyonun en solunda yer alan ilk figür tamamen tahrip olmuştur. Hemen yanındaki figür de ayaklarına kadar tahrip olmuştur. Figürlerin yüzleri tamamen silinmiştir. Tanımlanabilen en iyi figür ''Çocuk İsa'' figürüdür (Çizim 21; Resim 47).

Resim 47. İsa'nın Tapınağa Takdimi, Çocuk İsa Figürü

(Fenerci, 2021)

[290] İsa'nın Tapınağa Takdimi: Hypapanti (Zäh, 2016: 71). İsa'nın Tapınağa Takdimi 12 bayram içerisinde yer alır ve her yıl 14 Şubat'ta kutlanmaktadır.

İsa, oturur bir pozisyonda bir kişinin kucağında tasvir edilmiştir ve yüzünün büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Kompozisyonun en sağında yer alan figür ayakta durur pozisyondadır. Figürü sol ayağı günümüzde yok olmuştur ancak sağ ayağı yere tam olarak basmaktadır. Sahnede çok fazla ayrıntıya yer verilmemiştir (Resim 48).

İkonografi: İsa'nın Tapınağa Takdimi ya da Hypapanti Luka İncili'nde şöyle geçmektedir: ''*İsa, anne ve babasının eşliğinde tapınağa girer. Ve orada kendisini tapınağa gelen Symeon karşılayarak kollarına alır. Ve o saatte yine İsa'yı Anna'da tapınakta bulunarak karşılar*'' (Luka 2: 22-40).

Resim 48. İsa'nın Tapınağa Takdimi

(Fenerci, 2021)

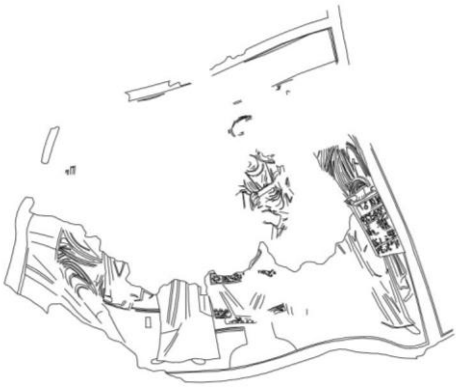

Çizim 21. İsa'nın Tapınağa Takdimi

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Üslup: Kompozisyonda canlı ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır. Sarı, kahverengi, sarı, mavi ve kırmızı kullanılmıştır. Figürlerin ten rengi açık sarıdır. Tüm figürlerin başlarında hale vardır. İsa'nın sağ bacağını sol bacağının üzerine atışı ile kompozisyonun en sağındaki figürün elinde tuttuğu ruloyla resimde gerçekçi bir duruş yaratılmaya çalışılmıştır. Sahnedeki figürlerin kıyafetlerinin kıvrımları oldukça belirgindir. Giydikleri kıyafetler vücutlarını sarmaktadır. Oval yüzlü, uzun burunlu ve küçük ağızlı olan figürler hareketli, gerçekçidirler.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 04

Adı: İsa'nın Vaftizi[291]

Yeri: Stylos Mağarası'nın tonozu

Yazıt: ''IC XC'' ve ''ΒΑΠΤΗCIC''

Çeviri: İsa'nın Vaftizi

Çizim No.: 21

Resim No.: 49-50

Bugünkü Durumu: Sahne günümüze iyi durumda gelebilmiştir.

Kaynak: Kanonik İncillerden Markos (1: 9-11) ve Luka'da (3: 21-22) anlatılır.

Yayın: Wulff, 1913: 202, 211; Schiemenz, 1971: 48; Zäh, 2016: 71.

Tasvir: Sahne diğer sahnelerden ayrılacak şekilde üç yandan kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kompozisyonda beş figür tasvir edilmiştir. Solda Vaftizci Yahya, merkezde ise İsa yer almaktadır (Resim 49; Çizim 22).

[291] İsa'nın Vaftizi: 12 bayram sahnesi içerisinde yer almaktadır ve her yıl 6 Ocak'ta kutlanır.

İsa’nın yanında üç figür daha görülür. Vaftizci Yahya, uzun saçlı ve sakallı olarak tasvir edilmiştir. Başında halesi bulunur. Kırmızı bir daire içerisine alınan halesi sarı, ten rengi ise açık sarıdır. Vaftizci Yahya, İsa’ya bakıp ve onu işaret ederken, frontal bir duruşta gösterilmiştir. Saçı ve sakalı kahverengi, ayakları çıplaktır. Sahnede, Vaftizci Yahya İsa’yı Ürdün Nehri’nde vaftiz ederken resmedilmiştir.

Resim 49. İsa’nın Vaftizi

(Yinsel, 2021)

Kompozisyonun merkezinde vaftiz olurken tasvir edilen İsa vardır. İsa, başında sarı halesi ile tasvir edilmiştir. Halesinde diğer figürlerinkinden farklı olarak haç vardır ve bu haleyi kırmızı bir daire sınırlamaktadır. İsa, diğer figürlere oranla daha fazla tahrip olmuştur. Kalan izler İsa’nın saçının ve kaşlarının kahverengi, ten renginin ise açık sarı olduğunu göstermektedir.

Kompozisyonun en sağında yer alan üç figür de İsa’nın Vaftiz edilişine tanıklık etmektedirler. Bu üç figür de başlarında hale ile tasvir edilmiştir. Saçları ve kaşları üçünün de kahverengidir. Uzun ve kıvırcık saçlı tasvir edilen bu kişiler başlarında bulunan haleden anlaşılacağı üzere kutsal kişiler olmalıdır. Tenleri açık sarıdır. Üç figürün biri daha önde, diğer ikisi ise arkada yan yana durmaktadırlar. Sahnede sarı, kırmızı ve kahverengi kullanımı görülür.

İkonografi: İsa'nın Vaftizi sahnesi Markos ve Luka İncillerinde şöyle anlatılmaktadır: Bu sırada İsa, Yahya tarafından vaftiz edilmek üzere Celile'den Şeria Irmağı'na, Yahya'nın yanına geldi. Ne var ki Yahya, ''*Benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekirken sen mi bana geliyorsun?*'' diyerek O'na engel olmak istedi. İsa, ona şu karşılığı verdi: ''*Şimdilik buna razı ol. Çünkü doğru olan her şeyi bu şekilde yerine getirmemiz gerekir"*. O zaman Yahya, O'nun dediğine razı oldu. İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. Göklerden gelen bir ses, ''*Sevgili oğlum budur, O'ndan hoşnudum''* dedi (Markos, 1: 9-11; Luka, 3: 21-22).

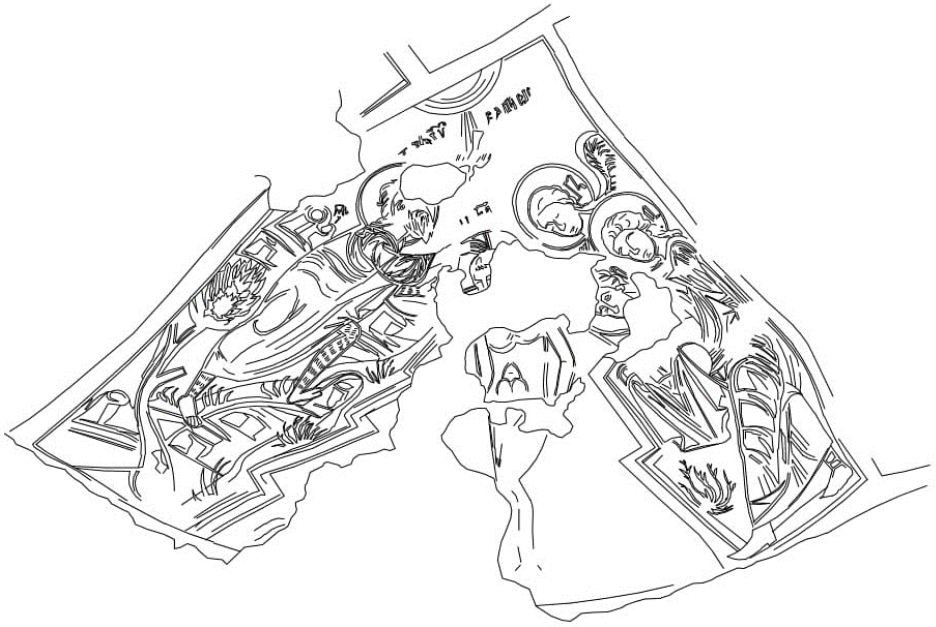

Çizim 22. İsa'nın Vaftizi
(Yinsel ve Fenerci, 2022)

Vaftiz sahnesinde genellikle, yukarı bakıp sağ elini vaftiz edilenin (İsa) başına koyan Vaftizci Yahya ve çıplak İsa bulunur. İsa'nın sağında hizmet eden üç melek görülmektedir[292]. Bu duvar resmi, güvercin (Kutsal Ruh) ve ağacın köküne yerleştirilmiş balta gibi önemli ikonografik unsurlar içermektedir. Erken Hıristiyan sanatının bir özelliği

[292] Schiemenz, Latmos'u Kapadokya kiliselerinden ayıran en önemli özellikle arasında İsa ve meleklerin duruşundaki çarpıcı farklılıklar olduğundan bahsetmiştir. Sadece İsa Mağarası'nda İsa sol eliyle Vaftiz sahnesinde çıplaklığını örtmüştür. Elmalı Kilise'de de Tanrı'nın eli ikonografisi eksiktir (Schiemenz, 1971: 51-52).

olarak resimde bulunan suya dikilmiş haç ise burada eksiktir. Ancak XI. yüzyıldaki el yazmalarında genellikle resmedilen üçüncü melek, burada yalnızca ilk iki meleğin arkasına yerleştirilmiş bir baş olarak ortaya çıkmıştır (Resim 50). İsa'nın ismi ''IC XC'' yazıtından okunabilmektedir. Sahnenin adı ''Vaftiz'' en üste eklenmiştir (Wulff, 1013: 211-212)[293].

Resim 50. İsa'nın Vaftizi, Vaftizci Yahya ve Melekler,

Ayrıntı (Fenerci, 2021)

Sahne mavi fon üzerine tasvir edilmiştir. Vücudu çıplak tasvir edilen İsa ayakta durmaktadır. Ürdün Nehri, yoğun girintilerle tasvir edilmiştir. Burada Tanrı'nın eli eksiktir (Schiemenz, 1971: 51-52)[294]. Ürdün nehri de İsa figürü gibi büyük oranda tahrip olmuştur (Zäh, 2016: 71-72).

Üslup: Sahne bir üçgen oluşturacak şekilde üç yandan sınırlandırılmıştır. Vaftizci Yahya dışındaki figürler genç tasvir edilmiştir. Vaftizci Yahya giydiği kaftanıyla resmedilmiştir. İsa genç ve uzundur. Figürlerin vücut hatları da kıyafetlerin altlarından belirgin olacak şekilde yansıtılmıştır.

[293] Yazıtın büyük bir bölümü bugün silinmiştir.
[294] Stylos Mağarası'nda üç melek tasvir edilmiştir (Schiemenz, 1971: 51-52).

Kıyafetlerin kıvrımları oldukça hareketlidir. Kıyafetlerde daha koyu bir renk kullanımı hakimdir. Küçük gözlü, ince ve uzun burunlu olarak tasvir edilen Vaftizci Yahya uzun, bol dökümlü bir kıyafet giymektedir. Ayakları çıplaktır. Sol ayağı daha arkada, sağ ayağı ise öne doğru atılmış olan Vaftizci Yahya'nın kol ve bacakları hareketlidir. Yüzünde ifade dolu bakışlarıyla İsa'ya doğru yönelmiştir. İsa'nın anatomisi ise oldukça belirgindir. İnce, uzun vücuduyla tasvir edilen İsa'nın karın kasları çizgisel biçimde gösterilmiştir. İsa, uzun saçlı, ince ve uzun burnu ile tasvir edilmiştir. Olaya hizmet eden melekler hareketli olup İsa'nın Vaftiz edilişine tanıklık ederler. Melekler uzun ve kıvırcık saçları, küçük ağız ve gözlere sahip yapılarıyla gerçekçi ve yüz hatları belirgindir.

Latmos'taki Örnekleri: Latmos Dağı Kellibaron Mağarası ve İsa Mağarası.

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 05

Adı: Başkalaşım (Metamorphosis)[295]

Yeri: Stylos Mağarası'nın tonozu

Yazıt: Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩCΣ

Çeviri: İsa'nın Başkalaşımı

Çizim No.: 23

Resim No.: 51-54

Bugünkü Durumu: Sahnede İsa dışında diğer figürler tahrip olmuştur.

Kaynak: Kanonik İncillerden Matta, 17:1-13 ve Luka'da 9: 28-36 İsa'nın Başkalaşımı anlatılır.

Yayın: Wulff, 1913: 212-213; Schiemenz, 1971: 51; Zäh, 2016: 71

[295] İsa'nın Başkalaşımı (Metamorphosis): 12 bayram sahnesi içerisinde yer alır ve her yıl Paskalya'dan kırk gün sonra kutlanır.

Tasvir: Sahne diğer sahnelerden ayrılacak şekilde dört bir yandan kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kompozisyonun merkezinde İsa yer alır (Çizim 23; Resim 51). İsa tüm vücudunu saran beyaz bir mandorla içerisinde ve ayakta durur bir vaziyettedir (Resim 53). Başında sarı halesi olan İsa uzun saçlı ve sakallı olarak resmedilmiştir. İsa tam karşıya bakar pozisyondadır ve gözleri açıktır. Saçları, kaşları, bıyığı ve sakalı kahverengidir. Halesinde haç işareti belirgin olarak görülmektedir. İsa'nın başının yanında ''XC'' harfleri yazılıdır.

İsa'nın ayaklarının altında günümüzde bir figür yer alır (Resim 52)[296]. Bu figürün halesini ise kırmızı bir şerit çevreler. Ancak Wulff'un fotoğrafına göre burada üç figür yer almaktadır ancak günümüzde bu iki figür tahrip olmuştur. İsa'nın solunda yer alan bir başka figürün ise yüzü tamamen silinmiştir. Figür ayakta durur vaziyettedir. Ayakları yere tam olarak basmaktadır. Kıyafetinde sarı tonları ile kahverengi hakimdir ve giysisi ayak bileklerinekadar vücudunu sarmaktadır. Kompozisyonda canlı ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır. Beyaz, sarı, mavi ve kahverengi hakimdir.

Resim 51. İsa'nın Başkalaşımı

(Fenerci, 2021)

[296] Benzer şekilde Kapadokya'da 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen Belisırma yakınlarındaki Kırkdamaltı Kilisesi'nde de ''İsa'nın Başkalaşımı'' tasvir edilmiştir (Schiemenz, 1971: 51).

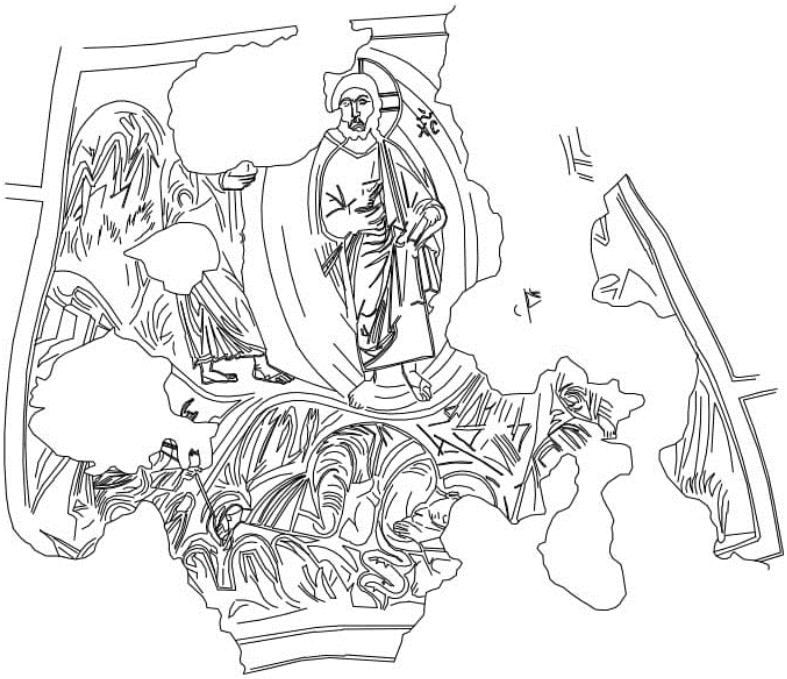

Çizim 23. İsa'nın Başkalaşımı
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

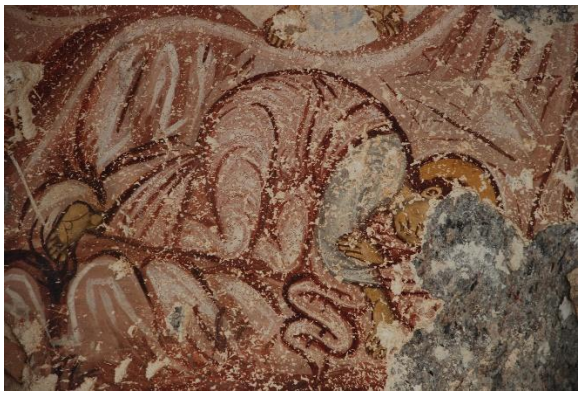

Resim 52. İsa'nın Başkalaşımı, Havari (?)
Ayrıntı (Fenerci, 2021)

Resim 53. İsa figürü, Ayrıntı
(Fenerci, 2021)

Resim 54. İsa'nın Başkalaşımı
(Wulff, 1913: 213).

İkonografi: İsa'nın Başkalaşımı (İsa'nın Görünüşü Değişiyor) Matta ve Luka İncillerinde şöyle anlatılmaktadır: ''*Aradan altı gün geçince İsa, Petros'u, Yakup'u ve Yuhanna'yı yanına aldı; onları öbürlerinden ayrı olarak yüksek bir dağa yöneltti*[297]**.** *Gözleri önünde İsa'nın görünüşü değişti. Giysileri parıltıdan apak oldu. Yeryüzünde hiçbir arıtma öğesinin ağartmayacağı bir aklıktı bu. Derken İlyas'la Musa göründü onlara. İsa'yla görüşüyorlardı. Petros, İsa'ya, ''Ya Rabbi'' dedi. ''Burada bulunmamız ne iyi! Üç çadır kuralım: Biri sana, biri Musa'ya, biri İlyas'a''. Ne dediğini kendisi de bilmiyordu. Çünkü üçü de korku içindeydi. Derken bir bulut inip onlara gölge saldı. Buluttan bir ses geldi: ''Sevgili oğlum budur, O'nu dinleyin!''. Öğrenciler bir çırpıda çevreye göz attı, ama bir tek İsa'dan başkasını göremediler beraberlerinde. Dağdan inerlerken, İnsanoğlu ölüler arasından dirilince gördüklerini hiç kimseye anlatmamaları için İsa onları uyardı. Öğrenciler bu öğüdü tuttu*'' (Matta 17: 1-13; Luka 9: 28-36).

[297] Bu dağ Tabor Dağı'dır (Schiemenz, 1971: 51).

İsa'nın Başkalaşımı yani Transfigürasyonu sahnesinde İsa, ayakları yere tam olarak basmakta, bir eliyle takdis işareti yaparken, diğer eliyle bir rulo tutmaktadır (Resim 54). İsa'nın ayakları çıplaktır. İsa'nın solunda ve solundaki figürler sırasıyla Musa ve İlyas peygamberlerdir. İsa'nın solundaki figür günümüze gelebilmiş olmasına karşın, İsa'nın sağında yer alan figürün ise günümüzde tamamen tahrip olduğu görülmektedir. Aşağıdakiler ise İsa'nın havarileri olmalı. Luka İncili'nin aktardığına göre; ''*Petrus ile yanındakilerin üzerine uyku çökmüştü. Ama uykuları iyice dağılınca İsa'nın görkemini ve yanında duran iki kişiyi gördüler''* (Luka 9: 32-33)[298].

Üslup: Sahnede figürlerin kıyafetleri vücutlarını sarmaktadır. İsa'nın giydiği uzun kıyafetin kıvrımları belirgin olup ayak bileklerine kadar inmektedir. Figürler orantılı ve hareketlidir. İnce, uzun ve zarif vücutlarıyla gerçekçi bir görüntü sunarlar. İsa'nın uzun saç ve sakallarındaki çizgisellik belirgin bir biçimde yansıtılmıştır. İsa'nın küçük gözleri, yüzdeki ifadeci bakışları, ince, uzun burnu ve küçük ağzı, ince ve uzun eli belirgin bir biçimde gösterilmiştir. Figürlerde el, kol ve bacak hareketleri duvar resminde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

3.6.7.1.2. Meryem Siklusu Sahneleri:

Kat. No.: 6

Adı: Meryem'in Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi[299]

Yeri: Stylos Mağarası'nın güney duvarı.

Yazıt: -

[298] Aşağıda İsa'nın ayaklarının ucunda yer alan üç figür Petrus, Yakup ve Yuhanna olmalı. Bu kişilerin başlarında sarı hale bulunmaktadır.

[299] Bu sahnenin ikonografisi az bilinir ve Anadolu'nun iç kesimlerinde ender resmedilir (Schiemenz, 1971: 51-52).

Çeviri:

Çizim No.: 24

Resim No.: 55-57

Bugünkü Durumu: Sahnede Meryem dışında diğer figürler iyi durumdadır.

Kaynak: Meryem'in Tapınağa Sunuluşu: *Iakobos'un Protoevangelion*'u 7:2; *Pseudo-Matta* 4; *Meryem'in Doğumu İncili* 6. Meryem'in Bir Melek Tarafından Beslenmesi: *Iakobos'un Protoevangelion*'u 8:1; *Pseudo-Matta* 6; *Meryem'in Doğumu İncili* 7.

Yayın: Wiegand, 1913: 95; Wulff, 1913: 208-209; Schiemenz, 1971: 51; Zäh, 2016: 71

Tasvir: Sahne diğer sahnelerden ayrılacak şekilde dört yandan kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Merkezde ''Meryem'in Tapınağa Sunuluşu; kompozisyonun sağında ise ''Meryem'in Bir Melek Tarafından Beslenmesi'' sahnesi yer almaktadır (Resim 55)[300]. Ancak ikinci sahne günümüzde büyük oranda tahrip olmuştur. Figürler ayakta durur vaziyettedir. Sahnenin solunda yedi figür yer almaktadır (Çizim 24; Resim 56). Kompozisyon mavi arka fon üzerine resmedilmiştir. Sahnede sarı, kırmızı, kahverengi ve beyaz kullanılmıştır. Figürlerin kıyafetlerinde kahverengi kullanılmıştır.

Resim 55. Meryem'in Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi (Fenerci, 2021)

[300] Bu sahne sadece Latmos'ta Stylos Mağarası'nda resmedilmiştir.

Resim 56. Meryem'in Tapınağa Girişi, Yedi Bakire, Ayrıntı

(Yinsel, 2021)

Resim 57. Meryem, Ayrıntı

(Fenerci, 2021)

Kompozisyonda canlı ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır. Kompozisyon kişi sayısı bakımından kalabalıktır. Merkezde ayakta duran ve başında halesi olan figür Meryem'dir ve tapınağa girerken resmedilmiştir (Resim 57)[301]. Hemen sağındaki ayakta duran ve başında hale bulunan beyaz saçlı, yaşlı figür Meryem'in tapınağa girişine tanıklık etmektedir. Figürlerin ayakları yere basmaktadır. Kompozisyonun en solunda yer alan kadın figürler ayakta durur vaziyettedir.

[301] Meryem'in Tapınağa Sunuluşu 21 Kasım'da yortu olarak kutlanmaktadır (Underwood, 1966: 72).

İkonografi: Meryem'in Tapınağa Girişi sahnesi, Apokrif İnciller'den *Iakobos'un Protoevangelionu*'nda aktarılan bir metinde şöyle geçmektedir[302]:

> ''*Ve çocuk üç yaşına geldiğinde Yohakim kirletilmemiş İbrani kızlarının her birinin bir kuzu olmasına izin verdi ve Tanrı'nın tapınağına gittiklerinde çocuk geriye dönmedi. Kalbi Tanrı'nın tapınağında tutsak alınmıştı. Rahip onu aldı, öptü, kutsadı ve dedi ki; Tanrı onu adını bütün nesiller arasında yüceltti*''. (*Iakobos'un Protoevangelionu*, 7:2)

Burada Meryem'in hayatından oluşan iki olay tek bir sahnede ele alınmıştır. Meryem'in Tapınağa Girişi sahnesi kompozisyon açısından kalabalıktır. Kompozisyonda sağda Kudüs Tapınağı'nın kapısının üzerinde tasvir edilen başrahip eğilir bir pozisyonda, iki elini Meryem'e doğru uzatırken resmedilmiştir. Meryem'in arkasında ebeveynleri Yohakim ve Anna'nın yer aldığı görülür. En solda ise yedi bakireden oluşan bir topluluk resmedilmiştir (Wiegand, 1913: 95).

Yohakim ve Anna, Meryem'i başrahibe doğru yürümesi için zorlamaktadırlar. Meryem, ellerini uzatmış başrahibe doğru yürümektedir. En solda yer alan bakireler bu ana tanıklık etmektedirler. Yazılı kaynakların isimlendirmemesine rağmen, Bizans resim sanatında genellikle yazıtlar aracılığıyla tanımlanan resimdeki başrahip peygamber ve Vaftizci Yahya'nın babası Zekeriya olmalıdır. Zekeriya ve Elizabeth'in çocuklarını doğurdukları koşullar, Yohakim ve Anna'ya çok benzediğinden bu varsayım için bir gerekçe olarak gösterilebilir. Zekeriya olarak tanımlanan bu figürün başında halesi de vardır (Underwood, 1966: 73)[303].

Kompozisyonun en solunda yer alan bakireler tapınağın önünde durmaktadırlar. Bu figürlerin saçları kahverengidir ve başlarında haleleri bulunmamaktadır. Giydikleri kıyafetler değerli küçük taşlarla süslenmiştir. Öndeki üç figür elleriyle kıyafetlerini tutmaktadır. Bu üç figürden en sondakinin yüzü tamamen tahrip olmuştur.

---

[302] Meryem'in hayatının ayrıntılı olarak anlatıldığı apokrif bir metindir (Cutler ve Kazhdan, 1991: 1745).
[303] Burada tasvir edilen bu yaşlı başrahibin, Meryem'in Yusuf'la nişanlandığı sahnede olduğu gibi bir halesi vardır (Underwood, 1966: 73).

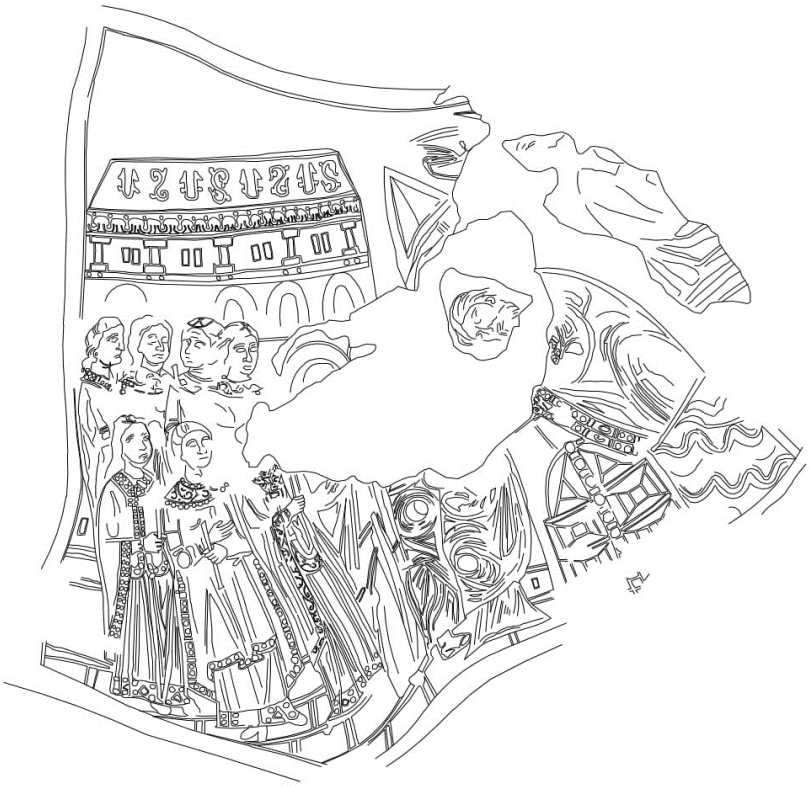

Çizim 24. Meryem'in Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Burada Meryem'in hayatına dair bir olay daha resmedilmiştir[304]. Bu olay örgüsü, ‘‘Meryem'in Bir Melek Tarafından Beslenmesi'' sahnesidir. Melek tarafından beslenen Meryem, *Iakobos'un Protoevangelionu*'nda şöyle geçmektedir: *''Ve Meryem beslenen bir güvercin gibi Tanrı'nın tapınağındaydı ve bir meleğin elinden yiyecek aldı''* (*Iakobos'un Protoevangelionu*, 8:1).

Bu efsane, Meryem'in hayatının anlatıldığı Kuran'ın üçüncü suresinde de yer alır; orada olay şöyle geçer[305]: *''Zekeriya ne zaman hücrede onun yanına gelse, yanında yiyecek bulurdu. Dedi ki: Ey Meryem, bu sana nereden geliyor? Dedi ki: Bu Allah'tandır, dilediğini hesapsız doyurur''* (Wiegand, 1913: 95).

[304] Meryem'in Bir Melek Tarafından Beslenmesi sahnesi Latmos'ta sadece Stylos Mağarası'nda resmedilmiştir.

[305] Bu olay Kuran'ın üçüncü suresi olan Âl-i İmran Suresi'nde anlatılmaktadır.

Hayatına dair anlatılanlara göre Meryem, üç yaşından on iki yaşına kadar (ya da on dört) en kutsal olan bu tapınakta kalmaya devam etmiş ve her gün bir melek tarafından beslenmiştir (Underwood, 1966: 74).

Kompozisyonun sağında, üstte yer alan ‘‘Meryem’in Bir Melek Tarafından Beslenmesi’’ sahnesi günümüzde büyük oranda yok olmuştur. Kalan izlere göre, Meryem mor *maphorion*u ile sağda oturur bir pozisyondadır ve soldan ona doğru yönelen ve uçan kanatlı bir melek figürü görülür. Başında halesi bulunan melek eliyle Meryem’i beslerken tasvir edilmiştir.

Meryem’in Tapınağa Girişi sahnesinde resmedilen tapınağın mimarisi burada dört çift pencere ile donatılmış ve ‘‘üç nefli bir bazilikanın’’ güney cephesini anımsatan bir tarzda gösterilmiştir. Bu tür cephe süslemeleri 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Suriye kilise mimarisinde çok ünlü olup bu haliyle de Suriye kilise mimarisini anımsatmaktadır (Zäh, 2016: 71-72).

Üslup: Kompozisyonda birçok ayrıntıya yer verilmiştir. Figürlerin giydikleri kıyafetlerin özenli bir işçilikle yapıldığı dikkati çekmektedir. Kıyafetlerin kıvrımları oldukça hareketlidir. Mağaradaki en kalabalık sahnelerden biridir. Figürlerin üzerlerindeki kıyafetler ayaklarına kadar gelecek şekilde uzundur. Yedi bakire kadının burunları ince, uzun, ağızları, gözleri ve başları küçük, saçları uzun ve kıvırcıktır. Saçlarındaki ve kıyafetlerindeki çizgisellik fırça darbeleriyle belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Kıyafetleri bol ve dökümlüdür. Figürlerde abartı olmasa da hareketlidir. Figürlerin uzun bacakları ile elleri, ince ve uzun, zarif vücutlarındaki hareketlilik fırça darbeleriyle verilmiştir. Meryem’in mor *maphorion*u belirgi olmakla birlikte kıvrımlı ve hacimlidir[306]. Meryem’in hemen arkasında yer alan ebeveynlerinin de kıyafetlerindeki özenli işçilik ve kıvrımlar oldukça belirgindir. Yohakim’in sadece başındaki halesi ve saçının bir kısmı görülebilmektedir. Yaşlı başrahip, küçük başlı, ince ve uzun elleri, küçük gözleri, yüzdeki ifade dolu bakışlarıyla resmedilmiştir[307].

[306] Meryem’in yüzü ile Yohakim ve Anna tamamen tahrip olmuştur.

[307] Maphorion (μαφόριον): 4.-6. yüzyıl papirüslerinde adı geçen, başı ve omuzları örten bir giysidir. Bu terim zaman zaman erkekler ve kadınlar için manastır kıyafetinin bir unsuru olarak kullanılmıştır. Soylu kadınların kıyafetlerinin ayırt edici bir özelliği olan *maphorion*, Meryem Ana ve kutsal kadınlara verilen geleneksel bir kıyafet haline gelmiştir. Meryem Ana’nın *maphorion*u genellikle mavi, kahverengi ya da mordur. Havva’nın *maphorion*u ise genellikle kırmızıdır (Ševčenko ve Kazhdan, 1991: 1294).

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

3.6.7.1.3. Figürlü Sahneler:

Kat. No.: 07

Adı: Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos[308]

Yeri: Stylos Mağarası'nın güneydoğu duvarı.

Yazıtlar: Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ Η ΟΞΙΑ ΑΝΤΗΛΗΨΙS[309] ve Ο Α(ΓΙΟΣ) ΠΑΥΛΟS Ο Τ(ΟΥ) ΘΕΙ(ΟΥ) ΛΑΤΡΟΥS[310] (Wulff, 1913: 203-205; Janin, 1975: 225; Ragia, 2008: 98-99).

Çeviri: 1.yazıt: ''Her şeyi anlayan Tanrı Anası''. 2.yazıt: ''Aziz Paulos… Latros'' ifadeleri yazılıdır[311].

Çizim No.: 25

Resim No.: 58-62

Bugünkü Durumu: Sahnede Meryem ve Çocuk İsa dışında diğer figür tahrip olmuştur.

Kaynak: -

Yayın: Wiegand, 1913: 94-95; Wulff, 1913: 203-204; Schiemenz, 1971: 48; Peschlow, 2005: 198; Zäh, 2016: 70-71

Tasvir: Sahneyi çevreleyen kırmızı çerçeve tamamen yok olmuştur. Kompozisyonun merkezinde Meryem ve kucağında Çocuk İsa yer alır (Resim 58). Meryem'in yanında

[308] Sahnede Meryem'in yanında dua eder pozisyonda iki aziz olduğu belirtilmiş olsa da günümüzde sadece Meryem'in solundaki figür görülmektedir. Sağdaki figürün Wiegand'ın zamanında bu yana tahrip olduğu bilinmektedir (Wiegand, 1913: 94-95). Zäh'e göre bu figür Genç Aziz Paulos'un adaşı Havari Paulos olabilir (Zäh, 2016: 71). Soldaki figür ise Genç Aziz Paulos'tur (Ragia, 2008: 99).

[309] Yunanca büyük harflerle yazılan yazıt günümüzde tamamen yok olmuştur.

[310] Yunanca büyük harflerle yazılan yazıt günümüzde tamamen yok olmuştur.

[311] İkinci yazıtın Yunanca'dan Türkçe'ye çevirisi İstanbul Yunanistan Başkonsolosluğu'nda çalışan Yunanca öğretmenim *Vassilis Danellis* tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

dua eder pozisyonda duran iki aziz figürü vardır. Ancak sağdaki figür tamamen tahrip olmuş, soldaki figür ise ayakta durur bir pozisyonda günümüze gelebilmiştir (Ragia, 2008: 99). Bu yaşlı bir aziz figürü Genç Paulos'tur ve yanındaki ''*Ο Α(ΓΙΟΣ) ΠΑΥΛΟS Ο Τ(ΟΥ) ΘΕΙ(ΟΥ) ΛΑΤΡΟΥS*'' yazıtıyla tanımlanmıştır[312]. Bir taht üzerinde oturur bir vaziyette resmedilen Meryem'in başında sarı halesi bulunur ve karşıya bakar pozisyondadır. Meryem'in iki gözü de tahrip olmuştur.

Resim 58. Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos
(Fenerci, 2021)

Meryem kucağında Çocuk İsa'yı göğsünün önünde tutmaktadır (Çizim 25). Çocuk İsa başında haçlı sarı halesi ile karşıya bakmaktadır; saçlı ve sakalsız olarak tasvir edilmiştir. Kompozisyon mavi bir fon üzerine resmedilmiştir. Sarı, kırmızı ve kahverengi kullanılan sahnede canlı ve koyu renkler bir aradadır. Kompozisyonun en solunda yer alan aziz figürü ayaktadır ve iki elini de Meryem ve Çocuk İsa'ya dua edecek şekilde tutmaktadır. Genç Aziz Paulos yaşlı ve beyaz saç ve sakallı olarak tasvir edilmiştir (Resim 59). Başında sarı halesi bulunur. Giydiği kıyafet ayaklarını da örtecek şekilde uzundur. Meryem, üzerinde bir minder bulunan değerli taşlarla süslü taht üzerindedir (Resim 60).

[312] Wiegand, Wulff, Peschlow ve Ragia, Meryem'in solunda yer alan figürün Genç Aziz Paulos olduğunu belirtmişlerdir (Wiegand, 1913: 95; Wulff, 1913: 204; Peschlow, 2005: 198; Ragia, 2008: 136).

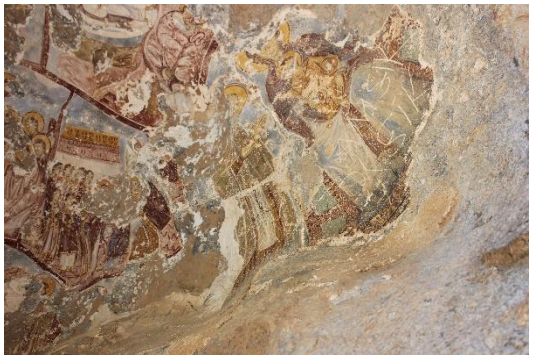

Resim 59. Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos (Yinsel, 2021)

Resim 60. Meryem ve Çocuk İsa, Ayrıntı (Yinsel, 2021)

İkonografi: Bizans ikonografisinde ‘‘Anne ve Çocuk’’ temalı duvar resimleri her zaman çeşitlilik gösterir. Muhtemelen yerel kökenli bir sahnedir. Meryem ve Çocuk İsa ayaklarına kadar uzanacak şekilde uzun bir kıyafet giymiştir. Bir taht üzerinde oturan Meryem bir elini İsa’nın göğsüne doğru uzatmış, diğer elini ise sağ ayağına gelecek şekilde tutmaktadır. İsa sağ eliyle bir rulo tutmaktadır. Üç figürlü sahne hem konusu hem de kaya yüzeyinin güneydoğusunu kaplaması ve tonozla örtüşmesi bakımından mekan konumu açısından ‘‘apsisi’’ temsil etmektedir (Wulff, 1913: 203-205).

Meryem’in mağarada resmedilmesi yerel bir gelenek olarak veya 13. yüzyılda manastırın Theotokos’a adanmış bir *metochion*a sahip olmasıyla bilinmektedir (Ragia, 2008: 77; Zäh, 2016: 71). Solda duran beyaz saçlı ve uzun, gri sakallı figürün Genç Aziz Paulos olduğu düşünülmektedir (Wiegand, 1913: 95).

Genç Aziz Paulos’un ellerini iki yana doğru açması, Deesis’te olduğu gibi şefaati ifade etmektedir[313]. Genç Aziz Paulos, manastır topluluğunun savunucusu olarak Meryem’in huzurunda durmaktadır. Genç Aziz Paulos’un fiziksel özellikleri Vita’da anlatılanla uyumludur (Wulff, 1913: 204-205).

[313] Deesis (Δέησης): Hıristiyan İkonografisinde İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya’yı içeren bir kompozisyondur. Bu sözcük, İsa’nın iki yanında ellerini ona doğru uzatmış olarak duran Meryem Ana ve Vaftizci Yahya’nın Bizans kompozisyonunu bir şefaat imgesi olarak tanımlamak için kullanılır (Carr, 1991: 599).

Resim 61. Meryem ve Çocuk İsa,
Ayrıntı (Fenerci, 2021)

Resim 62. Çocuk İsa ve Genç Aziz Paulos
Ayrıntı (Fenerci, 2021)

Çizim 25. Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Üslup: Meryem'in yüzünün ana hatları ve özellikleri 11. yüzyılın genel özelliklerinden sapmamaktadır (Resim 61). Çocuk İsa güçlü bir vücut tipinde tasvir edilmiş olup hareketlidir. Meryem geniş kollu bir *chiton* giymektedir. İsa'nın kıyafeti sarı ile vurgulanmıştır (Resim 62).

Ressam, muhtemelen renk çeşitliliği elde etmek için, Meryem'in altın renkli halesini, mavi-gri alt giysisini ve sadece başın üzerini örten ve vücudun üst kısmı ile her iki kolunu örten *maphorion*un kumaşını mor renkte vurgulamıştır (Wulff, 1913: 203-204).

Meryem'in burnu ince ve uzun, ağzı küçük, ince ve uzun elleriyle resmedilmiştir. Çocuk İsa küçük başlı, uzun ve kıvırcık saçlıdır. İsa'nın kıyafetindeki kıvrımlar fırça darbeleri ve renk tonlamalarıyla vurgulanmıştır. İsa'nın kıyafeti bol ve dökümlü ve kıyafetlerin altından vücut hatları belli olacak şekilde tasvir edilmiştir.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 08

Adı: Genç Aziz Paulos'un Ölümü (Cenaze Töreni veya Uykusu/Göğe Yükselişi)

Yeri: Stylos Mağarası'nın güneybatı duvarı.

Yazıt: ΚΟC[ΜΑC], [Φ]ΩΤΙΝ[ΟC], ΓΑΒΡΙΗΛ

Çeviri: Kosmas, Photinos, Gabriel

Çizim No.: 26-27

Resim No.: 63-66

Bugünkü Durumu: Sahne günümüzde oldukça tahrip olmuştur.

Kaynak: Genç Aziz Paulos'un Vita'sı (Delehaye, 1892: 163-164)

Yayın: Wiegand, 1913: 95; Wulff, 1913: 207-208; Schiemenz, 1971: 48; Peschlow, 1995: 708; Ragia, 2008: 99-100; Zäh, 2016: 71.

Tasvir: Kompozisyon dört bir yandan diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Sahne mavi fon üzerine yapılmıştır. Sahnede altı figür yer almaktadır. Kompozisyonun merkezinde yer alan Genç Aziz Paulos, yatağında ölüm döşeğindeyken gösterilmiştir (Ragia, 2008: 99).

Genç Aziz Paulos'un yüzü tamamen tahrip olmuştur. Başının ucunda iki figür ile ayaklarının ucunda yer alan diğer iki figür Genç Aziz Paulos'un ölümüne tanıklık ederken resmedilmişlerdir. Yukarıda havada duran melek de olaya şahit olmaktadır. Genç Aziz Paulos iki elini çapraz olacak şekilde göğsünün üzerinde birleştirmiştir.

Genç Aziz Paulos'un ayaklarının ucundaki aziz figürü başında sarı halesiyle resmedilmiştir. Yüzü diğer figürler gibi tamamen tahrip olmuştur. En sağdaki figür ayakta durmaktadır. Uzun ve vücudunu saran bir elbise giymiştir. Havada duran melek başında halesiyle resmedilmiş olup şamdanın hemen üzerinde yer almaktadır. Arkada yer alan şamdanın üzerinde bir mum bulunur (Wiegand,1913: 94-95; Peschlow, 1995: 708-709,715-716; Ragia, 2008: 98-99). Genç Aziz Paulos'un başında halesi vardır. Sarı ve geometrik desenli bir şiltenin üzerinde yatmaktadır. Başının ucunda yer alan iki figürden en soldaki beyaz sakallı ve yaşlı bir figürdür. Yanındaki figürün ise yüzü tamamen tahrip olmuştur. Her iki figür de ayakta durmaktadır. Sahnede sarı, kahverengi, mavi ve kırmızı renkler bir arada kullanılmıştır. Figürlerin başlarındaki haleler sarıdır (Zäh, 2016: 71-72).

İkonografi: Kompozisyon cenaze konulu bir sahneden oluşmaktadır (Resim 63-64)[314]. Cenaze sahnesinde, Genç Aziz Paulos yatağında yatmakta ve bazı çağdaşları tarafından çevrelenmektedir (Çizim 26) (Zäh, 2016: 71-72)[315].

Genç Aziz Paulos'un baş ucunda, beyaz kaftanlı bir keşiş (Kosmas) İncil'den bir dua okurken gösterilmiştir. Sahnedeki diğer figürler üzücü bu olay nedeniyle yas tutarken betimlenmişlerdir. Kosmas ve diğer iki keşiş de yanlarındaki yazıtlar sayesinde adlandırılabilmiştir[316]. Kompozisyonun sağında duran, en genç keşiş Gabriel ''*ktetor*'' olarak adlandırılır ve 987 başrahibi ile özdeşleşir. Sol köşede elinde bir kitap tutan diz

[314] Prothesis töreni: Ölünün gömülmeden önce yakınları tarafından son kez görüldüğü törendir. Rahiplerin prothesis törenleri manastırlarında yapılmaktaydı. Prothesis süresince ölü, düz olarak sırtüstü yatırılır, başının altına da yükseltmek amacıyla bir yastık konulurdu. Yatağın kenarına şamdan konularak mum yakılırdı. Prothesis töreni sırasında, ölen kişi bir rahip ya da sıradan insan ise mezmurlar kitabı, piskopos ise İncil okunurdu. Son öpücüğü vermek için ölüye yaklaşan yakınları bir yandan ilahiler okurlardı (Akyürek, 1995: 180-181).

[315] Genç Aziz Paulos, 987'de manastırın başrahibi olarak atanan Gabriel de dahil olmak üzere yoldaşları ve halefleriyle çevrili olarak ölüm döşeğinde yatarken resmedilmiştir (Peschlow, 1996: 82-83).

[316] Diyakoz giysisi giyen Kosmas, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda bahsedilen Photinos gibi Genç Aziz Paulos'un ''Göğe Yükselişine'' tanık olan kişidir (Guyer, 1909: 136-137; Wulff, 1913: 207-208; Ragia, 2008: 99-100; Höhfeld, 2017: 80).

çökmüş keşiş Paulos'un kendisi olmalıdır. Ortada resmedilen yaşlı figür Photinos *[Φ]ΩTIN[OC]* ellerini dua ederek yukarı doğru kaldırmıştır (Wiegand,1913: 69-94-95; Peschlow, 1995: 708-709,715-716; Ragia, 2008: 98-99; Zäh, 2016: 71-72).

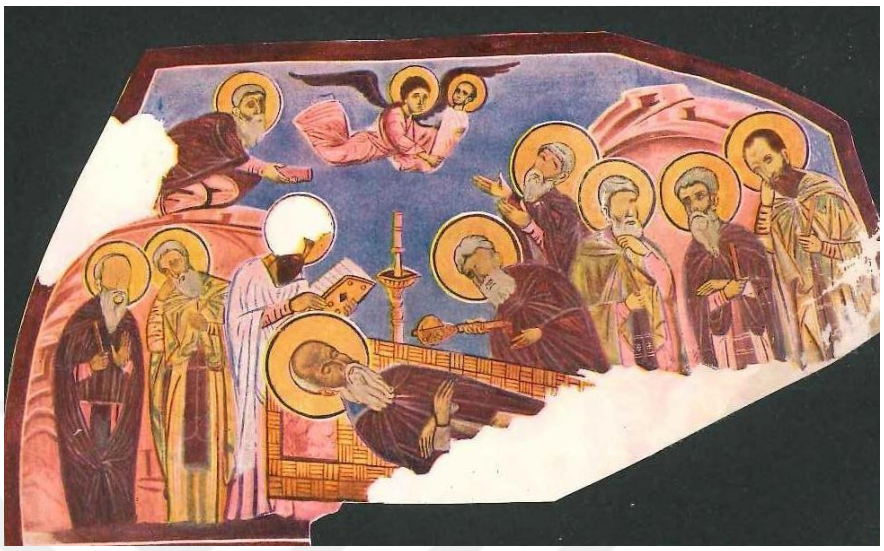

Resim 63. Genç Aziz Paulos'un Ölümü veya Cenaze Töreni
(Wulff, 1913)

Genç Aziz Paulos'un baş ucunda metin okuyan kişi beyaz diyakoz kaftanından ayırt edilebilmektedir. Diyakoz Kosmas ve en sağdaki siyah sakallı adam Gabriel (ΓΑΒΡΙΗΛ) her ikisi de burada yazılı isimlerinden ayırt edilebilmektedir; bunlar dışında sadece ortadaki yaşlı adam Photinos'un ismi de yazılıdır[317]. Bu yaşlı kişi ve iki yaşlı adam kahverengi bir *chiton* giymiştir. Diğer kişilerde ise Genç Aziz Paulos'un kıyafeti ile ortak olan koyu renkli bir pelerin vardır. Adı geçenler muhtemelen Aziz Paulos'un arkadaşlarıdır ve görünüşe göre Stylos Manastırı'nın hegümen makamındaki ilk haleflerinden bazılarıdır. Yaşları buna göre derecelendirilmiş gibi görünmektedir. İçlerinde belki de en yaşlısı olan Photinos, şefaat için ellerini yukarı kaldırmıştır. Aynı zamanda yukarıya bakan tek kişi de odur. Yaşlı adam, ölen kişi Genç Aziz Paulos'un ruhu için dua etmektedir. Genç Aziz Paulos'un sağında ve kompozisyonun ortasında zeminde mumlu bir şamdan yer alır. Genç Aziz Paulos'un ölümü için keşişler duydukları üzüntü ve acı için toplanmışlardır. Büyük şamdanın hemen üzerinde kanatlı bir melek, Genç Aziz Paulos'un ruhunu bir bebek olarak elinde tutar. Bu bebek başında sarı halesi

[317] Ancak günümüzde bu yazılar tamamen silinmiştir.

ve kundağa sarılı olarak duran Genç Aziz Paulos'tur. Kompozisyonun sol üst köşesinde, bir kaya üzerinde diz çökmüş figür (Genç Aziz Paulos?) ise ellerinde manastır kurallarını içeren bir yazıyı muhtemelen *typikon*u tutarken betimlenmiştir (Peschlow, 2005: 199; Ragia, 2008: 99)[318].

Resim 64. Genç Aziz Paulos'un Ölümü

(Yinsel, 2021)

Resim 65. Genç Aziz Paulos, Ayrıntı

(Yinsel, 2021)

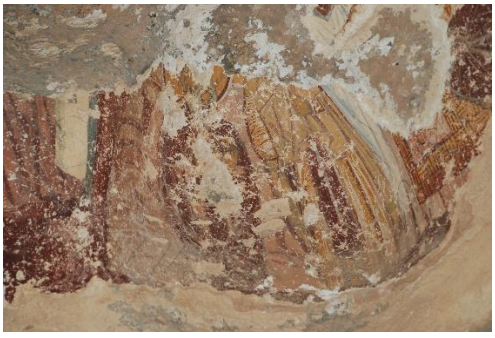

Resim 66. Yas tutan iki yaşlı figür, Ayrıntı (Fenerci, 2021)

[318] Bu, Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı'na döndükten sonra manastır cemaatine bahşettiği *typikon* yani manastır kuralı olmalıdır (Wulff, 1913: 208).

Mağaranın ‘‘sahibi’’ Genç Aziz Paulos, örgülü bir hasırın üzerinde yatmaktadır ve başını koyduğu taş, yastık görevi görmektedir (Resim 65)[319]. Solda, baş ucunda, beyaz cübbeli bir rahip İncil'den bir şeyler okumaktadır. Kompozisyonun en solunda arkada duran iki aziz yas tutmaktadırlar (Çizim 27; Resim 66). Yukarıdaki üçüncü aziz ise onların üzerinde diz çökmüş olarak görülmektedir. Ortada, Genç Aziz Paulos'a doğru öne eğilmiş bir aziz, onun arkasında, sağda yas tutma hareketiyle betimlenmiş dört sakallı azizden oluşan bir grup figür görülür (Wiegand, 1913: 95).

Duvar resmi, Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan bilinen sahneleri tasvir etmektedir. Bu sahneler; keşişlerin hayatlarını ilgilendiren ‘‘yasalar ve kurallar’’, Genç Aziz Paulos'un ölümü ve ruhunun göğe yükselişi. Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre, Latmos'ta melekler tarafından göğe yükselen Genç Aziz Paulos'un ruhunun bir melek tarafından taşınması burada tasvir edilmiştir (Ragia, 2008: 99-100).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda adı geçen Kosmas, Photinos gibi Genç Aziz Paulos'un göğe yükselişine tanık olan kişidir. Vita'ya göre, Kosmas daha sonra tütsü yakmak için kendisine yanan kömürler getirilmesini emretmiştir. Muhtemelen bu iş için ona hizmet edecek olan kap, Genç Aziz Paulos'un cesedinin üzerine eğilmiş olan yaşlı adamın elinde tuttuğu kaptır (Delehaye, 1892: 163-164).

Üslup: Ölüm sahnesi olması nedeniyle kompozisyonda resmedilen tüm figürlerin yüzleri hüzünlüdür. Figürlerin gözleri, ağızları ve başları küçük, figürler genel olarak orantılı, ince ve uzun bir yapıya sahiptirler. Figürlerin saç ve sakalları çizgiseldir. Figürler birbirleriyle bakışırlar ve hareketlilik hakimdir. Figürlerin giysileri bol dökümlü, kıvrımlıdır ve bu kıvrımlar renk tonlamaları ve fırça darbeleriyle belirginleştirilmiştir. Sahnede canlı ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

[319] Genç Aziz Paulos, mağarada iki kez resmedilmiştir. Birincisi ‘‘Theotokos ve Çocuk İsa’’, diğeri ise ‘‘Ölüm’’ sahnesidir (Peschlow, 2005: 199).

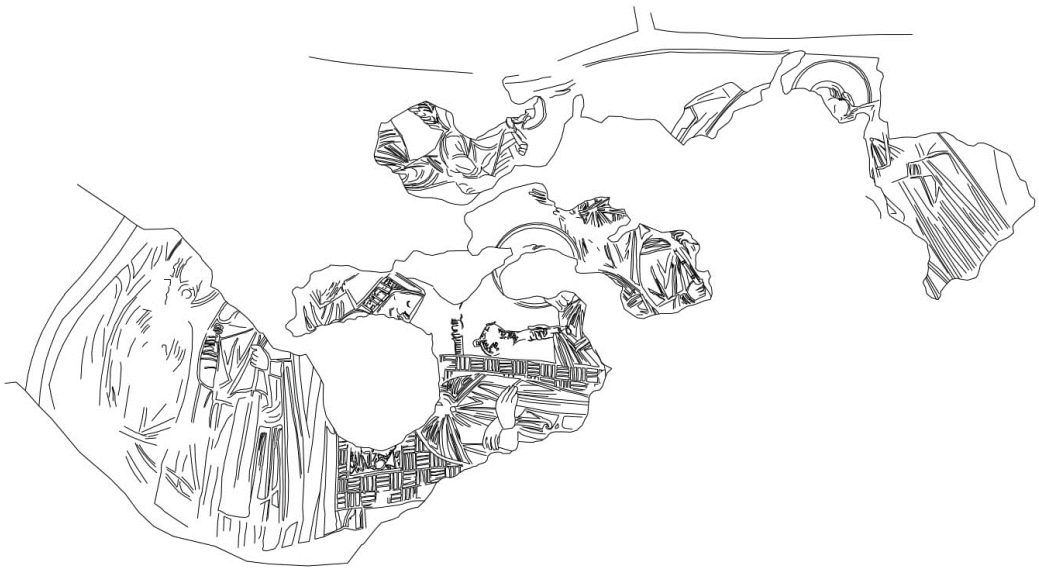

Çizim 26. Genç Aziz Paulos'un Ölümü
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Çizim 27. Genç Aziz Paulos'un Ölümü, Yas Tutan İki Figür,
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Kat. No.: 09

Adı: Teolog Gregorios'un Madalyon Portresi

Yeri: Stylos Mağarası, Batı Duvar

Yazıt: -

Çeviri: -

Çizim No.: 28

Resim No.: 67-68

Bugünkü Durumu: Sahnedeki Aziz Gregorios figürü oldukça tahrip olmuştur.

Kaynak: -

Yayın: Wulff, 1913: 205; Zäh, 2016: 72

Tasvir: Sahne dört bir yandan diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Sahnedeki figür oldukça tahrip olmuştur. Bir madalyon içerisinde resmedilen figürün Aziz Gregorios'a ait olduğu yayınlar aracılığıyla bilinmektedir (Resim 67). Figürün kıyafetindeki haçlar kırmızıdır. Sahne mavi fon üzerine tasvir edilmiştir. Kırmızı, sarı ve kahverengi kullanımı görülür. Ressam canlı ve koyu renkleri burada da bir arada kullanmıştır.

İkonografi: Teolog Gregorios büstünün yanında Stylite Symeon'un yarım boy portresinin yer aldığı sütun resmedilmiştir (Çizim 28; Resim 68). Ancak günümüzde bu sahne de tamamen tahrip olmuştur. Sadece Wulff'un fotoğrafında görülebilmektedir (Resim 62). Wulff'un fotoğrafına göre, Gregorios yarım boy portreden gösterilmiş ve sağında belki de Genç Aziz Paulos'un temsilen yapılmış olabileceğini düşündüren başında halesi bulunan Stylite Symeon'un bir sütun üzerindeki büst portresine yer verilmiştir. *Omophorion* giyen sol elinde kapalı bir kitap (İncil) tutan ve sağ eliyle kutsayan Teolog Gregorios, başında halesi ile beyaz saçlı ve sakallı, kel alnıyla yaşlı tipine sahiptir (Wulff, 1913: 205)[320].

[320] Omophorion (ὠμοφόριον): Haç işlemeli piskopos cübbesi. Uzun bir atkı, sadece piskoposların giymesine izin verilen bir kıyafet. Yaklaşık 3-5 metre uzunluğunda beyaz yün, keten veya ipekten yapılmış ve üzeri haçlarla işlenmiştir (Ševčenko, 1991: 1526).

Resim 67. Teolog Gregorios ile Stylite Symeon (Yinsel, 2021)

Resim 68. Teolog Gregorios ile Stylite Symeon (Wulff, 1913)

Üslup: Teolog Gregorios'un gözleri, ağzı ve başı küçüktür[321]. Uzun burnu ve ince elleriyle özellikle giysisindeki ayrıntılar dikkati çekmektedir. Gregorios'un saç ve sakallarının çizgiselliği, yüzde ifade yüklü bakışlarıyla hareketlilik vurgusu ön plandadır. Kıyafetinin üzerinde haçlar ince bir titizlikle işlendiğini göstermektedir.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

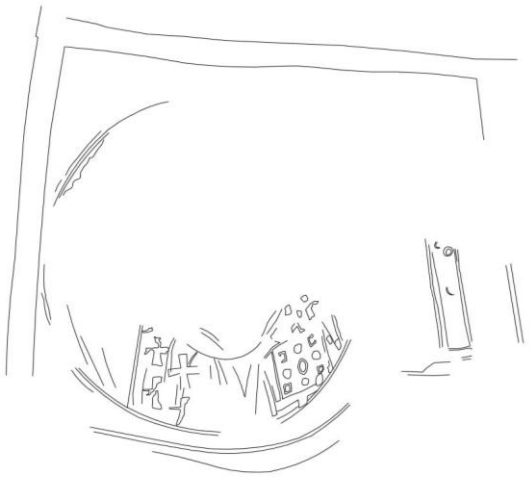

Çizim 28. Teolog Gregorios'un Madalyon Portresi (Yinsel ve Fenerci, 2021)

[321] Sahne tamamen tahrip olduğundan duvar resminin ikonografik ve üslup özellikleri Wulff'un fotoğrafına göre yapılmıştır.

Kat. No.: 10

Adı: Kilise Babaları (Ioannes Krysostomos, Basileios ve Nyssa'lı Gregorios)[322]

Yeri: Stylos Mağarası, Batı Duvar

Yazıt: -

Çeviri: -

Çizim No: 29

Resim No: 63-64

Bugünkü Durumu: Sahnedeki aziz figürlerinin yüzleri tahrip olmuştur.

Kaynak: -

Yayın: Wulff, 1913: 205; Zäh, 2016: 72.

Tasvir: Sahne dört yönden diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Üç erkek aziz ayakta resmedilmiştir (Resim 69; Çizim 29). Figürlerin yüzleri oldukça tahrip olduğundan tanımlanamaz durumdadır. Buna karşın belden aşağıları ayaklarına kadar görülebilmekte ve her üç figür de yere basmaktadır. Hem üzerlerindeki giysilerden hem de Wulff tarafından yayınlanan fotoğraflarına bakarak bu üç kişinin kutsal kişiler olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Kompozisyonun en solunda yer alan kişi sağ elinde kitap tutarken resmedilmiştir. Wiegand, bu sahnede yer alan soldan birinci figürün koyu renk saçlı, uzun ve sivri sakallı oluşuyla Ioannes Khrysostomos olduğunu; yanında yer alan ikinci figürün ise Basileios olduğunu üzerine giydiği piskoposluk kıyafeti ile tanıdığını söylemiştir. Sadece en sağda üçüncü sıradaki benzer giyimli yaşlı adamın kim olduğunun şüpheli olduğunu belirterek ağır tahribata uğramış baş kısmının Nyssa'lı Gregorius'a ya da Nikolaos'a ait olabileceğini düşünür (Wulff, 1913: 205).

Figürlerin kıyafetlerinde sarı, beyaz, yeşil, kırmızı, mavi ve kahverengi kullanılmıştır. Kıyafete işlenen haçlar kahverengi tonlarındadır. Haçlar kıyafetin tamamını kaplayacak şekilde işlenmiştir. Figürler ayakta, yere basar pozisyonda ve yan yana durmaktadırlar. Sahnede canlı renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

[322] Ayakta duran Kilise Babaları (Wulff, 1913: 205; Zäh, 2016: 72, 240, Fig.192).

İkonografi: Kilise Babalarının hepsi, kitabı Nazianzuslu Gregorios ile aynı şekilde tutmaktadır, ancak Basileios sağ elini kullanmaktadır. Ioannes Khrysostomos ise yine takdis işaretini yaparken resmedilmiştir (Wulff, 1913: 205)[323]. Sahne kalabalık değildir. Üç kilise babası da frontal bir duruşta ayakta ve başlarında haleleriyle resmedilmişlerdir.

Resim 69. Ayakta Duran Üç Aziz
(Fenerci, 2021)

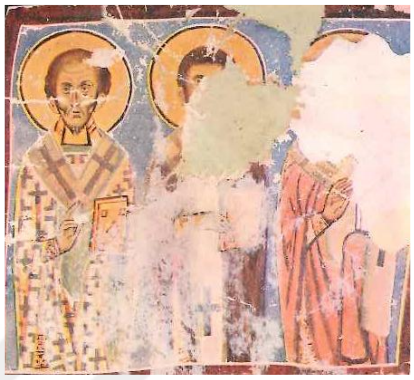

Resim 70. Ayakta Duran Üç Aziz
(Wulff, 1913)

Çizim 29. Stylos Mağarası, Ayakta Duran Üç Kilise Babası
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Üslup: Kilise Babalarının giydikleri kıyafetler bol ve dökümlüdür (Resim 70). Üzerlerinde haçların ince ayrıntılarla ve özenli bir titizlikle işlendiği görülmektedir. Figürlerin kıyafetleri uzun, kıvrımlı ve hacimlidir. En soldaki Ioannes Khrysostomos

[323] Wiegand ve Wulff'un zamanından bu yana duvar resimlerinin hasar gördüğü gözlenmiştir.

uzun burna, küçük ağza ve gözlere sahiptir. Elmacık kemikleri oldukça belirgin olup kahverengi kısa saçlı ve sivri kısa sakalıyla gösterilmiştir. Diğer iki figürün yüzleri tamamen tahrip olsa da figürlerin birbirleriyle orantılı ve ince, uzun bir vücuda sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hareket ve figürlerde bir abartı yoktur.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 11

Adı: Ayakta Duran 6 Aziz. Doktor Azizler (Kosmas, Panteleimon ve Damianos). Asker Azizler (Aziz Georgios, Aziz Demetrios ve Theodoros Strateles)[324].

Yeri: Stylos Mağarası, Kuzey Duvar.

Yazıt: -

Çeviri: -

Çizim No.: 30

Resim No.: 71-72

Bugünkü Durumu: Sahnedeki altı figürden dördü iyi durumdadır ve günümüze gelebilmiştir.

Kaynak: -

Yayın: Wulff, 1913: 206; Schiemenz, 1971: 53; Peschlow, 1995: 709; Zäh, 2016: 72, 240, Fig.191

Tasvir: Sahne, dört yönden diğer sahnelerden ayrılacak şekilde kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kompozisyonda yan yana ve ayakta duran altı aziz figürü tasvir edilmiştir (Resim 71; Çizim 30). Figürlerden baştaki ve sondaki figürün yüzleri tamamen silinmiştir. Diğer üç figürün ise yüzleri daha iyi durumdadır. Figürlerin kıyafetlerinde sarı, kırmızı, yeşil ve kahverengi hakimdir. Figür ayakta durur pozisyonda, başlarında haleleriyle tasvir edilmiştir. Figürü halesi ve ten rengi sarı, saçı

[324] En soldan üçü doktor azizler; diğer üçü ise asker azizlerdir (Wulff, 1913: 206; Zäh, 2016: 72).

kahverengidir. Wiegand, azizleri kısmen yazılı isimlerin yardımıyla, kısmen de belirgin baş tiplerine göre olarak adlandırmıştır (Wulff, 1913: 206). Sahne mavi fon üzerine resmedilmiştir. Figürlerin başlarında bulunan hale sarıdır. Sahnede koyu ve canlı renkler bir arada kullanılmıştır. Figürlerin ayakları yere basar. Figürlerin bazılarının saçları düz, bazılarının ise kıvırcıktır.

Resim 71. Ayakta Duran Altı Aziz

(Yinsel, 2021)

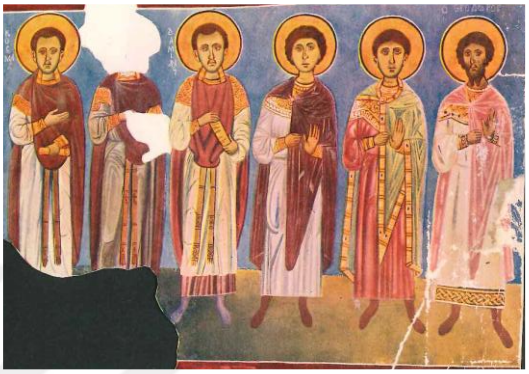

Resim 72. Ayakta Duran Altı Aziz

(Wulff, 1913).

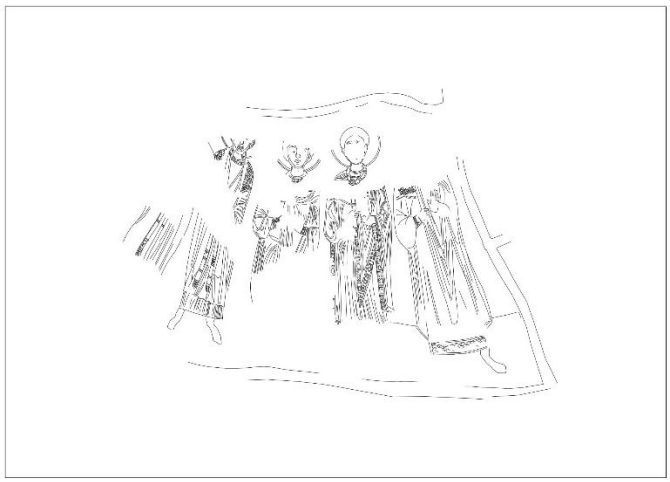

Çizim 30. Ayakta Duran 6 Aziz

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

İkonografi: Sahnede resmedilen en soldaki birinci aziz ile üçüncü azizin tiplerinden doktor azizler oldukları düşünülmektedir (Resim 72). Bunlar ‘‘anargyroi’’ Kosmas ve

Damianos'tur[325]. Bu nedenle aradaki ikinci aziz, Bizans'ta aynı saygıya sahip olan doktor aziz Panteleimon'dur. Her üç doktor aziz de beyaz (ya da gri) geniş kollu bir *paenula* giymektedir[326]. Kosmas'ın sol eliyle, Damianos'un ve görünüşe göre isimsiz olan azizin de iki eliyle tuttuğu alet parşömen değil, altın renginin de gösterdiği gibi bir alet kutusudur. Aynı sahnede doktor azizlere üç asker aziz de dahil olmaktadır. Bu üç asker azizin sol eli göğsün önünde kaldırılır, sağ el ise küçük bir haç tutmaktadır. İlk bakışta Theodor Stratelates, üzerinde adı yazmasa bile yarım sakalıyla son figürde tanınabilir vaziyettedir. O halde yanındaki iki genç en ünlü asker azizler olmalı. Yanındaki düz saçlı adamın başı Aziz Demetrios'un tipine ne kadar uyuyorsa, bir önceki kıvırcık saçlı olan figür de Aziz George figürüne o kadar uymaktadır (Wulff, 1913: 206).

Üslup: Figürlerin giydikleri kıyafetlerin kıvrımları oldukça belirgindir ve özenle işlenmiştir. Figürlerin hepsinin ağızları, başları ve gözleri küçük ve burunları ile elleri uzundur. Figürlerin vücutları, ayakları ve bacakları ince, uzun ve zariftir. Figürler birbirleriyle orantılı ve hareketlidirler. Figürlerin kıyafetleri bol ve dökümlüdür. Figürlerin kol ve elleri hareketlidir. Dengeli bir kompozisyon oluşturulmuştur. Figürlerde ve hareketlerde bir abartı yoktur.

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

3.6.7.1.4. Tanımlanamayan Sahneler:

Kat. No.: 12

Adı: Tanımlanamayan Aziz Figürü

Yeri: Stylos Mağarası, Kuzey Duvarı

[325] Anargyroi (ἀνάργυροι): Ücret almadan tedavi uygulayan ve şifa veren azizlere verilen ünvan. Anargyroi azizler arasında Kosmas ve Damianos en bilinenleridir (Kazhdan ve Ševčenko, 1991: 85).
[326] Paenula: Genellikle keten veya yünden yapılan, panço gibi başa kolayca geçirilen ağır bir pelerin (Ševčenko, 1991: 1551).

Yazıt: -

Çeviri: -

Çizim No.: 31

Resim No.: 73-74

Bugünkü Durumu: Sahnedeki aziz figürü oldukça tahrip olmuştur.

Kaynak: -

Yayın: -

Tasvir: Kompozisyon büyük oranda tahrip olmuştur. Sadece figürün başı ile halesinin bir kısmı kalabilmiştir (Çizim 31; Resim 73). Figür tamamen tanınamaz durumdadır. Başındaki sarı halesinden kutsal bir kişi olduğu düşünülmektedir (Resim 74). Figür beyaz saçlı resmedilmiştir. Sahnede beyaz ve sarı kullanılmıştır.

Resim 73. Tanımlanamayan Aziz Figürü (Yinsel, 2021)

Resim 74. Tanımlanamayan Aziz Figürü (Fenerci, 2021)

Çizim 31. Tanımlanamayan Aziz Figürü

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

İkonografi: -

Üslup: -

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 26); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

Kat. No.: 13

Adı: Dekoratif bir pano

Yeri: Stylos Mağarası'nın kuzeybatı duvarı

Yazıt: -

Çeviri: -

Çizim No.: 32

Resim No.: 75-76

Bugünkü Durumu: Duvar resmi günümüze iyi durumda gelebilmiştir.

Kaynak: -

Yayın: Wulff, 1913: 202-203; Zäh, 2016: 240, Fig.192

Tasvir: Sahne kırmızı bir çerçeve içerisine alınmıştır. Pembe, sarı ve gri-yeşilin çeşitli tonlarında işlenmiş basamaklı bir zikzak motifi resmedilmiştir (Wulff, 1913: 203) (Çizim 32; Resim 75-76).

Resim 75. Dekoratif Pano

(Yinsel, 2021)

Resim 76. Dekoratif Pano

(Wulff, 1913)

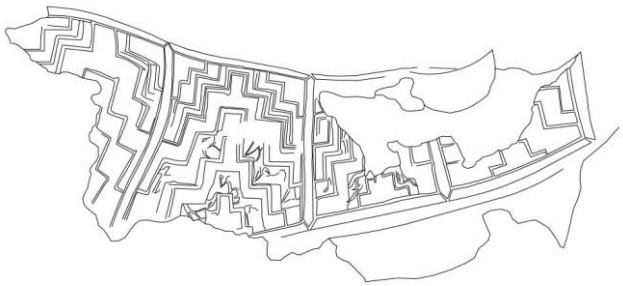

Çizim 32. Dekoratif Pano
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Renk skalası üstte bir sıra kırmızı, sonraki sırada bir sıra sarı ve en alttaki sırada ise kahverengi ve sarı olarak devam etmektedir. Burada özellikle ressamın canlı renkleri tercih ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle sarı ve yeşilin tonları ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Formu oluşturan öğeler aynı düzende birbirini tekrar etmektedirler.

İkonografi: -

Üslup: -

Latmos'taki Örnekleri: -

Tarihlendirme: 1100 civarı (Wulff, 1913: 214); 13. yüzyıl (Schiemenz, 1971); 12.-13. yüzyıl (Zäh, 2016: 70).

3.6.7.2. İkonografi Özellikleri:

Mağara içerisinde resmedilen figürler İsa, Meryem, Genç Aziz Paulos, asker ve doktor azizler ile kilise babalarıdır. Günümüze ulaşamamış olsa da Stylite Symeon da resmedilmiştir. Bu sahneler bir çerçeve içerisine alınarak diğer sahnelerden ayrılmıştır.

Mağara içerisindeki duvar resimlerinde ana figürlerin yanında bazen bu figürlere meleklerin de eşlik ettiği görülmektedir. Stylos Mağarası'nda sadece üç sahnede bu durum karşımıza çıkar. İsa'nın Doğumu ve Vaftizi sahnesi ile Genç Aziz Paulos'un Ölümü sahnesinde tasvir edilen melek ile karşılaşılır[327].

[327] Peschlow, mağarada resmedilen Başmelekler Mikhail ve Gabriel'den söz etmektedir. Ancak Mikhail'in tamamı, Gabriel'in ise vücudunun büyük bir bölümü günümüzde yok olmuştur (Peschlow, 1996: 82-84).

Stylos Mağarası'nda İsa'nın dört farklı sahnede resmedildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; ''İsa'nın Doğumu'' sahnesinde bebek İsa'yı, ikinci olarak Meryem'in kucağında duran Çocuk İsa'yı; üçüncü olarak ''Vaftiz'' sahnesinde Vaftizci Yahya'nın İsa'yı vaftiz ederken gösterildiğini ve son olarak ''Başkalaşım'' sahnesinde İsa'nın saçlı ve sakallı olarak bir mandorla içerisinde gösterildiği İsa ile karşılaşırız.

Mağarada Meryem'in hayatından sahnelere yer verilmiştir. İlk olarak ''Meryem'in Tapınağa Girişi'' ile başlayan ve ''Bir Melek Tarafından Beslenmesi'' ile devam eden sahnedir. Stylos Mağarası'nda resmedilen bu sahne Latmos için üniktir. İkinci olarak Meryem'in Tanrı Anası (Theotokos) pozisyonunda çocuk İsa ile birlikte resmedildiği sahnedir. Bu duvar resminin önemi, kompozisyona hem manastırın kurucusu Genç Aziz Paulos'un da tasvir edilerek eşlik etmiş olması hem de manastırın Meryem Ana'ya adanışı ile ilgili olmasıdır. Genç Aziz Paulos'un mağarada iki kez resmedildiği görülmektedir. Birincisi ''Tanrı Anası Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos'' sahnesidir. İkinci sahne ise ''Genç Aziz Paulos'un Ölümü veya Uykusu'' sahnesidir. Bölgenin yerel azizi olması dolayısıyla bu sahneler Latmos için üniktir.

Mağaradaki duvar resimleri kaynağını hem *Kanonik* İnciller'den (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) hem de *Apokrif* İnciller'den (Barnabas İncili, Iakobos'un Protoevangelionu ve Meryem'in Doğumu İncili) almaktadır. Mağarada resmedilen kutsal figürler liturjik kıyafetleriyle tasvir edilmiş ve bu tasvirlere önemli ikonografik öğeler de eşlik etmiştir. Örneğin; Meryem *maphorion*u ile azizler ve kutsal figürler *himation* ve *khiton* (tunik) ile kilise babaları ise *omophorion* ile tasvir edilmişlerdir. İsa'nın Vaftizi sahnesinde resmedilen ''Tanrı'nın eli'', Genç Aziz Paulos'un cenaze töreninde resmedilen şamdan, İsa'nın Başkalaşımı sahnesinde yer alan *mandorla* mağarada yer alan önemli ikonografik unsurlar arasındadır.

3.6.7.3. Üslup Özellikleri ve Tarihlendirme:

Stylos Mağarası'nın duvar resimleri ''taşralı'' bir tarzı yansıttığından Bizans'ın geç dönemine, 12. ve 13. yüzyıllara tarihlenmektedir (Zäh, 2016: 70-71)[328]. Figürlerde ifade

[328] ''Taşralı Üslup/Tarz'': Wulff'a göre, burada resim yapan kişi eğitimli bir ressam değildi, ama elinden gelenin en iyisini yapmış ve fırça ile renkleri nasıl kullanacağını bilen biri idi (Wulff, 1913: 214-215).

ön planda dikkati çeken bir unsurdur. Figürler bir hareketlilik içerisinde resmedilmişlerdir. Genç Aziz Paulos'un ölüm sahnesinde hüzün ve acı duygusu ön plandadır. Stylos Mağarası'nda ressam hem canlı (sarı, yeşil ve kırmızı) hem de koyu renkleri (kahverengi ve mavi) tercih etmiştir.

Genel olarak ressam, fırça darbelerini belirginleştirerek özellikle Meryem'in oyun arkadaşları (Meryem'in Tapınağa Takdimi), Yusuf'un tapınaktaki temsili ve İsa'nın Vaftizi sahnesindeki ilk melek figürlerinde görüldüğü üzere renk sembolik anlamlar taşımaktadır. Özellikle Meryem'in giysisinde görülen koyu menekşe mavimsi bir renge bürünmüştür. Yeşil, yalnızca Meryem'e Müjde ve İsa'nın Doğumu sahnelerinin zemininde kullanılmıştır (Wulff, 1913: 214-215).

Çoğu durumda özellikle mağaralarda duvar resimlerinde resmedilen daha büyük figürler için resimlerin uygulanabileceği düz bir yüzey elde etmek amacıyla kayanın zemininin sıva ile boyanması gerekir[329]. Stylos Mağarası'nın duvarları düz yani pürüzsüz değildir. Schiemenz'in de belirttiği gibi bu sıva içerisine bitki ve saman karıştırılarak bir sıva elde edilmiştir (Schiemenz, 1971: 47).

Stylos Mağarası'nda yer alan duvar resimlerinin tarihlendirilmesi zordur. Çünkü ışık-gölge etkisinin daha az kullanımı ve durağan bir izlenim veren hareketler erken bir tarihe işaret etmektedir ancak figürlerin yüzlerindeki ifade ve etkileyicilik ile giysilerin kıvrımlarının özenle işlenmesi daha geç bir döneme 12. yüzyıla işaret etmektedir (Ragia, 2008: 100). Wulff, mağaranın manastırın yeniden inşa edilmesinden sonra, yani 1100 civarında duvar resimleriyle süslendiğini vurgulamıştır (Wulff, 1913: 214)[330].

Janin, mağarada tasvir edilen duvar resimlerinin 11. veya 12. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmektedir. Duvar resimleri içerisinde tarih bakımından en erken olanın ''İsa'nın Tapınağa Takdimi'' olduğunu söyleyerek bu duvar resminin 10. yüzyıla kadar uzandığını vurgulamaktadır (Janin, 1975: 238-239).

[329] Mağarada kayanın duvarlarında 9 mm; tonozunda ise 5 mm kalınlığında bir sıva izi görülür. Türkiye kıyılarında işlenerek yanmış ve sönmüş kireç elde ediliyordu. Bu da duvar sıvası olarak kullanılıyordu (Schiemenz, 1971: 47).

[330] Wulff ve Wiegand'ın döneminde çok daha iyi olan duvar resimlerinin günümüzde tahrip olduğu gözlenmiştir. Buna rağmen iyi durumda olan duvar resimleri günümüze gelebilmiştir. Mağarada gözleri zarar görmemiş hala birkaç figür vardır.

Mağaranın duvar resimlerini 13. yüzyıla tarihlendiren Schiemenz, resimlerin ‘‘fresk’’ tekniği ile yapıldığını belirtmiştir (Schiemenz, 1971: 52-53). Restle ve Thierry, Stylos Mağarası’ndaki duvar resimlerini 12. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirmişlerdir (Restle, 1967, I: 81; Thierry, 1975: 104). Zäh’e göre mağaradaki duvar resimleri, Genç Aziz Paulos’un ölümünden sonra yapılmış olmalıdır. Bazı sahneler korunurken; bazıları ise yok olmuşlardır (Zäh, 2016: 70-71)[331].

Peschlow, mağaradaki duvar resimlerinin üslup olarak ‘‘taşralı’’ olması sebebiyle 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başına tarihlendirmiştir (Peschlow, 1996: 82-83). Mağarada resmedilen figürlerin parlaklığı, yüzdeki ifadeler, giysilerin kıvrımlarının özenle işlenmesi tarihlendirmeyi 12. yüzyıla götürmektedir. Araştırmacılarca Stylos Mağarası’nın duvar resimleri 11. yüzyılın ikinci yarısından 13. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Guyer, 1909: 136-137; Wulff, 1913: 214; Ragia, 2008: 99-100; Höhfeld, 2017: 80).

Mağarada resmedilen figürlerin genellikle gözleri, ağızları, başları küçük; burunları, elleri, ayakları ve bacakları uzundur. Figürler orantılı ve hareketlidir. Figürlerin vücutları ince ve uzun yapıdadır. Figürlerin saç ve sakalları belirgin bir biçimde çizgiseldir. Figürler birbirleriyle bakışılar veya bir iletişim içerisindedirler. Kıyafetlerde ışık-gölge etkisi belirgindir. Figürlerin kıyafetleri bol, dökümlü olmasının yanı sıra kıyafetlerin altından vücut hatları da belirgin olacak şekilde yansıtılmıştır.

Özellikle İsa’nın Vaftizi sahnesinde İsa’nın anatomik yapısı öne çıkmaktadır. Genellikle figürlerde ve hareketlerde çok fazla abartı yoktur. Stylos Mağarası’nda görülen ‘‘İsa’nın Başkalaşımı’’ sahnesinin bölgedeki benzer bir örmeği de Kellibaron Manastırı’nın mağarasında resmedilmiştir[332]. Özellikle İsa Mağarası’nın duvar resimleri üslup özellikleri bakımından Stylos Mağarası ile benzerdir. Bu benzerlik duvar resimlerinde görülen renk kullanımında da kendini göstermektedir.

[331] Benzer bir durum Kellibaron Mağarası’nda da görülmektedir (Schiemenz, 1971: 47).
[332] Kellibaron Manastırı’nın mağarası, bölge içerisinde günümüze en iyi durumda gelebilen duvar resimlerini barındırmaktadır.

Stylos Mağarası'nda resmedilen ''Meryem'e Müjde'', ''Meryem'in Tapınağa Girişi ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi'' ile ''Tahtta Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos'' Latmos bölgesindeki diğer mağaralarda resmedilmemiştir[333]. Mağarada resmedilen ''İsa'nın Tapınağa Takdimi'' bölgedeki yapılardan sadece Kellibaron Mağarası'nda görülür. Stylos Mağarası başta olmak üzere bölgede İsa Mağarası ile Eğridere mağarasında başlarında hale bulunan azizlerin tasvir edildiğini görmek mümkündür[334].

[333] Latmos Dağı'ndaki İsa Mağarası'nda ''İsa'nın Çarmıha Gerilme'' ve ''Anastasis'' sahneleri resmedilmiştir. Latmos Dağı'ndaki Yediler Mağarası'nda da ''İsa'nın Çarmıha Gerilmesi'' sahnesi resmedilmiştir.

[334] Bafa Gölü üzerinde bulunan Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'ne ait olan şapelde de günümüze ulaşamasa da duvar resimlerinin olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

4.BÖLÜM

MANASTIR SİSTEMLERİ

Manastır sözcüğü Yunanca ‘‘tek başına yaşamak’’ (‘móvoς’) fiilinden türemiştir; nitekim ilk keşişler, tek başına yaşayan birer münzevi idi. Hıristiyanlar, baskı ve zulümden kurtulmak için çöle sığınır, orada rahatsız edilmeden ibadetlerini yerine getirerek çilekeş bir hayat sürebilirlerdi. Geleneksel anlatıya göre, bu zor hayat tarzını benimseyen ilk kişi Paulos adında biriydi (Havari Paulos ile karıştırılmaması için ‘‘İlk Münzevi’’ adıyla anılır) (Talbot, 1999: 163).

Manastırlar genellikle bir dış duvar ile çevrilidir (Popović, 2006: 151-152). Hıristiyan manastırcılığının özellikle Mısır’da ortaya çıkan manastır hareketine dayandığı bilinmektedir (Tiryaki, 2007: 50)[335]. Manastır kompleksi fiziksel olarak kilise ve yemekhanenin en önemli mimari unsurlar olduğu çevre duvarı ile tanımlanıyordu (Popović, 1997: 3-4). Manastır kurumu, Bizans toplumunu tanımlayan en önemli özelliklerden biridir (Talbot, 1999: 161-162). Filistin’deki manastır hareketi 275 yılında ortaya çıkmış olmasına rağmen yoğun olarak 450 ile 600 yılları arasında kendini gösterdiği bilinmektedir. İki büyük manastır kurumu: ‘‘Lavra’’ ve ‘‘Kenobitik’’ manastırlar Filistin’de vardı[336]. Birincisi kendi hücrelerinin yalnızlığında bir yaşam süren bir topluluğu temsil ederken; ikincisi bir grup keşiş için ortak yaşam sağlamıştır (Popović, 2006: 153)[337].

Manastıra giriş bir ana giriş ve hizmet amaçlı olası bir ikinci girişle sınırlıydı (Popović, 1997: 7-8). Latmos’taki ilk keşiş yerleşimlerinin Filistin geleneğinin etkisi altında yapıldığı bilinmektedir (Ragia, 2008: 12- 13)[338]. Lavra manastır sistemi Filistin’de yaygındır. Latmos’un en eski manastırlarından biri olan Kellibaron Manastırı’nın lavra olarak düzenlenmiş olması, Filistin manastırlarının Latmos bölgesindeki etkisine dair kanıtlara eklenmesi gereken bir unsurdur (Delehaye, 1892: 42, 46; Ragia, 2008: 44).

---

[335] Mısır manastırları ve mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gabra, 2002.

[336] Bizans manastır sistemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Papachryssanthou, 1973: 158-180.

[337] Hermit: yalnızca çilecilik hayatı yaşamak için dünyadan emekli olan bir keşiş veya rahibenin adıdır (Talbot ve Cutler 1991: 920-921).

[338] Genç Aziz Paulos’un Vitası’nda, kendisi gibi inzivaya çekilerek hayatını yalnızlık içinde ve çile çekerek geçiren, dünya nimetlerinden uzak durmayı tercih eden, sürekli olarak şeytanın ayartmalarından azap duyan keşişlerden söz edilmektedir (Peschlow, 2005: 196).

Genç Aziz Paulos, keşiş hayatının ilk döneminde ciddi bir yaşam sorunuyla karşı karşıya kaldığında, arkadaşı keşiş Demetrios, onu Kellibaron lavrasına çağırmıştır. Benzer bir şey Kurtarıcı İsa (Soteros) lavrasında da geçerliydi, çünkü Genç Aziz Paulos'u Latmos'taki Stylos mağarasına götüren başrahip Athanasios, manastırın merkezini terk etmiş ve lavraya rağmen bir keşiş olarak yaşamıştır (Delehaye, 1892: 35, 42; Ragia, 2008: 44-45).

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda kurumlar, ''Manastır'' ve ''Lavra'' olarak ikiye ayrılırlar. Bu ayrım manastırların organizasyonlarıyla ilgilidir. Kurtarıcı İsa (Soteros) Lavra'sı sadece ''lavra'' olarak nitelendirilen Kellibaron'un aksine ''manastır'' olarak da nitelendirilir (Delehaye, 1892: 42, 46; Janin, 1975:442; Ragia, 2008: 44).

Genellikle nartekste dua etikten sonra keşiş ve rahibelerin hemen yemekhaneye geçecekleri bilinir[339]. Genellikle uzun masalarda ortak yemekler yenirdi. Yemekhanelerin çoğu tek katlı binalardı, ancak bazıları iki katlıydı. Birinci kat mutfak ve depolama alanları için ayrılmıştı. Yemekhane, manastır alanındaki kiliseden sonra öne çıkan yapı olmuştur. Kenobitik tipteki manastır toplulukları, tüm keşişler için yiyecek hazırlanabilecek ortak mutfakların inşa edilmesini gerektiriyordu. Bu binanın amacı genellikle yemekhaneye olan yakın yerini belirlemiştir (Popović, 1997: 15-16).

9. yüzyılda önemli bir unsur olarak manastır yemekhanesi ortaya çıkmıştır. Ortak yemek salonu olarak hizmet vermiştir, aynı zamanda anma yemeklerinin yapıldığı bir yer olarak da kullanılmıştır. Hıristiyan martir ve azizlerin ritüel bir yemekle kutlanması, Hıristiyanlığın ilk günlerinden bilinen bir uygulamaydı. Zamanla bir manastır yemekhanesi belirli bir tasarıma sahip önemli bir bina haline gelmiştir. Manastır yemekhanesi genellikle kilisenin yakınında, kiliseden sonra en önemli bina olarak yer almıştır. Stylos'ta kilisenin güneydoğusunda anıtsal bir yemekhane yer alıyordu. 10. yüzyılın sonunda Athoslu Aziz Athanasios ''kenobitik-lavra'' birleşimi olarak Büyük Lavra'yı kurmuştur (Popović, 2006: 172)[340].

[339] Athos Dağı manastırlarında, özellikle Geç Bizans Dönemi'nde, önemli kalıntıların biriktirilmesi için bir dizi şapel inşa edilmiştir. Orta ve Geç Bizans'ta yemekhane kilisenin yakınında idi ve kilisenin narteksine yönelmiştir (Popović, 1997: 13-14).

[340] Athos'un en eski manastır temelleri, Vatopedi ve İveron aynı planlama modelini izlediler (Popović, 2006: 172-174).

Manastır kilisesi, manastırdaki nihai kutsal yer idi[341]. Azizlerin inzivaya çekildiği yerlerde kurulan manastırların bazıları önemli hac merkezleri olmuştur (Popović, 2006: 174-175, 177).

Bizans manastırları Kayserili Büyük Aziz Basileios kurallarına uyuyordu; bir yandan da her manastır kendi başına örgütlenmişti ve kurucusunun koyduğu kurallara göre yaşamını düzenliyordu. Typikon adı verilen kuruluş belgelerinin yaklaşık 50'si günümüze gelebilmiştir ve Bizans manastırlarında günlük hayat hakkında önemli bir bilgi kaynağı oluştururlar. Bu belgelerin başında yer alan giriş bölümünde, kurucunun yeni bir manastır kurma nedenleri açıklanır, ardından keşişler ya da rahibelere yol gösterecek ayrıntılı kurallar sıralanır. Ele alınan konular arasında başrahip ya da rahibenin seçilmesi, manastır dışına çıkmayı yasaklayan ya da düzenleyen kurallar, yemekhanede uyulacak davranış kuralları, bayramlar ve perhiz dönemlerinde yeme-içme konusunda uyulacak kurallar, manastır kıyafeti ve manastır kurallarını çiğneyen keşiş ya da rahibelere verilecek cezalar yer alır. Typikon'lar özellikle Basileios'un temel ilkelerini sürdürmüşlerdir (Talbot, 1999: 167).

Bizans manastır yaşamı, dağlardaki tecrit edilmiş inziva yerlerinden kalabalık kentsel komplekslere kadar çok çeşitli biçimlerde kendini göstermişti. Birçok keşiş, sık sık bir manastırdan diğerine geçer, bazıları da bir dönem tarikat manastırında yaşayıp bir dönem münzevi hayat tarzını sürdürürdü. Athos'ta ilk manastırların kurulduğu 10. yüzyıla kadar yalnızca münzeviler yaşıyordu. Bu ''Kutsal Dağ'' kendine binlerce keşişi çekmişti, çünkü barındırdığı kutsal kişilerle ün kazanmıştı (Talbot, 1999: 175)[342].

[341] Popović, kilisenin kutsal hiyerarşide her zaman en yüksek statüye sahip olduğunu belirtir ve manastır gelişiminin ilk aşamasında, sadece bu iki unsurun (kilise ve azizin mezarı) kutsal bir alan olarak kabul edildiğini ifade eder (Popović, 2006: 159-160).

[342] Kutsal dağ: Kutsal dağlar, genellikle izolasyon ve engebeli arazi ile karakterize edilir. Ayrıca, kutsal dağlar birçok keşişin erişimi zor olan bir vahşi doğada yaşama isteğine hitap eder. Bu dağlar hem münzevilere hem de koinobionlarda yaşayan keşişlere ev sahipliği yapmıştır. Birçok çok kutsal kişi hayatları boyunca bir kutsal dağdan diğerine taşınmıştır. Kutsal dağlar, kadınların buralara girişimini sınırlama eğilimindeydi. Bu kutsal dağlardan ikisi Athos ve Meteora kadınların herhangi bir amaçla dağa kabul edilmesini kesin olarak yasaklamıştı. Latmos'ta hiç rahibe manastırı yoktu. Galesios, Auxentios ve Olympos'ta (Bithynia) ise dağda yaşayan keşişlerin kısmen kadın akrabalarını barındırma işlevi gören birkaç manastır vardı (Talbot, 1991: 941).

4.1. LAVRA TİPİ MANASTIR SİSTEMİ

Lavra, manastırın bir çeşididir. Bir lavrada bir grup dağınık manastır hücresi (kellia), bir kilise, yemekhane, ortak salon ve çeşitli müştemilatlar (depolar, ahırlar, fırınlar) içeren merkezi bir kompleks ile ilişkilendirilmiştir. Rahipler hafta boyunca yalnızlık içinde yaşamışlar, ancak bir hegümene itaat borçluydular ve hafta sonları lavrada toplanarak birlikte ayinlere katılmak için toplanmışlardır[343]. Lavra, nerdeyse her zaman uzak kırsal yerlerde kurulmuştu ancak nadir durumda kaynaklar kentsel manastırlardan *lavra* olarak söz eder, örneğin 9. yüzyıl Roma'daki Kaisarions Lavrası ve Anaplous St. Michael Manastırı gibi (Talbot ve Kazhdan, 1991: 1190).

Latmos'ta yaşayan bir münzevi için bağımsızlığını korumaktan ziyade bir manastıra yakın ve hatta ona bağımlı olmak önemliydi (Ragia, 2008: 45). Genç Aziz Paulos, bir münzeviydi ve geçim kaynağı tanıştığı insanların ''iyi niyetine'' bağlıydı[344]. Stylos Manastırı'nın organizasyonu kurulurken Kellibaron Manastırı'nın modelini izlemiştir (Delehaye, 1892: 44-46, 52; Ragia, 2008: 46).

Patmoslu Aziz Khristodoulos, Latmos'ta birkaç yıl yaşamıştır. Latmos'ta yiyecek bulmak hiç de kolay değildi, çünkü burada hayatta kalmak çok zor idi (Ragia, 2008: 47). Yiyecek bulmanın zorlaşması durumunda, yakınlardaki *lavra*dan her zaman yardım isteyebilirdi. Genç Aziz Paulos'un, arkadaşı keşiş Demetrios'un Karya Manastırı'na geri dönmek zorunda kaldığında ve ona yiyecek getiren çoban Milet'e döndüğünde açlıktan ölümün eşiğinde olduğu bilinir (Delehaye, 1892: 44-46; Ragia, 2008: 45-46).

Athos'ta Büyük Lavra'nın kurucusu Athanasios'tur (925/30-1001). Lavra, Athanasios'un kutsal dağda eremitik yaşamına başladığı yerde, Melena olarak adlandırılan uzak bir yerde kurulmuştur. Manastır topluluğu, her ikisi de nihai hedefe kurtuluşa götüren, kenobitik ve yalnız yaşamı birleştirmiştir. Athanasios'un inzivaya çekildiği Melena'daki inziva yeri uzak ve dağlık Athos yarımadasında ve erişimi son derecede zor bir alanda yer almaktadır. Bizans'taki çilecilerin meskenleri olan kutsal dağlar 5. yüzyıldan beri bilinmesine rağmen, 10. yüzyılda rolleri daha da önemli hale gelmiştir. 10. ve 11. yüzyıllarda özel manastır merkezleri olarak kutsal dağlar

[343] Athos Dağı'nda ''Lavra'' terimi daha büyük manastırlara örneğin Büyük Lavra, Iveron ve Vatopedi ile Karyes'e uygulanmıştır (Talbot ve Kazhdan, 1991: 1190).
[344] Bu terim (münzevi), diğer keşişlerle ve toplumla temas halinde olan inzivacıların aksine, tamamen izole bir şekilde yaşayan keşiş anlamına gelmektedir (Papachryssanthou, 1973: 163).

(Auxentios, Olympos, Latmos, Athos vb.) hem *kenobitik* hem de *eremitik* yaşamı birleştiren manastır kolonileri için fiziksel bir ortam sağlamıştır (Popović, 2006: 156). Latmos'ta Stylos ve Kellibaron manastırları ‘‘lavra’’ tipi manastırlar arasında yer alan örneklerdir (Kirby, 1993: 68).

4.2. KENOBİTİK TİPİ MANASTIR SİSTEMİ:

Koinobion, bir rahip veya rahibe topluluğunu barındıran, ortak bir yaşam tarzını vurgulayan manastırdır. Koinobion, en eski haliyle Mısır'daki Pachomios tarafından, örneğin Tabennisi'de yaratılmıştır. Bu manastır tipinde rahipler için daha katı bir disipline ihtiyaç duyulmuştur. Studios'un Theodoros ve Athos'un Athanasios'u kenobitik geleneğin önemini vurgulamaya devam etmiştir.Kenobitik bir manastırda tüm keşişler teorik olarak çalışmak, dua etmek, yemek yemek ve uyumak gibi görev ve ihtiyaçları vardı. Tek tek hücrelerde veya (nadiren) ortak bir yatakhanede uyudular, ancak yemekhanede hepsinin aynı yemeği yemesi gerekiyordu. Giysiler, diğer eşyalar müşterek olarak sahiplenilmiş ve gerektiğinde dağıtılmıştır. Kenobitik yaşam hegümene itaat, hizmetlere düzenli katılım ve dış dünya ile temastan kaçınmak da dahil olmak üzere *typikon* kurallarına bağlılığı vurgulamıştır. Koinobion, rahiplerin veya rahibelerin kardeşlik ya da sadakat ruhuyla birbirine bağlandığı ruhani bir aileye benziyordu (Talbot, 1991: 1136)[345].

Kural olarak, her kenobitik manastırın bir dış çevre duvarı vardı. Her hücre başlangıçta bir keşiş ve daha sonra üçe kadar artan sayıda keşiş barındırıyordu. Hücre, münzeviler için izole yaşam sürdürdükleri bir yerdi (Popović, 2006: 161-164). Mağara ister *kenobitik* manastırda ister Filistin'deki *lavra*da olsun, kutsal mekanın oluşumunda önemli bir role sahipti. Kilise, mezar yeri veya keşiş hücresi olarak hizmet verebilirdi (Popović, 2006: 165-166).

Latmos'taki Karya Manastırı büyük bir olasılıkla Kutsal Haç'a (Stauros/Σταυρός) adanmış kenobitik bir manastır idi (Janin, 1975: 232-233; Morris, 1995: 38). Erken kenobitik topluluklar, Bizans'taki en yaygın manastır kurumuydu. Hem Studios Manastırı hem de Büyük Lavra büyük ve varlıklı kurumlardı, ancak biri hareketli bir metropolün ortasında, diğeri bir izole bir yarımadada olmak üzere çok farklı konumlardan dolayı farklılıklara işaret ediyorlardı. İki kompleks de bugün hala ayaktadır ve her iki kurumun manastır kuralları ve kurucularının özgeçmişleri de

[345] Typikon, hegümen seçimi ve manastırın hayırseverleri için diğer görevlilerin atanması, barınma, yeni başlayanlar, giyim, disiplin ve anma hizmetleri hakkında kurallar içerir. Typikon, koinobion ve genel olarak manastırın yapısı ve idaresine ışık tutmasının yanı sıra, manastır mülkleri, hastaneler gibi hayırsever kurumlar, manastır yemekleri ve kıyafetleri, kitaplar ve kutsal kaplar gibi çeşitli konularda değerli bilgi kaynaklarıdır (Talbot, 1991: 2132).

korunmuştur. 9. yüzyılın başlarında Studios'un yeniden canlanmasından sorumlu olan başrahip Theodoros, manastır ve keşişler tarihi hakkında değerli bilgi kaynakları sağlayan üretken biriydi. Vitası'nın üç versiyonu da korunmuştur. Büyük Lavra'nın kuruluş ve oluşum yıllarına ilişkin bilgilere gelince, Athoslu Athanasios'un Vitası'nın iki versiyonu vardır, kuralı (orijinal olarak Büyük Lavra'nın kuruluş yılı olan 963'te oluşturulmuştur), Typikon 973-975 tarihli ve vasiyeti 993'ten sonra ölümünden birkaç yıl önce yazılmıştır (Talbot, 2019: 15-16)[346].

Kenobitik bir manastırda ikamet etmek, hayatlarını dua ederek ve münzevi bir yaşam tarzına adamaya karar veren erkek ve kadınların dünyadan ayrılma biçimi idi (Talbot, 2019: 101). Keşişlerin Bithynia, Auxentios, Athos ve Meteora gibi kutsal dağlarda yaşadıkları bilinmektedir[347]. Stylite azizler ve münzevi kişiler tarafından özellikle katı bir çilecilik uygulanmıştır. Genellikle bir keşiş, hegümenden *hermit* olmak için izin almadan önce üç yılını bir koinobionda geçirmek zorunda kalırdı. Kutsal adamların çoğu hayatlarının en azından bir kısmını yalnızlık içinde geçiriyordu (Talbot ve Cutler, 1991: 920-921).

Mağaraların erişilemezliği, keşişlerin yiyecek ve su elde etmesini zorlaştırmış, mağara girintileri genellikle vahşi hayvanları cezbetmiştir. Kayalık bir sütunun tepesi gibi yüksek yerlerde mağaraları seçen bazı keşişler, Tanrı'ya daha yakın yaşamaya çalışan sütun azizlerini taklit ediyor olabilirler (Talbot, 2019: 113)[348].

Latmoslu Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, münzevilerin özel ikramlar için özlemine dair ender bir fikir vermektedir. Böylelikle, bir keresinde marul özlemi duyan ve başka bir zaman da peynir, bu yiyecekleri taşıyan beklenmedik bir ziyaretçinin gelmesiyle heyecanlanmıştır. Bunlar nadirdi, sıkı bir münzevi olan Genç Aziz Paulos'a, lezzetli bir lokma sunulduğunda süt ekleyerek lezzeti maskelemiştir (Talbot, 2019: 118-119).

Yiyecek tedariklerinde olduğu gibi, keşişlerin de içme suyuna erişimi büyük çeşitlilik gösteriyordu. Latmos Dağı'nda bir mağarada yaşayan Genç Aziz Paulos, ziyaretçilerin kendisine önemli bir mesafeden su getirmek zorunda kaldığı için kendini suçlu

[346] Yahudiye Çölü'ndeki ilk lavra, Tanrı Kilisesi olarak kabul edilen St. Chariton Mağarası çevresinde ortaya çıkmıştır ve Kudüs piskoposu Macarius (314-333) tarafından kutsanmıştır (Popović, 2006: 166-167).
[347] Latmos, Athos ve Bithynia manastır merkezleri arasında bilinen en önemlileridir (Ragia, 2008. 44).
[348] Stylite: Bir sütunun (Stylos) üzerinde duran bir tür asketik keşiş (Kazhdan ve Ševčenko, 1991: 1971).

hissetmiş; bu yüzden mağarasını geçici olarak terk edip ve yakınlardaki bir vadiye gitmiştir. Orada bir pınarın mucizevi görünümü için dua etmiştir. Ertesi gün yerel bir çobandan orayı kazmasını istemiş ve yerden su fışkırmıştır (Talbot, 2019: 122).

Genç Aziz Paulos, Stylos Mağarası'nda yaşarken Leon adlı bir keçi çobanının kendisinin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamış olduğu Vita'sı aracılığıyla bilinmektedir; burada hem bir münzevi hem de ''stylit'' olarak yaşamıştır. Ancak Leon hasat zamanı Milet'e gittiğinde Genç Aziz Paulos erzaksız kalmıştır. Genç Aziz Paulos'un öğrencilerinden bazıları mağaralarda yaşamışlardır; diğerleri ise ortak bir yaşamı tercih etmişlerdir, öğrenciler bir yatakhane ve bir yemekhane inşa etmişlerdir. Bu, Genç Aziz Paulos'un kurucusu ve ruhani babası olduğu Stylos lavrasının doğuşuydu. Bununla birlikte öğrenci akını büyük bir dikkat dağıtıcı olana kadar, Genç Aziz Paulos mağarasında kalmıştır. Genç Aziz Paulos, ''vahşi hayvanlar arasında yaşıyor ve yiyeceklerini paylaşıyor'' ancak daha sonra düzenli yiyecek tedarikini kabul etmiştir (Talbot, 2019: 108-109).

Genç Aziz Paulos, Latmos Dağı'nda bir münzevi gibi yaşarken aynı zamanda cemaatine hegümen olarak hizmet ederek ''hesikastik'' bir hayat sürmüştür (Delehaye, 1892: 125; Kirby, 1996: 299-300)[349].

Latmos Bölgesi'nde Kapıkırı Adası, Kahve Hisar Adası, İkiz Ada ve Menet Adası'ndaki daha geç örnekler ise ''kenobitik'' manastır sistemini temsil ederler (Tablo 1) (Kirby, 1993: 68).

[349] Hesikastik hayat: Doğu Ortodoks Hıristiyan geleneğinde yer alan manevi bir uygulamadır. ''Hesychasm'' terimi, ''sessizlik'' veya ''huzur'' anlamındaki Yunanca ''hesychia'' kelimesinden türetilmiştir. Hesikastik uygulama, sürekli bir iç huzur ve Tanrı ile derin bir ilişki arayışını ifade etmektedir (Papadakis, 1991: 923-924).

4.3. LAVRA-KENOBİTİK TİPİ MANASTIR SİSTEMİ:

Stylos Manastırı'nda hem ''lavra'' hem de ''kenobitik'' manastır sistemlerinin bir arada uygulandığı Genç Aziz Paulos'un Vita'sından bilinmektedir (Morris, 1995: 38; Fiaccadori, 2000: 135-142). Stylos Manastırı'nda, bazı keşişlerin kenobitik yaşamı uyguladığı ve diğerlerinin haftanın büyük bir bölümünde ayrı yaşadıkları, ancak pazar günleri ayin ve dostluk için bir araya geldikleri ''hibrit'' bir manastır biçimi işliyordu (Fiaccadori, 2000: 136)[350]. Ayrıca hepsi kutsal günlerde ve bayramlarda ortak bir *trapeza*yı paylaşıyordu (Kirby, 1996: 299-300).

Stylos Manastırı kompleksi, bir kilise, yemekhane ve muhtemelen konut binaları bulunan bir alandan oluşuyordu[351]. Kutsal alanın oluşumunda belirli bir hiyerarşi ayırt edilebilir. Mağara ve şapel kutsal bir yer haline gelmiştir[352]. Genç Aziz Paulos'un mağarası ve kilisesi manastır kompleksi içinde en yüksek önemi kazanmıştır (Popović, 2006: 170-172). Bazı mağaralar kutsallıklarını orada yaşayan aziz veya din adamları aracılığıyla alırken, bazı mağaralar ise kiliseye dönüştürüldüklerinde kutsallık kazanmışlardır (Popović, 2006: 166-167).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda 10. yüzyıldan kalma üç kiliseden bahsedilse de Theophanes'in kroniği, İmparator I. Romanos Lekapenos'un (920-944) manastırlara verdiği bağışları bildirmesi sebebiyle, bu zamana kadar bölgede çok daha fazla manastır olması muhtemeldir. Başlangıçta kayanın zirvesinde bir keşiş olarak yaşayan Genç Aziz Paulos, Symeon ve Daniel gibi daha önceki stylite azizleri taklit etmiştir. Genç Aziz Paulos, yaklaşık 900 yılında Karya Manastırı'na yerleşmiştir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda anlatılan ''genç adamın'' ilk olarak mutfaklarda çalıştırıldığıdır. Genç Aziz Paulos'un münzevi eğilimleri burada hoş karşılanmamıştı (Morris, 1995: 38).

Lavra sistemi başlangıçta dağlık ve çöl yerlerinde aranmıştır. Stylos manastırında her iki grubu birleştiren bir kural vardı: hepsinin Paulos'un ruhani rehberliğini kabul etmesi gerekiyordu (Morris, 1995: 39). Genç Aziz Paulos, çeşitli manastır yaşam tarzlarını

[350] Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda bölgedeki mağaralarda bireysel olarak yaşayanlar ''eremitik'' olarak adlandırılıyordu (Kirby, 1996: 299-300).
[351] 11. ve 12. yüzyıllarda tipik bir Bizans manastırı yirmi ile kırk keşişe ev sahipliği yapıyordu. Ancak 13. yüzyılın sonunda ve özellikle 14. yüzyılda bu sayı seksen ile yüz arasına yükselmiştir (Popović, 1997: 20).
[352] Latmos, Olympos gibi keşişlere bir inziva alanı sağlamıştır (Morris, 1995: 37-38).

denemiş ve Latmos Dağı'na taşınarak Karya'nın *kenobitik* manastırında başrahip Petrus'un yardımcısı olmuştur. Petrus'un ölümünden sonra Genç Aziz Paulos, bir mağarada yaşamak niyetiyle Demetrios adında bir arkadaşıyla manastırı terk etmiştir. Ancak Genç Aziz Paulos ve Demetrios inziva yerlerinin yeri konusunda tartışmaya başlamıştır (Talbot, 2019: 108).

Demetrios, yiyecek tedarikleri konusunda endişeliydi ve düzenli erzak alabilecekleri bir lavra yakınında yaşamayı tercih etmiştir. Genç Aziz Paulos ise cevabını meşe palamutlarını göstererek vermiştir. Demetrios, meşe palamutlarının olgunlaşmamış olduğunu söylemiştir. Genç Aziz Paulos, oldukları yerde kalmaları konusunda ısrar etmiştir. Bir hafta boyunca yemeksiz kaldıktan sonra, olgunlaşmamış meşe palamutlarından yediler, bu da şiddetli karın rahatsızlığına çok fazla kan ve safra kusmalarına neden olmuştur. Demetrios arkadaşına, *''Sana söylemiştim''* dedi ve Matthew adında yaşlı bir keşiş ile yaşamaya gitmiştir. Matthew, Genç Aziz Paulos ve meşe palamutlarının hikayesini duyduğunda, kendisinin ve Demetrios'un, süresiz olarak saklayacak iki kez pişmiş olan sert kuru galetadan (peksimet) oluşan erzaklarını Genç Aziz Paulos ile paylaşmasını önermiştir (Talbot, 2019: 108-109).

9. ve 15. yüzyıllar arasında münzeviler, Bizans topraklarının hemen hemen her izole yerinde bulunabilirdi. Ancak münzeviler özellikle dağlık bölgelere çekildiler. Yavaş yavaş bu tür dağlar önemli sayıda keşişlerin ilgisini çekmiştir ve orada kenobitik manastırlar kurulmuştur. Ege Bölgesi'ndeki en eski yapılar arasında Konstantinopolis yakınlarındaki Auxentios Dağı (5. yüzyılda kuruldu), Milet (Miletos) yakınlarındaki Latmos Dağı (7. yüzyılda kuruldu), Bursa (Prousa) yakınlarındaki Olympos Dağı (8. yüzyılda manastır hayatının gelişmeye başladığı yer) ve Athos Dağı (ilk keşişlerin 9. yüzyılda tasdik edildiği yer) bulunur (Talbot, 2019: 103)[353].

Ünlü azizlerin hepsi manastırlar kurdular ve bu manastırlar azizlerin manastırları olarak kabul edilebilir. Bu manastırlar kenobitik ve lavra yerleşimleri olarak kurulmuşlardır. Bizans manastırının 10. yüzyılda birleşik bir lavra-kenobitik modeline dönüşmesi aşamalı bir süreçti. Bunun ilginç bir örneği önde gelen manastır merkezlerinden biri olan Latmos'ta karşımıza çıkar (Popović, 2006 170).

[353] Olympos (Bursa/Uludağ) Dağı'ndaki manastırlar lavra tipi olarak örgütlenmiş idi (Tiryaki, 2007: 56).

LATMOS MANASTIRLARI

MANASTIRLAR	TARİH	MANASTIR SİSTEMİ
KELLİBARON	7. yüzyıl (?)	Lavra ?
KARYA	10. yüzyıl	Kenobitik
SOTEROS VEYA AGROULON	10. yüzyıl	Lavra
STYLOS	**10. yüzyıl**	**Lavra-Kenobitik**
KİLİSELİK	13. yüzyıl	Kenobitik
EĞRİDERE	13. yüzyıl	?
KAPIKIRI ADA	13. yüzyıl	Kenobitik
İKİZ ADA	13. yüzyıl	Kenobitik
KAHVE HİSAR ADA	13. yüzyıl	Kenobitik
MENET ADA	13. yüzyıl	Kenobitik
MERSİNET	13. yüzyıl	Kenobitik

Tablo 1. Latmos Manastırları Organizasyonları

5. BÖLÜM

STYLOS MANASTIRI KİLİSESİ İLE İLGİLİ RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ

Bu bölümde sırasıyla A (naos), A1 ve A2 (pastoforium hücreleri), B (narteks), E (şapel) ve G (mezar odaları) mekanlarının işlevleri hakkındaki önerilerimiz restitüsyon çizimlerinde tartışılarak değerlendirilecektir. Günümüze onarımlar geçirerek geldiği bilinen Stylos Manastırı Kilisesi'nin dönemlemesi için mimari, malzeme-teknik ve mimari plastik eserleri ile ilgili verileri kullanmakla birlikte, Wiegand tarafından 1913 yılında yayınlanan planından da yararlanılacaktır. Yapının en az iki inşa evresi sürecinden geçmiş olabileceği düşünülmektedir.

Plan:

A Mekanı (Naos): (Birinci dönem)

A mekanı doğu batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve tek neflidir (Çizim 33). Mekanın doğusunda eksende içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı ve dışa taşkın bir apsis yer alır. Yayınlar aracılığıyla da yapının başlangıçta tek nefli bir yapı olduğu bilinmektedir (Wiegand, 1913: 61-72). Birinci dönemde restitüsyon çizimlerinde de gösterdiğimiz üzere A mekanına batıdan eksende yer alan bir açıklıkla girilmektedir.

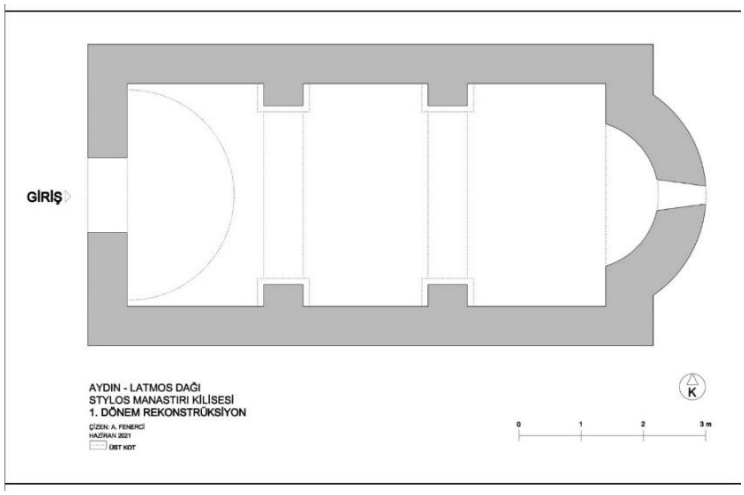

Çizim 33. Stylos Manastırı Kilisesi, I. Dönem Restitüsyon (Yinsel ve Fenerci, 2021)

Genç Aziz Paulos'un (920-930) yapımına başladığı kilisenin ilk evresidir. Kilise ilk döneminde tek nefli bir plan tipini yansıtmaktadır. Öyle ki bu dönemde başrahiplerin sayıca az olduğu kanısındayız.

A Mekanı (Naos): (İkinci dönem)

A mekanı doğu batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı ve üç neflidir (Çizim 34). Kiliseye birinci dönemden farklı olarak yan nefler eklenmiştir. Bu da bu dönemde manastırda başrahiplerin sayıca arttığının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Mekanın doğusunda eksende içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı ve dışa taşkın bir apsis yer alır. Yayınlar aracılığıyla da yapının daha sonraki bir dönemde eklenen yan nefleri ile genişletilerek büyük bir manastır kompleksi oluşturduğu bilinmektedir (Wiegand, 1913: 61-72). Orta nef, yan neflere oranla daha geniştir. Bu dönemde de A mekanına batıdan eksende yer alan bir açıklıkla girilmektedir.

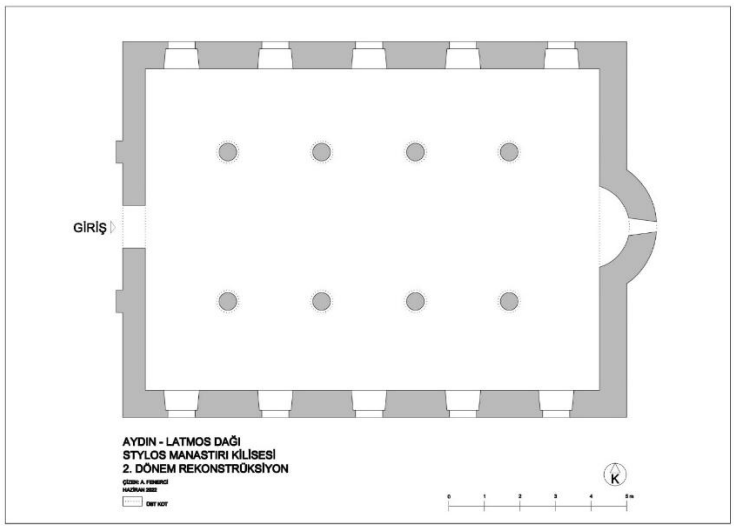

Çizim 34. Stylos Manastırı Kilisesi, II. Dönem Restitüsyon

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Kiliseye yan neflerin eklenmesiyle destek sisteminde bazı mimari elemanlara (paye, sütun vb.) ihtiyaç duyulmasını gerektirmiştir. Kilisede kullanılmış olan destek sistemi hakkındaki önerilerimiz restitüsyon çizimlerinde verilmiştir.

Öneri I: (Ahşap sütun)

Kilise ya ahşap sütunlarla ya da payeler ile birlikte üç nefe ayrılmış olabilir. Burada ilk önerimiz ahşap sütun olmuştur. Stylos Manastırı'nın bulunduğu yer ormanlarla kaplı olması destek sisteminin ahşap olabileceği hususunda güçlü bir kanıt sunar. Bu nedenle kilisenin destek sisteminin ahşap sütun olduğu ilk önerimiz arasında yerini almıştır (Çizim 35)[354]. Stylos Manastırı ve çevresinde herhangi bir taş/mermer sütuna ait bir parça ile karşılaşılmamıştır. Manastır bulunduğu konum itibariyle yerleşime epey uzaktır ve oldukça yüksekte sarp kayalık bir arazide yer almaktadır. Buralara ağır bir malzeme çıkarmak oldukça zor ve neredeyse imkansızdır. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak ancak ahşap bir sütun kullanılabileceğini ve bu malzemenin manastır alanından temin edilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

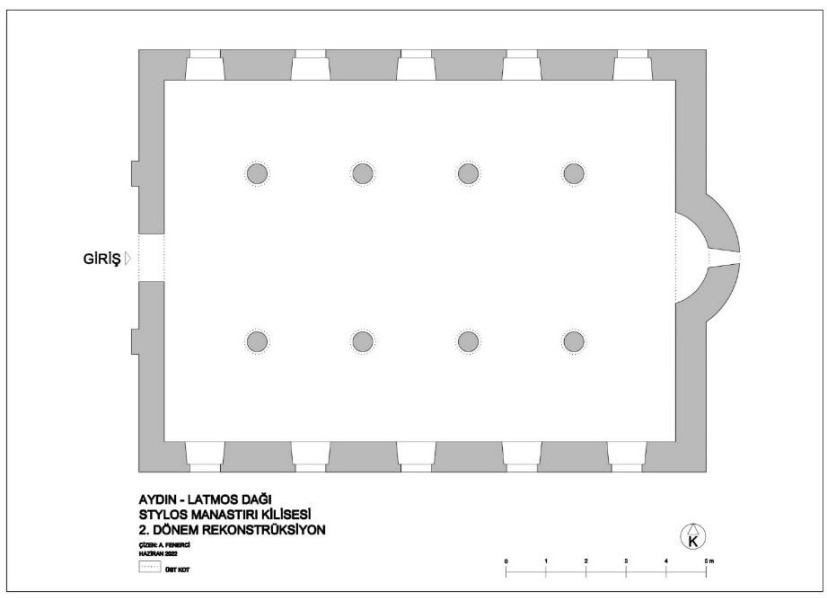

Çizim 35. Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri I

Ahşap Sütun (Yinsel ve Fenerci, 2021)

[354] Anadolu'da ahşabın kullanımıyla ilgili bir örnek, Kahramanmaraş Minnetpınarı'nda bulunan üç nefli bazilikal planlı bir kilisede (8.-9. yüzyıl) karşımıza çıkar. Tekinalp, kilisenin ikinci evresinin ahşap olduğunu özellikle bölgenin orman bakımından zengin oluşunun böyle bir uygulama için çok olası göründüğünün altını çizer (Tekinalp, 2010: 295-297). Ahşabın kullanımı düşünmemizde önemli bir etken yapının içinde ve çevresinde destek sistemine ait herhangi bir mimari elamanın bulunmayışıdır. Buna bağlı olarak olasılıkla yapı Helenistik bazilika plan tipinde inşa edilmiş olabilir.

Öneri II: (Paye)

Kilisenin destek sistemine ilişkin ikinci önerimiz ise paye olmuştur (Çizim 36). Kareye yakın dikdörtgen planlı naos taştan örme payeler ile birlikte üç nefe ayrılmıştır.

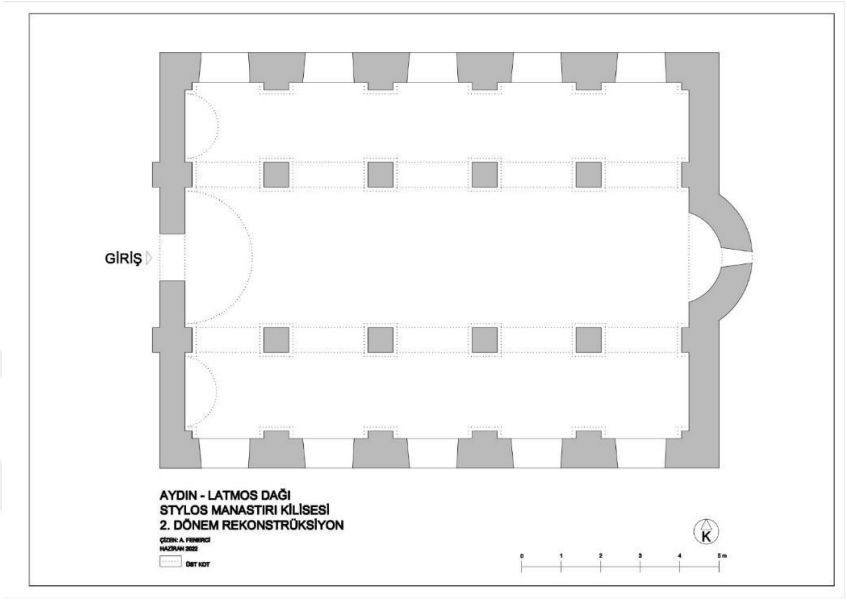

Çizim 36. Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri II

Paye (Yinsel ve Fenerci, 2021)

A Mekanı (Naos): (Üçüncü dönem)

A mekanı (Kilise) doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç nefli bazilikal plan tipinde inşa edilmiştir (Çizim 37)[355]. Naos, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Doğuda eksende içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı bir apsis, apsisin kuzey ve güneyinde kare planlı pastoforium hücreleri (A1 ve A2 mekanları) ve batıda bir narteks (B mekanı) yapının bölümlerini oluşturmaktadır. Orijinalinde yapıda ahşap sütun dizileriyle ya da payeler ile üç nefe ayrılmış naos bölümü yer alır. Kilisenin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteks yer alır. Wiegand ve Peschlow, kiliseye narteksin daha sonraki bir dönemde eklenerek genişletilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir (Wiegand, 1913: 61-72; Peschlow, 1995: 671-672).

[355] Latmos Bölgesi'nde 10. yüzyılda bilinen bazilikal planlı tek yapıdır.

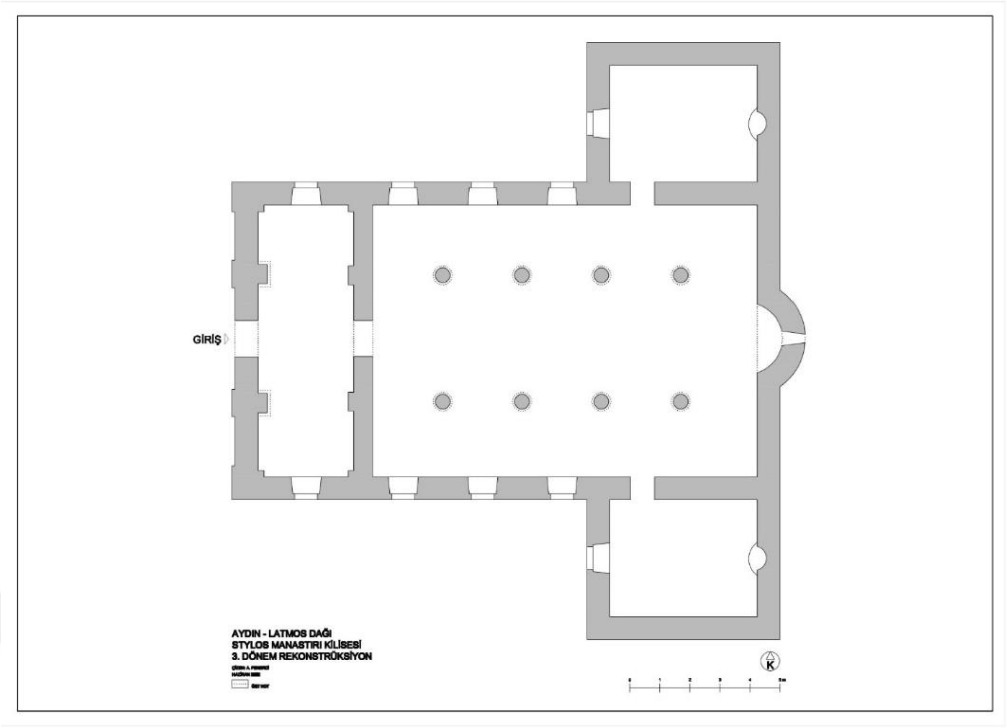

Çizim 37. Stylos Manastırı Kilisesi, III. Dönem Restitüsyon

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Kilisenin son dönemi, 14. yüzyılda Türklerin bölgeye gelişinden günümüze kadar gelen süreci kapsamaktadır. Çizilen restitüsyon plana göre, apsisin kuzey ve güneyinde kare planlı mekanlar pastoforium hücreleri olmalıdır[356]. Bu hücrelerin doğu duvarlarında küçük nişler vardır ve hücreler birbirlerine simetrik ve eş büyüklüktedir[357]. Kilisenin batısında kuzey-güney doğrultusuna uzanan narteks yer alır. Narteksten eksende yer alan bir kapı aracılığıyla naosa geçilir. Kilisenin üçüncü döneminde yapıya eklenen bazı mimari mekanlar dikkati çekmektedir; apsisin kuzey ve güneyine inşa edilen kare planlı mekanlar ile batıya eklenen narteks bölümleri. Manastırın temel ihtiyaçlarına bağlı olarak bu mekanların bu dönemde eklendiğini düşünmekteyiz. Bu dönemde de nefleri birbirinden ayıran destek sistemi hakkındaki önerilerimiz ahşap sütun ve paye olmuştur (Çizim 38-39).

[356] Bu mekanlar daha çok Suriye ve Akdeniz Bölgesi'nde yaygın olarak karşımıza çıkar.
[357] Wiegand da bu küçük nişlerden söz etmiştir (Wiegand, 1913: 69).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin naos oranının genişliği yaklaşık 9.038 m., naos uzunluğu ise 12.78 m.dir. Kilise ölçü oranlarına göre, doğusunda tek apsisten oluşan büyük bir bazilika olmalıdır. Günümüzde nefleri ayıran destek sistemine ilişkin bir bulgu yoktur. Ayrıca arazi çalışmalarımız sırasında bir sütun başlığı parçası ile karşılaşılmamıştır.

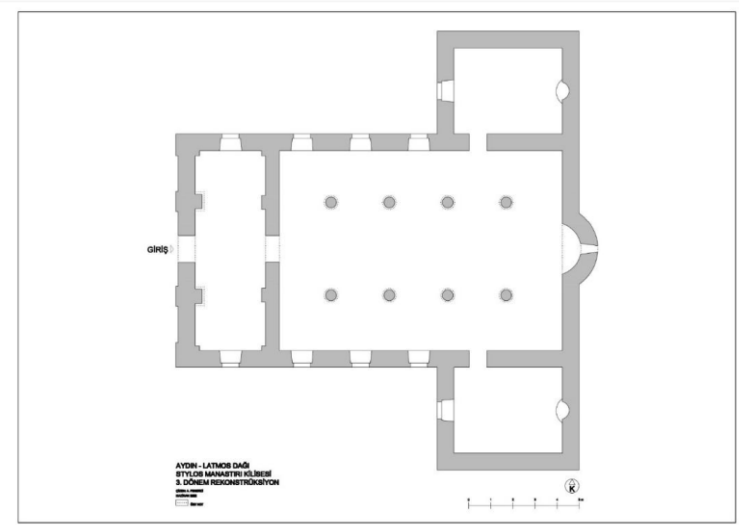

Çizim 38. Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri I

Ahşap Sütun (Yinsel ve Fenerci, 2021)

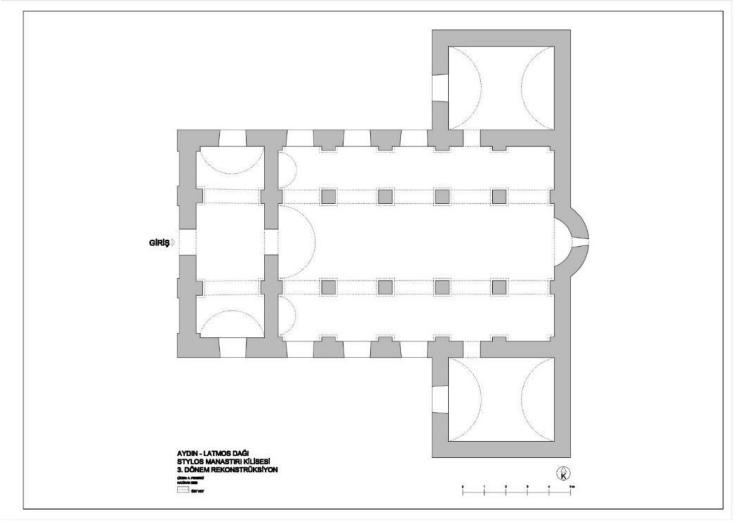

Çizim 39. Stylos Manastırı Kilisesi, Öneri II

Paye (Yinsel ve Fenerci, 2021)

Stylos Manastırı Kilisesi'nin yayın ve kaynaklar ile birlikte mimari verilerine göre, başlangıçta tek nefli olarak inşa edildiğini daha sonraki bir dönemde iki yan nef ile genişletilerek üç nefli bir bazilikaya dönüştürüldüğünü düşünmekteyiz. Günümüzde kilisenin oran ve boyutlarına bakılarak üç nefli bir bazilika olduğunu önerebiliriz.

Örtü Sistemi:

A Mekanı (Naos): Kilisenin örtü sistemi günümüzde yıkılmış olsa da bazı öneriler sunmak mümkündür. Yapının günümüzde çökmüş beden duvarlarını inceleyerek bazı fikirler öne sürülebilir. Örneğin örtü sistemi kubbe veya tonoz olan yapılarda çökmüş olan örtünün molozları yapının ortasında karşımıza çıkmaktadır (Çizim 40)[358]. Stylos Manastırı Kilisesi'nin örtü sisteminin ahşap bir kırma çatı ile örtülü olabileceğini düşünmekteyiz. Günümüzde yapının içerisindeki moloz yığını daha az belirginliktedir (Çizim 41). Stylos Manastırı Kilisesi'nin günümüzdeki durumunu bu doğrultuda incelersek kubbe ya da tonoz ile örtülü olmadığını söylemek mümkündür.

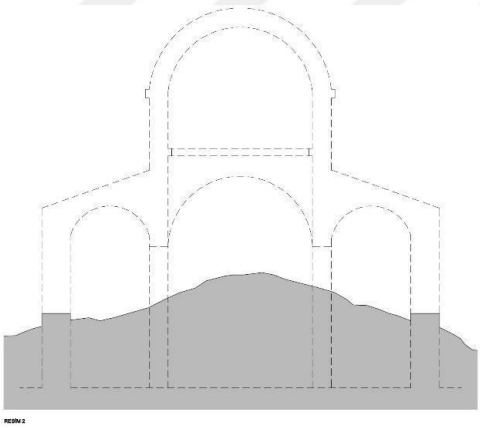

Çizim 40. Moloz yığınlarının çokluğu (Yinsel ve Fenerci, 2021)

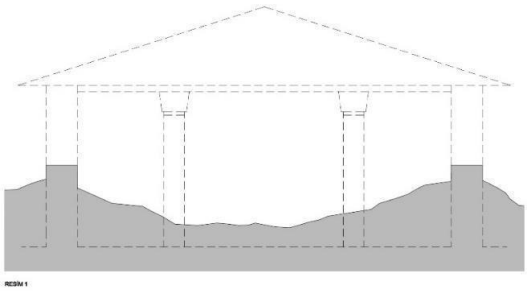

Çizim 41. Moloz yığınlarının azlığı (Yinsel ve Fenerci, 2021)

Örtünün kırma ahşap bir çatı ile kapalı olduğunun düşünsek bile bu ölçüde bir açıklığı kapatmak için mutlaka sütun dizileri gerekmektedir. Bu doğrultuda örtüyü taşıyacak

[358] Bafa Gölü üzerinde yer alan Kahve Hisar Adası'ndaki kapalı Yunan haçı planlı kilisenin çöken kubbesinin moloz yığınlarının büyük bir bölümü bugün naos zeminindedir.

olan sütunların çok büyük ihtimalle ahşap olduğunu ve ihtiyaç duyulan malzemenin kilisenin bulunduğu ormanlık alandan kolaylıkla temin edilebileceğini düşünebiliriz. Stylos Manastırı Kilisesi'nin bilinmeyen bir tarihte yıkılan örtüsü ile ilgili yayın ve kaynaklarda herhangi bir bilgi veya fotoğraf bulunmamaktadır. Naos ahşap bir çatı ile örtülü olabilir (Çizim 42-44)[359]. Ahşap kullanılması, belki de zaman içerisinde iz bırakmadan kilisenin örtü sistemi ile desteklerinin yok olması bu yüzdendir.

Stylos Manastırı Kilisesi'nde orijinalinde büyük bir olasılıkla pencereler vardı. Bu kadar büyük ölçekli bu kilisede apsiste içeriyi aydınlatacak ve dışarıdan bağlantı sağlanacak pencere veya pencerelere ihtiyaç duyulabileceğini söyleyebiliriz[360].

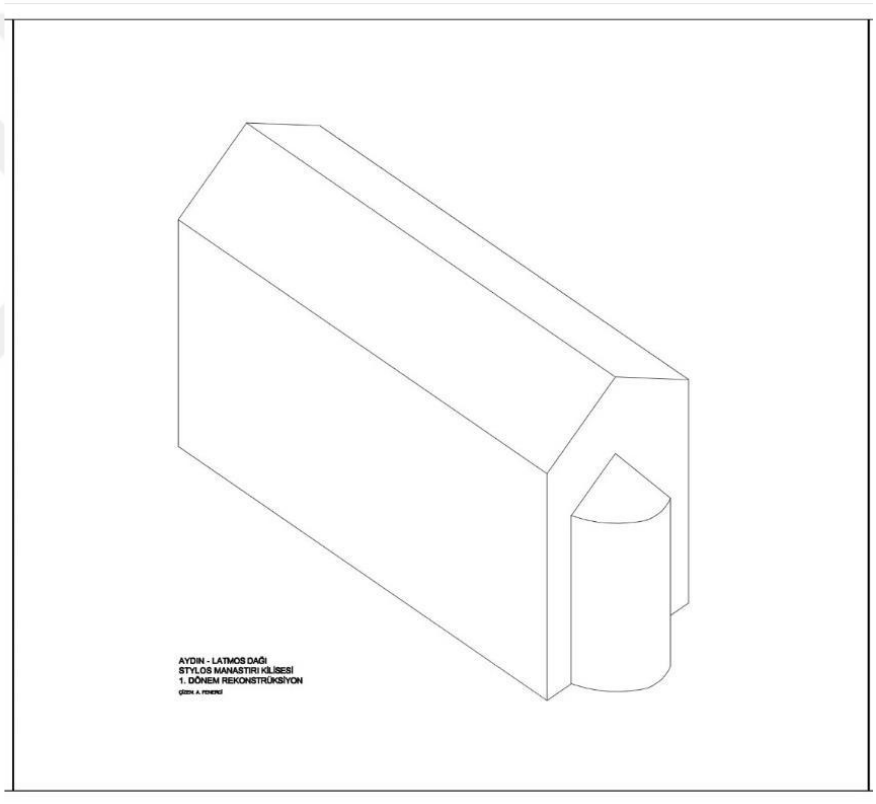

Çizim 42. Stylos Manastırı Kilisesi, I. Dönem Restitüsyon
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

[359] Teselya'da Orta Bizans dönemine tarihlenen ahşap örtülü tek nefli çok sayıda kilise inşa edilmiştir (Nikonanos, 1979: 42-90).
[360] Stylos Manastırı Kilisesi'nin restitüsyon çizimlerinde (çizim 43 ve 44) gösterildiği gibi.

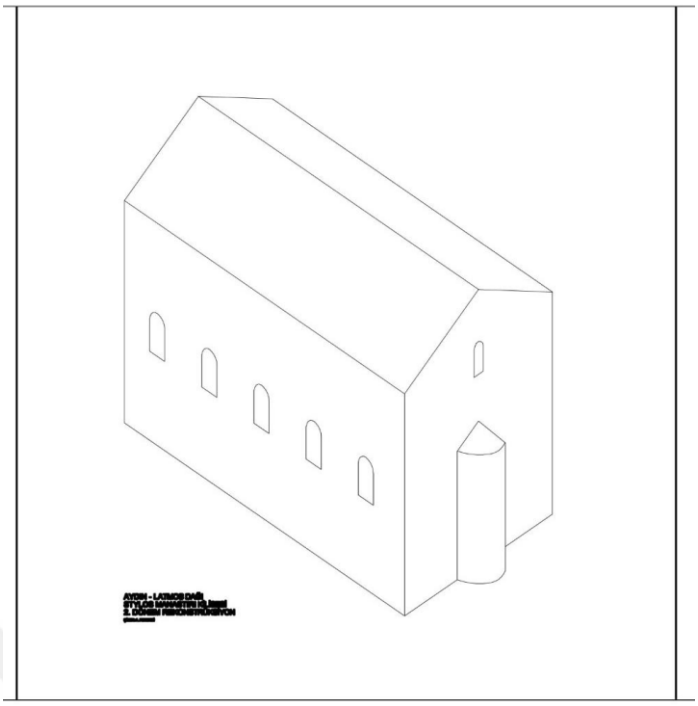

Çizim 43. Stylos Manastırı Kilisesi, II. Dönem Restitüsyon
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

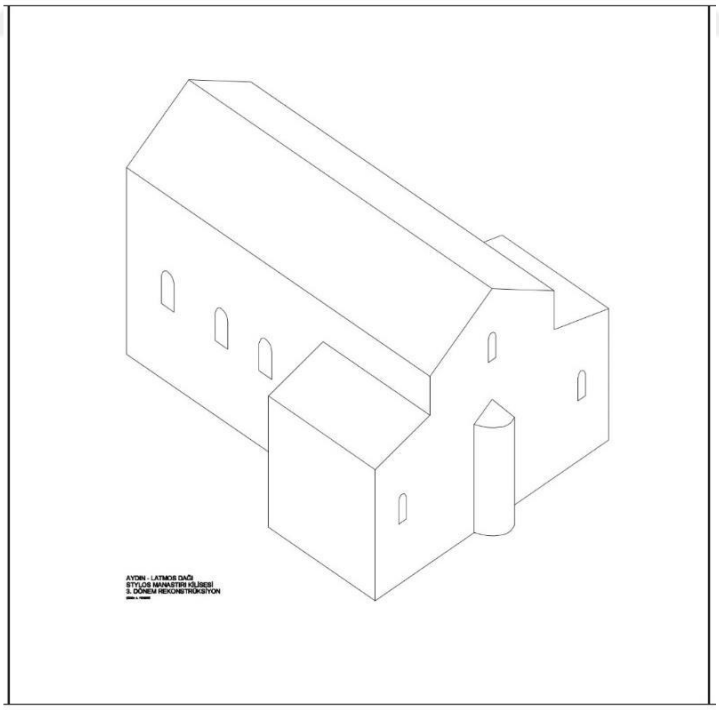

Çizim 44. Stylos Manastırı Kilisesi, III. Dönem Restitüsyon
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

E Mekanı (Şapel):

Stylos Manastırı'nın güneydoğusundaki şapel doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek nefli bir yapıdır (Çizim 45)[361]. Doğuda bulunan apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı ve dışa taşkındır. Şapelin girişi güneyde eksende yer alan bir açıklık aracılığıyla yapılır[362]. Kuzey ve güney duvarda birbirine eş duvar payeleri bulunur. Şapelin örtü sistemi ile ilgili olarak beşik tonozu önerebiliriz. Peschlow da şapelin beşik tonoz ile örtülü olabileceğini vurgulamıştır (Peschlow, 1995: 673)[363].

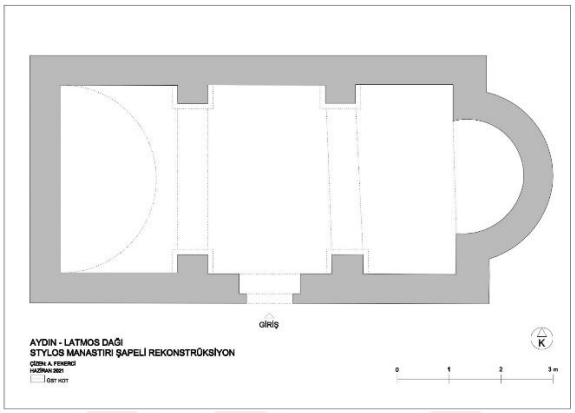

Çizim 45. Stylos Manastırı Şapeli, Restitüsyon Planı
(Yinsel ve Fenerci, 2021)

G Mekanı: (Mezar Odaları)

Stylos Manastırı'nın mezar odalarının I. döneminde on bir odanın inşa edildiği düşünülmektedir (Çizim 46). Kilisenin alt katında yer alan mezar odaları beşik tonoz ile

[361] Latmos Dağı'ndaki Kiliselik Manastırı'nın da güneydoğusunda yer alan bir şapeli bulunmaktadır (Mercangöz, 1990: 122).
[362] Günümüzde şapelin batısında girişe ait hiçbir iz yoktur. Şapelin güneyinde girişe ait izler tespit edilebilmiştir. Bu durum belki de topografik nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Örneğin; Selanik Acheiropoeitos Kilisesi'nin güney duvarında eksenin yanında iki yan giriş mevcuttur. Milet Başpiskoposluk Kilisesi'nin güney duvarında eksenin batısında yan girişler vardır (Pekak, 1984: 167; Mango, 2006: 55). Bunlarla birlikte önemli bir örnek olarak verebileceğimiz bazilikal plana sahip 5.-9. yüzyıllar arasına tarihlenen Roma'daki Santa Prassede Kilisesi'nin girişi güneyden yapılmaktadır.
[363] Peschlow, kuzeyde manastırın bir ana giriş kapısı olduğunu belirtmiştir. Manastır topluluğuna ait olan sarnıçların batıda yer aldığını ve kilisenin de orada bulunduğunu ifade etmiştir (Peschlow, 1995: 671-672). Ayrıca kuzeydoğuda yer alan şapelin Stylos Manastırı Kilisesi'nin hemen yanında yer aldığını da vurgulamıştır (Peschlow, 1995: 673).

örtülüdür. Mezar odaları küçük, bazıları dar ve bazıları ise geniş olarak planlanmıştır. Mekanların ne zaman inşa edildiği bilinememektedir. Bir koridor boyunca uzanan mezar odaları artan ihtiyaca göre inşa edilmiş olabilir.

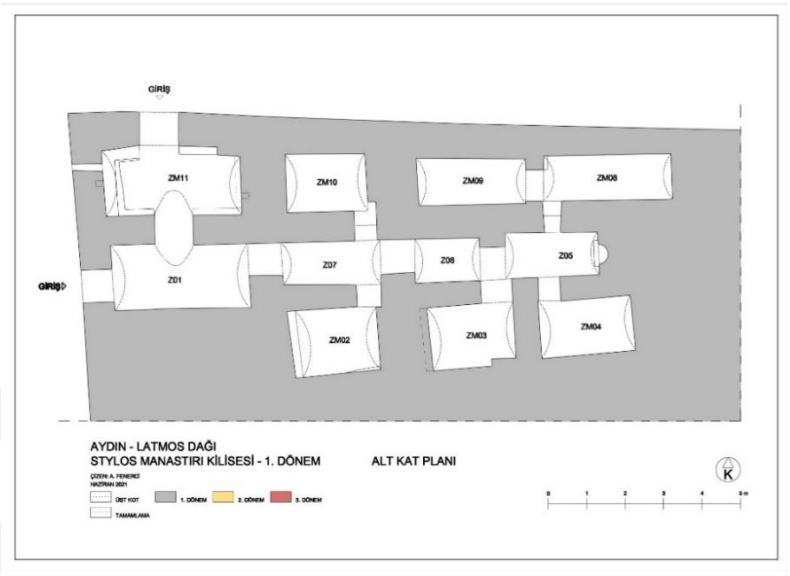

Çizim 46. Stylos Manastırı Kilisesi, I. Dönem Restitüsyon

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

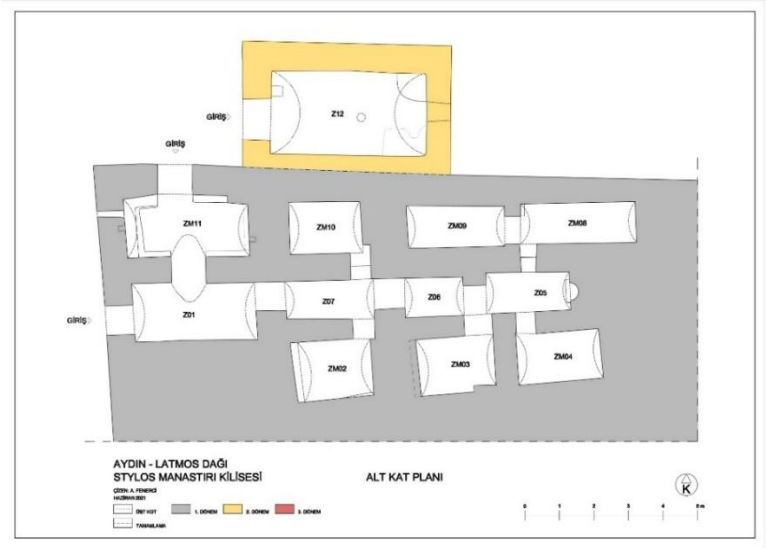

Çizim 47. Stylos Manastırı Kilisesi, II. Dönem Restitüsyon

(Yinsel ve Fenerci, 2021)

Stylos Manastırı Kilisesi'nin II. döneminde ''Z12 mekanı'' da eklenerek toplamda on iki mezar odası yapısı rölöve çizimlerinde gösterilmiştir (Çizim 47). Stylos Manastırı'nın III. döneminde ''Z13'' mekanı da eklenerek toplamda on üç mezar odası yapısı günümüze gelmiştir (Çizim 48). Böylece mezar odalarının malzeme ve inşasına göre üç dönemde inşa edildiği belirlenmiştir.

Çizim 48. Stylos Manastırı Kilisesi, III. Dönem Restitüsyonu (Yinsel ve Fenerci, 2021)

Stylos Manastırı'nda daha öncede belirttiğimiz gibi günümüze gelemeyen ve bu sebeple işlevi tespit edilemeyen mekanlar da vardır. Bu mekanlar C, D, I, İ, J, K ve L mekanlarıdır. C mekanı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek nefli bir yapıdır[364]. Sözü edilen bu şapelden günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır. D mekanı doğu-batı doğrultusunda ''T'' planlı bir yapıdır. Yapının doğusunda bir apsis bulunur. Bu mekandan da günümüze bir iz ulaşmamıştır. Mekanın biçim ve oranları ile manastıra yakın bir mesafede konumlanması yemekhane olabileceğini düşündürmektedir. Bu mekanların yanı sıra Wiegand ve Peschlow'un planlarında görülen I, İ, J, K ve L mekanlarının ise işlevi tespit edilememiştir.

[364] Bu mekan, Vita'da sözü edilen ve Wiegand tarafından ''parekklesion'' olarak adlandırılan şapel olmalıdır (Wiegand, 1913: 69).

6. BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

6.1. PLAN:

Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı Kilisesi Orta Bizans Dönemi'nde (10. yüzyıl) inşa edilmiş, bazilikal planlı bir kilisedir. Bu bölümde, yapının mimarisi ''Bazilikal'' plan tipinin özelliklerine göre, ilk olarak Latmos başta olmak üzere Başkent, Anadolu, Suriye, Balkanlar ve Yunanistan'daki örnekleri ile karşılaştırılacaktır[365]. Bazilikal planlı yapıların gelişim süreçleri incelendiğinde naoslarının genellikle dikdörtgen olduğu görülmektedir. Bazilikal planlı bir kilise iki ya da daha fazla neften oluşan ve doğusunda bir apsise sahip genellikle ahşap çatılarla örtülü ve pencerelerle aydınlatılmıştır (Johnson ve Wilkinson, 1991: 265).

Latmos'ta bazilikal planlı olduğu düşünülen üç yapı vardır. Bunlardan birincisi, Latmos'ta gölün doğu kıyısında 5.-6. yüzyıllara ait olduğu düşünülen üç nefli bir bazilikadır (Çizim 49) (Peschlow, 1995: 657-658, Abb.3; Peschlow, 2005: 163-165) [366]. İkincisi, Bafa Gölü üzerindeki İkiz Ada'nın küçüğünde bulunan 4 No.lu Kilise üç nefli tonozlu bazilika planındadır (Çizim 50)[367]. Ancak burada İkiz Ada Manastırı Kilisesi'nin doğusunda üç apsis düzenlemesi görülmektedir[368] (Wiegand, 1913: 39-41). Üçüncüsü ise Latmos'ta 10. yüzyıl manastırlarından Karya Manastırı Kilisesi'nin orijinalinde üç nefli bir bazilika olabileceği düşünülmektedir (Çizim 51) (Kirby ve Mercangöz, 2002: 270)[369]. Stylos Manastırı Kilisesi tek apsisli olarak düzenlemiştir (Peschlow, 1995: 665-666). Buna karşın İkiz Ada Manastırı 4 No.lu Kilise ile Myus'taki Karya Manastırı Kilisesi doğusunda üç apsisten ibarettir ve bu iki yapıda pastoforium hücreleri yoktur.

---

[365] Anadolu'da 9. yüzyılda inşa edilen payeli bazilikalar hakkında bkz. Horst W. Nausch, 1976.

[366] Stylos Manastırı Kilisesi'nin doğusunda bulunan pastoforium hücrelerinin aynı plan tipine sahip Herakleia'daki 5.-6. yüzyıllara tarihlenen erken dönem bazilikasında bulunmaması dikkat çekicidir.

[367] Tonozlu bazilikalar, özellikle Orta Anadolu Bölgesi'nde, Karaman-Karadağ'daki Binbir Kilise yaygın olarak görülmektedir. Küçük boyutlarda inşa edilen tonozlu bazilikalar, Anadolu dışında Yunanistan'da, Kastoria'da yaygın olarak görülür (Mercangöz, 1985: 171).

[368] Wiegand, ana apsisin üç cepheli, yan apsislerin ise dıştan düz bir duvar ile sınırlandığını ifade etmektedir (Wiegand, 1913: 39-41).

[369] Ancak araştırmacılar, çalışmalarının sonucunda nefleri ayıran desteklere ilişkin bir veri ile karşılaşmadığının altını çizmişlerdir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 270).

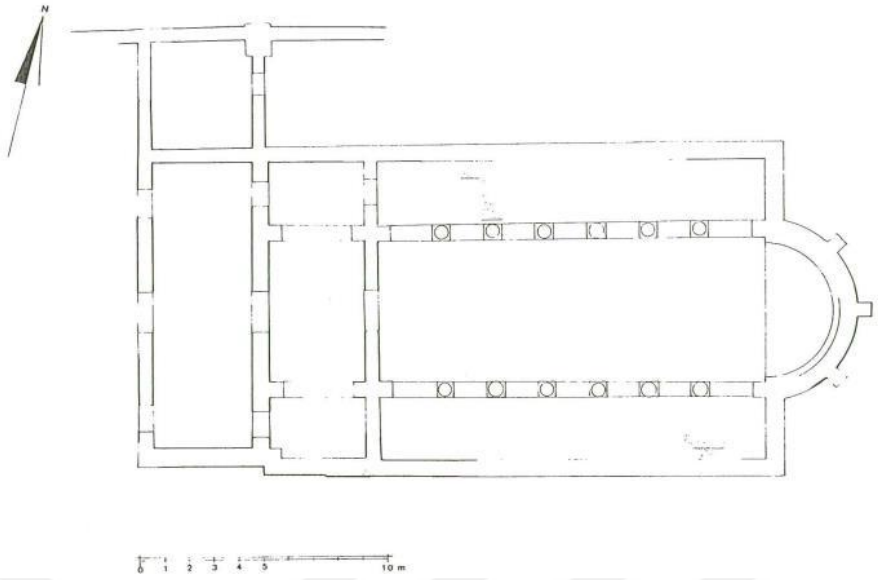

Çizim 49. Herakleia, Erken Bizans Dönemi Bazilikası

(Peschlow, 1995: 657-658).

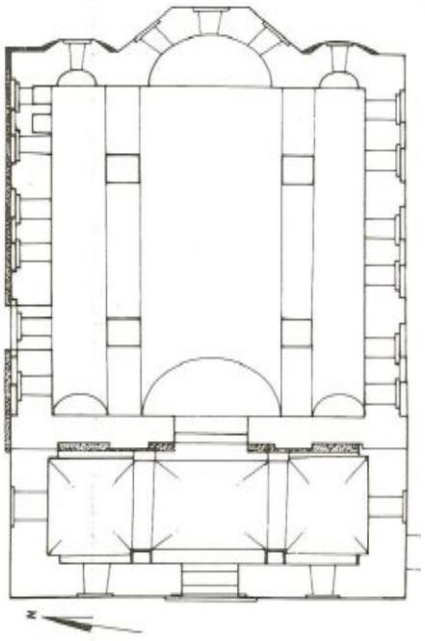

Çizim 50. İkiz Ada 4 No.lu Kilise

(Peschlow, 1995: 691-692).

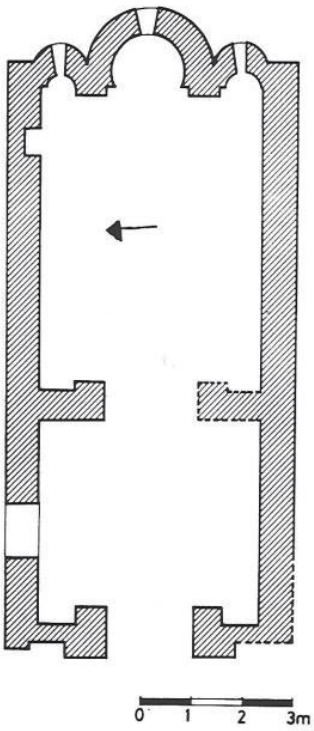

Çizim 51. Karya Manastırı Kilisesi

(Kirby ve Mercangöz, 2002: 271).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin naosu doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Latmos Bölgesi'ndeki kiliselerin genellikle naosları dikdörtgendir. Sadece farklı olarak Latmos Dağı'ndaki Kiliselik Manastırı Kilisesi'nin naosu ''trikonkhos'' planlı olarak düzenlenmiştir (Peschlow, 1995: 665-666).

Anadolu'da üç nefli bazilikalar arasında Didim Apollon Tapınağı'nın içine inşa edilen kilise (5.yüzyılın sonu-6. yüzyılın başı) (Westphalen, 2000: 280); Milet'teki Aziz Mikhael Kilisesi (Ruggieri, 1991: 239); Latmos'ta (Herakleia) Erken Dönem bazilikası (Peschlow, 1995: 658); Priene'deki Piskoposluk Kilisesi (Westphalen, 2000: 275); Binbir kilisedeki kiliselerin çoğu (Eyice, 1971); Bodrum Küçük Tavşan Adası Kilisesi (Ruggieri, 2005: 145-151) ile Bodrum Manastır Dağ Kilisesi (Ruggieri, 2005: 158-165) gösterilebilir. Bu kiliselerin çoğu 5.-6. yüzyıllara tarihlenmektedir (Buchwald, 2015: 11-12).

Priene'de bulunan Piskoposluk Kilisesi (5.-6. yüzyıl) üç nefli bazilikal planlı bir yapıdır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı ve dışa taşkındır. Batısında bir narteks yer alır (Westphalen, 2000: 275). Milet'teki Aziz Mikhael Kilisesi üç nefli Helenistik bir bazilikadır (Ruggieri, 1991: 239)[370].

Karia Bölgesi'nde üç nefli Erken Bizans Dönemi bazilikaları arasında Melanippe Kilisesi (Zäh 2003: 61-52, Abb.87) yer alır. Bodrum/Gümüşlük (Myndos) Küçük Tavşan Adası'nda (6. yüzyılın ilk yarısı) yer alan kilise (Hagios Apostol) üç nefli bazilikal planlıdır (Çizim 52) (Ruggieri, 1995: 121-123) (Çizim 35). Iasos antik kentinde bulunan Agora bazilikası ile Akropolis bazilikası (5. yüzyılın sonu veya 6. yüzyılın ilk yarısı) üç neflidir (Serin, 2004: 38, 45, 198).

Bodrum-Gölköy'de bulunan Tavşan Adası Kilisesi (6. yüzyılın sonu ya da 7. yüzyılın başı) üç nefli, payeli ve bazilikal planlı bir kilisedir. Narteks hariç kilisenin uzunluğu 11.90 m.; narteks batıya doğru 3.05 m. uzanmaktadır. Orta nefin genişliği 5.90 m., yan neflerin genişliği ise 2.70 m.dir. Kilisenin toplam nef genişliği 8.60 m.dir (Ruggieri, 1991: 250-251). 11.90 x 8.60 ölçüleriyle Tavşan Adası Kilisesi, boyutları bakımından Stylos Manastırı Kilisesi'ne Karia'daki en yakın örnektir. Tavşan Adası Kilisesi 1/1.40 naos oranıyla dikdörtgendir.

[370] Bir yazıt aracılığıyla Patrik Cyriacus döneminde bir kilise inşa edildiği bilinmektedir ve Ruggieri bu kilisenin Helenistik bir temel üzerinde yükseldiğini vurgulamıştır (Ruggieri, 1991: 239).

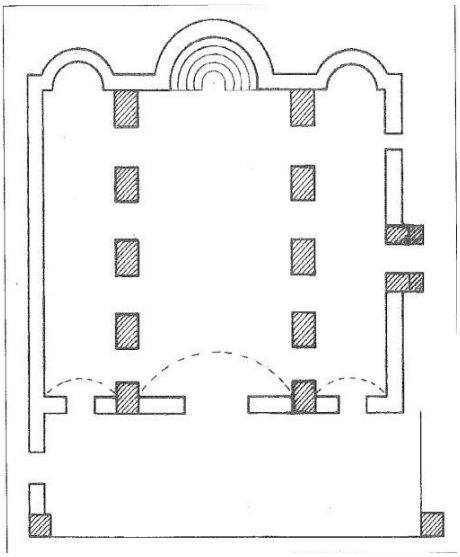

Çizim 52. Bodrum Küçük Tavşan Adası Kilisesi
(Ruggieri, 1995: 123).

Bodrum Manastır Dağ Kilise de Küçük Tavşan Adası Kilisesi ile benzer plan özelliklerini taşıyan üç nefli, bazilikal planlı bir yapıdır. Kilisenin üç nefinin uzunluğu 11.30 m.dir. Ancak Manastır Dağ'daki kilisenin orta nefi ahşap bir çatı ile örtülüydü. Yan nefler ise taş tonoz ile örtülü ve galerili idi. Burada bulunan seramik buluntuları ve çatı kiremitleri ile de bu durum kanıtlanmıştır (Ruggieri, 2005: 158-163). Bodrum Manastır Dağ Kilise de ölçü oranlarına göre Stylos Manastırı Kilisesi benzeyen Karia'daki ikinci örnektir.

Sardis'te EA Kilisesi üç nefli bazilikal planlı bir yapıdır. Yapı 4. yüzyıldan başlayarak 9. yüzyıla kadar devam eden uzun bir tarihe sahiptir. Yapının doğusunda içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı bir apsis ile batısında bir narteks bulunur. Kiliseye pastoforium hücreleri 5. ve 6. yüzyıllarda eklenmiştir (Buchwald, 2015: 19-20)[371].

Karia Bölgesi'nde bazilikal planlı kiliselerin büyük bir bölümünde doğuda bulunan apsisler yarım yuvarlak planlıdır. Bunun yanı sıra naoslar doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Genellikle nefler iki sıra destek sistemi (sütun veya paye) ile üç

[371] Buchwald, yapının oranlarının sistemine göre, planın kaynağının Suriye kaynaklı olduğu varsayımını destekler görünmektedir (Buchwald, 2015: 13-14).

nefe ayrılırlar. Batıda bir narteks bulunur. Ancak pastoforium hücreleri ise Karia'da bazilikaların çoğunda bulunmaz.

Likya bölgesinde Gemiler Adası'nda bulunan Kilise III (5. yüzyılın sonu veya 6. yüzyılın başı) üç nefli bazilikal planlıdır (Asano, 2010: 95)[372]. Yapının doğusunda bulunan apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak planlıdır. Apsisin iki yanında pastoforium hücreleri bulunur (Asano, 2010: 4-5, 28). Ancak Stylos Manastırı Kilisesi'nin pastoforium hücreleri kare planlı iken; Gemiler Adası Kilise III yapısının pastoforium hücreleri ise dikdörtgen planlıdır.

Likya'da üç nefli bazilikalar arasında Sura Vadi Kilisesi (payeli, 5.-6. yüzyıl) gösterilebilir. Ancak doğusunda tek apsis bulunan bu kilisenin pastoforium hücreleri yoktur (Harrison, 1963: 131, 143; Grossmann ve Severin, 1981: 103).

Suriye'de de genellikle ahşap çatılı, üç nefli bazilikal planda inşa edilmiş birçok kilise bulunur (Butler, 1929: 41-82; Koch, 2008: 87). Butler, apsisin her iki yanında görülen mekanları, *prothesis* ve *diakonikon* olarak adlandırmıştır (Butler, 1929: 27, Fig.23). Bu yapıların doğuda tek apsisleri bulunur ve apsisler içten yarım yuvarlak, dıştan ise düz bir duvarla sınırlanır (Butler, 1929: 39). Örneğin; Suriye'de 6. yüzyıla tarihlenen Kalb Lauzeh Kilisesi ahşap çatıyla örtülü, doğusunda tek apsise sahip üç nefli Helenistik bir bazilikadır (Çizim 53) (Butler, 1929: 71-72). Bu kilise plan tipi açısından Stylos Manastırı Kilisesi'ne Suriye'deki en yakın örnektir.

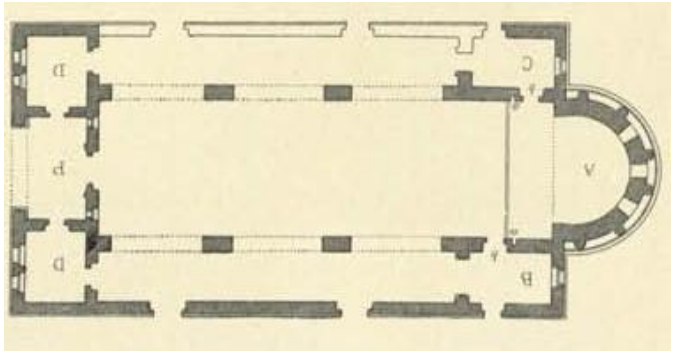

Çizim 53. Kalb Lauzeh Kilisesi

(Butler, 1903: 221).

[372] Likya'nın bazilikal planlı kiliseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Harrison, 1963: 117-151.

Stylos Manastırı Kilisesi'nin özellikle apsisinin her iki yanında yer alan kare planlı mekanların benzer örnekleri oldukça erken döneme tarihlen Suriye kiliselerinde karşımıza çıkar[373]. Stylos Manastırı Kilisesi'nin, Suriye kiliseleri ile aralarındaki önemli farklardan biri apsisin düzenlenişi ve biçimidir. Stylos Manastırı Kilisesi'nin apsisi içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı ve dışa taşkın olmasına karşın; Suriye kiliselerinin büyük bir çoğunluğunda ise apsisler içten yarım yuvarlak, dıştan ise düz bir duvar ile sınırlanırlar. Binbir Kilise bazilikalarının bir benzeri yapıya da Latmos Bölgesi'nde, Bafa Gölü üzerindeki İkiz Adalar Manastırı Kilisesi'nde rastlanmıştır. Burada İkiz Ada'daki bazilika, Karadağ yapıları gibi üç nefi de tonozlar ile örtülü bir yapıdır[374]. Eyice, bu benzerliğin sadece örtü sisteminden ibaret olduğunu da vurgular (Wiegand, 1913:30-41; Eyice, 1971: 153).

Bithynia Bölgesi'nde İznik Hagia Sophia Kilisesi, üç nefli bir bazilikalara örnek olarak verilebilir. Doğuda bulunan apsis içten yarım yuvarlak, dıştan ise yedi cephelidir. Apsisin iki yanında pastoforium hücreleri bulunur. Batıda narteks yer alır (Ötüken ve Diğerleri, 1986: 208).

Alahan Manastırı'nın (5.-6.yüzyıl) Batı Kilisesi üç nefli bazilikal plan tipinde inşa edilmiştir. Doğuda yer alan apsisin her iki yanında bulunan mekanlar pastoforium hücreleri olarak tanımlanmıştır (Gough, 1968: 457-458; Ricci, 2011: 39).

Kapadokya'da erken döneme tarihlenen Eski Andaval'daki Konstantin Kilisesi orijinalinde Helenistik bir bazilikadır (Pekak, 1984: 160). Selanik'te 470 yılına tarihlenen Acheiropoeitos Kilisesi ile Selanik Aziz Demetrios Kilisesi de bazilikal planlı yapılar arasındadır (Koch, 2008: 41). İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç nefli Helenistik bir bazilikadır (Çizim 54) (Pekak, 1984: 156). Kilisenin doğusunda bulunan apsis içten yarım yarım yuvarlak, dıştan ise üç cephelidir (Millingen, 1912: 49-50). İstanbul'da bulunan Theotokos Khalkopreteia Kilisesi aynı plan tipinin bir başka örneğidir (Kleiss, 1965: 149-167)[375].

---

[373] Eyice, apsisin iki yanındaki pastoforium hücrelerinin büyük kare planlı ve kapalı mekanlar halinde olduklarını vurgulayarak bunun Güney Anadolu'da yaygın bir özellik olduğunu belirtmiştir (Eyice, 1971: 165).

[374] Trabzon Azize Anna Kilisesi ve Nakip Cami üç nefli bazilikal planlı kiliselerdir. Ancak bu kiliselerin üç nefi de uzunlamasına beşik tonozlar ile örtülüdür (Milet ve Rice, 1936: 23, 113; Eyice, 1971: 158).

[375] Studios Manastırı Kilisesi ile aynı yıllara tarihlenen ilk yapının üç nefli Helenistik bir bazilika olduğu bilinmektedir (Pekak, 1984: 158).

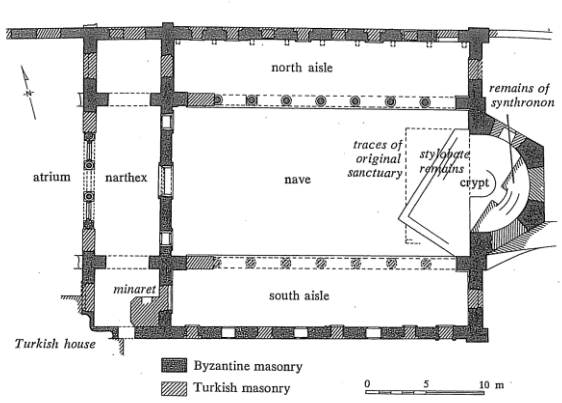

Çizim 54. İstanbul Studios Manastırı Kilisesi

(Mathews, 1971: 20).

Theotokos Khalkopreteia Kilisesi'nde apsis içten yarım yuvarlak, dıştan ise üç cephelidir (Mathews, 1971: 33-37). Stylos Manastırı Kilisesi'nde apsisin her iki yanında kare planlı mekanlar bulunurken; Theotokos Khalkopreteia Kilisesi'nde ve Studios Manastırı Kilisesi'nde apsisin iki yanında yer alan pastoforium hücreleri bulunmamaktadır. İstanbul'un erken dönem bazilikalarının naosları kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Buna karşılık, Selanik Acheiropoitos Kilisesi örneğinde görüldüğü gibi Yunanistan'daki Helenistik bazilikalarda naoslar genelde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Benzer özellik Ege ve Akdeniz bölgesinde bulunan bazilikalar için de geçerlidir. Örneğin Milet'teki Başpiskoposluk Bazilikası 1/1.5 ve Meryemlik'teki Aya Thekla Kilisesi 1/2 oranlarına sahiptir (Pekak, 1984: 160-161).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin naosu kareye yakın dikdörtgen planlı olmasıyla İstanbul erken dönem bazilikalarına uyum sağlamaktadır. Stylos Manastırı Kilisesi'nin doğusunda yer alan ve pastoforium hücreleri oldukları düşünülen mekanlar liturjik amaçlı yapılmış olabilir.

İstanbul'da erken dönem bazilikalarında pastoforium hücreleri bulunmaz (Mathews, 1971: 86). Eski Andaval Konstantin ve Helena Kilisesi, Selanik Acheiropoitos Kilisesi ve Aziz Demetrios bazilikalarında, İstanbul örneklerinde olduğu gibi doğuda pastoforium hücreleri yoktur. Buna karşılık Akdeniz ve Suriye kiliselerinde genellikle

pastoforium hücreleri mevcuttur. İstanbul'da erken dönem bazilikalarında, Studios Manastırı Kilisesi'nde de görüldüğü gibi doğuda dışa taşkın tek apsis vardır. 5. ve 6. yüzyıllarda, İstanbul'da içten yarım yuvarlak, dıştan üç cepheli apsis sık karşılaşılan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık Yunanistan'daki erken dönem bazilika örneklerinde ise apsisler içten ve dıştan yarım yuvarlak plana sahiptir[376]. Örneğin Selanik Acheiropoeitos Kilisesi'nde görüldüğü gibi. Akdeniz bölgesi bazilikalarında Meryemlik Aya Thekla Kilisesi'nde olduğu gibi, Suriye etkisi olarak apsis dıştan düz bir duvarla sınırlanır (Pekak, 1984: 168-169).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin batısında yer alan narteks, Latmos bölgesindeki Bizans kiliselerinde de görülen ortak bir özelliktir. İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi'nde de olduğu gibi erken döneme tarihlenen İstanbul bazilikalarında batıda genellikle kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır (Pekak, 1984: 170).

Yunanistan Kastoria'da da üç nefli bazilikal planlı kiliseler inşa edilmiştir. Bunlar biri 9. yüzyılın ortalarına tarihlenen Hagios Stephanos Kilisesi'dir. Burada da doğuda tek apsis düzenlemesi vardır ancak apsisin düzenlenişi yönünden farklılık göstermektedir (Pelekanidis, 1985: 5-6, 8).

Kıbrıs'ta ahşap çatılı ve üç nefli bazilikal planlı yapılar bulunur. Bunlar arasında Karpaz'da Aziz Philon ve Aya Triada kiliseleri gösterilebilir[377]. Filistin'de de ahşap çatılı ve üç nefli birçok bazilikal planlı kilise bulunur. Bu yapılarda genellikle apsisin iki yanında odalar bulunmaktadır (Koch, 2008: 90). Filistin'de ahşap çatılı Helenistik bazilikanın bir örneği olarak İsa'nın Doğumu Bazilikası gösterilebilir (Orlandos, 1952: 34-35).

Stylos Manastırı Kilisesi, erken dönemde inşa edilmiş başkent bazilikaları ile benzer özellikler göstermekle birlikte farklı özellikler de sergilemektedir. Bu benzer özellikler arasında naosun kareye yakın dikdörtgen planlı olması, naosun iki sıra destek sistemi ile

[376] Yunanistan Naxos Adası'nda erken döneme ait üç nefli bazilikal planlı kiliseler (Photodotis bazilikası ile Aziz Ioannes Theologos bazilikası) bulunmaktadır. Ancak bu yapıların doğusunda üç apsis düzenlemesi vardır (Dimitrokallis, 1968: 284-285).
[377] Kıbrıs'taki dini yapılar ve Aziz Philon Kilisesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erel, 2008.

üç nefe ayrılması, doğuda bir apsisle; batıda ise bir narteksle sonlanmasını göstermek mümkündür. Farklılıklar arasında ise apsis cephelerinin farklı düzenlenişi gösterilebilir.

Erken Bizans Dönemi'nde sıklıkla uygulanan bazilika plan tipi, Orta Bizans Dönemi'nde ise çok az kullanılmıştır. Dönemin örnekleri Balkanlar'da da görülmektedir. Bulgaristan Pliska'da yer alan Aboba Bazilika (864-886) üç nefli bazilikal plan tipinde inşa edilmiştir. Ancak yapının doğusunda üç apsis bulunur ve apsislerin düzenlenişi farklılık göstermektedir. Prespa Gölü üzerindeki bir adada yer alan Akhilles Bazilikası plan tipinin Orta Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş bir başka örneğidir. Akhilles Bazilikası, üç nefli, payeli bir kilisedir ve doğusunda yarım yuvarlak planlı bir apsis ve pastoforium hücreleri bulunur (Krautheimer, 1965: 226).

Bulgaristan'da Mesembria Bazilikası (9. yüzyıl veya 10. yüzyıl) ile Makedonya'da Ohri Ayasofyası (11. yüzyıl) üç nefli ve payeli bazilikalara örnektir (Milet, 1916: 16; Hoddinott, 1963: 228-229; Krautheimer, 1965: 223)[378].

Anadolu'da üç nefli bazilikaların narteksleri de kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak düzenlenmişlerdi. İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (Millingen, 1912: 49-50), Sardis EA Kilisesi (Buchwald, 2015: 172-173), Iasos Agora Bazilikası (Serin, 2004: 45), Küçük Tavşan Adası Kilisesi (Ruggieri, 1995: 123), Kaunos Bazilikası (Zäh, 2003: 25-26) ve Binbir Kilise (Eyice, 1971: 55-57) bölgelerinde narteksler kiliselerin batısında yer alırlar[379].

Yukarıdaki örnekler ışığında Stylos Manastırı Kilisesi'nin plan tipi bakımından en çok benzediği bölge Suriye ve Filistin bazilikalarıdır. Stylos Manastırı Kilisesi'nin planı bu tür plan tipiyle ünlü 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar uzanan Suriye ve Filistin kilise mimarisine çok benzemektedir (Zäh, 2016: 71-72).

Bunun örneklerinin Suriye ve Filistin olması tesadüfi değildir. Çünkü bölgeye 7. yüzyılda Arap Yarımadası'ndan gelen keşişlerin beraberinde geldikleri yerlerin özelliklerini de taşımış olduklarını düşünebiliriz. Bu özellikte de Latmos'ta ilk inşa

[378] Bulgaristan Mesembria Bazilikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hoddinott, 1975: 317-323.
[379] Anadolu'da üç bölümlü nartekse sahip yapılara örnek olarak Binbir Kilise 32 No.lu Bazilika verilebilir (Eyice, 1971: 55-57).

ettikleri yer olarak Kellibaron Manastırı'nı verebiliriz. Dolayısıyla manastırlar inşa edilirken kutsal topraklar geleneği sürdürülmüştür (Ragia, 2008: 73). Böylece bazilikal plan tipinin burada inşa edilmiş olması çok da şaşırtıcı değildir.

Latmos bölgesi şapellerinin doğusunda içten ve dıştan yarım yuvarlak, dışa taşkın bir apsis bulunur. Latmos Bölgesi'nde bazilikal planın dışında farklı plan tipine sahip örneğin kapalı Yunan haçı planlı kilisenin örnekleri Kapıkırı Ada ile Kahve Hisar Ada'da tek nefli şapeller yer alır (Hamilton, 1933: 57). Bunun yanı sıra Menet Ada, Kellibaron, Koristan Burnu'nda tek nefli plan tipinde inşa edilen şapeller de bulunmaktadır. Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi'nin batısında bulunan şapel doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Doğusunda dışa taşkın olan apsis içten yarım yuvarlak, dıştan ise üç cepheli olarak düzenlenmiştir.

Stylos Manastırı'nın şapeli ile Kapıkırı Ada Manastırı'nın şapeli tek nefli planlı oluşu yönünden benzerdir. Ancak Stylos Manastırı şapelinin apsisinin içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı düzenlenişi bakımından Kapıkırı Ada Manastırı'nın şapelinden farklılık göstermektedir. Kellibaron Manastırı'nın günümüzde iki şapeli bulunmaktadır. Her iki şapel, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve tek neflidir. Yapının doğusunda içten ve dıştan yuvarlak planlı bir apsis bulunur. Batısında narteks yer alır. Şapeller mimari plan özellikleri yönünden Stylos Manastırı'nın şapeli ile benzerdir. Her iki yapının apsis düzenlemesi de aynıdır.

Kahve Hisar Ada'da beşik tonoz örtülü olan şapel doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli plan tipinde inşa edilmiştir. Yapının doğusunda dışa taşkın olan apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı olarak düzenlenmiştir. Bu özellikleri bakımından Stylos Manastırı'nın şapeli ile benzemektedir. Bafa Gölü üzerinde yer alan Menet Ada'da da tek nefli iki kilise bulunur. Latmos'ta manastır komplekslerinin etrafına inşa edilen şapellerin tek nefli plan tipine sahip olduğu görülmüştür. Daha çok küçük ölçekli inşa edilen bu yapılar kiliselere genellikle yakın bir konumda yer alırlar.

Başkentte bulunan Boğdan Saray Şapeli tek nefli plan tipinde inşa edilmiş bir şapel örneğidir (Mathews, 1976: 36-37)[380]. Karia'da ise Milas'a bağlı Beçin Ören Yeri'nde Bizans dönemine ait tek nefli plan tipinde inşa edilmiş bir şapel bulunmaktadır.

[380] Boğdan Sarayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Millingen, 1912: 280-287.

6.2. ÖRTÜ SİSTEMİ:

Bölgede Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi ve Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi kubbe ile İkiz Ada 4 No.lu Kilise ise tonoz ile örtülüdür. Bu yapıların örtüsü günümüzde yıkılmıştır. Ancak her iki yapının (Kapıkırı Ada ve Kahve Hisar Ada) da kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilmiş olması bize örtü sistemleri hakkında bilgi vermektedir. Kapalı Yunan haçı planlı yapıların naoslarının orta bölümleri kubbe ile örtülüdür (Pekak, 2009: 143)[381].

Buna karşın Stylos Manastırı Kilisesi'nin örtü sistemi ile ilgili olarak yayınlarda herhangi bir bilgi veya fotoğraf bulunmamaktadır. Latmos Bölgesi'nde Bizans kiliseleri ya tonoz ya da kubbe ile örtülü idiler. Ancak Stylos Manastırı Kilisesi'nin bulunduğu konum, plan tipi ve naos oranlarına dayanarak büyük bir olasılıkla örtüsünün ahşap olabileceğini düşünmekteyiz.

İstanbul'daki Studios Manastırı Kilisesi ve erken döneme tarihlenen Helenistik bazilikaları (İznik Hagia Sophia Kilisesi, Eski Andaval Kilisesi, Selanik Acheiropoeitos Kilisesi gibi) genellikle içten düz, dıştan orta nefte çift, yan neflerde ise tek pahlı çatı ile örtülmekteydiler (Pekak, 1984: 164-165).

Suriye bazilikaları ahşap çatılı ve içerisi pencerelerle aydınlatılmaktaydı[382]. Buna karşın daha kuzeyde Ermenistan'da bulunan bazilikalar genellikle tonoz örtülü idi. Tonozlu olanlarda alınlıklı bir çatı hem orta hem de yan nefleri birlikte örtüyordu ve hemen hemen hiç pencere olmadığı için içerisinin çok karanlık olduğu bilinmektedir (Mango, 2006: 55).

Bodrum Tavşan Adası Kilisesi beşik tonoz ile örtülüdür (Ruggieri, 1991: 251). Amasra Kalesi'nde bulunan iki Bizans Kilisesi'nin (Fatih Cami ve Kilise Mescidi) büyük bir olasılıkla ahşap birer çatı ile örtülü olduğu bilinmektedir[383]. Eyice, bunun sebebini böyle bir çatı inşaatı için gerekli olan uzun kirişlerin zamanında ormanları ile ünlü bu yerden

[381] Kapalı Yunan haçı planlı yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pekak, 2009.
[382] Suriye'de bulunan Kalb Lauzeh Kilisesi ahşap bir çatıyla örtülüydü (Butler, 1929: 71).
[383] Her iki kilise de dikdörtgen planlıdır ve doğuda içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı, dışa taşkın birer apsis bulunur (Eyice, 1952: 3).

kolaylıkla temin ettiklerini düşünmektedir ve bu iki kilisenin 9.-13. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabileceğini önermiştir (Eyice, 1952: 2-3).

Kapıkırı Ada Manastırı'nda bulunan şapel de beşik tonoz ile örtülü idi. Sobran Kale'de bulunan şapel de beşik tonoz ile örtülü idi (Peschlow, 1995: 694, 696, 701). Latmos bölgesindeki şapeller beşik tonoz ile örtülüdür. Peschlow da yayınında Stylos Manastırı'ndaki şapelin beşik tonoz ile örtülü olduğunu belirtmiştir (Resim 77) (Peschlow, 1995: 673). Bafa Gölü üzerindeki Kahve Hisar Ada Manastırı'nda bulunan şapel de beşik tonoz ile örtülmüştür (Resim 78) (Peschlow, 1995: 684). Peschlow, Latmos Dağı'ndaki Kellibaron Manastırı Şapeli'nin beşik tonoz ile örtülü olabileceğini ileri sürmüştür (Peschlow, 1995: 674).

Menet Ada'da bulunan iki şapelden kuzeydoğudaki uzunlamasına tek nefli plan tipini yansıtan şapelin duvarlarının kalınlığı tonozlu bir örtüyü akla getirirken; adada bulunan diğer yapıların ahşap örtülü olabileceği düşünülmektedir (Wiegand, 1913: 59).

Resim 77. Stylos Manastırı Şapeli (Drone çekimi, 2022)

Resim 78. Kahve Hisar Ada Şapeli, Beşik Tonozu (Drone çekimi, 2022)

Stylos Manastırı Kilisesi'nin narteksinin örtüsü günümüzde yıkılmıştır. Stylos Manastırı'nın mezar odaları ise beşik tonoz ile örtülüdür. Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'nin narteksi beşik tonoz ile örtülü idi (Peschlow, 1995: 683). Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi kubbe ile, narteksi ise çapraz tonoz ile örtülüdür. İkiz Ada 4 No.lu Kilise'nin narteksi çapraz tonoz ile örtülü idi (Peschlow, 1995: 694- 695).

Kapıkırı Ada Manastırı'nda bulunan ''T'' planlı yemekhanenin örtüsü ile ilgili olarak Wiegand, binanın ince duvarlara sahip olmasından dolayı ahşap bir çatı ile örtülü olabileceğini önermiştir (Resim 79) (Wiegand, 1913: 23). Kilisede örtü sisteminde ahşap kullanımının tercih edilmesi çatının değiştirilmesinde de bir kolaylık sağlamıştır (Vocotopoulos, 1966-1967: 98).

Resim 79. Kapıkırı Ada Manastırı, Trapeza

(Drone çekimi, 2022)

Latmos bölgesindeki örnekler ışığında Stylos Manastırı Kilisesi'nin örtüsünün ahşap bir kırma çatı; düzgün dikdörtgen planlı narteksinin ise tonoz ile örtülü olabileceğini söyleyebiliriz[384]. Latmos Bölgesi'ndeki Bizans dönemi yapılarında özellikle Bafa Gölü üzerindeki adalardaki manastır kiliselerin narteksleri galerili düzenlenmiştir (Peschlow, 1995: 683, 684, 695)[385].

[384] Selanik'teki Acheiropoietos Kilisesi (470), üç nefli, galerili ve ahşap çatıyla örtülü Helenistik bir bazilikadır. Kilisenin orta nefinin genişliği 14,20 metredir (Mango, 2006: 55). Bu ölçüye yakın bir nef genişliği olan Stylos Manastırı Kilisesi'nin de ahşap bir çatıyla örtülü olması muhtemeldir.

[385] Stylos Manastırı Kilisesi'nin batısındaki narteksin galerili olarak düzenlendiğine dair arkeolojik bir veri yoktur.

6.3. CEPHELER:

Stylos Manastırı Kilisesi'nin günümüze gelebilen batı ve kuzey cepheleri cephelerinde herhangi bir bezeme öğesi yoktur.

Latmos Bölgesi'ndeki diğer yapılarda ise cephe düzenlemesinin daha hareketli olduğu görülmüştür. Bu hareketlilik tuğla malzeme ile yapılan süslemelerde kendini göstermektedir. Örneğin, Bafa Gölü üzerinde yer alan Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi'nin güney cephesi hareketlidir. Cephede üstte, eksende yan yana yaklaşık eş boyutlarda ve yükseklikte iki pencere yer alır. Pencerelerin tuğladan yapılan yuvarlak kemerleri cepheye bir hareketlilik katmıştır. Bununla birlikte yapının prothesis apsisinde *meander* motifi ile oluşturulan süslemeler de dikkati çekmektedir.

Benzer şekilde Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisenin en süslü ve hareketli cephesi doğu cephesidir. Doğu cephede üstte bulunan pencerelerin yuvarlak kemerleri tuğla malzemeden yapılmıştır. Tuğlalar ile yapılan hareketlilik vurgusu cepheye hakimdir. Ayrıca cephede testere dişi motifler de dikkati çekmektedir. Kahve Hisar Ada Manastırı'nın şapelinin doğu cephesinde dışa taşkın olan apsiste bir pencere vardır. Bafa Gölü üzerindeki İkiz Ada Manastırı Kilisesi veya 4 No.lu Kilise'nin kuzey cephesi hareketlidir. Yapının kuzey cephesinde güneş motifi süslemesi yer alır. İkiz Ada Manastırı Kilisesi'nin batı cephesinde üst kat seviye bir silme yer alır (Resim 82)[386].

Latmos Dağı'ndaki Kiliselik Manastırı Kilisesi'nin batı cephesinde de tuğla malzeme süsleme unsuru olarak kullanılmıştır (Resim 83). Cephelerde tuğla yuvarlak kemerler yapıya bir hareketlilik katmıştır (Mercangöz, 1985: 150).

Latmos Bölgesi yapılarına baktığımızda cephelerde yuvarlak kemer vurgusunun cepheye hareketlilik kattığını ve aynı zamanda bir süsleme unsuru olarak kullanılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

[386] Silme, cephede hareket ve aynı zamanda süsleme unsuru olarak yapılarda dikkati çekmektedir (Mercangöz, 1985: 143-144).

6.4. MALZEME-TEKNİK:

Stylos Manastırı Kilisesi'nin ana malzemesi taş, tuğla ve harçtır. Yapıda kullanılan tuğla ve taşların boyları kullanım yerlerine göre farklılıklar göstermektedir. Taş sıraları arasında yatay ve dikey tuğla dizilerine rastlanmaktadır. Stylos Manastırı'nın güneydoğusunda yer alan şapelde de benzer malzemeler kullanılmıştır. Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi'nin yapı malzemesi taş ve tuğladır. Yapıda az sayıda da olsa mermer malzeme de kullanıldığı dikkati çekmektedir. Yapıda tuğlaların kullanımı farklı biçim ve boyuttadır. Tuğlalar hem yatay hem de dikey olarak yerleştirilmiştir. Tuğlalar, cephelerde, duvarlarda ve kemerlerde dekoratif amaçlı olarak kullanılmıştır. Tuğlalar farklı biçim ve boyuttadır. Prothesis apsis kemerinde ayrıca çift sıra ile oluşturulan tuğla bezeme de dikkati çekmektedir.

Latmos bölgesinde Kellibaron Manastırı'nda, Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'nde, İkiz Ada Manastırı'nda, Menet Ada'da, Kiliselik Manastırı'nda, Sobran'da, Koristan Burnu'nda ve Süzbük'te de taş, tuğla ve harç malzemeleri kullanılmıştır. Kiliselik Manastırı'nda tuğla malzeme diğer yapılara oranla çok daha fazladır. İkiz Ada Manastırı Kilisesi'nde de Kiliselik'te olduğu gibi kemerlerde tuğla kullanımı yaygındır. Latmos Bölgesi kiliselerinde kullanılan malzemeler taş, tuğla, harçtır ve yapılarda mermer malzemenin az kullanıldığı görülmüştür. Harç malzeme ise taş ve tuğla aralarında kullanılmıştır.

İstanbul Studios Manastırı Kilisesi, Vefa Kilise Cami, Kalenderhane Cami, Hagia Eirene Kilisesi, Pammakaristos Manastırı Kilisesi'nde de özellikle cephelerde taş ile tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bithynia Bölgesi yapılarında da taş ve tuğla malzemenin yoğun olarak cephelerde ve duvarlarda kullanıldığı görülmektedir.

Latmos'ta yapılarda almaşık teknik uygulanmıştır. Bölgede, Orta Bizans Dönemi (843-1204) örneklerinde tuğla kullanımının az olduğu, buna karşın özellikle Laskarisler Dönemi'nde ise tuğla kullanımının yoğun olarak kullanıldığı saptanmıştır. Ancak Orta Bizans Dönemi'nin bir başka manastır merkezi Bithynia'da Bizans kiliselerinde tuğla kullanımının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

6.5. DUVAR RESİMLERİ:

Stylos Mağarası'nda bulunan duvar resimleri başta Latmos olmak üzere Yunanistan (Atina ve yakın çevresi ile adalar ve Kastoria), Kapadokya, İstanbul ve Athos'taki benzer kompozisyon ve üsluba sahip örneklerle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Latmos Bölgesi'ndeki mağaralara yapılan duvar resimleri başta Stylos Mağarası olmak üzere Kellibaron, Eğridere, İsa ve Başmelekler Mağarası'nda resmedilmiştir[387]. Stylos Mağarası'nda görülen ''İsa'nın Vaftizi'' sahnesinin benzer bir örneği bölgede Kellibaron Mağarası'nda ve İsa (Latmos) Mağarası'nda görülmektedir. Stylos ve Kellibaron Mağarası'nda görülen İsa'nın Vaftizi sahnesinde bulunan tüm figürlerin ayakta olduğu görülmektedir[388].

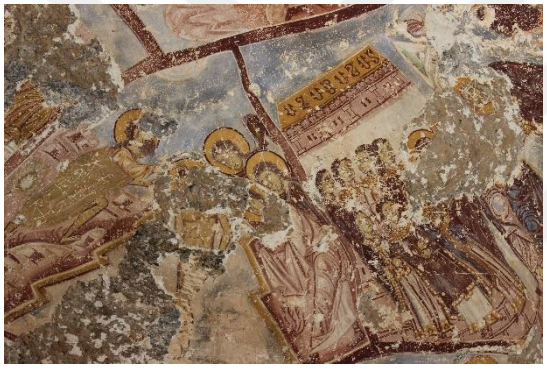

Resim 80. Stylos Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)

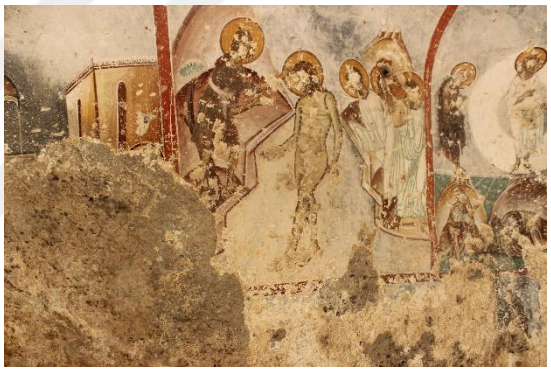

Resim 81. Kellibaron Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)

Stylos Mağarası'nda İsa yarı çıplak resmedilmiş iken; Kellibaron Mağarası'nda ise İsa tamamen çıplaktır (Resim 80-81). Stylos Mağarası'nda İsa'nın başı ve yüz hatları tahrip olmuştur. Kellibaron Mağarası'nda İsa uzun saçlı ve sakallı olarak tasvir edilmiştir. Vaftizci Yahya, her iki mağarada da uzun saçlı resmedilmiştir. Ancak Stylos Mağarası'ndaki Vaftizci Yahya sakallı olarak resmedilirken; Kellibaron Mağarası'ndaki

[387] Stylos Mağarası'nın duvar resimlerinin karşılaştırmasında günümüze gelebilen bazı sahneler oldukça hasar gördüğünden ikonografik ayrıntılar için Wulff'un fotoğraflarından da yararlanılmıştır.

[388] Stylos Mağarası'ndaki İsa'nın Vaftizi sahnesi, Kellibaron Mağarası'nda bulunan İsa'nın Vaftizi sahnesine oranla daha fazla tahrip olmuştur. Özellikle Stylos Mağarası'nda İsa'nın yüzü tamamen tahrip olmuştur. Ancak Kellibaron Mağarası'nda İsa'nın yüzü günümüze iyi durumda gelebilmiştir.

Vaftizci Yahya da ise sakal yoktur. Hem Stylos Mağarası'ndaki Vaftiz sahnesinde hem de Kellibaron Mağarası'ndaki Vaftiz sahnesinde kutsal ruhu temsil eden güvercin figürü ile ay resmedilmiştir. Stylos Mağarası'nda İsa'nın Vaftizi sahnesinde nehir Tanrısı resmedilmiş olmasına rağmen, Kellibaron Mağarası'nda ise nehir Tanrısı yoktur. Sadece İsa Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Vaftizi sahnesinde ''Tanrı'nın eli'' tasvir edilmiştir. Stylos ve Kellibaron'da ise ''Tanrı'nın eli'' resmedilmemiştir.

İsa'nın Vaftizi sahnesinin Yunanistan'dan bir örneği de Sakız Adası'ndaki Nea Moni Manastırı'nda (11. yüzyıl), Atina Kapnikarea Kilisesi'nde (11. yüzyıl) ve Atina yakınlarındaki Daphni Manastırı Kilisesi'nde (11. yüzyıl) resmedilmiştir (Bayet, 2009: 88). Sakız Adası'ndaki Nea Moni Manastırı'nda tasvir edilen İsa'nın Vaftizi sahnesinde Stylos'tan farklı olarak iki melek resmedilmiş olması dikkati çekmektedir (Resim 82). Buna karşın hem Sakız Adası'nda hem de Stylos'ta İsa'nın Vaftizi sahnesinde nehir Tanrısı ile güvercin figürünün resmedilmiş olması benzer bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 82. Yunanistan, Sakız Adası, Nea Moni Manastırı,

İsa'nın Vaftizi, 11. Yüzyıl (Bayet, 2009: 95).

Daphni Manastırı Kilisesi'nde, İsa bir nehir içerisinde Vaftiz olurken resmedilmiş ve hemen başının üzerinde yer alan bir güvercin ile en yukarıda bulunan ''Tanrı'nın eli'' genel olarak İsa'nın Vaftizi sahnesinde karşılaştığımız ikonografik unsurlardır (Resim 83). İsa, uzun saçlı ve sakallı olarak başında bulunan haçlı halesi ile resmedilmiştir. Vaftizci Yahya da uzun saçlı ve sakallıdır. İsa'nın sağında ise yer alan kanatlı iki melek

olaya tanıklık eden diğer figürlerdir. Latmos'ta İsa'nın Vaftizi sahnelerinde karşılaştığımız ikonografik unsurlar (Tanrı'nın eli, güvercin, ay) Yunanistan Daphni Manastırı Kilisesi'nde de benzer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 83. Yunanistan Daphni Manastırı, İsa'nın Vaftizi, 11. Yüzyıl (Yinsel, 2022)

Resim 84. Kellibaron Mağarası, İsa'nın Başkalaşımı (Yinsel, 2021)

Stylos Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Başkalaşımı (Metamorphosis) sahnesinin Latmos'tan örneği Kellibaron Mağarası'nda bulunur (Resim 84). İsa'nın Başkalaşımı sahnesinin Kapadokya'dan bir örneği 12. yüzyıla tarihlenen Göreme'deki Çarıklı Kilisede yer alır. Burada da İsa bir mandorla içerisinde ve ayakta durmaktadır (Jerphanion, 1913: 9-10, Fig.6).

Sahnenin Yunanistan'dan örneği ise Daphni Manastırı Kilisesi'nde ve Atina Kapnikarea Kilisesi'nde (11. yüzyıl) tasvir edilmiştir. Daphni Manastırı Kilisesi'nde İsa'nın Başkalaşımı mozaiğinde İsa'nın fiziksel özellikleri Stylos Mağarası'ndaki Başkalaşım sahnesindeki İsa ile benzerdir. Ancak farklı olan ise İsa'nın ayakları Stylos Mağarası'ndaki resmedilen sahnede çıplak oluşudur. Stylos Mağarası ile Kellibaron Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Başkalaşımı sahnesinde benzer bir kompozisyon karşımıza çıkar. Her iki mağarada da İsa beyaz bir mandorla içerisinde ve ayakta tasvir

edilmiştir. İsa uzun saçlı ve kahverengi sakallıdır. Ancak Stylos Mağarası'nda İsa'nın mandorlası oval iken; Kellibaron Mağarası'nda ise İsa'nın mandorlası daireseldir. Hem Stylos Mağarası'nda hem de Kellibaron Mağarası'nda Tabor Dağı tasvir edilmiştir.

Stylos Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Doğumu sahnesinin Latmos'tan benzer bir örneği İsa Mağarası'nda resmedilirken, Yunanistan'dan örneği ise Daphni Manastırı'nın Kilisesi'nde karşımıza çıkar. Ancak Daphni Manastırı Kilisesi'nde İsa'nın Doğumu sahnesinde İsa'nın ilk bakımı tasvir edilmemiştir. Stylos Mağarası'nda resmedilen bir sahne ise Meryem'e Müjde'dir[389]. Sahnenin benzer örneği Yunanistan'daki Daphni Manastırı Kilisesi'nde yer almaktadır. Hosios Loukas Manastırı Kilisesi'nin pandantiflerinde İncil'den sahneler resmedilmiştir: Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Vaftizi (Bayet, 2009: 88).

Stylos Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Doğumu, İsa'nın Vaftizi ve İsa'nın Tapınağa Takdimi sahnelerine kompozisyon açısından benzer olarak görüldüğü bir yer de Yunanistan Hosios Loukas Manastırı Kilisesi'nde (11. yüzyıl) karşımıza çıkmaktadır. Hosios Loukas Manastırı Kilisesi'nde resmedilen İsa'nın Vaftizi sahnesinde Stylos'tan farklı olarak ''Tanrı'nın elinin'' resmedilmiş olması ile iki kanatlı melek figürünün bulunmasıdır. Buna karşın hem Hosios Loukas'ta hem de Stylos'ta İsa'nın Vaftizi sahnesinde güvercinin resmedilmiş olması da benzer bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Lazarides, 1980: 42-43; Chatzidakis, 1997: 30).

Kastoria'da yer alan Hagios Stephanos Kilisesi'nin naosunda resmedilen Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu, İsa'nın Tapınağa Takdimi ve İsa'nın Başkalaşımı ile nartekste resmedilen İsa'nın Vaftizi sahneleri kompozisyon ve üslup açısından Stylos ile benzerlikler taşıyan bir diğer örnektir. Kastoria'daki bu duvar resimleri Pelekanidis tarafından 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Hagios Stephanos Kilisesi'nde resmedilen İsa'nın Başkalaşımı sahnesinde de Stylos'ta olduğu gibi İsa'nın mandorlası ovaldir. Kastoria'daki Hagios Stephanos Kilisesi'nde İsa'nın Vaftizi sahnesinde iki melek resmedilmiş olması Stylos'tan ayıran bir özellik olarak dikkati çekmektedir (Pelekanidis, 1985: 6, 11).

[389] Meryem'e Müjde sahnesi Latmos'ta başka hiçbir yerde tasvir edilmemiştir.

Stylos Mağarası'nda görülen duvar resimlerinin benzer örnekleri Kapadokya Bölgesi'nde de görülmektedir. Göreme Elmalı Kilise'de İsa'nın Başkalaşımı, İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Vaftizi sahnesi; Belisırma'da Kırkdamaltı Kilise'de ise İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Başkalaşımı tasvir edilen benzer konulu sahnelerdir (Restle, 1967, II: 17-18). Stylos Mağarası'ndaki İsa'nın Vaftizi sahnesinin Kapadokya'dan ikonografik açıdan paralel örneği Cemil yakınlarındaki Başmelekler Kilisesi'nde tasvir edilmiştir (Schiemenz, 1971: 48, 51-52).

Göreme Elmalı Kilise'deki İsa'nın Vaftizi sahnesinde de Stylos Mağarası'nda olduğu gibi ''Tanrı'nın eli'' ikonografisi eksiktir. Stylos Mağarası'nda İsa'nın Vaftizi sahnesinde resmedilen Ürdün nehri, Yunanistan Daphni Manastırı Kilisesi'nde, Hosios Loukas Manastırı Kilisesi'nde ve İtalya San Marco Vaftizhanesinde benzer şekilde yoğun girintiler bulundurur. Stylos Mağarası'nda İsa'nın Vaftizi sahnesinde üç melek tasvir edilmiştir. Kapadokya Karşı Kilisede ise aynı sahnede iki melek görülür. Bu sebeple Latmos, Kapadokya'dan ikonografik ve aynı zamanda üslup olarak daha ileridir. Stylos Mağarası'nda, ilk melek sol bacağını biraz doğal olmayan şekilde uzatmıştır. Latmos bölgesinde sadece İsa Mağarası'nda, İsa'nın Vaftizi sahnesinde İsa sol eliyle çıplaklığını örtmüştür. Buna Kapadokya'da da sık sık rastlanılır. Burada en önde gelen melek sağ bacağını (Göreme'deki sütunlu kiliselerdeki ile aynı duruşta) uzatmıştır. Schiemenz, Kapadokya Bölgesi'ndeki yapılardan özellikle Göreme Elmalı Kilise (12. yüzyıl), Gülşehir Karşı Kilise (1212) ve Belisırma'daki Kırkdamaltı Kilisede (1282-1304 arası) bulunan duvar resimlerinin ikonografik ve üslup özellikleri açısından Stylos Mağarası'nın duvar resimleriyle benzer olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber Schiemenz, Latmos'un duvar resimlerini Kapadokya duvar resimlerinden ayıran İsa ve meleklerin duruşundaki dikkat çekici farklılıklar olduğunu belirtmiştir (Schiemenz, 1971: 51). Stylos Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Tapınağa Takdimi sahnesinin kompozisyon açısından benzer bir örneği Kapadokya'da Tokalı Yeni Kilise'de karşımıza çıkar (Cormack, 1967: 31). Stylos Mağarası'nda duvar resimlerinde kullanılan mavinin tonu, Kapadokya'da Tokalı Kilise ve Geyikli Kiliselerde benzer şekilde karşımıza çıkar (Schiemenz, 1971: 47)[390].

[390] Wulff'un bu renk tonu için kullandığı ''kobalt mavisi'' tanımı İsa Mağarası'nda dikkati çekmektedir (Wulff, 1913: 214).

Stylos Mağarası'nda resmedilen ''Meryem Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi'' sahnesinin benzer bir örneği Kariye Cami'ndedir (Resim 85). Kariye Cami'ndeki bu mozaik iç nartekste, tonozda yer alır (Underwood, 1966: 72-74, Fig.91).

Resim 85. Kariye Cami, Meryem'in Tapınağa Sunuluşu ve Bir Melek Tarafından Beslenmesi (Underwood, 1966, Fig.91).

Ancak Kariye'deki sahnede Stylos Mağarası'ndan farklı olarak bir grup kadına yer verilmemiş olması dikkati çekmektedir. Kariye'de sadece iki kadın figürüne yer verilmiştir. Bu iki figür ellerinde yanan bir meşale tutmaktadır ve tapınağa doğru

yaklaşmaktadırlar. Tapınağın kapısının önünde Yohakim ve Anna, Meryem'i ellerini uzatmış onu kabul etmeye hazır olan başrahibe doğru ilerlemeye zorlarken resmedilmişlerdir. Meryem bir *kiborium*un altında, üç basamakla çıkılan bir taht üzerinde oturur pozisyonda tasvir edilmiş ve elini soldan kendisine doğru uçarak gelen ve ekmek getiren meleğe doğru uzatmaktadır (Underwood, 1966: 72-73, 74). Kariye'deki bu mozaikte, Meryem'in yaşamına dair iki olay örgüsü tasvir edilmiştir. Stylos Mağarası'ndaki sahne ile hem bu yönüyle hem de ikonografi özellikleri açısından benzerdir. Hem Kariye'deki sahnede hem de Stylos Mağarası'ndaki sahnede Meryem'in mavi elbisesi ile tasvir edilmiş olması bir diğer benzer özelliktir.

Meryem'in Tapınağa Girişi sahnesi Yunanistan Eğriboz'da Hagia Thekla Kilisesi'nde karşımıza çıkar (Resim 86). Burada da solda yer alan bir grup kadın Meryem'in oyun arkadaşları olarak bilinen kişilerdir (Dimitrokallis, 1963: 58-59, Fig.11-12). Burada da bir grup kadın figürünün yer alması Stylos Mağarası'ndaki sahne ile çok benzemektedir. Aynı şekilde bu figürlerin kıyafetlerindeki özenli işçilik de dikkati çekmektedir.

Resim 86. Yunanistan Hagia Thekla Kilisesi, Meryem'in Tapınağa Girişi, Ayrıntı (Dimitrokallis, 1963: 59)

Stylos Mağarası'nda tasvir edilen İsa'nın Tapınağa Takdimi sahnesinin benzer örneğine Latmos'tan Kellibaron Mağarası'nda karşılaşırız. Ancak günümüzde bu sahne oldukça tahrip olmuştur. Sahnenin bir diğer örneğine Yunanistan Eğriboz'daki Hagia Thekla Kilisesi'nde rastlarız. Sahnede başlarında halesi bulunan kutsal kişilere yer verilmiştir (Dimitrokallis, 1963: 61).

Genç Aziz Paulos'un Ölümü veya Uykusu sahnesi mağarada merkezde yer alır. Bunun sebebi Genç Aziz Paulos'un ''mağaranın sahibi'' olarak nitelendirilmesidir. Genç Aziz Paulos, burada ölüm döşeğinde yatmaktadır ve azizin ruhu için yapılacak olan ayinlerden ilki olduğu için merkeze yerleştirilmiştir. Ayinler, azizi anma günlerinde son ana kadar burada kutlanmıştır (Wulff, 1913: 203; Wulff, 1914: 586-587).

Genç Aziz Paulos'un Ölümü veya Uykusu sahnesinin kompozisyon ve ikonografi özellikleri açısından en yakın örneği Athos'taki minyatürlü bir el yazması üzerinde resmedilen ''Bir Keşişin Ölümü'' sahnesidir ve bu sahne 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Burada da ölüm döşeğinde yatan kişi bir keşiş giysisi giymiştir (Resim 87). Ancak Stylos Mağarası'ndaki duvar resminde bir melek eksiktir. Buna karşın Athos'taki el yazmasında resmedilen kişi sayısı bakımından kompozisyon kalabalık değildir (Wulff, 1913: 206-207).

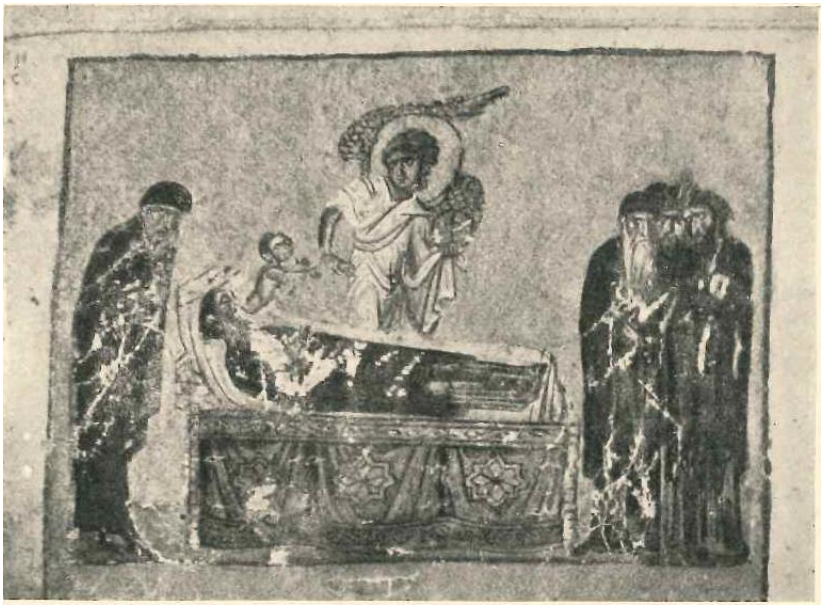

Resim 87. Athos, Bir Keşişin Ölümü, El Yazması (Minyatür)
(Wulff, 1913: 207).

7. BÖLÜM
STYLOS MANASTIRI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME

Orta Bizans Dönemi'ne ait bir manastır iyi tanımlanabilen özelliklere sahip bir mimari yapı topluluğudur. Bizans manastırlarının etrafını genellikle surlar kuşatırdı, üzeri örtülü bazen de oturma yerleri olan bir ana giriş kapısı bulunurdu. Merkezde en az bir kilise yer alırdı. Günlük yaşam için gerekli olan mekanlar, manastırın etrafında sur duvarlarını izleyecek şekilde düzenlenmişti. Hücreler çoğunlukla dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüydü. Kiliseden sonra ise en önemli yapı yemekhane idi. Uzunlamasına planlanmış ve doğusunda apsisi olan yemekhanede trapezalar ve sıralar bulunurdu. Mutfak, yemekhanenin yakınında olurdu. Tahıl, bakliyat, yağ ve şarabın saklandığı erzak ambarları standart olarak her manastırda vardı. Çeşme, fırın, konukevi, bazen hastane ve hamam manastırda bulunan diğer yapılar arasında yer alırdı. Lahitlere konulup naosa ya da nartekse gömülen manastırın kurucusu ya da hayırseverler gibi önemli kişiler dışında kalanlar manastır dışına gömülürlerdi (Mango, 2006: 161, 164).

Orta Bizans Dönemi'nde, münzevi kişiler ile kutsal adamlar önemli bir rol oynamayı sürdürürlerken, manastır topluluklarıyla da daha yakından ilişkilendirilir olmuşlardır (Haldon, 2007: 153)[391]. Bazı manastırlara 9. yüzyıldan önce nakit ya da ürün ya da her ikisi yıllık tahsisat olarak bağlanıyor, zaman zaman da arazi hediye ediliyordu. Manastırlar, özellikle kendileriyle ilişkili oldukları azizlerin Vitaları'nın yazılmasını teşvik etmiş ve böylece onların kahramanca niteliklerinin vurgulanmasını sağlamışlardır. Bu dönemde İstanbul patriklerinin artan sayısı manastırların öneminin bir işareti olarak gösterilebilir. İmparatorlar, 10. yüzyılın sonunda ve 11. yüzyılda manastır kurma ya da destekleme konusuyla daha çok ilgilenir hale gelmişlerdir. Manastırlar genellikle dört temel tipten birine ait olarak tanımlanıyorlardı. Bunlar, patriklik, imparatorluk, piskoposluk ya da özel manastırlardı. Büyük manastırlar geniş bir alanda arazi ve mülkleri ele geçirip bir dizi bağımlı alt topluluklar *(metochia*) geliştirmişlerdir (Haldon, 2007: 155, 157).

[391] Manastır merkezleri 8. yüzyıldan itibaren İstanbul, Ege Bölgesi, Kuzeybatı Anadolu, Balkanlar'ın bazı kısımlarında, Kapadokya ve Pontos'ta gelişmiştir. Başlangıcı 9. yüzyılın sonuna dayanan, Selanik'in doğusundaki Halkidiki Yarımadası'nda ''Kutsal Dağ'' Athos'ta yer alan en ünlüleri, günümüze kadar manastır faaliyetinin bir odak noktası olarak kalmıştır (Haldon, 2007: 154-155).

Stylos Manastırı, Orta Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş olan manastırlara bir örnektir. Yapı her ne kadar Orta Bizans Dönemi manastır komplekslerinde görülen mekanlarını bünyesinde barındırsa da kilisenin (A mekanı) plan tipi Erken Bizans Döneminin özelliklerini taşımaktadır. Stylos Manastırı Kilisesi'nin zemin katı tonoz örtülü mezar odalarından, üst katı ise üç nefli bazilikal planlı bir yapıdan oluşmaktadır.

Manastırın ana giriş kapısı kuzeyde idi. Komplekse ait kilise, narteks, güneydoğudaki şapel, mağara, kale, mezar odaları ve sarnıçlar günümüze ulaşmıştır. Stylos Manastırı Kilisesi'nin kuzeyde bulunan giriş kapısının yanındaki mekanların keşişlerin yatakhane olarak kullandıkları düşünülmektedir (Peschlow, 1996: 63-64)[392].

Benzer şekilde Höhfeld de bu mekanların keşişlerin hücreleri olarak hizmet vermiş olabileceğinin vurgusunu yapmıştır. Stylos Manastırı Kilisesi'nde bulunan bu mekanların ilk yapımdan itibaren kilise ile birlikte tasarlanıp tasarlanmadıkları bilinmemektedir (Höhfeld, 2017: 80). Bölgede iki farklı keşişin ikamet ettiği bilinir: yatakhaneleri ve trapezayı paylaşan ortak yaşam biçimine bağlı keşişler ve yalnız yaşayan keşişler (Kirby, 1993: 57-58).

Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı'nın inşasına dair bir kronoloji kesin olarak bilinmemekle birlikte, Paulos'un 912'den 955 yılındaki ölümüne kadar kırk üç yıl boyunca ''lavra'' civarında yaşadığı bilinmektedir (Vocotopoulos, 1966-1967: 81). Manastır adını, üzerinde bulunan ve Genç Aziz Paulos'un hayatının son yıllarının çoğunu geçirdiği ''Stylos'' adlı bir kayadan almaktadır. Kellibaron Manastırı gibi, Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı Theotokos'a adanmıştır (Kirby, 1993: 64).

Hac merkezlerinin belirli kutsal adamların çevresinde de geliştiği bilinmektedir (Haldon, 2007: 95). Latmos Dağı'ndaki manastır yerleşimi (Stylos Manastırı), Genç Aziz Paulos'un mezarı, mucizevi bir yağın şifa dağıttığı ve dağın tepesindeki büyük bir taşın yağmur duası için bir alan sunduğu yerdi. Çoğunlukla burası yerel halkın uğrak yeriydi, ancak o zamanlar bir keşiş olan geleceğin Patriği I. Athanasios 1250 civarında burayı ziyarete gelmiştir (Foss, 2002: 134).

[392] Günümüzde bu mekanlar büyük oranda yıkıldığı işlevinin tespiti zordur.

Stylos Manastırı, Genç Aziz Paulos'un mucizeleri ve azizin ününün yayılmasından dolayı bir hac yeri haline gelmiştir[393]. Bu durum mimariyi de etkilemiş olabilir. Sayıları giderek artan ziyaretlerle birlikte manastıra yapılan yolculukların yapının plan tipini etkileyerek tek nefli bir yapıdan bazilikal planlı bir kiliseye dönüştürülmesinde bir etken olduğunu düşünüyoruz. Hem liturjik açıdan hem de buraya gelenlerin ağırlanması bakımından daha büyük boyutlu bir yapı inşasına gidilerek sonraki bir dönemde yan neflerin eklenmiş olabileceği düşünülebilir.

Wiegand'ın yüzey araştırmasından bu yana, manastırın doğru bir şekilde araştırılması ve böylece birkaç önemli istisna dışında tek tek binaların tanımlanması daha da zor hale gelmiştir. Manastırın günümüze ulaşan mekanları kaba yonu kesme taştan yapılmıştır. Çevre duvarlarının çok azı günümüze ulaşmıştır. Binanın narteks duvarının batısı ve manastırın alt yapısının büyük bir kısmı hala ayaktadır. Bu cephenin alt kısmı büyük ölçüde kapatılmıştır. Ancak narteksin batı cephesinin kuzey bölümünün altında yer alan geniş kemerli giriş ve alttaki bir dizi mezar odaları görülebilmektedir. Bu giriş, tonozlu mezar odalarına açılmaktadır. Bu odalar manastırın başrahiplerinin mezar yeri olarak hizmet vermiş olmalıdır (Kirby, 1993: 65).

Stylos Manastırı Kilisesi, başlangıçta yarım daire apsise sahip, dikdörtgen planlı ve tek nefli bir yapı idi. Daha sonra iki yan nef ve bir narteks eklemeleri ile genişletilmiştir (Peschlow, 1995: 671-673; Peschlow, 2017: 266). Stylos Manastırı Kilisesi, Wiegand (1913: 69) ve Peschlow (1995: 675-676) tarafından bazilika olarak adlandırılmıştır. Wiegand, erken Bizans Dönemine tarihlenen bazilika plan tipinin burada bulunmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Örneğin, erken dönemde plan tipinin örneklerinin (Priene gibi) tonoz ve kubbelerle örtülü olduğunu vurgulayan Wiegand, plan tipinin benzerinin Binbir Kilise yapılarında da uygulandığını vurgulamıştır. Wiegand, Stylos Manastırı'nın çevresinde bulunan ormanların hasarlı çatıları değiştirmek için her zaman yeni kereste olanağı sağladığını ve burada bazilikal plan tipinin uygulanmasının ve bakımının kolay olduğuna işaret etmiştir (Wiegand, 1913: 69). Yapı, plan tipinin geç dönemde ortaya çıkmış bir örneğini yansıtmaktadır.

[393] Anadolu'da bilinen hac merkezleri arasında Latmos Dağı, Efes yakınlarındaki Galesion Dağı ve Olympos Dağı (Bithynia) örnekler arasında gösterilebilir. Hem din adamları hem de sıradan kişiler buralara hac yolculuğuna çıkıyordu; yerel köylülerin çoğunluğu oluşturduğu görülüyordu. Bizans dönemi boyunca Batı Anadolu'da sürekli ve sık sık hac yapıldığı bilinmektedir. Hacılar özellikle büyük yerlere akın ediyorlardı (Foss, 2002: 136, 148-149).

Wiegand (1913: 61) ve Peschlow (1995: 675-676; 2017: 266) manastırın kilisesinin bazilika olduğundan bahsetse de bunu haklı çıkaracak kanıtlar vardır. Yapı zemin planına göre dikdörtgen planlıdır. Latmos'ta yer alan kiliselerin bazilika planında olduğuna dair bir kanıt yoktur. Kellibaron Manastırı örneğinde tüm kilise ve şapellerin küçük dikdörtgen planlı yapılardan oluştuğu görülmektedir (Wiegand, 1913: 61; Kirby, 1993: 65; Peschlow, 1995: 675-676, 677-678).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin orta nefinin binanın inşa edilen ilk bölümü olduğu ve yan neflerin ise sonraki bir tarihte, belki de Genç Aziz Paulos'un yaşamı sırasında eklenmiş olabileceği tahmin edilebilir. Büyük bir olasılıkla manastıra akın eden hacı ve keşişlerin artması nedeniyle kilisenin genişletilmesi gerekmiş olmalıdır. Genç Aziz Paulos'un cesedinin kilisenin narteksinden çıkarıldığını ve bir cenaze işlevine sahip bir şapele yerleştirildiği bilinmektedir. Bu, yani tek nefli bir kilisenin üç nefe çıkarılması olası görünmektedir (Kirby, 1993: 65).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin galerili olup olmadığı arkeolojik bir kazı olmadan bilinemez[394]. Yapının büyük oranda yıkılmış olması da bir galeri katına sahip olup olmadığının tespit edilmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte Stylos Manastırı Kilisesi'nin kuzey nef duvarının kalınlığı 0,76 m.dir[395]. Bu orandaki duvar kalınlığının bir galeri taşıyıp taşımadığı konusu tartışmalıdır.

Bizans manastırlarında *metochia* ve şapeller de bulunurdu (Ruggieri, 1991: 168). Erken dönem Hıristiyan bazilikalarında, genellikle kilisenin ve Hıristiyan cemaatin çeşitli

[394] Bizans dini mimarisinde galerili kiliseler sıklıkla inşa edilmiştir. Örneğin; Kilikia ve Isauria'daki galerili kiliseler 5. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 6. yüzyılın ortalarına kadar inşa edilmiştir ve bölge kiliseleri için karakteristiktir. Galerili olarak inşa edilmiş kiliselerin çoğu bazilikal planlıdır. Bunlar; Alahan Batı Kilisesi, Anamur kiliseleri, Alakilise, Canbazlı Kilise, Emirzeli 1 ve 2 No.lu Kiliseleri, Kanlıdivane 1-2-3 ve 4 No.lu Kiliseler, Cennet Cehennem Tapınak Kilisesi, Korykos Büyük Kilise, Silifke Paulos Kilisesi, Uzuncaburç Tapınak Kilisesi'dir. Başkentten galerili bazilikalar; Studios Manastırı Kilisesi ve Khalkoprateia Kilisesi (5. yüzyıl) erken dönemin örnekleri olarak verilebilir. Yine başkentten kubbeli bazilika planına sahip Polyeuktos Kilisesi (524-527), Hagia Sophia (532-537), Hagia Eirene Kilisesi (532) galerili kilise örnekleri arasında gösterilebilir. Bazilikal planlı İznik Ayasofya Kilisesi (6. yüzyıl), Side Büyük Kilisesi (5. yüzyıl), Binbirkilise 32 No.lu ve 1 No.lu Kilise ile transept planlı Perge A ve B Kiliseleri (4.-5. yüzyıl) galerili kiliselerin Anadolu örneklerinden bazılarıdır (Aydın, 2001 :117-118). Yunanistan'dan ise bazilikal planlı Selanik Acheiropoietos Kilisesi (5.yüzyılın ilk yarısı) ile transept plana sahip Hagios Demetrios Kilisesi (5.yüzyılın sonu) galerili kiliselerdir. Suriye'de ise galerili kiliselerin örneğini iki yapıda görürüz: bazilikal planlı El Bara Kilisesi (6. yüzyıl) ve kubbeli bazilikal planlı Qasr İbn Wardan Kilisesi (564) (Aydın, 2001: 119).

[395] Tekinalp, galeriye sahip bazilikal planlı kiliselerin duvar kalınlıklarının 1,00 m.ye yakın olduğunu belirtmektedir (Tekinalp, 2000: 188).

ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan ek yapılar (sarnıç, kule vb.) inşa edilmiştir[396]. Özellikle bu dönemde istilacılara karşı savunma sistemleri geliştirilmiş ve böylelikle kuleler Hıristiyan bazilikalarında önemli bir mimari unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Orlandos, 1952: 57). Bu dönemin özelliklerinin mimariye yansımasının bir örneği olarak Stylos Manastırı verilebilir.

Bazilika, inananların toplanma salonu idi, kilise ise anıtsal kompleksin bir parçasıydı. Bazilika tipi uzunlamasına bir yöneliş gösteren sütun veya payelerle üç ya da beşe bölünen ve orta nefin her zaman yan neflerden daha geniş ve yüksek tutulduğu bir plandır (Orlandos, 1952: 61, 70).

Stylos Manastırı Kilisesi, Orta Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş bazilikal planlı bir yapı mıydı? Özellikle manastırın Latmos Dağı'ndaki konumu göz önüne alındığında, kesme taşların, sütun başlıklarının ve yeniden kullanım amaçlı sütunların elde edildiği antik yerler uzakta bulunuyordu[397]. Bu sebeple kilisenin hızlı ve kolay bir şekilde inşa edilmesi gerektiğinden ''bazilikal plan'' tipinin uygulanması mantıklıdır. Stylos Manastırı Kilisesi'nde daha iyi bir şey inşa etmek için para ve yeterli inşaat malzemesi bulunmadığı için bu plan tipinin uygulanmış olabileceğini düşünüyoruz.

Bazilikal plan tipinin uygulanması sırasında kilisenin örtüsü için tasarlanan unsur (malzeme) ne idi? Burada kubbe ve tonoz seçeneklerinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü eğer kilise kubbe veya tonoz ile örtülü olsaydı en azından çöken parçaların zeminde olması gerekirdi[398]. Öte yandan kubbe (özellikle duvar resimleriyle kaplı olduğu durumlarda) çok daha pahalıdır ve bazilika kadar kolay ve hızlı bir şekilde inşa edilmesi zordur. Manastırın inşa edildiği alanda elimizde hangi malzemeler (örtü ve destek sistemleri için) var idi?

Erken dönem Hıristiyan bazilikalarında destekler genellikle mermerden yapılırdı. Ancak mermerin az olduğu yerlerde ise taş, ahşap gibi malzemeler kullanılırdı (Orlandos, 1952: 107)[399]. Buna ek olarak Stylos Manastırı Kilisesi'nin ormanlık bir alanda bulunması da

[396] Hıristiyan cemaatinin çok yönlü faaliyetleriyle ilgili kiliselerde birçok mekan bulunmaktaydı. Örneğin; kütüphaneler, hazine dairesi, hayır işlerinin yürütüldüğü yerler gibi (Orlandos, 1952: 19).
[397] Örneğin Ionia'da çok fazla mermer bulunuyordu ve kolayca taşınabiliyordu (Schiemenz, 1971: 47).
[398] Buna örnek kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'ni (13. yüzyıl) verebiliriz. Bugün kilisenin çöken kubbesi zeminde görülebilmektedir.
[399] Örneğin, ağaç bolluğu nedeniyle kiliseler Suriye'de uygulanmakta olan Helenistik plan tipine göre ahşap malzemeden inşa edilmiştir. Buradaki iklimsel faktörler yapılarda çatı sistemini etkilemiştir (Orlandos, 1952: 42-43).

örtü ve destek sistemlerinin nasıl olabileceği ile ilgili bir ortam hazırlamıştır. Bu bakımdan Stylos Manastırı Kilisesi'nin örtüsünün ve taşıyıcı desteklerin ahşap olabileceğini düşünebiliriz. Bir diğer olasılık ise desteklerin ahşap sütun ile birlikte örme paye de olabileceği yönündedir. Yayın ve kaynaklarda kilisenin destek sistemi ile ilgili bir veri yoktur. Nef ayrımını sağlayan destek sisteminin büyük bir olasılıkla ahşap ya da paye (taş kare paye?) olabileceği düşünülmektedir. Çünkü kilise ve çevresinde herhangi bir taşıyıcı (sütun) ya da mimari eleman (sütun başlığı) bulunmamaktadır. Kilise bir kırma çatı ile örtülü olabilir.

Bununla birlikte apsisin kuzeyinde (prothesis) ve güneyinde (diakonikon) bulunan kare planlı mekanlar (A1 ve A2 mekanları) pastoforium hücreleri olarak tanımlanabilir[400]. Orlandos, Bizans kiliselerinde pastoforium hücrelerinin inşa edilmesinin nedeni olarak, bir yandan Doğu'da sayıları çok fazla olan din adamları için özel bir alan yaratma ihtiyacı doğurduğu, diğer bir yandan da kutsal kitapların ve kapların yanı sıra kutsal adamların röliklerinin saklanması için bölünmüş odalar olduğunu belirtmiştir (Orlandos, 1952: 225-226).

Bu mekanlar belki de manastırda ölen başrahiplerin veya önemli din adamlarını anma amaçlı olarak yapılan ve bu amaç doğrultusunda ayinlerin gerçekleştiği mekanlardı. Bu şekilde varsayarsak bu mekanların birden çok liturjik işlevi olduğunu düşünebiliriz. Bunu düşünmemizde bir diğer etken de Stylos Manastırı Kilisesi'nin mezar yapıları üzerine inşa edilmiş olmasıdır.

Stylos Manastırı'na ait bir şapel Başmelek Mikhail'e adanmıştır (Delehaye, 1892: 51-52; Ragia, 2008: 70-71). Yayınlarda sözü edilen Başmelek Mikhail'e adandığı belirtilen küçük kilisenin bugün günümüze ulaşan güneydoğuda bulunan şapel ile özdeşleşip özdeşleşemeyeceği bilinememektedir. Bununla ilgili yayınlarda ve kaynaklarda bilgi yoktur. Büyük bir olasılıkla burası kuzeydoğuda yer alan şapel olmalıdır[401].

Wiegand'ın planına göre kilisenin kuzeydoğusunda 10.00 m. uzunluğunda ve 5.00 m. genişliğinde dikdörtgen bir şapel bulunmaktadır (Wiegand, 1913: 61). Burası Symeon tarafından inşa edilen Genç Aziz Paulos'un mezar şapeli olabilir. Doğusunda apsisi olan

[400] Stylos Manastırı'nın pastoforium hücreleri dışarı taşan apsislere sahip değildir ve kapalı mekanlar halindedir. Benzer şekilde üç nefli bazilikal plana sahip Dağpazarı'ndaki İkinci kilisenin (ahşap çatılı?) iki yanında yer alan pastoforium hücreleri de büyük kapalı mekanlar halinde olup, dışa taşan apsislere sahip değildir (Eyice, 1971: 108-109).

[401] Wiegand bu küçük şapeli bir ''parekklesion'' olarak nitelendirmiştir (Wiegand, 1913: 69).

T planlı yapı ise kilisenin güneyinde yer almaktadır. Wiegand'ın planına göre, trapeza, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ‘‘T’’ planlı bir yapıdır. Günümüzde trapeza tamamen yıkılmıştır. Wiegand bu binayı kilise olarak tanımlamıştır ancak buranın bir trapeza olması daha muhtemel görünmektedir. Trapeza'nın kuzey ve güney bölümleri Stylos Manastırı'nın yiyeceklerinin hazırlanması veya depolanması için kullanılmış olabilir (Kirby, 1993: 66; Kirby, 1996: 300).

Stylos Manastırı keşişlerinin çoğunun lavra yaşam tarzını benimsediğini, muhtemelen civarda çok sayıda bulunan mağaralarda yaşadığını, katholikon ve trapeza gibi manastırın mekanlarını ibadet ve yemek için ortak merkezler olarak kullandığını gösteriyor olabilir. Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı'nı tanımlamak için kullanılan ‘‘lavra’’ terimi buradan gelmektedir. Stylos Manastırı'nın kitap ve belgelerini barındıran ya da ‘‘scriptoriuma’’ (yazı odası) ev sahipliği yapmış olabilecek binayı tespit etmek zordur (Kirby, 1993: 67).

Stylos Manastırı'nın keşişlerinden bazıları ‘‘kanunları’’ kaydetmekle görevliydi. Manastırın bir kütüphanesi vardı ancak Selçukluların bölgeyi ilk istilası sırasında kütüphane yıkılmıştır. O sıralarda Kos'ta bulunan Aziz Khristodoulos, kalan kitapları kurtarabilmek için kitapları önce Kos'a, daha sonra İstanbul'a göndermiştir. Aziz Khristodoulos, kitapların dörtte üçünü zamanı geldiğinde Latmos'a geri iade edilmesi üzerine İstanbul'da Ayasofya'ya (Αγίαν Σοφίαν) teslim etmiştir ve Patriğin emriyle kitapların bir kısmını da Patmos manastırına vermiştir. Görünüşe göre, İstanbul'da kalan Stylos Manastırı'nın kitapları Latmos'a iade edilmemiş ve kütüphane yeniden oluşturulmamıştır. Çünkü Stylos Manastırı'nın rahiplerinin Patmos'tan kitap ödünç almak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Bununla birlikte Patmos'tan Stylos Manastırı'na yapılan bir kitap bağışının olduğu da bilinmektedir (Vocotopoulos, 1966-1967: 102).

Manastırın o dönemdeki kalabalık başrahip sayısı düşünüldüğünde mezar odalarının burada inşa edilmesi ve ölenlerin buraya gömülmesi düşünülebilir. Tonoz ile örtülü olan mekanların manastırla olan bağlantısı ve yakın konumu işlevini açıklamamızda önemli bir etkendir[402].

[402] İstanbul'da bulunan Gül Cami'nde alt katta mahzende kemerli odalar bulunmaktadır. Ancak bu odalar mezar ve dini amaçlar yerine depo ve dünyevi amaçlar için kullanılmıştır (Müller-Wiener, 2001: 141).

Manastırın çevresinde mezar işlevi için yeni bir mekan arayışına girilmiş ve bu sebeple mezar odaları yapıları inşa edilmiş olabilir. Stylos Manastırı'nın kurulduğu alanı tüm mekanlarıyla birlikte (kilise, şapel, mezar odaları, mezar odaları yapıları, sarnıç, kale, çevre duvarı ve mağara) düşündüğümüzde buranın keşişler için uygun bir inziva yaşam alanı olduğu söylenebilir. Stylos Manastırı inşa edilirken özellikle bölgenin coğrafi koşullarından yararlanılmış ve manastır alanında bulunan kayaların inşa sırasında mimariye dahil edilmiş olduğu gözlenmiştir.

Manastır kompleksi, olası saldırılara karşı çevre duvarı ile korunmakta idi. Stylos Manastırı üst ve alt kale olmak üzere iki savunma sistemine sahiptir. Kompleksin en yüksek noktası güneydoğuda Stylos Mağarası'nı da içeren üst kalenin bulunduğu yerdi. Üst ve alt kaleler arasındaki seviye farkı belirgindir[403]. Alt kalenin bulunduğu yer ise bazilikal planlı ana kilisenin olduğu yerdi (Wiegand, 1913: 68-69).

Peschlow, Latmos Bölgesi Bizans dönemi manastırlarının yakınlarında yer alan şapellerin işlevi ile ilgili olarak buralarda cenaze ve anma törenlerinin gerçekleştiği bir mekan olduğunu vurgulamıştır (Peschlow, 1996: 66-67).

Stylos Manastırı Kilisesi'nin yayınlarda biri kuzeydoğuda ve diğeri güneydoğuda yer almak üzere iki şapelinin olduğu belirtilmiştir ancak günümüze sadece güneydoğuda yer alan şapel gelebilmiştir[404].

[403] Çünkü aradaki fark yaklaşık 60.00 m.dir (Wiegand, 1913: 69).
[404] Stylos Manastırı Kilisesi, güneydoğusunda bulunan küçük şapelden 4.00 metre daha alçaktır (Wiegand, 1913: 69).

8. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

8.1. KUTSALLIK OLGUSU VE KUTSAL DAĞLARLA İLİŞKİ:

Anadolu'da Bizans Dönemi'nde çok sayıda hacıyı kendilerine çeken kutsal yerler birçok nedenden dolayı ün kazanmışlardır. Bu kutsal yerlerin ünü buralarda yaşayan kutsal adamlar ve bazılarının ölümlerinden sonra gerçekleştirdikleri mucizelerden gelmekteydi. İkonodül keşişlerin sürgün yeri olan Marmara'daki Avşa (Aphousia) Adası'nda Bithynia'daki Pelekete (Aya Yani) Manastırı'nın azizi Makarios'un şifa dağıttığı söylenen mezarı bulunuyordu[405]. Demre'nin (Myra) ünü her dönemde hacıların ilgisini çeken ünlü bir mucize yaratıcısı olarak bilinen Aziz Nikolaos adlı bir azize dayanıyordu (Foss, 2002: 133-134). 10. ve 11. yüzyıllarda bilinen ünlü azizler: Steirisli Hosios Loukas (896-953), Latmoslu Genç Aziz Paulos (955/6), Athoslu Aziz Athanasios (yaklaşık 925/30-1001), Patmoslu Aziz Khristodoulos (1093) ve Hosios Meletios (1035-1105) (Popović, 2006: 170).

Latmos Dağı'nda yaşamış olan Genç Aziz Paulos'un mucizeleri sayesinde de yerleşim ün kazanmıştır. Genç Aziz Paulos'un öğrenci ve ziyaretçi sayısı sürekli arttığı, dağın vahşi doğasında insanları iyileştirdiği ve birçok mucize gerçekleştirmiş olduğu bilinmektedir (Vocotopoulos, 1966-1967: 69-106)[406].

Latmos çok sayıda manastır, kilise, şapel, mağaraların bulunması sebebiyle Athos'a benzeyen kutsal bir dağdır. Latmos'un erken dönem tarihi belirsiz olmakla birlikte manastır hayatı 7. yüzyıl ile birlikte başlatılmaktadır (Talbot ve Wharton, 1991: 1188). Latmos, Bithynia'daki Olympos Dağı gibi keşişler için önemli bir yer olmuştur (Wiegand, 1913: 177). Athos'ta olduğu gibi Latmos bölgesine kadınların, çocukların ve hatta dişi hayvanların girişi yasak değildi (Vocotopoulos, 1966-1967: 102-103).

---

[405] Avşa (Aphousia) adası için bkz. Ruggieri, 1991: 206. Bithynia Bölgesi'nde bulunan Pelekete Manastırı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yinsel ve Pekak, 2018.

[406] Wiegand, bir manastırın inşası için ideal ortamın dağın vahşi doğası olduğunu belirtmektedir (Wiegand, 1913: 177).

Uludağ (Olympos), Latmos ve Athos Yarımadası'nda birçok manastır bulunmaktadır[407]. Bu dağlarda pek çok münzevi yaşamaktaydı. Athos Dağı'nda manastır tarihinin erken dönemlerinde 972 civarında dağda çok sayıda manastır olduğu bilinmektedir. Athos'ta ve başka yerlerde keşişler genellikle manastırlar inşa ettiler (Ragia, 2013: 1517, 1522, 1535)[408]. Uludağ, özellikle İkonoklasmus'un ilk döneminden sonra dikkat çekici bir canlanma görmüştür (Kountoura-Galake, 1999: 71-72).

Athos Dağı, inziva yeri veya münzevi yaşam için sakin bir yer arayan keşişler tarafından bilinen bir yerdir. 9. yüzyılı takip eden dönemde Athos'ta manastır hayatı hızla gelişmiş ve mutlak özgürlükten daha sonra ''protaton'' olarak bilinen merkezi bir otoritenin ortaya çıkmasıyla ''yalnız'' toplulukların ''kenobitik'' örgütlenmesine geçilmiştir[409]. Athos Dağı, imparatorluğun önemli bir manastır merkezidir (Ragia, 2013: 1511). 10. yüzyıl başında Athos Dağı'nda keşişler münzevi olarak yaşıyorlardı. 942/3 belgesinde Athos keşişlerinin adlarının yazılı olduğu belirtilmektedir (Ragia, 2013: 1516).

Bithynia'daki Olympos Dağı, antik Milet yakınlarındaki Latmos Dağı, Kadıköy (Khalkedon) yakınlarındaki Auxentios Dağı ve Efes yakınlarındaki Galesion Dağı gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde örnekler vardı. Ancak, 11. yüzyıldan itibaren Selçukluların ilerlemeleriyle tüm bu manastır merkezleri önemlerini kaybetmeye başladılar. Bu manastırlar 1071'de Malazgirt'te Bizans'ın büyük yenilgisinden sonra çoğu istila edilmiş ve rahipleri köleleştirilmiş veya sürülmüştür (Malamut, 1993: 113). Athos'taki manastırların yanı sıra bu manastır merkezlerinde de büyük manastırlar vardır. Dağlar erişilemez avantajının yanı sıra Tanrı'ya sembolik bir yakınlık da getirmiştir. Bu nedenlerle çok sayıda keşişi de buralara çekmişlerdi. Athos'taki Büyük Lavra'nın (typikon) erişilemezlik açısından Athos Yarımadası için pek yarar sağlamadığı da vurgulanır. Denizdeki adalar Limni, İmroz ve Taşoz çok uzaktadır. Bu nedenle kış geldiğinde erzakı temin etmek veya oradan dağa dönmek için gemi gerekliydi. Öte

[407] Uludağ bölgesindeki manastırlar için bkz. Janin, 1975; Ruggieri, 1991: 214-230; Pekak, 2009.
[408] Nikephoras Phokas, Athanasios'a dağda bir keşiş olarak emekli olmayı planladığı bir manastırın inşası için önemli miktarda para emanet etmiştir. Büyük Lavra olarak anılan manastırın inşası özenle devam etmiştir. 993-994 yıllarında Büyük Lavra'nın başrahibi Athanasios'tur (Ragia, 2013: 1524-1525; 1537-1538).
[409] Protaton: Bu terim aynı zamanda manastır topluluğu ve kilise için de kullanılmaktadır (Talbot ve Cutler, 1991: 1742). Athos'ta ''protaton'' manastırları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mylonas, 1979: 143-160.

yandan bir kişinin kendi erzaklarını karadan taşımasının yol çok uzun olduğu için zordu (Cameron, 2002: 14).

Dağ bir inziva yeriydi (Ware, 2002: 177). Bizans İmparatorlarının Kutsal Dağ ile bağlantısı iyi bilinmektedir. İmparatorlar Athos Dağı'nda Büyük Lavra'dan başlayarak manastırlar kurdular veya düzenlediler, birkaçının kuruluş belgeleri günümüze gelebilmiştir. İmparatorluk elinde imzalanan imparatorluk k*hrysobul*leri, keşişlerin yaşamlarını organize etmiş veya düzenlemiştir. İmparatorlar yüzyıllar boyunca, imparatorluğun ilk günlerinden beri manastır ve diğer dini kurumlar kurdular ve bu Athos Dağı'nda da devam etmiştir (Cameron, 2002: 19)[410]. Diğer kutsal dağlar daha az talihliydi. Çoğu Anadolu'da bulunuyordu. Örneğin; Uludağ, Latmos Dağı ve Galesion Dağı (Speake, 2002: 137-138).

Latmos rahipleri, dağın ilk yerleşimcilerinin Arap akınları tarafından sürüldükleri Sina'dan geldiği geleneğini sürdürmüşlerdir (Janin, 1975: 218). Uludağ'da bu dönemde kurulmuş çok sayıda manastır vardı. Burada rahipler ile inzivaya çekilmiş olanlar birbirleriyle iletişim halindeydiler. Daha sonrasında ortaya çıkan İkonoklasmus dönemi (726/730-843) ile birlikte manastır hayatı gerilemiştir (Janin, 1921: 180-182).

Bithynia, Bizans manastır yaşamının önemli merkezlerinden biridir. 787 yılındaki 7. Ekümenik İznik Konsili'ne Bithynia'dan rahiplerin katıldığı bilinmektedir. Bizans'ın dini ve siyasi tarihinde önemli rolleri olan Theodoros Studites, amcası Platon, Theophanes, Methodios ve Niketas gibi rahipler Bithynia'da yaşamışlar ve manastırlar kurmuşlardır (Pekak, 2009: 11-13).

7. yüzyılda Arap saldırıları sebebiyle kutsal yerlerden Anadolu'ya kitleler halinde rahip ve rahibe göçleri başlamıştır. Bu kitlesel hareketlerin Anadolu'da Latmos, Kapadokya ve Uludağ'a yerleştikleri bilinmektedir. 8. ve 9. yüzyılda monastik hayatın Uludağ ve çevresinde gelişerek yayıldığı bilinmektedir (Baynes ve Moss, 1962: 143-144). Latmos, izolasyon için elverişli bir ortam sağlayan yapısıyla Athos ile önemli ortak özelliklere sahiptir (Ragia, 2008: 11-12). Athos, Uludağ ve Latmos'un erken dönemlerden itibaren monastik hayata sahip olduğu bilinmektedir (Janin, 1921: 181; Janin, 1975: 218; Talbot

[410] 14. yüzyıl İstanbul patriklerinden dördü Kutsal Dağ'da zaman geçirmişti. Aziz Gregorios Palamas'ın Kutsal Dağ'da bir keşiş olduğu bilinmektedir (Cameron, 2002: 26).

ve Wharton, 1991: 1188). Uludağ, İkonoklasmus'a karşı bir direniş göstermiştir. Bölgenin ünü orada yaşamış olan kutsal adamlardan geliyordu (Foss, 2002: 132).

Kutsal Dağı diğerlerinden daha yüksek bir seviyeye çıkaran ve ona özel bir kutsallık veren nedir? Kutsal dağın ayırt edici bir özelliği evrenselliğidir. Athos başlangıçtan beri tüm Ortodokslar için ruhani bir merkezdi. Etnik evrensellik, Ortodoks dünyasında ''Kutsal Dağ'' olarak görülmesinin nedenlerinden biridir. Yüzyıllar boyunca Athos'ta çeşitli milletler barışçıl bir şekilde yan yana yaşamış görünmektedir. Ortak bir münzevi çaba ve maneviyat geleneğine dayanan dayanışma duygusu önemlidir (Ware, 2002: 182-184).

Kutsal dağdaki bu kozmopolit ruh Bizans İmparatorluğu'nun etnik kökenli olduğu düşünüldüğünde anlaşılabilir. Yunanca, eğitimin ve kilisenin ibadet diliydi ancak imparatorluğun sınırları içinde Suriyeliler ve Ermenilerin yanı sıra birçok Slav kökenli halk da vardı. Yalnızca ulusal ve etnik çeşitliliği değil, aynı zamanda Hıristiyan doğuda bulunan manastır yaşamının üç biçiminin örneklerini içerdiği için de üçüncü kutsal nedeni gelir. Bu biçimlerin üçü de 4. yüzyıl Mısır'ında yan yana bulunur; her üç biçim de 10. yüzyılın sonunda Athos'ta ortaya çıkmıştır ve bu üç biçim de aynı şekilde bugün kutsal dağda bir arada yaşamaktadır (Ware, 2002: 188-189). İlk yol olan ''eremitik'' olanın öncüsü Büyük Aziz Antonios'tur (251-236). En eski kenobitik manastırın kurucusu Aziz Pachomios'tur (286-346). Bu kutsal dağların yanı sıra Kudüs veya Sina, Patmos gibi kutsal yerler de vardır (Ware, 2002: 180). Kutsal Dağ'ın dördüncü özelliği Tanrı Annesi'nden aldığı ''Theotokos'' statüsü[411]. Durgunluk ve sessizlik kutsal dağın özüdür. Her üç yaşam biçimi ''eremitik'', ''kenobitik'', ve ''orta yol'' Athos'ta uygulanmıştır (Ware, 2002: 196, 200-201). Athos, Bizans İmparatorluğu'nun tecrübe ettiği tek yaşam merkezi değildi[412]. Aynı derecede önemli olan bir başka manastır merkezi, belki bazı dönemlerde daha önemli olan Latmos idi. İki manastır merkezi her açıdan önemli bir rol oynamıştır: Sırasıyla Aziz Athanasios ve Genç Aziz Paulos'tur (Ragia, 2008: 11-12)[413].

Latmos, Mykale (Dilek veya Samsun Dağı), Auxentios (İstanbul/Kadıköy) ve Uludağ (Olympos) gibi kutsal dağlarda zamanında çok sayıda keşiş yaşadığı bilinmektedir. Bu

[411] Theotokos: Meryem Ana'nın bir sıfatı olan Tanrı Anası, Tanrı doğuran/veren anlamını taşır (Podskalsky, 1991: 2070).
[412] Athos ve manastırları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasluck 1924; Loch 1957; Moutsopoulos 1981.
[413] Her iki aziz de kurdukları manastırlarla bölgede ün kazanmışlardır.

keşiş topluluklarının ortaya çıkmasında İkonoklast yönetici Mikhail Lakhanodrakon'un Thrakesian Theması'ndaki faaliyetleri de etkili olmuştur (Morris, 1995: 22-23)[414].

Anadolu'da bilinen önemli hac merkezlerinin üç büyük manastır merkezi dağlarda bulunmaktadır: Mysia'daki Olympos Dağı, Efes yakınlarındaki Galesion Dağı ve Latmos Dağı. Bunlardan ilk ikisi başkentten ya da büyük bir şehirden kolayca ulaşılabilen, ziyaretçi akınına uğrayan yerlerdi. Öte yandan 7. ya da 8. yüzyılda keşişlerin ilgisini çekmeye başlayan ve ancak 10. yüzyılda ön plana çıkan Latmos Dağı 13. yüzyılda hala ziyaret edilen aktif bir manastır merkeziydi. Manastır merkezleri, havariler ya da azizlerle ilişkilendirilerek ama özellikle de orada gerçekleşen mucizeler sayesinde kutsallık kazanmışlardır. İnsanlar buraları görmek, dua etmek ve en yaygın olarak da hastalıklarına çare bulmak için ziyaret ediyorlardı (Foss, 2002: 136, 138).

Hem din adamları hem de dindar olmayan kişiler hac yolculuğuna çıkıyordu; yerel köylülerin çoğunluğu oluşturduğu bilinmektedir. Anadolu'da Bizans dönemi boyunca sürekli ve sık sık hac yapılan yerler mevcut idi. Hac yolculuğuna çıkan bu kişiler özellikle büyük yerlere akın ediyorlardı (Foss, 2002: 149).

Kutsal dağ Latmos, adını ‘‘Tanrı'ya adamış ve orada yaşayan keşişlerden'' almıştır (Gastgeber ve Kresten, 2015: 78-79). Latmos, 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayarak 13. yüzyıla kadar önemli bir keşiş topluluğunu bünyesinde barındırmıştır. Buradaki manastırların mimarisi hem lavra tipi hem de kenobitik tipi manastır organizasyonlarının var olduğunu göstermektedir[415].

[414] Thrakesian Theması: Batı Anadolu'nun theması, oraya yerleşmiş Trakyalı birliklerden geliyordu. Frigya ve Karia bölgeleri ile Lidya'nın zengin bölgelerinden oluşuyordu. En büyüğü Efes olan yirmi şehir içeriyordu (Foss, 1991: 2080).

[415] Filistin lavralarında keşişler tüm hafta boyunca hücrelerinde yaşıyorlardı. Keşişler, Cumartesi ve Pazar günleri ise ayin yapmak ve kendi elleriyle yaptıkları ürünleri görevliye teslim etmek üzere merkezde buluşuyorlardı (Beck, 1959: 128; Papachryssanthou, 1973: 167-168; Ragia, 2008: 44-45). Latmos lavraları ise Filistin lavralarından farklıdır, çünkü her zaman birçok keşişin yaşadığı ve geri dönen keşişlerin bağlı olduğu bir merkez vardır. Kellibaron Manastırı bu şekilde organize edilmişti (Delehaye, 1892: 35).

8.2. YEMEKHANE (TRAPEZA):

Latmos Bölgesi'nin manastır alanlarında genellikle bir yemekhane yer alır ve yemekhane genellikle ‘‘T’’ planlı uzun bir binadır. Bu yemekhane planın bölgedeki tek istisnası olan yapı Kiliselik Manastırı'ndadır (Çizim 56) (Ragia, 2008: 31, 54-55, 58). Latmos manastırları ‘‘yemekhaneli manastırlar’’ olarak tanımlanabilir.

Dışa taşkın apsisli ‘‘T’’ şeklinde bir yapının alışılmadık özelliği Kellibaron (Yediler), Stylos (Arap Avlusu), Mersinet kompleksi ve Kapıkırı (Herakleia) Adası'ndaki manastır kilisesinde de görülmektedir (Çizim 55). Bu ‘‘T’’ şeklindeki yapı bilimsel literatürde çeşitli şekillerde ‘‘yemekhane’’ ve ‘‘kilise’’ olarak yorumlanmıştır. Arkeolojik bir kazı olmadan bu konuda kesin bir sonuca varmak zordur. Mevcut planlara göre mekanın kiliseden çok yemekhane olması daha olası görünmektedir. Popović'e göre bunun nedeni, ‘‘T’’ planlı yapıların apsislerinin kiliselerdeki gibi, yalnızca doğuya dönük olmamasıdır. Buna karşın Latmos'taki ‘‘T’’ planlı yapıların apsislerinin tümü doğudadır. Manastır kompleksleri içerisinde yer alan ‘‘T’’ planlı yapıların yerleri değişiyordu. Örneğin; Herakleia Adası'ndaki “T’’ planlı yapı, kompleksin batısında bulunuyordu. Stylos Manastırı kompleksinde ise aynı yapı güneyde konumlanır. Öte yandan bir yemekhane binası için, ‘‘T’’ planı, Doğu Hıristiyanlıkta sıra dışıdır. Haç ve ‘‘T’’ şeklindeki yemekhane planları yalnızca Athos Dağı'nda, muhtemelen Latmos Dağı'nda ve Balkanlar'da yaygındı (Popović, 1998: 289)[416].

Bölgede artan hareketliliğe bağlı olarak savunma ihtiyacı duyan keşişler bu yapıları bir sur duvarı içine almışlar ve artan keşiş sayısına yapılar yetmediği için ‘‘T’’ planlı yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapıları Wiegand bir ‘‘kilise’’ planı olarak kabul etmiştir (Wiegand, 1913: 18-72)[417]. Ancak Janin ise bu planların bir kilise planı olamayacağını, bunun biçim ve oranlara göre bir ‘‘trapeza’’ (yemekhane) olabileceğini öne sürmüştür (Janin, 1975: 221).

[416] Bölgede yer alan manastırlardan Eğridere Manastırı'nda yemekhane ile karşılaşılmamıştır. Bununla ilgili yayınlarda bir bilgi bulunmamaktadır.
[417] Doğuda apsisli, uzun bir nefi olan yemekhaneler bölgedeki birçok yapıda bulunmaktadır. Peschlow'a göre bunların kilise olarak kabul edilip edilemeyeceği konusu tartışmalıdır (Peschlow, 1996: 67-68).

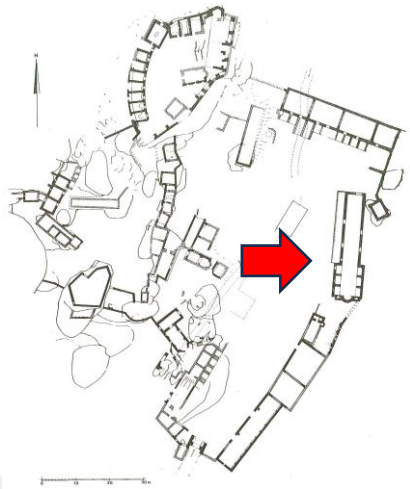

Çizim 55. Kellibaron Manastırı, Vaziyet Planı (Peschlow, 1995: 677-678)

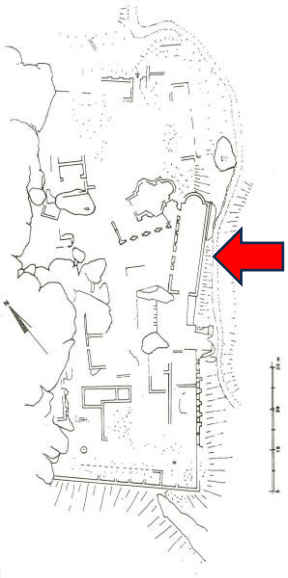

Çizim 56. Kiliselik Manastırı, Vaziyet Planı (Peschlow, 1995: 681-682)

Eyice bu plan tipini ‘‘T’’ planlı yapı olarak adlandırmıştır (Eyice, 1978: 13). Bu plan tipine Latmos Bölgesi’nde Stylos Manastırı Kilisesi (Wiegand, 1913: 62-72), Mersinet İskelesi Manastırı kalıntısı (Wiegand, 1913: 51-55), Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi (Wiegand, 1913: 18- 24) ve Kellibaron Manastırı’nda (Wiegand, 1913: 25-29) karşılaşırız (Çizim 57). Bu plan tipi Latmos bölgesinden başka Bulgaristan Preslav-Odessos Canavar Tepe Kilisesi’nde (5. yüzyıl) ve Selanik Aziz Menas Kilisesi’nde görülmektedir (Hoddinott, 1975: 325-327).

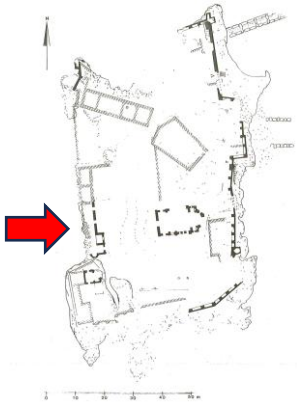

Çizim 57. Kapıkırı Ada Manastırı, Vaziyet Planı
(Peschlow, 1995: 687-688)

Stylos Manastırı'ndaki ‘‘T’’ planlı yapı doğu-batı (Wiegand, 1913: 61); Kapıkırı Ada'sındaki yapı ise Kellibaron Manastırı'ndaki gibi kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Stylos Manastırı'ndaki ‘‘T’’ planlı yapının apsisi içten merkezi, dıştan beş kenarlı olarak düzenlenmiştir. Kellibaron Manastırı'ndaki ‘‘T’’ planlı yapının apsisi ise içten ve dıştan yarım dairedir (Wiegand, 1913: 19).

Mersinet Manastırı'ndaki ‘‘T’’ planlı yapı Kellibaron Manastırı Kilisesi'nin yapısı ile büyük benzerlikler göstermektedir (Wiegand, 1913: 51-52). Mersinet Manastırı'ndaki ‘‘T’’ planlı yapı kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Doğusunda dışa taşkın bir apsis yer alır (Wiegand, 1913: 51).

Bölgedeki diğer manastırlardan farklı olarak ‘‘T’’ plan özelliğini yansıtmayan Kiliselik Manastırı'ndaki yemekhanenin doğusunda yer alan apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı ve dışa taşkındır. Kiliselik Manastırı'ndaki yemekhane, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve kilisenin güneydoğusunda yer alır (Peschlow, 1995: 681-682).

Kapıkırı (Herakleia) Adası'nda yer alan yemekhanenin doğusunda içten yarım yuvarlak, dıştan ise üç cepheli dışa taşkın bir apsis vardır (Wiegand, 1913: 19). Kahve Hisar Ada (Wiegand, 1913: 32), İkiz Ada (Wiegand, 1913: 43) ve Menet Ada (Wiegand, 1913: 56-57) üzerinde ‘‘T’’ planlı bir yapı ile karşılaşılmamıştır (Wiegand, 1913: 24). Dolayısıyla Janin'in görüşüne katılarak biz de bu ‘‘T’’ planlı yapıların bir yemekhane (trapeza) olarak tanımlanmasını daha uygun bulmaktayız.

Stylos, Kapıkırı Ada, Kellibaron, Mersinet ve Kiliselik'te günümüze gelebilen yemekhanelerin hepsi kilisenin yakınına inşa edilmiştir. Bu beş yapının doğusunda birer dışa taşkın apsis bulunur. Kellibaron, Mersinet ve Kiliselik manastırlarındaki yemekhanelerde apsisler içten ve dıştan yarım yuvarlak planlıdır. Ancak Stylos Manastırı ve Kapıkırı Ada Manastırı'nın yemekhanesinin apsisi ise içten yarım yuvarlak, dıştan çok cephelidir. Latmos bölgesinde ‘‘T’’ planlı yapıların batısında narteks yoktur. Günümüze en sağlam gelebilen yemekhane Kiliselik Manastırı ile Kapıkırı Ada Manastırı'ndadır.

Kayserili Büyük Basileios (4. yüzyıl), Bizans İmparatorluğu'ndaki, özellikle Anadolu'daki kenobitik topluluklarının gelişimi üzerinde en önemli etkiye sahipti. Onun iyi bilinen ''Uzun ve Kısa Kuralları'', Bizans kenobitik manastır yaşamının gelişiminde önemli bir temel oluşturmuştur. Aziz Basileios'un kuralları manastır yemekhanesinden açıkça bahsetmemektedir. Galatya'da yaşamış ve orada bir manastır kurmuş olan Sykeon'lu Aziz Theodore'un 6. yüzyıldaki Vita'sı, her yıl onun manastırında cumartesi günü ''İsa'nın Göğe Yükselişinin'' kutlandığı anma yemeğini anlatır. Vita'sı yemekhanenin konumu ve mimarisi hakkında bir bilgi vermemektedir, ancak yemeğin ayin bitiminden sonra gerçekleştiğini belirtmektedir (Popović, 1998: 288).

Konya'nın (Ikonion) güneydoğusunda, Karadağ olarak adlandırılan dağlık bölge, Binbir Kilise olarak bilinen yerde bir zamanlar çok sayıda manastır bulunmakta idi (Eyice, 1971: 12-80). Arkeolojik kanıtlara göre, bu bölgedeki en eski manastır yapıları 5. yüzyılın ortaları ve 6. yüzyılın başlarına tarihlenebilir. Yemekhane binaları orada sadece iki 6. yüzyıl *koinobia*sında tespit edilmiştir. Her iki manastırda da yemekhane olarak hizmet veren büyük binalar vardı. Güney Anadolu'daki Alahan Manastırı'nda (5. yüzyıl) da yemekhanenin olduğu bilinmektedir. Yemekhaneler, yukarıda sözü edilen örneklerde de belirtildiği üzere kilisenin yakınına inşa edilmiştir (Popović, 1998: 288-289).

Kapadokya'da yapılan araştırmalar 10. ve sonraki yüzyıllarda kenobitik toplulukları hakkında ilgili veriler sağlamıştır (Rodley, 1985: 1-2). Bölgede mağara manastırları önemli bir grup oluşturmaktadır. Özellikle Göreme Vadisi'ndeki manastır kompleksleri önemlidir. Manastırlarda kiliseden sonra en önemli unsurun yemekhane olması nedeniyle bir grup Kapadokya manastırlarının tamamına ''Yemekhaneli Manastırlar'' adı verilmiştir. Bunlardan biri de 11. yüzyıldan kalma Yusuf Koç Manastırı Kilisesi'dir (Rodley, 1985: 151-157).

Göreme Vadisi'ndeki küçük manastır kompleksleri grubunun da kayaya oyulmuş yemekhaneleri vardı. Bazı yemekhanelerde Çarıklı Manastırı Kilisesi'nde olduğu gibi duvar resimleri günümüze ulaşmıştır (Rodley, 1985: 163-165). Kapadokya manastırlarında yemekhane, başka bölgelerde olduğu gibi kiliseden sonra kompleksin en önemli öğesi idi (Popović, 1998: 290).

Manastır kompleksi içerisindeki mekansal düzeni açısından, yemekhane her zaman kilisenin yakınındaydı. Keşişlerin ortak yemeği sırasında davranış kurallarını öngören bir

yemekhane kuralı vardı. Yemek sırasında sohbet etmek yasaktı. Uzun ve dar bir salondan oluşan yemekhane genellikle kilisenin batısında bulunuyordu. Filistin'deki manastır topluluklarında yemekhanenin yeri biraz farklıydı. Lavra ve koinobion olmak üzere iki tür manastır topluluğunun 4.-6. yüzyıl Filistin manastır dünyası için önemli olduğu bilinir. Hem lavra hem de kenobitik manastırlarında yemekhane veya ortak yemek için toplanma yeri kiliseye yakındı (Popović, 1998: 283-285).

Ermenistan'daki ilk kenobitik manastırları 4. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Manastırlar burada Sebaste'li Eustathius ve Büyük Aziz Basileios'un etkisi altında gelişmiştir. Aynı zamanda büyük dini lider Nerses ile 4. yüzyılda, Ermenistan'da manastır sistemi gelişmiştir. Bu, özellikle Taron bölgesinde geçerliydi. Ermeni manastırlarının en eski arkeolojik kalıntıları 5. yüzyıla tarihlenir. Bu manastırlardaki yemekhanelerin çoğu 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ermeni yemekhane mimarisinin en önemli örneği 1248'de inşa edilen Haghartzin yemekhanesidir (Popović, 1998: 290-291).

Kuzeyde Ermenistan'a komşu olan Gürcistan, Hıristiyan Doğu'nun bir başka ayırt edici bölgesini oluşturmuştur. 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar uzanan manastır komplekslerinde birkaç yemekhane bulunur. 750 yılında kurulan Opiza Manastırı'nda yemekhane kilisenin güneybatısında bulunuyordu. Gürcistan'ın dağlık bölgelerinde, Udabno ve Bertubani mağara manastırlarında bir masa bulunmaktaydı (Popović, 1998: 291-292).

Bizans İmparatorluğu'nun büyük kent merkezlerinde, özellikle de İstanbul'da manastır yemekhanelerinin erken dönem gelişmeleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır[418]. Kilise ve yemekhane arasındaki yakın mesafe, 10. yüzyılda Aziz Athanasios'un Büyük Lavra'yı kurduğu Athos Dağı'nda görülebileceği gibi, sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Burada haç planlı yemekhane inşa edilmiştir (Mylonas, 2000: 60-83).

11. yüzyılda, Hosios Loukas manastırında, katholikonun güneyinde anıtsal bir yemekhane inşa edilmiştir. Trapeza, doğusunda apsisi olan tek nefli bir yapı idi. Hosios Loukas'a benzer bir plana sahip bir başka 11. yüzyıl Bizans manastır yemekhanesi, yemekhanenin katholikonun güneybatısında yer aldığı Sakız Adası'ndaki Nea Moni'de idi. Yemekhanenin doğusundaki yarım yuvarlak planlı apsis, hala korunan orijinal mimari elemanlar arasındadır. Patmos adasında Aziz Ioannes Theologos'a adanmış

[418] İstanbul ve Bithynia'daki manastırların trapezalarına ilişkin arkeolojik bir veri yoktur (Popović, 1998: 297-298).

manastır 11. yüzyılda Aziz Khristodoulos tarafından kurulmuştur. Güneydoğuda kilise kompleksine yakın bir yerde bulunan 12. yüzyıl yemekhanesi, uzun ve tek nefli dikdörtgen bir yapıydı (Popović, 1998: 292-293)[419].

Daphni'de Bizans manastır yemekhaneleri, Nea Moni'de bulunan yemekhanelere benzerdir (Orlandos, 1958: 43-60). 12. yüzyılda Athos Dağı'ndaki Hilandar manastırındaki yemekhane aynı planı kullanmıştır. Trapeza, kuzeyinde içten yarım daire ve dıştan çokgen planlı bir apsise sahiptir. Mistra'da (13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başı), aynı plan üzerinde yemekhaneler inşa edilmeye devam etmiştir. Hosios Loukas veya Nea Moni'de olduğu gibi ana kilisenin güneyinde yer alan yemekhane, doğusunda bir apsis bulunan, tek nefli ve uzun bir salon idi (Wulff, 1914: 499). Sırbistan'daki Djurdjevi Stupovi manastırındaki yemekhane, 12. yüzyılın sonlarından kalmadır. Kilisenin güneyinde yer alan yemekhane, doğusunda apsis bulunan uzun ve dikdörtgen bir yapıydı (Popović, 1998: 293-294-295-296).

Orta ve Geç Bizans dönemi manastırlarında yemekhane, kilisenin genellikle batısında yer alır ve kilise narteksine doğru yönlendirilir. Mevcut manastır kurallarına göre, narteksteki dualardan sonra rahipler veya rahibeler, ritüelin kapanış kısmı olarak yemekhaneye giderlerdi. Yemekhane, manastır yerleşiminde kiliseden sonra her zaman en öne çıkan yapı olmuştur (Popović, 1998: 301-302).

[419] Papadopoulos, yemekhanenin daha sonradan yapılan bazı değişikliklerle 11. yüzyıldan kalma bir yapı olduğunu belirtir (Papadopoulos, 1964: 19).

8.3. MEZAR YAPILARI:

Hıristiyanlık öncesi dönemde mezarlık alanları ‘‘nekropolis’’ (ölüler kenti) olarak adlandırılırken, Hıristiyanlıkla beraber mezarlıklara ‘‘koimeterion’’ (uyuma yeri) denilmeye başlanmıştır. Bedenin kutsal bir kişiye ait olması durumunda kilise içine gömülme yaygın hale gelmiş idi. Hıristiyanlık öncesi dönemde olduğu gibi 4. yüzyıl sonunda da cenaze töreninin ardından anma törenleri yapılırdı. Bu törenler sırasında dualar edilirdi. 4. ve 7. yüzyıllar arasında kilise zemini altında oluşturulan mekanlarda gömülmek mümkündü. Özellikle manastır kiliselerinde ölen din adamlarının gömülmesi amacıyla narteks zemininde mezarlar oluşturulmuştur (Çetinkaya, 2011: 29-31).

Latmos Bölgesi’nde başta Stylos Manastırı olmak üzere Kellibaron Manastırı ile Menet Ada gibi yapılarda mezar odalarının veya yapılarının yer aldığı yayınlarda belirtilmektedir[420]. Vocotopoulos, Latmos’ta keşişlerin mezarlık alanlarına gömüldüklerini ve daha sonra kalıntıların çıkarılarak özel bir şapele (*parekklesion*) yerleştirildiğini belirtmektedir (Vocotopoulos, 1966-1967: 101).

Stylos Manastırı Kilisesi’nin zemin katında bulunan mezar odaları tonoz ile örtülüdür. Mezar odalarının Bizans Dönemi’nde birçok çeşidi olduğu bilinmektedir. Stylos Manastırı Kilisesi’nin mezar odaları bu çeşitlerden ‘‘Tonoz Mezar’’ tipine girmektedir. Hıristiyanlıkta birkaç biçim ve boyutta karşılaşılan bu mezarlar genellikle kilise, özellikle de manastır kiliseleri yakınında görülürler. En yaygın olan türü, üzeri tonoz ile örtülü bir odacık içine yapılan münferit gömüdür[421]. Zaman içinde burada gömülü kişinin akrabaları ya da manastırda yaşayan kişiler ise hemcinsleri de gömülüyor olabilirdi. Odacık şeklindeki bu mezara bitişik olarak genellikle ikinci bir mezar da bulunurdu. Bu tür gömünün en iyi örneklerine Selanik’teki mezarlıklarda rastlanılmaktadır. Bu mekanlar, manastırlarda kalan erkek ya da kadınların ölümlerinin ardından gömülmelerine imkan veren üzeri tonozla örtülü büyükçe bir odadır. Bu mekanlar alan darlığı nedeni ile çokça kullanılmışlardır (Çetinkaya, 2011 :35-36).

---

[420] Örneğin Menet Adası’na ait mezar odalarının adanın karşı kıyısında yer aldığı bilinmektedir.

[421] Anadolu’da beşik tonoz ile örtülü mezar odalarının bir örneği de Efes’teki Yedi Uyuyanlar Mağarası’na ait kilisenin yakın çevresinde bulunur (Restle, 1967, I: 77).

Stylos Manastırı'nın zemin katına inşa edilen mezar odalarının (13 adet) dışında manastırın çevre duvarının dışında ancak manastıra yakın bir mesafede konumlanan mezar yapıları (24 adet) da bulunmaktadır. Bu mezar yapılarının inşa edilme nedenlerini manastırın hegümen sayısıyla ilişkilendirmekteyiz. Stylos Manastırı'nda 34 hegümen (listede ismi yazılı olan ve ismi yazılı olmayanlarla birlikte) görev yapmıştır. Manastırda görev yapan hegümen sayısı 13. yüzyıla kadar artmış ancak bazı hegümenlerin ise bu listeye dahil edilmediği saptanmıştır.

Manastırın başrahipler listesinde adı geçen Genç Aziz Paulos'tan sonra 21 hegümen belki de zemin katına gömülenlerdi. Başrahiplerin Stylos Manastırı'nda öldükleri elbette kesin değildir ama burada mezar yapılarının çok fazla inşa edilmiş olması hegümen sayısıyla da örtüşmektedir. Olasılıkla listede adı geçmeyen başrahipler ve manastırdaki diğer görevliler çevre duvarının dışında kalan mezar yapıları I ve II olarak adlandırdığımız odalara gömülmüş olabilir[422]. Bu durumda ustalar yeni bir alan yaratma ihtiyacıyla bu mezar yapılarını inşa etmiş olabilirler.

[422] Mercangöz, Kuşadası yakınlarındaki Davutlar Köyü'nde yer alan Kurşunlu Manastırı'nın çevre duvarının dışında, manastıra yaklaşık 100 metre uzaklıktaki bir şapelin içinde ve yanlarında yer alan tonozlu mekanların birer mezar hücresi olabileceğini belirtmiştir. Olasılıkla Kurşunlu Manastırı'nın ruhbanları bu şapeli ve çevresini mezarlık olarak kullanmışlardı (Mercangöz, 2001: 142).

8.4. MÜNZEVİLER VE STYLİTE AZİZLER:

Hıristiyan manastırcılığının çıkış noktası olarak kabul edilen ve Mısır'da genellikle ''çöle çekilmek'' anlamına gelen münzevilik (*anakhoresis*), Hıristiyanlık öncesi zamanlarda da ''emeğini bırakıp giden, terk eden'' anlamına gelmekteydi. Münzeviler, çölde mağaralara yerleşmişlerdi. Münzevilerin mekanları, çölün her tarafına dağılmıştı ve bu mekanlar genellikle birbirlerine uzak mesafede yer alırdı. Münzeviler çoğaldıkça manastır toplulukları da yayılmaya başladı. Her ünlü münzevi, bu yeni manastır toplulukların çıkış noktasını oluşturuyordu. Kurucu münzevinin hücresi (kulübe veya mağarası) etrafında her biri birbirinden uzak olacak şekilde çevreye yayılmış hücreler yer almaktaydı. Her bir münzevi ya da keşiş diğerinden tamamen izole halde yaşıyordu. Bu ünlü münzevilerden biri öldüğü zaman müritleri onu yaşamış olduğu hücreye gömer ve topluluğu da onun ismiyle adlandırırdı. Topluluk böylece kurucunun mezar olmuş hücresi etrafında oluşurdu (Tiryaki, 2007: 50, 55).

Latmos bölgesinde keşişlerin yaşamı yokluk ve zorluklarla doluydu. Keşişler çok az uyuyorlardı. Örneğin; Genç Aziz Paulos ilk kez öldüğünde bir yatağa uzanmıştı. Keşişlerin sofraları ortaktı ve yiyecekleri maruz kaldıkları kıtlığa göre büyük ölçüde değişiyordu. Ancak keşişler asla et yemiyorlardı. Ziyafetlerde ekmek, balık, peynir yiyorlar ve şarap içiyorlardı. İnzivaya çekilenlerin yaşamı zordu[423]. Genç Aziz Paulos'un bir süre şarapla ve son zamanlarında da peksimetlerle (παξιμάδια) beslendiği bilinmektedir. Keşişler çoğunlukla otlarla besleniyorlardı ve öğle yemeğinde yemeklerinin lezzetli olmamasına dikkat ediyorlardı. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın yazarı, Paulos'un hiçbir zaman ''lezzetli şeyler yemeyi arzulamadığını'' belirtmiştir. Genellikle manastırların rahipleri ''terk edilmiş kişilerle'' ilgilenirdi, ancak onları zaman zaman unuttukları da olurdu (Vocotopoulos, 1966-1967: 97-98).

Manastırlarda kişiler arasında görev dağılımı paylaştırılmıştı: Bir kâhya, kilerden sorumlu bir kişi ve aşçı gibi görevleri yerine getiren kişiler bulunurdu. Görünüşe göre mutfaktaki işin pek sevilmediği biliniyordu; bu yüzden bu görev genç keşişlere veriliyordu. Koinobionlarda (ortak alanda) yaşayan keşişler ile münzeviler arasındaki tek fark şuydu: Ortak alanda yaşayanlar için tek bir konut, uyumak için bir yatakhane,

[423] Örneğin; Aziz Arsenios'un yaşamı soğukta bütün gece ayakta durma ve oruç tutma ile karakterize edilir (Vocotopoulos, 1966-1967: 97-98).

yemek için bir masa (trapeza) vardı. Münzevilerin ise daha fazla hareket özgürlüğüne sahip oldukları görülmektedir. Genç Aziz Paulos'un, bazen Samos'a, bazen de Efes'teki Aziz Ioannes Kilisesi'ne gittiği bilinmektedir. Keşişlerin bir başka görevi de sadaka vermekti. Örneğin Genç Aziz Paulos yoksullara yardım ederdi. İnzivaya çekilenler ya mağaralarda ayin düzenliyor ya da manastırlara gelerek hizmet ediyorlardı. Kuralları ihlal eden keşişler ya para cezası ile cezalandırılıyor ya da geçici olarak topluluktan dışlanıyorlardı ve hatanın tekrarı halinde manastırdan kovuluyorlardı. Latmos'ta keşişlerin eğitimi hakkında çok fazla bir bilgi yoktur. Ancak keşişlerin aralarında eğitimli olanlar vardı. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın yazarı, kutsal kitapların yanı sıra mitoloji ve Homeros'u da iyi biliyordu. Miletli Aziz Nikephoros da eğitimli kişiler arasındaydı. Aziz Khristodoulos, metinlerinde kutsal kitaplardan ve Homeros'tan pasajlar aktarmıştır. Stylos Manastırı'nın hegümeni (ήγούμενος) ve Latmos başrahibi (άρχιμανδρίτης) Mikael, 13. yüzyıla ait bir belgede ''eğitimli bir kişi'' olarak tanımlanmaktadır (Vocotopoulos, 1966-1967: 100-102).

Keşişlerin ve özellikle de inzivaya çekilenlerin giysileri tertemiz olurdu. Rahipler genellikle tunik giyerlerdi[424]. Latmos keşişleri yıllar içinde manastırlara yapılan bağışlarla toprak mülkiyeti edinmişlerdir. Bu mülkler, civardaki piskoposlar ve diğer keşişler tarafından sömürülmekteydi (Vocotopoulos, 1966-1967: 98, 103).

Stylite veya sütun azizleri, yaşadıkları yer nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır; bir sütunun tepesi (Yunanca: Stylos); çok dar bir alanda bir sütunun tepesinde yaşadıkları ve normalde çok uzun süreler boyunca orada kaldıkları için münzevi olarak bilinirler. Yukarı çıkan bir merdiven, öğrencilerin stylite azizlere yiyecek ve su getirmesini sağlamıştır. Ayrıca hacıların stylite azizleri ziyaret etmelerine izin verir. Münzeviler için ''sütun'', dikkat dağıtıcı unsurlardan fiziksel olarak uzaklaştırılmalarını sağlıyordu. Stylite Aziz Luka'nın Vitası'nın özsözünde hagiograf yazarı bir azizler hiyerarşisi sunar: en alt basamakta dindar meslekten olmayan kişiler vardı; sonra kenobitik keşişler, üçüncü sırada münzeviler ve üst kısımda stylite azizler (Talbot, 2019: 147-148).

[424] Tunik (χιτώνας): Yün, keten ya da pamuktan oluşmaktadır. Kısa ya da uzun olan tunikler, kilise mensuplarının ya da keşişlerin temel giysisiydi (Ševčenko, 1991: 2127-2128).

Bu sütunlar yağmura, kara ve rüzgara açıktı, ancak bazıları küçük bir sığınak içeriyordu. Acılarını arttırmak için, stylite azizler genellikle bir haç oluşturacak şekilde vücutlarına yerleştirilmiş zincirler takarlardı. Sütuna yükselmenin amacı, kendini dünyevi hayattan ayırmak ve ‘‘saf’’unsurlar arasında huzur bulmaktı. Sütun üzerinde yaşayan azizlerin yakındaki manastırlarla bağlantılı oldukları bilinmektedir (Kazhdan ve Ševčenko, 1991: 1971).

Stylite azizlere ilk örnek 5. yüzyılda (Suriye) yaşayan Yaşlı Stylite Symeon’dur (yaklaşık 389-459). Diğer önemli Geç Antik Dönemdeki stylite azizler İstanbul’da Daniel (409-93) idi ve Antakya’nın güneybatısında Genç Symeon (521- 92).Orta Bizans döneminin en iyi bilinen stylite azizleri, 10. yüzyılda Genç Paulos, Stylite Luka ve 11. yüzyılda Galesion Dağı’ndan Lazarus’tur (Talbot, 2019: 149-150).

Stylite Aziz Theodule, Vitası’nın yazarına göre İstanbul Valisi olarak görev yapmıştır. Kırk iki yaşındayken görevini bırakarak Edessa (Urfa) yakınlarındaki bir sütunun üzerinde günlerini geçirmek üzere dünyeviliğini terk etmiştir[425]. Azizin münzevi hayatına 400 yılı civarında başladığı, orada çok uzun yıllar kaldığı ve 5. yüzyılın ortalarında öldüğü bilinmektedir (Delehaye, 1923: 117-119).

Memleketi Ninova (Irak) yakınlarında bir manastır kuran ve ömrünün geri kalanını geçireceği bir sütunda yaşayan stylite Mikail 6. yüzyılda yaşamıştır. Mikail, muhtemelen 556 civarında yüz beş yaşında ölmüştür. Suriye’de bu yüzyılda daha az tanınmış başka stylite azizler de vardı. Efesli Ioannes’in hocası olan ve daha sonra onun Vitası’nı yazan Maron, bir ağacın kovuğunda on bir yıl inzivaya çekildikten sonra, hayatının yirmi dokuz yılını bir sütunun üzerinde geçirmiştir. Bir başka örnek Aziz Pantaleon, Etiyopya’nın bir kasabası olan Sabi’de, kırk beş yıl boyunca kapısı ve penceresi olmayan küçük bir kulede durduğundan stylite azizler arasında gösterilebilir (Delehaye, 1923: 120-122). Mısırlı stylite aziz Konfesor Theophilos, nehir kenarındaki bir sütunun tepesinde yaşayan yaşlı bir adamdı. Kehanet unvanına sahip bu kişinin kırk yıl boyunca bir sütunun üzerinde yaşamış olduğu bilinir (Delehaye, 1923: 124).

[425] Edessa Piskoposu Aziz Theodoros’un Vitası’ndan alınan bilgilere göre, İmparator Maurice döneminde bu kentin yakınlarında çok sayıda sütun inşa edilmiş ve çeşitli zamanlarda birçok stylite burada yaşamıştır (Delehaye, 1923: 123).

8.5. MİMARİ:

Latmos Bölgesi yapılarında bazilikal, tek nefli, ‘‘trikonkhos’’ ve kapalı Yunan haçı plan tipleri görülmektedir. Latmos Dağı’ndaki Kiliselik Manastırı Kilisesi ‘‘trikonkhos’’ plan tipindedir (Çizim 58) (Mercangöz, 1985: 146-147; Kirby ve Mercangöz, 2002: 275). Trikonkhos olarak adlandırılan üç yapraklı yonca şeklindeki plan 3.-4. yüzyılın mezar yapılarında kullanılmış ve Konstantin sonrası dönemde, önce Tunus ve Cezayir gibi uzak eyaletlerde şapellere uygulanmıştır. Daha sonra İtalya, Suriye, Filistin ve Mısır’da bazilikalara uygulanarak, doğusu üç yapraklı yonca şeklinde olan bir bazilika çeşitlemesi olarak ortaya çıkmıştır (Mercangöz, 1990: 126).

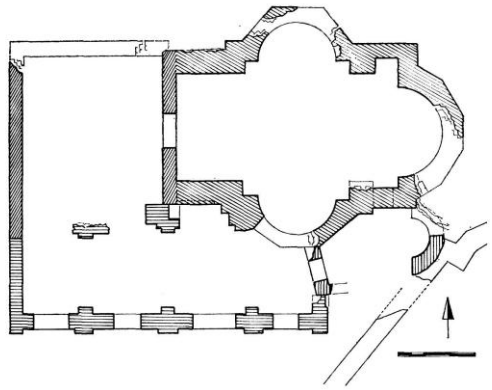

Çizim 58. Kiliselik (Kirselik) Manastırı Kilisesi
(Mercangöz, 1990: 120).

Mercangöz, Kirselik’teki manastırın trikonkhos yapısının, Anadolu’daki örneklerden çok Yunanistan ve Girit’teki Orta Bizans dönemine tarihlenen kiliselere yakın olduğunu belirtmiştir (Mercangöz, 1990: 132)[426].

Bafa Gölü’nün güneyindeki Kahve Asar Adası’nda bulunan 8 No.lu Kilise olarak da bilinen yapı dört payeli basit tipte kapalı Yunan haçı planlıdır (Wulff, 1914: 458; Mercangöz, 1985: 127-128). Doğuda içten yuvarlak, dıştan ortada yedi yanlarda ise üç cepheli apsisler yer alır (Çizim 59) (Wiegand, 1913: 42-43, 48-49; Mercangöz, 1985: 162).

[426] Latmos Bölgesi’nde bilinen ‘‘trikonkhos’’ planlı tek yapı Kiliselik veya Kirselik Manastırı Kilisesi’dir.

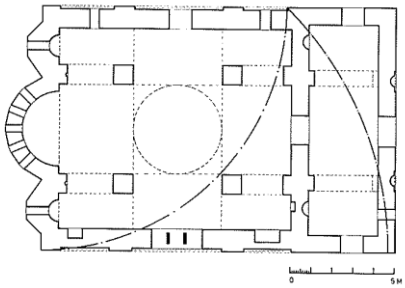

Çizim 59. Kahve Hisar Ada Manastırı, 8 No.lu Kilise (Buchwald, 1979: 268-272)

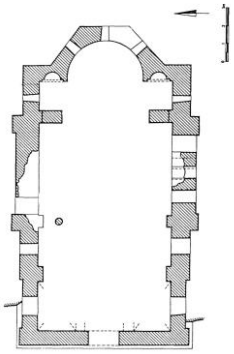

Çizim 60. Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi (Mercangöz, 1990: 78)

Kahve Hisar Adası'ndaki 8 No.lu Kilise, destek sistemi ve naos açısından Ala Kilise, Fisandon Kilise (9.-10. yüzyıl) ve Çanlı Kilise (11. veya 13. yüzyıl) ile benzerlik göstermektedir. Çanlı ve Fisandon Kilisede naos yaklaşık kare planlı, Ala Kilise'nin naosu doğu-batı doğrultusunda dikdörtgendir. 8 No.lu Kilise'nin ise naosu dikdörtgendir. Fisandon ve Çanlı Kilise'nin köşe odaları kare, Ala Kilise ve 8 No.lu Kilisede ise dikdörtgendir (Mercangöz, 1985: 167).

Kapıkırı Adası'nda yer alan ve Laskarisler dönemine tarihlenebilen kilise kapalı Yunan haçı planlıdır (Resim 152; Çizim 60) (Wulff, 1914: 458). Kilisenin doğusunda yer alan ana apsis içten yarım yuvarlak ve dıştan üç cephelidir (Wiegand, 1913: 18-19, 22-23; Kirby ve Mercangöz, 2002: 276)[427]. Galeri katına sahip kilisenin mimari özellikleri 13. yüzyılı göstermektedir (Peschlow, 1996: 73-74).

Bafa Gölü'nün kuzeybatısındaki İkiz (İkizce) adalardan küçüğü üzerinde yer alan Theotokos Pantanassa Manastırı veya 4 No.lu Kilise doğu-batı yönünde uzunlamasına dikdörtgendir. İkiz Ada'daki kilise tonozlu bazilika planındadır (Çizim 55). Doğuda üç apsis düzenlemesi yer alır. Wiegand, ana apsisin üç cepheli, yan apsislerin ise duvarlar içine açıldığını söylemektedir (Wiegand, 1913: 30-35; Mercangöz, 1985: 137-138). Duvara açılmış yan apsisler Bafa Gölü üzerindeki Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi'nde de görülür (Mercangöz, 1985: 175).

[427] Mercangöz, "*Kapıkırı Adası'ndaki Manastır Kilisesi Üzerine Düşünceler"* adlı makalesinde yapının mimari plan tipini tartışır ve kilisenin planını yayımlar. Manastırın ilk kez Wiegand'ın "*Der Latmos"* adlı kitabında tanıtıldığını belirten Mercangöz yapıyı 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başına tarihler (Mercangöz, 1992: 73-90).

Latmos'ta bazilika plan tipi sadece dört yapıda karşımıza çıkmaktadır: Herakleia erken dönem bazilikası, Stylos Manastırı Kilisesi'nin bir örneğini oluşturan ''Helenistik'' bazilika, Karya Manastırı Kilisesi ve İkiz Ada 4 No.lu Kilise'nin bir başka örneğini oluşturan ''Tonozlu'' bazilika örnekleri dikkati çekmektedir.

İkiz Ada'daki 4 No.lu kilisede uygulanan tonozlu bazilika planının Batı Anadolu'da benzer bir örneği bulunmamaktadır (Çizim 61). Tonozlu bazilikalar, özellikle Orta Anadolu Bölgesi'nde, Karaman- Karadağ'daki Binbir Kilise yapılarında yaygındır. 4 No.lu kilisedeki gibi çok büyük olmayan naosun iki destek ile üç nefe ayrılması Binbir Kilise'deki Değle 31 No.lu (Eyice, 1971: 50-52) ve Madendağ tepesindeki kiliselerde görülür (Eyice, 1971: 72-74).

Bu plan tipi, Anadolu'da Trabzon ve çevresinde, İkiz Ada Manastırı Kilisesine benzer küçük boyutlu yapılarda uygulanmıştır. Genellikle bu yapılar 10.-13. yüzyıllar arasına tarihlenirler. Anadolu'da tonozlu bazilikalar genelde Arap akınlarının son bulduğu 9. yüzyıl sonrasına tarihlenirler. Yazıtına dayanarak 13. yüzyıla ait olduğu bilinen İkiz Ada 4 No.lu Kilise,Anadolu'da bilinen en geç örnektir (Mercangöz, 1985: 171).

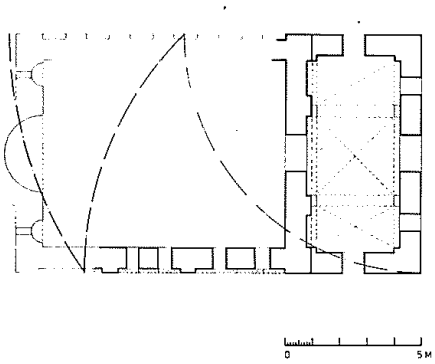

Çizim 61. İkiz Ada 4 No.lu Kilise
(Buchwald, 1979: 272-274)

Helenistik bazilikanın bir örneğini yansıtan Stylos Manastırı Kilisesi'nin Latmos bölgesinde 10. yüzyılda benzer bir örneği bulunmamaktadır. Yapıyı Helenistik bazilika olarak tanımlamamızdaki en önemli sebeplerden biri örtü sistemine ait günümüzde hiçbir izin bulunmayışıdır. Hem ahşap malzemenin dayanıksız olması ve hem de iklim koşulları yapının örtü sistemini etkileyerek yıkılmasına sebep olmuştur.

İstanbul ve Anadolu'da 4. yüzyıldan itibaren özellikle bazilikalarda yan neflerin ve narteksin üzerini kaplayan galeriler yaygındır. Latmos'ta Kahve Hisar ve İkiz Ada'da çıkışlar yapının dışından bir merdivenle sağlanmaktadır. Bafa Gölü'nün doğusunda yer alan erken dönem bazilikası ile İkiz Ada Manastırı Kilisesi'nin narteksleri üç bölümlü olarak düzenlenmiş iken; Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'nin ise narteksi tek bir beşik tonoz ile örtülüdür. Kahve Hisar Ada ve İkiz Ada'daki manastır kiliselerinin narteksleri sonradan inşa edilmiştir. Yapıya sonradan eklenen narteksler Bizans mimarisinde yaygın bir özelliktir. 8 No.lu ve 4 No.lu kiliselerin önemli özellikleri narteksle rinin çift katlı oluşudur (Mercangöz, 1985: 172-173).

Tek nefli plan tipi, doğu-batı doğrultusu üzerinde bir uzama eğilimine işaret eden plan tipidir (Eyice, 1980: 117). Kellibaron Manastırı'nın topografya sebebiyle güneydoğu-kuzeybatı ekseninde uzanan güney kilisesi batıdaki uzatılmış narteksi ile tek nefli bir yapıdır. Güney kilisenin doğusundaki bir diğer tek nefli kilisenin ise yalnızca izleri günümüze ulaşabilmiştir (Wiegand, 1913: 25-29; Kirby ve Mercangöz, 2002: 271-272).

Latmos bölgesi manastırlarının mimari özelliklerinde dikkati çeken unsur manastırların duvarlarla çevrilmiş olmasıdır. Genellikle bu bölgedeki manastırlarda bir alt kale ve üst kale bulunur. Alt kale, yaşanabilir alanların çoğunun bulunduğu yerdedir. Üst kale ise genellikle doğal bir tepe üzerinde bulunur ve manastırın iç kalesini oluşturur. Bu alanda genellikle bir şapel ve her zaman olmasa da birkaç hücre bulunur[428]. Manastırlar bir ya da iki kule ile korunurlar. Manastır alanında yer alan mezar yapılarının buralarda ölen din adamlarının onuruna bu durumdan etkilenerek yapıldığı düşünülmektedir (Ragia, 2008: 31, 54-55, 58; Wulff, 1914: 500).

[428] Latmos Bölgesi'nde hem Stylos Manastırı'nda hem de Kellibaron Manastırı'nda keşişlerin hücreleri olarak adlandırılabilecek mekanlar bulunmaktadır.

8.6. MALZEME-TEKNİK:

Stylos Manastırı'nda kullanılan malzemelerden taş, tuğla ve harç, bize Bizans mimarisinde alışık olduğumuz ‘‘düzensiz almaşık teknik’’ uygulandığını göstermektedir. Latmos'ta Bizans dönemine ait yapılarda da bu tekniklerden en az biri görülmektedir. Örneğin Kellibaron Manastırı Şapeli'nde ‘‘çerçeveli’’ teknik, Kapıkırı Adası Manastırı Kilisesi'nde ise ‘‘gizli tuğla’’ teknik ile karşılaşırız. Bizans mimarisi ile ilgili araştırmalarda yapı malzemesi ve duvar tekniği önemli bir veridir. Duvar dokusu malzemesinin ölçü ve kimyasal analizi ile incelenmekte, bunun yanı sıra teknik kalitesi ve estetik görünümüyle mimari üslubun ayrılmaz bir parçası kabul edilmektedir. Cephe düzenlemelerinde pencere, niş, kör kemer ve diğer öğeler kullanılan malzeme ve uygulanan teknik ile görsel bir bütünlük oluşturur. Mimari gelişim içinde tektonik ve estetik kaygı değişik çözümlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda yaygınlaşan ‘‘gizli hatıl tekniği’’, almaşık teknik ve Batı Anadolu'da ağırlıklı olarak kullanılan ‘‘çerçeveli teknik’’ Bizans dini ve sivil mimari yapılarında karşılaşılan tekniklerdir (Ötüken, 1990: 395).

8.6.1.Gizli Tuğla Tekniği:

Bizans Mimarisinde ‘‘gizli tuğla tekniği’’ veya ‘‘gizli hatıl tekniği’’ olarak bilinen duvar yapım tekniği tartışılan bir konu olmuştur. Vocotopoulos tekniğin örneğinin 11. ve 12. yüzyıllarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda Geç Bizans Dönemi'nde (1261-1453) de bulunduğunu vurgulamıştır (Vocotopoulos, 1979: 247-260)[429].

Teknik, Bizans eserlerinin tarihlendirilmesi için bir kriter olarak kullanılmaktadır. Ousterhout, Geç Bizans mimarisinde, tekniğin görünümünü ve varyasyonlarını tartışmıştır (Ousterhout, 1990: 163-164)[430]. Bunlar sonuç olarak harç yatağı içinde gizlenir ve derzler tuğlalardan önemli ölçüde daha geniş görünür. Teknik 10. yüzyılın sonlarında İstanbul'da çıkmış gibi görünse de belirsizliğini korumaktadır. Sıklıkla

[429] Benzer sonuçlara Hallensleben (1963-1964: 166) ve Ötüken (1990: 395-410) de ulaşmıştır.
[430] 12. yüzyılda Batı Anadolu'da inşa edilen çok sayıda binada ‘‘gömük tuğla’’ tekniğinin bir varyasyonu ortaya çıkmıştır. Bu tekniği Buchwald ‘‘tuğla ile doldurulmuş harç tabakaları’’ olarak tanımlamıştır (Buchwald, 1979: 271-272).

estetik nedenler öne sürülmüştür. Ötüken, tekniğin duvarı güçlendireceğine dikkat çekerek, ‘‘gömük tuğla’’ kullanımı için yapısal nedenler öneren ilk kişi olmuştur (Ötüken, 1990: 395-396). Nikolai Brunov (1926: 353-354), 1920’lerde İstanbul’daki Orta Bizans Dönemi’nden kalma birkaç binada tuhaf bir duvar tekniğinin kullanıldığını fark eden ilk bilim adamıydı (Vocotopoulos, 1979: 247).

Büyük olasılıkla tekniğin görünümü için tek bir açıklama yoktur. Farklı durumlarda yapısal ya da estetik nedenler daha doğru olabilir (Ousterhout, 1990:164). Bu teknikte, cephede belirgin iki hatıl arasındaki geniş harç tabakasına, dıştan görünmeyecek şekilde bir ‘‘gizli hatıl’’ yerleştirilir. Bu hatıl genelde tuğla, bazı örneklerde kırık tuğla, kiremit veya tuğla parçacıkları, nadir de olsa bazen taş levhalarla örülür. Ötüken, gizli hatıl tekniğinin almaşık veya tuğla duvarlarda 11. yüzyılın birinci yarısından 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar uygulandığını belirtmektedir. En yoğun örnekler 11.-12. yüzyıllarda İstanbul ve etkisindeki sanat alanlarındadır. Teknik bazı yapılarda düzensiz (İstanbul İsa Kapı Mescidi), bazılarında cephenin bir bölümünde (Sakız Ada Panagia Sikelia), birçoğundaörtü sisteminde (Bobosevo H. Theodoros), birkaç örnekte ise tüm yapıda (Ferecik Kosmosoteira) uygulanmıştır. Bu farklılıklar estetik, tektonik ve ekonomik nedenlere bağlanabilir (Ötüken, 1990: 395-396). Bu teknik harç tabakalarının kırık tuğlalarla doldurulmasıyla karakterize edilir. Kırık tuğlaya ek olarak, çatı kiremitleri ve diğer seramik parçaları dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (Ousterhout, 1990: 164).

Vocotopoulos, ‘‘gizli tuğla tekniği’’ terimi yerine ‘‘gizli hatıl tekniği’’ terimini tercih etmiştir (Vocotopoulos, 1979: 247-260; Ötüken, 1990: 396). İstanbul ve çevresinde teknik yaygın olarak görülür. Başkent kökenli olduğu araştırmacılarca kabul edilen teknik, Rusya’da Kiev ve başkent etkisindeki diğer merkezlerde özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda yaygınlaşmıştır. Duvar tekniği geleneğinde aynı ilişkileri yansıtan diğer merkezler Güney Makedonya, Sakız Ada, Epirus ve Bafa’dır. Gizli hatıl tekniğinin temsilcileri 10. yüzyıl sonlarından 14. yüzyıl sonlarına kadar uzanan geniş bir zaman süreci içinde inşa edilmiş yapılardır. Önceki araştırmalarda 11.-12. yüzyıl mimarisinin tipik bir özelliği olarak değerlendirilen bu tekniğin daha sonraki araştırmalarda özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda yaygın bir şekilde uygulandığı bilinmektedir (Vocotopoulos, 1979: 258-260; Ötüken, 1990: 397). Bu teknik

kemerlerde de görülür (Vocotopoulos, 1979: 247)[431]. Çoğu örnek İstanbul çevresinde ve Kiev bölgesinde bulunmaktadır. Gizli tuğla tekniğinin gerçekleştiği en eski tarihi anıtlar Rusya'da bulunmuştur. Bunlar Kiev'deki Desyatinnaya Kilisesi'dir ve inşası 996'da tamamlanmıştır. 1039'da bir yangından sonra yeniden inşa edilmiştir. Yine Kiev'deki ünlü Ayasofya Katedrali ve Altın Kapı her ikisi de 1037 yılına tarihlenirler (Vocotopoulos, 1979: 247-248).

Laskarisler Dönemi mimarisindeki ''tuğla ile doldurulmuş harç tabakaları'' inşaat örnekleri, antik kalıntılardan yapı malzemeleri tedarik edilen bölgelerde görülür. Latmos'ta Bafa Gölü'nün manastır adalarında teknik sıklıkla gözlemlenebilir. Örneğin; Kahve Hisar Adası'ndaki kilisenin cephelerinde gizli tuğla tekniği kullanılmıştır (Wiegand, 1913: 42; Peschlow, 1995: 683-684). İkiz Ada'daki kilisede, Kapıkırı Ada'daki yemekhanede (?) ve diğer manastır yapılarında aynı teknik uygulanmıştır (Wiegand, 1913: 30; Buchwald, 1979: 272-274). Aynı durum Latmos Dağı'nın eteğindeki Kellibaron Manastırı'nda da görülmektedir (Wiegand, 1913: 38).

Latmos manastırlarının duvarlarındaki harç özellikle belirgindir: derzler tuğla ve büyük moloz taşlarla doldurulmuştur (Wiegand, 1913: 1, 15-17). Benzer bir inşaat tekniği Latmos yakınlarındaki Eğridere Kilisesi'nde ve şimdi yıkılmış olan Philadelphia'daki kiliselerde ortaya çıkmıştır (Buchwald, 1979: 274, 279-280). Bafa Gölü üzerinde yer alan Kapıkırı Ada Manastır Kilisesi'nin sadece kemerleri gizli tuğla tekniği ile inşa edilmiştir (Peschlow, 1995: 693- 694). Benzer teknik aynı bölgenin 13. yüzyıl savunma mimarisinde de zaman zaman görülmektedir (Ousterhout, 1990: 164-165).

Teknik İstanbul'daki Pantokrator Manastırı'nda da görülür. Burada yapı malzemeleri yakındaki Polyeuktos kalıntılarından yeniden kullanılmış olabilir (Vocotopoulos, 1979: 255). Bu nedenle malzemeyi yeniden kullanma ve inşaat sırasında harç yataklarını stabilize etme arzusu, ''gömük tuğla'' tekniğinin ilk gelişimine yol açmış olabilir. Palaiologoslar dönemi için Vocotopoulos ''gömük tuğla'' tekniğinin bir dizi örneğini listelemiştir (Vocotopoulos, 1979: 258-260). Gizli tuğla teknik, Khios'ta Nea Moni Aziz Lukas Kilisesi'nde karşımıza çıkar. Nea Moni'nin cenaze şapeli olan bu kilisenin üst katı muhtemelen 1881 depreminden sonra yeniden inşa edilmiştir. Ancak, Kripta işlevi gören zemin kat orijinal yapıya aittir (Vocotopoulos, 1979: 249-250).

[431] Gizli Tuğla Tekniği, Alfons Maria Schneider (1936: 14), Horst Hallensleben (1963-1964: 128-193) ve Hartmut Schäfer (1973: 62, 68, 77-80) gibi araştırmacılarca incelenmiştir.

Beşik tonozda gizli tuğla tekniği kullanılmıştır. Aynı teknik kripta girişinin üzerindeki kemerdede görülür. Tuğlalar burada 3,5 ila 4 cm kalınlığındadır. Derz genişliği 7 ila 12 cm. arasında değişmektedir. Sakız Adası'nın Bizans anıtları arasında Nea Moni'den sonra ikinci sırada yer alan Vavyli Panaghia Krina gizli tuğla tekniğiyle inşa edilmiştir. Kubbe, tamamen tuğladan yapılmıştır. Tuğlalar 9 cm kalınlığındadır. Panagia Krina 12. yüzyılın sonlarına veya 13. yüzyılın başına tarihlenir (Vocotopoulos, 1979: 250).

İstanbul'da Palaiologos Dönemi'nden kalma birkaç binada gizli tuğla tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Tuğla dolgulu harç tabakaları İsa Kapı Mescidi olarak bilinen kilisede ve Boğdan Sarayı Şapeli'nde kullanılmıştır (Millingen, 1912: 280-287). Şimdi hepsi yok edilmiş durumdadır. Hiçbir yapı kesin olarak tanımlanmamış ancak her iki yapı da genellikle 13. yüzyılın sonlarına veya 14. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Aynı teknik 13. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Tekfur Sarayı'nın bazı bölümlerinde de görülür (Reusche, 1971: 97).

Teknik, Trakya'da Geç Bizans Dönemi'nde inşa edilen birkaç yapıda gözlemlenebilir (Vocotopoulos, 1979: 252). Teknik İstanbul ve Trakya'nın yanı sıra Mistra'da 1428'de Pantanassa'da da kullanılmıştır. Geç döneme ait örneklerin çoğunda ‘‘tuğla dolgulu harç tabaka’’ varyasyonunun ince harç tabakaları ve ince dolgu malzemesi ile ortaya çıkması dikkat çekicidir (Ousterhout, 1990: 166). Bafa Gölü'ndeki Kahve Hisar Adası Manastırı Kilisesi'nde düzensiz taş ve tuğla kullanımı görülür (Janin, 1975: 221).

İznik Hagia Sophia Kilisesi'nde apsis duvarında yer yer gizli tuğla tekniği görülür (Ötüken ve Diğerleri, 1986: 209-210). Estetik kaygı geniş derzlerin beyaz ve tuğlaların kırmızıya boyandığı (Chalkios, Keria, Chortiatis, Ainai) veya tuğla hatılların bir bezeme niteliği bu teknikle örüldüğü örneklerde (Pythion, Elaion) belirginleşir. Cephelerde renk ve bezemenin önem kazandığı Palaiologoslar Dönemi'nde gizli hatıl tekniği doğal olarak yaygınlaşmıştır. Buchwald, Bafa Gölü ve çevresindeki yapılarda tespit ettiği ‘‘tuğla ile doldurulmuş harç tabakalarını’’ gizli tuğla tekniğinin bir çeşitlemesi olarak kabul etmiştir (Buchwald, 1979: 272; Ötüken, 1990: 397-398).

Makedonya'da Aziz Nikholas Kilisesi gizli tuğla tekniğinin görüldüğü örneklerden biridir. Kilisede kullanılan tüm tuğlalar 3,50 cm kalınlığındadır. Vocotopoulos, kilisenin 12. veya 14. yüzyıla tarihlendirildiğini belirtmiştir (Vocotopoulos, 1979: 253).

Selanik Panagia Khalkeon, tamamen tuğladan inşa edilmiş bir kilisedir. Yapı, 1934-1935 yıllarında restore edilmiştir. Bizans'ta gizli tuğla tekniğinin kullanıldığı en eski tarihli örneğidir (Vocotopoulos, 1979: 254). Ousterhout, tekniğin Dimetoka'daki Hagios Aikatharina Kilisesi'nin yanı sıra İstanbul'daki İsa Kapı Mescidi ve Tekfur Sarayı'nda uygulandığını belirtir. Dimetoka yakınlarındaki Pythion'daki kale gizli tuğla tekniğinin bir örneğini vermektedir (Ousterhout, 1990: 168)[432].

Selanik Ayasofyası ve Selanik Acheiropoietos, tekniğin görüldüğü diğer örneklerdir. Selanik Ayasofyası'nda kullanılan tuğlalar yaklaşık 3 cm. kalınlığındadır. Derzler 6 ila 9 cm. genişliğindedir ve dört tuğla sırası yaklaşık 50 cm yüksekliğindedir. Selanik Acheiropoietos Kilisesi'nde derzler ise 5 ila 6.5 cm genişliğindedir. Chortiatis Başkalaşım Kilisesi, Selanik'in doğusunda yer alır. Gizli tuğla tekniği yapının güney, güneydoğu ve doğu cephelerinde kemerlerde kullanılmıştır. Tuğlalar 3 cm kalınlığındadır, derzler yaklaşık 7 cm genişliğindedir. Yapı 12. yüzyıla tarihlenmektedir (Vocotopoulos, 1979: 255).

Ohrid Ayasofyası, gizli tuğla tekniğinin kullanıldığı bir başka örnektir. Ainai'deki Koimeis Kilisesi'nde de gizli tuğla tekniği kullanılmıştır. Hem görünen hem de gömme tuğlalar 3.5 cm kalınlığındadır. Kilise, Pelekanidis tarafından Komnenoslar Dönemi'ne (1081-1185) tarihlendirilmiştir (Pelekanidis, 1961-1963: 366-380). Epirus'ta Panaghia Pantanassa Kilisesi II. Mikhael (1231-1267) tarafından kurulmuştur. Yapının güney duvarında gizli tuğla tekniği kullanılmıştır. Tüm tuğlalar 4 cm kalınlığındadır. Yunanistan Arnavut sınırına yakın olan Molyvdoskepastos Koimesis Manastırı'nın katholikonu trikonchos planlı bir yapıdır. Yapıda gizli tuğla tekniği kullanılmıştır. Kilise 13. veya 14. yüzyılın başlarına tarihlenir (Vocotopoulos, 1979: 256-257).

Bithynia'da Komnenoslar Dönemi'nde inşa edilen Hagios Aberkios Manastırı Kilisesi'nin beden duvarları gizli tuğla tekniğinde örülmüştür (Ötüken ve Diğerleri, 1986: 77-78). Tuğla dolgulu harç tabaka tekniğinin bir başka örneği de Trakya'nın Karadeniz kıyısında Midye'de görülmektedir (Eyice, 1969: 347; Ousterhout, 1990: 170)[433].

---

[432] Dimetoka'nın 14. yüzyılda başkentle özellikle yakın ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. Şehir, VI. Ioannes'in 1341 yılında Bizans İmparatoru olarak taç giydiği yerdi (Ousterhout, 1990: 168).

[433] Ötüken, harç içinde kırık ve küçük tuğla parçalarının kullanılmasını ekonomik zorluklara bağlamakta, bunun yanı sıra kötü harç bileşiminin kırık tuğla ile sağlamlaştırıldığını ifade etmektedir ve 15. yüzyıla

Athos Dağı'ndaki Vatopedi Manastırı'nın Kolitsou Kalesi'nde yer alan kulenin zemin ve birinci kattaki kemerleri gizli tuğla tekniğiyle inşa edilmiştir. Gizli tuğla tekniğinin Selanik'te bilinmediği ve Balkanlar'da ancak 12. yüzyılda ortaya çıktığı iddiasını Vocotopoulos çürütmüştür. Vocotopoulos, yayınında Selanik ve yakın çevresinde dört kilisede tekniğin kullanıldığını göstermiştir. Bunlardan biri Panaghia Khalkeon 1028 yılına tarihlenmektedir ve bu nedenle İstanbul'daki tekniğin en eski tarihli örneklerinden yaklaşık yirmi yıl daha öncedir. Gizli tuğla tekniğinin Selanik'te Başkent ve çevresinde bilinenlerle karşılaştırıldığında nispeten az sayıda olması, bu duvar tekniğinin ilk olarak İstanbul'da muhtemelen 10. yüzyılın ikinci veya üçüncü çeyreğinde geliştirildiğini göstermektedir. ''Gömük tuğla'' tekniğinin sadece bir örneği tam olarak bir yazıtla tarihlendirilmiştir: Selanik Panaghia Khalkeon Kilisesi (1028) (Reusche, 1971: 72).

Mora'da bulunan Keria'daki Aziz Ioannes Kilisesi (13. yüzyılın ilk yarısı) kapalı Yunan haçı planlıdır. Kilisenin kapı ve pencere kemerleri gizli tuğla tekniğinde yapılmıştır (Vocotopoulos, 1979: 257). Vocotopoulos, gizli tuğla tekniğinin bu nedenle 11. ve 12. yüzyılla sınırlı olmadığını belirtir ve tekniğin yapının tarihlendirilmesi için bir kriter olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Panaghia Khalkeon ve Mangana, tekniğin en eski örnekleri arasında yer alırken, Panaghia Sikelia 12. veya 13. yüzyıla; İsa Kapı Mescidi ise 14. yüzyıla tarihlenmektedir. Tartışılan örneklerin birçoğunda harç gizli sıra üzerinde, eğimli bir derze serilir. Makedonya'da tuğla kullanımının azalması nedeniyle teknik büyük ölçekte uygulanmamıştır (Vocotopoulos, 1979: 259).

Palaiologoslar Dönemi'nin (1259-1453) en karakteristik tekniklerinden biri olarak gizli tuğla sıralı duvar örgülerine, Gülhane kazıları sırasında meydana çıkan ve IX. Konstantinos Monomakhos (1042- 1055) tarafından yaptırılan Hagios Georgios kilise ve manastırına ait oldukları muhtemel görülen mahzen ve kalıntılarda da rastlanmıştır (Eyice, 1980: 102)[434].

---

tarihlenen birçok yapıda da ''tuğla ile doldurulmuş harç tabakalarının'' görüldüğünü söylemiştir (Ötüken, 1990: 388).

[434] Ousterhout, ''*Palaiologoslar Döneminde Gizli Tuğla Tekniği Üzerine Gözlemler"* adlı makalesinde Bizans mimarisinde ''gizli tuğla tekniği'' veya ''gizli hatıl tekniği'' olarak bilinen duvar yapım tekniğinin tartışılan bir konu olduğunu, tekniğin 10. yüzyılın sonlarında İstanbul'da çıkmış gibi görünse de belirsizliğini koruduğunu; örneklerinin Geç Bizans Dönemi'nde de bulunduğunu söylemiştir. Tekniğin Bizans eserlerinin tarihlendirilmesi için bir kriter olarak kullanılmasını sorgulayan Ousterhout, tekniğin

8.6.2. Almaşık Teknik:

Bizans yapı tekniğinin birincisi Suriye-Filistin, Anadolu'nun büyük bir bölümü ile sınır bölgeleri, Gürcistan ve Ermenistan'daki kesme taş duvar tekniğidir. İkincisi ise İstanbul Anadolu'nun batı sahilleri, Balkanlar ve İtalya'ya özgü olan böylece Bizans mimarisinin merkez geleneğini oluşturan tuğla ve moloz taşın kullanıldığı duvar tekniğidir. Almaşık teknik, aşağıdan yukarıya doğru ardışık olarak sıralanan farklı malzeme dizileriyle oluşturulmuş duvar tekniğidir. Kesme taş duvar tekniği, cephelerin tüm yüzeylerini kabartmalı süslemelerle bezemek için son derece uygundur. Bu teknikte, normal olarak bir duvarın önce iki yüzü dikdörtgen kesilmiş taşlarla örülürdü. Bu işlem sıra sıra yapılır, örgü sıraları arasında kalan boşluk bol miktarda harç ve moloz taşla doldurulurdu. Duvar örgüsü birkaç ayak yüksekliğe ulaştığında, duvarın bir yüzeyinden diğerine tüm duvar kalınlığı boyunca genellikle beş sıradan oluşan bir tuğla şerit ile örülürdü. Taş ve tuğlalarla yapılan bu işlem sürekli tekrarlanırdı. Yaygın duvar tekniği sayılan moloz taş ve tuğla karışımı, 14. yüzyıla kadar Bizans yapılarında kullanılmış, daha sonra tuğla bulunamadığı için yapılar tümüyle moloz taş ile yapılmıştır. İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi'nde üç sıra taş ve beş sıra tuğla ile yapılan almaşık örgüye rastlanılır. Çağdaşı Theotokos Khalkoprateia Bazilikası ise tamamen tuğladan yapılmıştır (Reusche, 1971: 30-31; Mango, 2006: 10-11).

Genellikle taş ve tuğla ile örülerek yapılan almaşık teknik, Antik Roma'da, Bizans ve Erken Osmanlı mimarisinde kullanılmıştır (Sözen ve Tanyeli, 2003: 18). Bizans yapılarında 4. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar çok kullanılan almaşık teknik özellikle İstanbul'da tuğla ve taşın değişen sayılarına göre cephelerde farklı kalınlıklarda şeritsel ve renkli bir görünüm sağlar (Mercangöz, 1995: 485).

Bafa Gölü üzerindeki Menet Ada'da yapı malzemesi olarak kullanılan moloz taşlar ve tuğla parçaları ağırlıklı olarak buraya Herakleia'dan getirilmiştir (Peschlow, 1995: 662, 665). Latmos Bölgesi'nde İkiz Ada Manastırı Kilisesi'nin (4 No.lu Kilise) yapı malzemesi Herakleia'dan getirilen mermer bloklar ve tuğlalardan oluşmaktadır

---

Latmos'ta Bafa Gölü'nün manastır adalarında Kahve Hisar Ada, Kapıkırı Ada ve Latmos Dağı'nın eteğindeki Eğridere'de de sıklıkla görüldüğünü; ayrıca bölgedeki yapıların Herakleia'nın kalıntılarından alınan malzemelerden inşa edildiğini ve yeniden kullanıldığını belirtmiştir. Ousterhout, benzer tekniğin bölgede 13. yüzyıl savunma mimarisinde de görüldüğünü ekler ve çalışmasında Kahve Hisar Ada'nın doğu cephesi, İkiz Ada'nın batı cephesi ve Kellibaron Manastırı'nda gizli tuğla tekniğinin görüldüğü örnekleri sıralamıştır (Ousterhout, 1990: 163-170, Fig.68-69).

(Wiegand, 1913: 30-40; Janin, 1975: 227; Buchwald, 1979: 272-274; Peschlow, 1995: 694-695).

Tuğla ve taşın dönüşümlü kullanılması ile oluşturulan bu teknik Bithynia'da Bizans dönemi yapılarında da kullanılmıştır (Resim 88)[435]. Tuğla ve taştan örülen kemerler ile tuğla hatıllarındaki gizli tuğla sıraları Komnenoslar (1081-1185) döneminin yapılarında karşımıza çıkar (Eyice, 1980: 101-102).

Resim 88. Bursa, Tirilye, Pelekete Manastırı (Aya Yani) Kilisesi,

Doğuya Bakış, Almaşık Teknik (Yinsel, 2016)

[435] Kurşunlu (Elegmi) Hagios Aberkios Manastırı Kilisesi'nde (9.yüzyıl) almaşık teknik kullanılmıştır (Ötüken ve Diğerleri, 1986: 78; Yinsel ve Pekak, 2016: 99).

8.6.3. Çerçeveli Teknik:

Örgüde taşlar yatay ve dikey tuğlalarla çevrelenmektedir. 11. yüzyıldan itibaren Yunanistan Epir'de ve Makedonya'nın büyük bir kısmında görülmeye başlanan çerçeveli teknik, buralarda Bizans sonrası dönemde yaygınlaşmıştır. Olasılıkla Bizans başkentinde çok kullanılmayan bu tekniğin yine de birkaç örneği mevcuttur. Bazı yayınlarda İstanbul kara surlarının, II. Isaakios Angelos kulesi yakınındaki Blakharnea Sarayı duvarında ve İstanbul Pantepoptes Kilisesi (Eski İmaret Cami) dış narteksinde çerçeveli tekniğe işaret edilmektedir (Reusche, 1971: 63; Vocotopoulos, 1981: 551-572; Mercangöz, 1995: 486, 489).

Duvar dokusunda yatay taş sıralarında taşların arasındaki dikine yerleştirilmiş tuğlalar, aslında almaşık tekniğin çeşitlemesi sayılabilecek bir başka tekniğe işaret etmektedir. Bizans mimarisinde görülen ve araştırmacıların batı dillerinde maden sanatından gelme bir terim ile ‘‘cloisonne’’ olarak ifade ettikleri, Türkçe çerçeveli veya ‘‘kasetlemeli’’ teknik şeklinde adlandırılan farklı bir almaşık dokudur (Mercangöz, 1995: 485-486).

Çerçeveli teknik, Batı Anadolu'daki Bizans yapılarında da geç dönemde uygulanmıştır. Kullanılan her türlü devşirme malzemeye bağlı olarak oldukça düzensiz olan bu uygulama, bölgedeki kalelerden kiliselere kadar birçok yapının Laskarisler dönemine tarihlendirilmesinde bir veri oluşturmaktadır (Buchwald, 1979: 261-296; Mercangöz, 1995: 486).

Laskaris yapılarının düzensiz çerçeveli tekniklerine karşın Erken Osmanlı yapılarındaki son derece düzenli ritmik duvar örgüsü, araştırmacıların önemli vurguladıkları bir farklılıktır. Dikkat çekici bir diğer özellikte Erken Osmanlı mimarisinde cephelerde, çoğunluk duvarlardakine paralel bir ritimle bir taş-üç tuğla veya bir taş-iki tuğla şaşırtmasıyla kemerlerin almaşık olmasıdır. Duvarlardaki çerçeveli örgülerin aksine almaşık kemerler, İstanbul Bizans mimarisinde, Kariye ve Fethiye camilerinin 14. yüzyıla ait yapılarıyla, Tekfur Sarayı'nda görüldüğü gibi Palaiologoslar dönemine özgü olarak yorumlanabilir. Yunanistan ve Balkanlar'daki Bizans yapılarında da başkent İstanbul'un etkisiyle kullanılmaya başlamış görünmektedir (Mercangöz, 1995: 486). Yunanistan'dan bu tekniğin görüldüğü yapılar: Hosios Loukas katholikonu (1011-1022), Atina Hagios Theodoros (1060-1070) ve Atina Apostoloi (1000) (Reusche, 1971: 74).

Dikine yerleştirilmiş tuğlaya diyagonal eklenmiş yarım tuğlarla oluşturulmuş monogram benzeri bu motif, Latmos Kirselik'teki Manastır Kilisesi'nin 13. yüzyıla tarihlenen ek yapısında ve Kellibaron Manastırı'nda monogram benzeri süsleme de karşımıza çıkar. Kemalpaşa'daki Laskarisler Sarayı'nın cephesinde de yer yer benzer motifler oluşturulmaya çalışılmıştır (Mercangöz, 1995: 488-489).

Latmos'ta Bafa Gölü üzerinde yer alan Kahve Hisar Ada Manastır Kilisesi'nde (8 No.lu yapı) kuzey haç kolundaki testere dişi çerçeveli pencere kemerleri dikkati çeker. Latmos'ta Kellibaron Manastırı'nın şapelinde güney cephede çerçeveli teknik uygulanmıştır (Mercangöz, 1995: 492- 494).

Çerçeveli teknik 11.-12. yüzyıl ve sonrasında daha çok Yunanistan ve Balkanlar'daki Bizans yapılarında yaygın olarak kullanılmıştır. Çerçeveli teknik, 1204-1261 yıllarına tarihlenen Laskarisler dönemine ait yapılarda da karşımıza çıkmaktadır[436]. Bölgeden çerçeveli tekniğe bir diğer örnek olarak Kuşadası Davutlar köyündeki Kurşunlu Manastırı Kilisesi (13. yüzyıl) verilebilir (Mercangöz, 1998: 39, 43; Mercangöz, 1995: 487).

[436] Buchwald, "*Laskarid Architecture"* adlı makalesinde Latmos bölgesinin yapılarından Latmos 8 No.lu Kilise (Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi), Latmos 4 No.lu Kilise (İkiz Ada Manastırı Kilisesi) ve Eğridere'deki kilise kalıntısını tanıtmıştır (Buchwald, 1979: 261-296).

8.7. MİMARİ PLASTİK:

Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı Kilisesi'nin günümüze gelebilen mimari plastik eser sayısı 3'dür (Çizim 62-64)[437]. Mimari plastik eser sayısının Stylos Manastırı'nda oldukça az olduğu tespit edilmiştir[438]. Günümüze gelebilen mimari plastik eserler kilisenin çevresine dağılmıştır. Stylos Manastırı Kilisesi'ne ait mimari plastik eserlerin türleri göz önüne alındığında mimari işlevli taş eserler grubuna girdiğini söyleyebiliriz. Her üç parçanın da ön, arka ve yan yüzeylerinde bir süsleme öğesi yoktur (Resim 89-91). Latmos Bölgesi Bizans dönemi kiliselerinin mimari plastik eserleri sayıca azdır. Bölgede daha öncede belirttiğimiz gibi en çok mimari plastik eserin görüldüğü yapı Eğridere Manastırı Kilisesi'dir. Stylos Manastırı'nda görülen silmeler basit profillidir.

Resim 89. Stylos Manastırı Silme, (Yinsel, 2022)

Resim 90. Stylos Manastırı Silme (Yinsel, 2021)

Resim 91. Stylos Manastırı Söve (Yinsel, 2021)

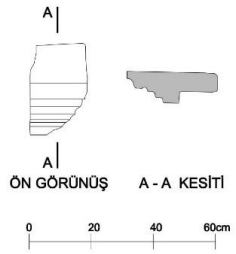

Çizim 62. Stylos Manastırı, Silme (Yinsel ve Fenerci, 2021)

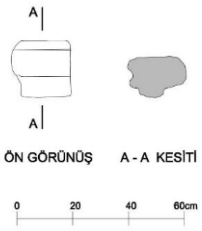

Çizim 63. Stylos Manastırı, Silme (Yinsel ve Fenerci, 2021)

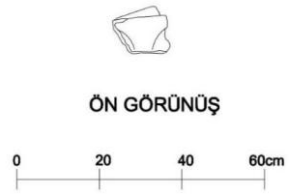

Çizim 64. Stylos Manastırı, Silme (?) (Yinsel ve Fenerci, 2021)

[437] Stylos Manastırı'nın mimari plastik eserleri hakkında yayınlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.
[438] Sadece Latmos'ta Eğridere Manastırı'nda mimari plastik eserlerin sayıca fazla olduğu gözlenmiştir.

Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi'nde kuzey duvarda yer alan silme *in-situ* durumdadır. Menet Ada'da ise bugün göl kenarında bir sütun parçasının yer alması dikkat çekicidir. Myus Antik kentindeki Bizans Kalesi'nin de bahçesinde sütun parçası mevcuttur. Sobran Kale yakınında iki sütun başlığı ile karşılaşılmıştır.

Bölgeye en yakın Milet Piskoposluk Kilisesi'nde (5.-6. yüzyıl) ve Priene Piskoposluk Bazilikası'nda mimari plastik eserlerin sayıca fazla olduğu görülmüştür (Westphalen, 2000: 278-280).

Karia'da Agora Bazilikası mimari plastik eserlerin görüldüğü bir başka örnektir (Serin, 2004: 51-72). İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi (Pekak, 1984) mimari plastik eserlerin bulunduğu yapıya örnek olarak verilebilir[439]. Özellikle Karia bölgesinde erken dönem bazilikalarında mimari plastik eserler sayıca çok fazladır.

[439] Mimari plastik eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kautzsch, 1936.

8.8. DUVAR RESİMLERİ:

Pantokrator, Kellibaron, İsa Mağarası ve Stylos mağaraları Latmos'un münzevi mağaralarıdır (Restle, 1967, III: 6). Latmos duvar resimlerinin kronolojik olarak sıralanması ikonografi ve üslup özelliklerine göre belirlenecek olursa Herakleia'dan çok uzak olmayan ve Pantokrator adını taşıyan mağara ilk sırada gelir. Pantokrator Mağarası, ikonografi ve üslup özellikleri açısından Latmos'taki diğer mağaralardan en farklı olanıdır (Resim 92) (Wulff, 1913: 191; Restle, 1967, I: 187).

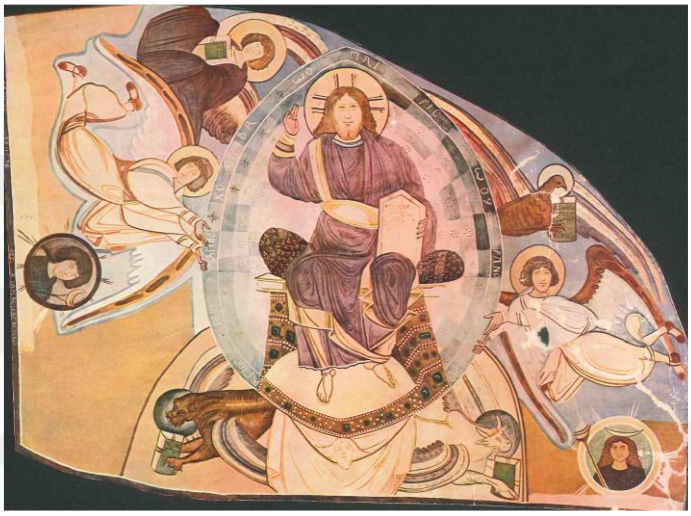

Resim 92. Pantokrator Mağarası, Pantokrator İsa ve İncil yazarları (Wulff, 1913)

Pantokrator İsa'nın her iki omzunun arkasına düşen kırmızımsı sarı saçları hafif dalgalı, sakalı oldukça kısadır. Dört İncil yazarlarının sembolleriyle çevrili kompozisyonun ilk örnekleri Suriye sanatında karşımıza çıkmaktadır (Wiegand, 1913: 90; Wulff, 1913: 192-193). Yukarı Mısır'da Bäwit'te bulunan duvar resimleri bu tür resimlerin Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde doğuda yaygın olduğunu göstermektedir ve Pantokrator Mağarası'yla ikonografi yönünden karşılaştırılabilir (Restle, 1967, I: 79). Pantokrator Mağarası'nda dört melek resmedilmiş ve İsa, Mısır duvar resimlerinde de görüldüğü gibi taht üzerinde oturmuş olarak tasvir edilmiştir (Wulff, 1913: 195-196)[440].

[440] İsa'nın kırmızımsı-saç rengi ve sakalı onu Orta Bizans Dönemi'nin Pantokrator İsa tipine yaklaştırır (Wulff, 1913: 195-196).

Saçların hafifçe dalgalanması Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin İsa tipinde belirgindir (Wulff, 1913: 196-197). Pantokrator Mağarası'nda tasvir edilen ''Emziren Meryem'' sahnesi, Latmos'un en önemli ikonografik kompozisyonlarından biridir. Orta Çağ Bizans resim sanatında bu sahnenin benzer bir örneği neredeyse bilinmemektedir. Sahne daha çok Suriye-Filistin sanatı örneklerinde karşımıza çıkar (Wulff, 1913: 198).

5. ve 6. yüzyıllara ait Kıpti duvar resimlerinde ''Besleyici Meryem Ana'' örneklerine rastlanılmaktadır (Wulff, 1913: 199-200)[441]. Pantokrator Mağarası'ndaki duvar resimleri Wulff'a göre 7. veya 8. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Suriye üslubunun karakteristik özelliği olarak dikkati çeken resimlerin neredeyse gölgelendirme olmadan tasvir edilmesidir. Elbette ressam Filistin'den hatta Latmos'un ilk münzevilerinin göç ettiği rivayete göre Sina'dan gelmiş olsa bile muhtemelen Yunandı. Diyakoz yardımcısı Georgios'un (ὑποδιάχων Γεόργιος) emriyle ''şapel'' olarak kullanılan mağaranın duvar resimleri yaptırılmıştır (Wulff, 1913: 201-202; Restle, 1967, I: 188)[442].

Wulff, Pantokrator Mağarası'nın ikonografisini Kıpti ve Suriye-Filistin sanatından türetildiğini öne sürmesine karşın Restle, mağaranın duvar resimlerinin ilham kaynağının nereden geldiğinin bilinmediğini, üslup ve ikonografi bakımından Kıpti resimleriyle bir bağlantısının olmadığını ve Suriye sanatı ile de ilişkilendirilemeyeceğini belirtmiştir. Restle, resimlerin kaynağının Anadolu'da benimsenen başkent üslubunun bir kopyası olabileceğini vurgulamıştır. Latmos'un diğer mağaralarındaki duvar resimleri için de aynı üslubun geçerli olabileceğini ifade etmiştir (Restle, 1967, II: 20).

Pantokrator Mağarası'nda duvar resimlerinde kullanılan teknik bölgenin diğer mağaralarında (Stylos, İsa ve Yediler) uygulanan teknikle benzerdir. İlk sıva tabakası saf kireç ve samandan oluşuyordu. İkinci tabaka yaklaşık 2 mm kalınlığında ve biraz kum içeren bir kireç tabakasıydı. Renk skalası turuncu, sarı, kırmızı, mor ve koyu sarı ile sınırlıdır (Restle, 1967, I: 188). Restle, Pantokrator mağarasının duvar resimlerinin İkonoklasmus döneminin ortaya çıkışından kısa bir süre önce mi, hemen sonra mı, yoksa İmparatoriçe İrene'nin 787'den 813'e kadar süren ara döneminde mi yapıldığının henüz bilinmediğini belirtmiştir (Restle, 1967, I: 80).

---

[441] Yedinci Ekümenik Konsil Kanunları, Tanrı Anası'nın ''süt emen çocuğunu'' kucağında tutarken tasvir edildiğinden bahsetmesi önemlidir (Wulff, 1913: 199-200).

[442] Restle, bu yazıtın zorlukla okunabildiğini ifade etmiştir (Restle, 1967, I: 188).

Duvar resimlerinde görülen tahribat Stylos Manastırı'nın dağlık vahşi doğasında bile gerçekleşmiştir. İnsan eliyle gerçekleşen bu tahribat figürlerde özellikle göz ve başlardadır (Wiegand, 1913: 94-95; Wulff, 1913: 190).

Stylos Mağarası'nda ressam resimleri fazla düşünmeden ortaya çıkarmıştır ancak duygu ve ifade gücüne de sahiptir. Örneğin ''İsa'nın Vaftizi'' sahnesinde Vaftizci Yahya figüründe de görüldüğü gibi abartı da hakimdir. Meryem'in Tapınağa Sunuluşu sahnesinde Meryem'in oyun arkadaşlarının neşesi, İsa'nın Doğumu sahnesinde Yusuf'un sevinci gibi tüm bunlar duygu yoğunluğunu hissettirmesi açısından önemlidir. Resimlerde işaret dili canlıdır. Ressamın elinde sadece birkaç renk vardı, ancak bunlar teknik için güçlü ve dayanıklı renklerdi. Ressam bu renkleri nasıl karıştırıp dağıtacağını ustaca biliyordu: açık pembeye kadar açılabilen koyu bir vişne kırmızısı, soğuk bir mavi, saf bir kireç beyazı ve hepsinden önemlisi güçlü bir aşı boyası sarısı. Diğer tüm renkler, özellikle de mor için yoğun olarak kullanılan menekşe rengi muhtemelen karıştırılarak elde edilmiştir. Renk, herhangi bir yerde natüralist bir etki yaratmayı amaçlamamaktadır. Özellikle ''Genç Aziz Paulos'un Ölümü'' sahnesinde tasvir edilen kayaların gül kırmızısı olarak renklendirilmesinde doğal renk ihmal edilmiştir. Ressam, canlı renk kombinasyonlarını kullanmayı tercih etmiştir (Wulff, 1913: 214-215).

Stylos Mağarası'nda tasvir edilen figürler arasında başlıca üç önemli figür öne çıkmıştır[443]. Bu figürler; İsa, Meryem ve Genç Aziz Paulos'tur. Mağarada resmedilen diğer resmedilen figürler ise kilise babaları, azizler (doktor ve asker) ve başrahiplerdir. Özellikle Genç Aziz Paulos'un Ölümü sahnesi mağara için önemli bir ikonografidir. Çünkü Genç Aziz Paulos bölgede sadece bu mağarada resmedilmiştir. Mağara içerisindeki kompozisyon bakımından en kalabalık sahnedir.

Mağarada resmedilen Meryem, burada her zamanki tahtında oturur bir vaziyette ve kucağında Çocuk İsa'yı tutarken gösterilmiştir (Resim 93). Genç Aziz Paulos mağarasının duvar resminde ikonografik araştırmalarda ''Hypselotera'' adı ile tanımlanan Meryem tipi görülmektedir. 5.- ve 6. yüzyıllarda ilk örnekleri tespit edilebilen ''Hypselotera'' tipi, Nikopoia tipine karşılık daha çok benimsenmiştir. Muğla Yatağan'daki Meryem tasviri, Bizans ikonografisinde Nikopoia adı ile tanımlanan tipe

[443] Genç Aziz Paulos'un mağarasına erişim zordur ve Herakleia'dan en uzak mağaradır. Stylos topraklarında bulunan ve Genç Aziz Paulos'un Vitası'na işaret eden mağaradır. Genç Aziz Paulos, manevi izolasyon ve çilecilik içinde, doğal bir ''taş sütunda'' yaşamıştır (Zäh, 2016: 70-71).

bir örnektir. Bu tipin özelliklerinden farklı tek unsur Meryem'in sağ elinin duruşudur. Nikopoia Meryem tasvirinin ilk örneği İznik Koimesis Kilisesi'nde bulunuyordu. Bizans resim sanatının çeşitli dönemlerinde sayısız örnekleri ile karşımıza çıkan Nikopoia Meryem tasvirleri bu tipin her dönemde benimsendiğini kanıtlamaktadır. En yaygın olduğu dönemler ise 12. ve 13. yüzyıllardır. Nikopoia Meryem tasviri iki ayrı şekilde karşımıza çıkar: ayakta duran Nikopoia veya bir taht üzerinde oturan Nikopoia. İstanbul ve Anadolu'da Meryem tasvirleri genellikle Hypselotera veya Hodegetria tipinin örnekleridir. Nikopoia tipinin az sayıda örneği vardır[444]. Ötüken, bu Meryem tipine ''Aracı Meryem'' adını verir. En erken örnekleri Roma'daki S. Maria Antiqua ve S. Maria in Domnica (917-924) kiliselerinde karşımıza çıkmaktadır. Meryem sağ eli ile işaret ettiği kişinin adağını, dileğini veya duasını, kucağında tuttuğu İsa'ya iletmektedir (Ötüken, 1977: 97-98).

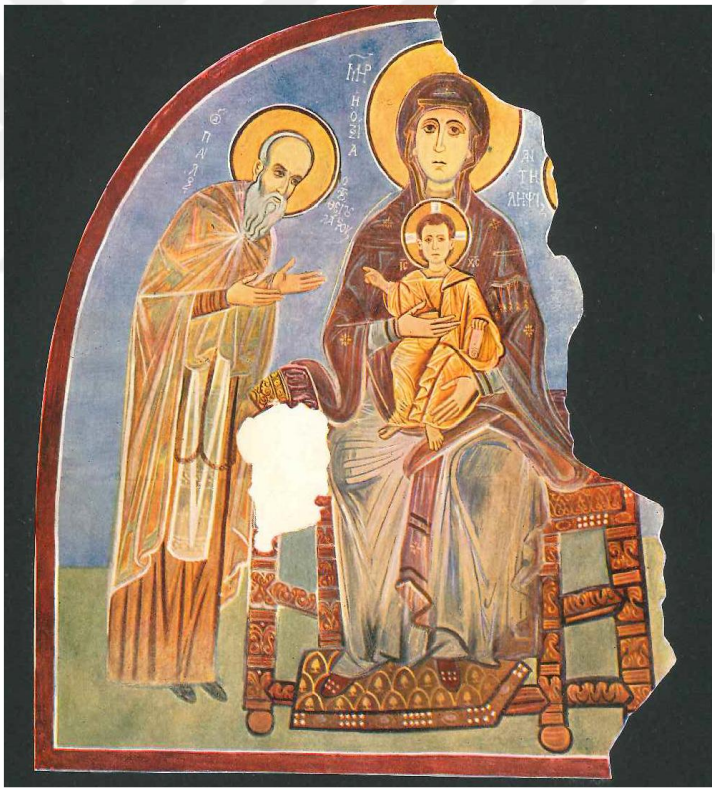

Resim 93. Stylos Mağarası, Meryem ve Çocuk İsa ile Genç Aziz Paulos

(Wulff, 1913)

[444] Muğla Yatağan duvar resmindeki Meryem dışında Nikopoia tipinin tasvirleri şu eserlerde karşımıza çıkar: İznik Koimesis Kilisesi (850), İstanbul Ayasofya Kilisesi'ndeki II. Ioannes ve Eirene mozaiği (1118-1136), Trabzon Ayasofya Kilisesi (1250), Beli Sırma Direkli Kilise (1020/1025), Göreme Kılıçlar ve Theotokos Kiliseleri (10. yüzyıl) (Ötüken, 1977: 97-98).

Muğla Yatağan'daki bir duvar resminde tasvir edilen Nikopoia Meryem, ayakta ve cepheden resmedilmiştir. Meryem, burada bir eliyle çocuk İsa'yı tutarken, diğer eliyle sağ alt köşeyi işaret etmektedir. Meryem'in hem sağında hem de solunda aziz figürlerine yer verilmiştir. 8. yüzyıldan sonra ortaya çıkan ''Aracı Meryem'' tasvirleri, 10. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu tasvirlerde Meryem'in genellikle sağ eli bir bani figürüne işaret etmektedir. Yatağan'da resmedilen Meryem'in sağ eliyle işaret ettiği tahrip olmuş yerde olasılıkla bir bani bulunuyordu (Özyurt-Özcan, 2015: 306).

Stylos Mağarası'nda çocuğunu tutan ve bir kutsama hareketi sergileyen tahtta oturur bir vaziyette tasvir edilen Meryem önemli bir figür olarak karşımıza çıkar[445]. Stylos Mağarası'nda Theotokos'un resmedilmesinin önemli bir sebebi de Stylos Manastırı'nın Theotokos'a adanmasıyla ilişkilidir. Elbette manastır başlangıçta ve daha sonra ''Aziz Paulos Manastırı'' olarak tanınmış ve ünlenmiştir (Zäh, 2016: 70-71)[446].

Stylos Mağarası'nın ikonografisinde önemli ayrıntılardan biri İsa'nın Vaftizi sahnesinde karşımıza çıkar. Sahnede yer alan aşağı doğru uçan güvercin ile ağacın köküne yerleştirilmiş olan balta, Erken Hıristiyan sanatında yaygın olan unsurlardır (Resim 94). Bununla birlikte bu sahnede suya yerleştirilmiş haçlı sütun da (günümüzde kayıp) bu önemli ikonografik unsurlar arasındadır (Wulff, 1913: 212).

İsa'nın Tapınağa Takdimi sahnesi en geç 10. yüzyılda Erken Hıristiyan sanatının üç figürlü kompozisyonundan geliştirilerek dört figürlü bir olay örgüsü içerisinde karşımıza çıkmıştır (Resim 95). Wulff, sahnenin Erken Hıristiyan sanatının üç figürlü bir kompozisyonundan etkilenilerek oluşturulmuş olabileceğini öne sürmüştür. Burada Meryem'in Yusuf ile birlikte tapınağın soluna, Symeon'u da Anna ile birlikte tapınağın sağına yerleştirilmesi muhtemelen 11. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Burada çocuk İsa'yı tutan Meryem değil, Symeon'un kendisidir (Wulff, 1913: 211).

[445] Duvar resimlerinin bazıları Wiegand'ın zamanından bu yana nispeten iyi korunurken, bazıları ise hasar görerek tamamen kaybolmuştur (Wiegand, 1913: 94-95).
[446] Peschlow'a göre, Stylos Mağarası'nın duvar resimleri bir oturma yeri için öngörülmemiş, aksine manastır kurucusunu anma amacıyla yapılmışlardır (Peschlow, 2005: 198).

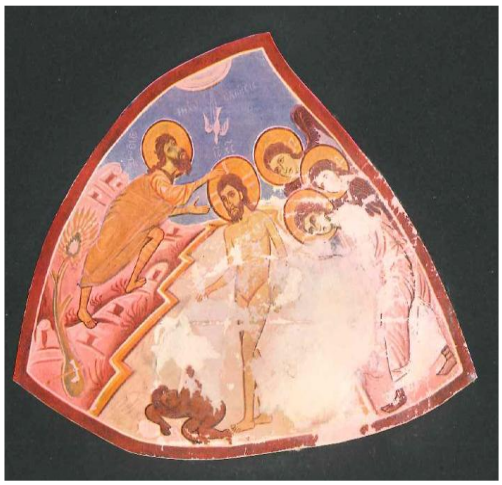

Resim 94. Stylos Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Wulff, 1913)

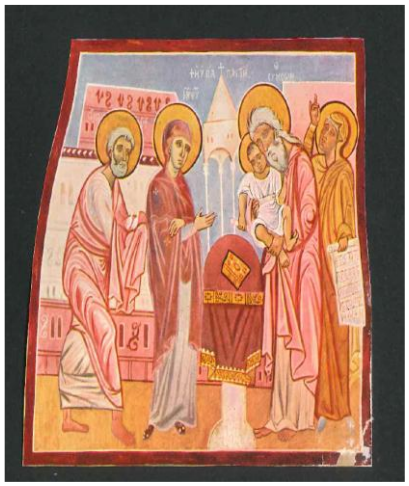

Resim 95. Stylos Mağarası, İsa'nın Tapınağa Takdimi (Wulff, 1913)

11. yüzyıla tarihlenen İsa'nın Doğumu sahnesinde Meryem yatağında oturur pozisyonuyla karşımıza çıkmıştır. Bu sahnede bilinen olay örgüsü İsa'nın banyosu bütünüyle tasvir edilmiştir. Bu duvar resmine en yakın örnek 12. yüzyılın birinci yarısına ait bir Athos el yazmasındaki minyatürdür. Ancak bu minyatürlü el yazmasında bir melek eksiktir. Her iki tasvir de sadece "kaval çalan" genç çoban ile Yusuf görülmektedir. Stylos Mağarası'ndaki sahnede ressam yıldız ile birlikte İsa'nın üzerine doğru inen ışık huzmesini atlamıştır (Wulff, 1913: 210-211).

Stylos Mağarası'ndaki duvar resimlerine Latmos bölgesinden en yakın olanı İsa Mağarası'dır. Burada da samanla karıştırılmış olan alçı sıva dikkati çekmektedir (Wiegand, 1913: 89; Wulff, 1913: 216; Zäh, 2016: 68)[447]. İsa Mağarası'nda dört bayram sahnesi tasvir edilmiştir. Bunlar; İsa'nın Doğumu, İsa'nın Vaftizi, İsa'nın Çarmıha Gerilişi ve Anastasis sahneleridir. Bayram sahnelerinin altında madalyon içerisinde kilise babaları ile azizler tasvir edilmiştir. Burada İsa'nın Doğumu sahnesi Stylos Mağarası'nınki ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Burada da Meryem aynı pozisyonda oturmaktadır ve İsa'nın banyo sahnesi tasvir edilmiştir. Ancak Stylos Mağarası'ndan farklı olarak burada sahnenin en üst kısmında yıldız öğesine yer vermiştir[448].

[447] ¾ cm kalınlığındaki bu sıva doğrudan kayanın üzerine yerleştirilmiş ve ince bir boya tabakası taşımaktadır (Wulff, 1913: 216-217).
[448] Beytüllahim Yıldızı, İsa'nın Doğumu sahnesinde doğumun gerçekleştiği zamanla ilgili tek ikonografik öğedir (Coşkuner, 2009: 63).

İsa Mağarası'nda resmedilen İsa'nın Vaftizi sahnesi Stylos Mağarası ile karşılaştırıldığında bir zenginlik göstermemektedir. Hatta İsa Mağarası'nda bazı ikonografik unsurlar eksiktir. Bunlar, balta ve ona eşlik eden ağaç resmedilmemiştir. Her iki mağarada da resmedilen meleklerin sayıları aynıdır. Tanrı'nın eli de Stylos Mağarası'nda da olduğu gibi tasvir edilmiştir. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi sahnesi Latmos'ta sadece iki mağarada resmedilmiştir: İsa ve Kellibaron mağaraları. İsa Mağarası'ndaki İsa'nın Çarmıha Gerilişi sahnesinde oldukça küçük başlı figür tiplemesi 12. yüzyıla işaret etmektedir (Wulff, 1913: 216-217, 218-220).

Kellibaron Mağarası'nda sahnelerde az sayıda figüre yer verilmiş, yani sadece tasvir edilen olayın en önemli kahramanları kompozisyonda yer almıştır (Prolović, 2004: 381). Kellibaron Mağarası'nda da İsa'nın yaşamına dair sahneler resmedilmiştir. Burada resmedilen İsa'nın Vaftizi sahnesinde yeni bir ikonografik unsur yoktur. Bununla birlikte bu sahnede nehir tanrısı da resmedilmemiştir. Buna karşın Stylos Mağarası'nda da tasvir edildiği gibi Kellibaron Mağarası'nda da İsa'nın Vaftizi sahnesinde balta ve ağaca yer verilmiştir (Wiegand, 1913: 95-96; Wulff, 1913: 222-223).

Kellibaron Mağarası'nda duvar resimleri kireç ve samandan yapılmış pürüzsüz bir sıva üzerine uygulanmıştır[449]. Renk skalası, yeşil, koyu sarı, beyazdır (Restle, 1967, I: 188-189). Prolović'e göre, Kellibaron Mağarası'nın Kapadokya'daki duvar resimleriyle doğrudan bir bağlantısı yoktur. Daha çok Girit veya Mora'da 13. yüzyılın çeşitli kiliseleriyle bir ilişki gösterilebilir (Prolović, 2004: 374-375). Restle, Kellibaron Mağarası'nın duvar resimlerini 12. yüzyılın sonlarına tarihlendirerek Geç Komnenos döneminin üslup özelliklerini taşıdığını belirtmiştir (Restle, 1967, I: 81).

Kellibaron mağarasının duvar resimleri ayrıca Patmos Adası'ndaki Ioannes Theologos Manastırı'nın yemekhanesindeki 12. yüzyıl sonuna tarihlenen duvar resimleri ile üslup özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Prolović, 2004: 386).

[449] Latmos duvar resimlerinde sıva içinde saman kullanılmasının sebebi dayanıklılık ve elastikliğin en iyi biçimde elde edinilmesi içindir (Ruggieri, 1998: 159).

Latmos'ta duvar resimleriyle kaplı iki mağara daha vardır. Bunlardan biri Başmelek mağarası; diğeri Eğridere Manastırı'na ait olduğu düşünülen ''Kelim'' mağarasıdır. Ancak bu mağaraların ikonografisi yukarıda sözü edilen mağaraların ikonografisinden çok farklıdır[450]. Latmos bölgesinin duvar resimleri ''taşra'' üslubuna ait olup, duvar resimlerinin en eskileri 8. yüzyıla, en yenileri ise 13. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır (Vocotopoulos, 1966-1967: 99).

Latmos'ta mağaralarda duvar resimlerinde genellikle bayram sahneleri resmedilmiştir[451]. Stylos Mağarası'nda (Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu, İsa'nın Tapınağa Takdimi, İsa'nın Vaftizi ve İsa'nın Başkalaşımı), İsa veya Latmos Mağarası'nda (İsa'nın Doğumu, İsa'nın Vaftizi, İsa'nın Çarmıha Gerilişi ve Anastasis) ve Kellibaron'da (İsa'nın Tapınağa Takdimi, İsa'nın Vaftizi, Metamorphosis, İsa'nın Çarmıha Gerilişi ve Anastasis) resmedilmiştir[452]. Buna karşın Pantokrator Mağarası'nda herhangi bir bayram sahnesi tasvir edilmemiştir.

Latmos Bölgesi'ndeki mağaralar içerisinde yer alan duvar resimlerinde İsa başlıca tasvir edilen figürdür. İsa, Latmos'taki mağaralarda çocukluk, yetişkinlik ve çektikleri dönemine ait sahnelerde karşımıza çıkmıştır. Stylos'ta, İsa'nın çocukluk (İsa'nın Doğumu) ve yetişkinlik (İsa'nın Vaftizi) dönemlerinden sahneler tasvir edilmiştir. İsa ve Kellibaron mağaralarında İsa'nın çocukluk, yetişkinlik ve çektikleri (İsa'nın Çarmıha Gerilişi) döneminden sahneler resmedildiği görülmektedir[453]. Latmos'ta İsa'nın yaşamına dair olayların yer aldığı mağaralarda Meryem ise daha az resmedilmiştir. Meryem'in hayatına ilişkin olayların anlatıldığı sahneler, Latmos'ta sadece Stylos Mağarası'nda resmedilmiştir. Stylos Mağarası'nda Meryem'in resmedilme nedeni manastıra adanışı ile ilgili olmalıdır. Pantokrator, İsa ve Kellibaron mağaralarında ise Meryem'in çocuk İsa ile birlikte resmedildiği görülmektedir.

---

[450] Bu mağaralar için bkz. Ek.6 bölümü.

[451] Bizans Sanatı'nda bayram sahneleri: Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu, İsa'nın Tapınağa Takdimi, İsa'nın Vaftizi, Metamorphosis, Lazarus'un Dirilişi, Kudüs'e Giriş, İsa'nın Çarmıha Gerilmesi, Anastasis, Göğe Yükseliş, Pentekost, Koimesis (Kitzinger, 1988: 51-73).

[452] Anastasis: Yunanca bir kelime olan anastasis, en genel anlamıyla ''diriliş'' demektir. Anastasis hem İsa'nın ölüleri diriltişi hem de İsa'nın kendi dirilişini anlatmak için kullanılmıştır (Akyürek, 1995: 93).

[453] İsa'nın Çarmıha Gerilişi: Ortodoks kilise takvimine göre sekizinci yortu, İsa'nın Çarmıha Gerilişi ya da liturjide bilinen adıyla ''Kutsal Cuma''dır (Coşkuner, 2009: 88).

SONUÇ

Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan 10. yüzyılda Latmos manastır merkezinin kuruluşu hakkında bilgiler edinilmektedir. Latmos keşişleri dağın sunduğu kenobitik, eremitik ve münzevi yaşam olanaklarını eşit olarak paylaşmıştır. Bölgede çok sayıda keşiş mağarası, kilise, şapel ve manastır inşa edilmiştir (Ragia, 2008: 282-283).

Bölgenin Sina ile olan bağlantısının izlenimi Mısır sanatının etkisinin bir ürünü olan Pantokrator Mağarası'nda tasvir edilen duvar resmiyle pekiştirilmiştir. Dolayısıyla bölgeye göç eden veya kaçan ilk keşişlerin 7. yüzyılın ikinci yarısında Mısır, Filistin ve Sina'dan geldikleri yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir (Wiegand, 1913: 178-179; Ragia, 2008: 28-29)[454]. Bölgede manastır inşası, Orta Bizans Dönemi'nde (843-1204) ve daha sonra özellikle Laskarisler Dönemi'nde yeniden gelişmiştir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 271-272; Peschlow, 2005: 182-185)[455].

Manastırların bazıları uzak kayalarda, bazıları kayalık yamaçlarda, bazıları da kıyı şeridinde ve adalar üzerinde bulunurlar. Çok küçük olanlar dışında hepsi kendilerini çevreleyen bir duvara sahiptir. Manastırlarda olası bir tehdit durumuna karşı gözetleme kuleleri ve çevre duvarları ekleyerek özel önlemler alındığı görülmüştür. Manastırlarda su ihtiyacı kaynaklardan, derelerden ve sarnıçlardan gelmekteydi. Cenaze törenlerinin manastırların yakınındaki şapellerde veya yakınlarındaki mezarlık alanlarında yapıldığı bilinmektedir (Peschlow, 1995: 712-713).

Bölgede inşa edilen kiliselerin planları birbirlerinden farklılık gösterirler. Örneğin; kapalı Yunan haçı planlı kiliseler (Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi ve Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi), Trikonkhos planlı (Kiliselik veya Kirselik), üç nefli tonozlu bazilika (İkiz Ada 4 No.lu Kilise). Bu yapılarda ana apsis dıştan üç, beş veya yedi cephelidir. Pastoforium hücreleri bağımsız mekanlar olarak tasarlanmamıştır. Yapıların çoğu Bizans'ın geç dönemine tarihlenmektedir. Ancak bazilikal planlı Stylos Manastırı Kilisesi 10. yüzyıla tarihlenmektedir (Peschlow, 1995: 713-714).

[454] Bölgede keçileri otlatan çobanların çok sayıda küçük yerleşim yerleri bulunur (Wiegand, 1913: 1).
[455] Latmos'taki Kellibaron, dağdaki en büyük manastırlar arasında yer almaktadır (Guyer, 1909: 136).

Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'nde olduğu gibi, İkiz Ada Manastır Kilisesi ve Stylos Manastırı Kilisesi'nde de narteksler yapıya sonradan eklenmişlerdir. İkiz Ada Manastır Kilisesi'nde kemerlerde görülen ''gizli tuğlalara'' benzer ''tuğla dolgulu harçlar'' Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'nde de kullanılmıştır. Bu gibi benzerlikler, Kahve Hisar Manastırı Kilisesi ve İkiz Ada Manastırı kiliselerini aynı döneme atfedilmesine izin vermektedir (Buchwald, 1979: 273-274).

Bölgede Erken Hıristiyanlık dönemine ait Herakleia ve Ioaniapolis'teki yapılar 5.-6. yüzyıla tarihlenmektedir. Latmos bölgesinde III. Ioannes Doukas Vatatzes (1222-1254) dönemine ait artan bir inşaat faaliyeti başlamıştır: çok önceden var olan manastırlar genişletilmiş (Stylos Manastırı, Kellibaron Manastırı, Kiliselik Manastırı) ve yenileri kurulmuştur (Kapıkırı Ada Manastırı, Mersinet İskelesi, İkiz Ada Manastırı). Kilise inşa faaliyeti Türklerin bölgeye gelmesi ile son bulmuştur (Peschlow, 1995: 716).

Stylos Manastırı Kilisesi ilk olarak 1913 yılında Wiegand tarafından yayınlanan plan çizimi dışında tanınmamakla birlikte monografik olarak çalışılmamıştır. Yapıya ilişkin çalışmalarımız önce sorunlarını ortaya koymakla başlamış, sonra hem arazi çalışmalarımız hem de yayınların yardımıyla bazı çözüm önerileri getirilmiştir. Stylos Manastırı'nın yayınlarda en az üç kilisesi olduğu belirtilmiş olsa da günümüze sadece bazilikal planlı kilise ile güneydoğudaki şapel gelebilmiştir. Kuzeydoğuda olduğu belirtilen şapel ise günümüzde yıkılmıştır.

Stylos Manastırı Kilisesi'nin zemin katındaki mezar odalarının ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte yapılan laboratuvar analizi sonuçlarına göre bu mekanların harcının kilise, şapel ve diğer birimlerinin harcına göre daha farklı bir dönem harcı olduğu sonucuna varılmıştır[456]. Latmos'ta zemin katının mezar odaları, üst katın ise üç nefli bazilikal planlı kilise olarak inşa edildiği Stylos Manastırı dışında başka bir örnek yoktur. Kilise, şapel ve çevredeki mekanlardan alınan harcın aynı ya da birbirine yakın bir dönem gösterdiği de analiz sonuçlarıyla saptanmıştır. Stylos Manastırı'nda 14. yüzyıla kadar manastır hayatının sürdüğü arşiv belgelerinden öğrenilmiştir.

[456] Malzeme analizi sonuçları için bkz. Ek.1.

Stylos Manastırı Kilisesi'nin önemli sorunlarından biri de plan tipi ile ilgilidir. Araştırmacılar, Stylos Manastırı Kilisesi'nin üç nefli bazilikal planlı bir yapı olduğu konusunda hem fikirdirler. Yapının naos oranları ancak bazilikal planda inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu sebeple Wiegand (1913) ve Peschlow (1995) ile aynı görüşteyiz. Kilisenin kuzey ve güneyinde bulunan kare planlı mekanlar pastoforium hücresi olmalıdır. Bazilikal planlı kiliselerin batısında yer alan narteks Stylos Manastırı Kilisesi'nde de mevcuttur.

Stylos Manastırı Kilisesi Orta Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş olmasına rağmen, plan tipi Erken Bizans Dönemini anımsatmaktadır. Bunda bölgeye Arap Yarımadası'ndan gelen rahiplerin etkisinin rolü büyüktür ki geldikleri yerlerin özelliklerinin mimariye etkisi olarak yorumlamak mümkündür.

Stylos Manastırı Kilisesi'nin önemi, Bizans kilise mimarisinde özellikle Erken Bizans Dönemi'nde (4.-6. yüzyıl) birçok örneği görülen ''Helenistik'' bazilika plan tipinde inşa edilmiş olmasıdır. Plan tipinin bu yapıda uygulanma nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Manastırın topografyası
b. Bölgede tuğla kullanımının az oluşu (Laskarisler dönemi hariç)
c. Manastırın ormanlık bir arazide bulunması
d. Manastıra erişimin güçlüğü
e. Kilisenin duvarlarının ince oluşu (0.76 m. duvar kalınlığı)
f. İklim özellikleri

Stylos Manastırı Kilisesi'nde hem inananların hac ve uğrak yeri olmasından dolayı büyük bir toplanma salonuna ihtiyaç hem de dini amaçlı törenlerin veya ayinlerin yapılabilme gereksinimlerini karşılama ihtiyacından dolayı bazilikal plan tipin bu yapıda uygulanmasının bir başka nedeni olarak gösterebiliriz. Kiliseye yan neflerin eklenmesi belki de bu gereksinimlerden kaynaklanmaktaydı. Stylos Manastırı Kilisesi'nin plan tipinin kaynağının Suriye ve Filistin bölgelerinin etkisinde inşa edilmiş olduğunu düşünmekteyiz.

Stylos Manastırı'nı inşa eden usta ya da ustalar ana kilisenin planını başta tek nef olarak düşünmüş olacaklar ki yayınlarda da belirtildiği gibi daha sonra yan nefleri kiliseye eklemiş olabilirler. Başta tek nefli bir plan tipini yansıtan kilise zamanla belki de artan rahip sayısına bağlı olarak genişletilmiş olabilir. Ancak arkeolojik bir kazı veya sondaj yapılmadan kesin olarak bir şey söylemek mümkün değildir.

Mimari incelemeler sonucunda kilisenin en az iki dönem geçirdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birinci dönem kilisenin tek nefli plan tipinde inşa edildiği dönemdir. İkinci dönem ise kiliseye yan neflerin eklenerek üç nefli bir bazilika olarak inşa edildiği dönemidir. Pastoforium hücreleri ile narteks belki de bu döneme yakın veya daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olabilir.

Kilisenin orijinalinde hangi örtü sistemi ile kaplı olduğu çalışmamızda tartıştığımız önemli sorunlar arasındadır. Kilisenin kırma çatı ile örtülü olması zeminde yer alan moloz yığınlarının az olmasından dolayı daha olası görünmektedir. Bu durumda kubbe veya tonoz ile örtülü olmadığını söyleyebiliriz. Stylos Manastırı Kilisesi'nin destek sistemi de çalışmamızdaki bir diğer sorundur. Bazilikal planlı bir yapı olduğu ve orman içerisinde yer almasıyla örtünün büyük bir olasılıkla bize ahşap olabileceğini düşündürmüştür. Buna bağlı olarak destek sisteminde de önerilerimiz olmuştur. Birinci önerimiz destek sisteminin ahşap sütunlarla sağlandığıdır. Bu malzemenin kolaylıkla manastırın bulunduğu alandan temin edilebileceğini düşünmekteyiz. İkinci önerimiz ise taş/tuğla örme paye olmuştur. Stylos Manastırı Kilisesi'nde mimari plastik eserler sayıca oldukça azdır[457].

Bir manastırın tanımlanmasında etkili olan üç mimari yapı arasında kilise, yemekhane ve çevre duvarı yer alır (Popović, 1997: 5). Stylos Manastırı'nda yemekhane dışında kilise ve çevre duvarı günümüze ulaşmıştır. Çevre duvarı, büyük olasılıkla Stylos Manastırı'nı korunma amaçlı yapılmıştır. Kule de stratejik konumu göz önüne alındığında olabilecek her türlü saldırıları önceden fark edebilmek amacıyla en yüksek kayanın üzerine inşa edilmiştir.

[457] Yapının mimari plastik eserleri için bkz. Değerlendirme bölümü.

Stylos Manastırı'nın batısındaki sarnıçlar tahıl, ambar ve erzak deposu olarak işlev görmüş; buna karşın yer altı sarnıçları ise manastırın su ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Stylos Manastırı, geniş bir alana yayılmış ve birbirlerine uzak mesafelerde konumlanan mekanlardan oluşmuştur. Yemekhane de kilisenin hemen yanında yer almaz. Güneydoğuda yer alan şapel ve mağara, manastır alanındaki kiliseye daha uzak mesafede yer alır. Benzer şekilde bu durum Kellibaron Manastırı'nda da görülmektedir.

Latmos Bölgesi'ndeki manastırların ortak özellikleri içlerinde bulunan bazı mekanlarla dikkati çekmektedir. Manastır alanında merkezde yer alan kiliseler, ''T'' planlı trapezalar, şapel, mağara, sarnıçlar ve mezar yapıları gibi mimari yapılar bölgenin manastır mimarisini şekillendirmede önemli bir rol oynamışlardır. Bu mimari mekanlar ihtiyaca göre inşa edilmiş olabilir. Bölgede manastır alanlarında merkezde yer alan ana kiliseler diğer kiliselere oranla daha büyük boyutlarda inşa edilmiştir.

Manastır alanlanında yer alan mağaralar da keşişlerin ayinlerini yürütebilmesi amacıyla kompleksin birer parçası olmuşlardır[458]. Mağaralara verilen isimlerin nereden geldiği tam olarak belli değildir[459]. Ancak Stylos Mağarası sadece manastırın adandığı Genç Aziz Paulos ve Meryem Ana ile ilgilidir (Delehaye, 1892: 35-36; Ragia, 2008: 35-36). Yeraltı sarnıçları, manastırların yakınında yer almışlardır. Manastırın kurucuları ve hegümenleri için manastır alanlarına veya yakın çevrelerine mezar yapıları inşa edilmiştir[460].

Stylos Manastırı, Bizans Dönemi'nde Anadolu'da bulunan önemli hac merkezlerinden biri olmuştur. Aynı zamanda Stylos Manastırı, kopyalanan el yazmaları ile birlikte bir üretim merkezidir[461]. Stylos Manastırı'nın ulaşımı zor olan ve oldukça yüksek bir yere inşa edilmesinin sebepleri arasında fiziksel olarak ''Tanrı'ya yakın olma'' gibi teolojik anlamlarının olduğu da düşünülebilir. Vahşi doğada hayatta kalabilmek bir kutsallık göstergesiydi (Morris, 1995: 32).

---

[458] Peschlow, mağaralarda resmedilen haçların değerli olduğunu söyleyerek aydınlık ve ışık yaydıklarını ifade etmiştir. Böylece en eski haçların küçük mağaralarda bulunduğunu fakat o zamandan beri tahrip olduklarını ileri sürmüştür (Peschlow, 2017: 265-266).

[459] Bölgede ''Havariler Mağarası'' yerel adıyla ''Gök Kaya Mağarası'' olarak bilinir ve muhtemelen içindeki turkuaz mavisi rengi sebebiyle' 'gökyüzü (mavi) kaya'' anlamına gelir (Zäh, 2016: 75-76).

[460] Bölgede Stylos Manastırı dışında Kellibaron Manastırı'nda da mezar yapıları bulunmaktadır.

[461] 10. yüzyılın ikinci çeyreğinde Latmos Dağı'ndaki Stylos Lavrası'nda yaşamış ve çalışmış, aynı zamanda tanınmış bir kâtip olan Mikhael adlı biri tarafından yazılmış el yazmaları bulunmaktadır (Bianconi, 2012: 31).

Münzeviler, Latmos'ta mağaralarda ve genellikle manastırların yakınında yaşarlardı. Kayaya oyulmuş basamaklar Latmos'ta birçok yerde korunmuştur. Ancak çoğu zaman mağaraya çıkış bir merdiven yardımıyla mümkün olmuştur (Vocotopoulos, 1966-1967: 99). Latmos'ta manastır topluluğunun başkanlığını başrahip üstleniyordu. Manastırların nihai olarak terk edilmesinden sonra, Latmos'taki manastır toplulukları hakkında bir bilgi yoktur. Stylos Manastırı'nın rahipleri, 1285 yılından sonra 1295 yılına kadar manastırın İstanbul'daki *metochion*unda yaşamışlardır. Sadece Kellibaron Manastırı'nın 1453 yılına kadar ayakta kaldığı bilinmektedir. Manastırların varlığını hatırlatan tek şey 15 Aralık'ta kutlanan Genç Aziz Paulos'un anısıdır (Ragia, 2008: 285, 302).

Latmos bölgesinde yer alan manastırlar arasında ‘‘lavra tipi’’ olarak tanımlananların yerleşime oldukça uzakta ve ıssız bir konumda inşa edildikleri, bunun yanı sıra Kiliselik Manastırı hariç ‘‘kenobitik tipi’’ olarak tanımlanan manastırların ise yerleşime yakın oldukları saptanmıştır. Özellikle bölgede Laskarisler Dönemi'nde kenobitik manastır sisteminin yaygın olduğu da görülmüştür.

Sonuç olarak; 10. yüzyılda inşa edilen ve başrahibi Genç Aziz Paulos'un inşa ettirdiği Stylos Manastırı Kilisesi'nin üç nefli Helenistik bazilikal planlı bir yapı olabileceği ve en az 2 dönem geçirdiği düşünülmüştür. Stylos Mağarası'nın duvar resimleri üslup ve ikonografi özelliklerine göre Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir. Stylos Manastırı, bölgede en fazla hegümen sayısına sahip manastırdır. Yapı, onarımlar görmüş ve günümüzde büyük ölçüde yıkılmıştır.

KAYNAKÇA

AHRWEILER, H. (1960), Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles. *Bulletin de Correspondance Hellènique, 84:* 1-111.

AKARCA, A. ve AKARCA, T. (1954), *Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

AKKURNAZ, S. (2018), Latmos ve Herakleia Yerleşimleri. E. Akdeniz ve S. Akkurnaz (Ed.). *Aydın'da Bir Dünya Kültür Mirası Latmos* (s.29-64). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

AKURGAL, E. (1988), *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.

AKSÖYEK, S. (2009), *Zeytinbağı (Tirilye); Kemerli (Panagia Pantobasilissa) Kilise*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

AKYÜREK, E. (1995), *Kariye Parekklesionu: Bir Mezar Şapeli Olarak İkonografik Programının Yorumlanması ve İşlevi*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ALEV, A.Ö. (2014), *Kappadokia Göreme Vadisi'nde Meryem Siklusu*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ALI, A. S. (1916), *A Short History of The Saracens*. London: Macmillan and Co. Yayınları.

AMANTOS, K. (1953), *Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινά*. Θεσσαλονίχη.

ANGOLD, M. (1975), *A Byzantine Government In Exile: Government and Society Under The Laskarids of Nicaea, 1204-1261*. London: Oxford University Press.

ARMSTRONG, P. ve KIRBY, A. (1994), Text and stone: Evergetis, Christodoulos and Meletios. M. Mullett ve A. Kirby (Ed.). *The Theotokos Evergetis and eleventh-century monasticism* (s.146-161). Belfast: Byzantine Enterprises.

ASANO, K. (2010), *The Island of St. Nicholas Excavation and Survey of the Gemiler Island Area Lycia, Turkey.* Osaka University Press.

AYDIN, A. (2001), Kilikia ve İsauria Bölgesi Kiliselerindeki Galeriler. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 2*: 117-122.

BARTUSIS, M. (1991), ''Proasteion''. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol*. III, s.1724) (Ed. A. Kazhdan). New York: Oxford University Press.

BAYET, C. (2009), *Byzantine Art.* New York-USA: Parkstone Press International.

BAYNES, N. H. ve MOSS, L.B. (1962), *Byzantium, An Introduction to East Roman Civilation.* Oxford: Clarendon Press.

BEAN, G. E. (1965), Inscriptions of Elaea and Lebedus. *Belleten, 29:* 585-597.

BECK, H.G. (1959), *Kirche und Theologische Literatür Im Byzantinischen Reich*. München: Verlagsbuch Handlung.

BIANCONI, D. (2012), Michele della lavra di Stilo. Qualche nuova attribuzione e Considerazione. *Scripta, 5*: 31-41.

BİRSEL, İ. (2015), *Karia Mezar Mimarisi, Klasik Dönem Öncesi.* İzmir: Sergi Kitabevi.

BOYANA, H. (2006), Vergi Listelerine Göre Attika-Delos Deniz Birliği ve Ionia ile İlişkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi XXI:* 19-48.

BUCHWALD, H. (1979), ‘‘Lascarid Architecture’’. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 28*: 261-296.

BUCHWALD, H. (2015), Churches EA and E at Sardis (Report 6) K. Kiefer and A. Ramage (Eds). *Archaeological Exploration of Sardis.* Cambridge: Harvard University Press.

BUTLER, H.C. (1903), *Architecture, sculpture, mosaic and wall-painting in Northern Central Syria and The Djebel Hauran*. Publications of an American Archaeological Expedition to Syria in 1899-1900 (Band 2): Architecture and Other Arts.

BUTLER, H.C. (1929), *Early Churches In Syria Fourth To Seventh Centuries.* Princeton: Princeton University Press.

BREWSTER, H. (1993), *Classical Anatolia: The Glory of Hellenisim.* London.

BRUNOV, N. (1926), Die Odalar-Djami von Konstantinopel. *Byzantinische Zeitschrift 26*: 352-372.

CAMERON, A. (2002), ‘‘Mount Athos and the Byzantine World’’. *Mount Athos: Microcosm of the Christian East* (s.11-28). Graham Speake and Kallistos Ware. (Eds.) Cambridge University Press.

CARR, A.W. (1991), ‘‘Deesis’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*I*, s.*599-600). Oxford: Oxford University Press.

CHANDLER, R. (1806), *Voyages Dans L’Asie Mineure Et En Grece Faits Aux Depens De La Societe Des Dilettanti, Dans Les Anners 1764, 1765 et 1766.* Tome: I. Paris: Arthus Bertrand Libraire, quai des Augustius. Buission, Libraire, rue Hautefeuille.

CHATZIDAKIS, M. (1997), *Hosios Loukas, Byzantine Art in Greece, Mosaics-Wall Painting.* Athens: Melissa Publishing House.

COŞKUNER, B. (2009), *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa’nın Doğumu ve İsa’nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Ankara.

CORMACK, R. (1967), Byzantine Cappadocia: The Archaic Group of Wall-Paintings. *Journal of the British Archaeological Association, 30:*1, s.19-36.

CUTLER, A.W. ve KAZHDAN, A. (1991), ‘‘Protoevangelion of James’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium (Vol.* III, s. 1744-1745). New York-Oxford: Oxford University Press.

ÇETİNKAYA, H. (2011), Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*: 18-38.

DARKOT, B. ve TUNCEL, M. (1978), *Ege Bölgesi Coğrafyası*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

DARROUZES, J. (1970), *Recherches Sur Les Οφφίκια De L’Orient Chretien 11*. Paris: Institut Français D’Etudes Byzantines.

DELEHAYE, H. (1892), ‘‘Vita S. Pauli Iunioris in monte Latro’’, *AB 11*: 5-74, 136-182.

DELEHAYE, H. (1923), *Les Saints Stylites*. Paris: Librairie Auguste Picard.

DENNIS, G. (2000), "*Kellibara I: Typikon of Michael VIII Palaiologos for the Monastery of St. Demetrios of the Palaiologoi-Kellibara in Constantinople*". J. Thomas and A.C. Hero (Eds.) Byzantine Monastic Foundation Documents. Vol I: 1237-1253. Washington DC.

DIMITROKALLIS, G. (1963), Ο Βγζαντινος Ναος Της Αγιας Τεκλας-Εγβοιας. Ανατγπον Εκ Των "Τεχνικων Χρονικων" *Γενικη Εκδοσις -Τεγχος 227:* 52-75. Ιογνιος.

DIMITROKALLIS, G. (1968), The Byzantine Churches of Naxos. *American Journal of Archaeology, 72,* No.1: 283-286.

DISTELRATH, A. (2011), *Miras: I Yerleşim ve Yaşam Alanı olarak Ören Yeri, Herakleia (Latmos) için bir Koruma Konsepti*. İstanbul: Ege Yayınları.

DISTELRATH, A. (2018), *Miras: IV: Latmos Herakleia'sı için bir Koruma Konsepti*. İstanbul: Ege Yayınları.

DITTEN, H. (1990), Zu den Μαῦροι der Vita S. Pauli Junioris in Monte Latro (10. Jh.), dem Personennamen Mauros (um 700), der Μαυρουσιάς der Vita S. Petri Atroënsis und den Äthiopiern der Vita SS. 42 martyrum Amoriensium (9. Jh..). *Klio, 72*: 254-269.

DURUKAN, A. (1982), *Balat'taki Türk Devri Yapıları.* Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

DURUKAN, A. (2003), Ortaçağ Türk Tarihinde Balıkesir ve Çevresi (1080-1453). F. Özdem (Ed.) *Bitek Kent: Balıkesir* (s. 51-69). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DURUKAN, A. (2014), Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit. *Turkish Studies, Vol.9/10*: 391-502.

DÖLGER, F. (1932*), Regesten Der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von*

565-1453. Teile in einem Band: 3 (Regesten Von 1204-1282). München-Berlin: Verlag R. Oldenbourg.

DÖLGER, F. (1924), *Regesten Der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453.* Teile in einem Band: 1 (Regesten Von 565-1025). München-Berlin: Verlag R. Oldenbourg.

EREL, C. (2008), *Hagios Philon Kilisesi ve Karpaz bölgesi*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ERHAT, A. (1979), *Karya'dan Pamfilya'ya Mavi Yolculuk*. İstanbul: Cem Yayınevi.

EYİCE, S. (1969), Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler. *Belleten, 33*: 325-358.

EYİCE, S. (1952), Amasra Kalesinde Fatih Mehmed II. tarafından camiye çevrilmiş iki eski Bizans kilisesi hakkında notlar. *Belleten 131:* 2-4.

EYİCE, S. (1971), *Karadağ (Binbir Kilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

EYİCE, S. (1978), Bafa Gölü ve Herakleia. *İlgi,* Nisan, Sayı: 26: 9-13.

EYİCE, S. (1980), *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

FIACCADORI, G. (2000), ''Latros Testament of Paul the Younger for the Monastery of the Mother of God *tou Stylou* on Mount Latros''. J. Thomas ve A.C. Hero (Eds.). Byzantine Monastic Documents. Vol.I *Dumbarton Oaks Studites, XXXV*: 135-142.

FOSS, C. (1972), *Byzantine Cities of Western Asia Minor.* Ph.D Thesis, Harvard University, Cambridge.

FOSS, C. (1977), Archaeology and the ''Twenty Cities'' of Byzantine Asia. *American Journal of Archaeology,* Vol.81: 469-486.

FOSS, C. (1991), ''Thrakesian''. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.2080).

New York-Oxford: Oxford University Press.

FOSS, C. (2002), ‘‘Pilgrimage in Medieval Asia Minor’’. *Dumbarton Oaks, 56*: 129-151.

GABRA, G. (2002), *Coptic Monasteries Egypt's Monastic Art and Architecture*. New York: The American University in Cario Press.

GASTGEBER, C. ve KRESTEN, O. (2015), *Das Chartular des Paulos-Klosters am Berge-Latros.* Wiener Byzantinistische Studien Band: 30. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

GEROLYMATOU, M. (2016), *Βυζαντινα Εγγραφα Της Μονης Πατμος Γ' Πατριαρχικα*. Αθηνα.

GEROLYMATOU, M. (2019), Les Mobilites monastiques en Orient et en Occident de L' Antiquite tardive au Moyen Age. O. Delouıs, M. Mossakowska-Gaubert et A. Peters- Custot (Eds.). *Un Monastere Isole: Le Cas De Patmos*. (s.223-234). Rome: Ecole Française De Rome Publications.

GOUFFIER, C. (1782), *Voyage Pittoresque de La Grece.* Tome I-II. Paris.

GOUGH, M. (1968), Alahan Monastery: A Masterpiece of Early Christian Architecture. *The Metropolistan Museum of Art, Vol. 26:* 455-464.

GUYER, S. (1909), ‘‘Die Byzantinischen Klöster im Latmos-Gebirge bei Milet’’, *Klio 9:* 134-137.

GREAVES, ALAN M. (2002), *Miletos A History*. Routledge: London.

GREGOIRE, H. (1922), *Recueil Des Inscriptions Greques-Chretiennes D'Asie Mineure.* Paris: E. Leroux.

GROSSMANN, P. ve SEVERIN, H.G. (1981), Forschungen in Südostlichen Lykien *Türk Arkeoloji Dergisi, XXV*: 101-109.

HALDON, J. (2007), *Bizans Tarih Atlası.* (Çev. Ali Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

HALLENSLEBEN, H. (1963-1964), Untersuchungen zur Geshichte der ehemaligen Pammakaristos Kirche, der heutigen Fethiye Camii in İstanbul. *İstanbuler Mitteilungen 13/14*: 128-193.

HALKIN, F. (1974), Deux saints moines du Latros: Abraham et Etienne le Xylinite. *Analecta Bollandiana, Revue Critique D'Hagiographie, Tome: 92-Fasc.1-2:* 12.

HAMILTON, J.A. (1933), *Byzantine Architecture and Decoration.* London: B. T. Batsford Ltd.

HARRISON, R.M. (1963), ''Churches and Chapels of Certain Lycian''. *Anatolian Studies 13*: 117-151.

HASLUCK, F. W. (1924), *Athos and Its Monasteries*. London: Kegan Paul, Trench Trubner&Co. Ltd.

HASOL, D. (1993), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınevi.

HERDA, A., BRÜCKNER, H., MÜLLENHOFF, M. ve KNIPPING, M. (2019), From the Gulf of Latmos to Lake Bafa: On the History, Geoarchaeology and Palynology of the Lower Maeander Valley at the Foot of the Latmos Mountain. *Hesperia 88,* No.1: 1-86.

HILD, F. (2014), *Meilensteine, Straßen und das Verkehrsnetz der Provinz Karia*. Band: 33. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

HODDINOTT, R.F. (1963), *Early Byzantine Churches In Macedonia and Southern Serbia*. London: MacMillan & Co LTD.

HODDINOTT, R.F. (1975), *Bulgaria in Antiquity*. London: Ernest Benn Limited.

HÖHFELD, V. (2017), *Herakleia-Stadt und Landschaft des Latmos*. Ein Historisch-Geografischer Leitfaden durch das Latmos-gebirge und seine Umgebung Band.37. Tübingen.

JANIN, R. (1921), La Bithynie sous L'Empire Byzantin. *Echos d'Orient., 20*: 168-182, 301-319.

JANIN, R. (1975), *Institut Français d'Etudes Byzantines Les Eglises et les Monasteres des Grands, Centres Byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galeisos, Trebizonde, Athenes, Thessalonique).* Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines.

JERPHANION, R.P. (1913), Rapport sur une Mission d'Etudes En Cappadoce. *Rue Bonaparte, 28:* 3-23.

JOHNSON, M. ve WILKINSON, J. (1991), ‘‘Basilika’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol*. I, s.264-265). New York-Oxford: Oxford University Press.

KALLIGAS, A. H., (2010), *Monemvasia A Byzantine City State*. Routledge: New York.

KAUTZSCH, R. (1936), *Kapitallstudien, Beitrage zu einer Geschicte des Spaetantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrbundent*. Berlin-Leipzig: Verlag Von Walter de Gruyter & Co.

KAZHDAN, A. (1991), ‘‘Paul of Latros’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.1608). New York-Oxford: Oxford University Press.

KAZHDAN, A. (1991), ‘‘Paul of Monemvasia’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium (Vol.* III, s.1608-1609). New York-Oxford: Oxford University Press.

KAZHDAN, A. ve TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Stauropegion’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.1946-1947). New York-Oxford: Oxford University Press.

KAZHDAN, A.P. ve TALBOT, A.M. (1998) ’‘Paulos the Younger of Latros’’. *Dumbarton Oaks Hagiography Database*. (s.80). Washington, DC.

KAZHDAN, A. ve ŠEVČENKO, N.P. (1991), ‘‘Anargyroi’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*I, s.85). New York-Oxford: Oxford University Press.

KAZHDAN, A. ve ŠEVČENKO, N.P. (1991), ‘‘Stylite’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.1971). New York-Oxford: Oxford University Press.

KAZHDAN, A. ve ŠEVČENKO, N.P. (1991), ‘‘Vita’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.2180). New York-Oxford: Oxford University Press.

KAZHDAN, A.P. (2006), ‘‘Paul of Latros and some other provincial saints’’. C. Angelidi (Ed.). A History of Byzantine Literature (850-1000) (s. 211-229). Athens: National Hellenic Research Foundation.

KIZIL, A. (2002), *Uygarlıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi*. Milas: Milas Belediyesi

Kültür Yayınları.

KIRBY, A. (1993), *The Archaeology of Christodoulos: Monastic Practise and Monastic Building in Eleventh-Century Byzantium*. MA. Thesis, The Queen's of Belfast.

KIRBY, A. (1996), Hosios Christodoulos: An Eleventh-Century Byzantine Saints and His Monasteries. *Byzantino Slavica. LVII (I):* 293-309.

KIRBY, A. ve MERCANGÖZ, Z. (2002), ''Söke'nin Şirin Köşesi Bafa'dan Hıristiyanlık Eserleri''. A. Öztürk (Ed.) *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu: Söke-Türkiye 15-16 Kasım 2001 Bildiriler:* (s.264-284), İzmir: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

KITZINGER, E. (1988), ''Reflections on the Feast Cycle in Byzantine Art''. *Cahiers Archeologique 36:* 51-73.

KLEISS, W. (1965), ''Neue Befunde zur Chalkopratenkirche''. *Istanbuler Mitteilungen XV*: 149-167.

KRESTEN, O. (2000), Das Kloster des heiligen Paulos am Berge Latros oder vom Berge Latros? *Jahrbuch der Österreichhischen Byzantinistik 50:* 187-204.

KRISCHEN, F. (1922), *Die Befestigungen von Herakleia am Latmos.* Milet III.2. Berlin.

KÜÇÜKEREN, C. (2000), *Güneybatı Anadolu Karya Uygarlığı*. İstanbul: Ray Sigorta Yayınları.

KOCH, G. (2008), *Türkiye'deki Geç Antik Dönem Önemli Dönem Merkezleri ile Birlikte Erken Hıristiyan Sanatı.* (Çev. Ayşe Aydın). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

KOUNTOURA-GALAKE, E. (1999), The Location of the Monastery of Chryse Petra. *Byzantina Symmeikta, 13*: 69-75.

KRAUSMÜLLER, D. (2021), Emperors, Patriarchs, Metropolitans, Deacons and

Monks: Individulas and Groups in the Byzantine Church (6th-11th Centuries). *Scrinium, Vol.17:* 199-238.

KRAUTHEIMER, R. (1965), *Early Christian and Byzantine Architecture.* Harmondsworth. Middlesex: Penguin Books Ltd.

LAURENT, V. (1972), *Le Corpus Des Sceaux De L'Empire Byzantin.* Tome: V. Paris: Publications De L'Institut Français D'Etudes Byzantines.

LAZARIDES, P. (1980), *The Monastery of Hosios Lukas.* Athens: Hannibal Editions.

LEVTCHENKO, M. V. (2007), *Bizans Tarihi,* (Çev. Maide Selen), İstanbul: Doruk Yayınları.

LOCH, S. (1957), *Athos: The Holy Mountain*. Thessaloniki: Librairie Molho.

LOHMANN, H. (2019), Feldforschungen im Latmos. Forschungen im Umland von Herakleia am Latmos. *Asia Minor Studien 93*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

MACDONALD, W. (1968), *Early Christian & Byzantine Architecture*. London.

MALAMUT, E. (1988), *Les Iles De L'Empire Byzantin*. Paris: Publications De La Sorbonne.

MALAMUT, E. (1993), *Sur La Route Des Saints Byzantins*. Paris: CNRS Editions.

MANGO, C. (1968), The Monastery of St. Abercius at Kursunlu (Elegmi) in Bithynia. *Dumbarton Oaks Papers, 22*: 169-176.

MANGO, C. (2006), *Bizans Mimarisi* (Çev. Mine Kadiroğlu). Ankara: Özel Basım.

MANSEL, A.M. (1971), *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MATHEWS, T. (1971), *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy.* London: University Press.

MATHEWS, T. (1976), *The Byzantine Churches of İstanbul: A Photographic Survey.* Pennsylvania: University Press.

MERCANGÖZ, Z. (1985), *Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

MERCANGÖZ, Z. (1990), Bafa Gölü Kirselik'teki Manastır Kilisesi. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi V:* 117-138.

MERCANGÖZ, Z. (1992), Kapıkırı Adası'ndaki Manastır Kilisesi Üzerine Düşünceler. *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi VI:* 73-90.

MERCANGÖZ, Z. (1995), Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler. *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Cilt II*, s.485-495. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. (Ayrıbasım).

MERCANGÖZ, Z. (1998), ''İzmir ve Çevresi Bizans Yapıları; Kurşunlu Manastırı''. N. Ülker (Ed.). *Uluslararası İzmir Sempozyumu: 15-17 Mayıs 1995-İzmir: Bildiriler* (s. 33-56). İzmir: Ege Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi.

MERCANGÖZ, Z. (2001), Kuşadası'nın Kültür Mirasında İki Bizans Kalıntısı: Kurşunlu Manastır ve Kadı Kalesi. A.G. Şerifoğlu (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu: 23-26 Şubat 2000 Bildiriler* (s.139-145). İzmir.

MEYER, P. (1894), *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

MIKLOSICH, F. ve MULLER, J. (1871), *Acta Et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra Et Profana, Vol. IV*. Vindobonae.

MIKLOSICH, F. ve MULLER, J. (1890), Diplomata Et Acta Monasterii Sancti Ioannis *Theologi In Patmos Insula, Vol.VI.* Vidobonae.

MILLET, G. (1916), *L'Ecole Grecque Dans L'Architecture Byzantine*. Paris: Ernest Leroux Editeur.

MILET, G. ve RICE, T.D. (1936), *Byzantine Painting at Trebizond*. London: G. Allen &

Unwin Limited.

MILLINGEN, A. van (1912), *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture.* London: Mc Millian and Co. Ltd.

MORRIS, R. (1995), *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118.* Cambridge University Press.

MOUTSOPOULOS, N.C. (1981), *Mount Athos A brief account of its history and architecture.* Thessaloniki: Mr D. Voudouris.

MÜLLER-WIENER, W. (1961), Mittelalterliche Befestitungen im südlichen Jonien. *Istanbuler Mitteilungen 11:* 5-122.

MÜLLER-WIENER, W. (2001), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. (Çev. Ü. Sayın) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

MYLONAS, P.M. (1979), Les étapes successives de construction du Protaton au Mont Athos. *Cahiers Archeologıques 28*: 143-160.

MYLONAS, P. M. (2000), *Atlas Des Athos*. Wasmuth.

NAUSCH, H.W. (1976), *Untersuchungen Zur Pfeilerbasilika Im 9. Jahrhundert In Kleinasien*. Ph.D Dissertation. Ludwig-Maximilians-Universität zu München.

NIEWÖHNER, P. (2013), Neue spät- und nachantike Monumente von Milet und der Mittelbyzantinische Zerfall des anatolischen Städtewesens. *Archäologischer Anzeiger, 2*: 165-233.

NIEWÖHNER, P. (2017), Monasteries. *The Archaeology of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of The Turks.* P. Niewöhner (Ed.). (s. 119-128). New York: Oxford University Press.

NICOL, D.M. (1963), *Meteora The Rock Monasteries of Thessaly.* London: Chapman and Hall Ltd.

NIKONANOS, N. (1979), *Βυζαντινοι ναοι της Θεσσαίας, Άπο το 10° αιώνα ώς την Κατακτήση της περιοχης απο τους τούρκους το 1393*. Αθήνα.

OIKONOMIDES, N. (1991), ‘‘Chrysobull’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* I, s.451-452). New York-Oxford: Oxford University Press.

OMONT, H. (1888), Note Sur un Manuscrit grec copie en 1050 au mont Latros Anatolie. *Revue des Etudes Grecques 1:* 336-339.

ORLANDOS, A.K. (1952), *Παλαιοχριστιανική βασιλική I.* Athens.

ORLANDOS, A. K. (1958), *Μοναστηριαχή Αρχιτεχτονιχή*. Athens.

OSTROGORSKY, G. (1981), *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

OUSTERHOUT, R. (1990), ‘‘Observations On The Recessed Brick Technique During The Palaeologian Period’’. *Archaiologikon Deltion 39:* 163-339.

ÖTÜKEN, S.Y. (1977), Yatağan İlçesine Bağlı Yava Köyü Yakınlarındaki Bizans Freskoları İkonografik İncelemeler. *Sanat Tarihi Yıllığı 7*: 89-106.

ÖTÜKEN, S.Y., DURUKAN, A., ACUN, H. ve PEKAK, M.S. (1986), *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

ÖTÜKEN, S.Y. (1990), Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik ve Estetik Çözümler. Ankara: *Vakıflar Dergisi 21:* 395-410.

ÖZYURT-ÖZCAN, H. (2015), Karia Bölgesi Bizans Dönemi Duvar Resimleri Üzerine İncelemeler-2013. ‘‘Muğla’nın Yatağan, Milas ve Datça İlçelerindeki Çalışmalar’’. A. Özme (Haz.). 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, II. Cilt, 02-06 Haziran 2014-Gaziantep* (s.301-310). Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık.

ÖZYURT-ÖZCAN, H. (2017), Karia Bölgesi Bizans Dönemi Duvar Resimleri Üzerine

İncelemeler. *"Latmos Bölgesindeki Çalışmalar".* C. Keskin (Haz.). *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt, 23-27 Mayıs 2016 Edirne* (s. 691-701). Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri.

PAPACHRYSSANTHOU, D. (1973), La Vie monastique dans les campagnes byzantines du VIII e au XI e siècle. *Byzantion, 43:* 158-180.

PAPADAKIS, A. (1991), ''Hesychasm''. *The Oxford Dictionary of Byzantium (Vol.*II: s.923-924). New York-Oxford: Oxford University Press.

PAPADAKIS, A. (1991), ''Bishop''. *The Oxford Dictionary of Byzantium (Vol.*I, s.291-292). New York-Oxford: Oxford University Press.

PAPADOPOULOS, S. (1964), *Patmos Das Kloster Des Ioannaes Theologos*. The Monastery of St. John The Theologian Press.

PEKAK, M.S. (1984), *İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi (İmrahor Camii).* Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

PEKAK, M.S. (2000), İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 10:* 100-121.

PEKAK, M.S. (2009), *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

PELEKANIDIS, S. (1961-1963), Ereunai en Anw Makedonia. *Makedonika 5:* 366-380.

PELEKANIDIS, S. (1985), Kastoria and Its Byzantine Monuments. M. Chatzidakis (Ed.). *Byzantine Art in Greece, Mosaics-Wall Paintings* (s. 5-13). Athens: Melissa Publishing House.

PESCHLOW, U. (1995), ''Latmos''. *Reallexikon Zur Byzantinischen Kunst V:* 651-716.

PESCHLOW-BINDOKAT, A. (1996), *Der Latmos Eine Unbekannte Gebirgslandschaft* An Der Türkischen Westküste. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

PESCHLOW, U. (1996), Die Latmos Region In Byzantinischer Zeit. A. Peschlow-

Bindokat (Haz.). *Der Latmos Eine Unbekannte Gebirgslandschaft An Der Türkischen Westküste.* (s. 58-86). Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

PESCHLOW-BINDOKAT, A. (2002), Die Hethiter im Latmos: Eine hethitisch-luwische Hieroglyphen-Inschrift am Suratkaya (Beşparmak/Westtürkei). *Antike Welt, 33:* 211-215.

PESCHLOW-BINDOKAT, A. (2005), *Latmos'ta Bir Karia Kenti Herakleia Şehir ve Çevresi.* (Çev. F. Özcan). İstanbul: Homer Kitabevi.

PESCHLOW, U (2005), Bizans Dönemi'nde Latmos Bölgesi. A. Peschlow-Bindokat (Haz.). *Latmos'ta Bir Karia Kenti Herakleia Şehir ve Çevresi*. (s. 161-201). (Çev. F. Özcan). İstanbul: Homer Kitabevi.

PESCHLOW-BINDOKAT, A. (2006), *Tarihöncesi İnsan Resimleri Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri*. (Çev. Işıl Işıklıkaya). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi.

PESCHLOW, U. (2017), Mount Latmos. P. Niewöhner (Ed.). *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until The Coming of Turks* (s. 264-268). New York: Oxford University Press.

PESCHLOW-BINDOKAT, A. (2020), The Prehistoric Rock Paintings of Mount Latmus. O. C. Henry ve A. B. Henry (Ed.). *The Carians From Seafarers to City Builders* (s.174-187). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

PHILIPPSON, A. (1936), Das südliche Ionien. T. Wiegand (Ed.). *Milet Bd. III/5, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*. Berlin.

PROLOVIĆ, J. (2004), ''Die Wandmalereien des Klosters Yediler am Latmos''. W. Hörandner (Ed.?). *Wiener Byzantinistik und Neograzistik, Symposium-2002* (s.372-386). Wien.

POCOCKE, R. (1743), *A Description of the East and Some other Countries, Cyprus and*

Candia,the Islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, Cilt I. Londra: W. Bowyer.

POPOVIĆ, S. (1997), The Architectural Iconography of the Late Byzantine Monastery. *Canadian Institute of Balkan Studites,* s.3-21.

POPOVIĆ, S. (1998), The Trapeza in Cenobitic Monasteries: Architectural and Spiritual Contexts. *Dumbarton Oaks Papers, 52*: 281-303.

POPOVIĆ, S. (2006), The Byzantine Monastery: İts Spatial Iconography and The Question of Sacredness. A. Lidov (Ed.). *Hierotopy: The Creation of Scared Spaces in Byzantium and Medieval* Russia. (s.150-185). Moskow: Progress-tradition Press.

PODSKALSKY, G. (1991), ‘‘Theotokos’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.2070). New York: Oxford University Press.

RAGIA, E. (2008*), Λάτρος: Ένα άγνωστο μοναστικό κέντρο στην δυτική Μικρά Ασία, με λεπτομερήσχολιασμό των εγγράφων του αρχείου της μονής Θεοτόκου του Στύλου*. Thessalonike: Ant. Stamoulıs Publications.

RAGIA, E. (2008), ‘‘Η αναδιοργάνωση των θεμάτων στη Μικρά Ασία τον δωδέκατο αιώνα καιτο θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου’’. *Byzantina Symmeikta 17*: 223-238.

RAGIA, E. (2009), Η κοιλάδα του κάτω Μαιάνδρου Στη *Βυζαντινη Εποχη* ca 600-1300. Γεωγραφία και Ιστορία, *Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 51*: Θεσσαλονίκη.

RAGIA, E. (2009-2010), ‘‘Το μοναστικό κέντρο του Λάτρους και η ευρύτερη περιοχή του.Κάποιες ακόμα σημειώσεις’’, *Βυζαντινός Δόμος 17-18*: 499-525.

RAGIA, E. (2013), ‘‘Μονές ως περιουσιακά στοιχεία: η περίπτωση του Αγίου Όρους (10ος- 11ος αι.).*’’Αντικήνωρ ΙΙ Τιμηκός Τόμος Σπύρου Ν. Τρωιάνου* (s.1511-1541).

RAMSAY, W.M. (1960), *The Historical Geography of Asia Minor* (Çev. Mihri Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

RAYET, O. ve THOMAS, A. (1877), *Milet et Le Golfe Latmique, Tralles, Priene, Milet,Didymes, Herakleia-Latmos*. Vol. I-II. Paris: J. Baudry, Libraire-Editeur.

REGER, G. (2020), Carian Frontiers, Boundaries, and Borderlands in a Regional Context. O. C. Henry ve A.B. Henry (Ed). *The Carians From Seafarers to City Builders* (s.2-13). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

RESTLE, M. (1967), *Byzantine Wall Painting In Asia Minor I-III*. Shannon Ireland: Irısh University Press.

REUSCHE, E. (1971), *Polychromes Sichtmauerwerk Byzantinischer und von Byzanz Beeinflusster Bauten Südosteuropas. Überlieferung und Entwicklung einer handwerklichen Technik.* PhD. Dissertation, Köln.

RICCI, A. (2011), Alahan, Di Nuovo. *Riasa, 66* :37-48.

RODLEY, L. (1985), *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. Cambridge: Cambridge University Press.

RUGGIERI, V. (1991), *Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements*. Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium.

RUGGIERI, V. (1995), La chiesa di Küçük Tavşan Adası. *L'architettura religiosa Nell'Impero Bizantino, fine VI-IX secolo*: 121-127.

RUGGIERI, V. (1996), A Historical Addendum to the Episcopal Lists of Caria, *Revue des Études Byzantines 54:* 221-234.

RUGGIERI V. (1998), Dal Mare, Le Immagini. La pittura bizantina in Asia Mino. *Turchia Antica.* (s.156-171). Roma.

RUGGIERI, V. (2005), *La Caria Byzantina: topografia, archeologia ed arte (Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus).* Soveria Mannelli.

SERİN, U. (2004), *Early Christian and Byzantine Churches at Iasos in Caria: An Architectural Survey.* Roma: Citta del Vaticano.

SERİN, U. (2013), Karya'daki Geç Antik ve Bizans Dönemi Yapı ve Yerleşimleri Üzerine Bazı Gözlemler. *METU JFA* (30:1): 191-211.

ŠEVČENKO, N.P. (1991), ''Omophorion''. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.1526). New York-Oxford: Oxford University Press.

ŠEVČENKO, N.P. ve KAZHDAN, A. (1991), ''Maphorion''. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* II, s.1294). New York-Oxford: Oxford University Press.

ŠEVČENKO, N.P. (1991), ''Paenula''. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s s.1551). New York-Oxford: Oxford University Press.

ŠEVČENKO, N.P. (1991). ''Tunic''. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* III, s.2127-2128). New York-Oxford: Oxford University Press.

SÖZEN, M. ve TANYERLİ, U. (2003), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul Remzi Kitabevi.

SCHÄFER, H. (1973), *Die Gül Camii in İstanbul*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

SCHIEMENZ, G.P. (1971), Die Malereien der Paulos-Höhle auf dem Latmos. *Pantheon 29:* 46-54.

SCHNEIDER, A.M. (1936), *Byzanz: vorarbeiten zur topographie und archäologie der stadt.* Berlin.

SCHÜTZ, L. (1976), Paulus vom Latmos (der Jüngere). *Lexikon der Christlichen Ikonographie (LCI,* (c.8, s.149). Freiburg: Herder Verlag.

SPEAKE, G. (2002), ''The Ark of Hellenism'': Mount Athos and the Greeks under Turkish Role. G. Speake ve K. Ware (Eds.). *Mount Athos Microcosm of the Christian East*. (s.137-160). Cambridge University Press.

STRABON (2000), *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika) Kitap: XII-XII-XIV*. (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

STRIKER, C.L. (1981), *The Myrelaion (Bodrum Camii) In Istanbul*. New Jersey:

Princeton University Press.

TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Archimandrite’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol*. I, s.156). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. ve WHARTON, A. (1991), ‘‘Latros’’, *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*II, s.1188-1189). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. ve KAZHDAN, A. (1991), ‘‘Lavra’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* II, s.1190). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Koinobion’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*II, s. 1136). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Kolobou Monastery’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium.* (*Vol*. II, s.1138). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Typikon’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol*. III, s. 2132). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. ve KAZHDAN, A. (1991), ‘‘Hegümen’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol*.I, s.907). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. ve CUTLER, A. (1991), ‘‘Hermit’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*I, s. 920-921). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Kellia’’, *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*II, s.1119 1120). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. (1991), ‘‘Holy Mountain’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.* II, s.941). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. ve CUTLER, A. (1991), ‘‘Protaton’’. *The Oxford Dictionary of Byzantium. (Vol.*III, s.1742). New York-Oxford: Oxford University Press.

TALBOT, A.M. (1999), ‘‘Bizans Manastır Sistemine Giriş’’, *Cogito 17:* 161-176.

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TALBOT, A.M. (2019), *Varieties of Monastic Experience in Byzantium 800-1453*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

TEKİNALP, V.M. (2000), *Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S.4.-14. yy.) Andriake Kenti.* Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

TEKİNALP, V.M. (2010), On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi'nde Bir Kome: Minnetpınarı (Kahramanmaraş). A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu (Eds). *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu: 25-28 Haziran 2007, İstanbul Bildiriler:* (s.293-302). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları.

TİRYAKİ, A. (2007), *Kisleçukuru Manastırı, Antalya'nın Doyran Beldesi'nde Bir Orta Çağ Yapı Topluluğu.* Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

TİRYAKİ, A. (2007), Erken Hıristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu. *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi XVI*/2: 49-65.

TOK, E. (2011), ''Strobilos'ta Bizans Dönemi Kiliseleri''. A. Özgiray ve M.A. Erdoğdu (Haz.). *II. Uluslararası Bodrum Sempozyumu, 9-12 Mayıs 2011, Bodrum.* (s.544-550). Bodrum: Müskebi Ofset.

TOMASCHEK, W. (1891), *VIII. Zur Historischen Topographie von Kleinasien Im Mittelalter.* Wien: In Commission Bei F. Tempsky.

THIERRY, N. (1975), L'art monumental byzantin en Asie Mineure du XIe siecle au XIVe. *Dumbarton Oaks Papers, 29:* 73-111.

THONEMANN, P. (2011), *The Maeander Valley, A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*. Cambridge: United Kingdom at the University Press.

UNDERWOOD, P. A. (1966), *The Kariye Djami, Vol.I-IV.* Historical Introduction and Description of the Mosaics and Frescoes. New York: Pantheon Books.

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

VAILHÈ, P.S. (1898), *Les Monastères De Palestine*. Roma: Bessarione.

VOCOTOPOULOS, P.L. (1966), Sur La Date De Fondation De La Laure Du Stylos. *Byzantion, 36:* 213-216.

VOCOTOPOULOS, P.L. (1966-1967), ‘‘Λάτρος’’, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών. 35*:69-106.

VOCOTOPOULOS, P.L. (1979), ‘‘The Concealed-Course Technique, *Jahrbuch der Österreichischer Byzantinischer Gesellschaft, 28*: 247-260.

VOCOTOPOULOS, P.L. (1981), The Role of Constantinopolitan Architecture During The Middle and Late Byzantine Period. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 31/2:* 551-573.

VOYADJIS, S. (2012), *Η οικοδομική ιστορία της Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

VOLK, O. (1955), *Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessalonike und Kleinasien.* Ph.D. Dissertation, München.

VRANOUSI, E.L. (1980), *Byzantina Εγγραφα Της Μονης Πατμου Α'*. Αθήνα: Εθνιχοῦ Ιδρύματος Ερευνών.

WARE, K. (2002), The Holy Mountain: Universality and Uniqueness. G. Speake ve K. Ware (Eds.). *Mount Athos Microcosm of the Christian East* (s. 175-204). Cambrigde University Press.

WENDEL, C. (1940), ‘‘Planudea’’, *Byzantinische Zeitschrift, 40*: 406-445.

WESTPHALEN, S. (2000), The Byzantine Basilica at Priene. *Dumbarton Oaks Papers, 54:* 275-280.

WIEGAND, T. (1913), *Der Latmos.* Milet III.1. Berlin: Druck Und Verlag Georg Reimer.

WILSON, N. Ve DARROUZÉS, J. (1968), Restes du cartulaire Hiéra-Xérochoraphion. *Revue des études byzantines, 26:* 5-47.

WISSOWA, G. (1912), ‘‘Herakleia’’. *Paulys Realencyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft,* Band: VIII/1: 423-439.

WITTEK, P. (1944), *Menteşe Beyliği* (Çev. O.Ş. Gökyay). Ankara: Tarih Kurumu Basımevi.

WULFF, O. (1913), *Die Byzantinischen Malereien der Asketenhöhlen im Latmos.* T. Wiegand (Ed.), Band: III/1: 190-228. Berlin: Druck Und Verlag Georg Reimer.

WULFF, O. (1914), *Altchristliche Und Byzantinische Kunst.* Berlin-Neubabelsberg: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M.B.H.

YİNSEL, S. ve PEKAK, M.S. (2016), Kurşunlu’da (Elegmi) Aziz Aberkios Manastırı Kilisesi. *Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 151:* 85-104.

YİNSEL, S. ve PEKAK, M.S. (2018), *Tirilye (Zeytinbağı) Hagios Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

YİNSEL, S. ve PEKAK, M.S. (2022), Batı Anadolu’da Bir Kutsal Dağ: Latmos (Beşparmak Dağları). *Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 169:* 141-150.

ZÄH, A. (2003), *Zur Typologie kirclicher Architektur im südwestlichen Kleinasien*. Ph. D. Thesis, Martin-Luther Universität, Maintal.

ZÄH, A. (2016), Latmos. V. Italiano (Ed.) *Visiting The Byzantine Wall Paintings In Turkey* (s. 65-80). Roma: Pontificio Instituto Orientale.

ZGUSTA, L. (1984), *Kleinasiatische Ortsnamen*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

EK.1. MALZEME ANALİZİ SONUÇ RAPORU[462]

1.GİRİŞ:

Latmos Dağı'nda yer alan Stylos Manastırı'nın malzeme karakterizasyonuna yönelik yapılan deney ve analizler, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kültür Varlıkları ve Sanat Eserleri Malzeme Uygulama ve Araştırma Merkezi Laboratuvarında gerçekleştirilmiştir[463].

Manastır ve manastıra ait olduğu düşünülen mekanlardan alınan numune örneklerinin öncelikle görsel tanımlamaları yapılmış, uygulanacak deney ve analizlere göre gruplara ayrılmıştır. Bu kapsamda elde edilen sonuçlardan hareketle, yapıda kullanılan özgün malzemelerin genel özellikleri belirlenmiş ve örnekler üzerinde kimyasal deneyler ile petrografik analizler gerçekleştirilmiştir. Manastırdan alınan örnekler hakkında bilgi tablo 2'de ve rölöve planında verilmiştir (Tablo 2; Çizim 65-66).

Örnek Kodu	Türü
Örnek-1	Harç örneği
Örnek-2	Harç örneği
Örnek-3	Harç örneği
Örnek-4	Harç örneği
Örnek-5	Harç örneği

Tablo 2. Stylos Manastırı,
Alınan Örneklerin Tür ve Kodları (2023)

[462] Yapıdan alınan numune örneklerinin analizlerini yapabilmek için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan ve Milet Müzesi Müdürlüğü'nden gerekli olan izinler alınmıştır.
[463] Analizler *Dr. Öğr. Üyesi Halit Sıtkı Canol* başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

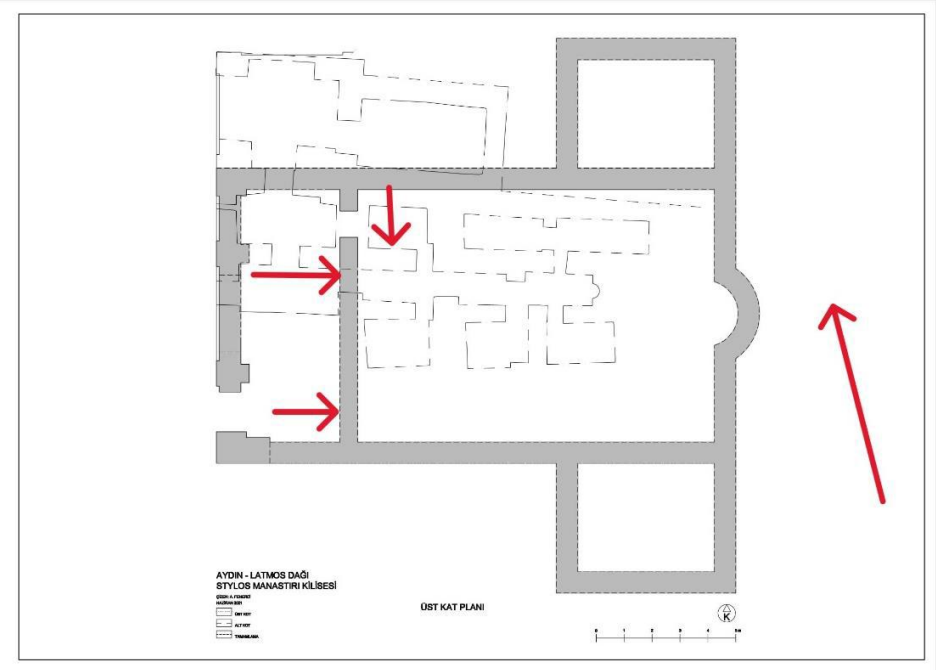

Çizim 65. Stylos Manastırı Kilisesi, Rölöve Planı

Örneklerin Yerleri (Yinsel ve Fenerci, 2021)

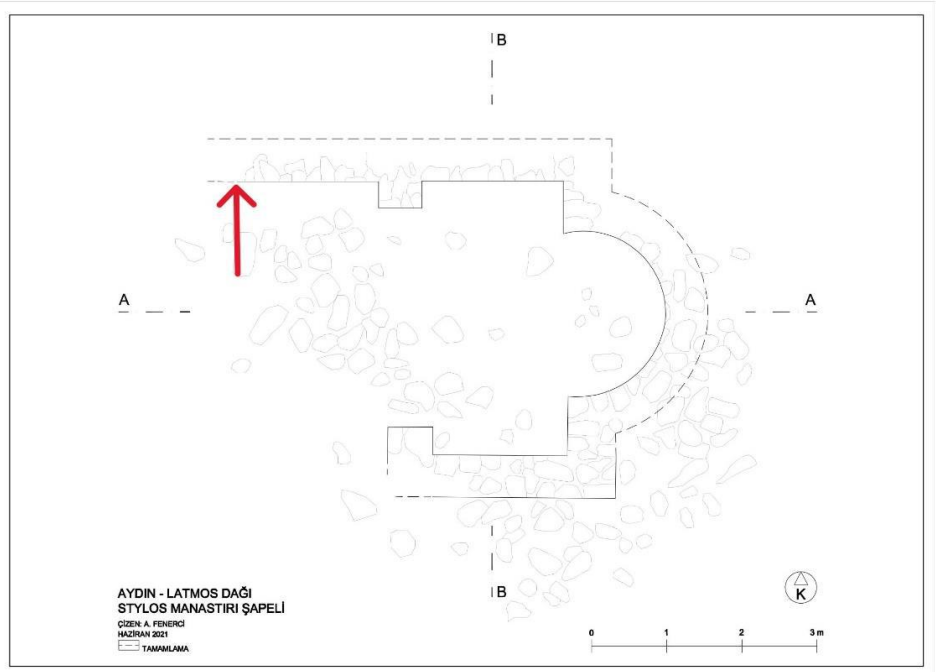

Çizim 66. Stylos Manastırı Şapeli, Rölöve Planı

Örneklerin Yerleri (Yinsel ve Fenerci, 2021)

2.ÖRNEKLERİN MAKRO ÖLÇEKTE GÖRSEL TANIMLAMALARI

Örnek 1: Mezar odalarından alınan beyaz, içerisinde 2 mm boyuta kadar agregaları olan, yaklaşık 5 mm kalınlıkta, yüzeyinde kirlilik bulunan, heterojen görünümlü, sağlam harç örneğidir (Resim 96). Örneğin yüzeyinde üzerinde yavru ağzı pembe renkli boya tabakası bulunmaktadır.

Örnek 2: Kilisenin batı cephesinden alınan beyaz, içerisinde 3 mm boyuta kadar agregaları olan, 2-10 mm kalınlıkta, yüzeyinden liken oluşumu gözlenebilen, heterojen görünümlü, sağlam harç örneğidir (Resim 97).

Örnek 3: Kilisenin batı cephesinden alınan beyaz, içerisinde 4-10 mm boyuta kadar agregaları olan, yüzeyinde liken oluşumu gözlenebilen, heterojen görünümlü, sağlam yapıda harç örneğidir (Resim 98).

Örnek 4: Stylos Manastırı şapeli kuzey duvardan alınan, beyaz, içerisinde 3-10 mm boyuta kadar agregaları olan, 2-10 mm kalınlıkta, gözenekleri gözlenebilen, heterojen görünümlü sağlam harç örneğidir (Resim 99).

Örnek 5: Manastır yakınındaki (işlevi bilinmeyen) bir mekandan alınan beyaz, içerisinde 3-8 mm boyuta kadar agregaları olan, yüzeyinde liken oluşumu gözlenebilen, gözenekleri bulunan heterojen görünümlü sağlam harç örneğidir (Resim 100).

Resim 96. Mezar Odaları, Harç (1)
Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)

Resim 97. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Harç (2) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)

Resim 98. Stylos Manastırı Kilisesi, Batı Cephe, Harç (3) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)

Resim 99. Stylos Manastırı Şapeli, Kuzey Duvar, Harç (4) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)

Resim 100. Manastır Yakınındaki Mekan, Harç (5) Örneğin Yeri (Yinsel, 2022)

3.YAPILAN DENEY VE ANALİZLER

3.1. Suda Çözünebilir Tuzlar ile Protein ve Yağ Analizleri: Yukarıda görsel tanımları yapılmış olan örneklerin içeriğinde bulunan suda çözünebilir tuzların niteliklerini (klor ($C\ell^-$), sülfat ($SO_4^{=}$), karbonat ($CO_3^{=}$) ve nitrat (NO_3^-) tuzları) ve miktarlarını tespit etmek amacıyla basit spot testlerle ilgili analizler yapılmış ve sonuçları aşağıda verilmiştir (Tablo 3).

Örnek No	Tuzlar			İletkenlik (µS)	Tuz (%)	Protein	Yağ
	Cl^-	NO_3^-	SO_4^{2-}				
Örnek-1	+	+	-	225		+	-
Örnek-2	+	±	-	130		+	-
Örnek-3	+	+	-	134		+	-
Örnek-4	+	-	-	192		+	-
Örnek-5	+	-	-	136		+	-

(-): Yok, (±): Var-Yok, (+): Az var, (++): Var, (+++): Fazla var, (++++): Çok Fazla

Tablo 3. Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Tuz Testleri Sonuçları (2023)

3.2. Kızdırma Kaybı, Asitle Muamele ve Elek Analizleri:

Örneklerin 105 ± 5 ºC, 550 ± 5 ºC ve 1050 ± 5 ºC'de yapılan kalsinasyon (kızdırma kaybı) analiz sonuçları ile asitle muamele sonucunda reaksiyona girmeyerek parçalanmadan kalmış olan silikatlı agregaların oranı ve bu agregaların boyut dağılımları aşağıdaki Tablo 4'te verilmiştir (Tablo 4).

Kızdırma Kaybı Deneyi (%)				Asit Kaybı Deneyi (%)	
Örnek Kodu	105 ^{O}C Nem Kaybı	550 ^{O}C H_2O Kaybı	1050 ^{O}C % $CaCO_3$	Kayıp	Kalan
Örnek-1	1,17	5,58	45,62	61,33	38,67
Örnek-2	0,43	1,79	32,10	35,01	64,99
Örnek-3	1,09	2,17	22,15	28,13	71,87
Örnek-4	0,41	2,75	34,16	51,75	48,25
Örnek-5	0,14	1,42	47,96	60,94	39,06

Tablo 4. Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Kızdırma Kaybı (Kalsinasyon) ve Asit Kaybı Deney Sonuçları (2023)

Çalışmada kullanılan bazı örneklerin elek analizi deneyi yapılmış, örnekte kullanılan agregaların tane dağılım oranları belirlenerek granülometrik yapısı tablo ve grafiğinde gösterilmiştir (Tablo-5 ve Grafik 1).

Örnek Kodu	Elekte Kalan % Elek Aralığı							
	5000 µ	2500 µ	1000µ	500µ	250µ	125µ	63µ	<63 µ
Örnek-1	0,00	0,23	28,34	17,80	12,65	17,33	13,58	10,07
Örnek-2	20,14	24,82	18,65	11,35	10,43	8,94	3,69	1,99
Örnek-3	22,31	22,17	14,31	8,92	9,29	12,42	6,44	4,14
Örnek-4	27,93	18,05	13,24	8,74	8,17	12,10	7,16	4,62
Örnek-5	30,33	14,93	13,98	11,14	10,66	11,61	5,21	2,13

Tablo 5. Stylos Manastırı, Alınan Örneklerin Elek Analizi Deney Sonuçları

(2023)

Örneklerin genelde ince agregalı bir kompozisyona ve düzgün bir granülometrik yapıya sahip olduğu söylenebilir (Grafik 1).

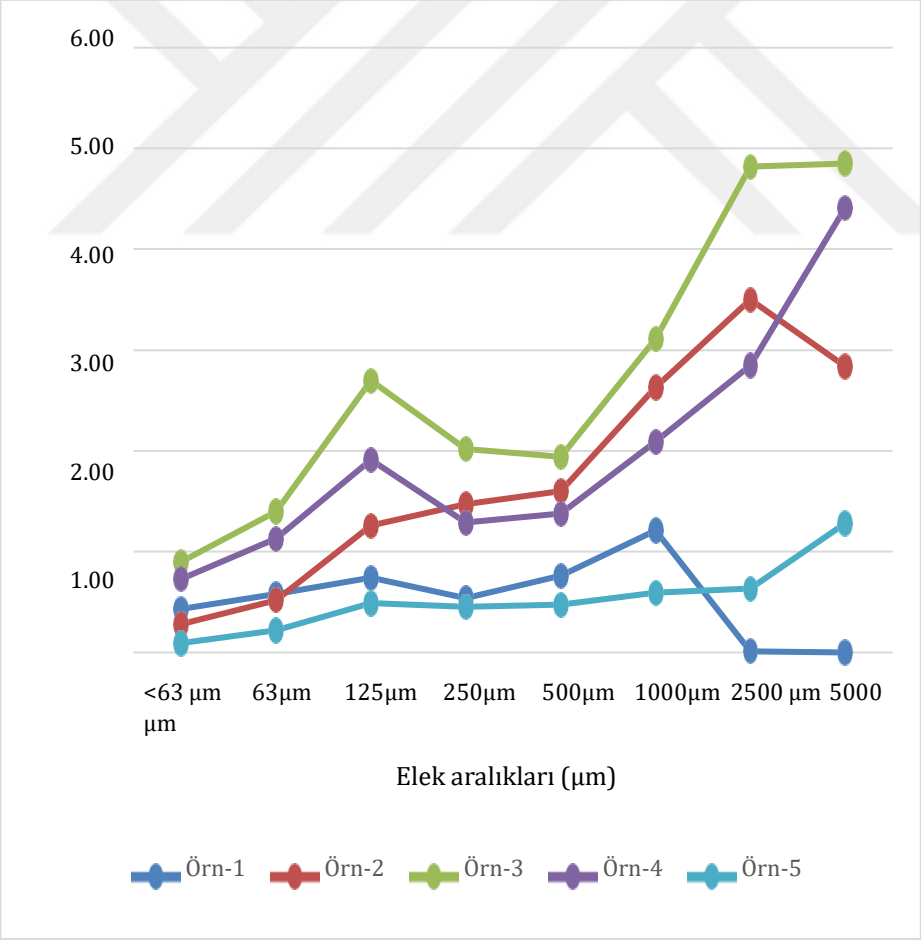

Grafik 1. Stylos Manastırı,

Alınan Örneklere Ait Granülometrik Dağılım (2023)

3.3. Agregaların Stereo Mikroskopla Görsel Analizleri: Asitle muamele edilerek bağlayıcıları parçalanan sıva örneklerinin, asitle reaksiyona girmeyen silikatlı agregaları, elek analizi ile boyutlarına ayrıldıktan sonra stereo mikroskop altında incelenmiş ve görünür özellikleri aşağıda verilmiştir.

Örnek-1: 125 µm elek altı agregalarında; % 0,5'ten az oranda kıtık ve kayaç tozları, % 0,5-1 oranında mika, %1-2 oranında kuvars, % 3-5 oranında kil nitelikli malzemeler bulunup, kalanın ise tuğla tozlarından oluştuğu tespit edilmiştir. 125-1000 µm arası agregalarında; % 0,5'ten az oranda mika, % 3-5 oranında kayaç parçaları, % 3-5 oranında kuvars, % 5-8 oranında beyaz ve toprak renkli kil içerikli renkli dağılmamış kütleler bulunup, kalanının ise tuğla parçalarından oluştuğu tespit edilmiştir. 1000-5000 µm arası agregalarında; %1-2 oranında kil içerikli dağılmamış kütleler, % 1-2 oranında kayaç parçaları, % 2-3 oranında kuvars bulunup, kalanı ise tuğla parçalarından oluşmaktadır. İri agregaların boyutu 3 mm elek altındadır (Resim 101).

Örnek-2: 125 µm elek altı agregalarında; % 0,5'ten az oranda opak mineraller ve mika, % 2-3oranında kil nitelikli malzemeler bulunup, kalanının ise kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 125-1000 µm arası agregalarında; % 0,5'ten az oranda mika ve opak mineraller, % 5-10 oranında beyaz renkli dağılmamış kütleler, % 10-15 oranında kayaç parçaları bulunup, kalanının ise kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 1000-5000 µm arası agregalarında; % 0,5-1 oranında kuvars bulunup, kalanı ise kayaç parçalarından oluşmaktadır. İri agregaların boyutu 8 mm elek altındadır (Resim 102).

Örnek-3: 125 µm elek altı agregalarında; % 0,5'ten az oranda opak mineraller ve mika, %1-2oranında kayaç tozları bulunup, kalanının ise yarı yarıya kil nitelikli malzemeler ve kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 125-1000 µm arası agregalarında; %0,5'ten az oranda opak mineraller, %0,5-1 oranında mika, %10-13 oranında beyaz renkli dağılmamış kütleler, %10- 15 oranında kayaç parçaları bulunup, kalanının ise kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 1000-5000 µm arası agregalarında; % 0,5-1 oranında kuvars bulunup, kalanı ise kayaç parçalarından oluşmaktadır. İri agregaların boyutu 10 mm elek altındadır (Resim 103).

Örnek-4: 125 µm elek altı agregalarında; % 0,5'ten az oranda opak mineraller, kıtık ve mika, %2-3 oranında kuvars, %2-3 oranında kayaç tozları bulunup, kalanının ise kil nitelikli malzemelerden oluştuğu tespit edilmiştir. 125-1000 µm arası agregalarında; %0,5'ten az oranda mika ve opak mineraller, %5-10 oranında beyaz renkli dağılmamış kütleler, %5-10 oranında kayaç parçaları bulunup, kalanının ise kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 1000-5000µm arası agregalarında; %0,5'ten az oranda kömür ve tuğla parçaları, % 2-3 oranında beyaz renkli dağılmamış kütleler bulunup, kalanı ise kayaç parçalarından oluşmaktadır. İri agregaların boyutu 8 mm elek altındadır (Resim 104).

Örnek-5: 125 µm elek altı agregalarında; % 0,5'ten az oranda opak mineraller, kayaç tozu vemika, %1-2 oranında kil nitelikli malzemeler bulunup, kalanının ise kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 125-1000 µm arası agregalarında; %0,5'ten az oranda mika, tuğla parçası ve opak mineraller, %5-10 oranında toprak renkli kil içerikli dağılmamış kütleler, %5-10 oranında kayaç parçaları bulunup, kalanının ise kuvarstan oluştuğu tespit edilmiştir. 1000-5000 µm arası agregalarında; %0,5'ten az oranda kömür ve tuğla parçaları, % 1-2 oranında toprak renkli kil içerikli dağılmamış kütleler bulunup, kalanı ise kayaç parçalarından oluşmaktadır. İri agregaların boyutu 10 mm elek altındadır (Resim 105).

Resim 101. Harç, Örnek-1, Ön Görünümü (2023)

Resim 102. Harç, Örnek-2, Ön Görünümü (2023)

Resim 103. Harç, Örnek-3 Ön Görünümü (2023)

Resim 104. Harç, Örnek-4, Ön Görünümü (2023)

Resim 105. Harç, Örnek-5 Ön Görünümü (2023)

3.4. Örneklerin Petrografik Analizleri:

Epoksiye gömülen örneklerden hazırlanan parlak (kalın) kesitten dokusal ve agrega özellikleri stereo mikroskop (tek nikol) altında, ince kesitten mineral içerikleri ve kabaca oranları polarizan mikroskop (çift nikol) altında incelenerek tespit edilmiş ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Örnek-1: Örneğin bağlayıcı alanı % 30-35 oranında olup, örneğin bağlayıcının kendi içinde fazı iyi, agrega ile olan fazı zayıf durumdadır[464]. Örneğin içerisinde % 0,5'ten az oranda mika, % 5-10 oranında kayaç parçaları, % 10-15 oranında kuvars, % 20-25 oranında kireçtaşı parçaları (devon kalkeri ve kireçtaşı kırığı) bulunup örneğin kalan kısmı tuğla parçalarından oluşmaktadır. Örnek içerisindeki kireçtaşı parçaları göz önünde bulundurulduğunda, örnekteki karbonatlı agrega oranı yaklaşık % 20-25 oranındadır (Resim 98)[465].

Örnek-2: Örneğin bağlayıcı alanı % 30-35 oranında olup, örneğin bağlayıcının kendi içinde ve agrega ile olan fazı iyi durumdadır[466]. Örneğin içerisinde % 0,5'ten az oranda mika, %3-5 oranında feldspat, %10-15 oranında kuvars bulunup örneğin kalan kısmı kayaç parçalarından oluşmaktadır. Örnek içerisindeki kayaç parçaları metakumtaşı, kuvarsit, metagranit, serisitleşmiş kayaç parçaları şeklinde olup, yarı köşeli-yarı yuvarlak formdadır (Resim 99)[467].

Örnek-3: Örneğin bağlayıcı alanı % 30 civarında olup, örneğin bağlayıcının kendi içinde ve agrega ile olan fazı iyi durumdadır[468]. Örneğin içerisinde % 0,5'ten az oranda mika, kireç topağı ve opak mineraller, %1-2 oranında kireçtaşı parçaları, %2-3 oranında siyah cüruf parçaları, %5-10 oranında kuvars, %10-15 oranında feldspat bulunup örneğin kalan kısmı kayaç parçalarından oluşmaktadır. Örnek içerisindeki

[464] Ku: Kuvars, Tp: Tuğla parçası, Kp: Kayaç parçası, B: Bağlayıcı kısım.
[465] Stereo mikroskop altındaki, a: 2 mm, b: 1 mm ölçekli genel ve detay görüntüleri, polarizan mikroskop altındaki; c ve d: 256 µm ölçekli çift nikol görüntüleri.
[466] Mkmt: Metakumtaşı, Mtg: Metagranit
[467] Stereo mikroskop altındaki, a ve b: 1 mm ölçekli genel ve detay görüntüleri, polarizan mikroskop altındaki; c ve d: 512 µm ölçekli çift nikol görüntüleri.
[468] Mkmt: Metakumtaşı, Mtg: Metagranit, Ku: Kuvars.

kireçtaşı parçaları göz önünde bulundurulduğunda, örnekteki karbonatlı agrega oranı yaklaşık % 1-2 oranındadır Örnek içerisindeki kayaç parçaları metakumtaşı ve metagranit parçaları şeklinde olup, yarı köşeli- yarı yuvarlak formdadır (Resim 100)[469].

Örnek-4: Örneğin bağlayıcı alanı % 20-25 oranında olup, örneğin bağlayıcının kendi içinde ve agrega ile olan fazı iyi durumdadır. Örneğin içerisinde % 0,5'ten az oranda mika, % 5-10 oranında feldspat, % 5-10 oranında kuvars, %10 civarında karbonatlı agrega (kireçtaşı parçaları ve kireç topağı) bulunup örneğin kalan kısmı kayaç parçalarından oluşmaktadır. Örnek içerisindeki kireçtaşı parçaları göz önünde bulundurulduğunda, örnekteki karbonatlı agrega oranı yaklaşık % 10 civarındadır. Örnek içerisindeki kayaç parçaları metakumtaşı, kuvarsit, metagranit kumtaşı parçaları şeklinde olup, yarı köşeli-yarı yuvarlak formdadır (Resim 101)[470].

Örnek-5: Örneğin bağlayıcı alanı % 35-40 oranında olup, örneğin bağlayıcının kendi içinde ve agrega ile olan fazı iyi durumdadır. Örneğin içerisinde % 3-5 oranında kavkı parçaları, %5-10 oranında kireç topakları, %5-10 oranında feldspat, %10-15 oranında kuvars, %5-10 oranında kireçtaşı parçaları bulunup örneğin kalan kısmı kayaç parçalarından oluşmaktadır. Örnek içerisindeki kireçtaşı parçaları göz önünde bulundurulduğunda, örnekteki karbonatlı agrega oranı yaklaşık % 20-25 oranındadır. Örnek içerisindeki kayaç parçaları metakumtaşı ve metagranit parçaları şeklinde olup, yarı köşeli-yarı yuvarlak formdadır (Resim 102)[471].

[469] Stereo mikroskop altındaki, a: 2 mm ve b: 1 mm ölçekli genel ve detay görüntüleri, polarizan mikroskop altındaki; c ve d: 512 µm ölçekli çift nikol görüntüleri.
[470] Stereo mikroskop altındaki, a: 2 mm, b: 1 mm ölçekli genel ve detay görüntüleri, polarizan mikroskop altındaki; c ve d: 512 µm ölçekli çift nikol görüntüleri. (Kp: Kayaç Parçası, F: Feldispat, Ku: Kuvars, B: Bağlayıcı Kısım).
[471] Stereo mikroskop altındaki, a: 1 mm, b: 0,5 mm ölçekli genel ve detay görüntüleri, polarizan mikroskop altındaki; c: 512 µm ve d: 256 µm ölçekli çift nikol görüntüleri. (Mgt: Metagranit, Kçt: Kireçtaşı Parçaları, Ku: Kuvars, B: Bağlayıcı Kısım).

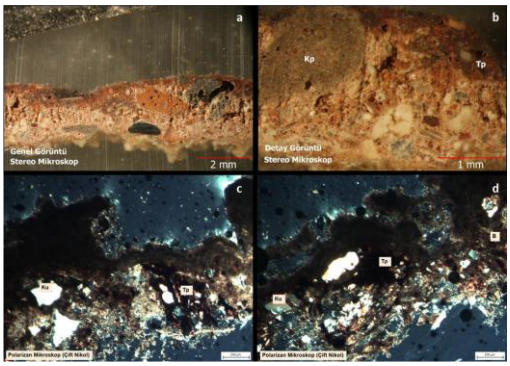

Resim 106. Harç, Örnek-1, Petrografik Analizi (2023)

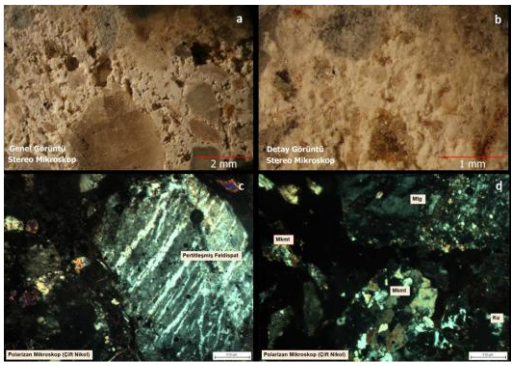

Resim 107. Harç, Örnek-2, Petrografik Analizi (2023)

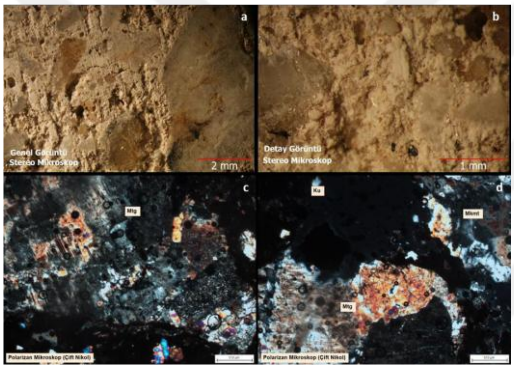

Resim 108. Harç, Örnek-3, Petrografik Analizi (2023)

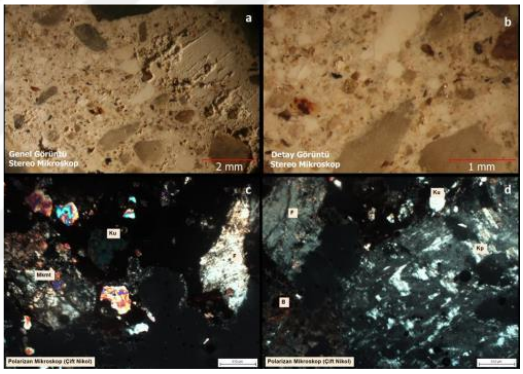

Resim 109. Harç, Örnek-4, Petrografik Analizi (2023)

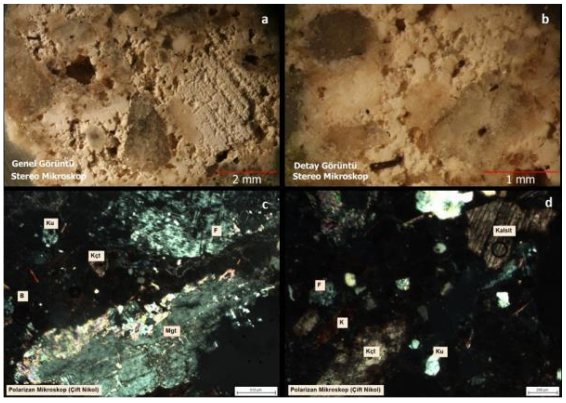

Resim 110. Harç, Örnek-5, Petrografik Analizi (2023)

4.ANALİZ SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ:

Stylos Manastırı'nın çeşitli yerlerinden alınmış olan 5 harç örneklerinin bağlayıcı, agrega ve katkı tipleri ile oranları (ağırlıkça) ve nitelikleri aşağıda verilmiştir.

Örnek 1: Mezar odasından alınan beyaz, yaklaşık 5 mm kalınlıkta, heterojen görünümlü, sağlam harç örneğinin bağlayıcısı yaklaşık % 30-35 oranında kaymak kireç olup, 2 mm elek altı boyuttaki agregalarının % 20-25'i kireçtaşı kırığı (çok az miktarda devon kalkeri olup geneli beyaz renkli kireçtaşı kırığı) kalanı ise tuğla kırıklarından oluşmaktadır. Yapılan tuz testi sonucunda örnekte tespit edilen kayda değmeyecek miktardaki klorür (Cl^-) tuzunun malzemeden, az miktardaki sülfat SO_4^{2-} tuzunun örnekteki alçı kirlilikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

Örnek-2: Kilisenin batı cephesinden alınan beyaz, 2-10 mm kalınlıkta, heterojen görünümlü, sağlam yapıda, harç örneğinin, bağlayıcısı yaklaşık % 30-35 oranında hidrolik kireçtir (marnlı kalkerden üretilmiştir). Örneğin agregalarının tamamı 8 mm elek altı kuvarslı kara kumudur. Yapılan tuz testi sonucunda örnekte tespit edilen kayda değmeyecek miktardaki klorür (Cl^-) tuzunun malzemeden, az miktardaki sülfat SO_4^{2-} tuzunun örnekteki alçı kirlilikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

Örnek-3: Kilisenin batı cephesinden alınan beyaz, heterojen görünümlü, sağlam harç örneğinin bağlayıcısı yaklaşık % 30 civarında hidrolik kireçtir. Örneğin agregaları % 1-2 oranında kireçtaşı kırığı ve % 2-3 oranında kül ilaveli olup kalan kısım ise, 10 mm elek altı kuvarslı kara kumundan oluşmaktadır. Yapılan tuz testi sonucunda tespit edilen kayda değmeyecek miktardaki klorür (Cl^-) tuzunun malzemeden, fazla miktardaki sülfat SO_4^{2-} tuzunun örnekteki alçı kirlilikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

Örnek 4: Stylos manastırı şapeli kuzey duvarından alınan, beyaz, 2-10 mm kalınlıkta, heterojen görünümlü, sağlam harç örneğinin, bağlayıcısı % 40 civarında olup bu bağlayıcının % 15'i hidrolik kireç, %25'i kaymak kirecidir. Örneğin agregaları yaklaşık % 10 civarında 4 mm elek altı kireçtaşı kırığı ilaveli olup, kalan kısım ise, 8 mm elek altı kuvarslı kara kumundan oluşmaktadır. Yapılan tuz testi sonucunda örnekte tespit edilen az miktardaki klorür tuzunun malzemeden, sülfat tuzunun örnekteki alçı kirlilikten kayda değmeyecek miktardaki nitrat tuzunun ise kuş ve benzeri canlıların atıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Örnek 5: Manastır alanındaki bir mekandan alınan beyaz, içerisinde 3-8 mm boyuta kadar agregaları olan, heterojen görünümlü, sağlam yapıda, harç örneğinin bağlayıcısı % 35- 40 oranında hidrolik kireçtir. Örneğin agregaları % 15-20 oranında kireçtaşı kırığı ilaveli olupkalan kısım ise, 8 mm elek altı kuvarslı kara kumundan oluşmaktadır. Yapılan tuz testi sonucunda örnekte tespit edilen az miktardaki klorür Cl^- tuzunun malzemeden, sülfat SO_4^{2-} tuzunun örnekteki alçı kirlilikten kayda değmeyecek miktardaki nitrat NO_3^- tuzunun ise, kuş ve benzeri canlıların atıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tüm bu sonuçlar bir araya getirildiğinde, Stylos Manastırı'nın çeşitli yerlerinden alınmış olan 5 harç örneği üzerinde yapılmış olan ve sonuçları yukarıda verilmiş olan analiz değerlendirmeleri ile asitle muamele sonrasında kalmış olan agregalarına göre, üç grup olarak sınıflandırılmıştır. ***Birinci grup*** olarak tespit edilen Örnek-5 nolu harç örneği bir kısım kaymak kireç, 0,75 kısım 4 mm elek altı kireçtaşı kırığı ve 1,75 kısım 8 mm elek altı boyutta kuvarslı kara kumundan oluşmaktadır. ***İkinci grup*** olarak tespit edilen örnekler hidrolik ve kaymak kireç melezi bağlayıcılı olup Örnek 4 nolu harç 0,5 kısım kaymak kireç, 1 kısım hidrolik kireç, 0,75 kısım 4 mm elek altı kireçtaşı kırığı ve 3 kısım 8 mm elek altı boyutta kuvarslı kara kumudur. Örnek 2 ve Örmek- 3 nolu harçlar 1 kısım hidrolik kireç (NHL 3,5) bağlayıcılı olup, 2 nolu harç 3 kısım 8 mm elek altı boyutta kuvarslı kara kumu, 3 nolu harç ise 3 kısım 10 mm elek altı kuvarslı kara kumuna ilave olarak % 2-3 oranında, puzolan olarak ilave edilmiş külden oluşmaktadır. ***Üçüncü grup*** olarak tespit edilen Örnek 1 nolu harç örneği bağlayıcı olarak bir kısım kaymak kireç, agrega olarak 1 kısım 2 mm elek altı kireçtaşı kırığı ve 2 kısım 2 mm elek altı boyutta tuğla kırığından oluşmaktadır.

Yapılan çalışmalar sonucunda birinci ve ikinci grup olan örnekler birbirine yakın ya da aynı döneme ait olan örnekler olduğu, 1 No.lu örneğin (mezar odaları) ise, diğerlerinden daha farklı bir döneme ait harç olarak değerlendirilmiştir[472].

[472] 1. ve 2. grup örnekler manastır ve çevresinden; 3. grup örnek ise mezar odalarından alınmıştır.

EK. 2. LATMOS BÖLGE KRONOLOJİSİ[473]

7. Yüzyıl: Latmos'un Hıristiyanlık yaşamının başlaması.

787: 7. Ekümenik İznik Konsili'nde Latmos'un adı kaynaklarda ilk kez geçer.

7.-9. Yüzyıllar: Bölgede manastır inşa dönemleri.

9. yüzyıl: Genç Aziz Paulos'un bölgeye gelişi.

920-930: Genç Aziz Paulos'un Stylos Manastırı'nı inşa etmeye başlaması.

927-969: Bulgaristan Çarı Petrus, Genç Aziz Paulos'a mektuplar göndermiştir.

949: VII. Konstantinos, Girit Araplarına karşı bir sefer planlamıştır.

955: Genç Aziz Paulos'un ölümü.

960: Symeon, Stylos Manastırı'nın ilk başrahibi olur.

1020: Aziz Khristodoulos'un doğumu.

1049: Nikolaos, Stylos Manastırı'nın başrahibidir.

1073: Bölgenin önemli bir theması olan Melanoudion'un adı ilk olarak geçer.

1077: Selçuklu Türklerinin Latmos'a gelişi.

1076-1097: Batı Anadolu üç yıl boyunca göçlere maruz kalır.

1079: Aziz Khristodoulos, Stylos Manastırı'nın başrahibi olur.

1079/80-1087: Latmos manastırları bir kez daha yağmalanır.

1092: Aziz Khristodoulos'un Patmos'tan Eğriboz'a hareketi başlamıştır.

1093: Aziz Khristodoulos'un ölümü.

---

[473] Omont, 1888: 338; Wiegand 1913: 182-184; Wittek, 1944; Vocotopoulos, 1966-1967: 75-76, 69-106; Janin, 1975: 219-220; Eyice, 1978: 9-13; Talbot ve Wharton, 1991: 1188-1189; Fiaccadori, 2000: 136-137; Kirby ve Mercangöz, 2002: 272-274; Ragia, 2008: 38, 42, 50-53, 57-58; Ragia, 2008: 236-238; Ragia, 2009-2010: 515-521; Thonemann, 2011: 278; Peschlow, 2017: 268; Höhfeld, 2017: 68-70.

1222: III. Ioannes Doukas Vatatzes dönemi.

1230-1231: Nikephore Blemmydes'in Latmos'a gelişi.

1254: III. Ioannes Doukas'ın ölümü.

1258/9-1282: VIII. Mikhael Palaiologos Dönemi.

1261: Bölgede bu tarihten sonra Bizans otoritesinin çöküşü.

13. Yüzyıl: Manastırlar terk edilmeye başlanır.

1269: Karia limanları Türklerin elindedir.

1282-1328: II. Andronikos Palaiologos Dönemi

1294: Aleksios Philantropenos, İkiz Ada (Duo Bounoi) kalesini ele geçirmiştir.

1369: Milet terk edilmiştir.

14. Yüzyıl: Bölge Türklerin elindedir.

EK. 3. LATMOS DAĞI'NDAKİ BİZANS MANASTIRLARI

KELLİBARON (ΚΕΛΛΙΒΑΡΩΝ) veya YEDİLER MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Kellibaron (Κελλιβάρων) ya da Kellibara (Κελλίβαρα) (günümüzde Yediler) Manastırı kurulduğunda rahipleri Arap istilalarından koruyabilecek bir duvar ihtiyacı özellikle Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda bahsedilen baskından sonra zorunluydu. Ancak bu erken dönemde Kellibaron Manastırı'nın duvarla çevrili olup olmadığı bilinmemektedir (Resim 111). Kellibaron Manastırı'nın ''lavra'' (λαύρα) olarak adlandırılması 10. yüzyıla kadar sürmüştür. Manastır ile ilgili bu bilgi Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan edinilen bir bilgidir (Delehaye, 1892: 35-36).

Resim 111. Kellibaron Manastırı, Genel Görünüm

(Yinsel, 2021)

Manastıra Kellibaron adının ne zaman verildiği bilinmemektedir ki bu muhtemelen Kelliba'dan (Κελλίβα) gelmektedir[474]. 787 Konsili'nin tutanaklarında imzası bulunan başrahip Isidoros'un eğer temsil ettiği manastır Kellibaron Manastırı ise bu tarihten

[474] Bu terim, muhtemelen ''trapeza'' anlamına gelen bir terimdir (Ragia, 2008: 61-62).

sonra ona isim verilmiş olmalıdır. Çünkü Isidoros sadece Latmos başrahibi olarak imza atmıştır (Ragia, 2008: 61-62).

Kellibaron Manastırı, Stylos manastırı gibi, Genç Aziz Paulos ile bir azizin adıyla yakından ilişkili değildi. Manastırın başrahibi Arsenius'un sadece Vitası'nın kısa bir bölümü günümüze gelebilmiştir. Arsenius muhtemelen manastırın en parlak döneminde 10. ve 11. yüzyıllar arasında yaşamıştır. Kaynaklarda adı geçen Lamponion Manastırı, Kellibaron Manastırı ile özdeşleştirilmiştir[475]. 1049 tarihli belgede Stylos'un lavrasından farklı olarak Kellibaron ''manastır'' olarak da nitelendirilir. 13. yüzyıla ait belgelerde Kellibaron'a sadece ''manastır'' denmektedir. (Janin, 1975: 229-230; Ragia, 2008: 62-63) [476].

Sina rahiplerinin bir vakfı olan Kellibaron Manastırı'nın tanımlanması Genç Aziz Paulos'un Vita'sı yardımıyla yapılmıştır. Bugün Yediler olarak bilinen manastırın, 10. yüzyıldaki varlığı bilinmektedir. Burası yazılı kaynaklardan bilinen Kellibaron Manastırı olmalıdır (Eyice, 1978: 13). Çünkü bu manastır Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre, Stylos Manastırı'nın güneyindedir ve bu manastır yöneticisinin Aziz Paulos'a verilen başrahip unvanını tartışılır duruma sokması önemli olduğunu gösterir (Delehaye, 1892: 32; Wiegand, 1913: 179; Peschlow, 1995: 673-679; Kirby ve Mercangöz, 2002: 271-272; Ragia, 2008: 68).

Manastır, Latmos Dağı'nın güneyinde, modern Yediler'de bulunuyordu (Delehaye, 1892: 34- 37; Janin, 1975: 231; Peschlow, 1995: 673; Dennis, 2000: 1237). 10. yüzyıldan önce inşa edilmiş Herakleia'nın doğusundaki manastır kalıntısı Kellibaron/Kellibara/Yediler'dir (Wiegand, 1913: 25-27). Kuşkusuz, günümüz Türkleri tarafından ''Yediler'' olarak adlandırılan güçlü bir şekilde tahkim edilmiş manastır kalıntıları ile özdeşleştirilmelidir. Yakındaki bir mağaranın yakınında Aziz Akakios'un mezarının olduğu bilinir. Bu manastırın en ünlü başrahibi hakkında, Aziz Arsenius'un Vitası'nda bilgiler bulunmaktadır. Stylos Manastırı ile Kellibaron arasında başrahiplik makamı konusunda bir anlaşmazlık var idi (Wiegand, 1913: 179).

---

[475] Elbette ''lavra'' ve ''manastır'' terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılma olasılığı göz ardı edilemez. Çünkü bu durum, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda adı geçen Soteros Manastırı'nda tespit edilmiştir (Janin, 1975: 229-230; Ragia, 2008: 62-63).

[476] Dolayısıyla manastırın işleyişinde bir değişiklik olduysa, bunun 11. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Ancak, kaynak verilerinin parçalar halinde olması sebebiyle bu sonuç kesin değildir (Ragia, 2008: 63). Kirby ve Mercangöz ise yapının lavradan kenobitik manastıra evrilmiş olabileceğini öne sürmüşlerdir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 272).

10. yüzyılda var olan bu manastır, Paulos Manastırı'ndan sonra en büyük ve en önemli manastırdır. Bu durum iki manastır arasında Patrik II. Germanos'un (1222-1240) çözmek zorunda kaldığı anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu döneme ait bir dizi Latmos manastırı bilinmektedir[477]. 987 yılına ait bir belgede ''Lamponion'' olarak da adlandırılmıştır, ancak 1049'dan beri sürekli olarak Kellibaron olarak adlandırılmaktadır[478]. İmparator Mikhael VIII. Palaiologos bu eski manastırı İstanbul'daki Aziz Demetrios Manastırı'na bağlamış ve manastırlara ortak bir *typikon* yayınlamıştır (Volk, 1955: 163).

2. Kuruluş Tarihi ve Organizasyon:

Kellibaron Manastırı'nın tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de çok eski temellere sahip olduğu bilinmektedir (Ruggieri, 1991: 237)[479]. Janin'e göre 10. yüzyılda kurulmuştur (Janin, 1975: 230). Ancak Sarazen akınları nedeniyle Sina'dan kaçan

[477] 1222 tarihli bir belgeye göre, Latmos Başrahiplik listesinde adı geçen manastırlar: **Aziz Ioannes Manastırı (Μονή Αγίου Ιωάννου ή Βατίν):** 1222 tarihli belgede adı geçen manastır Aziz Ioannes tarafından 1186 ya da bu tarihten biraz daha önce kurulmuştur (Ragia, 2008: 101). Manastırın bir yandan Latmos'a bağlı olduğu, diğer bir yanda da Milet metropolüne bağlı olduğu düşünüldüğünde, Menderes'in güneyinde yer alması muhtemeldir. Janin'e göre yapı, Milet'in sınırları dışında yer almamalıdır (Janin, 1975: 228-229). **Asomatos veya Batheos Limenos Manastırı (Μονή Ασωμάτου ή Βαθέος Λιμένος):** Asomatos Manastırı, Başmelek Mikail'e ithaf edilmiştir. Manastır, 1222 belgesinden bilinmektedir (Janin, 1975: 222-223). Wiegand, kilisenin batı girişindeki bir yazıtta Konstantin ismini tanımış ve kilisenin sahibi olduğunu varsaymıştır (Wiegand, 1913: 18). Peschlow, kilisenin Bakire Pantanassa'ya adandığından bahsetmektedir ve kiliseyi 13. yüzyıla tarihlendirmektedir (Peschlow, 1995: 684-694). Manastır için bkz. Ragia, 2008: 102-103. **Asomatos veya Peristerion Manastırı (Μονή Ασωμάτου ή Περιστέριον):** Bu manastır hakkında yayınlarda bir bilgi bulunmamaktadır. Janin, Peristerion isminden dolayı yapının zirvede olabileceğini varsaymıştır. Manastır 1222 tarihli bir belgede yer alır (Ragia, 2008: 103). **Myrsinos Manastırı (Μονή Μυρσινώνος):** Manastırın başrahibi 1216'da bir Sinod'a katılmıştır. Stylos Manastırı'nın arşiv belgelerinde manastırın adı geçmektedir. Manastır Bafa Gölü'nün güney kıyısındaki modern yer adı olan Mersinet ile özdeşleşmiştir. Manastır, 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Ragia, 2008: 109). 1222 tarihli Latmos başrahipliğe ait belgede adı geçen manastırın kökeni ve adı hakkında bir bilgi yoktur. Uzunluğu tek nefli bir kilise olarak ve ''T'' biçimli iki dikdörtgen mekandan oluşan bina, Latmos'un diğer manastırlarında olduğu gibi yemekhane olduğunu göstermektedir (Wiegand, 1913: 180; Janin, 1975: 239). **Phalakros Bounos Manastırı (Μονή Φαλακρού):** 13. yüzyıla ait olduğu bilinen manastır sadece 1222 tarihli bu belgeden bilinir (Janin, 1975: 240; Ragia, 2008: 111). **Michael Manastırı:** 1222 tarihli belgede adı geçmektedir. Janin, yapıyı yayınında bu isimle tanıtmıştır (Janin, 1975: 222-223). **Dysikos/Dysikou Manastırı (Μονή Δυσικού):** Manastırın sadece 1222 tarihli bu belgede adı geçer (Janin, 1975: 224; Ragia, 2008: 103-104). **Eirenountes Manastırı (Μονή Ειρηνούντων):** 1222 tarihli belgede manastır Latmos başrahipliğinin yetki alanına giren listeye dahil edilmiştir (Ragia, 2008: 105). Manastır, ''Pasifik Manastırı'' olarak da bilinmektedir (Janin, 1975: 224). **Kıssou Manastırı (Μονή Κισσών):** 1222 tarihli bu belgede adı geçen manastır ''Sarmaşık Manastırı'' olarak da bilinmektedir (Janin, 1975: 232; Ragia, 2008: 109). **Hiera Manastırı:** 1222 tarihli belgede Latmos başrahiplik listesinde adı geçen manastırlar arasındadır (Janin, 1975: 227).

[478] Araştırmacılarca, Lamponion Manastırı'nın kalıntıları Kellibaron (Yediler) olarak bilinen manastır ile özdeşleştirilmektedir (Wiegand, 1913: 25-27; Peschlow, 1995: 674; Prolović, 2004: 373).

[479] Kellibaron Manastırı'nın kuruluşu, Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre 7. yüzyıla dayanmaktadır (Ragia, 2008: 43-44).

keşişler tarafından çok daha önce de kurulmuş olabilir[480]. Keşişler ilk olarak Menderes'in kuzeyindeki Priene yakınlarındaki Mykale'de konakladıktan sonra Latmos'a gelmişlerdir (Kirby, 1993: 62).

Kellibaron Manastırı, 13. yüzyılın başına kadar korunan önemli bir yer olmuştur. Manastır ile ilgili daha çok Genç Aziz Paulos'un Vita'sı ve Stylos Manastırı'nın arşivinden bilgiler edinilebilmektedir. Latmos geleneğine göre manastır, Arap fethi nedeniyle oradan ayrılarak Sina'dan gelen 300 keşiş tarafından kurulmuştur. Mykale'nin sarp dağlarında saklanmayı başaramayan pek çoğu, Arap istilasına kurban gitmiştir. Hayatta kalan keşişler, daha sonra Kellibaron Manastırı'nda bulunan mağaraya gömülmüştür (Janin, 1975: 229; Ragia, 2008: 59).

Ölenler arasında Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan Klimakos'lu Akakios ile özdeşleştirilen, ancak bu özdeşleştirmenin kesin olması mümkün olmayan keşiş Akakios da vardı (Delehaye, 1892: 33-34)[481]. Bu gelenek manastırın bölge için önemi üzerinde bir etkiye sahipti. Bu veriler kesin tarihleme verilerini içermemesine rağmen Kellibaron Manastırı'nın kuruluşunu 7. yüzyılın ortalarına yerleştirir. Vita'nın bahsettiği baskın 654 ile 678 yılları arasında gerçekleşmiş olabilir, çünkü içinde öldürülen keşişler Sina'dan gelenlerle aynıydı[482]. Kellibaron Manastırı, lavra sistemine göre düzenlenmiştir, çünkü en büyük manastırlar (örneğin Stylos Manastırı) bu organizasyonu takip etmiştir (Janin, 1975:229; Ragia, 2008: 59-60).

Kellibaron Manastırı 7. yüzyılda buraya göç eden rahipler (Sina Dağı'ndan kaçan) tarafından kurulmuş olabilir (Ragia, 2008: 301-303). Kellibaron, bölgedeki en eski manastırlardan biri olmalıdır. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda, Paulos'un kayalığın tepesinden inerek Kellibaron Manastırı'nı ziyarete gittiği belirtilmektedir (Janin, 1975: 229)[483]. Sina rahiplerinin bölgeye geldiklerinde bir süre "derme çatma barınaklarda" yaşamış olmaları mümkündür. Merkez, ihtiyaca göre inşa edilmiş olabilir: önce bir kilise

[480] Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda erken dönemde münzevilerin varlığına dair belirtilere yer verilmiştir, ancak manastırlara dair bir ip ucu yoktur (Ragia, 2008: 60).
[481] Kellibaron Mağarası'na Akakios'un gömüldüğü bilinmektedir (Delehaye, 1892: 34; Ragia, 2008: 31).
[482] 654 yılından itibaren imparatorluğun kıyılarına ve adalara Arapların şiddetli deniz akınları başlamıştır ve bu akınlar Bizans-Arap çatışmalarının ilk aşamasında İstanbul'un Araplar tarafından ilk kez kuşatılmasıyla (672-678) doruğa ulaşmıştır (Ragia, 2008: 60).
[483] Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda, Kellibaron manastır değil "lavra" olarak adlandırılmıştır (Delehaye, 1892: 36).

ve bir trapeza, Filistin manastırlarının lavra organizasyonuna göre gerekli, en azından her cumartesi ve pazar günleri rahiplerin toplandığı binalar (Delehaye, 1892: 35- 36; Ragia, 2008: 60-61)[484].

Manastır alanında mezar yapılarının bulunduğu bilinmektedir. Ancak, yapının gerçekten bir mezar kilisesi olup olmadığı bilinmemektedir. Janin, Kellibaron Manastırı'nın 1282'de Türklerin eline geçtiğini varsaymış, ancak komşu Stylos manastırının 1360 gibi geç bir tarihe kadar varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir (Dennis, 2000: 1237-1238; 1239-1240). Genç Aziz Paulos, yoldaşı Demetrios ile birlikte keşiş hayatına ilk girişimi Kellibaron Manastırı ile yapmıştır (Janin, 1975: 229). Kellibaron Manastırı 10.yüzyıldan önce inşa edilmiş olabilir. Manastırın en ünlü başrahibi Arsenios'tur (Wiegand, 1913: 179; Vocotopoulos, 1966-1967: 82)[485].

Kellibaron Manastırı'nın yaklaşık 150 metre kuzeydoğusunda yer alan mağara, muhtemelen manastırın başrahibi Arsenios'un mezar yeriydi (Peschlow, 1996: 69; Peschlow, 1995: 674; Ragia, 2008: 68). Kellibaron Manastırı'nın kuruluşunun, ölü keşişlerin mağaraya bırakılmasından daha erken mi yoksa daha sonra mı kurulduğu bilinememketedir. Manastır, Genç Aziz Paulos'un Vitası'nın bahsettiği Arap akınlarından önce kurulmuş olmalıdır. Sina keşişlerinin bölgeye gelişi, Latmos'un bir manastır merkezi olarak yükselişine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Mağara, muhtemelen manastırın çevresinde yaşayan münzeviler için bir ibadet yeriydi (Höhfeld, 2017: 76-78).

3. İthaf Tarihi ve Typikon:

1216'da Kellibaron Manastırı'nın adı belirtilmeyen başrahibi bir Sinod'a katılmıştır. Bu dönemde, Kellibaron Manastırı daha sonra Stylos Manastırı tarafından devralınan Latmos'un başrahiplik unvanına sahipti. İlgili 1222 tarihli belgede bu unvan ile ilgili anlaşmazlıklar belirtilmiştir. Patrik II. Germanos'a göre, ancak o dönemdeki Latmos'taki en büyük ve en zengin manastır ''olağanüstü'' bir başrahibi olan keşiş Paulos tarafından yönetilen Stylos Manastırı'ydı (Ragia, 2008: 63).

[484] Ragia, manastırın hem lavra hem de kenobitik merkezden oluştuğunu vurgular (Ragia, 2008. 60).
[485] Arsenios'un İstanbul'da ne zaman yaşadığı bilinmemektedir. Burada bir general olarak görev yapmıştır (Vocotopoulos, 1966-1967: 82; Peschlow, 1996: 69).

Kellibaron Manastırı'nın kutsal topraklar ile bağlantısının olduğu bilinmektedir. Kellibaron Manastırı ''Acheiropoietos'' (insan eliyle yapılmamış) Meryem'e adanmıştır. Bilgi, İmparator VIII. Mikhael Palaiologos'un 1282 yılına dayanan ve İstanbul'da kendisi tarafından yeniden inşa edilen Aziz Demetrios Manastırı'nın *typikon*unda yer almaktadır. Typikon'un içeriğine göre 1282'de Kellibaron Manastırı, keşişlerin isteği üzerine, bölgedeki hüküm süren durum nedeniyle, İstanbul'daki Palaiologoslar tarafından kurulan Aziz Demetrios Manastırı ile ortak bir *typikon*da birleştirilmiştir (Janin, 1975: 225; Talbot ve Wharton, 1991: 1188-1189; Kresten, 2000: 199-200; Ragia, 2008: 64-65, 301-303). Typikon, Türklerin bölgeye gelişi ile birlikte rahiplerin giderek daha güvenli yerlere, İstanbul'a veya başka yerlere taşındığını ortaya koymaktadır (Vocotopoulos, 1966-1967: 92; Ragia, 2008: 58, 64).

Typikona göre, Kellibaron Manastırı'nın tüm rahipleri İstanbul'a taşınmıştır ve her iki manastırda ortak olan bir başrahibe bağlı olmuşlardır (Kresten, 2000: 201; Ragia, 2008: 65-66). Kellibaron Manastırı'nın rahiplerinin sayısı belirtilmemiştir (Janin, 1975: 230-231). Typikon'da bu belgede bir vakıfta birleştirilen iki kurumdan daha eski olanı, Kellibaron Manastırı idi. Kellibaron Manastırı'nın kökeni bilinmemektedir, ancak Sina Dağı'ndan gelen keşişlerin yaşadığı, Genç Aziz Paulos'un Latmos'ta 920-930 civarında kendi topluluğuna başlamasından önce manastırın var olduğu bilinmektedir. Kellibaron Manastırı görünüşe göre, Paulos'un manastırı ve Athanasios'un Athos Dağı'ndaki lavra manastırı gibi kenobitik keşişlerden ve yalnızlardan oluşan karışık bir topluluktu. 1049'da Methodios'un Kellibaron Manastırı'nın hegümeni olduğu bilinmektedir (Delehaye, 1892: 34-37; Janin,1975: 231; Dennis, 2000: 1237).

Kellibaron Manastırı, bu bölgede her zaman saldırıların beklendiği bir zamanda inşa edilmiştir (Höhfeld, 2017: 76-78). Kellibaron Manastırı'nda 13. yüzyılda bir kütüphane ve bir de *scriptorium* vardı (Janin, 1975: 230-231; Dennis, 2000: 1237).

Typikon'a göre, ünlü martir Aziz Demetrios'un bu manastırı ile Latmos'taki çok büyük ve saygı duyulan Kellibaron Manastırı birleştirilmiştir[486]. Bu birleşmenin sonucu olarak tüm topluluk buraya yerleşmiş ve böylece meskenini değiştirmiştir. Her ikisi içinde bir

[486] Kellibaron-Demetrios typikonu I; öncelikle manastırın organizasyon ve yönetim meseleleriyle ilgileniyordu. Kellibaron-Demetrios typikonu II ise daha çok keşişlerin yaşam tarzı üzerinde durmuştur (Janin, 1975: 231; Dennis, 2000: 1505).

hegümen olacak ve onlar ikisinde de sorumlu olacaktır (Dennis, 2000: 1248-1249). 1282 *typikon*unda Patrikhane'nin manastır yönetimine müdahale etmesinin yasak olduğu özellikle belirtilmiştir (Ragia, 2008: 67). Kellibaron Manastırı'nın, İstanbul'daki Aziz Demetrios Manastırı ile ortak bir *typikon* paylaştığı bilinir (Kirby, 1993: 62). 1400'de manastır, ''imparatorluk ve patrikliğe ait'' bir manastır olarak tanımlanmıştır (Janin, 1975: 231; Dennis, 2000: 1505).

Vakfın sonraki hegümenlerinden ikisinin adı bilinmektedir ve ikisi de VIII. Ioannes Palaiologos'un elçisi olarak görev yapmıştır: 1433'te Isidoros ve 1448'de Gregorios (Dennis, 2000: 1238-1239). Bu manastır IV. Ioannes Laskaris'in son gömülme yeri olarak hayatta kalan farklı bir özerk kurumdur (Ragia, 2008: 66-67). Bununla birlikte 1315 yılında, manastır artık Palaiologosların takma adını taşıyordu. Manastır hakkında son veriler 1400 ve 1448 tarihlidir ve bu tarihlerden de anlaşılacağı üzere manastır bu adı sonuna kadar korumuştur (Ragia, 2008: 67-68).

4. El Yazmaları:

Kellibaron Manastırı'nın 13. yüzyıla kadar olan el yazmasının üretim tarihi Volk'un çalışmasında izlenebilmektedir (Volk, 1955: 164-166). Kellibaron Manastırı'nın ayrıca günümüze ulaşan belgelerden adının değiştiği de bilinmektedir. Manastır 987 tarihli bir belgede ''Lamponion'' olarak bilinirken, 1049 yılında ''Kellibaron'' adını almıştır (Kirby, 1993: 62).

Manastırda 11. yüzyılda yazılmış 16 Şubat 1056 tarihli bir el yazması (Cod.Patmian.140, parşömen, ff.253) hegümen Methodios tarafından üretilmiş ve Hilarion adlı biri tarafından parşömen üzerine yazılmıştır. 12. yüzyıla ait yukarıdaki örnek gibi parşömen üzerine yazılmış üç el yazması daha Kellibaron adını taşımaktadır (Volk, 1955: 164; Kirby, 1993: 62).

Manastırda yazılmış 12. yüzyıla ait el yazmaları (Cod.Rom.Angel.gr.2, parşömen, 24,3x16.6 cm., ff.442), (Cod.Rom.Angel.gr.70, parşömen, 30,3x21,7 cm, vr.294) ve (Cod.Vatio.gr.446, parşömen, 23x18,7 cm, vr.391). Manastırda 13. yüzyılda yazılmış iki

el yazması mevcuttur. Bunlar; (Cod.Vatic.gr.448, 1232, kağıt, 26,3x17,5 cm, ff.338 ve (Cod.Sinait.gr.274, 1236, kağıt, 33,6x22,5 cm, ff.222) (Volk, 1955: 165-166)[487].

5. Arşiv Belgeleri: -

6. Hegümenleri/Başrahipleri:

Akakios: (Ακάκιος)

Akakios'un Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda adı geçmektedir. Kellibaron Manastırı'nın mağarasına Akakios'un gömülmesi yerel bir gelenek olduğundan, bölgenin Sina ile olan bağlantısının bir başka göstergesidir. Erdemiyle ünlü bir keşiş olan Akakios'un 7. yüzyılda Latmos'ta yaşadığı öne sürülmektedir (Delehaye, 1892: 34; Ragia, 2008: 115-116).

Arsenios: (Αρσένιος)

Arsenios, İstanbul'da zengin bir aileden gelmiş ve orduda görev yapmıştır. Dünyeviliğini terk ederek keşiş olmuştur. Başlangıçta Latmos'ta bir mağarada kalmıştır. Daha sonra Kellibaron Manastırı'na girmiştir ve kısa bir süre başrahip olarak görev yapmıştır. Arsenios, keşişlerin isteği üzerine geri döndüğü Kellibaron'da ölmüştür. Arsenios'un manastırın başrahibi olarak görev süresi tam olarak bilinmez. Genç Aziz Paulos'un Vitası'na atıfta bulunmaması, 10. yüzyılın sonundan sonra yaşadığı anlamına gelmektedir. Aziz Arsenios, Kellibaron Manastırı için önemli bir kişiydi (Vocotopoulos, 1966-1967: 82; Ragia, 2008: 116-117).

Matthaios: (Ματθαίος)

Matthaios'un Demetrios'a ve Genç Aziz Paulos'a yiyecek sağlamak için yardım ettiği bilinmektedir. Matthaios'un yılda bir kez Efes'e hacca gittiği bilinmektedir, ancak

[487] 1236 tarihli el yazması, Kellibaron Manastırı'nın keşişi Neophytos tarafından yazılmıştır (Volk, 1955: 165-166). El yazmasında, Kudüs Patriği II. Athanasios'tan bahsedilmektedir. Ancak Patriğin manastırda kalıp kalmadığı bilinmemektedir (Janin, 1975: 225; Ragia, 2008: 64-66).

şehir halkıyla görüşmek istemediği için son zamanlarında buraya gitmediği bilinmektedir. Genç Aziz Paulos'un Vita yazarına göre, Matthaios kehanet unvanına sahipti (Delehaye, 1892: 36-39, 41-42; Ragia, 2008: 117).

Methodios: (Μεθόδιος)

1049'da Kellibaron Manastırı'nın başrahibidir (Janin, 1975: 230; Ragia, 2008: 118).

Neophytos: (Νεόφυτος)

Kellibaron Manastırı'nın yardımcısıdır (Janin, 1975: 230; Ragia, 2008: 118).

Chariton: (Χαρίτων)

1049'da Kellibaron Manastırı'nın keşiş ve papazıdır (Ragia, 2008: 118).

7. Mimari Özellikleri:

Wiegand, Kellibaron Manastırı'nın girişinin bir kule ile korunduğunu belirtmektedir (Resim 108). Wiegand'ın işaret ettiği bu kule günümüze gelmiştir. Burada yaşayan rahipler öldüklerinde tonozlu yer altı mezarlarına gömülüyorlardı (Wiegand, 1913: 25-27).

Kellibaron Manastırı iki tek nefli şapel, doğuda bir trapeza ile mağaradan oluşan bir kompleks idi[488]. Güney kilisenin narteksinin zemininde duvar resmi kalıntıları bulunmuştur; kuzey kilisenin ise cenaze kullanımı için uygun olduğu düşünülmektedir (Ragia, 2008: 30-31; Höhfeld, 2017: 76-78).

[488] Tek nefli şapelin doğu, kuzey ve batı duvarları zamanla yıkılmıştır. Şapelde bulunan duvar resimlerinin Orta Bizans Dönemi'nde yapıldığı düşünülmektedir (Prolović, 2004: 377, 384-385).

Kellibaron Manastırı'nın kalesinin uzun bir kuşatmaya dayanabileceği düşünülmektedir (Resim 112) (Peschlow, 1995: 710-711; Ragia, 2008: 68-69). Manastırdaki "T" planlı yapı trapeza olmalıdır (Eyice, 1978: 13)[489]. Bir merdiven ile manastırın kalesine erişim sağlanır (Delehaye, 1892: 32; Wiegand, 1913: 179; Peschlow, 1995: 673-679; Kirby ve Mercangöz, 2002: 271-272; Ragia, 2008: 68).

Kellibaron Manastırı, uzaktan bakıldığında bir kale gibi görünmektedir. Kellibaron, kayalık topografya nedeniyle düzensiz bir şekle sahiptir (Kirby, 1993: 61-62). Aşağı Kale ve Üst Kaleden oluşan manastırın kulesi yüksek bir kayanın üzerine kurulmuştur (Wiegand, 1913: 25).

Resim 112. Kellibaron Manastırı'nın Güneybatısındaki Savunma Kalesi (Yinsel, 2021)

Mykale'de Sarazen kılıcından kurtulmak için saklanmayanlar öldürülmüş ve cesetleri Kellibaron Manastırı'nın mağarasına bırakılmıştır (Delehaye, 1892: 33-34). Manastırın güneyinde bir sığınak bulunur (Höhfeld, 2017: 76-78). Ayrıca manastırda bulunan büyük bir sarnıç uzun bir kuşatma sırasında erzak görevi sağlamıştır (Peschlow, 1996: 69).

[489] Janin de "T" planlı yapının biçim ve oranlara göre bir trapeza olduğunu düşünmektedir (Janin, 1975: 232).

8. Duvar Resimleri:

Kellibaron Manastırı yakınındaki mağarada, İsa'nın hayatını ele alan duvar resimleri bulunmaktadır (Resim 113)[490]. Genellikle mağaradaki duvar resimleri 9.-12. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Eyice, 1978: 13). Mağaranın içi Bizans dönemine ait duvar resimleriyle süslüdür (Schiemenz, 1971: 53; Talbot ve Wharton, 1991: 1189).

Mağara, Kellibaron Manastırı kompleksinin yakınında bulunur (Zäh, 2016: 72-74)[491]. Peschlow, burayı ''keşiş barınağı'' olarak yorumlamaz. Buranın duvar resimleriyle donatılan bir kaya olduğundan söz eden Peschlow, mağaranın manastırın kuzeydoğusundan çok uzakta konumlanmadığını da vurgulamıştır (Peschlow, 2005: 197). Yani, burası ikamet edilen bir yer değil, belki de yukarıdaki Stylos Manastırı'na ya da oradan aşağıdaki göle gidenlerin ya da manastır çevresinde yaşayanların ayin yapmak için uğradıkları bir yerdi (Peschlow, 2005: 198).

Resim 113. Kellibaron Mağarası, Duvar Resimleri

(Yinsel, 2021)

[490] Bu kompleksin mağarasında yer alan duvar resimleri ve buradaki mezar alanları burada ölmüş olan keşişlerin onuruna yapılmış olabilir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'na göre, mağarada keşiş Akakios'un da gömüldüğü bilinmektedir (Delehaye, 1892: 34).

[491] Kompleksin kuzeyindeki küçük şapel beşik tonozlu bir alt yapıya sahiptir ve muhtemelen gömü amaçlı olarak kullanılıyordu. Peschlow, burada ''Son Yargı'' sahnesine ait olabilecek duvar resminin kalıntılarını bulmuştur (Peschlow, 1995: 674). Son Yargı sahnesi özellikle mezar kiliselerinde ölüm ve diriliş çağrışımları nedeniyle yapılmıştır (Prolović, 2004: 374).

Kellibaron Mağarası, Araplar tarafından öldürülen ve oraya gömülen keşişler için bir mezar görevi görmüştü (Malamut, 1993: 179). Duvar resimleri bölgede en iyi korunmuş örnekler arasındadır[492]. Bugüne kadar günümüze gelen en iyi korunmuş sahneler: ‘‘İsa’nın Vaftizi’’, ‘‘İsa’nın Başkalaşımı’’ ve ‘‘İsa’nın Çarmıha Gerilişi’’ duvar resimleridir (Resim 114-116) (Peschlow, 1995: 710; Zäh, 2016: 73-74).

Resim 114. Kellibaron Mağarası, İsa’nın Vaftizi

(Yinsel, 2021)

Bunun yanı sıra ‘‘Anastasis’’ , ‘‘İsa’nın Tapınağa Takdimi’’ ve ‘‘Lazarus’un Dirilişi’’ de mağarada resmedilen kompozisyonlar arasındadır (Peschlow, 2005: 200). Aziz Akakios’un mezarı da buraya yakındır (Wiegand, 1913: 179; Prolović, 2004: 379-380; Zäh, 2016: 73-74).

[492] Jadranca Prolović, ‘‘*Latmos’ta Yediler Manastırı’nın Duvar Resimleri’’* adlı makalesinde mağaradaki duvar resimlerini tanıtarak, duvar resimlerini üslup ve ikonografik açıdan 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın başına tarihler (Prolović, 2004: 372-386).

Resim 115. Kellibaron Mağarası, İsa'nın Başkalaşımı

(Yinsel, 2021)

Resim 116. Kellibaron Mağarası, İsa'nın Çarmıha Gerilişi

(Yinsel, 2021)

Mağaranın duvar resimlerini Wulff 13. yüzyılın ilk yarısına; Schiemenz yaklaşık 1200 yılına; Talbot ve Wharton ise 11.- ve 13. yüzyıllara tarihlendirirler (Wulff, 1913; Schiemenz, 1971: 53; Talbot ve Wharton, 1991: 1189). Peschlow ise buradaki duvar resimlerinin yapılış tarihinin olasılıkla Stylos Mağarası'ndaki duvar resimlerinin yapılış tarihine çok yakın olduğunu belirtmiştir (Peschlow, 2005: 200).

İsa'nın Başkalaşımı sahnesinde İsa'nın etrafında yer alan mandorla daha önce örneğin 11. yüzyıl minyatürlerinde de bulunabilen bir özelliktir. Kapadokya'da Elmalı, Çarıklı ve Karanlık Kilise'nin yanı sıra Kastoria'daki Hagios Anargyroi ve Kurbinovo'daki Aziz George Kilisesi'nde ''Başkalaşım'' sahnelerinde İsa'nın etrafında yer alan mandorla bu şekilde görülür (Restle, 1967: 175, 204, 231; Prolović, 2004: 384-385).

Araştırmacılar duvar resimlerini üslup ve ikonografik özellikleri göz önünde bulundurarak 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın başına tarihlerler (Wiegand, 1913: 95-96; Janin, 1975: 232; Peschlow, 1995: 710; Prolović, 2004: 386; Ragia, 2008: 68-6).

Ressam çalışmaları için çoğunlukla pembe ve sarı kullanarak sıcak bir renk skalası yaratmak istemiş olabilir. Ressamın diğer kullandığı renkler ise koyu sarı ve kahverengi tonlarıdır. Ressamın bu renk kullanımı duvar resimlerini 13. yüzyıla götürmektedir (Prolović, 2004: 374).

9. Malzeme ve Teknik:

Manastır alanında bulunan yapılarda taş, tuğla ve harç malzeme kullanılmıştır. Teknik olarak yapıda ''tuğla dolgulu harç tabakası'' kullanımı görülmektedir (Ousterhout, 1990: 165). Yapıda kullanılan taşlar tuğlalara oranla çok daha büyüktürler. Tuğlalar taşların aralarında yatay ve dikey olarak yerleştirilmiştir.

10. Mimari Plastik: -

KARYA/KARYES (ΚΑΡΈΑΣ) MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Karya (Καρύα) Manastırı'nın adı, Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan bilinmektedir (Delehaye, 1892: 26; Janin, 1975: 232-233)[493]. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda manastırın adı ''Karya'' olarak adlandırılmıştır. Karya Manastırı'nın yeri kesin olarak bilinmemektedir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'ndan diğer manastırlardan daha uzakta olduğu anlaşılmaktadır (Ragia, 2008: 107).

Resim 117. Myus (Azap) Bizans Kalesi
(Yinsel, 2021)

Wiegand'a göre, Karya Manastırı Myus'ta (Azap) olabilir. Karya Manastırı'nın tanımlanması için önerilen bir diğer yer ise Wiegand tarafından Karadjeheit'in kuzeyinde, Kargın Dere Vadisi'nde bulunan kalıntılardır. Yakınlarında bir zamanlar duvar resimleri olan bir mağaranın olduğu bilinmektedir. Wiegand, Bizans dönemine ait olan bu kalıntıları küçük bir manastır olarak yorumlamıştır (Wiegand, 1913: 179).

[493] Arazi çalışmalarımız sırasında Myus'taki Bizans Kalesi ve çevresi ziyaret edilmiş ancak sözü edilen Karya Manastırı ile karşılaşılmamıştır.

Kirby ve Mercangöz (2001: 61-63) ise yapının Latmos Dağı'nın kuzeybatısında, bugünkü Yeşilköy yakınlarında, antik Myus kentinin ve Avşar Kalesi olarak bilinen Bizans Kalesi'nin doğusunda yer alabileceğini önermektedirler (Resim 117) (Delehaye, 1892: 31-32; Wiegand, 1913: 94, 179; Ragia, 2008: 108)[494].

Karya Manastırı'nın konumuna ilişkin Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda tanımlama kesin olarak belirtilmemiştir (Janin, 1975: 232-233). Vita'ya göre, Karya Manastırı Myus'un yakınında olmalıdır (Delehaye, 1892: 31-32).

2.Kuruluş Tarihi ve Organizasyon:

Genç Aziz Paulos'un bölgeye gelişinden önce Latmos'ta bulunan Petrus, Latmos yakınlarındaki bu manastırı kurmuştur (Ruggieri, 1991: 237). Genç Aziz Paulos Latmos'a geldiğinde, kardeşi Basileios onu Karya Manastırı'nın başrahibi Petrus ile tanıştırmıştır. Karya Manastırı'nın 9. yüzyılın sonlarında veya 10. yüzyılın başlarında kurulmuş olabileceği bilinmektedir (Delehaye, 1892: 26)[495].

Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda ''en büyük ve en kalabalık manastır'' (καρύα, μοναστήριον μέγιστόν τε καί πολυανθρωπότατον) olarak nitelendirilmiştir (Wiegand, 1913: 179, 197; Volk, 1955: 167; Janin, 1975: 232-233; Ragia, 2008: 43-44).

Janin, Karya Manastırı'nın Kutsal Haç'a adanmış olabileceğini belirtmektedir, çünkü Genç Aziz Paulos yıllar sonra ve hayatının sonuna yaklaşırken, Haç'ın Yükseltilmesi (*stavroproskynesis*) günü 14 Eylül'de ibadet etmek için Karya'ya gitmiştir[496]. 1049 yılında Basileios, Karya Manastırını ekonomik açıdan ''canlandırma'' girişiminde bulunmuştur (Ragia, 2008: 107).

Genç Aziz Paulos'un Karya Manastırı'na gidişi Vitası'nda anlatılmaktadır: *"Kutsal Haç'ın Yükseltilmesi yaklaşıyordu. Ve daha sonra Genç Aziz Paulos, Symeon'u çağırdı ve Genç Aziz Paulos ile birlikte yola çıktı. Ancak Genç Aziz Paulos'a yolculuğunu*

[494] Azap Köyü'nün yakınlarındaki vadi büyük bir önem taşıyan Myus'taki Bizans Kalesi tarafından korunuyordu (Wiegand, 1913: 179).
[495] Ruggieri, Karya Manastırı'nın kuruluşunun 9. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzandığını belirtmektedir (Ruggieri, 1991: 237).
[496] Ortodoks kilise takviminde Haç'ın Yükseltilmesi yortusu, Meryem'in Doğumu'ndan sonra (8 Eylül) ikinci sıradadır (Coşkuner, 2009: 61).

yaparken, yoldaşlarından hiç kimsenin ona yaklaşmamasına dikkat edildi, ama herkes onu uzaktan takip etmeli idi. Bu nedenle Karya Manastırı'nda Haç'ın Yükseltilmesi tamamlandığında dağın dönüşüne giden yola gittiler" (Delehaye, 1892: 140-141)[497].

3.İthaf Tarihi ve Typikon: -

4.Arşiv Belgeleri: -

5.Hegümenleri/Başrahipleri:

Petros: (Πέτρος)

Basileios, kardeşi Genç Aziz Paulos'u Petros'a emanet etmişti. Latmos'ta başrahip Petros tarafından kurulan Karya Manastırı'nın o dönemde büyük boyutlu olduğu biliniyordu. Petros, Genç Aziz Paulos için katı bir ''yalnız yaşam'' öğretmeniydi ve o bir rol modeldi. Genç Aziz Paulos, Petros'un yaşam tarzını taklit etmeye çalışmıştır. Petros, Genç Aziz Paulos'un münzevi yaşama olan eğilimine de karşıydı (Delehaye, 1892: 24-27, 30-31; Wiegand, 1913: 181; Janin, 1975: 232-233; Ragia, 2008: 160).

Basileios: (Βασίλειος)

Karya Manastırı'nın hegümenidir. Basileios, Stylos Manastırı'nın arşivinde bulunan 1049 tarihli bir belgeden bilinmektedir (Ragia, 2008: 151).

[497] Vita'da, Karya Manastırı'ndan söz edilmesine rağmen bölgedeki bir başka manastır olan Lamponion'dan söz edilmemektedir (Janin, 1975: 229-230).

Paulos: (Παύλος)

Manastırın kurucusu Petros'tan sonra Karya Manastırı'nın ikinci başrahibidir. Paulos'un Karya Manastırı'nda başrahipliği yaklaşık olarak 10. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Delehaye, 1892: 41; Ragia, 2008: 159).

6.Mimari Özellikleri:

Janin'e göre manastırın başrahibi Petros'un Genç Aziz Paulos'un keşiş yaşamına olan eğilimine takip etmesine izin vermemiş olması, Karya'nın bir manastır işlevi gördüğünü gösterebilir (Delehaye, 1892: 30-31; Janin, 1975: 232; Ragia, 2008: 108).

Yeşilköy'ün yukarısında (eski adı Azapköy) ağaçlar ve kayalar arasında küçük, dikdörtgen bir kilisenin varlığı bilinmektedir. Genç Aziz Paulos'un Vitası'nda, Karya Manastırı'nın çok sayıda keşişi bulunduğu belirtilmektedir. Kirby ve Mercangöz, çalışmalarında Karya Manastırını 10. yüzyıl manastırları arasında değerlendirmişler ve kilisenin orijinalinde üç nefli bazilikal planlı bir yapı olabileceğini önermişlerdir. Araştırmacılar Karya'da bir mutfak ve trapeza bulunduğunu belirtmişlerdir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 270-271).

7.Duvar Resimleri: -

8.Malzeme ve Teknik: -

9.Mimari Plastik: Bizans Kalesi'nin etrafında az da olsa mimari plastik eserler vardır.

SOTEROS (ΣΩΤΗΡΟΣ) veya AGROULON (Αγραύλων)

(KURTARICI İSA) MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

10. yüzyılın başında Soteros Manastırı'nın var olduğu bilinmektedir. Manastırın yeri bugün tespit edilememektedir. Soteros Manastırı'nın başrahibi Athanasios'un, Genç Aziz Paulos aç kaldığında ona yardım eden kişi olduğu bilinmektedir (Vocotopoulos, 1966-1967: 76-78, 80). Bu sebeple Athanasios'un, Genç Aziz Paulos'a zaman zaman yiyecek yardımında bulunması Soteros Manastırı'nın Stylos Manastırı'ndan çok uzakta olmadığını düşündürür.

Wiegand (1913), Soteros Manastırı için Herakleia'nın batısında bir manastırın kalıntılarının bulunduğu Eğridere Vadisi'nin olası yerini önermektedir. Janin, yapının eski adı tespit edilemeyen başka yapılar da olduğu için bunun sadece bir tahmin olduğunu vurgulamıştır (Janin, 1975: 240). Peschlow, çalışmasında Soteros veya Agroulon Manastırı'nın kaynaklarda ve yayınlarda yıkık manastır olarak belirtilen Eğridere ile tanımlanmasına şüphe ile yaklaşmıştır (Peschlow, 2017: 266).

2.Kuruluş ve Organizasyon:

Soteros Manastırı'nın ne zaman kurulduğu tam olarak bilinememektedir. Manastır, Patrikliğe ait manastırlar arasında yer alır (Ragia, 2008: 43-44). Genç Aziz Paulos, Latmos Dağı'nda dolaşırken, O'na Stylos Mağarası'nı (sütun) işaret eden, Soteros Manastırı'nın başrahibi Athanasios ile tanışmıştır. Bu, 10. yüzyılın başlarına denk gelmektedir (Ruggieri, 1991: 241).

Soteros Manastırı muhtemelen 1049 tarihli bir belgede bahsedilen Soteros-Agroulon manastırı ile özdeşleştirilmiştir. Janin, yayınında yapıyı ‘‘Kurtarıcı İsa Manastırı’’ olarak tanımlamıştır (Janin, 1975: 240). Genç Aziz Paulos, Latmos'a geldiğinde manastırın var olduğu bilinmektedir (Janin, 1975: 218, 234).

3.İthaf Tarihi ve Typikon: -

4.Arşiv Belgeleri: -

5.Hegümenleri/Başrahipleri:

Athanasios: (Αθανάσιος)
Karya Manastırı'nı sonsuza dek terk ettikten sonra Latmos'ta dolaşan Genç Aziz Paulos, lavra yakınlarında uşak olarak yaşayan Soteros veya Agroulon Manastırı'nın başrahibi Athanasios ile tanışmıştır. Athanasios, Genç Aziz Paulos'a manastırdan yiyecek sağlamıştır (Ragia, 2008: 150). Genç Aziz Paulos'a ikamet etmek için Stylos'un kayasını gösteren O'dur (Janin, 1975: 240).

Kosmas: (Κοσμάς)
Kosmas, Stylos Manastırı'nın arşiv belgelerinden bilinmektedir. Kosmas, 11. yüzyılın ortalarında Soteros-Agroulon Manastırı'nın başrahibiydi (Ragia, 2008: 157).

6. Mimari Özellikleri: -

7. Duvar Resimleri: -

8. Malzeme ve Teknik: -

9. Mimari Plastik: -

PANTOKRATOR (ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ) MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Latmos Dağı'nda Pantokrator Mağarası'nın yakınında bir manastır bulunur[498]. Bu manastır Pantokrator (Παντοκράτορ) Manastırı'dır. Pantokrator Manastırı yayınlar ve kaynaklar aracılığıyla bilinmektedir. Pantokrator Manastırı ve yakınındaki mağara, Kapıkırı ile Gölyaka arasındaki Bafa Gölü'nden Latmos'un eski kayalık arazisini takip ederek bulunmaktadır (Peschlow, 2005: 167-169).

2. Kuruluş ve Organizasyon: -

3. İthaf Tarihi ve Typikon: -

4. Arşiv Belgeleri: -

5. Hegümenleri/Başrahipleri: -

6.Mimari Özellikleri:

Manastır, Antik Dönemde yapılmış teras üzerine inşa edilmiş küçük bir manastırdır. Manastır alanında bir mağara ve bir şapel bulunmaktadır (Peschlow, 2005: 167-169). Güneybatıdaki mağarada duvar resimleri yer alır (Resim 110). Peschlow, buranın eski bir kutsal alan, olasılıkla Endymion Mağarası olabileceğini düşünmektedir (Peschlow, 2005: 167-169).

[498] Mağaranın ve manastırın bulunduğu alan yerel halk arasında ''Ak Avlu mevki'' olarak adlandırılmıştır.

7.Duvar Resimleri:

Mağarada, Bizans Dönemi'ne ait duvar resimlerinin olduğu bilinmektedir (Talbot ve Wharton, 1991: 1189; Kirby, 1993: 59; Höhfeld, 2017: 72, 74)[499]. Pantokrator Mağarası'nın duvar resimleri yerleşimin karakterini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır (Ragia, 2008: 33-34). Pantokrator Mağarası'nda resmedilen ''Evrenin Hakimi İsa'' günümüze iyi durumda gelebilmiştir (Resim 118) (Eyice, 1978: 13)[500].

Resim 118. Pantokrator Mağarası

(Yinsel, 2022)

Guyer, Herakleia yakınlarında en eski duvar resimlerine sahip mağaranın, Pantokrator Mağarası olduğunu bildirmiştir (Guyer, 1909: 134-137)[501]. Pantokrator Mağarası'nda azizler, İncil yazarları, İsa ve Meryem figürleri tasvir edilmiştir (Wiegand, 1913: 89-91). Ağır hasar görmüş Meryem kucağında çocuk İsa ile birlikte tahta oturmuş ve göğsünü ona doğru uzatmıştır (Wiegand, 1913: 90; Zäh, 2016: 69; Höhfeld, 2017: 72).

[499] Mağarada, Mandorla içinde İsa, Theotokos Meryem (Emziren Meryem) ve azizlerden oluşan duvar resimleri tasvir edilmiştir (Talbot ve Wharton, 1991: 1189; Höhfeld, 2017: 72, 74).
[500] Mağaranın genişliği 3.00 metre, derinliği ise 4 metredir (Wiegand, 1913: 91).
[501] Mağara, ilk olarak 1765 yılında Richard Chandler tarafından keşfedilmiştir (Zäh, 2016: 69).

Burada göğsünde emziren çocukla tahta oturan Theotokos/Meryem Galaktotrophousa en önemli ikonografik sahnedir (Çizim 67). Burada "besleyici anne'' tasvir edilmiştir. Meryem'in çıplak sol göğsü ile birlikte çocuğun bir kısmı yok olmuştur. Mağaranın duvar resmi Roma Priscilla Katakombu'ndaki Meryem Ana ile paralellik göstermektedir (Wiegand, 1913: 198).

Çizim 67. Pantokrator Mağarası, Emziren Meryem

(Wulff, 1913: 197, Abb.122)

Orta Çağ başlarındaki Suriye-Filistin sanatında ''Emziren Tanrı Annesi'' figürü resmedilmiştir. Kıpti duvar resminde de ''Besleyici Tanrı Annesi'' figürü görülmektedir. Mısır'da duvar resimlerinde benzer emzirme motifi yer alır (Wiegand, 1913: 194-196). Mağaranın duvar resimleri 7. yüzyılın ikinci yarısı ile 9. yüzyıl arasına tarihlendirilir (Wiegand, 1913: 194-196, 202; Zäh, 2016: 69).

Resim 119. Pantokrator Mağarası, Mandorla

İçinde İsa (Yinsel, 2021)

Mağaranın tonozunda bulunan İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparak bir taht üzerinde oturmakta iken; sol eliyle ise İncil'i tutmaktadır (Resim 119) (Wiegand, 1913: 91). İsa'nın saçları hafif dalgalı ve yüzü kısmen hasar görmüştür. Burada İncil yazarlarının sembolleri dikkati çekmektedir (Wulff, 1913: 191-193).

Mağarada resmedilen bu sahne değerli taşlarla süslenmiş bir taht üzerinde oturan, sakallı ve kutsayan İsa'nın olduğu bir ''Maiestas Domini'' sahnesidir. Sahne alegorik sembollerle çevrilidir: kartal (Yuhanna), aslan (Markos), boğa (Luka) ve kanatlı insan/melek (Matta). Ayakta duran azizler ciddi şekilde hasar görmüştür (Wiegand, 1913: 89-91; Zäh, 2016: 69-70)[502].

Aziz Athanasios, Havari Paulos, Markos ve Luka'ya ait yazıtın Wiegand'ın yapıyı gördüğü dönemde hala tanınabilir bir durumda olduğu belirtilse de günümüzde hiçbir yazıt tanımlanamamaktadır[503]. Wiegand, mağaranın sadece bir kapısı bulunduğunu ve içeriye ışığın buradan geldiğini belirtmiştir (Wiegand, 1913: 91).

[502] Wiegand, yayınında mağaranın sadece bir fotoğrafına yer verir (Wiegand, 1913: 90, Abb.114).

[503] Mağarada resmedilen azizler arasında Thekla, Kyrillos, Athanasios, Theodoros, Ioannes Theologos, Andreas, Ioannes Prodromos ve Markos isimlerini Wiegand yayınında vermiştir. Ancak günümüzde bu azizler tamamen tahrip olmuştur (Wiegand, 1913: 89-91).

Pantokrator Mağarası'nın diyakozu olan George, Kutsal Havariler Mağarası'nın ismi bilinmeyen piskoposu gibi muhtemelen Herakleia'dan gelmiştir (Wiegand, 1913: 91; Ragia, 2008: 152)[504].

8.Malzeme ve Teknik: Yapıda taş, tuğla, harç ve mermer malzeme kullanılmıştır.

9.Mimari Plastik: -

[504] Herakleia: Bölgenin en yakın piskoposluk merkezidir (Ragia, 2008: 33). Örneğin Latmos keşişleri arasında bilinen Georgios'un muhtemelen Herakleia'dan geldiği bilinmektedir (Wiegand, 1913: 91; Ragia, 2008: 152). Vocotopoulos, keşişlerin Arap akınları sebebiyle kutsal alanlarını terk etmeye zorlanarak, birçok mağaranın bulunduğu Herakleia yakınlarındaki tepeye sığındıklarını ifade etmiştir. Helenistik ve Roma dönemlerinde gelişen Herakleia kenti, 8. ve 9. yüzyıllarda bir piskoposluk merkezi olmuştur (Vocotopoulos, 1966-1967: 72, 74).

KİLİSELİK VEYA KİRSELİK MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Herakleia'ya oldukça yakın olan Kapıkırı mevkinde kıyıya yakın bir yerde bulunan bir kule Eğridere'nin bu manastırını korumaya yöneliktir (Wiegand, 1913: 60; Janin, 1975: 221). Dağların batı eteklerindeki dar Kiliselik Vadisi'nin yaklaşık 300 metre rakımında yer alan manastır kompleksi Kiliselik (''Kiliseli Yer'') kalıntılarının bulunduğu yerdir (Resim 120) (Höhfeld, 2017: 74-76).

Resim 120. Kiliselik Manastırı, Batı Cephe

(Yinsel, 2021)

Manastır, Wiegand tarafından keşfedilmiş ve Eğridere Vadisi'nde yatan bir manastır olarak yanlış tanımlanmıştır[505]. Aslında manastır bu vadide bulunmuyor, çünkü Wiegand'ın haritasında Herakleia'nın batısında, Kapıkırı Dağ'ın aşağısındaki güneybatıdaki bir dağ yamacında yer alan ''Kırsalik'' Manastırı tam olarak gösterilen bir yerdir (Zäh, 2016: 80)[506].

[505] Mercangöz, ''*Bafa Gölü Kirselik'teki Manastır Kilisesi*'' adlı makalesinde yapının literatüre Eğridere Vadisi'nin adıyla geçen kalıntılarının Kiliselik'teki (veya Kirselik) manastır olarak adlandırılmasının uygun olduğunu ifade etmiştir (Mercangöz, 1990: 117).

[506] 1987'de hataya Louis Robert işaret etmiştir (Zäh, 2016. 80).

Kiliselik Manastırı kuzeybatıda Herakleia'dan 1,5 saat uzaklıktadır. Kuru bir dere yatağı manastırın hemen yanından geçmektedir. Kalıntılar bugün kötü durumdadır (Wiegand, 1913: 60). Mercangöz, yapının gölün doğu kıyısındaki Kapıkırı köyünden (antik Herakleia kentinin kalıntılarından) yaklaşık 3 km. uzaklıkta olduğunu belirtir (Mercangöz, 1990: 117, 138).

Buchwald, makalesinde kilisenin antik Herakleia'nın birkaç km. batısında bulunduğunu ifade ederek yapıyı "Eğridere" ismiyle tanıtır (Buchwald, 1979: 274). Eğridere kalıntılarının bulunduğu bölgede mağara yer almaktadır. Wiegand, Eğridere olarak adlandırdığı Kirselik kalıntılarını, 10. yüzyıl kaynaklarında adı geçen Agroulon ya da Soteros Manastırları ile özdeştirmiştir (Wiegand, 1913: 179-180)[507].

2. Kuruluş Tarihi ve Organizasyon:

Buchwald, yapıyı 1230 ile 1245 yılları arasına tarihlendirmiştir (Buchwald, 1979: 274, 293). Peschlow'a göre, Kiliselik Manastırı Genç Aziz Paulos (10. yüzyıl) dönemine tarihlenmektedir (Peschlow, 1995: 679-680, 716; Ragia, 2008: 113).

Mercangöz ise yapının eksonarteksini 13. yüzyıla, trikonkhos planlı naos ve batısındaki narteksi 10.-13. yüzyıllar arasına, güneydoğudaki yapıya bitişik şapelin ise 13. yüzyıla ya da 14. yüzyılın başlarına tarihlendiğinden söz etmektedir (Mercangöz, 1990: 138).

3. İthaf Tarihi ve Typikon: -

4. Arşiv Belgeleri: -

5. Hegümenleri/Başrahipleri: -

[507] Janin, 10. yüzyılda mevcut olan Agroulon ve Soteros manastırlarının iki ayrı kuruluş olabileceğini belirtmiştir. Söz konusu yapının Wiegand tarafından lokalizasyonunu kuşkuyla karşılamıştır (Janin, 1975: 221-240).

6.Mimari Özellikleri:

Manastırdan yalnızca çevre duvarına ait olabilecek parçalarla bir kilise günümüze gelebilmiştir (Resim 121). Mevcut çevre duvarı kalıntılarından, dıştan yuvarlak kemerli kör nişlerle desteklenmiş, duvarlara bitişik dörtgen planlı mekanların varlığı anlaşılmaktadır (Mercangöz, 1990: 117-118)[508].

Resim 121. Kiliselik, Trapeza ve manastır kilisesi arasına yapılmış Şapel (Yinsel, 2021)

Yapı kör kemerlerle taçlandırılmıştır (Peschlow, 1995: 679-680, 716; Ragia, 2008: 113). Manastır kompleksi dikdörtgen bir teras üzerindedir. Yapının kuzeydoğusuna inşa edilen avlunun etrafındaki duvar savunma için pek kullanılmıyordu.Kompleksin bitişiğinde bir şapel vardır (Höhfeld, 2017: 74-76).

Kilise, kuzeyde üç yapraklı yonca (trikonkos) planlı ana kilise yapısı, batıda narteks, kilise ve narteksin güneyinde bir ek yapı ile bunun da doğusunda bir şapelden meydana gelmiştir. Güneydoğudaki şapelden günümüze,kısmen iyi durumdaki apsis ile batıdaki duvarı gelebilmiştir (Mercangöz, 1990: 120, 138)[509].

[508] Wiegand yapıyı yayınında ‘‘Eğridere Manastırı’’ adı altında tanımlar (Wiegand, 1913: 60).
[509] Doğuda yer alan apsis 3.40 metre genişlikte, 1.70 metre genişliktedir (Mercangöz, 1990: 120).

7.Duvar Resimleri: -

8.Malzeme ve Teknik:

Kiliselik Manastırı'nın mevcut kalıntılarından çok azı duvar tekniğine ilişkin bilgi vermektedir. Mercangöz, yapıda antik şehir Herakleia'dan getirilmiş malzemelerin kullanıldığını, bölgedeki diğer kiliselerde de devşirme malzemenin kullanıldığını belirtir (Mercangöz, 1990: 122-124; Peschlow, 1995: 680; Peschlow, 2017: 265-266). Kiliselik Manastırı'nda taş, tuğla ve harç malzeme kullanılmıştır.

9.Mimari Plastik: -

EĞRİDERE MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Günümüzde Eğridere olarak bilinen kilise kalıntısının tanımı yayın ve kaynaklar aracılığıyla eşleştirilmektedir. Kilisenin adı Wiegand (1913: 60), Janin (1975: 221) ve Buchwald'ın (1979: 274-276) yayınlarında ''Eğridere'' olarak geçmektedir (Resim 114). Hemen yanında yer alan mağara (''kelim mağarası'') adını ''kilim desenli'' duvar resimlerinden almaktadır (Höhfeld, 2017: 66).

Resim 122. Eğridere Vadisi, Latmos Dağlarına Bakış

(Yinsel, 2021)

Manastırın yeri konusunda Wiegand yanlış olarak bugün ''Kiliselik'' olarak bilinen manastırın bulunduğu yer ile özdeşleştirmiştir. Wiegand, dağların batı eteklerinde başka bir manastır keşfetmiş, ancak tanımında yeri yanlış göstermiştir. Yer şimdi ''Kiliselik'' olarak adlandırılmaktadır (Peschlow, 1996: 78-80).

Höhfeld ise bir zamanlar surlarla çevrili olan bu yerin, Bafa Gölü'nden çok uzak olmadığını belirtmiştir (Höhfeld, 2017: 66). Manastıra bir tekne aracılığıyla Bafa Gölü üzerinden gidilir. Gölde İkiz Adaları geçince dağ tarafına giden yola sapılır. Karaya varınca da sarp kayalıklar üzerinden çıkılarak manastıra yaklaşık 45 dakikada ulaşılır.

2.Kuruluş ve Organizasyon:

Manastırın 13. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir (Höhfeld, 2017: 66). Buranın konumu göz önüne alındığında Herakleia antik kentine oldukça uzakta olduğu görülmektedir. Burası bir manastır yerleşimi için uygundur. Aynı zamanda burası ıssız olması sebebiyle keşişlerin inzivaya çekilecekleri bir yerdir.

3.İthaf Tarihi ve Typikon: -

4.Arşiv Belgeleri: -

5.Hegümenleri/Başrahipleri: -

6.Mimari Özellikleri:

Kalıntılar bugün kötü durumdadır. Manastır orman içerisinde konumlanmaktadır. Manastırın çevresinde herhangi bir yerleşim de bulunmaz. Kompleks, küçük bir Bizans manastır yerleşimi olarak tanımlanmaktadır (Höhfeld, 2017: 66).

7.Duvar Resimleri:

Duvar resimleri hakkında araştırmacıların yayınlarında bir bilgi bulunmamaktadır. Mağarada kilim desenlerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyon mağaranın duvar yüzeyini kaplamaktadır. Mağara adını bu kompozisyondan almıştır. Mağarada "Kilim desenleri'' ve madalyon içlerine alınmış başlarında sarı haleleri olan aziz figürleri tasvir edilmiştir (Resim 123-124).

Azizlerin yüzleri oldukça tahrip olmuştur. Duvar resimlerinde sarı, kırmızı ve yeşil kullanılmıştır. Mağaranın girişi oldukça dardır. Mağarada büyük olasılıkla kalan izlere göre dört ya da beş aziz figürü resmedilmiştir.

Resim 123. Eğridere Mağarası, Kilim Desenleri (Yinsel, 2021)

Resim 124. Eğridere Mağarası, Aziz Figürleri (?) (Yinsel, 2021)

8.Malzeme ve Teknik:

Kilise orman içerisinde kaldığından malzeme ve teknik hakkında bir şey söylenememektedir. Ancak Janin inşa sistemi ve tuğla kullanımı bakımından Bafa Gölü'ndeki Kahve Hisar Ada Manastırı ile Eğridere manastırının benzer olduğunu vurgulamıştır (Janin, 1975: 221).

9.Mimari Plastik:

Eğridere Manastırı'na ait mimari plastik eserler günümüze ulaşmıştır[510]. Etrafta dağınık bir biçimde bulunan mimari plastik eserler günümüzde zemindedir. Mimari plastik eserlerle ilgili yayınlarda herhangi bir bilgi veya fotoğraf bulunmamaktadır.

Manastır alanında silme, friz, sütun başlığı, sütun kaidesi, lento ve söve gibi mimari işlevli mimari plastik eserler bulunmaktadır (Resim 125-128). Olasılıkla buradaki mimari plastik eserler bir manastıra aitti.

[510] Burada bölgedeki diğer yapılara oranla çok daha fazla mimari plastik eserler ile karşılaşılmıştır.

Resim 125. Eğridere, Silme (?)

(Yinsel, 2021)

Resim 126. Eğridere, Lento veya Söve (?) (Yinsel, 2021)

Resim 127. Eğridere, Silme (Yinsel, 2021)

Resim 128. Eğridere, Silme?

(Yinsel, 2021)

EK 4. BAFA GÖLÜ ADALARDAKİ BİZANS MANASTIRLARI

KAPIKIRI (HERAKLEİA) ADA MANASTIRI KİLİSESİ

1.Adı ve Yeri:

Kapıkırı Adası, Herakleia kalıntılarının batısındadır[511]. Kapıkırı Köyü, Bafa Gölü'nün doğusunda, eski Latmos bugün Beşparmak Dağları'nın güney yamaçlarındaki antik Herakleia kentinin bir kısım kalıntıları üzerine oturmuş küçük bir yerleşimdir. Eskiden Asar Adası (Kale Adası) olarak anılan ada, Bizans Dönemi'nden kalma kalenin kalıntıları üzerinde manastır yapılarının kalıntılarını taşımaktadır (Resim 129) (Janin, 1975: 223- 223; Ragia, 2008: 102-103).

Resim 129. Bafa Gölü, Kapıkırı Ada Manastırı

(Drone çekimi, 2022)

Janin, yayınında yapıyı ‘‘Herakleia Adası’’ başlığı altında tanımlamıştır (Janin, 1975: 221). Ragia, çalışmasında manastırı ‘‘Asomatos’’ veya “Batheos Limenos Manastırı’’ (Μονή Ασωμάτου ή Βαθέος Λιμένος) adı altında tanımlamıştır (Ragia, 2008: 102-103).

[511] Kapıkırı Ada, Bafa Gölü üzerinde kıyıya en yakın iki adadan biridir.

2. Kuruluş ve Organizasyon:

Manastır alanındaki kilise araştırmacılarca 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Janin, 1975: 221; Mercangöz, 1992: 73,83; Peschlow, 1995: 693-694; Höhfeld, 2017: 70-71).

3. İthaf Tarihi ve Typikon:

Asomatos veya Batheos Limenos Manastırı, Başmelek Mikail'e ithaf edilen 1222 tarihli arşiv belgesinden bilinmektedir. Wiegand, kilisenin batı girişindeki bir yazıtta Konstantin ismini görmüş ve kilisenin ''sahibi'' olduğunu varsaymıştır (Wiegand, 1913: 18).

Peschlow, kilisenin Bakire Pantanassa'ya adanmasından söz etmektedir (Peschlow, 1995: 684-694). Narteks kapısının lentosunun üzerindeki yazıttan Parthenos Pantanassa'ya ithaf edildiği yayınlarda belirtilmektedir (Peschlow, 1995: 693-694). Yapının *typikon*u bulunmamaktadır.

4. Arşiv Belgeleri: -

5. Hegümenleri/Başrahipleri:

Konstantin: (Κωνσταντίνος)

Wiegand zamanında sadece Konstantin adı Batheos Limenos (Kapıkırı Adası) Manastırı'nın *katholikon*undaki bir yazıttan anlaşılabiliyordu. 13. yüzyılda yaşayan Konstantin muhtemelen manastırın hegümeni idi. Yazıt günümüzde kayıptır (Wiegand, 1913: 22; Kirby ve Mercangöz, 2002: 74; Ragia, 2008: 157-158).

6.Mimari Özellikleri:

Manastır alanında kapalı Yunan haçı planlı bir kilise, kilisenin güneybatısında bir şapeli, yemekhanesi ve kuzeyde bir merdivenle erişilebilen bir galerisi vardır (Resim 130) (Janin, 1975: 221; Mercangöz, 1992: 73,83; Höhfeld, 2017: 70-71). Manastır, Latmos'un diğer manastırlarında da görüldüğü gibi bir alt ve üst kaleden oluşmaktaydı (Wiegand, 1913: 18).

Kapıkırı Adanın merkezinde bulunan manastırın ana kilisesini Janin ‘‘kubbeli ve sütunsuz kilise’’ olarak tanımlamıştır. Güneybatıdaki şapelin örtüsü günümüzde çökmüştür. Janin, manastırda bulunan ‘‘T’’ planlı yapıyı yemekhane (trapeza) olarak tanımlamıştır (Janin, 1975: 221).

Resim 130. Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi

(Drone çekimi, 2022)

Ada bölgedeki diğer yapılar gibi duvarlarla güçlendirilmiştir. Bafa Gölü'nün doğusunda bulunan adaların hepsinin üzerlerinde aynı şekilde duvarlarla güçlendirilmiş manastırlar ve kilise kalıntıları vardır (Eyice, 1978: 13). Kilisenin batısında bulunan narteks üç çapraz tonozla örtülüdür ve galerili düzenlenmiştir (Wiegand, 1913: 22; Peschlow, 1995: 693-694).

7. Duvar Resimleri: -

8. Malzeme ve Teknik:

Kilisede taş, tuğla, mermer ve harç malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Kilisenin *prothesis* ve *diakonikon* apsisinin yarım kubbesinde tuğlalardan oluşan *meandr* motifi dikkati çekmektedir. Kilisesi antik devşirme taşlardan yapılmıştır (Eyice, 1978: 13)[512].

9. Mimari Plastik:

Kilisenin kuzey duvarında günümüzde bir silme bulunmaktadır.

[512] Bu antik devşirme taşlar büyük olasılıkla en yakın antik Herakleia'dan getirilmiştir (Eyice, 1978: 13).

İKİZ ADA MANASTIRI KİLİSESİ

1.Adı ve Yeri:

Bafa Gölü üzerinden bir balıkçı teknesi yardımı ile adaya ulaşmak mümkündür[513]. Bafa Gölü üzerindeki ‘‘Çifte Adalar’’ olarak da bilinen İkiz Adalar’dan daha küçük olanında kuleler ile korunan bir Bizans manastırı var iken; daha büyük olanında sığınma kalesi vardır (Resim 131).

Resim 131. İkiz Ada, 4 No.lu Kilise, Batı Cephe

(Yinsel, 2021)

Adada bulunan yapı yayınlarda 4 No.lu kilise olarak da geçmektedir (Janin, 1975: 223-224; Buchwald, 1979: 272-274; Mercangöz, 1985: 137-138; Peschlow, 1995: 694-695; Peschlow, 2005: 190; Höhfeld, 2017: 68-70).

[513] Höhfeld, İkiz Adaları ‘‘Manastır ve Sığınak’’ başlığı altında tanımlamıştır (Höhfeld, 2017: 67-80).

2. Kuruluş ve Organizasyon:

Kilisede kullanılan malzeme ve teknik özellikleri bakımından Peschlow'a göre 13. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır (Peschlow, 1995: 695).

3. İthaf Tarihi ve Typikon:

İki Dağ adı, bir süre manastırda kalan Nikephoros Blemmydes'in Vitası'ndan bir manastır olduğu konusunda bilinen bir yer adıdır[514]. Wiegand, katholikonun Bakire Pantanassa'ya ithaf edildiğini öne sürmektedir. Janin, Wiegand'ın önerisini reddetmiştir (Wiegand, 1913: 30-40; Buchwald, 1979: 272-274; Janin, 1975: 227; Peschlow, 1995: 694-695; Ragia, 2008: 104-105)[515].

Kilisenin narteks giriş kapısının lentosu üzerinde keşiş Methodios'un Theotokos Kilisesi'nin kurucusu olduğunu belirten bir yazıt yer almaktaydı. Kilise, bu yazıta göre, Kutsal Bakire'ye (Pantanassa) adanmıştır (Wiegand, 1913: 180).

1230/1231'de Nikephore Bleemydes, manastır hayatını benimsemeye karar verip Latmos'a gitmiş ve emekliliğini Dyo Bounoi'de (İkiz Ada) tamamlanmıştır (Janin, 1975. 223-224; Buchwald, 1979: 272-274; Mercangöz, 1985: 137-138; Peschlow, 1995: 694-695; Peschlow, 1996: 78; Peschlow, 2005: 190; Höhfeld, 2017: 68-70)[516].

4 No.lu Kilise, mimari özelliklerine göre 1250-1265 yılları arasına tarihlenmektedir (Wiegand, 1913: 30-40; Buchwald,1979: 272-274; Janin, 1975: 227; Peschlow, 1995: 694-695; Ragia, 2008: 104-105).

4. Arşiv Belgeleri: -

[514] Aleksios Philanthropenos bir kuşatma sırasında buradaki kaleyi ele geçirmiştir (Wiegand, 1913: 30-40; Janin, 1975: 227; Peschlow, 1995: 694-695; Ragia, 2008: 104-105).
[515] Ragia, manastırların zaman içinde takma bir ad alabileceğini belirterek, Wiegand'ın önerisinin reddedilemeyeceğini düşünür (Ragia, 2008: 104).
[516] Bizanslı yazar, Nikephoros Blemmydes'in (1197-1272), ''Aristoteles Mantığı ve Fiziği'' üzerine iki bölümlü el kitabı ''Epitome Logica'' ve ''Epitome Physica'' Geç Bizans döneminin en çok okunan felsefi eserlerinden biriydi (Höhfeld, 2017: 68-70).

5. Hegümenleri/Başrahipleri:

Methodios: (Μεθόδιος)

Methodios, Meryem Ana'ya adanmış olan İki Dağ Manastırı kilisesinin başrahibiydi. Narteksin kapısının lentosunda bulunan bir yazıttan Methodios adı bilinmektedir (Wiegand, 1913: 35-40; Buchwald, 1979: 273-274; Kirby ve Mercangöz, 2002: 74; Ragia, 2008: 158-159).

6.Mimari Özellikleri:

İkiz Ada Manastır Kilisesi veya 4 No.lu Kilise üç nefli, tonozlu bir bazilikadır (Resim 132) (Wiegand, 1913: 30,33-34). İkiz Ada'nın kara ile bağlantısı da bulunmaktadır (Resim 133). Kuzeydeki odalar yatakhane, doğudakiler ise sarnıç işlevi görmüş olabilir (Peschlow, 1996: 78). Sarnıç olarak kullanılan bir alt yapı üzerine sonradan eklenen narteks üç çapraz tonozla örtülmüştür; narteks galerili idi (Peschlow, 1995: 695).

Resim 132. İkiz Ada 4 No.lu Kilise, Batı Cephe (Anthony Kirby, 1992)

Resim 133. İkiz Ada, Kara Bağlantısı (Yinsel, 2021)

Rahiplerin hücreleri çoğunlukla kuzeyde bulunuyordu. Katholikon, manastırın merkezinde yer alıyordu (Wiegand, 1913: 30-40; Buchwald,1979: 272-274; Janin, 1975: 227; Peschlow, 1995: 694-695; Ragia, 2008: 104-105).

7. Duvar Resimleri: -

8. Malzeme ve Teknik:

Burada kilisenin malzemesi Herakleia'dan getirilen mermer bloklar ve tuğlalardan oluşmaktadır (Wiegand, 1913: 30,33-34).

9. Mimari Plastik: -

MENET ADA MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Menet Ada, 370 metre uzunluğuyla aynı zamanda en büyük ada olma özelliğini taşır (Resim 134). Ancak adadaki manastır büyük ölçüde tahrip olmuştur (Resim 135) (Peschlow, 1995: 661; Peschlow, 1996: 67-68). Menet Ada, ‘‘Yasak Ada’’ veya ‘‘Kuyulu Ada’’ olarak tanımlanmaktadır (Höhfeld, 2017: 66-68). Ada, çok sayıda güvercine günümüzde ev sahipliği yapmaktadır (Wiegand, 1913: 56).

Resim 134. Bafa Gölü, Menet Ada

(Yinsel, 2022)

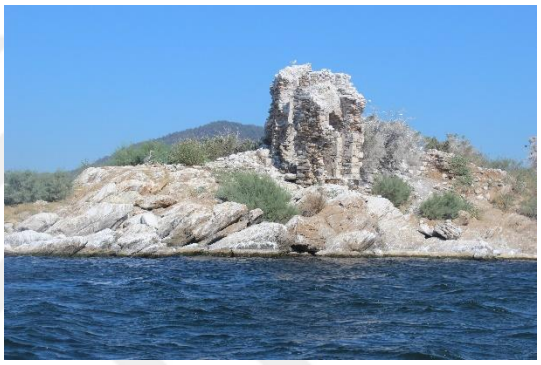

Resim 135. Menet Ada, Şapel (?)

(Yinsel, 2022)

2. Kuruluş ve Organizasyon: -

3. İthaf Tarihi ve Typikon: -

4. Arşiv Belgeleri: -

5. Hegümenleri/Başrahipleri: -

6. Mimari Özellikleri:

Ada, su ihtiyacı kuyulardan ve sarnıçlardan sağlanan bir yerleşim alanıdır. İki küçük şapel ile uzun dikdörtgen bir yapının kalıntıları korunmuştur. Ayrıca adada konut binaları da yer alır. Her iki şapel de mezarlık olarak kullanılmış olmalı. Doğuda yamaç tarafında yer alan dikdörtgen yapı olasılıkla mezar odası olarak kullanılıyordu. Gölün karşı kıyısında 1 km. kuzeyde on beş küçük mezarın kalıntılarına rastlanılır. Bazıları yan yana inşa edilmiş ve kısmen kayaların üzerine yerleştirilmiş, içlerinde mezar bulunan beşik tonozlu odalardır. Nekropol alanının Menet Adası'na ait olabileceği, böylece ölülerin adaya değil, gölün diğer yakasına gömülmüş oldukları bilinmektedir (Wiegand, 1913: 56; Janin, 1975: 221; Peschlow, 1995: 661-665; Peschlow, 1996: 67-68; Peschlow, 2005: 179; Höhfeld, 2017: 66-68)[517].

Adanın güneyindeki kilise Wiegand tarafından yanlışlıkla bir ''trikonkhos'' yapısı olarak değerlendirilmiştir. Bu kilise dıştan yarım daire apsise sahipti. Kuzeydeki kilise ise muhtemelen beşik tonozla örtülü ve dıştan yarım daire apsisi bulunan ikinci bir şapel olarak kullanılan yapıdır (Peschlow, 1995: 662, 665). Burası Peschlow'a göre, Menet Ada sakinlerinin mezar yeridir (Peschlow, 1995: 705-706)[518].

7. Duvar Resimleri: -

8. Malzeme ve Teknik:

Adada bulunan yapılarda malzemelerinde yoğun olarak taş ve tuğla malzemenin kullanılmıştır.

9. Mimari Plastik:

Adada sadece bir mimari plastik eser ile karşılaşılmıştır.

[517] Çevrede başka yerleşim izi bulunmadığından bu nekropolün Menet Ada'ya ait olabileceği düşünülmektedir (Peschlow, 1996: 67-68).

[518] Kayalık bir burnun tepesindeki İkiz Ada'nın da kuzeyinde mezarlar ortaya çıkmıştır. Burası İkiz Ada keşişlerinin mezarlığı olarak kullanılıyordu. Ayrıca burada cenaze törenleri için kullanıldığı bilinen bir şapel de var idi (Peschlow, 1996: 67-68).

KAHVE HİSAR ADA MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Bafa Gölü'nün güney kıyısında yer alan Kahve Hisar Adası'nın bir kara bağlantısına sahip olduğu bilinmektedir (Resim 136) (Peschlow, 2005: 185)[519]. Manastır kilisesinin adı tam olarak bilinmemektedir. Yapı yayınlarda Kahve Hisar Adası'ndaki Manastır Kilisesi olarak bilinmektedir (Wiegand, 1913: 42; Kirby ve Mercangöz, 2002: 277; Höhfeld, 2017: 60).

Resim 136. Bafa Gölü, Kahve Hisar Ada Manastırı

(Drone çekimi, 2022)

Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi, Buchwald'ın yayınında ise 8 No.lu Kilise olarak da geçmektedir (Buchwald, 1979: 268-272). Ragia, Kahve Hisar Adası'nın Arapça kökenli isminin "Kara Şehir" anlamına gelmesi bakımından benzer olduğunu vurgulamıştır (Ragia, 2008: 223-238).

[519] Buchwald, çalışmasında yapıları tanıtırken Latmos Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi (8 No.lu Kilise), İkiz Ada Manastırı Kilisesi (4 No.lu Kilise) konstrüksiyon plan çizimlerine ve fotoğraflarına ayrıca Eğridere Manastırı Kilisesi'nin ise sadece bir fotoğrafına yer vermiştir (Buchwald, 1979: 261-296).

2. Kuruluş Tarihi ve Organizasyon:

Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi, bölgede Laskaris Dönemi mimarisinin iyi korunan örneklerinden biridir. Yapı buradaki üç kilisenin en büyüğüdür.Kitabe ve kaynak verisi bilinmeyen yapı, Buchwald tarafından 1240-1255 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Wiegand, 1913: 42-43; Janin, 1975: 221; Buchwald, 1979: 268-272; Mercangöz, 1985: 127-128; Peschlow, 1995: 681-684; Peschlow, 2005: 185; Höhfeld, 2017: 60-62). Peschlow'a göre, 13. yüzyıla ait olan yapının daha da eski olduğuna dair güvenilir bir kanıt yoktur (Peschlow, 1996: 71-72).

3. İthaf Tarihi ve Typikon:

Araştırmacılar, 13. yüzyıla ait olan kilisenin tarihlenmesi konusunda hem fikirdirler (Buchwald, 1979: 268-272; Peschlow, 1995: 681-684; Kirby ve Mercangöz, 2002: 74-75; Ragia, 2008: 112). Manastırın typikonu ile ilgili bir bilgiye yayınlardan ulaşılamamıştır**.**

4. Arşiv Belgeleri: -

5. Hegümenleri/Başrahipleri: -

6. Mimari Özellikleri:

Adayı çevreleyen koruyucu duvar büyük oranda yıkılmıştır ve burada yer alan ana kilise sonradan hiçbir ekleme yapılmadan tek seferde inşa edilmiştir (Wiegand, 1913: 42, 48). Kilise, dört sütunlu, kubbeli, üç apsisli, kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilmiştir (Resim 137-138). Kubbe ile örtülü yapının haç kolları ve köşe odaları beşik tonozla örtülüdür (Resim 129) (Peschlow, 1996: 71-72).

Kilisenin güneybatısında iki şapel yer alır ve şapellerden biri beşik tonoz ile örtülüdür (Resim 139) (Wiegand, 1913: 42-43; Janin, 1975: 221; Mercangöz, 1985: 127-128; Peschlow, 1995: 681-684; Peschlow, 2005: 185).

Janin, bu şapelin planına ve uzak konumuna göre cenaze törenlerine ayrıldığını belirtmektedir (Janin, 1972: 221). Adada tonoz örtülü bir yeraltı sarnıcı yer alır (Höhfeld, 2017: 60-62). Merkezde büyük kilisenin ve şapelin yanı sıra tek nefli bir kilise daha bulunur (Resim 138) (Buchwald, 1979: 268-272; Peschlow, 1995: 681-684; Kirby ve Mercangöz, 2002: 74-75; Ragia, 2008: 112).

Resim 137. Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi

(Drone çekimi, 2022)

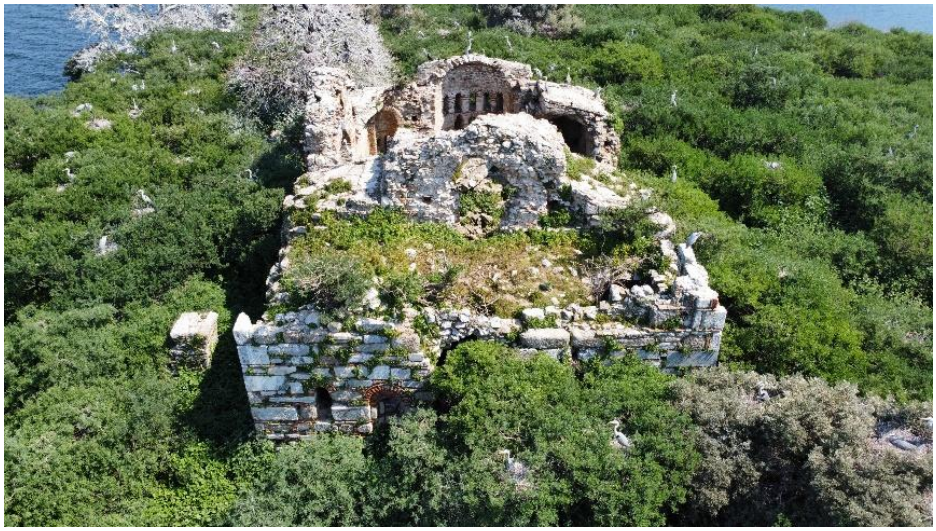

Resim 138. Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi,

(Drone çekimi, 2022)

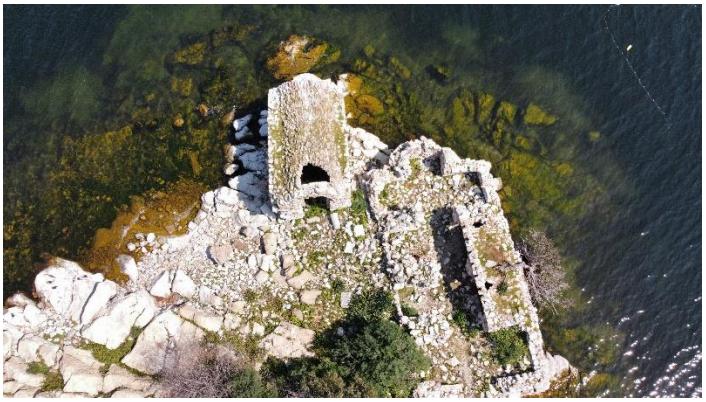

Resim 139. Kahve Hisar Ada, Şapeller

(Drone çekimi, 2022)

Ada güneydoğuda iki kule benzeri eklemelerle güçlendirilmiştir (Peschlow, 1995: 682-683). Diğer Latmos ada manastırlarında da görüldüğü gibi burada da kilisenin batısında yer alan beşik tonozlu narteks galerili düzenlenmiş idi (Peschlow, 1995: 683-684).

7. Duvar Resimleri: Kalan izlere göre, kilisenin içinin duvar resimleriyle kaplı olduğu bilinmektedir (Peschlow, 1996: 71-72). İlk olarak kilisenin duvar resimleri Wiegand tarafından tespit edilmiştir. Zaman içerisinde yok olan duvar resimlerinin sadece bugün izleri az da olsa görülebilmektedir. Duvar resimleri arasında zamanında uzun ve küçük kanatları ile sergilenen bir melekler grubuna sahip azizler resmedildiği bilinmektedir. Manastırın şapellerinden birinde apsiste bir ‘‘Maiestas Domini’’ sahnesi ile Aziz Ioannes’in izlerine rastlanıldığı da ifade edilmektedir (Zäh, 2016: 79-80).

8. Malzeme ve Teknik: Yapının duvarlarında tuğla, taş ve harç malzeme kullanılmıştır (Peschlow, 1996: 71-72). Bu kilisede de Herakleia’dan getirilen malzemeler kullanılmıştır. Buradan getirilen tuğlalar özellikle kilisenin pencere ve kemerlerinde süsleme öğesi amaçlı kullanılmıştır (Wiegand, 1913: 43).

9. Mimari Plastik: Az da olsa manastıra ait mimari plastik eserler bulunmaktadır.

MERSİNET İSKELESİ MANASTIRI

1.Adı ve Yeri:

Yapı Muğla ili, Milas ilçesi, Selimiye bucağında, Bafa Gölü çevresinde Mersinet'te yer alır (Resim 140) (Mercangöz, 1985: 82)[520]. Günümüzde Mersinet İskelesi adını taşıyan İoniapolis Körfezi'nin batı ucunda bir manastır bulunmaktadır (Wiegand, 1913: 51-55; Peschlow, 2005: 194; Höhfeld, 2017: 55-56) [521].

Resim 140. Mersinet (Pınarcık) Yerleşimi

(Yinsel, 2021)

Milet kıyılarına yakın olan ve muhtemelen bugünkü "Mersinet" adı hala korunmaktadır (Wiegand, 1913: 180). 1216 ve 1222 yıllarından kalma belgelerde bir kilise, "*tu Myrsinonos*" tanımlamasıyla anılmaktadır. Yunanca "*myrsine*" ve Türkçe "*mersin*" etimolojik açıdan akraba olmakla kalmayıp anlam olarak da aynı şeyi ifade

[520] Mersinet, bugün Pınarcık köyü olarak bilinmektedir.

[521] Peschlow, orada bulunan kalıntıların manastırla özdeşleştirilmesiyle ilgili şüphelerini dile getirmiştir. (Wiegand, 1913: 53-55; Peschlow, 1995: 695-696, 716; Ragia, 2008: 109). Bafa Gölü'nün güneydoğu kıyısında yer alan Ioniapolis, Bizans Dönemi'nde muhtemelen bir yerleşim yeri olarak kullanılmıştır (Höhfeld, 2017: 55-56).

ettiklerinden yani ‘‘Mersin Ağacı’’ anlamına geldiklerinden, bu yerin Yunanca kökenli adı günümüze kadar ulaşmış olmalıdır (Wiegand, 1913: 51-55; Janin, 1975: 239; Mercangöz, 1985: 82; Peschlow, 1995: 695-696; Peschlow, 1996: 79). Mersinet Manastırı, Bafa Gölü’nün güney kıyısındaki modern ‘‘Mersinet’’ adı ile özdeşleşmiştir (Wiegand, 1913: 180; Peschlow, 1996: 79)[522].

2. Kuruluş Tarihi ve Organizasyon:

Manastırın en geç 13. yüzyılın başında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Wiegand, 1913: 51-55; Janin, 1975: 239; Mercangöz, 1985: 82; Peschlow, 1995: 695-696; Peschlow, 1996: 79; Peschlow, 2005: 194). Mersinet Manastırı hem Stylos Manastırı’nın arşiv belgesinde (Wiegand, 1913: 180) hem de Latmos başrahiplik listesinde adı geçmektedir (Wiegand, 1913: 51-55; Janin, 1975: 239; Mercangöz, 1985: 82; Peschlow, 1995: 695-696; Peschlow, 2005: 194).

3. İthaf Tarihi ve Typikon: -

4. Arşiv Belgeleri: -

5. Hegümenleri/Başrahipleri: -

6. Mimari Özellikleri: Manastırın kuzey kısmına ait yapılar toprak kayması sonucunda yok olmuştur. Yapı kompleksi engebesiz arazide yapılabilen tek manastırdır. Araştırmacılar yapıda tonoz örtülü bir sarnıç ile bir trapezanın bulunduğunu belirtmişlerdir. Surlarla çevrili manastırda bugüne gelmiş kilise, ‘‘T’’ biçimli uzunca tek nefli, araştırmacıların ‘‘*trapeza*’’ olarak adlandırdıkları yapı olmalıdır (Wiegand, 1913: 51-55; Janin, 1975: 239; Mercangöz, 1985: 82; Peschlow, 1995: 695-696; Peschlow, 2005: 194). Janin, Mersinet’te bulunan ‘‘T’’ planlı yapıyı Latmos’un diğer manastırlarında olduğu gibi yemekhane olarak tanımlamış ve manastırın kökeni ve adı hakkında bir bilginin olmadığını belirtmiştir (Janin, 1975: 239).

[522] Wiegand, manastıra ait trapezadan söz etse de arazi çalışmalarımız sırasında trapeza ile karşılaşılmamıştır (Wiegand, 1913: 53-55).

Manastır bölgenin diğer manastırları gibi duvarlarla güçlendirilmiştir (Wiegand, 1913: 53-55; Peschlow, 1995: 695-696; Ragia, 2008: 109). Burası da kuleler ile korunmaktadır (Resim 141). Buradaki kule dikdörtgendir ve avludan sadece merdiven ile üst kata çıkılabiliyordu (Peschlow, 1995: 695-696). Bu kule bir üst kalenin yerini temsil etmektedir ve kule son ‘‘güçlü sığınak’’ olarak düşünülmüş ve tasarlanmıştır (Wiegand, 1913: 51).

Resim 141. Mersinet Manastırı’nın Kulesi

(Yinsel, 2021)

Kulenin duvarlarının malzemesi mermer ve tuğlalardan oluşmaktadır. Görünüşe göre kulenin kapısı üst kattaydı ve kuleye olasılıkla ahşap bir merdivenle erişilebiliyordu (Wiegand, 1913: 54).

7. Duvar Resimleri: -

8. Malzeme ve Teknik: -

9. Mimari Plastik: -

EK 5. BAFA GÖLÜ KIYISINDAKİ BİZANS YAPILARI

Sobran Kale:

Bafa Gölü'nün kuzey kıyısında, Serçin'in birkaç km. doğusunda, Çamtepe Yarımadası'nın güneyindeki bir tepede bulunan kale Sobran Kalesi olarak bilinir (Höhfeld, 2017: 65-66)[523]. Burası Kirby ve Mercangöz tarafından inziva yeri olarak tanımlanmıştır (Kirby ve Mercangöz, 2002: 268-269).

Resim 142. Sobran Kalesi

(Yinsel, 2022)

Peschlow ise küçük bir manastır veya dini merkez olarak yorumlanan yapının yakınında yer alan kalesinin rahipler tarafından tehlikeli zamanlarda bir sığınak olarak kullanıldığını ileri sürmektedir (Resim 142) (Peschlow, 1995: 702-703).

Kirby ve Mercangöz'e göre Sobran Kale, İkonoklasmus Dönemi'ne (726/730-843) tarihlenmektedir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 59-60). Kompleks bir kule, bir tapınak, bir mağara ve bir binaya ait kalıntılardan oluşmaktadır (Ragia, 2008: 114).

[523] Kirby ve Mercangöz, Sobran Kalesi'nin bir keşiş hücresi olduğunu belirtirler (Kirby ve Mercangöz, 2002: 268-269).

Sobran Kale'nin bulunduğu alan inziva yeri için uygun görünmektedir[524]. Yapıda tuğla, taş ve mermer malzemeden kullanılmıştır. Yapının örtüsü günümüzde yıkılmıştır. Sobran çevresinde yer alan mimari plastik eserler arasında sütun, sütun başlığı ve sütun kaidesi yer alır (Resim 143-145).

Resim 143. Sobran, Korint Sütun Başlığı (Yinsel, 2022)

Resim 144. Sobran, (?) (Yinsel, 2022)

Resim 145. Sobran, Sütun Kaidesi (Yinsel, 2022)

[524] Sobran Kale için bkz. Peschlow, 1995: 702-703; Kirby ve Mercangöz, 2002: 59-60.

Burgaz Adası:

Bafa Gölü'nün kuzey kıyısı yakınındaki Burgaz Adası'nda bulunan küçük manastır duvarlarla çevrilidir (Resim 146)[525]. Kirby ve Mercangöz, adanın ortasındaki dikdörtgen yapının katholikon olabileceğini belirtmişlerdir ve burayı en geç 11. yüzyıla tarihlendirmişlerdir. Manastırı duvarların çevrelediği bilinmektedir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 269)[526].

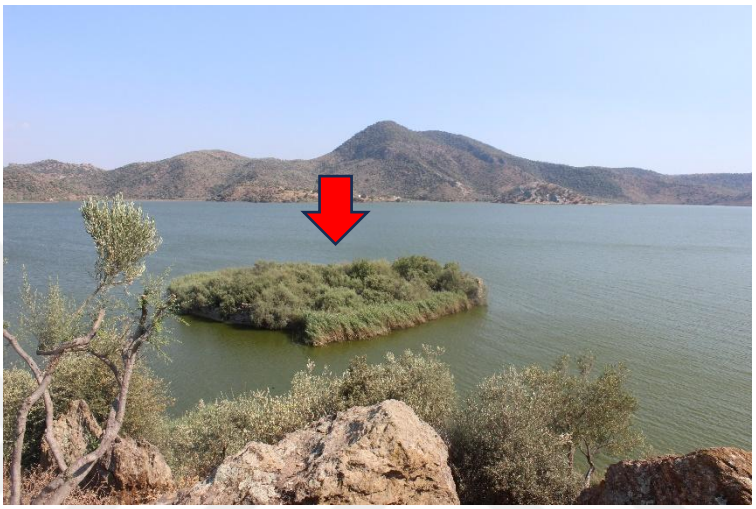

Resim 146. Burgaz Ada, Manastır

(Yinsel, 2021)

Süzbük:

Yayınlarda Süzbük olarak adlandırılan yer Sobran Kalesi'nin güneybatısındadır ve gözetleme kulesi ile küçük bir manastır yer alır (Resim 147). Ve burada bir kayanın üzerine bir kule inşa edilmiştir (Peschlow, 1995: 703; Ragia, 2008. 114; Höhfeld, 2017: 65-66)[527]. Ancak günümüzde buradaki yapılar oldukça tahrip olmuştur. Bundan dolayı yapıların işlevi tanımlanamamıştır. Yapının çevresinde herhangi bir mimari plastik eser ile karşılaşılmamıştır.

[525] Sözü edilen bu manastır Wiegand'ın haritasında gösterilmiştir (Wiegand, 1913).
[526] Burgaz Adası hakkında bkz. Ragia, 2008: 111-112.
[527] Süzbük için bkz. Peschlow, 1995: 697-698.

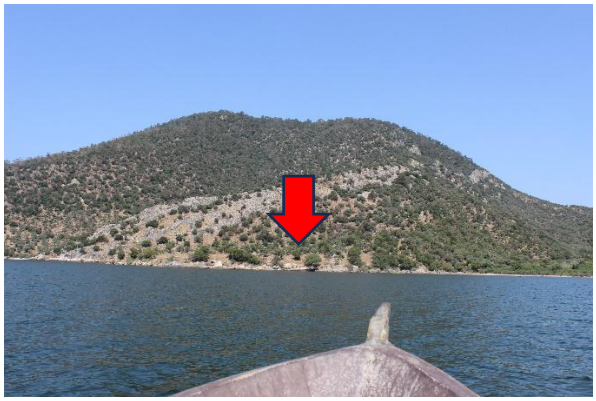

Resim 147. Bafa Gölü, Süzbük

(Yinsel, 2022)

Koristan Burnu:

Bafa Gölü'nün kuzey kıyısındaki Koristan Burnu yakınlarında küçük bir manastırın yer aldığı yayınlar aracılığıyla bilinmektedir (Resim 148)[528]. Bu manastır sadece Kirby ve Mercangöz tarafından yorumlanmıştır. Biri 13. yüzyıla tarihlenen tek nefli iki küçük kilise bulunmaktadır. Kirby ve Mercangöz, güney şapelin daha erken tarihli olduğunu, kuzey şapelin ise Laskarisler Dönemi'ne (1204-1261) ait olduğunu ifade etmektedirler (Kirby ve Mercangöz, 2002: 269)[529]. Koristan Burnu'ndaki Menet Ada'ya ait olduğu düşünülen mezar yapıları burada bulunur (Peschlow, 2005: 181).

Resim 148. Koristan Burnu ve karşısında

Menet Ada'ya Bakış (Yinsel, 2022)

[528] Koristan Burnu için bkz. Ragia, 2008: 113.
[529] Şapellerin planını ilk olarak Kirby ve Mercangöz yayınlamışlardır (Kirby ve Mercangöz, 2002: 269).

EK 6. MAĞARALAR

Bölgede manastırların yakınlarında bulunan mağaraların bir kısmı duvar resimleriyle süslüdürler (Wiegand, 1913: 88-89). Genç Aziz Paulos'un Vita'sı, kendisi gibi hayatlarını "yalnız yaşamayı" tercih eden münzevilerden de bahsetmektedir (Peschlow, 1996: 80). Genç Aziz Paulos'un yaşadığı sütun (Stylos kayası) veya mağara çok yüksekti. Sadece merdiven yardımı ile çıkışın mümkün olduğu bu mağara Genç Aziz Paulos'un "en kutsal evi" idi (Vocotopoulos, 1966-1967: 78).

Mağaralar, keşişlerin ilk sığındıkları doğal yerlerdi. İlk keşişlere ev sahipliği yapan mağaralar bazı durumlarda geleneğe göre gömüldükleri yer olmuş ve sonra kutsal alanlara dönüşüp duvar resimleriyle süslenmişlerdir (Delehaye, 1892: 34-36; Ragia, 2008: 34-35).

Latmos Bölgesi'nde duvar resimleriyle kaplı mağaraların yanı sıra haç figürleriyle de süslenmiş mağaralar bulunmaktadır. Bu mağaralardaki haçların bir kısmı beyaz, bir kısmı ise kırmızıdır. Küçük boyutlara sahip olan bu mağaralar doğal mağaralardır. Mağaraların genellikle bir girişleri bulunmaktadır. Münzevilerin buralarda inzivaya çekilip ibadetlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Mağaralar, genellikle bir derenin yakınında yer almaktadır. Buralarda zaman zaman kayaya oyulmuş küçük basamaklar da görülür (Wiegand, 1913: 88).

1.Gökkaya (Kutsal Havariler) Mağarası:

Gökkaya Mağarası, Kapıkırı'nın 4 km kuzeyinde yer almaktadır (Resim 149)[530]. Ormanlık ve ıssız bir alanda bulunan mağara münzevi bir keşişin yaşadığı yer olabilir. Mağaranın içerisinde bulunan yazıtı Wiegand yayınlamıştır. Wiegand, Gökkaya Mağarası'nın hemen aşağısında, güneyde bir dere (Gökkaya Suyu) aktığını belirtmiştir (Wiegand, 1913: 92-93).

[530] Mağaranın genişliği 2.00 metredir (Wiegand, 1913: 92-93).

Gökkaya mağarasındaki duvar resimlerini Kirby ve Mercangöz, İkonoklasmus dönemine (7. veya 8. yüzyıl) tarihlendirmişlerdir (Kirby ve Mercangöz, 2002: 266-268)[531]. Janin, mağaradaki duvar resimlerini 10. yüzyıla tarihlendirmiştir (Janin, 1975: 222). Restle ise mağara içerisinde bulunan sarı ve kahve renkli aşı boya kullanımına dayanarak 9. yüzyılı önermiştir (Restle, 1967: 78, 243, 188-189, 544-550). Ragia'ya göre mağaradaki duvar resimleri yalnızca ‘‘taşra’’ sanatının bir oluşumudur (Ragia, 2008: 38-39).

Resim 149. Gökkaya Mağarası, Madalyon İçindeki Haç (Yinsel, 2021)

Resim 150. Gökkaya Mağarası, Haç, kalp ve bitki motifleri (Yinsel, 2021)

Gökkaya Mağarası'nın çevresinde bugün herhangi bir manastır veya kilise yapıları ile karşılaşılmamıştır[532]. Bu mağaranın hangi manastıra ait olduğu bilinememektedir. Gregoire, eksik de olsa mağara içindeki kitabeyi yayınlamak için Wiegand'ın çalışmasını ve yazıta dayanarak 11. yüzyılı önermiştir (Gregoire, 1922: 76)[533].

Gökkaya Mağarası'nda madalyon içerisinde kırmızı bir haç ve kalp biçimli yaprak motiflerinin resmedildiği görülmektedir (Resim 150). Ayrıca mağaranın tavanında da küçük bir haç motifi yer alır (Kirby ve Mercangöz, 2002: 266-267). Yazıta göre, ‘‘*Eukterion'un Herakleia başpiskoposu tarafından Kutsal Havarilere adanmış ve kitabe diakonos Ioannes tarafından yazılmıştır*’’ (Gregoire, 1922: 76).

[531] Gökkaya Mağarası haç, çiçek ve kalp motifleriyle süslenmiştir (Wiegand, 1913: 91-93; Peschlow, 1995: 704-705; Kirby ve Mercangöz, 2002: 267-268; Ragia, 2008: 33).
[532] Kirby ve Mercangöz, çalışmalarında mağarayı ‘‘eukterion’’ olarak adlandırırlar (Kirby ve Mercangöz, 2002: 266-267).
[533] Tahrip olan yazıt 12 cm yüksekliğinde kırmızı harflerle yazılmıştır (Wiegand, 1913: 93).

2.Başmelek Mağarası:

Mağara, Herakleia'nın doğusunda yer alır ve ilk olarak Peschlow tarafından yayınlanan mağara ''Başmelek Mağarası'' olarak bilinmektedir (Resim 151)[534]. Peschlow, mağaranın içinde resmedilen Başmelek figüründen dolayı bu adı almış olabileceğini ve kompleksin Erken Bizans Dönemine ait olduğunu belirtmiştir (Peschlow, 2017: 267)[535].

Resim 151. Başmelek Mağarası

(Yinsel, 2022)

Mağaranın içerisinde yer alan kompozisyonda sadece iki figür ayırt edilebilmektedir. İlk figür elinde bir asa tutan melek, ikinci figür ise muhtemelen bir şeytan olabilir ki bu figür meleğin solunda dolaşırcasına tasvir edilmiş bir kadın figürdür.

Duvar resimlerinin İkonoklasmus dönemden daha önce yapıldığı düşünülmektedir (Ragia, 2008: 27-28). Zäh, mağaradaki duvar resimlerini 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmiş ve mağaranın önünde bulunan yapı kalıntısını kilise olarak yorumlamıştır (Zäh, 2016: 77-79)[536].

[534] Zäh çalışmasında mağarayı ''kilise kalıntısının bilinmeyen mağarası'' olarak tanımlar ve mekanın ''gerçek mağara'' olmaktan çok ''mağara-niş'' olarak nitelendirmiştir (Zäh, 2016: 77-79).
[535] Bugün bu melek figürü kısmen de olsa görülebilmektedir.
[536] Zäh, mağaranın bir zamanlar duvar resimleriyle kaplı olduğunu ifade etmiştir (Zäh, 2016: 79).

3.İsa veya Latmos Mağarası:

Bölgede zamanında içinde münzevilerin yaşadığı mağaralar da vardı. Bunlardan birinde İsa'nın hayatını anlatan duvar resimleri bulunmaktadır. Latmos Dağı'nın güneydoğu yamacında, adını Wiegand'ın belirttiği şekilde ''İsa Mağarası'' veya Peschlow'un ifade ettiği ''Latmos Mağarası'' yer alır (Resim 152) (Wiegand, 1913: 89-94; Peschlow, 1995: 704; Höhfeld, 2017: 74)[537].

Resim 152. Latmos Dağı, İsa Mağarası

(Yinsel, 2021)

Duvar resimleriyle süslenmiş olan İsa Mağarası, çevresinde bulunan keşiş barınaklarının yer almasından dolayı keşişlerin ortak ayinlerini yaptıkları toplanma yeri işlevi görmüş olmalıdır (Peschlow, 2005: 197)[538].

İsa Mağarası'ndaki duvar resimlerinin günümüzde tahrip olduğu gözlenmiştir. İsa Mağarası, Wiegand tarafından ''Herakleia'nın doğusundaki mağara'' olarak adlandırılmıştır (Wiegand, 1913: 89). Mağara içindeki ağır hasar görmüş duvar resimleri arasında en altta görülen kilise babaları ve piskoposlara ek olarak ''İsa'nın Doğumu'', ''İsa'nın Vaftizi'', ''İsa'nın Çarmıha Gerilişi'' ve ''İsa'nın Cehenneme İnişi (Anastasis)'' sahneleri resmedilmiştir (Resim 153-154) (Wiegand, 1913: 89; Peschlow, 2005: 197;

[537] Mağaranın bulunduğu yer yerel halk arasında "Karakıcak" olarak bilinmektedir.
[538] İsa Mağarası 4.00 metre genişliğinde, 6.00 metre uzunluğundadır (Wiegand, 1913: 89).

Höhfeld, 2017: 74)[539]. Mağarada, kilise babaları ve piskoposların betimlenmiş olması mekanın litürjik amaçlı kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir (Resim 155) (Peschlow, 2005: 197).

İsa Mağarası'ndaki duvar resimleri araştırmacılarca 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Wiegand, 1913: 89; Wulff, 1913: 218; Talbot ve Wharton, 1991: 1189; Peschlow, 1995: 710-711; Höhfeld, 2017: 72, 74; Özyurt-Özcan, 2017: 694-695).

Resim 153. İsa Mağarası, İsa'nın Vaftizi (Yinsel, 2021)

Resim 154. İsa Mağarası, İsa'nın Çarmıha Gerilişi (Yinsel, 2021)

Resim 155. İsa Mağarası, Madalyon İçerisindeki Piskopos ve Kilise Babaları (Yinsel, 2021)

[539] Bölgede İsa Mağarası'nda, İsa'nın yaşamından dört sahne tasvir edilmiştir: İsa'nın Doğumu, İsa'nın Vaftizi, İsa'nın Çarmıha Gerilişi ve İsa'nın Dirilişi. İsa'nın Doğumu sahnesi bugün neredeyse kaybolmuştur. Diğerleri ağır hasarlarla hayattadır. Azizler de hasar görmüştür. Mağarada İskenderiye Patriği olarak sadece Aziz Athanasios (3. yüzyıl) ve Aziz Ioannes Eleimon (9. yüzyıl) tasvirleri yer alır (Wiegand, 1913: 89; Zäh, 2016: 68).

Wiegand, İsa Mağarası'nı ziyareti sırasında mağaranın sıvasında iki İngiliz gezginin kalemle yazılmış ve iyi korunmuş yazılarını bulduğunu belirtmiştir[540]. Bu mağaradaki sıva, diğer mağaralarda olduğu gibi ince bitki samanıyla yoğun bir şekilde karıştırılmış kireçten oluşmaktadır (Wiegand, 1913: 89)[541].

4. Kargın Dere Vadisi'ndeki Mağara: Kargın Dere Vadisi'ndeki mağara, Wiegand'ın adını verdiği ''Karadjeheit'' oldukça hasar görmüş durumdaki duvar resmi kalıntılarına sahiptir. Mağaranın yakınında Bizans dönemine ait kalıntıların bulunduğu bilgisi araştırmacıların yayınlarında geçmektedir (Wiegand, 1913: 89, 94; Janin, 1975: 221-222; Höhfeld, 2017: 72, 74; Özyurt-Özcan, 2017: 694-695).

5. Karadjeheit'in Yukarısındaki Mağara: Latmos Bölgesi'nde Wiegand'ın Karadjeheit'in yukarısındaki mağara olarak adlandırdığı birim 2.80 m yüksekliğinde, 3.50 m. genişliğindedir. Buraya tırmanan Krischen ve Wolfsfeld, o dönemde halen kemer kalıntısı bulunan ve büyük bir olasılıkla daha küçük bir manastıra ait olan bir Bizans yapısının izlerini bulmuşlardır[542]. Mağarada duvar resimlerinin tamamen tahrip olduğunu belirten Wiegand, geriye sadece bir hale parçasıyla beyaz bir zemin kalıntısının görüldüğünü vurgulayarak vadinin biraz ilerisinde, yıkılmış ikinci bir Bizans yapısının kalıntılarını bulduğunu vurgulamıştır (Wiegand, 1913: 94).

6. Herakleia Yakınındaki Mağara (?): Herakleia yakınlarında yıkılmış şapeli olan bir mağarayı yayınında tanıtan Wiegand, mağaranın dar ve derin bir mağara olduğunu belirtmiştir. Burada apsis duvarı hariç yapının duvarları yıkılmış, doğu-batı yönünde uzanan küçük bir şapel bulunmaktadır. Kilise duvarlarının bir zamanlar duvar resimleriyle süslü olduğu ancak sonra tamamen beyaz sıva ile kaplandığı bilinmektedir (Wiegand, 1913: 89).

[540] Bu iki gezgin; Richard Chandler ve Nikholas Revett 1765 (Wiegand, 1913: 89).
[541] Bu özellik Stylos Manastırı'nın mağarasında da gözlenmiştir.
[542] Wiegand'ın sözünü ettiği mağara ile Bizans yapısıyla arazi çalışmalarımız sırasında karşılaşılmamıştır.

7. Beyaz Haç Figürlü Mağara:

Mağaraya ulaşım Kapıkırı Köyü'nden yaklaşık 20 dakika süren bir yürüyüş ile mümkündür (Resim 156). Mağaranın çevresinde herhangi bir yapı veya yapı grubu ile karşılaşılmamıştır. Mağaranın içerisinde yan yana iki haç figürünün tasvir edilmiştir. Beyaz iki haç figürü de günümüze sağlam olarak gelebilmiştir (Resim 157).

Resim 156. Beyaz Haç Figürlü Mağara (Yinsel, 2022)

Resim 157. Beyaz Haç Figürleri, Ayrıntı (Yinsel, 2022)

8. Beyaz Haç Figürlü Mağara II (Bafa Gölü Kıyısı):

Mağaraya Bafa Gölü üzerinden bir balıkçı teknesi ile ulaşılmaktadır (Resim 158). Mağara, İkiz Adalar'a yakın bir konumdadır. Burada bir kaya üzerine ''haç figürü'' tasvir edilmiştir (Resim 159). Haç motifinin kaya üzerine işlenmesi buranın kutsal bir alan olarak kullanıldığını göstermektedir. Burası yerleşim yerinden epey uzaktadır. Çevresinde herhangi bir yapı veya yapı grubu ile karşılaşılmamıştır.

Resim 158. Beyaz Haç Mağara (Yinsel, 2022)

Resim 159. Beyaz Haç Figürü, Ayrıntı (Yinsel, 2022)

9. Latmos Dağı, Haçlı veya Haç Mağara

Mağara, Latmos Dağı'nda konumlanmaktadır (Resim 160)[543]. Mağara, İsa Mağarasına da yakın bir mesafededir. Mağaranın bulunduğu alanda kayalıklardan aşağıya doğru bir dere akmaktadır. Kapıkırı Köyü'nden yürüyerek yaklaşık 45 dakikalık bir mesafede ulaşılan mağara da diğer mağaralar gibi ıssız bir alandadır.

Mağaranın bir girişi bulunmaktadır. Mağara ilk olarak Wiegand'ın yayınında tanıtılmıştır. Wiegand, mağarayı ''Büyük Haç Mağarası'' olarak adlandırmıştır. Mağaraya zorlu bir tırmanış ile ulaşılabilmektedir. Kırmızı haçların beyaz bir zemin üzerine yapıldığını vurgulayan Wiegand, mağaranın bu çorak arazideki münzevi bir mekan olduğunun da vurgusunu yapmıştır (Wiegand, 1913: 91-92)[544].

Resim 160. Latmos Dağı, Haçlı Mağara (Yinsel, 2022)

Resim 161. Haçlı Mağara, Haç Motifi, Ayrıntı (Yinsel, 2022)

Bölgede ''Haçlı Mağara'' çoğunlukla farklı tür ve şekilde haçlarla süslenmiştir. Haçın rengi kırmızıdır ve sağlamdır (Resim 161). Görünüşe göre bu yerler keşişler için uzak dinlenme yerleridir (Zäh, 2016: 76-77). Peschlow, mağarayı ''Latmos Mağarası'nın Altındaki Küçük Haç Mağarası'' olarak tanımlamıştır. Buranın sadece özel ibadetler için uygun olduğunun altını çizen Peschlow, mağaranın neredeyse ayakta dik durmaya izin vermediğini belirtmiştir (Peschlow, 1995: 705)[545].

[543] Mağarayı bir rehber yardımıyla bulabilmek daha kolaydır.
[544] Günümüzde bu beyaz zeminler neredeyse tamamen tahrip olmuştur (Peschlow, 1995: 705). Wiegand yayınında haçın çizimini de yaparak uzunca bir yazıta yer vermiştir (Wiegand, 1913: 91-92).
[545] Mağara 5.00 metre uzunluğunda, 2,50 metre genişliğindedir (Peschlow, 1995: 705).

10. Latmos Dağı, Kırmızı Haç Mağara:

Mağara, Latmos Dağı'nda yer almaktadır. Kapıkırı Köyü'nden yürüyerek yaklaşık 45 dakikalık bir mesafe ile ulaşılan mağara, Haçlı Mağara'ya çok yakın bir yerdedir. Mağara ıssız bir alandadır. Mağara hakkında yayınlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mağaranın içerisinde duvar yüzeyinde beyaz bir zemin üzerine yapılan kırmızı haç motifi tasvir edilmiştir (Resim 162). Haç motifi günümüzde büyük oranda tahrip olmuştur.

Resim 162. Latmos Dağı, Kırmızı Haç Mağara

(Yinsel, 2021)

11. Latmos Dağı, Büyük Haç Mağarası:

Kapıkırı Köyü'nden yürüyerek yaklaşık 45 dakikalık bir mesafe ile varılan mağaranın etrafında herhangi bir yapı veya yapı grubu ile karşılaşılmamıştır. Mağara ıssız bir alanda olduğundan inziva yaşam için uygundur. Mağaranın içerisinde, kaya yüzeyinde, beyaz bir zemin üzerine yapılan kırmızı haç motifi ve yazı kalıntısı dikkati çekmektedir (Resim 163-164).

Resim 163. Büyük Haç Mağara,

(Yinsel, 2021)

Resim 164. Büyük Haç Mağara, Haç Figürü Ayrıntı (Yinsel, 2021)

Wiegand, yayınında mağarayı ‘‘Herakleia’nın kuzeydoğusundaki mağara’’ olarak adlandırmıştır. Mağaraya giden yolun karışık kayalık alanlardan geçtiğini söyleyen Wiegand, mağaranın ‘‘gizlenmiş’’ olduğundan da bahsetmektedir. Mağarada bir duvar yazısı kalıntısı bulunmaktadır. Wiegand, bu yazının beyaz sıva üzerine kırmızı bir yazı ile yazıldığını ifade etmektedir (Wiegand, 1913: 94). Peschlow, yayınında ‘‘Büyük Haç Mağarası’’ olarak adlandırdığı mağaranın sadece ibadet amaçlı olarak kullanılmış olabileceğini belirtmiştir (Peschlow, 1995: 704)[546]. Zäh, ‘‘Herakleia’nın üzerindeki mağara’’ olarak isimlendirdiği mağaranın Wiegand tarafından bulunmuş olduğunu da ifade etmiştir (Zäh, 2016: 76-77, 252-253, Fig.221-222)[547].

12. Latmos Dağı, Haç Mağara:

Mağara, Pantokrator Manastırı ve Mağarası’nın çok yakınındadır (Resim 165). Issız bir alanda bulunan mağaranın içerisinde kırmızı bir haç figürü tasvir edilmiştir (Resim 166). Haç motifi günümüze sağlam olarak gelebilmiştir.

Resim 165. Latmos Dağı, Haç Mağara (Yinsel, 2022)

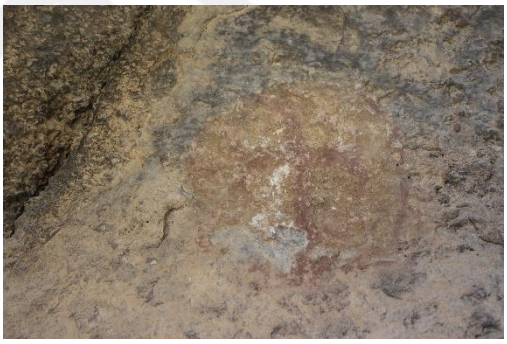

Resim 166. Haç Mağara, Haç Figürü (Yinsel, 2022)

Latmos bölgesindeki bu mağaraların bir kısmı inziva yaşam için uygun görünmekteyken, bir kısmının da yaşam alanı olarak kullanılmadığı sadece ayin ve ibadetlerini gerçekleştirildiği yer olduğu bilinmektedir (Wiegand, 1913: 88; Peschlow, 2005: 198).

[546] Mağara yaklaşık 10.00 metre uzunluğunda ve 2.50 metre genişliğindedir (Peschlow, 1995: 704).
[547] Mağaranın farklı şekilde tür ve haçlar ile süslendiğini söyleyen Zäh, Karia boyunca çok sayıda kırmızı varyanttaki haçların görülebildiğinin altını çizmiştir (Zäh, 2016: 76-77).

EK 7. SÖZLÜK[548]

Agrega: Harç, beton veya asfalt gibi malzemenin ana bölümünü meydana getiren kırmataş, çakıl, kum, cüruf gibi atıl gereçler.

Ahşap: Ağaçtan elde edilen malzemeye yapılmış her tür ürünü niteler.

Anastasis: Hıristiyan İkonografisinde İsa'nın Cehenneme İnişi sahnesi.

Arkaik: Bir sanat dalının ve üslubunun olgunluk ya da klasik dönemi öncesindeki oluşum aşamasını nitelemek için kullanılır.

Apsis: Kiliselerin doğusunda yer alan ve ibadetin yönünü gösteren bölümdür. İçten ve dıştan yarım yuvarlak, dıştan çok cepheli ya da düz olarak biçimlenmektedir.

Bema: Kilisenin doğusunda, apsisin batısında bulunan en kutsal bölüm.

Bouleterion: Antik Yunan'da kent meclisi binası.

Çarmıh: Haç biçiminde ahşap öğe.

Çilehane: Karanlık ve dar hücre.

Diakonikon: Bizans mimarisinde kilisenin bir bölümü. Erken dönemlerde kiliseye sunulan armağanların saklandığı bir mekan işlevi görürdü. Apsisin güneyinde yer alır.

Duvar resmi: Duvar yüzeyi üzerine yapılan her tür resim.

Eukterion: Yunanca'da ''dua evi'' anlamına gelir.

Haç: Birbirini dikine kesen en az iki çubuktan oluşan simgesel biçim.

Hagiografi: Hıristiyan azizlerin yaşam öykülerini yazmak anlamına gelir.

Hale: Bizans resim sanatında Hıristiyan azizlerinin başı çevresinde görülen öğe.

---

[548] Sözlük için; HASOL, D., Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınevi, İstanbul, 1993; KIRBY, A.-MERCANGÖZ, Z. Söke'nin Şirin Köşesi Bafa'dan Hıristiyanlık Eserleri, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2002; SÖZEN, M.-TANYELİ, U. Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003; HALDON, J., Bizans Tarih Atlası, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007; OSTROGORSKY, G., Bizans Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

Harç: Taş ya da tuğla duvar örgüsünde örgüyü oluşturan öğeleri birbirine bağlayıp sertleştirmek için kullanılan, hamur kıvamında topraktan, kireç-kum ya da çimento-kum karışımından oluşan malzeme.

Hatıl: Yapı duvarlarının içine belirli aralıklarla yatay olarak boydan boya yerleştirilen ahşap, tuğla ya da beton öğe.

Hegümen: Baş keşiş.

Hermit: Tek başına bir yaşam ile dünyevi hayattan uzaklaşarak ibadet ile zaman geçiren münzevi kişiler.

Hermitage: Hıristiyan keşişlerin inzivaya çekilip ibadet ettikleri mekan.

İkonoklasmus: ‘‘İkon Kırıcılık’’ anlamında Yunanca kelime. Bizans tarihinin her tür dinsel tasvirin kaldırılması için girişilen çatışmalarla geçen dönemi.

Kaba Yonu Taş: Görünür yüzeyleri çekiç ile işlenerek kabaca düzeltilmiş inşaat taşı.

Kandil: İçine yağ konularak bir fitil yardımıyla yakılan eski aydınlatma aracı.

Katakomp: Roma’da ilk Hıristiyanların içinde toplanıp tapındıkları yeraltı mezarlarının genel adı.

Katholikon: Bir Ortodoks manastırında merkez niteliğindeki ana kilise.

Kaya Mezarı: Kayaya oyulmuş bir ya da birkaç odadan oluşan mezar yapısı.

Kereste: Dikdörtgen ya da kare kesitli ögeler haline getirilerek işlenmiş ağaç. Yarı işlenmiş ahşap.

Kiborium: Kilisede sunağın üzerini örten küçük baldaken.

Koimesis: Ortodoks ikonografisinde ‘‘Meryem’in Ölümü’’ sahnesinin adı.

Kubbe: Yarım küre biçiminde mimari örtü öğesi.

Lento: Kapı, pencere gibi açıklıkların veya iki sütun arasının üstünde kalan kesimin yükünü yanlara aktaran yatay veya kagir kiriş.

Liti: Özellikle doğu kiliselerin bir salonu anımsatan derin dörtgen narteks.

Liturji: Bir dinin törenlere ve tapınma biçimine ilişkin kurallarının tümü.

Mandorla: Hıristiyan resimlerinde bazen İsa gibi kutsal kişilerin vücudunu kuşatan ve badem biçimli ışık halesi.

Meander: Geometrik kıvrımlar yapan bir şerit biçiminde bezeme öğesi.

Metochion: Daha büyük bir manastıra bağlı olan bir yapıyı ifade etmektedir.

Mitoloji: Çoktanrılı dinlerde Tanrı ve yarı-tanrıların eylemleri ile onların insanlarla ve diğer yaratıklarla ilişkileri konusundaki efsaneler, öyküler, inançlar bütünü. Genellikle bilinen Yunan ve Roma mitolojileridir.

Mitolojik: Mitolojiye ilişkin her tür olgu ve oluşumu niteler.

Moloz taş: Ocaktan çıktığı gibi işlenmeksizin kullanılan inşaat taşı.

Naos: Kiliselerde halkın ibadet ettiği, halka açık ibadet mekanı.

Narteks: Kiliselerin batısında yer alan ve naosa açılan giriş mekanına verilen addır.

Nef: Kilisede apsise dik doğrultuda birbirlerinden sütun ya da ayak dizileri ile ayrılmış, uzunlamasına mekanların her birine verilen ad.

Niş: Kendisinden geniş bir mekana açılan ve duvar içine oyulmuş, genellikle üstü kemer ile örtülü girinti ya da hücre.

Nomisma: I. Konstantinos tarafından tedavüle sokulan 1204 yılındaki Latin istilasına kadar Bizans'ın değerli madeni paraların temeli olarak kalan altın sikke.

Panagia: Ortodokslarca Meryem'e verilen ad.

Pandantif: Kare planlı bir duvar sistemi üzerine kubbenin oturabilmesini sağlayan geçiş öğesi.

Parekklesion: Bizans mimarisinde bir kiliseye bitişik veya ayrık olarak inşa edilen şapel.

Pastoforium Odaları: Bizans mimarisinde apsisin iki yanında bulunan, diakonikon ve prothesis görevini yapan liturjik objelerin saklandığı mekan.

Patrik/Patriklik: Hıristiyan Kilisesi'nin Roma, İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye'de bulunan başlıca beş piskoposluğu ile piskoposlarına verilen ad.

Paye: Yapıda taşıyıcı öğe.

Prothesis: Ökaristi için kullanılan malzemenin hazırlanması ve saklanması işlevini gören mekan.

Restitüsyon: Var olmayan ya da ancak bir bölümü var olan yapıların, belgelere ve eldeki kanıtlara dayanarak özgün biçiminde kavuşturulması ve bazen yeniden yapımı işlemi.

Rölik: Hıristiyanlıkta İsa ve azizlerle ilişkili kutsal eşya veya parçalar.

Rölöve: Mevcut bir yapının yerinde yapılan ölçümlere dayanarak hazırlanan plan, kesit ve görünüşleri ile ayrıntılı çizimlerinin tümü.

Sıva: Duvar veya tavanlarda, yüzeyleri düzgünleştirmek ve korumak için kullanılan bir çeşit harç.

Söve: Pencere ve kapı gibi açıklıkların çevresini dolanan ahşap, taş ya da beton öğe.

Strategos: Bizans Dönemi'nde genellikle askeri bir bölge ya da *thema*'nın valisi ve buralardaki askerlerin komutanı.

Stylite: Aziz Symeon ve Aziz Daniel gibi bir sütunun tepesinde yaşayan çileci, münzevi kişi.

Şapel: Tek mekandan oluşan küçük kilise.

Talent: Antik Dönemde kullanılan bir ölçü birimidir.

Tonoz: Mimari örtü öğesi.

Tuğla: Dikdörtgenler prizması biçiminde pişmiş toprak yapı malzemesi.

Thema: 7. yüzyılın ortasından itibaren askerlerin yerleştirildiği ve devşirildiği bir bölge, bir idari birim.

Trapeza: Manastırlarda rahiplerin toplu olarak beraber yemek yedikleri mekan.

Yazıt: Bir yapının tarihini, yaptıranını veya tasarımcısını belirten ve bu yapının üzerine yerleştirilen metin.

EK 8. ÇALIŞMA TAKVİMİ (2021-2023)

2021 yılında bölgede arazi çalışmalarımız şu şekilde ilerlemiştir:

17 Haziran 2021: Latmos Bölgesine geliş.

18-22 Haziran 2021: Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'nda arazi çalışmalarının başlaması.

22 Haziran 2021: Kapıkırı (Herakleia) Köyüne varış.

23 Haziran 2021: Gölyaka (Bucak) Kellibaron Manastırı ve çevresinin ziyareti.

24 Haziran-1 Temmuz 2021: Bafa Gölü üzerinde bulunan Kahve Hisar Ada Manastırı'nın ziyaret edilmesi ve yapının incelenmesi.

2-3 Temmuz 2021: Mersinet (Pınarcık) Köyü'nün ziyaret edilmesi.

4 Temmuz 2021: Bafa Gölü Kahve Hisar Ada Manastırı'nın fotoğraflarının çekilmesi ve incelenmesi.

5 Temmuz 2021: Bafa Gölü Kapıkırı Ada Manastırı'nın ziyaret edilmesi ve yapının fotoğraflarının çekilmesi, incelenmesi.

6 Temmuz 2021: Serçin Köyü'nün ziyaret edilmesi ve burada bulunan Burgaz Ada üzerindeki yapının fotoğraflarının çekilmesi ve incelenmesi.

8 Temmuz 2021: Latmos Dağı'nda bulunan Pantokrator Manastırı ve çevresindeki mekanların ziyaret edilmesi, incelenmesi ve fotoğraf çekilmesi.

9 Temmuz 2021: Bafa Gölü'ndeki Menet Ada ve İkiz Adaların ziyaret edilmesi ve burada bulunan yapıların fotoğraflarının çekilerek incelenmesi.

10-14 Temmuz 2021: Bafa Gölü adaları ve Mersinet köyünün ziyareti ve incelenmesi.

17 Temmuz 2021: Bafa Gölü Kapıkırı Ada Manastırı'nın ziyaret edilmesi, incelenmesi ve fotoğraflarının çekilmesi.

31 Ağustos – 1 Eylül 2021: Tez danışmanım *Prof. Dr. M. Sacit Pekak* hocam ve eşi *Prof. Dr. Gonca Soygüt Pekak* hocam Latmos Bölgesi'ne gelerek, Bafa Gölü ve Latmos Dağı'ndaki yapıların ziyaret edilmesi ve incelenmesi gerçekleşmiştir[549].

20 Eylül-2 Ekim 2021: Kapıkırı köyünde bulunan Başmelekler Mağarası ve çevresindeki mekanların ziyaret edilmesi, fotoğraflarının çekilmesi ve incelenmesi.

5 Ekim 2021: Eğridere Manastırı ve çevresindeki mekanların ziyaret edilmesi, fotoğraflarının çekilmesi ve incelenmesi.

7 Ekim-29 Ekim 2021: Kapıkırı Köyü'ndeki Başmelekler Mağarası'nda bulunan duvar resimlerinin fotoğraflarının çekilmesi.

2 Kasım 2021: Latmos Dağı'nda bulunan Gök Kaya Mağarası'nın ziyaret edilmesi, mağara içerisindeki duvar resimleri ile yazıtların incelenmesi ve fotoğraflarının çekilmesi.

4 Kasım 2021: Myus yakınında bulunan Bizans Kalesi'nin ziyaret edilmesi ve incelenmesi.

8 Aralık 2021: Latmos Dağı'nda Haçlı Mağara'nın ziyaret edilmesi ve fotoğraflarının çekilerek incelenmesi sağlanmıştır.

15 Aralık 2021: Latmos Dağı'nda bulunan ve içerisinde haç motifi bulunan mağaraların ziyaret edilerek fotoğraflarının çekilmesi ve incelenmesi.

16-22 Aralık 2021: Bafa Gölü Kapıkırı Ada Manastırı Kilisesi'nin ve Kahve Hisar Ada Manastırı Kilisesi'nin tekrar ziyaret edilmesi ve incelenmesi gerçekleşmiştir.

2022 yılında da arazi çalışmalarımız devam etmiştir[550].

---

[549] Bölgeye gelerek bana ayırmış oldukları zaman, yardımları ve ilgilerinden dolayı *Prof. Dr. M. Sacit Pekak* ve *Prof. Dr. Gonca Soygüt Pekak* hocama ayrıca çok teşekkür ederim.

[550] 4 Ocak 2022 tarihinde Didim (Didyma) Apollon Tapınağı, 17 Şubat 2022 tarihinde ise Milet (Miletos) ziyaret edilmiştir. Kentte bulunan yapılar incelenmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. 5 Nisan 2022 tarihinde Priene ziyaret edilmiştir. Kentte bulunan Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Piskoposluk Bazilikası incelenmiş ve yapının fotoğrafları çekilmiştir. Özellikle Priene Piskoposluk Kilisesi'nin mimari plan özelikleri bakımından Stylos Manastırı Kilisesi ile benzer plan özelliğini taşıması çalışmamız önemli bir veri oluşturmuştur. Didim, Milet ve Priene'de mimari plastik eserlerin ve mermer malzemenin çok sayıda olması dikkati çekmiştir. Buna karşın Latmos'ta mimari plastik eserlerin sayıca az olduğu da tespit edilmiştir. 23 Nisan 2022 tarihinde Milas'a bağlı Beçin Ören yeri ziyaret edilmiştir. Burada bulunan Bizans

12 Ocak 2022: Latmos Dağı'nda bulunan Pantokrator Manastırı ve çevresinin tekrar ziyaret edilerek incelenmesi. Bölgedeki haç mağaraların (beyaz ve kırmızı haçlarla süslü) ziyaret edilmesi ve incelenmesi.

2-5 Şubat 2022: Latmos Dağı'nda bulunan Stylos Manastırı'nın ziyaret edilmesi ile arazi, ölçü ve çizim çalışmalarına devam edilerek yapının fotoğraflarının ayrıntılı çekilmesi gerçekleştirilmiştir[551].

16 Mart 2022 tarihinde tez danışmanım *Prof. Dr. M. Sacit Pekak* ikinci kez bölgeye gelmiş ve çalışmalarım hakkında bilgi almıştır.

22 Mayıs 2022: Bafa Gölü üzerinde yer alan ve Aydın iline bağlı olan Bizans dönemine ait yerleşimler ile yapılar tek tek ziyaret edilerek fotoğrafları çekilmiştir. İlk olarak Süzbük, Sobran Kale, Koristan Burnu ziyaret edilmiş ve burada bulunan yapıların ayrıntılı fotoğrafları çekilerek incelemeler yapılmıştır.

7 Temmuz 2022: Bafa Gölü'ndeki Kapıkırı Ada ziyaret edilmiştir.

2023 yılında da arazi çalışmalarımız devam etmiştir.

26-28 Temmuz 2023: Latmos Dağı'ndaki Stylos Manastırı'na çıkılarak yapının fotoğrafları çekilmiş ve yapıdan ölçüler alınmıştır.

dönemine ait tek nefli plan tipinde inşa edilen şapel çalışmamızda karşılaştırmalı değerlendirme için önemli bir veri oluşturmuştur.

[551] Stylos Manastırı'nın daha iyi tanımlanabilmesi ve anlaşılması amacıyla drone ile fotoğrafları çekilmiştir.

EK 9. ORİJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-21
		Yayım Tarihi *Date of Pub.*	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu *PhD Thesis Dissertation Originality Report*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 4/02/2025

Tez Başlığı: BAFA GÖLÜ (LATMOS) STYLOS MANASTIRI
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 306 sayfalık kısmına ilişkin, 30/01/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler**:

1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2. ☒ Kaynakça hariç
3. ☒ Alıntılar hariç
4. ☐ Alıntılar dâhil
5. ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Ad-Soyad/İmza
Serap Yinsel

Öğrenci Bilgileri				
	Ad-Soyad	SERAP YİNSEL		
	Öğrenci No	N18142954		
	Enstitü Anabilim Dalı	SANAT TARİHİ		
	Programı	BİZANS SANATLARI		
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr	☐

DANIŞMAN ONAYI
UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)
Prof. Dr. M. Sacit Pekak

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.
**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere; Kaynakça hariç, Alıntılar hariçdahil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi *Date of Pub.*	04.01.2023
	FRM-DR-21 **Doktora Tezi Orijinallik Raporu** *PhD Thesis Dissertation Originality Report*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY OF ART

Date: 4/02/2025

Thesis Title (In English): BAFA LAKE (LATMOS) MONASTERY OF STYLOS

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 30/01/2025 for the total of 306 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 7 %.

Filtering options applied**:

1. ☐ Approval and Decleration sections excluded
2. ☒ References cited excluded
3. ☒ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name-Surname/Signature
Serap Yinsel

Student Information				
	Name-Surname	SERAP YİNSEL		
	Student Number	N18142954		
	Department	HISTORY OF ART		
	Programme	BYZANTINE ARTS		
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD	☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Title, Name and Surname, Signature)
Prof. Dr. M. Sacit Pekak

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 10. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi *Date of Pub.*	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu *Ethics Board Form for PhD Thesis*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 4/02/2025

Tez Başlığı: BAFA GÖLÜ (LATMOS) STYLOS MANASTIRI

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....
.....

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurulдan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Ad-Soyad/İmza
Serap Yinsel

Öğrenci Bilgileri				
	Ad-Soyad	SERAP YİNSEL		
	Öğrenci No	N18142954		
	Enstitü Anabilim Dalı	SANAT TARİHİ		
	Programı	BİZANS SANATLARI		
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr	☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)
Prof. Dr. M. Sacit Pekak

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi *Date of Pub.*	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu *Ethics Board Form for PhD Thesis*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY OF ART

Date: 4/02/2025

ThesisTitle (In English): BAFA LAKE (LATMOS) MONASTERY OF STYLOS

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infrigement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Name-Surname/Signature
Serap Yinsel

Student Information					
	Name-Surname	SERAP YİNSEL			
	Student Number	N18142954			
	Department	HISTORY OF ART			
	Programme	BYZANTINE ARTS			
	Status	PhD	☒	Combined MA/MSo-PhD	☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Title, Name Surname, Signature)
Prof. Dr. M. Sacit Pekak